

M. ANTONII MAIORAGII

Orationes, & Præfationes OMNES;

Nunc primum à Io. Petro Ayroldo Marcellino Philoſopho, & Medico editæ:

Vna cum Dialogo ipſius Maioragij de eloquentia. quarum indicem ſequens pagina continet.

Quæ olim fuerunt in lucem prolatæ, una cum non ante vulgatis iterum eduntur: cum nequis in hoc genere quid deſideret, tum quia, quemadmodum paulo ſecus habent ita haud paulo meliores effectæ ſunt, quam prius.

Cum Priuilegijs Hiſpaniarum Regis, & Senatus Veneti.



Venetijs, Apud Angelum Bonfadium
M D LXXXII.

AMPLISSIMIS,
ET ILLVSTRISS. VIRIS,
SFONDRATIS FRATRIBVS,

Nicolao Cremonæ Episcopo, Senatori Regio Mediolani; & Paulo, Riperiæ Comiti, Vallis Assinæ Baroni, Squadrar. & Montis Introtij Domino, Senatori Regio Mediolani, Philippi Austrij Hisp. Regis apud Subaudiæ Ducem Legato,



Ioan. Petrus Ayroldus Marcellinus. S. P. D.



SÆPE & multum hoc mecum ipse cogitaui, viri clarissimi; quo pacto fieri posset, vt pro singularibus vestris in me meritis, animi mei acceptorum memoris aliquod saltem darem indicium. Sed tantam virium mearum imbecillitatem esse intelligebam; ut non modo non referre, sed ne agere quidem gratias pro dignitate, magnitudineq; vestrorum in me beneficior. vnquam me posse confiderem. Ex hac cogitatione

non mediocrem, mihi credite, molestiam ca
piebam; cum ecce Deus opt. max. per Pri-
mum Comitem, hominem summa probita-
te, & singulari doctrina præstantem, non a-
spernandam occasionem insperanti mihi nu
per obtulit; per quam putabam aliquod gra
ti mei, in uos animi signum dari posse. is e-
nim nutu Dei immortalis nuper mihi eredi-
dit amitini sui M. Antonij Maioragij, viri e-
loquentissimi, orationes, & præfationes om
nes: quas, quibus mihi videretur, inscribe-
rem, & dicarem: mox imprimendas cura-
rem, & diuulgarem. Illud autem munus
tanto gratius mihi fuit, quanto vobis duo-
bus dignius esse statim mihi visum est: quod
hac ætate qui dicendi grauitate, copia, sua-
uitate orationis uobis duobus comparari,
non modo anteferri possit, intelligebam es-
se neminem. Verum non solam tamen di-
cendi facultatem in vobis esse constat; sed e-
tiam, quæ vnicum est omnis benedicendi
artis fundamentum, integritatem atque in-
nocentiam, cum singulari omnium maxi-
marum virtutum cognitione coniunctam.

Quod

Quod ita esse, facilius credet omnis, quicunque, quibus parentibus sitis prognati, diligenter perpenderit: qui secum recordatus fuerit summas atque incredibileis virtutes numquam intermoriturae gloriae viri patris uestri, prope diuini hominis, Francisci Sfondrati. Hic enim primum Senatus Mediolanensis magnum decus atque ornamentum fuit, deinde cum abijsset ad superos Anna Vicecomes, Antonij illius magni viri, Lonati comitis, nostrorum Ducum legati, filia, mater uestra, foemina primaria, omni laude qua matrona cumulari possit, multis partibus maior: hic idem non sine magna uirtutis suae admiratione, quae saepius enituit, & eluxit in legationibus sapiēter, glorioseque gestis, & cum magna bonorū omniū approbatione, & applausu in Cardinalium collegium cooptatus est. His rebus paternis, addo etiam maternis, ad imitationem tibi, reuerendissime Nicolae, propositis, & splendore familiae toties per uirtutem maiorum illustratae, non mirum est, si Cremona plurimum felicitatis se adeptam fuisse fateatur;

cum te pastorem consecuta sit, ea bonitate, & vitę sanctitate uirum; ut non solum monitis, sed etiam multo magis exemplo ad rectam uitæ rationem tam honesta & nobilis Ciuitas inuitetur. Nec minus fęlicitatis obtinuit Mādellum, patria mea charissima, por te, Paule, uir omni genere uirtū tum præstantissime: qui semper integritatem uitę cum sanctitate morum coniunxisti; uir alioqui in omni genere elegantissimus, & omnibus numeris absolutissimus. Quid? quod ad cumulatissimam eiusdem opidi fęlicitatem accessit modestia, humanitas, singularis prudentia vxoris tuæ, lectissimę fœminæ, Sigismundæ Estensis? ex qua tres liberos suscepisti; qui sunt ijs moribus, institutione, doctrina, dignitate, vt digni sint talibus ac tantis parentibus, patruo, ac maioribus; nec iam vulgaribus appellationibus nominētur; sed vnus Comitis honore, alter Abbatis sacerdotio, tertius Equestribus ornamentis honestetur. Quę omnia uestræ domus ornamenta præcipua in unum uirtutis scopum conspirant; & cum aliorum omnium, tum pręci

pue ſubditorum ueſtrorum ſalutem, incolu mitatem, animi tranquillitatem ſpectant. Atque hoc quidem ueſtrum iuuandi generis humani incredibile ſtudium ego quoque pro mea erga uos obſeruantia non ſemel, neque paruo cum meo commodo ſenſi; idemque Cæſari, patri meo, cum magno familiæ noſtrę ornamento experiri antea contigit. His non leuibus, aut paruis uirtutum ueſtrarum documentis non in Italia ſolum inter alpium clauſtra & maris ſepta, ſed ubique gentium cognitis, effectum eſt; vt Philippus Auſtrius, Hiſpaniarum Rex potentisſimus, & reliqui orbis Chriſtiani Principes plerique omnes vos ament, plurimi faciant, & complectantur. Sed iam me reprimo; ne videar mihi propoſuiſſe, vt veſtras laudes omneis, quas ne ingentis quidem voluminis amplitudo commode capere poſſet, huius epiſtolæ anguſtia complecterer. ego verò, quidquid de diuinis, & veris laudibus veſtris leuiter attigi, ortum adeo ex Maioragij Orationum, & Præfationum dicatione; illud, & dicationem

ipſam

ipſam ad teſtificandam meam erga uos obſeruantiam, & ad eiuſdem operis commendationem iure optimo pertinere velim. Peto igitur ab humanitate veſtra, Amplisſimi viri, quam in vobis vna cum cæteris virtutibus omnibus ſcio eſſe ſingularem; vt grato, beneuoloque animo meam in vos obſeruantiam, vnà cum opere ipſo vobis conſecrato, amplectamini. quod ſi (quemadmodũ ſpero, & confido) à vobis factum fuerit: & ego erga vos taleis, ac tantos viros, de me potisſimum, & de patre meo optimè meritos, non omnino ingratus videbor; & nouum hoc ipſum opus, quod nunc primum, in lucem prodit, clarisſimi nominis veſtri ſplendore illuſtratum, lectoribus multo gratius eſt futurum. Valete.

Venetijs, Idibus Aprilis Anno. 1582.

M. ANTONII MAIORAGII

Orationum, & Præfationum Index: in quo hæc nota * ad ante hac impressas apponitur.

ORATIONVM.

De

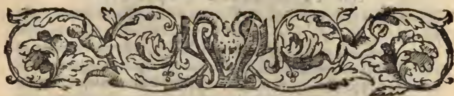
PRÆFATIONVM.

BERNARDINI PARTHENII SPILIMBERGII,

Ad Io. Petrum Ayroldum Marcellinum Philosophum & Medicum.



QVALIDA desertis Romana Eloquentia quondam
In tenebris latuit, tacitoque obmutuit ore,
Ceu cum siue Gothi irruerent, seu Pannones, omnia
Vastantes latè; At tandem sese extulit, atrum
Informemque exuta situm speciosa per Vrbes,
Per populos victrix longe exhilarata nitescit.
Tu Maioraggi Ausoniæ, musisque Latinis
Restituis pulsam, atque nouum decus addis habendum.
Non tot Vere nouo, uario cum læta colore
Vestitur, passim uernant cum florea rura,
Fundit opes tellus, pleno quot pectore sensus,
Diuitias quot culta tuę facundia linguæ
Promit, Te præsens ætas, seriique Nepotes
Arida Cæcropio rigantes ora liquore
Doctrinæ, ingenijque tui monumenta reuoluent.
Viues. nulla sacrum premet inuidiosa uetustas
Nomen, Letheæ aut mergent obliuia ripæ.
At poteras Erebi nigris immergier undis,
Et tot suscepti frustra perijsse labores,
Ni iuuenum flos, atque decus, dum laberis Orco
Paulatim, ingenti, patrioque incensus amore
Marcellinus amor Musarum subleuet. Is nam
Aeternis curat tua scripta intexere chartis.
Quæ passim uolitent, quæ quondam discat Iberus,
Quas relegant late nostris loca dissita terris,
Doctaque miretur diues Germania regnis,
Et Rhodani potor, fæcundique incola Rheni.
Macte animo, & pietate, tuo sub flore iuuentæ
Magna parans studijs Musarum fultus auitis
Dum Tu alijs uitam profers, in secula uiues.



M. ANTONII
MAIORAGII

Panegyricus, Mediolani in templo maximo habitus, quo die Ioannes Angelus Arcimboldius Mediolani Archiepiſcopus creatus eſt.



ORATIO I.



I QVID vnquam huic ciuitati noſtræ, Patres ampliſſimi, Dei beneficio, atque munere datum fuit, quo meritò, atque optimo iure gaudendum eſſe videretur: id profectò nobis accidit hodierno die, quo virum omni laude, omniq́ue genere virtutis abundantiſſimum, Ioan. Angelum Arcimboldium, iam non peregrinum, ſed ciuem noſtrum, non in hanc ciuitatem nuper aſcitum, ſed antiquiſſima gente Mediolanenſi, multiſq́ue clariſſimis maiorum imaginibus florentiſſima natum, non mediocri rerum cognitione, ſed incredibili ſapientia præditum, tanto vniuerſi populi, bonorumq́ue omnium conſenſu creatum huius vrbis Archiepiſcopum videmus. Cum enim ita ſit à natura comparatum, vt in omnibus proſperis rebus, & ad voluntatem noſtram fluentibus, omnes magnopere gaudeamus; tum in ijs præcipuè, quas ad religionem, & diuinarum rerum cultum pertinere certum eſt, non tantum ſapientiſſimus quiſque, ſed etiam communiter omnis hominum multitudo maiorem in modum lætari conſueuit. Nam illud cunctis ferè gentibus perſuaſum eſt, neminem vnquam magnum, & præſtantem virum ſine

afflatu diuino fuiße, neque casu aut fortuito, sed Dei ipsius voluntate atque prouidentia, qui religionis gubernacula teneant, eligi solere. Quare non sine iustißima causa cum excellenti uirtute uiris texũ sacrarũ cura demãdatur, cõfestim mentes omnium immensa quadam letitiæ voluptate complentur. vident enim ac sentiunt, talium virorum sapientia prudentiaque tam placata, & tranquilla fore omnia, ut in terris, et hac mortali conditione, quoad fieri potest, beatissimam illam cœlestium vitam non tantum imitari, sed etiam repræsentare quodammodo videantur. Quæ cum ita sint, nemini mirũ videri debet, si hac exoptatissima nostri huius Archiepiscopi creatione, tam exhilarata est vniuersa ciuitas, vt non tantum homines ipsi, sed etiam expertes rationis animantes, & muri, atque parietes ipsius vrbis, & denique res omnes etiam sensu carentes inusitatam quãdam atque infinitam lętitiam pręse ferant. Tanta est enim huius viri, quem præsentem, & nouum Archiepiscopum veneramur, & cuius aspectu grauissimo iucundissimoque recreamur, auctoritas, tanta virtus, tam singularis sapientia, & longe plura nobis de hoc bona polliceri possimus, quam de quouis alio, post illum maxima diuinitate præstantem Ambrosium, ciuitas vnquam nostra reportarit. Itaque debet vnusquisque nostrum ad agendas immortali Deo gratias mentem, animum, linguam excitare: quod enim præstabilius, aut pulchrius nobis munus dare poterat, quam hunc & pium, & sanctum, & ipsi Deo simillimum sacrorum antistitem? creatus est igitur is diuino munere, quem omnibus uotis omnes exoptabant quem omnes vno consensu, atque vna voce deposcebant. quem optimus quisque maxime cupiebat. Creatus is, qui christianam pietatem tueri, religionem amplificare, diuina atque humana rectißime tractare nouit. creatus is, qui labantem ecclesiæ nostræ statum, & iam penè collapsum erigere, atque ad pristinam stabilitatem, & nitorem reducere facillime possit. Creatus denique is est, qui totam hanc ciuitatem ac patriam suam semper propria vita cariorem habuit: qui omni semper conatu nixus est, atque etiam quotidie magis enititur, ut eam non modo saluam, sed etiam longè florentissimam videat, qui labore, ac vigilantia sua iam in plurimis, & maximis rebus perspecta, & cognita, nihil earum rerum prætermissurus sit, quæ ad sanctissimũ antistitem, & optimũ sacrorũ pręsidẽ spectare videãtur hoc aũt tantũ boni, tãtũ iucũditatis, & gaudij primũ quidẽ Deo Opt. Max. bonorũ oĩum auctori, sed post Deũ Hippolyto Atestio, Cardinali ferrè acceptũ merito ac iure debemus: qui cũ hunc Archiepiscopatũ Mediolanensem à patruo suo puer adhuc accepisset, & annos iã vnũ, & triginta possedisset, decreuit tandẽ Arcimboldiam gentem iampridem optimè de religione meritam, quasi in ueterem huius Archiepiscopatus possessionem restituere. nam non ita pridem ex hac eadem gente duo fuerunt Mediolanenses Archiepiscopi. quippe vir integerrimus,

rimus,& æquissimus voluit hac in re ciuitati nostræ,quam id uehementissime cupere,totoque animo expetere intelligebat, benignè gratificari. quam rem non tantum Hippolytus ipse,cuius erat in potestate,sed etiam summus Pontifex,totumque cardinalium collegium maxima cum assensione,plausuque cõprobabit:nostræque ciuitati nouum hoc,& incredibile gaudium,quod fœlix faustumque sit,Deis atque hominibus approbantibus attulit. Sed ad te iam Arcimboldi clarissime,cuius iucundissimo conspectu mirifice recreor, & ad dicendum maiorem in modum excitor,paulisper me conuerto,rogoque,atque obtestor,ut cum hac tam hilari multitudine,cum hoc tam læto populi concursu,cum tanta nobilissimorum hominum,& principum frequentia, me dicente,tua tacitus bona patientißimis auribus recognoscas.vt cum nos alij omnes ista tua tam excellenti dignitate tantopere lætemur;summoque, & communi gaudio perfruamur;tu etiam vna nobiscum cogitatione rerum à te præclarißimè gestarum, & conscientia rectæ voluntatis, & denique bonorum omnium tuorum recordatione gaudeas. qui natus in hac vrbe omnium celeberrima, & copiosißima,plurimisque eruditissimis,& fortißimis uiris affluenti,ex antiquißima nobilißimaque familia,per omnes dignitatis gradus, tum hic in patria tua,tum apud exteras nationes ad istam ætatem tanta cum laude,gloriaque peruenisti,ut non modo maioribus tuis, qui & honoribus, & rerum gestarum gloria semper maximè floruerunt similis fueris,sed etiã eorum memoriæ laudibusque maximam lucem attuleris. Nunc autem hoc tantum munus summa cum omnium lætitia suscepisti; in quo tanquam in theatro quodam totius orbis terrarum amplißimo clarissimoque omnium virtutum tuarum immortalium splendor elucebit:in quo te præclarißimos actus edentem,& diuinæ mentis tuæ vires in omnibus factis, & dictis excitantẽ, omnes ciues tui cæteræque nationes infinita cum animi uoluptate conspiciet. teque non tantum eis,qui præsenti tempore vigent Antistitibus, sed etiam antiquis illis omnium sermone prædicationeque celebratis, & præcipue maioribus tuis,qui propè diuinos honores consecuti sunt anteponent. Quam enim grata,quam iucunda,quam exoptata,cõtigit omnibus ista dignitas tua? quibus te votis,quo desiderio,quam inaudita cupiditate ciues tui te requirebant? cum enim non ita pridem res de te perfecta eße diceretur, vniuersa patria inter spem, & metum de te uno non aliter cæpit esse solicita, quam de vnico filio vidua mater,aut de nouo sponso vehementißimo amore capta mulier,& quamuis iam essent omnia secura,quamuis inter te, & Hippolytum Atestium essent iam latæ conditiones,& acceptæ,summusque Pontifex & Cardinalium collegium eas approbasset:tamen ita amanter te patria exoptabat,tam tenere molliterque cupiebat, vt cum huius diei celebritas prorogaretur,eò quòd nondum eßent confecta diplomata,ne non timere quidem

sine aliquo timore posset. verebatur enim ne fortasse res non succederet. quoniam in eiusmodi magnis negocijs paruæ sæpe inclinationes totam rem euertunt: præclarè uerò intelligebat, te Antistite sibi tradito, quantum esset bonorum cumulum habitura, quantum contra iacturæ factura esset, quantum detrimenti, si te iam designatum amisisset. Itaque quoties ad amorem tuum, vel potius pietatem erga se ciuesque omnes mentis oculos referebat, statim omnis timor ab ea recedebat: quoties autem ad incertos variosque casus, quibus etiam firma cõsilia frequenter impediuntur, animum aduertebat, iterum perhorrescere incipiebat, & toto corpore contremiscere. quin interdum illi veniebat in mentem subuereri, ne te Episcopatus ille Nouariensis, quem annos iam quatuor, & uiginti tenueras, fortasse nimium oblectaret, & ab eo diuelli nullo modo posses. audierat enim quam opima, quam fertilis, quam fructuosa sit ea regio. audierat, quæ sit amœnitas eius oræ locorumque omnium. audierat Episcopum ibi non tantum sacrorum esse præsidem, sed etiam in populos sibi subditos habere vitæ, næcisque potestatem, & quod caput est, audierat in tota illa regione neminem esse, qui non tui esset amantissimus, qui te non mirandum in modum coleret, obseruaret, veneraretur. qui denique ad digiti crepitum tibi non obediret. audierat præterea te maximos in Episcopatu illo sumptus fecisse, multa magnifica palatia substruxisse, redditusque annuos ita diligenter procurasse, ut præter summam rerum omnium amœnitatem, etiam longè maiores atque vberiores fructus, quàm antea perciperentur, quibus rebus ita commouebatur, vt iam timorem, & dolorem suum dissimulare non posset, ut regioni illi, quę te diutius detineret, quasi riuali cuidam, non mediocriter irasceretur, quod sibi designatum, & traditum spõsum præripere uelle quodammodo videretur. Ergo non solum in templis, sed in curia, in foro, in priuatis ędibus, vota non in dies tantum, sed in horas singulas religiosè nuncupabantur, supplicationes ab omnibus fiebant; ut ad religionis nostræ gubernacula tu quamprimum accederes. Ipsa uerò patria cum diurna, nocturnaque sollicitudine frequenter huiusmodi uocem & & orationem effundere uidebatur: Quousque tandem me solicitam, & anxiam habebis religiosissime, mihique propria uita multo carior Antistes? cur non quamprimum ad me parentem, & procreatricem tuam, si genus respicis, si conditionem, sponsam, si curam, & munus, filiam accedis? fieri ne potest, ut te mei capiat obliuio, quæ te genui? quæ in lucẽ eduxi? quæ tot ac tanta in te ornamenta contuli? vbi est igitur patriæ pietas? ubi amor? ubi caritas? quòd si te honestas mouet; quid honestius esse potest, quam de patria bene mereri? si utilitas, unde maiorem fructum tibi, tuisque omnibus, quam ex me reportare potes? Si iucunditas, qui locus esse potest domestica sede iucundior? Fateor equidem à te me plurima iampridem accepisse

se beneficia, sed hactenus, ut à filio mater. Vt ab eo, qui mihi uitā debebat, ut ab eo, quem à teneris annis gremio meo foueram. nunc tota ratio est immutata. nam diuino quodam consilio ex parente sponsa facta sum, ex matre filia, non potes igitur abesse diutius. cur enim me nouam nuptam esse uoluisti, si pateris ut tui desiderio contabescam? cur me uis habere loco filiæ, si decori, & honestati meæ non prouides? cur me tanto uiro felicem existimem, si meo bono mihi frui non conceditur? cur eo parente gaudeam, qui à me securus abesse potest? Ah, me parum fortunatam, si te alia regio magis oblectarit, si me spes mea frustrata fuerit. tu ne ergo vita, præsidium, delicię meæ, diutius aspectu me tuo priuabis? atque aliam potius regionem eo frui patieris? ò me nimis credulam, quæ te mihi semper in amore respondere iudicaui. Certè hoc in tua potestate situm est, ut te mihi tanquam carissimum filium reddas, quia te procreaui; tanquam optatissimus ad me sponsus venias, quæ tibi cælesti matrimonio copulata sum; tanquam parens mei curam suscipias, quæ tibi propter religionem filiæ loco esse debeo. Veni igitur fili, veni sponse, ueni parens, ad hanc amantissimam tui patriam, cui sine te nihil potest esse iucundum, nihil dulce, nihil suaue, nulla denique uita uitalis. Hæc atq; eiusmodi uerba, maximo tui amore succensa uidebatur quotidie patria nostra fundere, donec tandem hic dies omnibus summis, infimis, mediocribus uehementer exoptatus aduenit: in quo uidimus, in hac ciuitate propè neminem esse, qui non sua præsentia, suum erga te studium, atque animum testaretur. Vidimus hoc honestissimum ac pulcherrimum propter nouam dignitatem tuam spectaculum apparatum. Vidimus principem nostrum inuictissimum Ferrandum Gonzagam, cum omni præsidio suo, cum Imperatorijs Ducibus, cum Demarchis, cum Baronibus, cum Tribunis militum, cum equitibus cataphractis denique cum honestissimis huius ciuitatis quibusque uiris tibi obuiam prodire. Vidimus te sub aureo cadurco, stipantibus undique principibus, & spectatissimis uiris in urbem regredi, atque ad hoc religiosissimum fanum, templumque maximum accedere. Vidimus eos omnes, qui ab exteris urbibus, ac nationibus in hanc ciuitatem missi legatorum munere funguntur frequentes honoris causa tibi adesse. Vidimus totum ordinem senatorium, non tantum huius ciuitatis lumen & ornamentum, sed etiam totius Italiæ, atque orbis terrarum grauissimum consilium, longe extra urbem profectum obuiam tibi uenire, te uenerari, te magno cum gaudio reducere. Vidimus prudentissimum Iurisconsultorum collegium, & medicorum, & denique omnium, qui sunt alicuius in hac ciuitate nominis frequentiam, maximo studio, alacritate, sedulitate tua uestigia subsequentem. Episcopos præterea, Præsules, Antistites, Flamines, Sacerdotes cuiusque generis longo ordine procedentes. effusam tui videndi cupiditate multitudinem, non tantum vi-

cos,

cos,& urbis regiones,sed etiam fenestras,meniana,podia, tecta denique ipsa repleuisse,postremo summam omnium hilaritatem vidimus,inusitatam læticiam,profusam populi iubilationem,strepentibus vndique tubis tympanis, tormentis,campanis,organis,fidibus, tibijs, musicis cantionibus, plaudentibus omnibus,acclamationibus,& bonis hominibus prosequentibus,rosas,lilia,flores,coronas cuiusque generis ubique spargentibus,aromata, thura,suauissimos odores incendentibus,vicos,& parietes omnes tapetibus, tentorijs, imaginibus,tabulis pictis obtegentibus,nihil denique prætermittentibus eorum,quibus infinitam læticiam suam,& gratissimum in te animum significare possent.quibus ego rebus omnibus existimo te uehementer quidem gaudere,tantamque in te ciuium tuorum caritatem,& pietatem maiorem in modum amare;verum cum hęc pro tua singulari prudentia cognoscas diuturna esse nullo modo posse,sed esse fugacia,& caduca,paucisque diebus interitura, longè tibi sapientissimo homini gratius fore putaui,si quis oratione sua posset honestissima studia tua,mores,intelligeatiam, res præclarissimè gestas comprehendere,atque effigiem istius animi tui verè diuini literis, & posteritati tradere.Multos enim magnanimos,& fortes viros inueniemus, non tantum magnopere rerum à se præclarè gestarum gloriam desiderasse, uerum etiam vitam ipsam pro dignitate atque laude profudisse. nihil denique intentatum reliquisse,quo famam suam in orbis terræ memoriam sempiternam disseminarent.Itaque cum etiam te,quamuis sapientissimus sis,studio gloriæ,sicut optimi quique viri faciunt,duci non dubitem,quam non tantum tibi ad æternitatem,sed etiam posteris tuis ad exemplum, & imitationem plurimum esse profuturam intelligis,siquis mihi Deus eam dicendi uim, & facultatem traderet,qua posse honestissimas quasque uiuendi rationes ab ineunte ætate à te susceptas,& ad hoc usque tempus perductas,satis digne commemorare, non est mihi dubium,quin ęternam,& immortalem apud mortales omnes futurã summæ uirtutis tuæ memoriam pro singulari in te obseruantia mea non mediocriter amplificaturus essem : sed cum ingenij mei vires perexiguę sint, uirtus autem tua incredibilis,ac propè diuina,quæ per sese vigebit memoria sęculorum omnium,certè non decus aut splendorem ab oratione mea capere potest,sed contra potius à uirtute tua genium, & immortalitatem oratio mea sine vlla dubitatione receptura est.quæ me spes potissimum ad hanc suscipiendam de te dicendi prouinciam excitauit.verum priusquam ad te veniam,aliqua mihi de maioribus tuis commemoranda esse censeo,ut omnes intelligant maximos quidem illos,& clarissimos uiros fuisse,pulcherrimaque tibi exempla ad imitandum domestica semper extitisse : sed ita gessisse te,ut non modo non illis inferior fueris,uerum etiam eos longo interuallo superaris. Ac mihi quidem,ut spero,uos etiam Patres amplissimi,dabitis hanc ueniam, ut quoniam

niam ab auis atque atauis hæc Arcimboldiorum familia semper cælestis atque diuina fuit, antequam ad huius Archiepiscopi laudes, & res egregiè gestas veniamus, quibus eum tanto honore, tamque præstanti munere dignum ostendimus, breuiter aliquos insignes viros ex maioribus eius commemoremus. iuuabit enim, vt opinor, non mediocriter, animos vestros hæc præstantium virorum breuis commemoratio: iuuabit, inquam, per egregia facta, tanquam per lætissimos locos, & amœnissima quædam vireta transeuntes, ad hanc postea celebritatem, & publicam lætitiam quasi confectis spaciis deuenire, atque in ea tandem iucunde suauiterque conquiescere. quamuis neminem vnquam tanta eloquentia fuisse existimē, neque tam diuino atque incredibili genere dicendi, qui horum hominum virtutes, laudesque non dicam augere, aut exornare oratione, sed percensere numerando posset. Vt enim ab origine splendorem, & claritatem generis non repetam, quod & longum nimis esset, & nobis id angustia temporis non concederet. quis huius proauo Nicolao nobilior aut clarior vnquam fuit? quis sapientior? quis prudentior? quem vnum optimum iurisconsultum, & præstantissimum Senatorem Dux, & Princeps Mediolanensium Philippus vicecomes consiliarium habere voluit; vt ei res suas arcanas, & ad imperij administrationem pertinentes assiduè communicaret. qui tam insigni fide, religione auctoritate fuit, ut plurimas pro suo principe susceptas legationes fœlicissimè semper obiuerit, & quod omnium maximum est, & vehementer admirabile, cum asperrimum inter Philippum, & Venetos bellum intercederet, tamque irritati iam essent omnium animi. vt nullo modo placari posse uiderentur, tantum eloquentia sua, singularique prudentia Nicolaus Arcimboldius, cum legatus ad Venetos missus fuisset, effecit, ut firmissimam ab eis, atq; optimis pro Philippo conditionibus pacem reportarit. Iam uerò frater eius Antonellus ductor fortissimus domi, forisque perpetuam sibi gloriam, & scientia rei militaris, & virtute. & auctoritate, & fœlicitate comparauit. qui Ioan. Galeatio Vicecomite, & eius filio Philippo Mediolani Ducibus, Tribunus militū consulari potestate constitutus, & totius exercitus moderator ac Princeps Remp. nostram semper bene, & fœliciter gessit. Sed omnium maiorum suorū gloriam sine dubitatione Ioan. Arcimboldius Nicolai filius non solum adæquauit, set etiam longè superauit: qui cum longo tempore propter egregiam iuris vtriusque scientiam, & Francisco Sfortiæ primo, & eius filio Galeatio gratissimus fuisset, atque vtriusque Principis maximo cum honore senator, consiliarius, & rerum gerendarum auctor extitisset, mortua demum vxore Briseida, ex qua iam Aloysium huius Archiepiscopi nostri parentem susceperat, ad religionem animum adiecit. neque ita multo post, ob integritatem admirabilem, & probatissimos mores Nouariensem Episcopatum assecutus

cutus

cutus est. tantaque fuit eius probitatis, & sapientiæ fama, ut cum à Galeatio Sfortia missus orator ad Sixtum Quartum Pontifice Maximum fuisset, ab ipso Pontifice Maximo cum honore susceptus, statim Cardinalis creatus fuerit: & quod alij pauci vix longo tempore multisque consumptis pecunijs assequi possunt, id ipse paucis diebus facillime, & gratuitò consecutus est. Quid quòd non ita multo post eiusdem Pontificis legatus summa cum potestate Perusiæ fuit? iam illud non tantum maximum, sed etiam inauditum, & admirabile fuit. duas enim eodem die summas omnium, in ecclesia Mediolanensi dignitates, vniuerso Cardinalium collegio comprobante Pontifex illi detulit. nam & Abbatem Diui Ambrosii, in cuius tutela est huius nostræ ciuitatis salus, constituit, & Mediolanensem Archiepiscopum creauit. quod si longiorem illi vitam facta dedissent, nemini dubium fuit. quin propter eximias, & singulares virtutes suas breui tempore Pontifex Maximus esset futurus. Quid huius frater Vidus Antonius? nonne quamuis dignitate fuerit inferior, tamen rerum experientia, sapientia, probitate, pone par semper habitus fuit? qui primò propter ingenuos ac liberales mores à Francisco Sfortia primo fuit electus, qui comes eius filio Galeatio, iam tum imperij successioni destinato semper aßisteret, cum eo equitaret, luderet, iacularetur, venaretur, ex eadem mensa uescerctur. deinde cum Galeatius patre mortuo rerũ potitus fuisset, eundem tam iucundum, & gratum habuit, vt à suo latere nũquam discedere pateretur. Itaque post fratris sui Ioannis Cardinalis obitum facile Mediolanensem Archiepiscopatum assecutus est. quin etiam postea plurimas, & honorificentißimas legationes Galeatio, & Ludouico eius fratre Ducibus, maxima cum dignitate, & gloria sæpius obiuit. erat enim uir præter morum integritatem maximè facundus & eloquens: qui facile dicendo mentes hominum quocunque uoluißet, impellere posset. Quocirca, & ad regem Hispaniarum, & ad Mathiam Pannoniæ regẽ legatus missus fuit. qua in legatione propter eius probitatis, & sanctimoniæ famam, tanto cum populorum omnium, ad quos accedebat, plausu, tantaque cum gratulatione suscipiebatur, ut eum omnes, non tanquã aliquem ex hac urbe missum virũ, sed tanquam è cęlo delapsum Deum intuerentur. quamobrem ipse post reditum suum in patriam, huius rei, fœlicisque legationis, atque itineris monumẽtum in suburbano prædio superesse voluit. extat enim adhuc in Bicocano quædam amplissima porticus, varijs picturis exornata, quibus totus eius legationis successus sigillatim, & accuratè significatur. Quid autem de clarissimo viro huius Archiepiscopi nostri parente Aloisio commemorem? qui propter insignem iurisprudentiæ cognitionem multos honores ac dignitates, & Galeatio, & Ludouico Ducibus obtinuit, nam & senator egregius fuit, & eques Auratus, & duorum principum consiliarius, & Cremonensis præfecturæ gu-

bernator, sed quamuis etiam nihil aliud in vita memorabile gessisset, tamen vel hac vna de causa summopere celebrandus esset, quod primo Octauianum huius fratrem, maximè admirandum ac verè diuinum hominem, deinde hunc etiam, cuius adhuc prudentia consilioque nostra hæc ciuitas lætissima fruitur, per quam fęliciter genuerit. Nam Octauianus frater huius ea præstantia fuit, vt non ab homine natus, sed à Deo fictus esse videretur, quippe qui adolescentulus ac penè puer tantam vtriusque iuris scientiam acquisiuit, ut in Iurisconsultorum collegium magna cum omnium admiratione cooptaretur. is deinde cum omni doctrinæ genere, tum eloquentia præcipuè, miraque dicendi facultate præcelleret, annum agens quartum, & vigesimum Romam profectus eo dẽm anno ab Alexandro Sexto Pontifice maximo multos honores ac dignitates assecutus est, in quibus tam sanctæ, atque integrè se perpetuo gessit, ut in se totius Romanæ curiæ ora conuerteret. erat enim ingenium in eo plusquam humanum, doctrina admirabilis, mores vehementer amabiles, immensa omnium actionum gratia, comitas atque affabilitas sermonis inaudita. quam enim ornate, quam grauiter, quam copiose mortuum Alexandrum Pontificem proconcione laudasse dicitur? quanta dicendi maiestate Pij Tertij successoris ipsius Alexandri creationem celebrasse? sed heu fallacem hominum spem, fragilemque fortunam. in ipso veræ laudis, & gloriæ cursu, cum duorum Antistes iam conuentuum esset, & Mediolanensis Archiepiscopus designatus, in ipso, inquam, iuuentutis flore, cum annum secundum ac trigesimum ageret, summo cum omnium mærore, ac tristicia derepente extinctus est. Sed tamen bene, & fæliciter nobiscum actum est Patres amplissimi, quòd hunc adhuc præsentem tam insignem omni laude virum, tanta auctoritate, fide religione præditum, superstitem, & incolumen habemus; multisque posthac annis fælicissimè atque optime uicturum, & speramus, & optamus. Iam enim ad huius mihi laudes, & facta ueniendum est, cuius causa suscepta est hæc omnis oratio. Vt quamuis omnes intelligant, nullum vnquam post illum Principem Ambrosium extitisse Archiepiscopum præstantiorem, tamen cogitatione, & commemoratione rerum honestissimarum, & omnium voce, literis, prędicatione dignissimarum solidum ac plenum huius diei gaudiũ sentiamus. Ac mihi quidem Patres amplissimi tantus virtutum splendor, tantum lumẽ, tam immensa claritas; quantam in hoc viro esse conspicio, sic mentis oculos atque aciem perstringit, vt uix eam satis animo cernere, nedum verbis eloqui me posse confidam. verum vt solem aduersum intueri nequimus, sed ex eius radijs longè lateque dispersis, quanta sit eius amplitudo, quam immensum lumen intelligere facile possumus, ita quamuis in fulgentissimis illis virtutibus, quæ in huius viri altissima diuinaque mente versantur, mentis oculos defigere nequeam, tamen ex optimis eius actionibus, & rebus præclarissimè

gestis, quantæ sint, quamque immensæ me aliquo modo declarare posse non diffido. non ita tamen ut omnes eius gloriosas actiones enumerem, quod fieri nullo modo potest: sed ut ea summatim primo, quæ sunt ad laudem illustriora persequar, deinde, quæ efficiunt, vt non tantum hoc præsenti honore, sed etiam longè maiori, & ampliori dignissimus esse videatur. Nam, vt ea prætermittam, quę de huius natali die, futuraque præstantia vates, astrologi, coniectores, cæterique diuini prædixerant, quæ licet vera fuisse postea exitus comprobauit, tamen quia non ita vulgata sunt, à me fingi putarentur. tantum enim abest, ut aliquid huius laudibus oratione mea velim affingere, ut etiam ea præterire decreuerim, quorum, quamuis honestissima fuerint, tamen pauci testes esse possunt. vt hæc igitur missa faciam, cum puer esset ab optimis atq; honestissimis parentibus, qui præclarè intelligebant, quantum a teneris annis intersit, optimis viuendi rationibus assuescere, tam religiosè, sanctèque educabatur, vt nihil ei placere posset, quod aliqua ex parte turpe esse videretur. vt non eius puericia delicijs atque indulgentia solueretur, sed labore, & seueritate firmaretur. non in lusibus & iocis, sed in percipiendis ingenuis ac liberalibus disciplinis tota consumeretur. nam frequentibus quasi stimulis orationis, quamuis sua spõte satis incitatus esset, & à parentibus, & à præceptoribus ad exempla maiorum suorum imitanda suscitabatur, vt honestatis cursum teneret, & dignitatis atque gloriæ portum caperet. vt cum nutricis lacte moribus quam probatissimis imbueretur. vt nequid cupide, ne quid impotenter, nequid improbè committeret. Ita vero cum ęqualibus suis in ludo atque puericiæ disciplina versari solebat, vt quamuis ingenij, memoriæque gloria facilè omnibus antecelleret, nemini tamen unquam se præponeret, sed mirifica quadam animi moderatione facilè omnes cum quibus erat perferret, ac pateretur, eorum studijs, quantum honestas ferret, semper obsequeretur, nulli omnino contra ius & fas aduersaretur. ita sine vlla inuidia laudem facilè inueniebat, & amicos sibi comparabat. Erat autem in ætate illa puerili maxima corporis dignitate atque pulchritudine ornatus, quæ nunc etiam in hac, quam videtis, ætate summa quadam cum maiestate relucet. qua fiebat ut eius egregia virtus gratior, & iucundior omnibus videretur, vt animo pulchritudo corporis venustati mire conueniret atque responderet. nam, quod rarissimum est exemplum, in puericia magnopere frugi erat, & summè temperans, quemadmodum deinceps etiam per omne vitæ suæ curriculum semper fuit, & frugalitatis quidem ac temperantiæ testes sunt ij, qui cum eo simul erudiebantur, & versabantur, dignitatis autem corporis, & pulchritudinis omnes, qui eum conspiciebant. Hæc autem omnia deinde cum ætate mirandum in modum aucta sunt, quibus accessit postea fortitudo, & sapientia, & iusticia, neque quod in alijs prǽclaris hominibus accidere solet, hæ virtu-

tes

tes in hoc homine ita mediocres fuerunt, vt una tantum earum excelleret, ficut in Themistocle fortitudo, in Aristide iustitia, in Solone sapientia, in Xenocrate temperantia, sed omnes excellentes, omnes eximiæ. quod hactenus ex eius rebus gestis luce clarius apparuit. tantum autem iam tum à prima ætate, & corporis ornamentis, & animi bonis æqualibus suis antestabat, vt quicunque eum viderent, aut cum eo consuetudinem haberent non tantum eius amabilem naturam, & præstans ingenium admirarentur, sed etiam comem, & iucundam eius orationem, vrbanos & ciuiles corporis gestus, præsentem & acrem animum, senilem denique in puero prudentiam obstupescerent. & iam eo tempore iudicarent nullo modo fieri posse, vt eiusmodi natura demissis atque humilibus rebus contenta priuatè viueret, sed alta quadam mente, sublimique animo maiora semper & honestiora spectaret. cum autem ad eius puram, & integram vitam, & mores sanctissimos animum aduerterent, statim affirmabant omnes, eum aliquando maximum & religiosissimum sacrorum Antistitem futurum, vt, quod hoc tempore diuina prouidentia contigit, id iam in eius pueritia quicunque eum noscerent tanto ante diuinarent. Sed quoniam vt in placido tranquilloque mari quilibet optimus videtur esse gubernator, at in sæua tempestate semper virtus & scientia veri gubernatoris elucet, ita sæpissimè res secundæ sic ingenium obruunt, vt præstans vir ab abiecto discerni non facilè possit, aduersæ uero statim hominis excellentiam aperiunt, non in minima felicitate duxerim, quòd fortuna bonis ferè omnibus cōtraria, semper huic insidias aliquo modo struere non cessarit. qui per omne vitæ suæ tempus ita exercitus est, ut in molestijs, & calamitatibus semper maior, & præstantior appareret. atque illas cum ope diuina, quæ nunquam ei defuit, tum etiam prudentia sua propulsaret. cum enim exploratum haberet, omnibus fortunæ telis humanam vitam esse propositam, à teneris vsque annis ita uulcanijs armis, idest fortitudine, atque animi magnitudine se contexit, vt illum quidem frequentissimè sors aduersa concusserit, sed nunquam tamen omnino de gradu deijcere, aut labefactare potuerit. Postquam igitur excessit ex ephebis, & liberius illi viuendi potestas fuit, non se corporis voluptati, blandissimæ dominæ tradidit, quod plerique faciunt adolescentes. neque aut equos ad currendum, aut canes ad venandum, ut ait comicus, diligenter quærebat, sed omnibus honestis disciplinis studiosè operam dabat. audierat enim ab Epicharmo siculo verissimè dictum fuisse, laboribus omnia bona Deos immortales hominibus uendere, & à Musonio Philosopho, iuuenem eum, qui laborem, & animi contentionem refugit, seipsum bonis rebus omnibus indignum ostendere. Quare studium, & ardorem quendam amoris omnium ingenuarum artium sic arripuit, vt eum nulla difficultas ab instituto cursu reuocaret, non libido ad uoluptatem, non ocium ad animi remißionem,

non denique somnus ad quietem. in primis tamen iuris ciuilis, & pontificij studium amplexus est, cum quia videbat in eo maiores suos plurimum excelluisse, fit enim hoc plerũque, vt quorum patres, aut maiores aliqua gloria præstiterunt, hi studeant in eodem genere laudis excellere, tùm etiam quia præclarè intelligebat, nullum ex omnibus esse studium, nullam artem, nullam disciplinam. quæ magis ad omnes honores, & dignitates aditum atque uiam, quam ius ciuile, patefaciat. in hoc igitur studio ita continenter, & assiduè uersabatur, ut non solum æqualibus suis, sed etiam longè natu maioribus antecelleret. Et quamuis ciuilem scientiam, quæ reliquarum scientiarum, etiã Aristotele teste domina, atque regina est, præter cæteras omnes adamaret, tamen quod mirum erat omnibus, quoties ei reficere, atque recreare animum, uel etiam iocari libuisset, ita rhetores ad declamandum, ad disserendum dialecticos, poetas aduersus ex tempore pangendos inuitabat, ut maxima cum astantium omnium admiratione, atque uoluptate uictor sæpissimè discederet. quæ ingenij ubertas & prompta celeritas deinde semper aucta, & perpetua meditatione conseruata nunc etiam in ista ætate; quam uidetis, integra perseuerat. nam omnium eruditorum testimonio cum prudentia, & acumine, & subtilitate, tum uerò eloquentia, uarietate, copia, quam se cumque in partem dederit, omnium est facile princeps. Vidi ego nuper, nec sine mirifica quadam uoluptate uidi scriptum ab eo per quam ingeniosè subtiliterque de fortunæ uarietate, atque inconstantia, quæ longo illi tempore molesta fuit, epigramma, quod, meo quidem iudicio, nulli ueterum Latinorũ eius generis scriptioni postponendum est, pluribus uerò longè etiam anteponendum. Sic igitur ab adolescentia uitam suam instituit, ut nullam aliam uoluptatem, nullam delectationem, quam ex disciplinis perciperet. quas omnes ita diligebat, ut suauissimum quendam esse pastum animorum prædicaret. in eis totus erat, in eis noctes & dies uersabatur. nam quod uel nulli, uel certè paucissimi possunt, eo semper animi robore, ea indole uirtutis & continentiæ fuit, ut omnem uitæ suæ cursum in labore corporis atque in animi contentione confecerit. non eum quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non conuiuia delectarint, nihil denique in uita penitus expetendum putarit, nisi quod esset cum laude, atque dignitate coniunctum. Itaque cum adhuc in publicis gymnasiis uersaretur, frequentes erant cum eo semper adolescentes honestissimi, rectissimisque studijs, & optimis artibus dediti. perspiciebant enim in eo non solum prestans ingenium elucere, quod assiduitate, atque industria quotidiana plurimum aleretur, sed etiam genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque uerborum, & cognitione rerum institutam, & cura & uigilijs elaboratam. neque mirum hæc iam tum in adolescente fuisse: non enim aliorum adolescentium uestigij insistebat, non tritam ab alijs uiam

sibi

sibi proponebat, sed magnos esse experiendos, & subeundos sibi labores existimabat. nactum enim se virtuti, non desidiæ, dignitati non voluptati, patriæ, ciuibus suis, laudi, gloriæ, non somno & conuiuijs, & delectationi prædicabat. quare tantum ea sequebatur, quæ nisi vigilantes, nisi sobrij, nisi industrij homines assequi non possunt, quę dignitatem, quæ laudem, quæ gloriam afferunt, quæ sunt ampla, quæ diuina, quæ immortalia, quæ fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. Cum igitur adolescentiæ suæ florem ita traduxisset vt esset omnibus quasi quoddam laboris, continentiæ, religionis, innocentiæ, pietatis exemplar, subsecutum est postea tempus illud, quo propter excellentem iuris ciuilis & pontificij doctrinam laurea decoratus in iurisconsultorum collegium cooptatus est. quo quidem tẽpore non ipse tantum honorem, qui maximus erat, à collegio, quantum ab ipso dignitatis, & amplitudinis collegium accepisse visum est. tantus enim hominum concursus ad eum audiendum factus est, vt non modo non subsellia frequentissima, sed ne ædes quidem amplissimæ minimam audiendi cupidorum partem capere potuerint. qua verò grauitate Dij immortales, qua prudentia, qua dicendi maiestate totam vitæ suæ studiorumque rationem reddidit? quã prompto animo, quo acumine ingenij, quo uerborum splendore, propositas sibi legum quæstiones, & iuris utriusque nodos facile dissoluit? quibus rebus effectum est, vt multo maiore cum gloria, celebritateque, quam alius quisquã ea tempestate iurisconsultus declaratus sit. postquam igitur tanta cum laude, atque approbatione doctissimorum hominum iurisprudentiæ fuit insignibus decoratus, memor quam viuendi rationem ab ineunte ætate suscepisset, & quam grauem personam sustineret: omni diligentia prouidendum sibi esse censuit, vt nihil quod aut vitę superiori dissentaneum, aut iurisconsulti personæ grauitatique non consentaneum videretur esse, committeret, sed in respondendo iure ita sese gereret, vt summis, infimis, mediocribus gratus esse posset. magnam enim laudem, & gratam hominibus esse censebat, in ea scientia plurimum elaborare, quæ multis esset profutura. quæ quidem eum cogitatio deliberatioque non fefellit. cum enim ea, quæ proficiscuntur à legibus & à iure ciuili semper ad facilitatem, æquitatemque referret, neque constituere litium actiones mallet, quam controuersias tollere, sic ad eius consilium vndique tanquam ad oraculum quoddam multi mortales conueniebant. eius autem omne studium in eo consumebatur, vt supplicibus & innocentibus opẽ ferret, salutem daret, periculis liberaret, fraudes omnes, & calumnias, ex falsa iuris interpretatione coortas è medio tolleret, suum denique cuique tribueret. & quamuis eius vestibulum & ianua maxima, quotidie frequentia ciuium, ac summorum hominum splendore celebraretur, non tamen vnquam ita defatigatus erat, vt quenquam inconsultum à se dimitteret: sed omnibus

æqua-

æqualiter lucem animi,ingenij,consilijque sui patefaciebat:omnibus ad se faciles prębebat aditus:omnes leuiter ac patienter audiebat:denique magis ad aliorum arbitrium,quam ad suum viuebat·neque tantum sibi præmium, aut opes,aut gratiam,quantum decus,iusticiam,æquitatem proponebat. Hac fama impulsus Maximianus Sfortia,dux ac princeps Mediolanensium, hunc vnum ex maxima præstantissimorum iurisconsultorum multitudine, quam semper hæc nostra ciuitas habuit,eligere voluit,cui secreta sua communicaret,& quo maximis in quibusque rebus consiliario, rerumque gerendarum auctore niteretur. audiebat enim,ac pręsens ipse videbat hunc in negocijs maxime laboriosum esse in periculis fortissimum,in aggrediendis rebus industrium, in prouidendis sagacissimum,in conficiendis celerrimum. itaque sperabat hoc adiutore & consultore suum imperium longe melius & iustius administratum iri.quę spes eum & expectatio non fefellit.sic enim susceptum negocium prudenter, & sapienter agere instituit, vt omnibus in rebus lux quædam iusticiæ & æquitatis oborta ciuitati nostræ videretur. quamuis.n.in eo semper fuerint & animi & ingenij celeres quidam motus, qui ad excogitandum acuti,& ad explicandum vberes,& ad recte faciendum prompti viderentur,semper tamen in considerandis rebus, & tempus, & diligentiam adhibebat,neque vnquam ex tempore de vlla re pronunciabat, suum namque consilium,quod ad Reip.summam sæpissimè spectabat,non precox,sed maturum oportere esse censebat.illud enim pręclarè intelligebat,sæpenumero fieri solere,vt consultorum temeritate maximæ quæque res euertantur,atque id etiam secum animo voluebat,principem ipsum à consilio suo pendere totum, atque ideo in sua esse potestate,vt vel bene,vel male res omnes administrarentur,audierat porrò non semel à Platone dictum fuisse, rem quandam sacram esse consultorem, quem non solum ab omni criminis labe, sed etiam à suspicione purum esse deceat.Itaque tam sapienter & iustè consulebat, tam castè atque integrè se gerebat,totam vt Remp.nostram suis ipse penè solus humeris sustineret:tanta præterea diligentia res singulas prouidebat, tanta modestia suas actiones omnes dirigebat,vt eum non tantum ciues nostri,sed etiam peregrini vehementer & amarent,& uererentur. nihil uerò titubanter,nihil inordinatè,nihil temere faciebat.sed in omnibus eius dictis, & factis inerat summa constantia,veritas,& circumspectio.non pudor,non integritas,non religio,non assiduitas vnquam in eo requisita fuit,nullum vnquã vlla ciuitas consilij publici auctorem neque moderatiorem, neque sanctiorẽ non modo vidit,sed aut sperando,aut optando cogitauit. nullum hic vnquam officium prætermisit eorum,quæ ab illo consultore seruari debent, qui communem semper vtilitatem priuatis commodis anteponat,& qui maiori patriam caritate quam propriam vitam prosequatur. quamobrem tantopere

pru-

prudentiam eius suscipiebat Maximianus princeps, tanti eum faciebat, vt ne latum quidem vnguem ab eius consilio sibi recedendum esse censeret. Interim accidit, quod in rebus humanis fieri solet, quę sursum ac deorsum perpetuo feruntur, neque in eodem statu diutius consistere possunt, vt Resp. nostra bellicis tumultibus exagitata, varijs cladibus, & offensionibus vexaretur. quo tempore noster hic Antistes Romam cum Sedunensi Cardinale, cui propter singularem prudentiam, & eximias ingenij suauitates quam carißimus erat, profectus est. vt cum iam apud nos præstantissimæ sapientiæ suæ, rarissimæque virtutis documenta maxima dedißet, etiam in vrbe illa, quæ cæterarum vrbium domina, atque regina est, & in qua religionis, & sacrorum, & cerimoniarum omnium iampridem domicilium est constitutum, quid ipse plurimis laboribus, & longissimis vigilijs in rebus diuinis, & ad summam religionem pertinentibus antea profecisset, palam ostenderet. quod sanè paucis ei diebus, nondum id agenti maximo cum honore, gloriaque contigit. profectò latere non potest egregia uirtus, sed quo magis occultatur, eo magis lucet ipsa per sese, splendetque etiam in tenebris, & eos, in quibus est, apud omnes gentes ac nationes laudabiles & vehementer amabiles efficit. Vix dum Romam hic noster attigerat, cum eius nominis fama per totam urbem longè lateque diffusa est, cum eius pręstantiam omnes admirati, quam honestissimos de eo sermones habere cœperunt. itaque non tam ipse ad alios visendos, & salutandos, sicut fieri solet, quam alij ad eum frequentissimi veniebant, & magno studio quotidie domo deducebant, & reducebant. quin etiam eum Leo Decimus Pontifex Maximus ad se accersi iussit, & multis atque honorificentissimis verbis commendatum, post paulo multis affecit honoribus. Iam verò magnum illud, atque memorabile fuit, quòd, cum eo tempore tota ferè Germania tumultuaretur, populique feroces, atque indomitę nationes contra fidei religionisque Christianæ principem insurgere iam auderent, multaque iam tum meditarentur, sanctissimorum virorum, & pontificum institutis contraria, christianisque legibus repugnantia, circumspectis omnibus Leo Decimus, ex omni Antistitum collegio tandem hunc unum elegit, quem & prudentia, & consilio, & auctoritate plurimum excellere uidebat cuius fortem & constantem animum, admirabilem in reducendis ad rectam viam atque honestatem hominum mentibus dicendi uim, & facultatem agnoscebat, cuius denique fidem, integritatem, sanctitatem perspectā & cognitam habebat. hunc igitur vnum in tumultuantem Germaniam ad res componendas, & apostolici solij, pontificięque maiestatis negocia peragenda cum summa potestate nuncium ac legatum misit. hic autem animo reputans, quam magnum, & quam periculosum onus humeris suis impositum esset, omnem sibi ingenij aciem, omnes neruos intendendos eße statuit, vt non tantum ea legatione fidelissimè

delissimè

delissimè fungeretur, sed etiam ut præclarum aliquid efficeret, quod & dignũ expectatione, quam de se omnibus concitarat, & dignum denique pontificis iudicio, quod de se fecerat, esse uideretur. quare tantam erga omnes ad quos accedebat modestiam, tantamque humanitatem ostendebat, tanto dicendi artificio vtebatur, tam ingeniose, quæ ad Christianas leges attinent, explicabat, ut multarum nationum animos, non mediocriter labantes, & fluctuantes in fide ac religione facile confirmarit, totamque ferè prouinciam illam ita peragrarit, vt omnibus esset venerabile quoddam antiquæ religionis & sanctitatis exemplum. omnes eum suspicerent, omnes eius auctoritati sibi parendum esse censerent. erat enim in admonendo mitissimus, & humanissimus, in victu uerò suo continentissimus, & seuerissimus, in consilijs dandis prudentissimus, in corrigendis vitijs maximè comis & mansuetus, ut cum ęqualiter omnes argueret, increparet, emendaret, tamen affabilitate, comitateque sua consequeretur, ut eos ipsos, contra quos statuisset, ęquos, placatosque dimitteret. neque dubium esse potest, quin omnia breui tempore, quę ad religionem pertinent, in illa regione prouido ac diuino huius consilio placata, & tranquilla futura fuissent. nisi factiosi quidam & turbulenti homines, discordiarum amatores, pacis, & religionis inimici, motus populorum, & seditiones cõcitassent. quibus hic noster non aliter atque olim Paulus ille Tharsensis nostrę persuasionis antesignanus, & Petrus ille Barionæ dux ac moderator ecclesię Christianę suis aduersarijs aliquandiu maximo cum animo, constantia, dignitateque restitit. sed quod fretum? quis Euripus? tot motus, tantas, tam uarias habet agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos ęstus habet popularium vita? cum pręsertim eos auctores habet, quos esse sapientes existimat. totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris, sæpe etiam sine ulla aperta causa consilium mutat. nihil est incertius vulgo, nihil obscurius uoluntate hominum, nihil fallacius imperita multitudine. sic Ephesij quondam Paulum Tharsensem Christi legatum primò tanquam Deum immortalem venerati sunt, deinde non ita multo post ex vrbe sua tanquam impium hominem expulerunt. sic plerique alij sanctissimi uiri plurimas pro Christiana fide calamitates, & incommoda pertulerunt. quos omnes sibi proponens imitandos hic noster, omnia firmissimo constantissimoque animo tolerabat, & sibi potius honestè moriendum, quam seditiosis hominibus & imperitę multitudini cedendum esse statuebat. cum ecce Tyrannus quidam, non modo ab omni pietate, cultuque diuino, sed etiam ab omni humanitate remotissimus, qui benignè hunc antea susceperat, non quia religionis ulla esset ei cura, sed quia sperabat hac ratione, si talem, tamque religiosum uirum apud se habuisset, fore, ut etiam ipse pius ac religiosus existimaretur, & populi sibi subiecti magis dicto audientes essent, atque ita maior sibi licentia in

quo-

quoscunque vellet grassandi præberetur. derepente hunc inuadit, & necandũ trucidandumque satellitibus suis denotat. neque hoc alia de causa, nisi quia ne farijs eius facinoribus, & impijs cogitationibus hic modestè mansueteque resistebat, & ad christiane viuendum humaniter inuitabat. cum igitur diuina quadam prouidentia, quæ præstantibus viris deesse nunquam solet, Tyranni illius insidias hic præsensisset, neque diutius morando se illas euitare posse ullo modo intelligeret, memor illius euangelici præcepti, quo iubemur, vt, si qua in ciuitate nos impij viri persequantur, ad aliam confugiamus, neque tantum de sua, quantum de sociorum & comitum suorum salute solicitus, tandem cedendum impiorum hominum furori, & tyrannicæ crudelitati sibi esse censuit. Itaque quam occultissime potuit, equis ad celeritatem commutatis sic ab illa prouincia discessit, vt bonis omnibus, quicunque ibi erant, mærorem ac tristiciam, impijs autem & sceleratis gaudium, & læticiam eius discessus attulerit. nam postea factio illa perditorum ac furiosorum hominum victrix fidei, religionis, sanctimoniæ, non impietatis, libidinis, arrogantiæ totam ferè Germaniam peruagata est, & Tyrannus ille, quasi bestia quædam immanissima, sic odio religionis exarsit, vt omnes eius regionis Antistites, quos pietatis, atque honestatis cultores esse intelligebat, ad unum crudelissimè trucidarit. Sed quam gratus Francisco Sfortiæ secundo Mediolanensium Duci fuit huius in patriam reditus? quam iucundus bonis omnibus? tantum enim eo tempore gaudij, tantum læticiæ cœpit cum ipse princeps, tum vniuersa Mediolanensis ciuitas vt noua quædam fœlicitas cunctis oblata, vel potius reddita videretur. viuebat enim adhuc in animis omnium huius memoria. meminerant quam integrè quam continenter, quam iustè Maximiano Sfortia Duce, Remp. gessisset. quare licet hunc apud se Franciscus Princeps, & omnes ciues vehementer esse cuperent, tamen cum negocium quoddam maximi ponderis & momenti cum summo Pontifice pertractandum esset, neque quisquã alius in hac vrbe reperiretur, qui prudentius, aut melius, huiusmodi legationem obire posset, vicit tandem publica vtilitas priuatum desiderium. Quamobrem ex principis ipsius, & totius ordinis senatorij consensu legatus in Hispaniam ad Adrianum pontificem maximum missus est. apud quem cum omnia fideliter atque ex principis sui sententia confecisset, ipsum Pontificem, virum, & doctissimum, & optimum, cum sua singulari atque eximia fide, prudentia, virtute, tum eloquentia, mirificaque dicendi facultate breui tempore sibi ita deuinxit, vt is à suo latere nunquam hunc postea dimiserit. cum hoc enim diuina consilia sua sæpissimè communicabat, cum hoc de summa religionis frequentissimè consultabat, cum hoc denique omnia seria iocosaque conferebat. quod si diutius Adrianus uiuere potuißet, nemini dubium fuit, quin hunc paucis mensibus in Cardinalium collegium cooptaturus eßet. verum, ut

opinor, terris fata Pontificem tam salutarem, tamque pium inuiderunt. abijt igitur ad superos breui tempore, maximum sui desiderium toti Christianę Reip. huic verò non mediocrem tristiciam & luctum relinquens Adrianus Pontifex. Sed tamen dolorem, quem hic ex Adriani morte ceperat, Clementis septimi, qui successit in Pontificatum benignitas aliquà ex parte mitigauit. magno enim amore, summaque beneuolentia hunc eundem amplexus est. nam primo gratulatum ad se venientem nomine Francisci Sfortiæ secundi, cuius hic Romæ legatus erat, maximè præter cæteros comiter ac liberaliter excepit, humaniter allocutus est, multa pollicitus. quo postea factum est. ut cum ipsius meritis, & præstantissimis virtutibus, tum rogatu precibus Francisci Sfortiæ commotus Clemens Pontifex maximus, hunc Episcopum Nouariensem creauerit, & semper deinceps quoad Romæ fuit carissimum, & gratissimum habuerit. Verum non hunc communis aliorum ferè omnium ambitio cupiditasq; detinebat: qui quãto maiores aut opes, aut dignitates acquirunt, tanto plures quotidie concupiscunt, & quo plura possident, eo magis accenditur in eis cupiditatis sitis, sed præsenti conditione, rebusque iam à se quam honestissimę partis contentus, suscepto Episcopatu cogitabat, quantum onus humeris suis sustineret, & cum omnia semper antea fugiendæ turpitudinis, & amplectendæ honestatis causa fecisset, tunc posteaquam creatus esset episcopus, omnes sibi animi vires excitandas, omnia circunspicienda, omni utendum esse diligentia censebat, ut non modo quicquam eiusmodi ne committeret, quod aliqua ratione reprehendi posse videretur, sed etiam omnia sic ageret, vt ea facile facile inuidiorum etiam existimatio comprobaret. sic igitur à summo Pontifice sibi creditum ac commissum Episcopatum administrare cœpit, vt se omnium officiorum obstrictum religione arbitraretur, vt omnium oculos in se unum coniectos existimaret, vt dignitatem suam, quasi in aliquo orbis terræ theatro uersari crederet. sibi religionis atque animorum curam sibi sacrarum rerum procurationem esse commissam, sibi Deum immortalem populo christiano precibus, atque hostijs placandum, sibi sacrificia atque officia diuina, maxima cum cerimonia singulis diuis esse facienda, sibi denique totam fidem, & religionem tuendam esse datam intelligeret. Quare tam seuerè, tam continenter, tam sanctè cępit uitam agere, ut cum eius integritati religioniq; nihil aliud antea videretur accedere passe, tũc addita illa dignitate, maximus ad summam eius præstantiam cumulus accesserit, & quamuis iucundissimus illi esset honos à pontifice sibi delatus, tamen nequaquam tantum capiebat voluptatis, quantum solicitudinis, & laboris, ut ille ipse Episcopatus nō quia necesse fuerit alicui datus, sed quia sic oportuerit, rectè collocatus, & iudicio summi Pontificis digno in loco positus esse uideretur. sic igitur postea semper vitam egit, vt omnia quę iucunda uidentur esse, non modo his extraordinarijs

rijs cupiditatibus, sed etiam ipsi naturæ ac necessitati denegarit. nullam igitur amplius dignitatis accessionem quærens, quòd homini probo satis magnū esse decus, & ornamentum iudicabat, si se bonum Episcopum præstare posset, domum iam spectabat, & ad suos redire cupiebat: cum ecce maximè opportuna sese obtulit occasio. nam Franciscus Sfortia secundus cuius antea mandato legatus hic ad Adrianum Pontificem accesserat, & à quo iam antea senator designatus fuerat, huius tanti viri absentis desiderium diutius ferre nullo modo potuit. itaque literis & nuncijs eum tandiu solicitauit, donec Romæ compositis rebus suis, hic tandem, vt & sibi, & optimo principi suo, satisfaceret, in patriam hanc suam, & nostram reuersus est. quem statim vt Mediolanum applicuit, summo cum honore exceptum Franciscus Dux Senatoria dignitate magno totius ordinis non modo consensu, & approbatione, sed etiam plausu, & gratulatione cohonestauit. & deinceps sibi perpetuo assistere, & omnium consiliorum moderatorem & auctorem esse voluit. Atque hoc certè maximum, & singulare Arcimboldiæ genti contigit, quod haud scio an vnquam in hac ciuitate fuerit gens vlla alia consecuta, ut quatuor deinceps per continuam successionem summo cum honore ac celebritate, senatores crearentur. nam & huius proauus Nicolaus, vt initio dixi, & auus Ioannes, & pater Aloysius, & hic denique noster, qui etiam hoc tempore in senatu primo post senatus principem loco sedebat, senatores, & publici consilij auctores maxima cum huius ciuitatis vtilitate, gloriaque fuerunt. quod mehercule nemini, qui huius vetustissimæ & clarissimæ familiæ merita diligentius intueatur, mirum videri potest. Quando enim fuit, cum hæc nostra ciuitas & in bellicis rebus, atque arte militari, & in consilijs dandis, atque administratione Reip. Arcimboldiorum ope, & auxilio non uteretur? plenæ sunt omnium voces, pleni libri, plenæ historiæ meritorum, & rerum gestarum Arcimboldię gentis. quare facile quiuis non iniquus rerum ęstimator intelligere potest, semper cæteris familijs hanc gentem longè pręstitisse. quæ non propriam, sed cōmunem utilitatem perpetuò quęsierit. quę non tantum patriæ suæ, sed etiam exteris nationibus quantum fieri posset, prodesse studuerit. vnde meritò crediderim, tantæ virtutis insignia communi gentium consensu huic familię à maioribus nostris fuisse tradita. tres enim stellas fulgentissimas in circuli parte rutila, quem aureus campus vndique circundat, Arcimboldiæ familiæ decorum, & egregium insigne continet. quo certè nihil aliud ostenditur, quam in hac familia semper fuisse cœlestem ac diuinam benefaciendi potestatem, studio cuidam ardoris, & inflammatæ voluntatis copulatam. qua res omnes, quascunque aggrederetur, non tantum optimè, sed etiam summa cum gloria conficeret. sicut enim stellarum motu, atque lumine cuncta in hoc inferiori orbe gignuntur, & uigorem accipiunt, neque quic-

quam est infra lunæ globum, quod sine cælesti auxilio, cursuque siderum nasci, aut conseruari possit, ita maiores nostri cum illud insigne tribuendum Arcimboldijs esse censuerunt, apertè declarare uoluerunt, se sine illorum splendore, ope, uirtute, diutius incolumes esse non posse. tres autem ideo stellas, non vnam tantum aut plures addiderunt, vt ternario numero, qui perfectus est, eo, quod & principium, & medium, & finem habet. atque immortali Deo, mysticæque Triadi consecratur, huius familię præstantiam atque excellentiam denotarent. at vero circuli pars ea rutila, quæ stellas amplectitur, quid aliud significare credi potest, quam ardens quoddam studium, & inflammatum, atque incensum de patria bene merendi desiderium? Est igitur in stellis res præclaras gerendi facultas, in rutila circuli parte summæ voluntatis, & ardoris significatio. quid autem aureus ille campus, quo stellæ, circulique pars continetur, aliud, quam eximias, planeque aureas horum hominum actiones ostendit? vt enim aurum metallorum omnium præstantissimum est, & magnorum sæpe laborum præmium, ita præclaræ actiones cętera omnia, quæ sunt in homine superant, atque in eis omnium virtutum laudes consistunt, cum autem hæc familia tot, tantasque res præclarißime gesserit, haud immerito non tantum stellis, & orbe rutilo, sed etiam campo aureo decoratur, vt omnes intelligant, patriam nostram iampridem ingentes ab Arcimboldia gente commoditates & emolumenta reportasse. Sed, vt vetera prętermittamus, quis est hoc tempore, qui nesciat, quantum huius Archiepiscopi nostri prudentia, sapientiaque pluribus iam annis, quibus in Senatu pro Principe sedet, huic ciuitati nostræ vtilitatis attulerit? illud enim etiam publicæ felicitati gratulandum est, quòd ex quo tempore Reipub. gubernaculis hic admotus est, à maximis molestijs, & turbulentissimis tempestatibus, quibus assiduè concutiebatur nostra ciuitas, aliquantulum acquieuit, & paulatim ad securissimum quietis & tranquillitatis portum delata est. Dedit igitur huic Franciscus Sfortia senatoriam dignitatem, hic illi publicum ocium reddidit. communicauit huic imperij administrationem hic illi molestiam, & angorem ademit. qua in re magis solicitus hic, ille securior factus est. non iigitur propria cupiditas, non proprium commodum, sed alienum desiderium, aliena voluntas Senatorem hunc effecit. non aliorum ambitionem imitari, sed virtuti suæ confidere, sicuti semper, voluit. nam alij plerique, quod assequi virtute non poßunt, id pecunia tentant. itaque dignitates iam non donantur, sed emuntur. at hic noster non quidem honorem ambiuit, sed oblatum à bono principe munus recusare noluit, quamuis ita statueret, non se in quietis & ocij, sed in laborum curarumque societatem vocari. cum autem iam plurimos extra patriam suam labores pro communi vtilitate suscepisset, dignum etiam se, dignum maioribus suis existimauit, id, quod

sibi

sibi restabat ex uitę curriculo, patriæ totum impendere, lumen animi, lumen ingenij sui ciuibus ostendere, labores, uigilias, curas, solicitudines pro ciuitatis suæ salute perpeti. quare sic inter patres conscriptos assumptus est, ut non iam ipse maiorem dignitatem, quam habebat amplissimam ab illo ordine accipere, sed ordo ipse huius accessione splendorem ac maiestatem suam amplificare uideretur. ita uerò senatorijs muneribus, postea semper inuigilauit, quasi ab alijs negotiis omnibus uacuus fuerit. admirabilis profectò semper fuit huius animi uigor, mirifica uis ingenij, celeritasque mentis, simul enim res maximè diuersas, negociaque prorsus uaria uno eodemque tempore diligentissimè tractauit. nam in Episcopatu suo non tantum quæ ad religionem, & sacrarum rerum procurationem pertinent, sed etiam quæ ad ciuiles capitalesque causas, & ad merum mixtumque imperium, ut Iurisconsulti uocant, administrauit. Siquidem in ampla regione, pluribusque oppidis Nouariensis Episcopus uitæ necisque potestatem habet. quam hic noster quatuor & viginti annos ita sapienter exercuit, vt bonis omnibus gratissimus, improbis autem maximè formidolosus extiterit. quin etiam interim redditus annuos iustissimis rationibus plurimum amplificauit. & longè nunc maiores successori suo quam ipse acceperat, tradidit. Nam vespolatum oppidum iam per annos amplius octoginta per quorundam iniuriam ab Episcopatu diuulsum, & à profanis hominibus possessum, labore & industria sua in pristinum statum reduxit. quamuis potentissimos habuerit aduersarios, qui cum eo diu, multumque litigarunt. sed tandem, cum huius assiduitate diligentiaque tum æquissimo iure, rationibus, senatus auctoritate, sententijs omnibus victi condemnatique de possessione diuturna deiecti sunt. atque ita quadraginta sestertiorum millia redditibus annuis eius Episcopatus accesserunt. Erat eodem tempore Francisci Sfortiæ consiliarius, quo in officio tot occupationibus, & negocijs distringebatur, vt illi vni bene satisfecisse per magnum esset, & tamen in senatum quotidie veniebat, neque vllam omnino causam, qua posset alicui, vel infimo prodesse repudiabat, ò præstantiam animi incredibilem, ò inauditas ingenij vires, ò celeritatem mentis eximiam. huius ædes consultoribus erant perpetuò refertissimæ, videres alios intrantes, alios exeuntes, alios hunc circunsistentes. quibus omnibus facillimè, celerrimeque satisfaciebat. prouidendum erat ijs populis, qui ditioni eius erant subditi, confestim prouidebat. cōsulendum erat imperio, rebusque Principis, sine vlla cunctatione cō sulebat. veniendum erat in senatum, vbi de maximis ciuitatis rebus esset agē dum, illico veniebat, & optimarum sententiarum auctor erat. quis non miretur vnum hominem tot rebus, tamque diuersis sufficere posse? sufficiebat. & quod admirabilius est. post tot labores & vigilias promptior & alacrior continenter apparebat. huc accedebat cura domesticarum rerum, quas, vt

optimum decet Antistitem, tanta cum religione seueritateque semper instituit, ut non aliter domi suæ viueretur, quam in sanctissimo aliquo vestalium virginum conuentu. quid praeces ac meditationes diuinarum rerum commemorem? quibus ita semper deditus fuit, quasi nihil aliud illi agendum esset. mirentur sanè Romani veterem Catonem illum censorium, mirentur Aemilianum Scipionem, qui duo viri tres summas in homine res præstitisse iudicati sunt. nam optimi oratores, optimi imperatores, optimi senatores fuisse dicuntur. modò fateantur omnes id, quod negari non potest, longè maiori dignũ admiratione nostrum hunc Archiepiscopum, qui non tantum tres illas res eximie præstitit, sed alias etiam plurimas, & quidem ob religionem laudabiliores eis adiecit. Quid deinde? an non Catonem, & Scipionem status temporum, leges, atque instituta patriæ ad eas res acquirendas plurimum adiuuerunt? hunc autem his corruptis moribus, neglectis ueteribus institutis, iniquissimis temporibus profectò tantum innata bonitas, voluntas, industria summam ad amplitudinem, & dignitatem prouexit. quid enim mirum inter Fabios, Marcellos, Paulos, Lælios tales extitisse? cum imitationis ardor, semperque melior aliquis ad palmam præripiendam eos accenderet. hoc certè summè est admirabile, quòd hic noster sine exemplo, sine æmulo, secum ipse certans, cum meliorem se nullum videret, vbicunque fuit omni tempore maior, & clarior euasit. Ac mihi quidem in huius vitam studiosè diligenterque inquirenti visa est ea potissimum causa, quòd ad tantum uirtutum excellentiam peruenerit, quia frugalitatem semper, uigilantiamque mirandum in modum complexus est. nam, ut alio in loco dicam, tanta in uictu temperantia utitur, ut nisi tantum cibi potionisque sumat, quantum satis sit, non ad satiandam, sed ad mitigandam famis sitisque cupiditatem. scit enim verè dictum à sapiente quodam Græco, nullo modo fieri posse, ut pinguis uenter tenuem sensum atque intelligentiam gignat. neminemque multo cibo, potioneque repletum mente rectè uti posse. Iam uerò tanta est eius uigilantia, ut maiorem noctis partem in negocijs insumat, & cum ualetudine somnum compenset, frequenter enim id Platonis dictum habet in ore, dormientem hominem nulla penitus re dignum esse. vigilantes autem ciuitatum principes, & improbis ciuibus, & hostibus æqualiter esse formidabiles. ideo sapientissimè præceptum ab Homero prædicat, ne princeps, & publici consilij auctor, cui populi commissi sunt, & qui tot ac tanta negocia sustinet, totam unquam noctem dormiat: sibique hac in parte proponit imitandum Epaminondam illum Thebanorum imperatorem, qui se dicebat ideo sobrium & uigilantem esse, ut cæteris ciuibus securè liceret & dormire, & uoluptatibus indulgere. quin illam Demosthenis uocem aureis scribendam esse literis, & in ore, atque mente semper habenda esse dicit, qui uehementer se dolere dicebat, si quando opificum

ante-

antelucana victus esset industria. quare hac etiam senili ætate, quæ requiem & laborum alleuationem quærit, tamen ante lucem quotidie surgit è lecto, venit in senatum primo diluculo. nulli denique iuuenum assiduitate, labore, vigilantia cedit. Est hæc incredibilis ac diuina diligentia, quæ facit, ut tot negocijs, tamque diuersis vnus sufficiat. nam præter cęteras maximas, atque innumerabiles occupationes, quibus assiduè districtus fuit, ad hanc usque diem ita senatorium etiam munus obiuit, ut omnes ciues, & peregrini non tantum eius prudentiam, & iusticiam, sed etiam humanitatem, placabilitatem, clementiam magnopere dilexerint. omnes ad eum tanquam ad asylum aliquod confugerint. quicunque causam aliquam difficilem, atque arduam in senatu haberent, votis omnibus expeterent, ut huic uni transigenda committeretur. qui non modo pecunias unquam nullas pro re iudicanda, sed ne munuscula quidē vt acciperet, adduci potuit, qui primò, si quo modo posset, semper controuersias componere tentauit, deinde si obstinatos litigantium animos uideret, neque ad vllam conuentionem adduci posse, quam primum quid leges & iura postularent, accuratissimè circumspiciens, sententiam tulit. itaque huic salutem suam omnes, huic fortunas, huic liberos rectissimè committi semper arbitrati sunt. Quid in cæteris rebus, quo mentis acumine, quo animi robore, quam acri iudicio cuncta gerit? atque administrat? quid beneficentiam, iusticiam, fidem, omnesque eas virtutes quę pertinent ad mansuetudinem morū, & facilitatē commemorem? quibus iampridem hoc assecutus est, ut eum uniuersus Mediolanensis populus non aliter atque communem patrię parentē amet, obseruet, suspiciat. neq; vllum unquā diem huic urbi lętiorem, quam hūc, in quo factum cum Archiepiscopum uidet, illuxisse prædicet. nam omnes antea cuiuslibet ętatis homines uota faciebāt, ut is unus hāc dignitatē assequeretur, neq; se aut in hac uita bene beateq; uiuere, aut post mortē cęlestiū beatitudinē assequi, neque res sacras benè procurari, neque religionem rectè defendi posse, nisi Arcimboldius hic patrię suę singularis amator Archiepiscopus factus esset, existimabant. quod quidem commune ciuitatis desiderium cum antea sępissimè, tum hoc tempore præcipuè clarissimè demonstratum est. cum.n. iam tandē ex uoluntate Iulij tertij Pontificis maximi, summaq; totius Cardinaliū collegij approbatione creatum hunc Archiepiscopum nunciatum fuisset, derepente, quemadmodum initio dixi, miro quodam gaudio & exultatione repleta est uniuersa ciuitas, statim principes ciuitatis homines ad eum undique gratulatum aduolarunt. neque quisquam vllius ordinis in tota vrbe fuit, qui maxima lætitiæ signa non dederit. Quid autem de hodierno die dicam? quo plurimum expectatus desideratusque, ad Archiepiscopatus insignia capienda, hoc in Deorum domicilio temploque maximo, sicuti maiorum instituta postulant, urbem ingressus est? quid gloriosius ad æternam memoriam

riam

riam, & immortalitatem huic accidere potuisset? quam tanta popularis obseruantiæ, pietatis, lætitiæ significatio? non enim ætas quemquam, non ualetudo, non sexus retardauit, quo minus oculos, animum, mentem, insolito spectaculo compleret, hunc parui noscere, iuuenes ostentare, senes mirari magnopere gaudebant. ægri quoque neglecto medicorum imperio, ad huius conspectum quasi ad salutem sanitatemque prorepere uoluerunt. Vidimus oppletas undique uias, angustamque semitam huic ad ingrediendum ob immensam turbam ad spectandum effusam relictam esse. tecta referta, ac nimio pondere superfusæ multitudinis laborantia, ac ne eos quidem uacantes locos, qui non nisi suspensum & instabile uestigium caperent. alacrem hinc atque inde populum, ubique par & simile gaudium. at uerò splendorem illum equitum, Italiæ florem, principum agmen honestissimum, quo stipatus hic incedebat, quanta cum animi uoluptate, quo plausu, quibus acclamationibus omnes prosequebantur? donec fanum hoc religiosissimum ingressi, uota Deo optimo maximo diuisque nuncupata lætissimi persoluerunt. Hic uerò solenni more deductus ad aram maximam. primum immortali Deo pro salute sua, atque astantium omnium, submisso pioque animo supplicauit, deinde in Archiepiscopi solio splendidissime præparato collocatus, à Pontifice missa diplomata publicè recitari iussit. quorum primum illud fuit, in quo ipsius Pontificis, Cardinaliumq; sententia, qua creatus hic fuerat Archiepiscopus, continebatur. alterum in quo Pontifex Carolum quintum Imperatorem rogabat, ut hunc & præsidem sacrorum agnosceret, & quibuscunque rebus posset, officiosè tueretur, ac defenderet. cum quidem eo perlecto statim hic princeps noster Ferrandus Gonzaga, qui ipsius Imperatoris personam apud nos sustinet, & eiusdem uice fungitur, per Franciscum Tabernam magnum Cancellarium pronunciari iussit, se non tantum id, quod in eo diplomate continetur, Cæsaris nomine libentissime perfecturum, sed etiã maximas Pontifici se gratias agere, atq; habere, quod & Patricium Mediolanẽsem & Senatorẽ integerrimum, & antistitem religiosissimum Ecclesiæ Mediolanẽsi præfecisset. quæ uox non tantum amoris & beneuolentiæ, sed etiam grauissimi testimonij singularis huius eximiæ uirtutis auctoritatem habet. Postea uerò quemadmodum in cæteris diplomatibus à Pontifice constitutum erat, accesserunt Canonici, Sacerdotes, Præsules, Abbates, atque alij Proceres Ecclesiæ, ut in huius uerba iurarent, & eius dicto audientes se perpetuò futuros pollicerentur. quod etiam Prætor urbanus, & Præfectus annonæ, & ædiles & cæteri magistratus omnes religioso libentique animo fecerunt. Postremo loco iurarunt ij, qui deducendi Archiepiscopi Mediolanensis atque in solio collocandi ius habent ab antiquis traditum, Confalonerios uocant, ex antiqua nobiliq; famiglia. qui nobis dum Archiepiscopus noster urbem ingrederetur,

retur, pulcherrimum & iucundißimum ſpectaculum exhibuerunt. omnes enim & quidem magno numero pedites hinc atque inde fulgentes oſtro, ſericeisque ueſtibus & auratis inſignes procedentem comitabantur, donec eū, ut uidiſtis in ſuo proprioque ſolio collocarunt. Ego uero patres ampliſsimi quamuis coram intuear hæc lumina atque ornamenta Reip. quamuis quod mente complector, non ſatis uerbis explicare poſſim, quamuis adhuc populi iubilantis uoces, & clamores auribus meis inſonent, tamen cum uos tam attentè, tamque benignè me audiatis, magis etiam accendor ad ea, quæ mihi dicenda ſuperſunt. neque uereor, ne oratio mea uobis longior eſſe uideatur, qui prçclarè intelligitis maximè optandum eſſe, ut ea, quibus ornatiſſimus eſt Archiopiſcopus noſter, quamplurima ſint. ſupereſt igitur, cum de rebus ab eo præclarè geſtis, & anteacta uita ſatis multa dixerimus, ut neminem etiam hac tanta dignitate, atque honore digniorem eſſe, nemini melius hoc tantum munus committi potuiſſe, doceamus, quod quidem ad ea, quæ iam à nobis commemorata ſunt, ſiquis reſpiciat, facillime cognoſcere poterit. Nam ſi mores ac uitam huius ad perfecti ſacrorum Antiſtitis ſpeciem ac formam referre voluerimus, neminem profectò reperiemus, qui ad illam propius accedere videatur. alius enim fortaſſe prudens fuerit, ſed iniquus: alius humanus, ſed voluptati deditus: alius frugi, ſed ſuperbus: alius clemens, ſed auarus: alius liberalis, ſed crudelis: denique nemo penè fuit vnquam, qui non aliqua vitiorum labe virtutes eas, quibus eminebat, obſcuraret. at noſter hic antiſtes admirabili quadam ac uerè diuina prudentia ſic omnes inter ſe virtutes copulauit, vt immenſus in eis, inauditusque laudum omnium, omniſque gloriæ concentus appareat. nihil enim comitas ſeueritati, nihil grauitati bonitas, nihil humanitas maieſtati detrahit. Sed iam ea breuiter videamus, quæ in eo viro eſſe debent, qui Archiepiſcopi munere ſit optimè functurus, & Chriſtianam fidem ac religionem tanquam optimus patronus accerrimè defenſurus. ea nanque omnia ſumma in hoc eſſe luce clarius oſtendemus. atqui nemo eſt eorum, qui benè ſentiunt, quin exiſtimet in ſummo ac perfecto ſacrorum antiſtite tres has res ineſſe oportere, rerum diuinarum ſcientiam, virtutem, auctoritatem. quç res ita implicitæ ſunt, & cohærent inter ſe, vt ſi vna defuerit, reliquæ per ſe nullo modo perfectum efficere antiſtitem poſſint. Etenim multi reperiuntur, qui, tametſi ſacrarum literarum peritiſſimi ſint, tamen quoniam eis vel vitæ probitas vel auctoritas deeſt, non modo religionem tueri, atque conſeruare non poſſunt, ſed magnum etiam ei detrimentum afferunt. ſunt etiam quidam probi ſanè viri, ſed imperiti, quibus tuto religionis curam demandari non poſſe certum eſt. duabus enim de cauſis Paulus ille Tharſenſis in antiſtite doctrinam quærit, primò, vt ad honeſtè religioſeque viuendum populos adhortari ualeat, deinde vt etiam factioſos homines, qui

recte sentienti ecclesiæ Reip.què Christianæ resistere, & contradicere audent, refellere, atque redarguere possit. nam rustici, & imperiti viri bonitas illi vni prodest, & quantum probitate uitæ christianam religionem confirmat, tantum eidem nocet, si labefactantibus, & impugnantibus non resistat. Iam vero licet in aliquo summa doctrina summaque probitas fuerit, tamen si illi desit auctoritas vt nemo illi aures præstet, nemo fidem adhibeat, non erit quod quisquam speret, eum summi antistitis munus sustinere commodè posse. cum autem ad doctrinam non vulgarem accesserit etiam egregia probitas, & summa auctoritas, tum illud eximium quiddam atque diuinum solet existere, quod in nostro hoc Archiepiscopo esse nemo est, qui dubitare possit. quis enim eo diuinarum rerum scientior unquam fuit, aut esse potuit? qui primis statim annis in religiosissima familia sacris & diuinis rebus semper intenta liberaliter educatus est, mox è ludo, atque puericiæ disciplina profectus ad publica gymnasia, ita iuri ciuili operam nauauit, vt tamen sacrarum studium literarum nunquam intermitteret, & omnes pontificij iuris cōstitutiones tanta cura, studio, diligentia, per disceret, vt tanquam nomen, & digitos suos omnes eas teneret. neque sanè mirum, eum nunquam quicquam nisi de sacris rebus ageret, loqueretur, cogitaret. quasi natura eum hac vna de causa genuisset, vt res sacras perpetuò tractaret. postea vero cum utriusque iuris laurea decoratus fuisset, & sacris initiatus, deinceps annos amplius quadraginta sacras res continenter administrauit. quare propter hanc eximiam diuinarum rerum cognitionem, tribus summis pontificibus Leoni, Adriano, Clementi, non tantum gratissimus fuit, sed etiam ab eisdem sæpissimè maximis in rebus, & ad summam religionis pertinentibus vnus electus est, qui prouideret, nequid fides nostra, & Respu. christiana detrimenti pateretur. quantam igitur eius scientiam esse putandum est, qui ab ineunte ætate semper contento studio, cum & præstanti ingenio, & singulari memoria præcelleret, sacris rebus operam dederit? qui dies & noctes eis inuigilarit? qui plures sacros libros perlegit, quam alij uiderunt? plura memoriæ mandauit, quam alij legerunt? quem denique mirati tres summi Pontifices in tuenda religione, non tantum ad ministrum, sed penè socium habere voluerunt? hæc profectò declarant nullam rem esse in sacris literis, diuinarumque rerum cognitione positā quę huius viri scientiam fugere possit. Age uero cui non audita est, & cognita huius virtus, probitas, atque integritas vitæ? quis huius viuendi rationes sanctissimè institutas non veneratur? quis non in hoc expressam eius antistitis imaginem uidet, quem ad Titum scribens Paulus eleganter informat? quærit enim in primis Paulus in antistite sacrorum innocentiam, & fidem, vt talis sit, quem non modo quisquam verisimiliter reprehendere non possit, sed utiam sit ab omni suspicione criminis

minis remotus, ut sit ipsius Christi vicarius quidam & administer, quibus in rebus hunc hominem tantum videmus excellere ceteris, ut omnes certatim eum approbent, admirentur, predicent, propè diuinis in cœlum laudibus efferant. neque enim aliud unquam dies, & noctes cogitat, nisi ut primò se purum atque integrum, ex omni parte præstet; deinde suo etiam omnes iu christiana fide confirmatos, optimis moribus & sanctissimis uitæ institutis quotidie magis instruat. quam enim sedulò, quam diligenter sacris inuigilat officijs? res diuinas meditatur? in precibus ac supplicatiunibus uersatur? vt etiam cum ęgrotus est, nihil ferè ex solita diligentia, quotidianisque meditationibus ac precibus prætermittat. neque vnquam æquè sibi placere videtur, atque cum aliquid ex sacris literis, vel legit ipse, uel audit: eam sibi honestissimam esse laborum quietem, cum occupationum portum, eam molestiarum tranquillitatem arbitratur. Itaque cum maximis illis negocijs, quibus assiduè distringitur, aliquid temporis subtrahere potest, statim ad meditationem sacrorum, tanquam ad suauissimum quendam animi pastum, & ocium amænissimum confugit: cumque certò sciat, ad duas res hominem ab immortali Deo factum esse, hoc est, ad intelligendum & agendum non tantum intelligere quid se, suosque deceat, sed etiam re ipsa præstare pro uirili parte contendit. quare non modo quicquam facere, aut loqui, sed ne audire quidem aut pati potest, quod aliquo modo religioni contrarium esse videatur. Ita vero familiam suam omnem instituit, ut rectè sentientis ecclesię sacramenta, decretaque non aliter atque Christi ipsius præcepta veneretur, & obseruet. vidi ego non semel, cum tempus aduentaret, quo Christiani omnes ad illud solenne epulum, quæ Eucharistia uocatur, purgatis prius animis accedere solent. quanta cum reuerentia domesticos omnes prius admoneret, ut crimina peccataque sua diligenter ac dolenter sacerdoti confiterentur, deinde ad se redirent vt secum diuinum illum cibum communicarent. cum quidem ipse Sanctissimum Christi corpus manu capiens, maxima cum religione singulis impartiret, quod si quempiam audierit esse, qui hæc maiorum instituta negligat, eum statim procul à se, procul à domo iubet esse, male uerò de christianis legibus, & Pontificijs sentientes, non tantum arcet ab ædibus suis, sed etiam insectatur, damnat, castigat. quare si quis hunc amicum habere desiderat, eum oportet, & bonum virum esse, & optimè de christiana fide sentire. neque enim conuenire putat, eum, qui in terris Christi Vicarius est, & cœlestem vitam imitari debet, aliquid aut facere, aut tolerare, quod a christianis legibus abhorreat. Addit Paulus Antistitem superbum & contumacem esse nō oportere. nam superbia pertinaciaque non tantum hominibus, sed etiam Deo odiosa est, à quo vitio tantum hic abest, ut eius modestiam, facilitatem patientiam admiremur. scit enim à sapientissimis uiris rectissimè pręceptum esse,

vt quanto maiores sumus, tanto nos submissius geramus. nam humanitate ac facilitate nihil in magno & excelso viro, & præcipuè sacrorũ antistite præstãtius inueniri potest, quod cum hic præclarè intelligat, tam mansuetè, tam benignè se non tantum erga diuites & potentes, sed etiam erga pauperes & abiectos gerit, tam comiter omnibus auxilium pollicetur & præstat, tam faciles omnibus ad se aditus præbet, tam patiens est in audiendis omnium etiam infimorum quærimonijs, vt ab eo nemo vnquam nisi contentus discedere soleat. quibus rebus fit, vt quod rarissimè contingit, libentibus ac volentibus sibi subiectis populis imperet, & lenitate magis quam imperio sibi omnium animos, voluntatesque deuinciat. itaque sibi quisque nefas esse statuit, tam modesto, tamque humano domino non parere. Non uult Paulus iracundum esse antistitem, non ad ulciscendum iniurias propensum. quod iracundiæ uitium ita semper hic euitauit, ut uel nunquam, uel certè rarissimè quisquam eum iratum uiderit. cui uis iniurias facile condonarit. ad ignoscendum se paratissimum præbuerit. sentiebant paulo ante ij populi, qui in Episcopatu Nouariensi huius imperio subditi erant, quorum hic uitæ necisque potestatẽ habebat quam mitem, quã placatum, quam clementem dominum haberent, qui non minis ac terrore, non uerberibus, & cruciatibus, quod alij ferè Principes solent, sed amicis admonitionibus fidelissimisque consilijs eos ad honeste recteque uiuendum impelleret, & ad sibi parendum induceret. quod si quando puniendus esset aliquis, quamuis maxima extaret irascendi causa, nunquam tamen iratus ad pœnam accedebat, sed legum similis ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducebatur. quid in uita domestica, uictuque quotidiano, qua facilitate, qua patientia utitur? ne ullum prorsus iracundiæ uestigium in suis dictis aut factis appareat? laudatur illud Architæ, qui cum Villico factus esset iratior, quo te modo (inquit) accepissem, nisi iratus essem? quanto magis hic laudandus est, cuius animum ira non modo non perturbat, sed ne quidem unquam acrius commouet? Adiungit præterea Paulus perfecti illi antisti frugalitatem & temperantiam, ne cibo, uinoque deditus sit. nam (ut Horatius egregie cecinit. corpus onustum

Externis uitijs animum quoque prægrauat unà
Atq; affigit humo diuinæ particulam auræ.

qua uirtute præter cæteros hic admirabilis est. multos enim cognoui. audiuique homines cibi uinique parcissimos, sed hoc parciorem, & continentiorem omnino neminem. ut frequentissime uehementer admiratus sim, qua ratione fieri possit, ut uir tam frugi, tam temperatus, tam exigui cibi, uinique, tot laboribus, quibus assiduè deditus est sufficere ualeat. uerum ab eo sæpissimè audiui, nullam esse uino ciboque nimio sapientiæ capitaliorem pestem. quantoq;

minus corpus alitur, tanto magis animi uires excitari. quare tam tenui uictu, potuque contentus est, ut qui cum eo uiuunt, non unum nostri temporis hominem, sed potius aliquem ex antiqua illa religione virum, uoluptatũ omnium contemptorem, & cœlestium tantum rerum amatorem uidere uideantur. Quid? quod non auarum, non turpi lucro deditum, ait Paulus, antistitem esse oportere? Vilescit enim profecto animus, qui corporis uinculis ea tantum de causa fuit alligatus, ut semper cœlestia contempletur. quẽadmodum affirmare solebat Anaxagoras, quoties amare diuitias incipit, & habendi cumulandique cupiditate trahitur. à qua tantum abest hic noster, an etiam beneficus & liberalis esse studeat, & in eos, qui opis indigent benignitatis plurimum conferat. sed cum omnibus studiosè promptèque, quibuscunque potest, opituletur, tum in bonos præcipuè viros, & ingenuarum artium amatores beneficentiæ suę largitatem ostendit. quo enim illos studio? quo amore? qua beneuolentia prosequitur? ut eos auxilio fouet? præmijs allicit? commendatione sustentat? auctoritate protegit? stipendijs denique locupletat? itaque ex hoc benignissimo gymnasiorum prefecto, tota liberalium artium, scientiarumque professorum cohors iampridem lætissima pendet. quid dicam quanta in pauperes liberalitate, quanta munificentia utatur? quot omni spe destitutos, & fortunis omnibus priuatos suis opibus sustentet, atque egere non permittat? sunt hæ uirtutes singulares & eximiæ. quid cæteræ, quæ ab eodem Paulo in antistite requiruntur, quanto in hoc & quam magnę sunt? uult Paulus hospitalem esse antistitem. huius domus semper bonis uiris patuit. acque hoc tempore omnibus, qui uirtute aliqua, aut arte præstant quasi commune quoddam receptaculum est. ad hunc undique confluunt, qui doctrinę alicuius aut artis ingenuæ nomen habent. quin ipse ultro benignè omnes inuitat, & liberalissimè hospitatur. Vult Paulus bonorum uirorũ amatorẽ antistitem eße, quos hic non tantum amat, sed etiam quibuscunq; rationibus põt, adiuuat, erigit, ad dignitates euehit, & denique alijs omnibus anteponit. quin oẽs eos sibi proximos sibi coniunctissimos, sibi cognatos & affines existimat, quos optimos & uirtutum amantissimos inuenerit. Postremò cumulatum omni genere uirtutis antistitem idem Paulus eße uult, ut idem sit prudens, sit iustus, sit sanctus, sit continens, nihil ei denique desit, quod ab honestè laudabiliterque uiuendum attineat. quę omnia in hoc nostro sic apparent, ut ipsa luce clariora sint. nam eius prudentia tanta est, ut nihil unquam aggrediatur, nisi maturo consilio, ut quid in quaque re uerissimum, & optimum sit, id acutissimè, & celerrimè uideat, atque explicet, ut ex longo rerum usu, quid expediat, quid non, quid honestum, quid turpe sit. facilè discernat, ut ex præteritis rebus quid futurum sit, acutè præuideat. quanta in eo est rerum anteactarum memoria? quanta præsentium intelligentia?

telligentia? quanta denique prouidentia futurarum? Quid illa, in qua uirtutis splendor est maximus, iustitia & ęquitas? quam in hoc apertè lucèt? qua æqua lance cuncta dispensat? nemo enim maiore prąmio bonos afficit, uitia seuerius uindicat. nullum apud hunc unquam fuit personarum discrimen, quo minus pauperrimus quisque perinde ac ditissimus ius suum facillimè consequeretur. neque tantum in eo semper laborauit, ut unicuique quod suum est attribueretur, sed etiam communem utilitatem semper priuatis commodis anteposuit. qua uero pietate patriam? qua caritate propinquos? quo amore ciues omnes amplectitur? magnitudine animi iam tanta est, ut pro honestate nullum unquam periculum adire pertimuerit. nullum laborẽ recusarit. res magnas & excelsas animo sibi proposuerit, & plurimum in se fiduciæ semper certa cum spe collocarit. ut neque ab aduersis, neque à prosperis rebus à stabilitate mentis, atque animi firmitudine dimoueretur. contiuentiam ita semper amplexur est. ut motus animi turbidos, & appetitus rationi subijceret, & in omnes aduersos atque alienos à recta ratione impetus dominaretur, cupiditatesque omnes consilij norma dirigeret. Sed quid ego plura commemoro? quasi uerò non apertissimum sit, nihil esse in omni uirtute atque honestate positum, quod hic à teneris usque annis non ita perceperit, atque exercuerit, ut in eo quasi callum iam obduxerit. Et quisquam dubitabit, quin hic optimus Archiepiscopus sit futurus qui ad omnes cuiusque generis virtutes percipiendas, & exercendas diuino consilio natus esse videatur? Quid dicam de auctoritate? quæ tanta est, quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. quis autem non intelligit in rebus sacris administrandis, & in concitandis ad religionem populorum animis auctoritatem plurimum posse? vehementerque pertinere ad sacrorum cultus. & ad honestatem vitæ, quid sacerdotes, quid populi de antistite sacrorum existiment? cum sciamus homines, vt aut honestè viuant, aut improbè, vt religionem ament aut contemnant, non minus summorum antistitum exemplo, quam aliqua certa ratione commoueri? quis igitur unquã hoc homine clarior fuit? cuius virtutes pares? quibus maxime auctoritas comparatur? huius enim omnis vita plena grauitatis semper fuit. huius sapientiam, & prudentiam suspexere semper principes, populi, ac nationes. huic uos tantum tribuitis Patres amplissimi, vt quicquid ipse statuerit, de communi sententia statutum existimetis, & meritò, tantum est enim eius ingenium, tanta doctrina, tantus rerum vsus, tot res egregiè gestę, ut ab eo dissentire nemo sine contumacia possit. Iam in aspectu ipso tanta dignitas inest. in sermone tanta maiestas, in incessu atque omni gestu tanta ueneratio, vt ipsam quodammodo auctoritatem præ se ferre videatur. quis enim cato vultu seuerior? quis Phocion orationę grauior? quis Numa in omni actione religiosior?

quanta

quanta in omnibus dictis & factis eius constantia & veritas? possumus igitur iam constituere Patres amplissimi, quantum hanc auctoritatem plurimis iam rebus gestis exploratam, non paucis multorum principum, & Pontificum iudicijs, ac præcipuè vestris amplificatã ad tuẽdam, & conseruandam religionem valituram existimemus. Sed iam dudum intelligo Patres amplissimi non tam orationem meam vobis, atque isti frequentię, quæ tam attente, tantaque cum omnium eorum, quæ dicuntur, assensione me auscultat, esse gratam, quam huic de quo verba facimus, commemorationem laudum suarum ingratam. cum enim reliquos omnes antistites cæteris virtutibus anteeedat, singulari quadam animi moderatione, non tantum alios, sed etiam seipsum vincit, nam cum ita semper uixerit, ut ne liuor quidem eum reprehendere probabiliter potuerit, non tamen vnquam tam laudari, quam, si quid opus esset, admoueri gauisus est. quocirca Themistoclis illius summi Athenis viri dictum immutare consueuit. cum enim ex eo quæreretur, quod acroama, aut cuius vocem libentissime audiret, eius, inquit, à quo mea uirtus optimè prædicatur. hic autem noster se uocem eius libentissime audire profitetur, à quo prudenter admonetur. Quod igitur me tandiu de se dicentem, tamque patienter audiuit, in hac re non certè sibi, sed studio nostro, patriæque caritati, quam suo nomine tantopere lætari videt, indulgere uoluit. verum quid tacitus gaudia tua dissimulas sapientissimè vir Arcimboldi? iam enim ea uoce te appello, qua me facile audire possis. quid inquam, est quod non tibi summam hilaritatem, ac iucunditatem afferre debeat? vt enim verissimis laudibus tuis non faueas, vt immortalium virtutum tuarum commemoratione non mouearis, vt communi præstantium omnium virorom gloriæ studio non traharis, non potes tamen hoc totius patriæ nostræ de te iudicio, hac ciuium omnium erga te beneuolentia, hac omnium bonorum gratulatione non vehementer oblectari: certè ferreus esses, atque omni adamante durior, nisi hæc tanta nouę dignitatis tuæ gratulatio, tam inusitata, inauditaque populi iubilatio, tanta beneuolentiæ uel potius pietatis significatio, tam denique incredibilis, ac penè diuinus omnium in te celebrando consensus animum tuum commoueret. Quis enim vnquam aliqua in re tam gratus senatui, tam carus principibus ciuitatis, tam iucundus populo, tam ciuibus uniuersis amabilis uisus est, quam tu in omnibus dictis ac factis tuis semper apparuisti? Titus quondam Vespasianus ob summam modestiam, & benignitatem amor & delicię generis humani fuit appellatus. quem tu Principem duabus etiam in rebus superasti. quòd ille primò comitatem, & liberalitatem suam nonnullis uitijs contaminauerat. deinde biennio tantum summæ Reip. pręfuit. tu uerò puram & integram ab omni flagitio semper vitam traduxisti, & per multos iam annos Reip. nostræ gubernacula tenuisti. hoc verò tempore noua ista dignitate auctus, nostrum es.

omnium commune gaudium, nostra spes, nostræ deliciæ. neque uerò tantum nos in terris honore tuo mirandum in modum gaudemus, sed etiam beatorum animos in cęlo & præcipuè sublimem illum heroem Ambrosium huius nostræ ciuitatis patronum, cuius tu sanctissimis sedibus inauguratus es, non mediocrem cępisse voluptatem existimamus, atque ideo conuersum ad illam totius mundi mentem, quę procurat vniuersa, primo ei gratias egisse arbitramur, deinde pro tua salute, atque incolumitate preces eidem fudisse, ac rogasse, vt, quemadmodum ipse populum Mediolanensem quondam diu fæliciterq; gubernauit, sic etiam tu, qui tanto post illi successisti, non minus benè beataque Remp. nostram administres. quas diuini herois, & patroni nostri preces Deum ipsum audiuisse & speramus, & credimus. ut diuina prouidentia te ministro, nullo nobis tempore posthac vnquam de futura sit. Equidem mihi iam videre uideor totam hanc ciuitatem nostram, tuam auctoritatem, fidem, religionem secutam reflorescere, benè & sapienter uitam instituere, in summa concordia, pace, tranquillitate uiuere. nihil aliud quam de honestate uitæ, de sanctitate, de ęterna beatitudine cogitare. iam omnium animi ad spem optimam erecti sunt, curarum omnium obliti, summa perfusi lętitia iubilant, exultant, festos dies agunt, tuam sapientiam, tuam uirtutem, tuam auctoritatem intuentur, quibus rebus omnis fides, omnis religio, omnia sacra rite custodiuntur. ò meritò iureque concepta gaudia. ò ueram sanctamque læticiam. ò fælicem hunc diem. non tantum candido, quod dici solet, calculo notandum, sed etiam ad orbis terræ memoriam sempiternam in fastis reponendum. gaude iure tuo Mediolanensis ciuitas, gaude tuo tam excellenti bono. gaude tam præstanti religionis patrono. nihil enim optatius, nihil gloriosius, nihil denique beatius accidere tibi potuisset. hoc auctore tam religioso, tam sancto, tam pio, hoc antistite cerimoniarum, & sacrorum nihil est, quod non tibi fæliciter, atque ex animi sententia successurum sit, nihil est, quod ab immortali Deo facile non sis impetratura. Agite igitur omnes quot quot adestis in hac tanta frequentia, una uoce mecum, uno animo, vno consensu, primum Deo opt. Max. rerum omnium conditori, ac moderatori, pro tanto, tamque immortali beneficio gratias agamus, deinde uotis, & precibus obtestemur, vt, quem iam nobis sua præstanti liberalitate, suo penè præsenti numine fidei custodem, religionis amplificatorem, sacrorum antistitem rerum omnium honestissimarum quasi parentem dedit, eundem nobis, qua benignitate concessit, etiam incolumem, & saluum quam diutissimè conseruet. Nam sine ulla dubitatione tandiu beatissima erit hæc uniuersa ciuitas, quandiu tam eximius, & singularis Archiepiscopus sacris, & summę religioni præfuerit. Quo circa te summe Deus omnium parens, quem propter beneficia populus christianus optimum, propter vim ac potestatem, maximum nominat, teque mens patris, æterna sapientia,

ratio

ratio perfecta, rerum omnium procreator Christe: qui in terris ea, quæ ad hominum salutem pertinent, maximè procuras. teque totius mundi animæ, qui proborum hominum mentibus quasi consolator quidam, & letitiæ dator illaberis, & incredibilem atque diuinam eis iucunditatem affer almę spiritus. te inquam, mystica Tryas, triplex quidem numen, triplex potestas, triplex discretio personarum, sed vna virtus, vna natura, Deus vne, cuius beneficio, quicquid est in omni rerum vniuersitate boni gignitur, oramus omnes vno animo, atque vna voce obtestamur, vt si ritè pro nouo hoc Archiepiscopo nostro, tuo munere nobis hoc tempore tradito, vota nuncupamus, si rite sacros in hoc templo maximo, in tuis aris ac focis ignes adolemus, si rite victimas, tui quondam doloris, atque supplicii, cum hominem induisses, nostręque salutis monumenta, quibus occulta quadam atq; ineffabili potentia tua, illud quidem verum, sed tamen inaspectabile Christi corpus contineri credimus, pie religioseque consecramus, si denique rite, magnaque cum fiducia certatim omnes ad auxilium tuum, fusis quotidie precibus supplices confugimus, hanc firmam, stabilem, certam, & ratam letitiam non tantum in præsentia nobis efficias, verum etiam deinceps longissimo tempore conserues. vt nostrum hunc antistitem, tanquam optimum, & sanctissimum ducem sequentes, & hanc lęti vitam benè beateque transigamus, & post mortem certum ac definitum in cælo cum eo locum habeamus, vbi tandem tuo sempiterno beati perfruamur.

CHRIA

SVPER MEMORABILI QVOdam facto Ferrandi Gonzagæ.

ORATIO II.



T si nihil de insignibus ad laudem viris obscure nunciari solet quoque plura sunt in aliquo virtutis, & industriæ ornamenta, tanto etiam sunt omnia quç ab eo recte geruntur clariora; tamen interdum eximiæ quædam latent, in optimis & præstantissimis quibusque principibus virtutes, quas cum idoneam illi nacti fuerint occasionem, euestigio summa cum omnium admiratione proferre, atque obstupescentium oculis, memorando aliquo facinore expressas obijcere student. quod ideo facere videri possunt cum vt apud omnes testatum apertissime relinquant, omnia se honestatis adipiscendæ, fugiendæque turpitudinis gratia moliri, tum etiam, vt exempli raritate, non solum de probitate atque integritate sua, iam ab omnibus conceptam opinionem, tueantur atque sustineant: sed eam etiam multo magis in dies amplificent. insidet (vt diuinus ait orator) quædam in optimo quæque virtus. quæ noctes, & dies animum gloriæ stimulis concitat, atque admonet, cum vitæ tempore non esse dimittendam commemorationem nominis nostri. Sed cum omni posteritate adæquandam. Ac mihi quidem si quis vnquam post homines natos, huic rei clarissimus princeps operam dedisse dicitur, vnus hic nostræ ciuitatis atque imperij nouus rector, & conseruator Ferrandus Gonzaga. Principum decus, & ornamentum, vel omnium maxime studere videtur: qui alijs in rebus quascunque vnquam aggressus est semper eximium, ac singularem virum. Imperatoremque strenuissimum extiterit, vt neque omni genere virtutis, in toga, atque in pace. neque in bello scientia rei militaris aut fortitudine, tum animi, tum corporis, aut felicitate, aut authoritate, quisquam, ex antiquis illis vel Athenienfibus, vel Romanis, quorum iampridem, omnium voce fama celebratur. hic omnino sit anteponendus. nuper tamen Genuæ, quæ ciuitas Ligurum Metropolis est, iustitiæ tam præclarum exemplum dedit. vt vel hoc vno Catones omnes, atque Aristides longo interuallo superarit. Cum enim non ita pridem in Sicilia quam prouinciam

uinciam longo tempore Caroli Cæsaris Austrici, auspicijs, pro Rege iustissimè administrauit, Genuensem quendam nobilem, atque ditissimum, sed perditissimis moribus, ac profligatæ vitæ hominem, qui plurima in ea prouincia nefanda facinora commiserat comprehendi curasset, uinctum eum in carcerem contrudi iussit donec in eius vitam diligenter, more maiorum inquireret. Sed accidit interea vt Mediolanensium rogatu, qui singularis iustitiæ atque famæ impulsi Ferrandum hunc vnum mortuo Alphonso Daualo suæ ciuitatis, ac totius imperij moderatorem omnibus votis expetebant, atque deposcebant, cũ Carolus Cæsar Imperator inuictissimus, huic nostræ ciuitati gratificaturus, a Siciliæ administratione ad Mediolanensem Rempub. gubernandam aduocaret. Itaque Ferrandus qui nondum perniciosum illum, ac scelestum Genuensem è medio tollendum esse statuisset, vel quod nondum satis de eo quæsitum existimaret, & multa eius adhuc flagitia laterent, vel quod magis crediderim, vt viuus vidensque conscientia scelerum, atque maleficiorum agitatus, quotidie quodammodo periret. cũ sibi iam iamque imminere quos se meruisse intelligebat, diros cruciatus uehementissimè pertimesceret, atque hoc perpetuo pœnæ metu, debitas nefarijs sceleribus pœnas lueret, eum vinctum, & numellis, atque compedibus astrictum secum esse ducendum censuit, vt opportuno tempore, quoties visum sibi fuisset meritum de illo supplicium sumeret. Sed postquam secundis austris e Sicilia discedens, cum tota familia sua Genuã appulisset, vt deinde paulo post, in Mediolanensem agrum adueniret, affuere statim nexi illius gentiles, cognati atque affines, qui prostrati, ad Ferrandi pedes supplicum voce salutem ac vitam eius exposcebant, atque flagitabant. illumque addebant inimicorum inuidia oppressum longe grauioribus, quam re uera commisisset criminibus accusatum fuisse quibus primo sicuti par est, quamuis eius impuritatem, ac maliciam, planissimè cognitam & perspectam Ferrandus haberet benignissimè tamen respondit. sibi ne latum quidem (ut dici solet) vnguem ab æquitate discedendum, sed omnino se facturum quod ipsa iustitia postularet atque etiam aliquid amicorum studijs, quoad æquitas pateretur se daturum. irent, & aduersarios, quorum inuidia cognatum suum oppressum dicerent, vel apertis rationibus vel adductis testibus refellerent, eũque innocentem esse demonstrarent. tum verò se libenti animo quicquid petissent concessurum. At illi qui nullam penitus haberent, manifestorum scelerum excusationem hoc responso perculsi duabus (vt ita dicam) ualidissimis machinis Ferrandi animum quasi arcem aliquam munitissimam, vt a iustitia declinaret si qua rationes fieri posset expugnare sunt aggressi. Palam enim cum Principe Naualí disciplina, & gloria celeberrimo Andrea Dorio, cuius summam authoritatem apud Ferrandum non sine causa plurimum posse persuasum habebant, agere cœperunt, vt uincti illius causam reciperet, & depreca-

tione diligentissima contenderet, à Ferrando ut animaduersionem, & supplicium, quo usurus erat in eum quem cœpisset, remitteret sibi, & condonaret. Clam uero ipsi Ferrandum adeunt. & allatis aureorum quindecim millibus id munus honoris gratia, ei quem maxime colerent & uenerarentur se se offerre dicunt, orant atque obsecrunt per eius humanitatem atque clemētiam. quam iampridem spectatam haberent, ne munere illo repudiando, maxime sibi addictos clientes contempsisse uideatur. Quid hac in re faciat, quiuis alius ex omni numero princeps? habebat in nexum illum uitæ necisque potestatem. poterat eum sine cuiusque inuidia, suo arbitratu uel absoluere, uel condemnare. nunc accedit, ut hinc multis præcibus, ab eo Principe rogetur, cuius authoritatem pluribus de causis magni esse faciendam existimant, & cuius officiosæ petitioni quibus rationibus obuiam eat, & honeste resistat excogitare satis nequit, ab altera parte, cognatorum eius qui uinctus erat & affiniū. Suplicationes atque lachrymæ lenissimum animum, atque clementissimum quodammodo uerberant, qui palam quidem ab inimicis iniustè accusatum affinem suum tacite autem rationem ac uiam Ferrando aperiunt, qua nulla corruptelæ suspicione clarissimo Principi Andreæ Dorio nexum condonare possit, quam rem & ueterum exemplo fieri posse, & iampridem usitatam esse, & hoc etiam tempore à plerisque summis uiris fieri consueſſe intelligunt: ut nullam penitus accusationem recipere uideatur. Quis enim eum Principē reprehendendum putet, qui roganti alteri Principi. nexum quem habeat in potestate sua condonet? an non hæc res multis hominibus laude potius. quā ui tuperatione digna uidetur? cum præsertim is qui nexus est, ingenuus atque nobilis sit, & nequaquam domi suæ, neque in patria, sed apud exteras nationes, si qua commisit flagitia commiserit? quid si huc accedit ingens, atque occultum præmium quod non solum sine cuiusquam suspicione, uerum potius cum summa nobilissimi Principis gratia facile consequi possis? Quis est animo tam constanti atque firmo, qui in huiusmodi re satis obscura, atque ideo minime inuidiosa non commoueri possit? At certe quod olim de Fabricio Romano Pyrrhus Epirotarum Rex dixisse fertur, longe uerius hoc tempore de Ferrando Gonzaga dici potest: facilius à cursu suo solem reuocari, quam hunc talem uirum à iustitia deflecti posse. cuius quidem uirtutis cæterarum omnium dominæ, atque reginæ quemadmodū eam sapientes appellant in huius principis mente insidere speciem quandam eximiam facile crediderim: quā semper intuens in eaque defixus ad illius similitudinem actiones suas omnes dirigit. quo fit ut non ab iis tantum rebus, quę sine dubitatione uitandæ sunt. eo quod anexam turpitudinem habeant. sed ab iis etiam quę licet honestam præ se speciem ferant, tamen ab interprete maligno, possunt aliquo modo uitio dari, sibi cauendum existimet, ut à se uno tanquam à splendido,

atque

atque perenni uirtutum omnium fonte, exempla quæ præclarissima possint omnes haurire: Quid igitur sibi faciendum in hac re Ferrandus proponit? uidete hominis admirabilem atq, inauditam prudentiam primo deprecanti sũmo uiro strenuissimoq; Duci atq; Imperatori Andreæ Dorio non aperte denegat, ne tam egregij principis animum, aliquo modo si seuerus in denegando fuisset, à se alienaret uerum illi perquam humaniter quantũ sua dignitas atq; honos pateretur libentissime se gratificaturũ pollicetur. deinde quamuis magnopere, secum tacitus indignaretur quod se ex aliorum moribus spectantes, qui pecunias attulerant, corrumpere uoluissent tamen ad tempus sibi dissimulandam esse indignationem censuit & munus illud non modo non recusauit, sed etiam actis gratiis hilari uultu accepit, ut postea clarius, & apertius integritatem suam omnibus, atque ipsi præcipue Principi Dorio, cui maxime satisfacere studebat ostenderet, accepto igitur magno illo auri numero, iubet eos qui attulerant, ad se postridie mane reuerti & cognatum suum quem interim, à uinculis expturum se ostendit, quibus illi auditis, tanquam re fęliciter gesta læti atque alacres discessere. Interim Ferrandus, qui nusquam oculos à iustitia deflectebat, seueritatis plenum, atque integritatis consilium capit, confestim enim post eorum discessum nexo illi caput in carcere præcidi iubet eiusque cadauer in forum eadem nocte defferri. atque illa quindecim eorum milliaque sibi pro munere allata fuerant ante mortui pedes proijci. Quæ postquam omnia diligenter, & ab eo fuerat imperatum effecta sunt, postridie mane reuersis eiusdem cognatis, ite (inquit) in forum, ibi enim & eum, quem tantopere cupiebatis cognatum uestrum. iam omni cura solutum, & uestras etiam pecunias incolumes reperietis; neque enim meum est iustitiam precio uendere, neque uobis vtile est tantum pecuniæ numerum unius perditi hominis gratia profundere; uerum longe mihi pręstantius esse uisum est, uirtutem eam, quam non sine causa maiores nostri sapientissimi uiri, semper uirginem esse dixerunt, ab omni corruptela castam atque integram conseruare, uestras autem uobis diuitias relinquere, quam dum palam optimo Principi Dorio gratificari uidear, clam autem pecunia corruptus à iusticia discedo, exemplum præclarissimum in posterum uindicandę improbitatis, quantum in me est, ex omni Rep. tollere. O factum egregium atque ab omni posteritate rememorandum. O uere inuictum sanctissimi principis animum. O singulare excelsæ mentis indicium. Quid enim prudentius in eiusmodi re, quid sapientius geri potuisset? quid aliud consilii caperet is qui rebus omnibus anteponendam esse iustitiam censet? an principi tam humaniter, atque submisse roganti statim acerbe denegaret? ad id profecto durũ nimis ac seuerum. Longeque ab ea quæ magnum uirum summopere decet, placabilitate alienum uideri potuisset, & quod fortasse merito eius quem mi-

nime

nime uellet animum offendißet, an accepta priuatim pecunia nexum uinculis liberaret, atque incolumem abire permitteret? at hoc quidem præterquam quod iniustissimum fuisset, si perdito ac scelesto homini pepercisset, turpissimam etiam auaritię notam nexam habebat. quę cum primum fuisset audita (neque enim diu celari potuisset) infamiam illi sempiternam attulisset. Quid igitur aliud reliquum erat? nihil certe nisi ut hac ratione perspicue declararet, se neque rogantis precibus, nisi alio iusticia traberet, locum fuisse relicturum, neque ullam improbis sese à flagitijs pecunia redimendi spem apud se superesse, simul etiam quod ingenij specimen fuit acutissimi facto hoc suum Principem ipsum Dorium ab improbi atque flagitiosi eius quem obtrūcari ius̈erat, cognatis alienauit, & ad magnam sui admirationem traxit. prolata enim in publicum, quam illi pro separata redemptione dederant pecunia Dorio plane significare uoluit, non illos eius authoritati, quem aduocatum sibi parauerant, sed pecunię suæ confisos fuisse, duosque eodem tempore principes uno cõsilio magnū in flagitium impellere fuisse conatos. Dorium quidem primo ut scelestissimi homini patrociniū atque defensionem susciperet quem inimicorum accusationibus iniquè oppreßum falsò iactabant. Se uero deinde pecunia aggressos ut neglecta iusticia quem omni cruciatu, dignum esse sciret. eum incolumem dimitteret, ecquis unquam post hominum memoriam factum ullum grauius aut seuerius, aut integrius audiuit? Celebrent Romani C. Fabricij iusticiam, qui ne hostem quidem per insidias è medio tolli uoluit. Cum enim bellum contra Pyrrhum Epirotarum regem gereret & Timochares quidam Ambraciensis ei pollicitus fuisset, se Pyrrhum ueneno sublaturum, missis legatis Pyrrhum admonuit, ut ab huius generis insidijs diligenter caueret, extollant eiusdem hominis continentiam, qui cū ad regni consortium à Pyrrho uocaretur & contra Romanos arma uerteret, omnino recusauit. Laudent M. Curij abstinentiam, qui cum adeo pauper esset, ut ei uix ad uictum necessaria suppeditarent, tamen samnitum diuitias prorsus contempsit, cum enim ad eum magnum auri pondus Samnitum legati publice mißum attulissent, eo repudiato ite (inquit) & narrate Samnitibus, me nec acie uinci, nec pecunia corrumpi posse. iactent alij Q. Tuberonis consulis egregium facimus, qui cum Aetolorum gens omnis usus uasa argentea magno pondere, atque exquisita arte fabricata per legatos misißet. eos statim cum suis sarcinis abire iusit. hæc inquam atque eiusmodi si qua sunt, quæ paucissima sunt, antiquorum exempla memorentur, extollantur, laudentur, quoniam re uera maximis sunt præconijs dignissima: uerum si quis diligentius hoc Ferrandi nostri factum consyderet, intelliget profectò quouis eorum quę scripta leguntur, multo esse præstantius, atque memorabilius, non enim ille, proprię uirorum laudes fuere, sed temporum, quis enim Romanorum

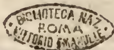
tem-

temporibus illis, non iustitiam, & continentiam amplectendam sibi esse existimabat? quis non honori potius & gloriæ, quam auaritiæ seruiebat? quis non Reip. commodo, atque dignitati potius quam priuatę utilitati studebat? nullũ certè post ea tempora tale uel rarum admodum exemplum reperitur. Nam post deuictam Carthaginem atque Numantiam, cum abundare diuitijs, atq; ocio Romani cępissent, quasi iam gloriæ satis acquisiuissent, ab illa uitæ integritate, atque innocentia paulatim ad omne flagitiorum genus inclinare cœperunt ut non iniuria Rex Numidarũ Iugurtha Roma discedens dixisse feratur. O urbem uenalem, & cito perituram si emptorem inuenerit. qua celebritate hominum, quibus laudibus, quibus encomijs ad cœlum hoc Ferrandi factum ellatum fuisset, si eo tempore accidisset, quo maxime Romana Resp. florebat, & totius penè terrarum orbis imperio potiebatur? cum omnes quo iure, quaque iniuria, qui prouincijs præerant omnino ditescere studerent? sed certè nihilominus hoc tempore prędicandum atque omni contentione studioque celebrandum est, quotus enim quisque reperitur hoc nostro tempore Princeps qui sibi tali in re temperare potuisset? qui non statim conspectis tot aureis nummis quo quo modo liberandum, ac dimittendum captiuum illum putasset? cũ præsertim accederet etiam summi Principis deprecatio, nec esset ulla prorsus corruptelæ suspicio, ubi sunt igitur, qui dicunt nihil esse tam sanctum quod nõ uiolari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit? quid ualet illa uox auarissimi Macedonum regis Philippi, qui dicere solebat, nullam tã munitam ciuitatem, quæ non facile posset expugnari, modo auro onustus in eam Asellus ingredi posset? Quid illa iampridem peruulgata sententia ponderis habere potest, pecuniæ omnia obedire. immo uero sapientissimus, atque iustissimus Princeps hoc facto suo planissimè declarauit, nullam penitus contra iustitiam, & æquitatem uim habere pecuniam, ostendit apertissime, tam excelso loco positam eam esse quæ uera est, non autem fucata uirtus, ut non aliter, atque rem abiectissimam argentum atque aurum despiciat. Fuerint igitur iusti, fuerint, fuerint continentes Fabricij, Curij, Tuberones, quo tempore maiorem in modum apud Romanos æquitas, & continentia colebatur, hoc certe maiori laude, atque gloria dignus est Ferrandus noster. quo rariores hoc tempore sunt, qui iusticiam, & æquitatem pecuniæ præponant. Quis enim non tanquã auem albam (ut dicitur) hodie principem miratur, iustum in administrandis rebus publicis se præbentem? Iam uero quis non uidet, si cum eorum factis, quos paulo ante commemoraui Ferrandi nostri factum factum conferatur, quanto clarius, atque illustrius futurum sit, illi enim si præmijs corrupti fuissent, Fabricius à Pyrrho Currius à Samnitibus, ab Aetolis Tubero, eam quã rebus omnibus chariorem habebant, quodammodo libertatem uendissent, cũ eis à quibus munera cępissent, deuincti atque obnoxij facti, morem in rebus

omnibus gerere coacti fuissent, neque enim ei facile quicquam negare possumus, à quo magna nos beneficia cœpisse non ignoramus, atque illi ut deuincti simus necesse est, qui sponte sua muneribus oblatis res familiares nostras amplificauit, non igitur tantum honestatis, ac virtutis gratia, ueteres illi maxima munera repudiasse uideri possunt. verum etiam ne illis à quibus ea cepissent, aliquo modo fierent obnoxij. Quid autem in hoc Ferrandi facto simile? primo nulla causa erat. cur cuiquam obnoxius fieret.etiã si accepta pecunia captiuum dimisisset. iam in eó ipso, quod supplicium penè iam condemnati hominis, cognatis eius remisisset satis magnam muneris gratiam retulisse visus fuisset. deinde illud accedebat, quod eius animum maximè commouere, atque labefactare poterat, nisi radices iam altissimas, in eo vera virtus egisset, quod prèter occultum tanti auri lucrum Andream etiã Dorium, quem virum Dij immortales? quam prudentem, quam peritum rei militaris? quam ipsi Cæsari gratum? hac sua facultate plurimum sibi deuinxisset. quæ cum omnia videret acutissime Ferrandus, neque enim tam occulta sunt quin ea, vel mediocris prudentia, ne dum tanto acumine præditus. in actionibus suis princeps videre possit. maluit tamen haud dubiam,& principis Dorij, & multorum Genuensium nobilissimorum gratiam propositumq; ingens prèmium relinquere, quam ab èquabili suo, ex perpetuo iustitiæ cursu discedere. cuius exemplum pulcherrimum si Principes omnes imitari vellent, longe profecto fèliciores, atque beatiores omnes fuissent, Resp.neq;.n. improbi spem ullam in iudiciorum corruptela ponerent. facileque fortasse à maleficijs abstinerent, aut è medio tollerentur, probi uerò homines primo tutius atque securius sublata scelerum impunitate uiuerent, deinde longe alacriores ad fugiendam turpitudinem, & honestatem amplectendam fierent, qua nihil esse principi suo charius, atque gratius agnoscerent. Nunc propter principum sordes atque auaritiam, quot in una quaque Repub. scelera, quot cædes quot rapine, quot sacrilegia, quot paricidia ferè quotidie perpetrã tur? quas domos, quas familias, quas urbes, quas nationes insatiabilis principum cupiditas non euertit? quid denique mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non auarus ille Princeps, sordidusque concipiat, utinam Resp. nostra non longo tempore fuißet experta, quantum mali ciuibus omnibus principum inuehat auaritia, quę iampridem multis agitata calamitatibus, exhaustis ad sanguinem usque uiribus, atque fortunis expilata, direpta, populata, uexata, nunc tandem te Principe Ferrande respirare incipit, & sub aduentu tuo confestim in mirandum modum recreata est. uidisti Princeps æquissimè quibus gaudijs, quam profusis lætitijs, non tantum te senatus, & nobilitas omnis huius ciuitatis, uerũ etiã uulgus, & imperita multitudo uenientẽ exceperit, quam accurate tibi obuiam omnes primarij uiri Senatores, ęquites iu-

rispru-

risprudentes, medici processerint, quo studio populus omnis ad aduentus tui spectaculum sese effuderit, quibus æris campani pulsibus, quibus tormentorum bombis palam sit exultatum, neque mehercle iniuria, tanta enim de tua clementia, iusticia, humanitate, fama, sicut ad alias omnes nationes. ita etiã ad Mediolanenses peruenerat, vt extincto Alfonso Daualo, quem honoris potius quam contumeliæ causa nomino, si ex omnibus principibus vnus sibi moderator, & rector eligendus fuisset, quem tecum conferre possent, profecto neminem haberent. Fœlix igitur sine dubitatione, atque beata te Principe futura est Respub. nostra, nam si qui sunt improbi, atque scelesti homines, qui tamen (vt arbitror) pauci sunt, cum nullam prorsus, si deliquerint, euadendi supplicia spem sint habituri, recentissimo isto tuo, atque immortalitate digno exemplo moniti uel ex hac urbe, ad alias nationes, ubi possint impune maliciam suam exercere profugient, vel metu suppliciorum exterriti. paulatim resipiscere, & ad rectam uiuendi rationem redire incipient. probi uero, quorum in hac ciuitate magna est multitudo, tuam sibi uitam tanquam splendidissimum speculum proponentes, in quo uirtutum omnium expressæ imagines facile reluceant, eius imitatione suam etiam uitam conformare, atque in dies sese meliores præstare laborabunt. Itaque fiet Dijs hominibusque approbantibus, ut tanti Principis consilio, atque prudentia Resp. nostra administrata, tandem è maximis molestiarum, turbulentissimisque tempestatibus erepta, portum quietis, & tranquillitatis plenissimũ teneat & in amore, atque sapientia tua diutissime, conquiescat.



IN NVPTIIS
IAC. PHILIPPI SACCI,
SENATVS MEDIOLANENSIS PRINCIPIS; PRAESENTE EODEM SENATV;

In qua præter cætera, seni quoque homini ducendam esse vxorem, multis rationibus probatur.

ORATIO. III.



VAMQVAM in multis præclarissimis, & immortalitate dignissimis actionibus Patres Conspectare licet, quam eximia singularique prudentia atque sapientia, noster hic princeps ornatissimus & optimus excellat: tamen, vt verè dicam, nihil iampridem sapientius aut prudentius fecisse mihi videtur, quam, quòd hoc tempore, ingrauescente iam ętate, spectatissimam fœminam, sociam, & consortem fortunarum omnium suarum sibi quæsicrit, qua cum deinceps per omne reliquum uitæ suæ spacium placide, iucundeque uiuat, cui domesticarum rerum procurationem tutò committat, ex qua deis bene fauentibus liberos, qui non tantum amplissimi patrimonij, sed etiam nominis famæ, dignitatis, gloriæ suæ sint hæredes, suscipiat. Hoc qui non videt factum esse sapientissimè, nihil omnino videt. Sunt enim quidam inter mortales tanta mentis caligine, tam tetris animi tenebris oppressi, vt ea sæpenumero studeant improbare, quæ magnis potius efferri laudibus dignissima sunt. qui præter cætera, quæ parum firmis ducti rationibus iniustissimè damnant, non satis honestum esse dicunt, prouectiori ætate viro, ac seni homini, vxorem ducere: præsertim si maximis negocijs intentus operam uxori dare non satis commodè posse videatur. quorum ego falsam opinionem siue rerum ignorantia, siue potius malicia peccent, vel hoc vno sapientissimi Principis nostri exemplo profligare atque exterminare facile possum. quod quidem non prudentissimè factum esse, nemo qui hunc bene nouerit, audebit

vnquam

vnquam affirmare. neque enim fieri facile potest vt qui rectas animi rationes semper ab ineunte ætate susceperit, & per omne vitæ suæ tempus nihil aliud quam de virtute, atque honestate cogitarit, quemadmodum hic Princeps noster perpetuò fecit, is cum peruenerit ad maturiorem ætatem, aliquid aut indecorè, aut parum sapienter efficiat. Quod si fortè alicuius etiam probi viri est, aliquando non omnia rectè prospicere, sed interdum errare, labi, ac decipi, huius profectò nostri Principis non est. qui iam pridem rerum gestarum gloria florentissimus, & pulcherrimis innixus facinoribus, summa diligentia, & cautione prouidet, vt omnia digna splendore nominis sui, digna virtute atque doctrina sua, digna denique sapientia, qua nihil excellentius inueniri potest, exequatur. mirum enim dictu, qua morum integritate, qua fide, qua constantia, qua grauitate res suas omnes administret. Quare si nihil aliud haberem, quod aduersarijs nostris, & coniugij senilis impugnatoribus obijcerem, nisi tanti viri, quantus est hic Princeps noster auctoritatem, & consilium satis scio me facillime probaturum, honestissimum esse, & maximè laudandum etiam in senectute matrimonium. verum si planè docuero, & luce clarioribus argumentis, atque rationibus euicero, coniugium rem esse semper honestissimam, & sanctissimam, ætatique maturiori non minus, aut etiam fortasse magis accommodatam atque necessariam esse coniugem, quam iuuentuti, desinent, vt opinor, tandem aduersarij nostri ea carpere, quibus nihil præstantius uel dici, uel fieri potest. Sed antequam ad ea venio, quæ propria sunt huius causæ, videntur mihi quædam de ipso matrimonio prius, deinde etiam de huius Principis nostri vita sapientiaque breuiter esse perstringenda. Te quæso Princeps humanissime, cum hic de prudenti isto consilio, & exquisito iudicio tuo sit agendum, ne graueris hæc verba mea diligenter audire. viri ac mulieris legitimã coniunctionem, quod matrimonium appellamus, rem esse non tantum naturalem, sed etiam diuinam nos sacræ literæ docent. quibus impium esset omnino non credere. nam in ipso mundi primordio cum iam Deus opt. max. cætera omnia procreasset, denique uirum etiam ex purissimis terræ medullis effinxit, cuius iniucundam prorsus, & molestam fore vitam intellexit, nisi sociam ei mulierem adiungeret. Itaque non amplius è terra, sicuti virum fecerat, sed ex ipsius uiri costa una, quam dormienti subtraxerat, primam fœminam conformauit, vt posteri omnes intelligerent, nihil vxore carius esse debere, quam de viri corpore produxisset. quibus deinde præceptum illud dedisse legitur, ut per coniunctionem filios progignerent, & in multitudinem vsque eo crescerent, vt hominibus terram implerent. quin vxorem à marito tantopere diligi iussit, ut propter eam parentes etiam ipsos derelinquat. Postea vero ipse quoque Christus, nostræ salutis & fælicitatis auctor, matrimonium suffragio suo magnopere

comprobauit, & cum matre sua omnium sanctissima fœmina nuptijs interesse uoluit, in quibus, quod magnopere prædicandum esse uideatur, prima diuinitatis suę signa atq; indicia edere voluit, cum mirabiliter aquam in suauissimum uini saporem conuertit. quid igitur matrimonio sanctius inueniri potest, quod ipse summus rerum opifex Deus instituit? quid honestius, quod Christus admirabilium actionum suarum primicijs consecrauit? quid autem æquius, quam per filiorum procreationem humanum genus alioqui breui interiturúm propagare, & quod à maioribus nobis traditum est, id nos etiam posteritati tradere? hac, ut opinor, de causa totius humani generis conseruator Christus, tanto matrimonium honore prosecutus est, vt primo de virgine quidem matre, sed tamen coniugio locata. nasci uoluerit; deinde se cum ecclesia sua quadam matrimonii figura coniunxerit, & se ipsum ecclesiæ sponsum non semel appellarit. Quid quod æternam illam beatorum animorum uitam nuptiis comparat? & neminem ea fruiturum aperte denunciat, nisi qui tanquam ad nuptias bene cultus, & nuptiali ueste exornatus accesserit? & merito. quis enim bene ac beate uiuere, quis sanctissimas leges obseruare, quis à bellnino uictu sese retrahere posset, nisi legitimæ nuptię celebrarentur? optime profecto ac sapientissime fecisse mihi uidentur Romanæ Reipub. censores Camillus & Posthumius homines antiquæ seueritatis atq; prudentiæ: qui in censendis Romanis ciuibus, quoscunq; cælibes ac sine uxore peruenisse ad senectutem intellexerunt, eis pœnam non mediocrem irrogarunt, & illius pęnę nomine ferre nummos in ærarium iusserunt. quemadmodum enim nascendi nobis, ita etiam generandi legem natura ipsa præscripsisse uidetur, ne quod à parentibus accepimus, eo posteros nostros fraudemus. nec minus sapienter mihi Lycurgus instituisse videtur, atq; etiam legibus cauisse, vt qui uxorem non ducere decreuissent, ignominia uulgo notarentur, & à ludis ac spectaculis publicis arcerentur. hyberno uero tempore nudi per forum ambularent, & seipsos execrarentur, quòd sacrosanctis legibus parere noluissent. Metellus uerò Macedonicus, ut ad Romanos redeam, uir sapientissimus, & optimus in censura sua legem tulisse dicitur, ut omnes uxorem ducere cogerentur. Videbat enim homo prudentissimus hac sola ratione fieri posse, ut Imperii Romani dignitas ampliaretur, si multitudine ciuium innixa semper nouam prolem sufficeret. neque senectutem, aut aliam ætatem excepit, vt quicunque procreandis liberis essent idonei, ij se matrimonio copularent. Iam uerò quanta fuerit apud antiquos coniugij dignitas ac religio vel ex eo cognosci facillime potest, quod pęna capitalis adulteris erat constituta. quin etiam legibus permissum erat, in adulterio deprehensum sine iudicio trucidare. apud Hebræos qui tale flagitium admisisset, lapidibus obruebatur. Sed quid hæc agimus? quasi uero

non

non agnoscamus hanc esse naturæ legem, ad quam uniuersi homines non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sunt, nullus enim populus est, nulla gens, nulla natio, quæ modo naturæ legibus, & optimis institutis parere uelit, apud quam matrimonij uinculum non semper fuerit sanctissimum, & cum magna religione celebratum. cuius tanta uis est, ut non tantum homines, sed etiam expertes rationis animantes, nuptiali quodam amore inter se uinciantur. nam quod animal ex omnium numero reperitur, quod non coniunctionis appetitu procreandi causa trahatur? quod non eorum, quæ procreata sunt, præcipua quadam cura teneatur? columbi suam quisque coniugem agnoscunt. Leones in uxorem dicuntur esse mitissimi. sunt etiam animalia quæ per obstantes ignes auxilium ferre proli suæ non vereantur. quod si quis diligentissimè rerum naturam introspiciat, nihil prorsus inuenire poterit, in quo non aliqua coniugij species esse uideatur. ut enim uniuersa prætermittam animalia, quæ nisi coniugij munere fungantur, nullo modo genus suum conseruare possunt, in arboribus etiam generis discrimen inueniri probatæ fidei tradunt auctores: ut plurimæ sint, quę nisi propè coniugem habeant, nullum ex se fructum emittere valeant.
Quid, quòd cœlum ipsum vt homines sapientissimi tradiderunt, mariti munere quodammodo fungitur, dum in terras rerum omnium semina uerno præcipue tempore demittit? Vnde non sine causa sapientissimi viri poetæ finxerunt, ætherem, quem ex Stoicorum sententia, rerum parentem omnium potentem appellant. eo tempore sese coniugi suæ terrę commiscere, quod eleganter ita Virgilius asserit:

> Vere tument terræ, & genitalia semina poscunt,
> Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
> Coniugis in gremium lętæ descendit, & omnes
> Magnus alit magno commixtus corpore fœtus.

Hæc autem eo spectant vt intelligamus omnia certo matrimonio contineri, sine quo nihil omnino sub vniuerso cœli ambitu nasci potest.

> Sed, ut poeta quidam ait, maximus mundi ille prouidit parens,
> Cum tam rapaces cerneret fati manus
> Vt domina semper sobole repararet noua.

Quid autem de iucunditate suauitateque coniugij commemorem? nonne declarat nobis ipsa veritas atque ratio, quam suaue sit eam habere, quam non minus quam te ipsum diligas? cui securè fidas? qua cum animi tui secreta communices? quacum amabiliter domi tuę viuas quę tibi in rebus aduersis adsit? quæ assideat? quæ consoletur? in secundis uerò, quæ fælicitatis tuæ particeps sit? quæ te discedentem pijs uotis prosequatur? redeuntem

lætissimo vultu recipiat? quæ denique sit officiosa comes iuuentutis, grata requies senectutis? Itaque plurimi semel amissa coniuge quam amabant, & cuius iucundissima consuetudine fruebantur, diutius viuere noluerunt. quin etiam in vtroque sexu eorum exempla reperiuntur, qui pro coniuge vitam profundere non dubitarunt. Cuius rei quid aliud in causa fuisse dicemus, præter quandam incredibilem coniugij dulcedinem & suauitatem? quam cum semel amisissent, iniucundã seu potius miseram sibi postea vitam futuram existimabant? M. Plautius, cum uxor eius Horestilla decessisset, tanti mæroris impatiens seipsum pugione confodit. Tiberius Gracchus sibi potius mortem elegit, quam uxori Corneliæ. Cyanippus Thessalus propter uxorem à canibus interfectam, ferro sibi mortem consciuit. M. Antonius Imperator, ac philosophus Faustinam vxorem adeo dilexit, vt mortuæ diuinos honores instituerit. nec minus ardentis in maritos amoris uxorum exempla reperiuntur, Panthea cum audiuisset uirum suum in bello perijsse, arrepto gladio se repente transfixit. quid M. Catonis filia Porcia? quæ cum apud Philippos uictum & interemptum Brutum virum suum cognouisset, quia ferrum non dabatur, ardentes ore carbones haurire, atque ita mori non dubitauit. quis Alcestidem Admeti Thessaliæ regis vxorem satis digna laude prosequi posset? quam ferunt obitu voluntario, ne vir suus extingueretur, esse consumptam? Verum quid ego singularum exempla commemoro? cum omnes apud Indos fœminæ maritum in funere sequi morte voluntaria libentissime solere dicantur? cum enim more patrio complures eidem nubere soleant, mortuo marito incertamen iudiciumque veniunt, quam ex eis maximè dum uiueret maritus dilexerit, victrix lætissimum præ se ferens vultum coniugis in rogo ardentis, flammæ se superiacit, & cum eo tanquam beatissima crematur, superatæ cum tristitia & mærore in vita remanent. Sed quid exemplis opus est, quę penè sunt innumerabilia? cum liceat experimento matrimonij suauitatem intelligere?

Fœlices, inquit Horatius, ter & amplius.
Quos irrupta tenet vincula. nec malis
Diuulsos quęrimoniis
Suprema citius soluet amor die.

Quid enim uxoris beneuolentia, fide, caritate, potest iucundius inueniri? quid suauius quã cum ad senectutẽ vsq; maritũ uxor, & uxorẽ maritus amore mutuo prosequitur? reliquos amicos plerunque mutare consueuimus, uxor ad mortem usque nos comitatur, etsi fieri posset, aut lex pateretur, etiam ipso in funere libenti animo sequeretur. Quid porro dulcius quam filios gignere, alere, educare, in quibus, & corporis, & animi tui imaginem quotidie possis intueri? quos osculari? quos in sinu tenere? quorum balbutie, & pueriliſim-

li simplicitate mirifice delecteris? nam si te uel picta, uel ficta corporis imago plurimum oblectat, quę proprius ad veritatem faciem tuam repręsentet, quanto magis oblectare filij debent, qui te non tantum ore, sed etiam animo referant? nimium durus est, ac ne hominis quidem nomine dignus, qui filiorũ desiderio non capiatur, quod si contingat tales habere, quales quis optauerit, quæ fœlicitas, aut beatitudo maior in uita reperiri potest? sunt enim mares si hi quasi familiarum columen, & quædam immortalitatis documenta, cum in eis parentes quodammodo renasci videantur. quare iure optimo beatos uir quidam sapiens eos appellat, qui bonos filios procrearint. Hæc nimirum & alia huius generis plurima princeps optime, cum pro tua singulari prudentia considerasses, non diutius in solitudine uitam agere constituisti. cum præsertim de priori coniuge, quam unice dilexeras, nullus filius quasi matrimonij pignus tibi superesset. &, qui tuus amor est in patriam, maiorem in modum cupias, aliquem ex te progenitum post te relinquere, qui non solum cognationem, ac gentilitatem tuam propagare valeat, verum etiam Reip. nostræ, quod ipse semper maximè studuisti, prodesse possit. Sed illud etiam cum secundas nuptias experiri decreuisses, diligentissime prouidisti, ut eam vxorem haberes, quæ iam esset perspectę atque cognitæ fœcunditatis, quo facile possent omnes intelligere, te non uoluptatis, sed generationis gratia ducere uxorem uoluisse. Quamobrem ex omnibus hanc honestissimam, & pudicissimam adolescentulam Faustinam elegisti, cuius tibi uita moresque probatissimi bene cogniti fuerant, quæ cum alteri uiro non ita pridem nupsisset, filiolum elegantissimum, qui uiuit adhuc, & quantum ex infante puero conijcere possumus, prę clarè indolis est, atque optimæ spei peperit. postea marito mortuo duos annos in uiduitate ac solitudine continentissimè uixit, ut quamuis esset admodum adolescens & facie maxime liberali, præstantique venustate, atque a multis penè quotidie procis solicitaretur, nihil tamen de matrimonio cogitaret. uerum ita castè pudiceque viueret, ut quicunque eius ætatem, & pulchritudinem intuerentur, maiorem in modum omnes admirarentur. quid multa? nemo erat in hac urbe quin eius honestatem, continentiam, sanctitatem prędicaret, cuius tu uirtutibus impulsus optime Princeps eam tibi matrimonio coniungere uoluisti. quamuis enim ipsa filioli amore usque eo teneretur, ut nō amplius nubere statuisset, tamen cognatis, & propinquis suis eam adhortantibus ne tantam optimè nubendi occasionem amitteret, obsecuta est. Bene omnino tibi pudicissima Faustina, bene, inquam, propinqui atque amici consuluerunt. ut ei te uiro coniungeres, qui uirtute sapientiaque non modo eos, qui hoc tempore sunt, sed etiam antiquitatis memoriam superauit. nec profectò præstantissima tua uirtus, summaque & animi, & corporis, & fortunæ ornamenta coniugem alium exposcebant. sic enim te miramur omnes amabilem, sic ue-

nustam, sic omnibus gratijs exornatam, ut non ab hominibus genita, sed à Deis ipsis facta esse videaris. omnino te fortunatissima sidera cum primum in lucem de matris utero prodires, exceperunt, & cœlestibus donis accumularunt, tibi summam Saturnus intelligentiam & sapientiam elargitus est. Iuppiter fœlices, & præclaras actiones. Mars animi constantiam, & honestatis ardorem. Sol acres sensus & splendidas cogitationes. venus immensam venustatem, & mores vehementer amabiles. Mercurius promptum ingenium, & mirum dicendi leporem atque elegantiam. Luna fœcundam pudicitiam. postea uerò te sanctissimi parentes paulatim crescentem ita liberaliter educarunt, tanto studio, cura, diligentia instituerunt, ut illa, quæ de cœlo tecum attuleras bona, vehementer amplificata fuerint. itaque nemo nostrum est, quin existimet antiquas illas, omnium sermone celebratas heroinas, omni genere uirtutis à te superatas. ut nihil interim dicam de ista tua, quam omnes suspiciunt, eximia pulchritudine, de partium totius corporis admirabili conuenientia, de natiui coloris suauitate, de sidereis oculis, de hilari fronte, de roseis genis, de malis purpureis, de corallinis labris, de collo eburneo, de lato modiceque tumescente pectore. de summa quam ex toto corpore spiras venustate. quæ singula non humanam, sed diuinam potius vndique referunt dignitatem. itaque cum Virgilio iam mihi libet exclamare, quæ te tam lęta tulerunt.

Secula, qui tanti talem genuere parentes.

De te mihi crede Faustina, nulla vnquam posteritas conticescet, vnam te præter cęteras posterorum fama prędicabit. Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt. Quam fęlicem ergo te Princeps optime nunc appellem? cui prospera quadam fortuna, vel diuino potius munere concessum fuit, ut tã spectatam fœminam, tam nobilem, tanta dignitate, tot virtutibus exornatam tibi certo & stabili matrimonio coniungeres? Sed mehercule non aliam præstantissima virtus ac dignitas tua coniugem postulabat. Sentio Patres Con. quantus orationi meę se se campus aperiat, si in huius Principis nostri laudes ingredi voluero. sed vereor ne tenuitas ingenij mei medio in cursu deficiat. audendum tamen est, & magno ac fidenti animo quod incepimus obeundum. nam, vt ait poeta quidam, si deficiant vires audacia certè.

Laus erit, in magnis & uoluisse sat est.

Cum presertim non mihi propositum sit, encomium aliquod omnium laudum principis huius nostri recitare, quod non meæ facultatis, sed summi potius oratoris eloquentiæ proprium opus est, uerum cum ad ea, quę mihi probanda proposui, huius sapientia bene perspecta, & cognita, magno mihi futura sit adiumento, conabor eam si minus explicare planè potero, saltem quasi digito demonstrare. Quamobrem ea, quę licet amplam afferre laudem solent, tamen ab industria nostra non proueniunt, sed vel à fortuna vel à natura donantur, prater-

prætermittam.nihil de clarissimo Saccorum genere,quo nullum est in hac ciuitate nobilius,nihil de præstantissimis viris,qui in hac familia, & in bello, & in pace magnopere floruerunt,in præsentia dicam.neque sanè commemorabo quanta cura ac diligentia fuerit hic princeps noster ab incunabilis semper educatus,vt omnes dignas libero homine disciplinas ab ipsa statim puericia maximo studio atque industria perceperit,vt ab ineunte ætate semper ita se gesserit,vt nihil ei gratum esset,quod non idem esset honestissimum, vt non solum æqualibus suis antecelleret,verum etiam natu maiores facile superaret.non dicam quam breui tempore quantam iuris ciuilis cognitionem assecutus sit,vt dum esset admodum iuuenis,vel potius adolescentulus, illius excellentissimi iurisconsulti Iasonis Maini,si quando ille vel ægrotaret, vel alijs in rebus occupatus esset,partes publice docendi susciperet,& auditoribus vniuersis vehementissime probaretur. prætereo res gestas ab hoc plurimas, & immortales,honores,magistratus,dignitates quibus semper maximè floruit.taceo quemadmodum fortunæ commoda,quæ semper huic videtur afflasse benignius,ad virtutem,& honestatem omnia traduxerit.Ab eo potissimũ tempore mihi incipiendum esse constitui, quo ciuitatis nostræ gubernacula primum tenere cœpit.cum enim à Maximiano Sfortia Duce nostro,ob immẽsam virtutis & scientiæ famam,in uestrum hunc ordinem cooptatus fuisset, ea statim ingenij,prudentiæ,grauitatis suæ documenta dedit, vt à vobis omnibus,& ab ijs,qui tempore illo viuebant,dignus habitus fuerit,cui maxima quæque negocia committerentur. vt si qua esset obeunda de grauissimis rebus,& ad Reip.summam pertinentibus legatio,huic vni demandaretur.nam quid ea legatione mirabilius,qua nobis Heluetios periculosissimo Reip. tempore conciliauit ? cum enim Francorum rex Franciscus in Italiam contra nos bellum gesturus aduentaret,& ingentibus præmijs atque muneribus Heluetios,vt quiescerent,nec Maximiano Duci nostro subsidium ferrent, solicitaret,hic ad eos legatus missus,quamuis neque aurum,neque argentum secum attulisset,tamen tanto vsus est dicendi artificio,tanta eloquentiæ vi, vt, non aliter atque olim Thebanum populum iam Philippo Macedonum regi deditum Demosthenes in Atheniensium partes orationis grauitate pertraxit. ita noster hic Princeps Heluetios spernere Francorum regis ingentes pecunias, & sine stipendio cum numeroso exercitu venire, nostræque ciuitati auxiliũ ferre compulerit.Iam vero magnum illud ac memorabile factum à me sileri nullo modo potest,quòd cum Franciscus Sfortia secundus Mediolani in arce Iouis obsidione premeretur,neque vllum amplius commeatum aut annonam haberet,& iam omnia,quibus uesci possent, absumpta penitus fuissent, id quod etiam hostes intelligebant,cum ducenti ferè milites fame coacti,deceptis custodibus ad eos transfugissent,hic noster eo tempore legatus à Sfortia

missus ad hostilis exercitus imperatores, vt munitiones oĩs & castella, quæ essent in ipsius Sfortię potestate, dederentur, tanta vsus est prudentia, tanto cõsilio, tam fideli opera, vt hostes honestis conditionibus Sfortiam cum toto exercitu atque suis rebus, & suorum omnium dimitterent. & Cremonensem arcem, quæ ex mandato Sfortiæ, hostibus tradebatur, huius virtuti sapientiæque concederent. quæ quidem arx, si, vt erat constitutum, hostibus dedita fuisset, nunquam postea Sfortia suum imperium recuperare potuisset. hæc enim causa postea fuit, vt & Cremona ipsa, & magna imperij pars iterum in Sfortiæ potestatem deueniret. nam cum in Italiam Cæsar aduenisset, & à Sfortia Cremonam obtineri intelligeret, facile adductus est, vt ei totam hanc diæcesim, atque arcem etiam Mediolanensem restitueret. quæ tamen restitutio non sine maxima huius opera facta est, qui Sfortiæ iussu ad Cæsarem cum amplissimis mandatis profectus est. Quid commemorem quanta fuerit in hoc animi magnitudo, quanta virtus, quanta constantia, quo tempore Dux Bronsuichus cum ingenti exercitu ad Laudem Pompeiam oppugnandam cum Antonio Leua se contulit? cum enim eam vrbem tormentis, vineis, aggeribus, vehemẽter premerent, & iam per magna murorum pars diruta ac prostrata esset, hic qui pręclarè intelligebat, si urbs illa expugnata fuisset, actum esse de Sfortiæ imperio, præstanti sua alacritate animi, singularique dicendi facultate, ita milites animauit, vt hostes in prima statim oppugnatione repulsi, ac profligati deserere obsidionem coacti fuerint. Itaque vere possumus dicere princeps optima, te primo vitam Francisco Sfortiæ reddidisse, cum eum ab obsidione liberasti. deinde imperium ei restituisse, cum Cremonensem arcem reseruasti, postremo restitutum confirmasse, cum Laudem Pompeiam ab hostium penè faucibus eripuisti. quin etiam nos ciues omnes tibi fortunas, aras, focos, vitam ipsam debemus. nam nisi per hęc tempora tu ciuitati nostræ præfuisses, hodie Rẽpub. nullam haberemus. Quis enim ignorat studium, & solicitudinem tuam in prouidendo ne quid vnquam Resp. detrimenti pateretur? cum martio furore prostrata iacerent omnia, cum ingens, & miseranda calamitas ciuitatem hãc oppressisset, cum iam omnes de salute desperarent, tu tanquam aliquis de cęlo delapsus Deus omnia summa prudentia tua restituisti, tu vastitatem ab agris direptionem & incendium a ciuitate sæpissimè repulisti. Pro Dij immortales, quis non adhuc obstupescit, qui temporis illius recordetur, cum Franciscus Sfortia secundus se Cremonæ contineret, & Mediolanum atque adeo tota Insubrum regio ferro belloque misceretur, Latrocinijs, cædibus, incendijs vastaretur. vt omnino nullum unquam exitum res videretur habitura, cum inter se omnes dissentirent, factiones, dissidia, contentiones quotidie augerentur. quam breui tempore Dij boni tuus aduentus omnia tranquillauit? quis nõ maiorem in modum admiratus est illam tam repentinam mutationem? quam ma

gnum fuit animos iampridem seditionibus ac discordijs irritatos tam facile mitigare? ut pro summa dissensione, mira concordia, pro maximo tumultu, tranquillitas immensa nobis illico redderetur? sed nimirum illud seueritatis ac iusticiæ tuæ fuit, qui statim quæ curari non poterant, vulnera recidisti, clementiæ uerò, qui iam debilitatis ac fractis ciuium animis salutarem medicinam adhibuisti. Age uero quis illius temporis admirabilem prudentiam & vigilantiam tuam non summè prædicandam esse censeat? quo Hispani in Taurinis à Cæsare defecerunt, & ad vrbem nostram oppugnandam studio inflammato rapiebantur; cum omnes statim ciues maximo terrore perculsi de vrbe relinquenda cogitarent, cum omnia tumultu plena viderentur. cum nullus omnino mœnia defendere, aut resistere hostibus auderet. & iam plurimi collectis sarcinis cum liberis & coniugibus suis fugam capesserent, alij consiliorum expertes nullam salutis spem haberent. omnia denique metu, trepidatione, tristicia, luctu miscerentur, cum nullus esset in urbe exercitus, nullum præsidium, nullus in propinquis locis miles, pro Deum hominumque fidem, quo tu consilio, qua sapientia, qua assiduitate derepente tanto periculo restitisti? nũquam mehercule tantum in opprimenda Catilinę coniuratione Ciceronem inuigilasse crediderim. quam enim subito iustum penè exercitum ex uoluntarijs ciuibus adhortatione tua collegisti? quam repente præsidijs rebusque omnibus necessarijs urbem confirmasti? quam mirum simul & gratum fuit omnibus spectaculum, cum undique copias tua sedulitate coactas uiderent, ad urbis nostrę propugnationem ex insperato confluere. quin etiam illi ipsi Hispani, qui prius cælum ipsum armis territare uidebantur, iam de salute sua soliciti maiorem in modum timere cœperunt, & qui paulò ante cęde & incendijs miscere omnia cœperant, mox se se castris & uallis muniuerunt. quod nisi statim eos defectionis suæ pœnituisset, & ueniam petentes iterum in Cæsaris uerba iurassent, nemini dubium fuit, quin tibi meritas temeritatis suæ pœnas daturi fuissent. verum ut in superbos & insolentes seuerus, ita in subiectos, & supplices clemens semper esse uoluisti. Quare non immerito te uno ore patrem patriæ ciues omnes appellare solent. tibi se, fortunas suas, coniuges liberos, uitam denique ipsam debere putant. quot preces, quot supplicationes in templis Deorum immortalium, & in priuatis domibus quotidie fiunt, ut tibi Deus longissimam, & curis ac molestijs carentem concedat senectutem? cupiunt homines nostri, te si fieri posset, immortalem habere. rarum est ab omni ordine senatus Principem sic amari: sed rarior est tã spectate uirtutis Princeps. quid populi uoluntate mobilius? qui fluctus, aut Euripus, uulgi sententia mutabilior? idem tamen populus te constantissime diligit. & cum in cæteris rebus facillimè, & leuissimè moueatur, in te tamen amando mirifice perseuerat, ut hac in re naturam suam immutasse quodammodo

uideri possit. cuius sanè rei nihil aliud in causa est, præter admirabilem ac penè diuinam sapientiam tuam. quid uos P. C. quantopere uirtutum huius splendore gaudetis? qui uestro ordini. uni omnium grauissimo, ac sanctissimo, ex optimi cuiusque uoluntate sententia præsidet? quam enim alta mente, quam diuino consilio, præditum eum esse oportet qui huic præstantissimo Senatui uestro Mediolanensi præesse dignus habeatur? quo quid in orbe terrarum fuit unquam aut iustius, aut incorruptius? Sed hoc mihi non sumo P. C. ut uestras dicendo laudes me consequi posse existimem. itaque cum eas uerbis explicare nequeam, saltem, quod omnes faciunt. etiam atque etiam admirabor. nam quæ regio in terris inueniri potest, quo non prudentiæ, sanctitatis, auctoritatis uestræ fama peruaserit? quis non iudiciorum uestrorum & sententiarum incorruptam seueritatem, uehementissime demiratur? quam non propinquitatis uinculum, non necessitudinum coniunctio, non amicitiarum consuetudo, non munerum corruptela, non terrores, aut minę principum, non denique, quod ait poëta, Si fractus illabatur orbis possit à recto dimouere. Ac mihi quidem cum in istum religiosissimum & sanctissimum ordinem uestrum mentis oculos animumq; conijcio, repente uenit in mentem recordari non centum illos Romanorum senatores, quos urbis pater Romulus primum instituisse dicitur, non Amphictyonum conuentum, non Areopagitarum consessum, sed illius Platonicę ciuitatis imaginem quandā intueri mihi, uideor, quam cum ille diuinus philosophus, neq; esse suo tempore uideret, neq; futurum unquam speraret, cogitatione tantum & ratione cōformauit. atq; ita, ut de hac Rep. nostra diuinas se uideri possit. cum enim hæc ciuitas & agrorum ubertate, & artificum scientia, & multitudine earum rerum quę exportantur, & omnium deniq; rerum copia facile reliquis ciuitatibus antecellat, sic iustitia, & ęquitate uestra gubernatur, sic incredibili sapientia regitur, sic admirabili prudentia temperatur. ut nusquam iudiciorum trutina iustior, nusquam uirtutum remuneratio maior, nusquā scelerum pœna seuerior. quo consilio, Dij boni, qua solertia cuncta prospicitis? ut ciuium salutem utilitati uestræ prępонere soletis? ut nullum est apud uos personarum discrimen, quo pauperimus quisq; perinde ac ditissimus ius suū facillime cōsequatur. quid illud, inter cętera uestra pœne inumerabilia præclara facinora, quantopere laudandum est? quod pacatissimam ciuitatē nostrā uestra diligētia cōseruatis? ut nullæ sint inter ciues discordię, nullæ seditiones, sed ubiq; pax, ubiq; concordia. nullus unquam pater tantopere filios suos dilexisse uidetur, quanto uos amore P. C. totam hanc Remp. amplectimini. O felix ac fortunata Mediolanensis ciuitas, si tibi pręsenti statu uti quamdiutissime licuerit. sed nulla uis est ingenij, nulla dicendi facultas, nulla orationis copia, quę nestrum hunc ordinem satis digne laudare posse uideatur. quare quantus tan-

dem

dem ille putandus est, qui principem inter eos locum obtinet, atq; illis præest, quibus nulli unquam post hominum memoriam fuerunt in omni genere uirtutum excellentiores? Quod bene mihi uidetur intellexiße Carolus Quintus, imperator inuictissimus, quod tempore Franciscus Sfortia secundus mortis peremptus est. cum enim hæc prouincia nostra post Sfortię mortem ex fœdere, in eius ditionem deuenisset, neq; ulli dubium esset, quin tantus Imperator quamplurimos homines excellentisſimos secum haberet, nullum tamen ab ordine isto senatorio penitus amouit, nullum addidit. tam grauem enim patrũ consessum, tam sapientem integerrimorum hominum cætum. tam rectis consilijs, & rationibus omnia tuentem detrahendo, aut addendo perturbare sibi nefas eße duxit. Itaq; cum primum de Sfortiæ morte nuncium accepisset, statim ad hunc ordinem uestrum amantissime scriptas literas misit, quibus omnes honores, magistratus, dignitates, quibus ornatus unusquiq; uestrum erat decreto suo confirmarentur, & quibus totius ciuitatis administrationem, & Resp. gubernacula uobis committeret. quin etiam uos parentes optimos appellans, uobis se tanquam filium suaque omnia commendauit. quid hoc tam maximi Imperatoris facto, iudicioque de uobis magnificentius aut præclarius, accidere potuißet? quid gloriosius ad hominum memoriam sempiternam? ostendit enim eo tempore Cæsar apertissimè, neminem ex intimis & familiarissimis suis habere se, cui magis vni, quam uobis omnibus confideret. cum de fide uestra nihil omnino dubitans, tanti imperij iurisdictionem potestatemque, modo ad se deuolutam. Vobis tanto cum honore gloriaque demandarit.

Nam in ipso Sfortiæ funere, quis non obstupuit nullum omnino tumultum, nullum strepitum, nullam mutationem animorum extitiße? nihil innouatum, nihil motum fuisse? tanquam si priuatus aliquis ciuis, & non tãtus princeps occubuisset. Memini cum mihi senex quidam omnis antiquitatis peritissimus homo diceret, se nunquam audiuiße neque legisse mutationem Imperij tranquilliorem accidisse. quia etiam ciues ipsi nullum in ciuitate motum fieri summopere mirabantur, nullus tamen erat, quin illud summæ prudentiæ uestræ. P. C. atque huius uestri Principis auctoritati tribuendum esse existimaret. Iam illud quamuis notissimum sit, tamen à me indicendo prætereundum non est, ab hoc nostro principe laborem & vigilantiã tantopere diligi, ut antelucano tempore quotidie de lecto surgat, & iam ita Senatores omnes assuefecerit, vt non modo sine difficultate, sed etiam libenter in Senatum primo diluculo veniant. hoc enim & bonæ ualetudini conducere, & rebus agendis aptissimum esse, præclare intelligunt. quo fit, vt maxima clientum commoditate atque vtilitate, semper negocia bene mane, quę curanda sunt, expediantur. ò si mihi uidere, aut intereße liceret, cum

tu

tu sapientissime Princeps in senatorum consessu prudentissima consilia tua declaras, quam admirabiles, & altissima ista mente tua dignas afferre laudes possem? quę tamen non ab ipsis senatoribus silentio prætereuntur, qui nunquam prædicare desistunt, quàm prudenter, acute, dilucidè causas omnes exces, quam patienter aliorum sententias audias, quam amicè quæ non satis appositè videntur esse dicta, refutes, quam humaniter, si qua prætermissa sunt in memoriam reducas, quã subtiliter de rebus dubijs disseras, quam multa memoriter, quam obscura splendide proferas vt semper aliqua sapientissimorum hominum exempla de simili re, quæ tum agatur, in promptu habeas. neque enim quisquam omnis antiquitatis te peritior innitur. nam in iuris ciuilis scientia tantum excellis ut etiam ipsi primarij iurisconsulti summopere demirentur, qua ratione fieri possit, vt homo ista ętate, tot ac tantis occupationibus impeditus, non solum quicquid ipsi legum auctores, verum etiam quid eorum interpretes dixerint, prompte, & parate respondeas. & sæpissime ingenij tui acumine ratione aliqua diuinitus inuenta, res difficillimas & obscurissimas, quæ nullo pacto explicari posse viderentur, facillimè declares. Iam verò si quis exponere velit, quibus institutis, & moribus totam domum ac familiam tuam instructam eße cures, qua sanctitate domi tuæ viuatur, qua diligentia res tuæ familiares administrentur. an non hic esset latissimus dicendi campus? poßem hoc loco liberalitatem, & munificentiam tuam commemorare, quam multi quotidie mortales experiuntur. possem explicare quam faciles ad te priuatorum aditus pateant, quam mansuete & humaniter omnium querimonias audias. possem animi tui magnitudinem extollere, quam neque labores vlli, neque pericula poßunt infringere, neque secundæ res efferre, neque aduersæ deprimere. possem incredibilem temperantiam tuam, fidem; innocentiam, cæterasque plurimas uirtutes, quibus mirabiliter excellis verissimè prædicare. sed vereor ne fortasse modestissimũ istum animum tuum offendam. cum enim in omni virtutis genere præstantia tua tanta sit, vt eam nulla dicendi facultas assequi posse videatur, tamen etiã ea in te modestia est, ut verissimas laudes tuas inuitissimis auribus excipias. illud enim christianum documentum altius animo tuo videtur insedisse, quo præcipitur, vt quò quisque maior est, eò se summissius gerat. Itaque ne patientissimas aures tuas diutius offendam, totam hanc orationem meam de laudibus tuis amputabo. atque ad illud quod initio pollicitus sum iam aggrediar. cum enim nonnullos esse intelligerem, qui senile matrimonium improbarent, dixi me facturum, vt ostenderem, natu grandioribus hominibus, non minus quam iuuenibus aptam & necessariam esse coniugem. Sed iam isti aduersarij nostri, qui coniugium in sene uituperant, duobus grauissimis præiudicij deuicti atque prostrati sunt. quoniam & matrimonium semper honestissimum esse de-

se demonstratum est, & tu sapientissime atque optime princeps ista ætate lectissimam hanc fœminam uxorem ducere voluisti. velim igitur adessent isti matrimonij senilis improbatores: libenter enim eos intrrogarem, cū in sene cōiugium non probent. Vtrum rem ipsam, an personam, an vtrunque simul vitupe1ent? quid ad hanc petitionem meam estis responsuri? si rem non placere dixeritis, hoc est si matrimonium improbatis, iam vos deuictos esse confiteamini necesse est. quippe cum honestissimum & sanctissimum esse matrimonium ostenderimus, quod primum à Deo sit institutum, deinde sacris & prosanis legibus approbatū, tum à maioribus nostris inter septem ecclesiæ sacramenta connumeratum. si personam hoc est senes vituperatis. primum hoc nihil ad coniugium: deinde videte ne parum sapienter istud efficiatis, vt eam damnetis ætatem, cuius propria sit auctoritas, & sapientia, cuius consilio ac prudentia bene res omnes administrentur. quam omnes assequi desiderant, à qua grauissimum omnium ordinem senatum maiores nostri appellatum esse uoluerunt. quod si neque matrimonium separatim audetis, neque senectutem improbare, quę nam erit ista uestra dementia, ut utrunque simul impugnetis? bene habet. iacta sunt optima nostræ defensionis fundamenta, non enim uereor ne quod honestissimum sit, minus in homine sene, quam in iuuene deceat an non sentitis quam in scopulosum locum temeritate vestra vos præcipites dederitis? nam si laudabile & honestum est matrimonium, vt ipsi dicitis, cur senes homines ab eo, quod honestum est ac laudabile reuocatis? an iuuenes decet quæ sunt honesta sequi, senes non decet? quid absurdius dici aut excogitari potest? hæc opinor erit uestra conclusio: cum matrimonium apud Christianos maximum sit sacramentum, & res sanctissima atque optima, non conuenit, ut senes homines prudentia atque sapientia longè cæteris antecellentes illud amplectantur. quid hac oratione fieri potest ineptius aut puerilius? profecto iam ipsi videtis hoc esse leuissimum. At parum decorum est senem hominem cum adolescentula matrimonio coniungi. cum quo tandem hæc homines imperitissimi disputant? nempe cum eo, qui grauissimorum, & sapientissimorum hominum & veterum, & recentiorum exempla penè infinita proferre possit qui senes admodum, & penè decrepiti puellas in uxores duxerint. Sed ne longior sim, quam oporteat, duo tantum duorum sanctissimorum hominum exempla proferam, alterum ex vetustioribus diuinis literis, alterum ex recentioribus, quibus luce clarius appareat senile matrimonium, non tantum à sapientissimis hominibus, sed etiam ab immortali Deo fuisse comprobatum, quæ duo tam egregia sunt ut omnino sufficiant ad istorum improbitatem refellendam. quis enim post homines natos Abrahamo sapientior, iustior, temperantior fuit, aut esse debuit? quis Deo gratior? quis omni laude florentior? Hic tamen post obitum Sarræ coniugis, quam uni

cè di-

cè dilexerat, ex qua penè decrepita Dei beneficio atque munere filium Isabacum susceperat, cum iam senio ferè confectus esset, quippe qui centum & quadraginta annos expleuerat, elegantem puellam, quæ cetura vocabatur, vxorem duxit, ex qua tamen quinque mares liberos, ut attestantur sacræ literæ, procreauit. Quid de Iosepho Mariæ Virginis marito, Christique nutricio multa commemorem? cuius integerrimam uitam, sanctissimosque mores, cum ipse Deus approbasset, aperto suo testimonio dignum esse censuit, cui unigenæ filij sui mater, quam ab omni æternitate delegerat, matrimonio iungeretur, quo tempore iam longè natu grandior, ac pene decrepitus esset. quo facto, quamuis corporum coniunctio secuta non fuerit, nihilominus tamen apparet, maximè probandum esse senile coniugium. immò uerò pręter cætera summopere celebrandum. Cum unicus ille Dei filius, rerum omnium auctor & moderator Christus, ex ea virgine nasci uoluerit, quæ cum homine admodum sene matrimonij sacramento fuisset antea copulata. quam igitur maleuoli animi, quamque improbi est, id improbare, quod non tantum sanctissimi uiri, sed etiam Deus ipse statuit honestissimum & præstantissimum eße? Sed inutile est ac minime necesarium senile matrimonium. Hic mihi uenit in mentem affirmare, quod initio dixeram, in senectute magis necessariam esse coniugem, quã in iuuentute. nam quod tempus vitę quæ ætas officio curaque magis indiget, quam senectus? quod autem fidelius atque gratius officium quam quod à fidelissima & gratissima coniuge præstari solet? quamuis enim aliquis plurimos seruos & administros habeat, qui diligenter assideant, qui uel nutu solo domini uoluntatem intelligant, qui, quod aiunt, ad digiti crepitum obediant. hæc tamen omnia mehercule cum una gratæ uxoris collocutione minime sunt conferenda. hæc cum summa & admirabili pietate semper assistit. hęc diligentissime & accuratissime quæ necesaria sunt in domo præparat, hæc quid cupias, cuius rei indigeas, statim intelligit. hæc si doleas, uultu mærorem præ se fert. & grata sedulitate suam erga te fidem & amorem ostendit. si melius habeas. & aliquanto fias hilarior, illam confestim recreari lętioremque fieri uidebis. denique leticiæ mæroris, spei, timoris, omnium affectionum tuarum in ea semper expreßa uestigia conspicies. Age uero quid in morbo gratius atque utilius est, quam eam habere, quæ morbi tui quodammodo particeps esse videatur? quę te numquam deserat? quæ cum amore non fucato, sed puro ac sincero tibi seruiat? quæ solicita circa lectum assidue uersetur, & quicquid opus est, ocyssime præparet? Equidem doctissimi viri Minucij Calui necessarij mei sententiam summopere laudo, qui cum eum grauiter decumbentem, magnoque morbo implicitum sæpius inuisam, solet interdum mihi dicere, cum primum sibi meliusculè factum esse senserit, se decreuiße

creuiße

creuisse uxorem ducere, nullum enim ait esse vitæ tempus, quo magis uiro sit vxor necessaria quam in senectute, propterea quod ætas illa plerunque debilior atq; infirmior sit. quo fit vt auxilio, & societate magis indigeat. neq; ullā fideliorē coniunctionem inueniri posse, quam uxoris & mariti. quorum alter pro altero, si sit opus, vitam profundere sit paratus. quod enim, inquit, maius esse potest, in senectute solatium, cum aut ætate, aut morbo premeris, quam sociam vxorem habere, qua cum ea proferre possis, quæ sepenumero cum alijs proferre pudor vetat? cui tutò vitam tuam committas? cuius studium, & industriam erga te singularem plurimum adames? cui rerum omnium tuarum curam sine vlla presidiæ dubitatione tribuas? cuius diligentia tu securus in utranque, quod aiunt, aurem quiete dormias? Seruorum enim genus, inquit, infidum, & barbarum esse non ignoras. & plerunque scelestum, atque ab omni pietate prorsus alienum. vt non immeritò dictum sit; Quot seruos habemus totidem nos hostes habere quamuis enim in ministrando nonnulli paulo diligentiores esse videantur, tamen si quis oculos posset in eorum pectus inserere, videret ibi maximam animi maliciam. ingens in dominos odium, incredibilem rerum omnium negligentiam. videret eorum animum perniciem domini perpetuò molientem, eiusdem calamitatibus, & miserijs gaudentem, quamuis tristiciam vultu præ se ferre videantur. denique, vt quod res est breuiter dicam, nihil à seruis amanter, nihil officiose, nihil ex animo perficitur. Horum igitur ministerio, si quis vxoris fidelitatem, & caritatem comparet, nonne stultissimus esse videatur? quanta enim beneuolentia, quo amore, qua fide, maritum suum vxor optima prosequitur? quam clarè, & apertè sincerum animum suum, atque ab omni simulatione penitus alienum ostendit? quantum in aduersis rebus est vxoris solicitudo grata. quantum in prosperis iucunda læticia? Sed hæc non curat iuuenis, immò neque videt. qui ætatis feruore, quasi extra se positus, nihil aliud ab vxore præter voluptatem petit, neque putat aliud in matrimonio boni esse præter coniungendorum corporum libidinem. Et quisquam dubitabit, cum hæc intelligat, quin vxor seni magis necessaria sit, quam iuueni? cum hic ab vxore salutem, ille tantum voluptatem expetat? hunc uxor conseruet, illum oblectet? hic animi constantiam ac fidem, ille corporis gratiam, & venustatem intueatur? hic vt habeat, quæ sibi fidelissime necessaria subministret, ille quæ cupiditatem expleat, uxorem adsciscat? Hæc & huiusmodi verba plurima cum uir ille prudentissimus me præsente dixisset, audacius etiam hanc causam Princeps optime suscepi. maiorem enim in modum confirmantur nostra consilia, cum à sapientissimis hominibus ea probari videmus. sed aiunt aduersarij senem illum, cui Reipub. cura commissa sit,

H non

non posse simul & vxori inseruire, & rectè Rempub. administrare. quò nullum videntur firmius argumentum contra senile coniugium habere. sed hoc quam firmum sit, iam liquido constabit. nam ipsi profecto vident, quantam senum multitudinem hac oratione sua non comprehendant, cum penè sint innumerabiles qui Remp. nunquam attigerunt, ut istorum concessu qui remoti sunt ab administratione Reip. senes possint vxorem ducere, neque id istis improbandum esse videatur. verum cur etiam iuuenibus qui publica negocia tractant, vxorem non adimitis? cur enim magis seni quam iuueni Remp. capessenti coniunx est impedimento? quin illud etiam uos interrogo, si iunctus matrimonio senex ad Remp. accesserit, sit ne vxor ei repudianda? si hoc affirmare volueritis, vos hæreticæ prauitatis accusare non dubitabo. qui contra sanctissimas leges, & Christiana decreta sentiatis, quæ mulierem eam, quæ semel in viri manum conuenerit, repudiari nefas esse statuunt. quòd si non est repudianda, cur igitur non liceat Reipub. administratori, uxori se coniungere quam si habeat, sacrosanctæ vetant leges dimittere, nulla verò lex ducere prohibet? sed quid vxor impedit, quo minus rectè Respub. ministretur? quin potius contra, si quis diligentius aduertat, facile intelliget, fidelem vxorem, non modo nulli esse impedimento, sed etiam senatori maximo esse adiumento. quę dum foris maritus negocia tractat, & curiam ac forum frequentat, ipsa domi rei familiaris curam suscipiat, & prouideat, quæ ad vitæ cultum sint necessaria. neque enim ferè fieri potest, ut ea domus rectè gubernetur, quæ prudentis mulieris sedulitate non vtatur. quare merito clamat sapiens quidam gręcus, bonam mulierem esse familiæ guberuaculum. potest igitur senex ille, qui Reip. clauum teneat, securus esse, dum sagacem domi uxorem habuerit. qua si careat duplici cura distractus & publica, & priuata non satis accurate, quæ sunt agenda poterit efficere. Sed quæ hactenus aduersarij nobis obiecere, leuissima fuerunt. atque ideo cuncta facile, & quasi molli brachio repulsimus. nunc difficilis quidam nodus, & pene herculeus restat, atque is quidem generatim contra senes uniuersos. quem tamen, ut spero, & rationum uiribus, & exemplorum copia proscindemus. contendunt enim aduersarij senem hominem non posse filios procreare. quem vnum ipsi matrimonij fructum esse statuunt. nos uerò quamuis hoc esse maximum facilè concedamus, non tamen hac de causa gradu dimouemur. iam enim docuimus in coniugio multas esse commoditates, quę magis ad senem, quam ad iuuenem pertinere videantur. quod si etiam hac facultate generandi senes non carere docuerimus, quid erit causæ, cur non de aduersarijs nostris palmam & triumphum gloriosè reportemus? Sed illud aduertendum est, nos hanc totam disputationem

non

non idcirco instituiße, ut iuuenes cum senibus conferamus, sed ut ostendamus matrimonium etiam in senectute multò eße honestissimum. scimus enim & fatemur iuuenes ad libidinem, & intemperantem uoluptatem senibus eße proniores. atque etiam, ut isti uolunt, ad gignendum aptiores. nemo tamen hac de causa dixerit, senes à coniugio repellendos. quamquam si quis modo senex paulo robustior ac ualidior fuerit, qualem te Princeps optime uidemus, ne in hac quidem parte multum iuuenibus cedit. neque enim est, quod quisquam uereatur, cum te modestissima coniunx tua tam uegetum, & bene ualentem habeat, ut iuniorem maritum desideret. aiunt Ciceronem, cum eum quidam obiurgarent, quod homo sexagenarius puellam uirginem duxisset, facetè respondiße; Cras mulier erit. cognitas enim uires suas habebat, neque dubitabat quin eßet uiriliter officio suo satisfacturus. naturæ rerum indagatores tradunt puellam longe facilius & citius ex sene, quam ex iuuene concipere, cuius rei perspicuum est signum ceturę fœcunditas ex qua senex admodum Abrahamus, sicut antea diximus, filios quinque progenuit. nostrates etiam homines uulgo dicunt, puellam sub cana barba iucundę uiuere. quòd senex uni deditus uxori plenè soleat ei satisfacere, cum interim iuuenes propter intemperantiam sæpe relicta uxore cum scortis uolutentur. quid quod etiam arbores, quo magis senescunt, eo maturius ferre fructus solent? nam graues auctores Theophrastus & Plinius scibunt, amygdalam, & pyrum in senecta multo eße fertilissimas. apud ignobiles homines, inquit Plinius, usque ad quintum & octogesimum annum uulgaris generatio reperitur. Rex Numidarum Maßanißa, cum sextum & octogesimum expleßet annum Methymantum filium procreauit. Quid nostra memoria Galeacius Vicecomes homo spectatissimus, nonne septuagesimum annum agebat, cum ad uxorem animum appulit? duos tamen filios, qui uiuunt adhuc, videmus eum genuiße. Iam uerò memoriæ proditum est, Catonem illum antiquę grauitatis, & seueritatis admirabile speculum & exemplar post annum octogesimum Salonij clientis sui filiam uxorem duxiße, filiumque ex ea progenuiße, qui postea spectatissimæ probitatis atque integritatis fuit. qua de causa factum est, ut cæterorum Catonis liberorum propago Liciniana cognominata fuerit, hæc uero Saloniana, de qua natus est ille Cato, qui post mortem Vticensis fuit appellatus. hic iam animo quieto & securo eße debemus, postquam Catones censorios nostræ causæ patronos inuenimus, ut qui primus apud Romanos eloquentiam illustrauit. idem etiam in hac causa seipsum auctoritate sua atque uitæ grauitate defendere uideatur, & exemplo suo senile matrimonium comprobare. neque.n. existimare quisquam debet, catonem illum, qui cum censor eßet, tanta seueritate fuit, ut inde censorij cognomen inuenerit, cuius tanta uitæ fuit integritas & sapientia ut innocentissimi, ac sapientissimi homines ab eo Catones appel-

lentur, cuius nomine quicquid est honestatis & laudis ubique comprehenditur, nisi maxime laudandum esset senile coniugium, uxorẽ in senectute fuisse ducturum. Sed quid antiquitatis memoriam persequimur? Cum tu Princeps optime maximum huius ætatis decus & ornamentum, qui non tantum nostri temporis homines. Verum etiam hos ipsos, de quibus modo agebamus Catones uirtute superasti, quamuis sexaginta iam annos excesseris lectissimam hanc puellam tibi matrimonio coniunxeris? quis igitur posthac tã impudens erit, ut eum improbare audeat, qui uxorem in senectute duxerit? quis non potius à te sicut omnium uirtutum, ita huius etiam rei laudabile exemplum cupiat? Iam ergo taceant aduersarij nostri, dent manus, & aliquando ueris argumentis, & sapientißimorum hominum exemplis se uictos eße fateantur. quis enim amplius de coniugij senilis honestate dubitet? cum & ipsum per se matrimonium honestissimum esse intelligat, & uxorem seni utiliorem, ac magis neceßariam quam iuueni demonstratum sit, & homines omnium sapientissimi ducere uxorem in senectute uoluerint? quis iam id improbare audeat, quod ipse Deus in Abrahamo & Iosepho comprobauit? quis id effugiat, quod Catones persecuti sunt? quis te princeps optime non imitari uelit? cui singularis & eximia uirtus tua bene cognita fuerit? quis homo iam ętate prouectiore non animum ad uxorem ducendam applicet. qui te tanquam laudandarum rerum omnium pulcherrimum exemplar ob oculos sibi proponat? & cum hac uxore tua formosissima pudicißimaque iucundissimè uiuentem perspiciat? Hæc habui P.C. quæ super hoc nouo principis huius ordinis uestri matrimonio mihi dicenda esse breuiter existimarem quæ uobis grata & iucunda extitisse, cum ex summa attentione uestra, tum ex uultu crebrisq; significationibus intellexi. Quod reliquum est patres, ut matrimonium hoc fęlix, faustum, fortunatumque sit. cum salutis communis atque huius imperij, tum ipsius principis uestri causa, sicuti facitis, velle & optare debetis. faxit igitur Deus Opt. Max. Vt ista quidem corporum tã egregia copula longum in tempus prorogetur, sed tamen sitis animorum coniunctione beatiores. tuque princeps optime, tuam hanc uxorem vnice diligas, hæc uero tibi in amore pariter æqualiterque respondeat. & pulchra breui tempore prole potiamini, quæ maximas æmulando parentum laudes amplificet. & auis atque atauis omni genere uirtutis antecellens, clarissimum utriusque uestrum genus, etiam, si fieri potest, clarius & illustrius efficiat.

SCRIPTA NOMINE ... Iurisperiti; qui petit, vt in Collegium Iurisconsultor. Mediolanensium cooptetur.

ORATIO. IV.



VM illam praeclaram & aeternam naturae legem contueor, P. C. qua perpetuo quodam & immutabili tenore cuncta geruntur, uniuersus mundus administratur, omnia certum ac definitum ordinem seruant, qua Deus ea, quę intelligentia percipiuntur, Sol ea, quę sensu comprehenduntur, regit, & conseruat: videor mihi quandam legum nostrarum & ciuilium & Pontificiarum imaginem atque effigiem uidere. quibus non aliter omnes humanae actiones ad optimum illum iusticię finem diriguntur, atque Ortus & Occasus siderum, & Solis splendor ac motus ad rerum omnium quae sub Lunae globo fiunt, generationem. hoc enim quotannis aspicere licet, cum à nobis caelestis ille fulgor, calorque Solis recedere incipit, omnia quodammodo statim exanimari terram suis omnibus ornamentis spoliari, folia ex arboribus decidere herbas exarescere, omnia plena horroris, plena frigoris, nullam viriditatem, nullos flores, nullos fructus apparere. cum autem verno tempore iam sol propius ad nos accedit, ecce iam rerum omnium incredibilem quandam ac mirificam alacritatem, vt omnia lętari, omnia quodammodo ridere videantur, iam terra sese aperit, iam herbas virentes, flores amęnissimos, fructus suauissimos emittit: & quo magis Solis calor inualescit, tanto maturiores, & uberiores fruges emetuntur, itaque medio Solis calore frumenta quibus potissimum humana uita sustętatur, in horreis congregantur, neque ita multo post laeticiae Bacus dator sua nobis munera largitur spumat plenis uindemia labris. an non idem accidit in legibus nostris? cum enim à ciuitate leges recedunt, statim subsequitur rerum omnium confusio, iudiciorum uincula reuelluntur, uitę communis ratio tollitur, nihil est quare cuiquam exploratum possit esse, quid suum aut quid alienum sit, nihil est quod aequabile inter omnes, atque unum omnibus esse possit, fiunt ubique furta, latrocinia, caedes, adulteria, potentiores, & corporis

uiribus

uiribus excellentiores crudeliter & superbe dominantur, imbecilliores & te nuiores miserabiliter & impiè deprimuntur, omnis denique uita priuata legibus belluino potius ac ferrino, quam humano more degitur. Sed cum sanctissimarum legum splendor affulsit, statim e medio tollitur omnis improbitas, & regina ac domina uirtutum iusticia regnat, uitia hominum atque fraudes damnis, ignominijs, uinculis, verberibus exilijs morte multantur. Verus autem iustus atque honestus labor honoribus premijs atque splendore decoratur. quocirca non sine summa ratione clamat ille Philosophorum Princeps 1. Rhet. *Aristoteles in legibus Ciuitatis salutem esse constitutam, & eloquentiæ parens Cicero non minus uerè quam eleganter ita inquit,* Pro Au. Cluentio. *Mens & animus & consilium, & sententia ciuitatis posita est in legibus, ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus vt neruis ac sanguine & membris uti non potest. legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes serui sumus ut liberi esse possimus. ò admirandam legum diuinitatem, ò societatis humanæ conseruatrices leges, virtutum indagatrices expultriceque vitiorum, sine quibus nihil in hac uita securum, nihil quietum, nihil tranquillum esse potest his ego pascor his delector his perfruor. Etenim P. C. multa quidem sunt etiam alia studia præclara & nobilia, ut Rhetoricæ, Philosophiæ, Medicinæ, sed tanta est iuris ciuilis præstantia, ut si cum ea reliquæ omnes ingenuæ, ac liberales artes conferantur, ne minimam quidem partem dignitatis eius æquare uideantur. Quæ cum ego iam inde à pueritia partim parentis mei clarissimi uiri præceptis & admonitionibus eruditus, partim huius ordinis uestri amplissimi, atque ornatissimi fulgentissimo splendore commotu, uiderem, in hac potius diuina legum scientia, quam in alijs studijs mihi esse laborandum statui. Cum præsertim mihi quasi stimulus quidam, & maximum incitamentum accederet. virille præstantissimus, & diuinā quadam mente præditus Philippus Saccus, qui isti ordini uestro longo tempore maxima cum omnium non solum laude & gratia, sed etiam singularium uirtutum admiratione præfuit. is enim cum me die lustrico è sacri baptismatis fonte suscepisset, quasi secundi patris etiam amorem erga me suscepit & cum ipse, quod nemo uestrum ignorat legum summa cognitione ueteres illos, Vlpianum, Papinianum, cæterosque insignes Iurisconsultos æquaret, iusticia uero, integritate vitæ, & respondendi facilitate superaret, me tanquam filium frequenter adhortabatur, ut eandem viam ingressus omni studio, labore, atque industria conarer quamprimum iuris ciuilis lauream assequi, se enim aiebat uehementer optare illum diem uidere, quo me in hoc amplissimum ac celeberrimum collegium cooptaret. sed cum iam ad decrepitam ætatem peruenisset, mihi tanto magis properandum esse dicebat, ut eo uiuente studium meum absoluerem. Verum quoniam*

hoc

hoc illi fata non conceſſerunt, te quem præſentem ueneror, & cuius excellentiam fidem integritatem non minus quam anteceſſoris tui Sacci omnes admiramur. Marce Barbauaria, quaſi vicarium huius operæ, ſiquis eſt ſenſus mortuis eorum, quæ hic fiunt, obteſtatur, vt in me tuendo atque extollendo ſuas partes ſuſcipias, & quod ipſe viuens facere non potuit, tu illi ſuperſtes, in eius gratiam quem ſemper obſeruaſti, & coluiſti, me in hunc prɛſtantiſſimum iuriſconſultorum ordinem admittas. hoc non tantum illi mortuo, vel potius immortalitatem iam adepto gratum erit, ſed etiam viro illi nunquam ſatis Laudato Franciſco Sfondrato, qui cum Sacco teſtis patriſque loco mihi fuit, quo tempore Chriſtiano more Sacro Baptiſmate me ſacerdos abluit, erat enim ea tempeſtate Sfondratus huius veſtri ordinis Secundus, & Cæſaris conſiliarius, poſtea vero propter eximiam ac ſingularem doctrinam, & virtutem Cardinalis creatus diem hunc, quem ſe cupide expectare mihi aliquando dixerat videre non potuit. illud tamen me non mediocriter conſolatur quòd ex tribus, qui mihi tanquam patres in ſacro baptiſmate adfuerunt vnus adhuc ſuperſtes eſt, & præſens adeſt, quem ego ſumma cum lꝫticia, atque animi alacritate intueor, cuius in vita tanquam in ſpeculo quodam, uideo virtutum omnium, non adumbrata ſed expreſſa veſtigia, qui non tantum iuris, quam iuſticiæ conſultus eſt appellandus, cuius ab ore, quod de Neſtore dixit Homerus melle dulcior fluit oratio, qui ſi quando uehementius agere uoluerit Periclis more, tonare, fulminare permiſcere animos conſueuit, quæritis qui nam ſit ille, quem non ſolum ego tantopere admiror ac ſuſpicio, ſed eti m vos P.C. atque alij omnes honorant ac uenerantur? en hic adeſt Gabriel Panygarola decus & ornamentum collegij, Flos illibatus populi, ſuadæque medulla quod olim Ennius de Cornelio Cethego prædicauit. Longum eſſet de uobis alijs omnibus dicere. P.C. & doctores clariſſimi qui iam diligentia ac labore veſtro, ad eam dignitatem perueniſtis ad quam: Pauci quos æquus amauit.

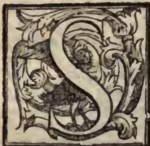
Iuppiter, aut ardens euexit ad æthera virtus.

Dijs geniti potuere. qui tanta prudentia religione ſanctitate præcellitis, ut nulla regio ſit in terris ad quam nominis ueſtri, fama non peruaſerit. facilius enim eſſet Solem a curſu ſuo deflectere, quam iudiciorum veſtrorum immutabilem atque incorruptam conſtantiam ab ɛquitate iuſticiaque dimouere. Ac mihi quidem cum multis aliis de cauſis immortali Deo maximas agendas eſſe gratias exiſtimo, tum præcipuè quia in hac patria tam excellenti, in hoc, tot præclariſſimorum uirorũ domicilio mihi naſci contigerit. cum enim hæc ciuitas noſtra, & agrorum ubertate, & artificum ſcientia & multitudine earũ rerum quæ exportantur, & denique rerum omnium copia cɛteris omnibus antecellat, tum diuina atque incredibili prudentia ac ſapientia ueſtra tam rectè gubernatur, vt neque centum Romanorum ſeniores quos Romulus primum

mum instituisse dicitur, neque Amphychonum confessus, neque Areopagitarum seueritas ulla ex parte cum integritate uestra comparari possit, quantũ enim in uobis est, omni diligẽtia prouidetis, ut nullæ sint inter ciues discordiæ nullæ lites, nullę seditiones, sed ubique pax, ubique concordia neque aliter uniuersam hanc Remp. amatis & caram habetis, quam optimi parentes filios suos. Me igitur hactenus semper fœlicem existimaui, quod in hac ciuitate satis honesto loco bonisque parentibus natus fuerim, sed nunc multo feliciorẽ me futurum spero, cui uobiscum uersari, uestras honestissimas actiones intueri, uos imitari postea licebit. nã quoties mihi uenit in mentẽ beneficium uestrũ immortale recordari, quod me unum ex uobis esse uolueritis, quoties forum nostrum, quoties curiam cogito, quibus in locis tanquam in theatro quodam omnis iusticiæ me quotidie exercere potero, statim omnibus læticijs incedo, uobisque quas possum, non quos debeo quæ sunt infinitæ, gratias ago, neque unquam ætas ulla tanti beneficij memoriam ex animo meo delebit. illud unum de me polliceor ac spondeo me omnibus uiribus elaboraturum ac re ipsa præstaturum, ut huius in me collati beneficij neminem unquam uestrum pœniteat.

PRO OCTAVIANO ROVERTA, Tarracinę, Epiſcopo, dum in Academiam Mediolanenſem reciperetur.

ORATIO V.



IQVIS veſtrum Academici forte miratur ſapientiſſimi viri philoſophi dixerint, ex omnibus animantibus hominem maximè naturæ ipſius inſtinctu atque deſiderio, nihil ſolitarium amare, ſed ad cætus & concilia cum quadam immenſa voluptate trahi, natumque eſſe ad coniunctionem congregationemque hominum, & ad naturalem communitatem, is ſi mentis oculos ad omnes hominum ætates, atque ordines diligenter intuendos conuerterit, ſtatim & philoſophorum ſententiam probabit, & neminem eſſe prorſus inueniet, qui non æqualium pariumque ſuorum conſuetudine, atque ſocietate mirificè delectetur. quod ſiquis fortaſſe reperiatur, qui hominum congreſſius ſocietatemque refugiat, is uel communis omnino ſenſus expers eſt. & belluinis planè moribus vitam agit, vel heroica quadam ac diuina uirtute naturam hominis exuperat, vt non amplius hominũ. ſed iam deorum commercio dignus eſſe uideatur, quales poſt homines natos. qui diligenter annalium monumenta repetiuerit, vel nullos, vel certè pauciſſimos fuiſſe comperiet. Qui vero neque philoſophis credere uult, hominem eſſe natura congregabilem, neque ad omnium ferè hominum conſuetudinem reſpicit, is hodierno die ſapientiſſimi atque religioſiſſimi Antiſtitis. huius Octauiani Rouertæ, qui ciuitatis noſtræ magnum decus, & ornamentum eſt, factum intuens, dubitare deſinat. hic enim cum & acumine ingenij, & ſapientia, & auctoritate. plurimum ualeat, vt neque ad augẽdam eruditionem ſuã, neque ad prudentiam amplificandam, neque ad mores honeſtius conformandos hac noſtra exercitatione quicquam indigeat, naturali tamen appetitioni repugnare nullo modo uoluit. Sed eum in Academia noſtra nonnullas ſummæ ſuæ uirtutis imagines non leuiter impreſſas, ſed exquiſita arte elaboratas quaſi florere conſpiceret, earum ut fit, allectus amore, confeſtim ad hanc

animorum similitudinem accedere, & in collegium nostrum cooptari voluit, præsertim cum exploratum habeat & luce clarius intelligat nostro huic ordini finem omnium optimum, quem remis, vt aiunt velisque petamus. esse propositum, cum enim tria sint, quæ in omni cœtu concilioque sibi proponere homines ac sequi soleant, honestum, vtile, iucundum, illud plerunque euenit, ut, prout vnusquisque bene vel malè fuerit institutus, cum in sociorum congregationem venit, ita sibi uel optimum finem, vel mediocrem, uel etiam leuissimum proponat. Quamobrem immanissimus quisque voluptatem quæ maximè est inimica uirtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, acerrimè sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessarijs anteponit. quin etiam eos, qui adhuc in puerili ætate constituti sunt, qui nihil dum per ætatem uera laudis gustare potuerunt, alacres atque gestientes uidemus colludendi tantum gratia cum æqualibus congregari. neque aliud ferè, cum una conueniunt, cogitare, quam vt appetitioni suę uoluptatique satisfaciant. quod plerique etiam iuuenes, atque senes malo cultu, prauisque opinionibus corrupti efficiunt. Verum hic finis voluptatis, quamuis in omni sensu implicatus innatusque sit, & à natura omni animantium generi tributus, tamen sapientissimi cuiusque hominis indicio leuissimus omnium, atque abiectissimus est, & animo excelso ac præclaro prorsus indignus. Sunt alij quidem indocti atque agrestes, qui anteferunt semper utilitatem honestati, quibus tantum quęstus, emolumentum, fructusque proponitur, ad quem toto impetu rapiuntur, & habendi cupiditate usque eo cæcantur, ut eos omnis honestatis capiat obliuio, qui sunt ab ingenuis ac bonis uiris omnino uituperandi, uel potius contemnendi. Sed qui, cum inopia premantur, honestis artibus rem familiarem amplificare contendunt, non illi quidem optimum finem, sed mediocrem tamen, & laudabilem sequuntur. Rarum est quoddam genus eorum, qui tam humani expolitique sunt, ut rebus omnibus dignitatem anteponant, quibus laus, bonor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus proposita est. qui ad concilia cętusque ea de causa libentissimè conueniunt, ut uitam suam sapienter instituant, ut animum excolant, ut omni genere uirtutum efflorescant. quod hominum genus in terris, & hac mortali conditione, beatissimam illam cęlestium uitam quodam modo repræsentat, & suauissimo nectare, purissimaque deorum ambrosia perfruitur. Ecquis est igitur uestrum Academici, qui non intelligat, hunc nobilissimum conuentum nostrum, hunc lectissimorum hominum cætum, hanc florentissimam congregationem non alicuius vulgaris voluptatis, vel vtilitatis gratia fuisse constitutam, sed ingenuo tantum quodam, & excellenti scientiæ, virtutis, honestatis, amore desiderioque non humano, sed planè diuino? siquidem diuinum est mentem, cui regnum totius animi

nimi à natura tributum est, qua nihil est in homine melius aut præstantius expolire atque exornare. Equidem in hoc cętu nostro neminem prorsus esse existimo, qui non rerum cognitionem, sapientiam, dignitatem, pluris quam diuitias, quam opes, quam omnia corporis, & fortunæ ornamenta faciat, & qui non omni studio, cura, diligentia talis esse contendat, vt omni laude dignus existimetur. quod quidem honestissimum desiderium nostrum cum tu Octauiane Rouerta Antistes ornatissime atque optime cognouisses, quamuis ad eam iampridem scientiam, atque sapientiam perueneris, ut ad summam absolutionem perfectionemque, vel nulla tibi, vel certe minima fieri possit accessio nostrum tamen in numerum aggregari voluisti, vel quia nulla tibi maior esse potest oblectatio, quam cum in eruditorum hominum cætu, de rebus egregijs, & cognitione dignissimis aut ipse loqueris, aut alios loquentes audis, vel quia nobis ciuibus tuis, quæ tua est in patriam singularis humanitas atque benignitas, ad optimum illum, quem nobis proposuimus veræ honestatis finem, te multum prodesse posse intelligis. quæ res profectò incredibilem nobis omnibus uoluptatem attulit. Atque vt intelligas quod fuerit omnium nostrum iudicium, cum de te in Academiam recipiendo consultaremus, quæso vt me patientissimis auribus, sicut hactenus fecisti, adhuc parumper audias. dicam enim non tui laudandi gratia cuius animum ab omni ambitione penitus abhorrere sentio, sed testificandę nostræ erga te obseruantiæ, quemadmodum inter nos te absente res gesta sit. Proposueram ego, si maiori parti visum ita fuisset, te paratum esse nostram in societatem venire atque in Academicorum albo conscribi. incideramque in laudum tuarum immortalitate dignissimarum mentionem, cum me interpellans hilari vultu Princeps noster confestim eam sententiam dixit, quam ad vnum omnes maxima cum assensione plausuque comprobauimus; Non diutius esse cunctandum, quin te statim admitteremus. Quid enim (inquit) Academici nobis optatuis accidere potest, quam vt eum virum, nobiscum habeamus, qui omnibus optatis nostris satisfacere facillimè possit? ac valeat? Nam vt video, tria sunt, quæ nos in hoc cætu nostro nobis acquirere magnopere desideramus primum, ut scienter intelligamus, alterum, vt politè eloquamur, tertium, vt prudenter agamus, quæ tria si consequi potuerimus, tum demum nos uerè homines esse putabimus, ad hæc enim natum est hominum genus, & qui in his excellit, quantum homines bestijs præstant, tantum hominibus ipsis antecellit. Quis autem est, qui hæc omnia plenius ac perfectius omni sibi industria comparauerit, quam hic noster ciuis, de quo

sermo nobis institutus est, Octauianus Rouerta? nam primo quanta sit eius rerum omnium tam diuinarum, quam humanarum cognitio atque intelligentia, testes omnes esse possunt, quicunque aliquid de scientijs ac literis iudicare sciunt, vt nihil tam anceps aut dubium sit, nihil tam inuolutum a natura, nihil tam abstrusum atque reconditum vel in ijs rebus quæ sensu percipiuntur, vel in ijs, quæ tantum cogitatione menteque comprehenduntur, quod ille non in promptu semper habeat, ex qua rerum tam multiplicium cognitione nascitur acerrimum, quod maximè nos expetimus, de omni genere scriptorum iudicium, quo quidem ille ferè cæteris omnibus antecedit. Iam quantum dicendi facultate, quantum eloquentia valeat, vos, qui eum frequenter audiuistis, iudicare facillimè potestis. quam enim aperte, quæ prima virtus est eloquentiæ, sensa mentis explicat? quam distinctè, quam aptè, quam ornate cuncta eloquitur? vt ab eius ore, tanquam Nestoris illius Homerici melle dulcior fluat oratio, quam totius corporis actio gratissima comitatur, vt eum audientes nulla unquam satietas, nullus labor, nullum similitudinis fastidium capiat. quæ suauitas orationis, & elegantia, quod paucissimis accidit, non tantum in sermone, sed etiam in eius scriptis elucescit. Age verò quis eius vitæ integritatem sanctitatemque non agnoscit? longissima sanè opus esset oratione, vel potius volumine, si præclarissimas eius actiones, & verè Christianas omnes explicare contenderem, vt omnia prudenter, iustè, fortiter, temperatè conficiat. vt nihil in eo nisi pium & religiosum inueniatur, vt denique talis sit, qualem esse perfectum sacrorum Antistitem, & summi Pontificis Legatum oporteat. quantum porrò celebritatis atque gloriæ nostro huic concilio accesserit, si tam eximium virum nobiscum habuerimus? hunc igitur, qui, nisi sua sponte sese obtulisset, summis à nobis precibus rogandus fuisset, obuijs vlnis excipiamus, hunc omni qua possimus obseruantia prosequamur, hunc suspiciamus, colamus, veneremur, cuius exemplo atque doctrina, & acute intelligere, & politè eloqui, & præclare agere possimus. cuius denique præsentia maximam Academia nostra gloriam consequetur. Hæc postquam à Principe nostro dicta fuerunt, nemo fuit quin voce, & significatione maximum animi gaudium ostenderit, quin omnibus lętitijs incesserit, quin album statim calculum adiecerit. Sperat enim vnusquisque nostrum te moderatore omni genere virtutis abundantissimo, ad exoptatam nostri curriculi metam longè citius & facilius peruenire. hoc nostrũ est de te iudicium Antistes religiosissime, nostra spes, nostra expectatio, vt ad eum finem quo velis passis omnes properamus, tu non tantum sis adiutor

tor nobis, sed etiam quasi gubernator in puppi sedeas, clarumque teneas, nos enim vt pro omnibus pollicear, semper promptos, & alacres vi debis, etiã reflantibus aliquando ventis tecum tamen constanti uelificatione; ad tranquillitatis atque salutis animorum portum omni studio contendere. Quare quod fælix faustumque sit omnibus nobis tibique nobiscum Academicus esto, tu uero scriba noster celebre dulceque nomen Octauiani Rouertæ Terracinensis Episcopi Summique Pontificis Legati in Academicorum albo nostris nominibus ad scribito.

PRO IOANNE STIBIO,
Pont max. Commiſſario decumano, dum in Academiam Mediolanenſem reciperetur.

ORATIO VI.



T ſi bene & ſapienter illud ex auctoritate princi pis, conſilioq; eorum, qui in Academia noſtra cæteris prudentia præſtant, mihi nuper decretum et conſtitutum fuiſſe uidetur Academici, ut quos in collegium noſtrum cooptatos admittimus, nõ eos multis laudibus coram extollamus, neq; magnopere exornemus, ſed potius ad labores tolerandos, & ſubeundas uigilias adhortemur, tamẽ quia perſpicuum eſt in adhortatione plurimum ualere, ſi laudes eos, quos adhortari uolueris, dabitis ut ſpero, hanc mihi ueniam huic cauſæ uehementer accommodatam, ut dum hunc eximium præſantẽq; virum Ioannem Stibium quem propter egregiam & ſingularem uirtutem Summus Pontifex Iulius tertius multis & magnis affecit honoribus, in Academiam noſtram recipio, nonnulla breuiter commemorem, quæ uobis eum nondum fortaſſe bene cognitum paulo commendatiorem efficiant. Quod Si mihi non conceditis. ut ſpeci.tim ſingulas eius uirtutes, quę plurimæ ſunt accuratè perſequar, illud ſaltem, quod ad rem præſentem facit hilari vultu concedi te, ut generatim aliqua de ſumma eius induſtria, ſtudio, doctrinæ cupiditate dicere coram uobis ipſo præſente liceat, prius quam ad eam orationem accedo, qua illum adhortatione mea iam ſua ſponte ſatis incitatum, magis etiam Si fieri poterit, incendam atq; inflammem, ad arduum honeſtatis atq; dignitatis collem, quem maxima iam ex parte peruaſit nobiſcum unà penitus ſuperã dum. Maxima enim profectò me ipſum reprehenſione dignum exiſtimarem. ſi in hoc tam excellenti uiro in ſocietatem noſtram recipiendo tam exquiſitã eius in omni genere uirtutis induſtriam, tam incredibilem optimarum artiũ cupiditatem tantum ardorem mentis ad gloriam tacitus præterirem. quæ quidem non obſcuris aut incertis aliquibus ſignis, ſed apertiſſimis indicijs, & luce clarioribus argumentis intelliguntur. nam qua ratione fieri potuiſſet, ut in ętate tam iuuenili tam uariam & multiplicem ſibi ſcientiam acquireret,

vt & iurisconsultus factus sit egregius, & omnes philosophiæ partes non leuiter attigerit, & mansuetiores musas non tantum degustarit, sed etiam, ut poetice de elegantissimo poeta loquar, se totum in castalio fonte demerserit nisi maximum ab ineunte pueritia fuisse in eo studium maxima assiduitas, vehementissima ad omnes ingenuas artes animi applicatio. Quid quod iam permultos annos in publicis negocijs occupatus, & summo Pontifici uarijs in rebus honorifice deseruiens nunquam tamen intermisit studia literarum? sed quoties successiua aliqua tempora nancisci potuit, illa nūquam interire passus est. quicquid enim alij corporis uoluptatibus tribuūt, id totum ipse sibi ad animum suum doctrina excolendum temporis sumpsit. Quoties ego hunc audiui cum in domo religiosissimi doctissimiq; sacrorum Antistitis Octauiani Ronertæ Terracinensis Episcopi frequentes conueniremus quoties inquam, hunc audiui de reconditis atq; arduis rebus acutissimè atq; ingeniosissimè disputātem? quoties uidi summa cum attentione siquid ab alijs diceretur, quod ad eruditionem augendam aliquo modo pertineret audientem annotantem, & siquid dubitaret interrogantem, siquid parum scite diceretur acerrime quidē, sed cum incredibili tamen comitate, atq; astantium uoluptate refellentem? Nihil hoc loco dicam, quot & quantæ in eo sint ingenij suauitates, quam amabiles, atque ingenui mores, quam immensa rerum omnium modestia. tantum enim de singulari eius industria mihi hoc tempore dicēdum esse proposui, quæ cum in omnibus honestissimis eius actionibus tum etiam in scriptis elegantissimis maxime perspicitur. quamuis enim cum Bartolis, & Baldis assidue sit ei confligendum. tamen quoties ab eis inducias aliquas impetrare potest, tanto ingenij acumine, tanta elegantia tantoq; artificio & latina illa uetere, & hetrusca hac recentiore lingua uersibus ludit, ut plane poetica mella fundere videatur, quod siquid accuratè cogitateq; scribit, illud sic uideo probari, ut ad ueterum scriptorum laudem perueniat. Sed quid pluribus opus est argumentis? an non hoc ipsum quod in Academiam nostrā admitti tantopere flagitauit, maximā eius industriam ostēdit? qui cū absit à patria sua multis ac uarijs negocijs distractus, ut uel nullum ei uel certe minimum ocium superfit, sirenibus tamen Academie nostræ longe magis salutaribus, quam illæ quondam fuerint in quas Vlysis socios incurrisse scribit Homerus. aures patentes admouit, quæ suauissima iucundissimaq; uoce uiros omnes industrios atq; præstantes ita ad se sub Vlysis nomine continentes aduocant. sed quæso mihi hoc alacri animo concedite Academici, ut in hac oratione, quam pro dulcissimo peneq; diuino poeta coram uobis habeo, liceat poetarum uersibus, & uerbis, & figuris atq; etiam pronunciatione parumper exultare. his igitur uerbis Sirenes Acadamiæ nostræ cum alios plurimos scientiæ cupidos homines tum hunc eximium uirū Ioannē Stibiū sub Vlyssis nomine ad sese allexerunt, ut eum longe

doctio-

doctiorem & dulciorem poetam efficiant;

O decus Argolicum, quin puppin flectis Vlyses
Auribus ut nostros posis agnoscere cantus?
Nam nemo hæc unquam est transuectus cerula cursu
Quin prius astiterit uocum dulcedine captus
Post uarijs auido satiatus pectore musis
Doctior ad patrias lapsus peruenerit oras.

Quare statim his tam iucundis uocibus allectus, & præcipuè scientię desiderio, quam illi nostræ sirenes pollicentur, quæ quidem viro sapientiæ cupido patria ipsa multo carior esse solet, inflammatus, se totum huic concilio nostro cętuique tradidit, & nostris deinceps legibus atque institutis uiuere decreuit. Nunc ad te me conuerto Ioannes Stibi uir ornatissimè atque optimè, ut id efficiam quod spectatores in Theatro ludis Circensibus efficere solent, cum, vt poëta noster ait,

præcipiti certamine cursum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
Cum spes arrectę iuuenum, exultantiaque haurit
Corda pauor pulsans . . .

non enim tardos, & negligentes sed eos, quos longè cæteris promptiores & alacriores ad cursum vident, significatione, plausu, clamore ad victoriam adhortantur. & quo propius ad metam accedere cõspiciunt, eo vehementius acclamationibus suis incendunt, sic ego te iampridem omnibus neruis & facultatibus optimarum artium studijs deditum oratione mea ad eam, quam proximè iam accessisti summæ laudis metam cohortabor. hæc est enim una via, mihi crede, & laudis, & dignitatis, & honoris. primo, sicuti facis, dies ac noctes magna cum diligentia ingenuis artibus incumbere, deinde cum bonis uiris & sapientibus. & benè natura constitutis versari, consuetudinem habere, colloqui, de rebus honestissimis differere. tum id unum esse optimum putare, quod erit rectißimum. denique omnia fugiendæ turpitudinis, atque honestatis adipiscendę gratia conari. quam uiam secuti sunt ueteres illi sapientissimi uiri Socrates, Plato, Xenocrates, qui Academiã illustrarunt, alijque penè innumerabiles, qui nomen suum in orbis terrę memoriam sempiternam disseminarunt. in qua cum hactenus maximos iam progreßus feceris, nunc manibus pedibusque nobiscum tibi elaborandum est, ut ad summum tandem aliquando verticem euadamus, ubi quemadmodum uetus ille poeta sapientissimè cecinit;

Planicies ignota iacet, tutique receptus.
Semper ubi fessæ valeant requiescere mentes.

Hanc autem uerę fœlicitatis uiam ea ratione facile superare, atque perficere poterimus. Si Magorum illud pręceptum utilissimũ diligentissimè seruauerimus.

mus, qui discipulis suis pręcipere consueuerant, ut cum iter facerent, ne unquam omnino respicerent, & illud Pythagorę, qui quodam in Symbolo suo per eandem viam reuerti prohibet. uoluerunt enim prudentissimi uiri nos admonere, ne cum honestatis dignitatisque curriculum semel ingressi fuerimus, iterum ad corporis voluptates respiciamus, quæ ita in omni sensu implicatæ insident, vt, cum quis ad eas reuertitur, non facile postea diuelli possit, sed earum desiderio quodammodo contabescat. verasque illas & syncerас animi uoluptates amittat. Atque hanc quidem rem ingeniosissimi poetę per quam lepida nobis fabula significare uoluerunt, cum aiunt à Proserpina datam hanc legem & conditionem Orpheo fuiße, vt si uellet uiuam Eurydicem suam, pro qua redimenda ad inferos descenderat, secum ad superos reducere, arduam ascensu uiam inuaderet, mortuamque adhuc Eurydicen post terga secum traheret, neque eam prius amplecteretur, aut ullo modo respiceret, quam toto itinere confecto ex illis inferorum tenebris in apertam lucem deuenisset, tunc enim demum fore ut eius re diuiuæ complexibus, quantum uellet frui commodissime posset. at ille moræ impatiens cum nondum iter inceptum perfecisset, neque omnino è tenebris emersisset,

Restitit, Eurydicenque suam iam luce sub ipsa
Immemor heu, uictusque animi respexit, ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni fędera.

Quod ne nobis etiam accidat Academici magnopere cauendum est. nedum fugacem, & uanam planèque mortuam Eurydicen, hoc est corporis uoluptatem in tenebris mersam respicere ac persequi studemus, uerissimam illam atque immortalem, quam ex pręclarè gestis rebus emanare scimus animi uoluptatem amittamus. Sed nihil est, ut ego quidem existimo, periculi. iam enim maxima ex parte nubem illam, quæ, ut ait poetarum Princeps Maro noster,

Mortales hebetat sensus, atque humida circum
Caligat, *quæ nihil aliud est, quam rerum ignorantia labore, atque industria nostra dispulimus, & iam quasi è sublimi atque excelso loco innumerabilem hominum multitudinem uidemus, in tenebricosa nocte constitutam errare, labi, decipi, ut in hoc cætu nostro nos, securi cum Lucretio clamare possimus.*

O uanas hominum mentes, ò pectora cæca
Qualibus in tenebris uitę, quantisque periclis.
Degitur hoc æui quodcunque est. *illos autem qui disiecta erroris nebula nostram in societatem ueniunt summa cum hilaritate recipere, & ad hanc mentis claritatem atque serenitatem erigere debemus. Quare tu quoque Ioannes Stibi, non tantum omni studio, labore, atque industria debes ad clariorem quotidie lucem nobiscum aspirare, sed etiam pro uiribus tuis alijs opitulari,*

lari, quos in hac communitate nostra vel ingenio, uel doctrina, uel integritate uitæ uidebis inferiores esse. non enim ideo congregamur, ut nobis ipsis tantum prodesse possimus, sed multo magis ut uicissim alter alterius utilitati, atque honestati seruiamus. hac enim ratione benè instituta collegia conseruantur, augentur, amplificantur cum omnes in commune bonum consulunt. quod te facturum non tantum spero, sed etiam meipsum Academicis omnibus pro te sponsorem atque uadem offero. noui enim ingenium tuum, noui industriam, noui probitatem. nullum mihi dubium est, quin te ita gesturus sis, ut nos omnes maiorem in modum in ordinem nostrum te receptum fuisse gaudeamus. Surge igitur, & fęlici homine, atque auspicio in uerba nostra iura, teque nostris institutis ac legibus, quandiu fueris è collegio nostro, promptè pariturum sanctè, religioseque confirma.

PRO HIERONYMO CROTTO, IVRISCONSVLTO, Dum in Academiam Mediolanensem reciperetur.

ORATIO. VII.



I quantum animo letitiæ uoluptatisq; capio, Academici, quoties in hac tot eruditissimorum hominum frequentia quæ quotidie maximorum ingeniorum accessione fit illustrior, de recipiendo in collegiũ nostrum aliquo nobili uiro uerba facturus sum, tãtum eloquentia dicendiq; facultate præstarẽ efficerem profectò ut nullius unquam hominis orationem neq; iucundiorem uobis, neq; gratiorẽ fuisse iudicaretis. Incredibile enim dictu est, quam immenso meus animus gaudio cumuletur, quantis incedam lætitijs, quam magna uoluptate perfruar cum & consessum hunc nostrum tam honorificum uideo, in quo plurima sunt florentissimorum ordinum lumina, & tam multos alios præstantes esse uiros intelligo, qui nostrum in ordinem admitti, quotidie magnopere flagitant. Sed omnino uereor ne id fortasse mihi in dicendo accidat, quod ijs, qui sæpe numero præ nimia letitia sic auferuntur, ut vel tanquam attoniti quasi alienata mente penitus obmutescant, uel supra modũ exultante animo quicquid in buccã venerit rudi atq; incomposito sermone balbutiant. Quod si unquam prope infinita ac pene dixerim immoderata uoluptas animum meum quasi titiliauit hodierno certo die, quo uirum omni genere laudis Florentissimum Hieronymum Crottum Iurisconsultum in Academiam nostram omnium suffragijs cooptatum recipimus sic afficior animo, ut in hoc iucundissimo cõspectu uestro tanquam in cælo cum Deis immortalibus uitam agere Beatissimam ipsi mihi. videor. Nam ego uitam Deorum, ut ait ille apud comicum, propterea sempiternam esse arbitror, quod uoluptates eorum propriæ sunt. Sed unde potissimum exordium orationis meæ summã? quid primum aut postremum dicam Academici? cum.n. tria tantum esse uideantur, quibus in hoc dicendi genere, cũ aliquẽ in ordinẽ nostrũ admittimus, uti possimus primũ vt eũ pro dignitate sua laudemus. alterum vt ad labores & vigilias adhortemur, tertium, vt quid illi deinceps agendum sit, admoneamus, omnia me hoc tempore ferè deficiunt

vt non mediocriter verear si eis vti velim ne rem per absurdam uidear efficere. quid enim? laudem ne uirum hunc tam eximia singulariq; uirtute praeditum ut nullius tantum sit flumen ingenij, nulla dicendi tanta copia, quae minimā eius partem exornare satis pro dignitate posse videatur? adhorter ne ad labores, omnium post homines natos laboriosissimum hominem? admoneam ne eum, qui prudentissima alijs consilia dare, atq; optime cauere consueuit? quā igitur mihi reliqua est oratio? nulla (ut opinor) alia nisi ea quę forsitan omnibus nec opinata atque auditu admirabilis apparebit vt te Hieronyme Crotte praesentem alloquar, & primo honestissimam istam vitae tuae institutionem praestantissimasq; virtutes paulo liberius accusem et licentius familiariusq; reprehendam atq; ita nouo quodam dicendi genere ueram adhortationi laudem admonitioni fidelem adhortationē permisceā vt si quid in te forsitan esse cognoueris, quod aliquo modo melius conformari & elegantius emendari possit, tu pro summa prudentia tua quotidiano studio diligentiaq; perpolias. sunt enim in optimis etiā ingenijs, ut in fertilissimis agris et fructuosissimis arboribus, quaedā interdū amputanda videre licet agricolas, quas cupiūt arbores ad speciosam magnitudinē euehere, non tantum à radicibus stolones & virgulta subtrahere sed etiam ramos omnes & frondes, quae è trunco pullulant abscindere, vt qui reliqui fiunt rami firmiores & venustiores efficiantur, eodem modo velim te Hieronyme sublimem istum, & excelsum animum tuum à minutioribus curis & officijs, quibus, vt clientibus tuis inseruias assidue distineris, aliquando prorsus liberare, quo diuina vis ingenij tui maioribus, & splendidioribus in rebus clarius elucescat. nam immensa quaedam naturae tuae bonitas ab humanissimo animo profecta saepenumero te ita comouet, vt dum omnibus & ciuibus tuis & peregrinis atq: aduenis satisfacere temporibus suis maiorem in modum concupiscis nimium te quodāmodo vulgarē praebeas. quo fit ut interdum animi tui mirifica pulchritudo diuinum fulgorem suum tā minutis in rebus explicare non commode possit, quod facere non debes. sed ad lōge maiora praestantioraq; animi ornamenta teipsum erigere atq; sustollere. vt enim mulieres praestantissima corporis venustate facieq; formosissima licet ipsae suam nimium pulchritudinem agnoscant & in ea mirificè sibi placeant atq; glorientur non tamen ea contentae preciosis etiam vestibus exornari volunt & argento auro margaritis vndiq; splendescere, quoq; pulchriores & venustiores sunt eo solent ambitiosiore cultu delectari neq; unquam in publicum prodire nisi prius diligentissime consulto speculo in quo suam intuentes & admirantes imaginem cum quadam animi dulcedine, molliq; suauitate, ita capitis ornamenta, capillos, supercilia, faciem, totum deniq; corpus accurate componunt vt cum domo tandem exeunt quacunq; incedunt omniū in se oculos atq; ora conuertant, & non tantum feruidorum iuuenum sed etiā plerun-

plerunq; gelidorum senum pectora iucundo vulnere saucient. idem tibi Hieronyme dispari in genere censeo faciendum. finxit enim te ipsa natura. corpore nobilissimum, animo prestantissimum ad honestatem, temperantiam, animi magnitudinem ad omnes deniq; virtutes magnum hominem & excelsum dedit tibi fortuna diuitias, opes plurimas cuiusq; generis facultates accessit his tot educatio disciplinaque liberalis postea labore atque industria, ex quo tempore factus es Iurisconsultus, cum in respondendo iure, tum etiam alijs praeclarissimis negocijs maximos tibi honores ac dignitates acquisiuisti, vt in hac florentissima ciuitate nostra paucissimi sint, qui tibi vel nobilitate generis, vel fortunae commodis, vel eruditione, vel dignitate, vel omni genere virtutum anteponi iure possint. quid ergo? dicam audacter fretus humanitate tua quod sentio, licet fortassis haec oratio mea mihi detrimento sit futura, si te a causis forensibus, & clientum patrocinio reuocauero, qui te causarum mearum acerrimum patronum ac defensorem habeant, sed nihil mihi tanti est damnum etiam graue libentissimè patiar, modo te uerissimę laudis ac dignitatis studiosissimum habeam. esto igitur in suscipiendis causis paulò ambitiosior, noli tam officiosum, tam comem, tam humanum te omnibus praestare, noli tam varijs aliorum negocijs implicari, sed animi tui praeclaram & eximiam pulchritudinem intuere, teque in ea frequenter oblecta, eam vnam omnibus virtutum ornamentis adhibitis quotidie magis atque magis illustrare contende, neque unquam patiaris, vt quicquam ab animo tuo proficiscatur, quod non eximiū, ex cultum, expolitum, elaboratum, & planè aureum esse videatur. ne istud quaeso tam excellens, & illustre ingenium tuum, tam frequenter sese efferat & ostendat, sed potius frequenter desiderium sui commoueat, & quoties in publicum exire concupiscit, prius in lucido mentis speculo suam imaginem intueatur, & omnes partes suas ita componat, vt & natiua pulchritudine sua, & adhibitis ex industria ornamentis omnes homines in admirationem & stuporem trahat. At fortaße dices, nonne praeclara quaedam res est, & liberalis, & munifica, planeque regia opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem liberare periculis, quod nos iurisconsulti facimus, dum causas clientiū suscipimus, & in iudicio defendimus? sit sanè res alijs praeclara, qui nihil melius praestare possunt, quam iuris nodos & legum aenigmata versare, qui lucri causa in Bartoli Baldique commentarijs cum animi perpetua molestia consenescunt, qui saepenumero dum clientem suum nimis studiosè defendunt, ęquitatem & ueritatem impugnant, & lites atque controuersias immortales efficiunt, inque his cogitationibus & curis omnes animi fructus, & voluptates amittunt. tibi vero Hieronyme quid honoris aut dignitatis ista res afferre potest? mitto enim de lucro dicere, primo quia generosam istam mentem tuam, semper egregia, magnifica, atque immortalia facta spectantem, nulla vnquam

nimia lucri cupiditas inuasit, deinde quia domina rerum fortuna tibi adeo benigna fuit, vt omnium bonorum copijs circumfluas. non igitur ut rem familiarem amplifices, quod unum plerique student, in litigiosis Iurisconsultorum concertationibus tibi diutius est immorandum, ne optimam tibi ipsi naturã, & præstãtissimã ad elegantiores omnes disciplinas indolem inuidisse uidearis. At dignitatem habet, consulentibus de iure respondere, habeat sanè vel maximam nihil enim repugno, ne fortasse truces aliquos in me Bartolia nos tanquam crabrones asperrimos irritem, quamquam multos eorum & quidem magni nominis esse non me lateat, quos vehementer professionis suæ pœniteat. Sed tu profectò Hieronyme pro tua præstanti prudentia vides primo quã multi sint in hac ciuitate nostra iurisconsulti, deinde quam pauci magno sint in in honore ac precio, tum quot & quantis assiduè molestijs conflictentur. postremo, quod caput est, quam ferè nulli de se memoriam, qua se uixisse testentur, ullam derelinquant. Exime igitur te è multorum numero, qui rarißimum sortitus, es ingenium quære verum decus ac dignitatem, ad quam te parẽs omnium natura, uel potius Deus ipse formauit, libera te à strepitu forensium cõtrouersiarum quæ clarissimam animi tui lucem obtenebrare quodammodo videri possunt. ingredere illam, quam tibi præclara naturæ tuæ munera patentem & facilem reddunt immortalitatis viam, fac vt aliquando posteri sentiant, quam diuinum fuerit ingenium tuum, quam fęlix memoria, quam acutum iudicium, quam celeres animi motus, quam incredibilis eloquentia, quam denique rebus in omnibus gerendis admirabilis & expedita uelocitas. nam illud tibi iureiurando affirmare non dubitarim si te isto ingenij acumine tamque firma memoria relictis alijs occupationibus, totum optimarum artiũ studijs tradideris, & orationem tuam, quæ torrentis modo prudenter & copiosè fertur ad illud absolutissimum Ciceronianæ eloquentiæ candorisque exẽplar omni diligentia conformaueris, talem breui tempore euasurum, vt non tãtum eis, qui nostro tempore viuunt, anteponi facile possis, sed etiam antiquitatis memoriam exuperes. verum nulla mihi dubitatio est, quin ad hanc summæ dignitatis arcem, quæ nobis omnibus proposita est, tu quoque nobiscum, toto, quod aiunt, corpore, atque omnibus vnguiculis ascensurus sis. Vos autem Academici mecum vna magnopere gaudete, quod uiro tam præstante sit aucta societas nostra, qui, si pro virili parte sua conatus fuerit, vt omnino facere constituit, communẽ huius ordinis laudem & gloriam amplificare facile possit ac ualeat.

MAGDA-

MAGDALENÆ COMITIS matris suæ, mortuæ laudatio.

ORATIO VIII.



T si propter hanc acerbissimam & maximè luctuosam honestissimæ parentis nostræ Magdalenæ Comitis mortem, tam ingens animum meum dolor inuasit, tam immensa ægritudo mentem occupauit, tantus ingenium mœror oppressit, vt nec apud me satis esse videar, nec aliquam huius tanti mali alleuationem excogitare ualeam, nec quid dicam attendere facile possim; tamen cum tuam istam Pater optime tam grauem mœstitiam, atque afflictionem conspiciam, qui charissimam, & lectissimam coniugem amisisti, meam consternationem sentiam, qui Matre iucundissima priuatus sum, harum quatuor sororum infelicissimarum luctum, & squalorem uideã, quibus alienissimo tempore dulcissima uitæ dux, & moderatrix, erepta est, tot cognatorum, & affinium nostrorum, qui in hoc funus prodierunt, tristiciam intuear, mihi profectò ipsi, meoque immenso dolori uim inferre constitui. quoniam ita tibi Pater amantissime, ita uobis propinqui gratissimi vi sum est, ut ego potissimum, quem hæc tanta calamitas maximè perculit, tametsi neq; ætate, neque ingenio satis ualeam, uos consolandi munus, qui magis ipse consolandus sum matrisque meæ peractam sanctissimè uitam ornandi, quo mortem eius aliquanto leuius feramus, partes susciperem. conabor igitur etiam contra sapientum hominum præcepta, qui recenti uulneri medicinam adhiberi negant oportere, si quo modo fieri poterit, in hac tam mœsta concione nonnulla dicere quæ fortasse nisi ueram rationem, nostra hæc tam ingens ægritudo uicerit, aliqua ex parte grauissimum dolorem nostrum subleuare poterunt, sed heu me miserum, & infelicem. frustra conor uestrum istum fletum reprimere, qui ipse incredibili fletu conficior, frustra laboro uestrum dolorem mitigare, qui inusitato ipse dolore contabesco. frustra esse forti animo contendo, qui nequeam ab isto tam miserabili spectaculo cogitationem, ac mentem meam reuocare, qui paulò ante uidebam totam domum nostram quietam, ac trenquillam à præstanti matris prudentia rectissimè gubernari. Patrem de rebus domesticis nihil solicitum, sed potius securum sua foris negocia maximo commodo tractare. sorores industrię matris

tris

tris æmulatrices alacri animo continenter operibus suis instare, me liberalium artium studijs, & præceptoribus assiduam, atque diligentem operam dare. nunc verò nec opinato matris interitu, quàm repente mutata omnia? uniuersa domus penè destituta, Luctu, squalore, lachrymis, funestis atratisque uestibus deformata, plena omnia perturbationum plena miseriarum. Quid tibi Pater ærumnosissime fiet? qui tot paruulis filijs oneratus, quam tantopere diligebas, fidissimam laborum omnium, & totius uitæ tuæ consortem à te diuulsam, & abstractam tam importune videas? ò calamitosum, & infelicem Patrem. quod enim tibi grauius, aut acerbius vulnus accidere potuisset? quod malum atrocius? quæ tristior calamitas? quæ miseria funestior? qui tua ipsius morte, si quo modo data facultas esset, coniugis vitam libentissimè redemisses. quid uobis infœlicissimæ sorores? quæ iam ea ætate estis, ut infortunium uestrum agnoscatis, & nullas ad resistēdum dolori uires habeatis? siccine crudeli fato uisum est, ut uobis ista ætate tam tenera, qua maximè maternis consilijs indigebatis, quæ nullam adhuc, aut certè minimam ad domum regendā habere prudentiam potest, ea Mater, quæ tam honestè uos alere, tam pudicè educare, tanta industria uos exercere instituerat, quæ denique omnia piæ, sanctæque matris officia prosequebatur, ea, inquam, mater, qua una acquiescebatis (proh dolor) hoc tam alieno tempore uobis, mihi parenti nostro, præter omnem expectationem crepta sit? certè non tam ferreus esse possum, ut aut uos à lachrymis oratione mea tam cito retraham, aut ego uobiscum non effusius illachrymem, cum præsertim coram intuear hunc calamitosissimum parētē nostrū non sine iustissima causa maximòpere dolentem, ac mœrentem, qui tam fida socia, tam cara coniuge, tam diligenti matrefamilias orbatus sit. qui licet ea mente sit, atque sapientia, ut nulli fortunę quamuis aduersę cedendum esse arbitretur, sed omnia potius humana moderatè esse toleranda iudicet, tamen nihil de se, suaque miseria cogitans, cum ad uestram ętatem respicit, cum ad familiæ destitutionem, cum ad communem omnium nostrum fletum, ac mœrorem, facere nullo modo potest, quin ingentibus doloris facibus incendatur, atque discrucietur. Ego uerò cum recordor, qua Matre priuatus sum, quę me usque ab infantia tam religiosè semper instituit, tam amanter optimis moribus erudiuit, tàm ardenter ad ingenuas artes excitauit, tàm liberaliter educauit, tanta cum industria, labore, diligentia me ad hanc usque ætatem perduxit, immensam quandam, atque infinitam animo tristiciam percipio. quòd hoc potissimum tempore, cum aliquos ex me fructus, aliquam ex studijs meis consolationem, ac læticiam percipere debuisset, è uita discesserit, hoc me dolore conficit, hoc me maximè perturbat, hoc acerbè cruciat, quòd à me nihil hactenus Mater sanctissima, atque optima præter labores, & molestias recepisti, dum nulli sumptui parcis, dum in re familiari tenuissima, meis tamen studijs

quantum

quantum satis sit, assiduè subministras, dum me interdum remissiorem adscientiarum, & uirtutum cursum excitas. ò spes fallaces, inanesque cogitationes nostras. quoties ego te mater uarijs propter temporum acerbitatem, iniquitatemque casibus afflictam consolatus sum? quoties tibi præsenti multa pollicitus, quoties ex profectu meo te diuturnam aliquando uoluptatem percepturam frustra uaticinatus sum? quæ cum ego certissima fore crederem, atque hac inani spe multum oblectarer, nunc ex improuiso omnia quasi turbine aliquo labefactata corruerunt, hunc ego diem tàm funestum, & lachrymabilem, tam breui futurum unquam existimassem? hunc ne igitur fletum ego mater, has inanes lachrymas, pro tot laboribus, & ærumnis, quas pro me sæpissime pertulisti, tibi restituo? sunt ne hæc promissa mea quibus te frequenter onerabã? quibus iactabam fore aliquando, ut ętas tua iam ingrauescens in adolescentia mea conquiesceret? tu me summa cum molestia mater educasti, noctes & dies, ut mihi studendi ocium suppeditares, elaborasti, tibi ego iàm nihil præter luctum, & lachrymas, & hæc inania funeris munera restituere possum; non equidem ego te dicam infelicem mater, quæ tàm religiosè, tàm integrè, tàm castè, tàm piè semper ad hunc extremum usque uitę tuę diem, quamuis in perpetuis ferè molestijs, propter temporum iniquitatem uixisti, sed nos potius calamitosos, & miseros, quos tàm alieno tempore deseruisti, tu rel ctis huius uitæ, quæ potius mors est appellanda, miserijs cęlestem in locum subuolasti, ubi æuo sempiterno beata perfrueris, nos tui desiderio contabescentes ærumnosam uitam ducimus, uerùm si fieri potest, Pater, sorores, cognati, affines, immensum hunc dolorem aliquantulum comprimamus, molliorem nostri animi partem coerceamus, rationem ipsam optimam ducem sequamur. quid enim est, quod diutius lugeamus Pater optime? quid opus est, ut uos amplius afflictetis sorores carissimæ? mater quidem nostra florenti adhuc ætate, quippe quæ nondũ ad quadragesimum annum peruenerat, diem suum obiuit, sed ad uitam longè beatiorem transmigrauit. quamobrem illi nihil mali prorsus accidit, quicquid fuit in eius mortem mali, in eam nihil, in nos totum redundauit. sed cum perspicuum sit, fletum hunc nostrum nihil omnino nobis prodesse posse, tandem animos, & cogitationes nostras à lachrimis ad matris honestissimam uitam intuendam erigamus, & immortali Deo potius gratias agamus, quòd talem nobis matrem dederit quam indignemur quod eandem nobis abstulerit. Adeste igitur quæso animis omnes. & paulisper mecum, ac fletum, & lachrymas cohibete, dum breuiter ea recenseo, quæ fuerunt in parente nostra summopere laudanda. ut ad eius potius imitationem animos excitemus, quam ipsam iam fato functam diutius lugeamus. Magdalenæ parẽti nostræ paternum, & maternum genus ab antiquissima Comitum familia deductum est. qui ab amphortio Desiderij Longobardorum Regis sororis filio, nostri generis aucto-

re, prognati sunt. is enim cum ab Auunculo Desiderio totam hanc regionem dono accepisset, Maioragium vicũ extruxit, atq; in eo turrim, cuius adhuc in domo nostra post septingentos atq; amplius annos quædã extãt uestigia, atq; fundamenta, quot autem extiterint è familia Comitum, & arte militari præstantes, & omni scientiarum genere clari uiri, nihil opus est, ut hoc tempore commemorem, cum permulti sint annales, atque Historiæ Mediolanensium, quæ hoc apertissimè testentur, nam satis ad laudem Matri nostræ, quatenus ad genus attinet, existimò, quod Patrem habuerit Primum Comitem, qui per se quidem egregius, atq; excellens uir fuit, sed propter singulares, atq; eximias filiorum suorum, & filiarum uirtutes longè factus est clarior, atq; illustrior. habuit enim mater nostra, quod plerique meministis, quinque fratres, omnes quidem eximios, & præstanti uirtute præditos, sed duos præcipuè Petrum, & Iacobum uiros eruditissimos, atque in omni literarum genere plurimum, ac diu exercitatos, longeque cæteris æqualibus suis antecellentes. nam Petrus auunculus noster, per multos annos Mediolani summa cum gloria bonas literas, & artem oratoriam publicè docuit. qui cum elegantiæ sermonis, & latini candoris maximè studiosus esset, politiores literas propè iam iniuria temporum amissas restituit, ad ueterum scriptorum imitationẽ, eloquentiæque gloriam Mediolanensem iuuentutem excitauit, Iacobus autem eius frater sacerdotio insignis, quamuis assidue literarum studijs operam daret, & ut erat, doctissimus haberetur, tamen ad religiosam potius vitã, in qua tantum excelluit, vt mirum omnibus esse uideretur, quam ad scientiæ gloriam aspirauit, reliqui uero tres auunculi nostri homines naui, & industrij varijs in urbibus summa cum fide negocijs, & mercaturis incubuerunt, è quorum numero Aloysius, huius eruditissimi viri Primi Comitis consobrini nostri pater, non sine summa laude, reique militaris magna scientia sæpius ordines duxit. his quinque fratribus tàm egregijs viris mater nostra fœlix, ac fortunata uideri potuisset, nisi cum maximè florerent, quasi fatali quadam calamitate omnes amisisset, nam ipsa cum esset omnium natu minima paterna in domo, quam primus eius parens prisca illa seueritate, atque religiõne gubernabat, honestissimè educata, tantum uiuente adhuc matre sua Helisabeta Sacca, lectissima fœmina, matronaque diligentissima profecit, ut post matris mortem mortem paruula relicta, quippe quæ duodecimum tantum annum attigerat, senili quadam prudentia domum regere cœperit; neque enim erat alia herilis, quæ res domesticas eo tempore curaret, fœmina. cum eius soror Catharina uiuente adhuc matre nupsisset. Itaque mater nostra circiter annos quatuor domestica negocia semper quidem uirginali cum uerecundia, sed tàm accuratè, tàm sedulò, tàm cautè tractauit, ut & parenti, & fratribus omnem domesticarum rerum molestiam penitus adimeret,

meret, non enim puellari leuitate, sed matronali constantia cuncta administrabat, & quamuis onus totius regendæ, atque alendæ familiæ ipsa una puella sustineret, nullo tamen labore, aut molestia frangebatur, sed alacri semper animo, & blando uultu, facieque lęta, & renidenti ore suis operibus continenter instabat, cum interim ita uitam suam instituerat, ut piè, sanctèq; uiueret, & diuinis rebus interesse quotidie contenderet. atque in pauperes, quantum eius facultas ferret, benigna, atque liberalis esset. nihilque audire, aut ferre posset, quod à christiana religione, atque castissimis auribus abhorrere aliquo modo uideretur; quæ res partim ab eius optimo, prudentissimoque ingenio, partim à seuera parentum educatione sanctaque institutione proueniebant, qua enim temperantia, Dij boni, qua abstinentia uiuebat? uinum aut nunquam, aut certè rarißimè degustabat, atque id adeo dilutũ ut ne uini quidem saporem retineret, lautiores omnes epulas omnino respuebat, pane, pomis, oleribus ipsa ferè contenta, fratribus tamen suis, ac cæteris domesticis opipare, splendideque mensam apparabat. hoc enim à matre sua prudentissima femina se didicisse prædicabat, virorũ propriam uirtutem esse fortitudinem, feminarum sobrietatem, ac temperantiam. quare propter eam, qua utebatur, in victu continentiam, firma semper valetudine fruebatur. & quamuis ità parcè, sobrieque uiueret, tamen adeo liberali, atque honesta facie splendebat, cum quadam natiui candoris, & ruboris suauitate, vt quicunque eam aspicerent, eius uenustatem magnopere commendarent. rarissimè tamen in publicum prodibat, ac nisi cum sacrorum gratia templa Deorum immortalium matutinis horis frequentaret, intra domesticos parietes sese continebat. proprium enim, ac suum esse munus à parente, & fratribus didicerat; domum sedulò custodire, & quæ domi essent iam à viris acquisita diligenter conseruare; quod cum omni studio, cura, diligentia faceret, ita tamen erat in tuenda re familiari diligens, ut omnis abesset prorsus ab ea illiberalitatis, atque auariciæ suspicio. nam quæcunque iam condiderat, atque reposuerat, cum opus esse uideret, tam hilari fronte promebat, ut & parens, & fratres eius alacritate, liberalitateque maiorem in modum lætarentur. quid de eius pudore, uerecundiaque dicam? quæ tanta erat, ut si quando forte notasset, ab aliquo uiro se paulo intentius aspici, statim incredibili rubore perfunderetur, & quamprimum commodè, atque honestè posset, sese aspectui subtraheret, quin effusius ridere non modo ab externis nunquam hominibus, sed ne à parente quidem, & fratribus suis unquam uisa est, ab inani uerborum profluentia, muliebrique loquacitate usque adeo abstinebat, ut ne cum æqualibus quidem suis diutius, aut copiosius loqueretur, sed rerum utilium, & honestarum auditione contenta, silentio, atque taciturnitate mirificè gaudebat, atque oblectabatur, neq; enim

cum aliquid semel audißet, quod ad uitæ honestatem attineret, unquam amplius obliuiscebatur. memini ego, cum de fratre suo doctissimo uiro Petro Comite loqueretur, solitam dicere, cum is Mediolano, ubi publicè oratoriam artem profitebatur. in Carellianum, domum ac patriam suam aliquando ueniret, se quadam eius admiratione ductam, quæcunque ille dixißet, diligentissimè semper audiuiße, atque memoriæ mandasse, illudque præter cætera, cum uix decimum annum ageret, ab eo didicisse, maximam eße fœminæ uirtutem, si quam paucissima loqueretur. quod ita dictum esset à quodam Græco sapiente: Mulierem ornat silentium, atque hanc fuisse causam cur postea semper taciturnitate fuerit oblectata, cum igitur in ea uirginali ætate ita uiueret, & omnibus qui eam agnoscerent, per quam amabiles mores suos uehementissimè probaret, & eßet quasi quoddam antiqui pudoris, pudicitiæque ueteris exemplar, tu Iuliane pater hac fama impulsus, pro ea, quæ tibi cum eius parente, atque fratribus summa intercedebat familiaritas & amicitia; quamuis adhuc esses admodum adolescens in vxorem tibi petere decreuisti. quam rem, cum propter ueterem familiæ dignitatem atque necessitudinem, quod ab eadem Comitum gente natus eßes, cum propter singularem atque egregiam uirtutem tuam facile impetrasti. Nec uerò postquam uiro copulata liberius uiuendi potestatem nacta uideretur, à pristinis illis suis sanctißimis moribus latum unquam (quod aiunt) vnguem discessit, uni se uirò suo ornabat, unum amabat, vni placere studebat, neque conuiuijs, quod pleræque nouæ nuptæ solent, aut choræis, aut ludis publicis rapiebatur, sed ea potius omnia tanquam flagitiorum irritamenta detestabatur, simplex erat in eius ornatu mundicia, non affectata, non exquisita nimis, sed quæ castum, & pudicum animum apertissimè præ se ferret, & quamuis in omnibus suis actionibus, & in omni sermone maximè puram, & integram mentem ostenderet, tamen in domestico victu, atque consuetudine, tanta ingenij suauitate, tanta comitate, atque affabilitate prædita erat, ut te fœlicem ac fortunatum pater tali coniuge sæpissime prædicares. nunquam enim tibi se opponebat, nunquam aduersabatur, nunquam contradicebat. sed cum te plus sapere, plus intelligere persuasum haberet, omnibus in rebus tuæ uoluntati libentissimè morem gerere contendebat. quicquid tibi uel boni, uel mali euenißet, id eo uultu, atque eo animo accipiebat, perinde quasi non tibi tantum sed sibi etiam euenißet, de te uno loqui, de uno cogitare, ab uno pendere perpetuo solebat, neque cum alio uiro quamuis amico atque necessario, aut paulo hilarius ridere, aut familiarius colloqui fas eße arbitrabatur, res uerò domesticas tanta cum diligentia tractabat omnes, tam accuratè custodiebat, quasi de minimis etiam quibusque rationem eßet aliquan do redditura. Quid illud? quanti tandem æstimandum est? quantopepere

pere celebrandum, à me præcipuè, qui à tali matre me procreatum, & nutritum esse, non tantum summè lætari, sed etiam magnopere gloriari soleo? quòd omnes filios suos, quos tibi pater nouem enixa est, te sæpius reclamante, & contra nitente proprio lacte nutrire noluit? neque unquam passa est, quamuis interdum esset parum firma ualetudine, nutricem præter se aliquam filijs suis adhiberi? qua una in re uoluntati tuæ pater in tota uita sua refragata est, tu enim eius saluti, valetudinique prospiciebas, quòd periculosum esse censeres, ad labores ac dolores, quos in gestando utero, atque enitendo pertulisset, graue etiam atque difficile nutriendi munus accedere. sed illa se totam atque integram velle matrem filiorum suorum esse prædicabat, neque suæ spei, sui sanguinis, suæ uitę partem cum alia muliere cõmunicare, quo deinde filij uel duas se habere matres crederent, uel maternum amorem in nutrices transfunderent. nam eas matres penè impias appellabat, quæ cum lacte suo filios satis commode nutrire possent, eos tamen ne laborem nutriendi sentirent, ab sese ablegare in animum inducerent. an ideo nobis fœminis (aiebat) cum uterum gestamus, ita volente rerum omnium procreatrice natura primum ubera turgescere incipiunt, deinde post partum lac enascitur, ut ab eo postea filios nostros, quos proprio sanguine prius aluimus; statim natos, & uagitu suo nostram opem implorantes reijciamus proprioque ac suo nutrimento priuemus? quorsum igitur in sinu mammas gestamus, si nunquam eis usui penitus sumus? quorsum edito partu confestim ubera lacte complentur, si natos nostros eo spoliemus? & quam primum ut exarescat, efficimus an non hoc est maximam liberis nostris iniuriam inferre? si non eis alimentum cum ipsis natum prębeamus? non ita me docuit Petrus Comes vir excellentissimus frater meus, qui mihi sæpe narrauit id quod omnino uerissimum esse censeo; longè plurimum refer e, cuius lacte filij nutriantur, quoniam una cum nutricis lacte mores quoque eius; & ingenium plerique sugere soleant, & quamquam à bonis parentibus orti sint, sæpenumero tamen in nutricum vitia atque flagitia degenerare. quare nullo modo patiar ego, ut propter lactis alimentum à nobis, atque à parentibus nostris hominibus honestissimis filij mei degenerent, aut nutricem potius alienã, quam matrem propriam agnoscere statim, atque adamare condiscant, his atq; huiusmodi multis alijs rationibus adducta, cum tres masculos, & sex fęmellas pepererit, omnes proprio lacte nutriuit. itaque factum est, ut cum non esset admodum robusto corpore, sed imbecillo ac delicato, propter assiduum & rerum domesticarum, & nutriendorum filiorum laborem uarios in morbos inciderit, & proximis annis superioribus minus prospera ualetudine fuerit. non tamen ab officio suo cessauit unquam, neque eam uel secunda, uel aduersa fortuna ab honestissimæ instituto vitæ cursu reuocauit, qua enim cura. qua solicitudine, quo studio

nos

nos filios suos educabat? qua humanitate, qua comitate, qua indulgentia, quę recta & honesta essent, admonebat? qua dicendi seueritate, quo uerborum pondere, qua castigatione, si quid à nobis non rectè commissum fuisset, reprehendebat? neque enim eius in nos animaduersio unquam ultra uerba procedebat. nam ingenuorum animos non uerberibus (aiebat) sed uerbis, modo acrioribus, modo mitioribus fieri solere meliores. quare plus ipsa uerbo uno paulo grauiori proficiebat, quam cęteræ matronæ multis plagis potuissent. qua quidem docendi, & castigandi moderatione facile consequebatur, ut eam omnes, & uehementer amaremus, & plurimum ueremur. in domo autem nihil prorsus neque uisu fœdum, neque auditu obscœnum esse patiebatur, nihil quod aliquo modo liberorum suorum animos posset ab honestate detorquere. Iam uero quotidie nos adhortabatur, ut ueris bonis animum exornare studeremus, uirtutem unam esse dicebat hominis propriam & stabilem possessionem, cætera omnia fluxa esse, & fragilia, quocirca pręcipiebat ut nihil nisi de uirtute cogitaremus, sed me præter cęteros, quem ad literas propenso esse animo uidebat, fratris sui Petri Comitis exemplo frequenter ad ingenuarum artium studia incendebat. de illo me præsente sæpissimè loquebatur, eius doctrinam extollebat. honores & gloriam prædicabat, ut talis euadere conarer, hortabatur. uerum in primis nos omnes ad immortalis Dei cultum & religionem excitabat. neque quemquam nostrum matutinis horis è cubiculo prius exire patiebatur, quã flexis suppliciter genibus Deo preces piè ac religiosè fudissemus. idem etiam uesperi, cum essemus cubitum ituri fieri præcipiebat, siquidem affirmabat homini religioso ac deuoto nihil mali neque uiuenti, neque mortuo euenire posse. Summam igitur lætitiam, & incredibilem uoluptatem ex profectu nostro capiebat. nullus enim ex tot filijs erat, qui non fidelissimis atque amantissimis eius consilijs parere omni diligentia studeret. & qui non illi rebus in omnibus obsequi contenderet. itaq; cũ cęteræ matronæ suos ornatus, gemmas, uniones, torques, armillas, preciosas uestes ostentarẽt, ipsa dicebat, filios suos tã bene & liberaliter educatos, esse suas opes, sua ornamẽta suas delicias, & quãuis oẽs ęqualiter amaret, in me tamen nescio quo modo propensiori esse animo uidebatur, quod ex docilitate mea qua mirificè gaudebat, me tantum in literis profecturum sperabat, ut aliquando fratris sui glorię respondere possem. memini enim decem ab hinc annos, cum adhuc admodum puer essem; & vix duodecimum annum attigissem. Petrusque Comes eius frater diem suum obijsset. quamuis ex fratris interitu, quem unice diligebat, grauissimum dolorem accepisset, tamen eum dolorem ita consolari solitam, quòd diceret, se sperare futurum, ut breui tempore frater suus in me reuiuisceret, quæ spes eius, & prædicatio longè maiores, ut uerè dicam, mihi stimulos ad discendũ

addidit, & magis ad optimarum artium studia me semper deinceps accendit, & inflammauit, quam omnes omnium praeceptorum admonitiones & adhortationes. quod nisi postea tam turbulenta tempora subsecuta fuissent, fortasse multo magis in bonis literis, quam hactenus feci, proficere potuissem. sed cum in mentem uenit, quot miserijs, & calamitatibus proximis superioribus annis conflictati fuerimus, quam turbulentis tempestatibus propter ingentes bellorum tumultus exagitati simus. cum recordor, quanta etiã nunc in rerum omniũ perturbatione uersemur, bene actum cum eis esse existimo, qui ea mente, ea religione, ea fide, qua modo parens nostra cum morte uitam commutarunt. quas enim calamitates non pertulimus? quas miserias non uidimus? quae mala non experti sumus? quibus tamen omnibus in molestijs laboriosa mater nostra se ita semper gessit, talem animi magnitudinem ostendit, ut non modo ipsa consolatione non egeret, sed alios etiam ultro consolaretur, & ad fortiter omnia perpetienda multis rationibus animaret, cum enim hostium impetu longè lateque vastatis agris omnibus, depopulata regione nostra, direpta domo, rebus ad usum vitae necessarijs spoliati nos in montes & syluas abdidissemus, ne crudelissimis hostibus praeda fieremus, in ea solitudine mater nouem filijs circundata, qui omnes fame frigoreque confecti miserabiliter lachrymabant, quamuis enim pecuniae non deessent, tamen neque panis usquam, neque cibi ulli reperiebantur, non se tamẽ, vt pleraeque aliae solebant, fletu muliebri conficiebat, sed potius & ipsa animum ultro colligebat, & te pater praesentem cum propter ingentes illas miserias paulo demissiore animo uidereris, ad constantiam, ad patientiam, ad perseuerantiam excitabat, & nostrum fletum ac lachrymas spe fortunae melioris quam poterat blandissimè solabatur. Quid ea mentis altitudo parentis nostrae quam admirabilis ac diuina fuit? cum tu pater maximopere solicitus ne propter inediam penitus in desertis illis locis deficeremus atque interiremus, ubi passim fame enectorum proiecta cadauera conspiciebantur, in proximos uicos vt nobis cibos quaereres, cum pecunijs descendisses, & statim ab hostibus interceptus atque captus fuisses, quam calamitosus Dij immortales, quam infelix, quam ater ille nobis dies fuit? quam ipsa etiam sola cogitatione horribilis? relicta erat mater in solitudine sine vlla prorsus aut cognatorum, aut affinium, aut sociorum ope, qui uel iam fame interierant, uel in hostium potestatem deuenerant, uel in alias solitudines aufugerant. aderamus nos filij longa inedia, & diutina fame penè enecti reditum tuum pater magna cum auiditate expectantes, & eo ipso die sperantes aliquid te tandem nobis allaturũ, quo uescentes famem aliquantulum alleuaremus, cum subito nuncius acerbissimus affertur, te captum ab hostibus, spoliatum pecunijs, in uincula coniectum fuisse. Pro Deum hominumque fidem, quae fuit in hac tam

ingenti

ingenti calamitate matris nostræ constantia? quæ mulier hoc accepto tam repentino, tam graui, tã acerbo nuncio, non statim eiulatum immensum edidisset? non ululatu, & gemitibus totam eam solitudinem repleuisset? non sibi genas ac faciem lacerasset? non diuos, & diuas omnes crudeles appellasset? nõ animum denique prorsus despondisset? at mater nihil huiusmodi commisit, sed cum nos omnes largo fletu totam irrigare faciem & corpus uideret, & miserando gemitu uociferationeque supremum animi dolorem testari, diu quidem præ mærore nos incredibili commiseratione respiciens nihil elocuta est, deinde uerò magno quodam ab imo pectore deducto suspirio, nolite (inquit) omnino desperare, atque animum demittere dulcissimi filij mei fortasse Deus propter aliquod delictum nostrum hanc etiam nouam calamitatem reliquis adiecit; sed bene habet, quòd pater uester, non, ut alij plurimi, fuit ab hostibus interfectus, sed tantum in uincula coniectus, hoc à diuina prouidentia factum esse pro certo habeamus, neq; enim omnino Deus nos destituit, non patietur nos hac miseria diutius affictari, uobis breui patrem uestrum incolumem, mihi credite, restituet, uos tantum certam fidem, & persuasionem animo concipite, atque hoc ab immortali Deo beneficium, hanc gratiam, hoc munus religiosis precibus mecum efflagitate, neq;. enim mihi dubium est, quin Deus pro sua immensa clementia misericordiaq; nostras sit preces auditurus. quæ cũ dixisset, nos oẽs iussit flexis in terrã genibus ad cœlũ manus extollere, ac primo delictorum ueniã à Deo cœlestibusque oĩbus humiliter petere, deinde salute patris & restitutione uota nuncupare. quæ cum omnia quanta potuissemus maxima religione fecissemus, post multam noctem nos languentes & penitus afflictos in lectulo sub quadam arbore collocauit, ipsa uerò totam noctem insomnem duxit, neq; unquam Deo preces fundere cessauit. Ecce autem sub auroram tu pater quasi de cœlo missus derepente nobis adfuisti, summaq; cum lachrymis permixta lætitia quemadmodum custodes fefellisses, atque ex hostium manibus mirabiliter elapsus fuisses, enarrasti. illudque flens addidisti, te nullò modo existimare, humano consilio tuo, aut propria industria, sed diuino potius auxilio tam facilè crudelissimis hostibus ereptum fuisse. tũ uerò mater te complexa, atque ad nos conuersa, en, inquit, carissimi filij, quã citò uobis parentem uestrum Deus elargitus, est quoniam ad eum tota mente confugistis? quod si uos piè religioseque gerere perseuerabitis, etiam à reliquis malis omnibus nos quamprimum liberabit. hunc igitur animum, hanc constantiam, hanc mentis altitudinem in illis tam immensis, atque intolerabilibus miserijs mater ostendit. cum uerò iam mitiora tempora successissent, & hostes quidem è regionibus nostris abijssent. sed propter agrorum uastitatem, & domorum direptionem, atque incendia quę pręcesserant, intoleranda fames ubique dominaretur, & passim homines in compitis ac publicis uijs prostrati

strati

strati propter inediam miserrime perirent, tuque pater pro tua singulari industria longinquis è regionibus satis abundanter pro tempore familiæ tuæ cibos procurares, nobis quotidie mater blanda oratione, pioque sermone suadebat, ut earum, quę paulo ante fuerant, calamitatum memores, gratum pro meritis ab immortali Deo nobis concessis animum ostenderemus, & quando nihil Deo gratius fieri possit; quàm egentibus hominibus subuenire, nostro comedendi desiderio aliquid subtraheremus, quod esurientibus, & fame confectis ac pereuntibus uicinis largiremur. itaque nobis eius oratione persuasis eo modo panem mane uesperiq; distribuebat, ut prima portio semper alicui magis indigenti uicino seruaretur; quorum propter incredibilem annonę caritatem erat infinita propè multitudo. quare postea multi paulo etiam ditiores cum pertristis illa fames quieuißet, se uitam suam & filiorum matris nostræ benignitati debere, atq; acceptam ferre palam fatebantur, quibus, cum in tota regione nullus eßet cibus, diuitiæ suæ nihil omnino prodeße potuissent. Sed nimis longum esset omnia percensere numerando, quibus mater nostra non solum magnopere laudabilis, sed etiam plurimum admirabilis fuit. hæc autem à me non ideo commemorantur, quia sperem oratione mea satis pro meritis atq; dignitate poße illam exornari, quod longè maioris ingenij atq; eloquentiæ munus eßet, uerum, ut honestissimè sanctissimèq; peractam ab ea vitam recolentes mortem eius aliquanto mitius feramus. cum apud animos nostros statutum atq; exploratum habeamus, omnibus, qui tam religiose christianeq; vixerint, ut illa semper à teneris, ut aiunt, unguiculis ad hoc usq; tempus uixit, certum ac definitum in cœlo eße locum, ubi sempiternis seculorum ætatibus iucundissima, purissimaq; uoluptate perfruantur. quod quidem illa tam firmiter credebat, vt sic è uita discesserit, quasi à diuturno carcere solueretur, & ab obscurissimis tenebris ad clarissimam lucem euolaret. cum enim acutissima febre correpta fuißet, & iam se morti proximam eße cognosceret, nihil sibi prius faciendum putauit, quam ut optimum sacerdotem accersiri iuberet, cui de more christiano peccata sua confiteretur, & à quo panem illum celestem ac diuinum, per quem nobis uerissimum Christi corpus admirabili mysterio communicatur, deinceps acciperet, & qui deniq; sibi omnia, quæ ab ecclesia christiana iampridem optimè sunt instituta sacramenta subministraret. quibus omnibus summa cum religione cerimoniaq; peractis, postea non recusauit, quo minus etiam si nobis ita placeret, medico adhiberemus. erum magis atq; magis ingrauescente morbo cum nullam amplius spem supereße intelligeret & nos omnes quasi attonitos eße uideret, ac de sua uita maximè solicitos, ultrò blande consolari cœpit, benigneq; rogare ne suum ab hac uita discessum multis lachrymis prosequeremur sibi enim iam paratam eßè perpetuam alterius uitæ quietem ac tranquillitatem, ad quam ita volente, atq; iuben-

M te,

te Deo libentissimè transmigraret. neq; alia de causa mortem sibi paulò grauiorem uideri nisi quia paruos adhuc filios relinqueret qui sua præsentia suoque auxilio plurimum indigerent. tum vero te pater apprensa dextera multũ obsecrauit, ut communium filiorum deinceps totam curam susciperes, & eum laborem quem ipsa maiori ex parte subire consueuisset, tu unus postea totum haud grauatè sustineres. uobis autem, inquit, ò filij carissimi, quoniam certum habeo fore uos semper, sicut hactenus fuistis, parentis uestri monitis obtemperantes, nihil aliud moriens mãdo aut præcipio, nisi quod iam sæpissimè præcepi, ut quoad uixeritis, Dei cultum & pietatem cæteris rebus omnibus anteponatis. Deum omnia uidere, omnia procurare, bona bonis, mala malis dare certissimum habeatis: omnia uobis bene & feliciter euenient, si religiosè pieque Deum colueritis, atque ea, quæ à maioribus nostris christianæ religionis auctoribus præcepta atque instituta sunt, diligentissimè obseruaueritis. sic enim & parenti huic uestro satisfacietis, & mortem mihi leuiorem efficietis, & uobis bona omnia comparabitis. hæc cum dixisset iterum accersito sacerdote rogauit, ut sacrato sibi oleo, prout mos est, corpus inungeret, & animam suam iam è corpore exeuntem immortali Deo commendaret. hunc habuit finem atq; exitum religiosissimè acta matris nostræ uita, prosperum quidem illi ac felicem, si qua est Deo religiosè iusteque uiuentium cura, quam esse maximam pro comperto habemus, nobis autem aduersum & calamitosum. illa enim horum infelicium temporum miserias, & humanæ vitæ calamitates atque molestias deseruit, iamque ad salutis ac tranquillitatis portum peruenit. nos autem matre optima spoliati maximis molestiarum procellis agitamur, & luctu squaloreq; conficimur, neque vllum adhuc miseriarum finem prospicimus. Sed non committam ut dolori diutius indulgeamus, aut oratione mea uobis mærorem quem pro uiribus alleuare constitui, magis augere, quam imminuere uidear. non est, mihi crede pater optime, quod eius mortem, quæ omne uitæ suæ curriculum maxima cum honestate, fide, religione confecit, tam grauiter ferendam putemus; satis enim diu luximus, satis habenas fletui laxauimus. nam quamuis per ætatem, & naturæ legem multos adhuc annos summa cum utilitate, & commoditate nostra mater viuere potuisset, tamen non tam cogitandum est, quid nobis commodũ atque vtile fuerit, quam quod immortali Deo placuerit, & quid ipsi matri nostræ expedierit. cum enim satis iam ad cælestem gloriam acquirendam & immortalitatem uixisset, uoluit eam Deus in cælum ad se reuocare. nihil porrò est hoc tempore, quod eam ad diutius viuendum inuitare magnopere posset, pręter filiorum curam & amorem, quo maximè tenebatur. sed adeo iam infirma erat, & tanta corporis imbecillitate premebatur, ut frequentissimis morbis affligeretur, & propter tam uarias, & tam odiosas ac molestias horum infelicium

felicium temporum perturbationes nullam neq; diurnæ, neq; nocturnę quietis partem percipere poterat. bene igitur cum ea, bene inquam, actũ est, quoniam omnibus tandem miserijs liberata, præclaris suis actionibus, & uirtutibus præparata in cœlo præmia consecuta est. quare si nobis cordi est, quod illi gratum sit efficere, cupit illa nos suo potius bono gaudere. quam nostro malo tristari. quæ pro mortali huius uitæ conditione, proq; tam crebris calamitatibus, quas animo quidem constanti, sed iam tandem fatigato ferebat, immortalem ac sempiternam beatitudinem adepta est. nobis autem inficiari nemo potest, quin malum quidem grauissimũ acciderit, sed postquam ita Deo placuit, & id iam immutari nullo nostro dolore aut fletu potest, omnem si quo modo fieri potest, sin minus maiorem saltem mœroris partem à nobis fortissimè reijciamus. quod quidem te pater optimè, pro tua singulari uirtute atq; sapientia sine ulla dubitatione facturum credo. nos autem sorores carissimæ, quarũ ętas ad resistendum dolori adhuc est imbecillior, ita cogitate; matrem nostram nolle nos amplius mortem suam deflere, cum longè nunc felicius uiuat, quam antea cum nobiscum uiuere uidebatur, sed eam putate nobis iubere, ut iam tandem à fletu mentes nostras ad imitandas eius præclaras & honestas actiones reuocemus. quod si dum ea viueret, semper eius pręceptis libentissime paruistis, uidete ne hoc tempore, cum ad beatiorem vitam transierit; non cipere nobis turpissimum sit: iubet igitur mater, ut iam tandem à lachrymis abstineatis, & ea potius frequenter animo repetatis, quæ nobis honeste uiuẽdi præcepta uiuens tradidit, suisq; uestigijs, quantũ uestra facultas fert insistere contendatis. hoc ei multo gratius, multoque iucundius erit, quam sit immensus iste dolor uester. at uobis cognati, & affines, qui præsentia uestra nostrũ hoc funus honestare uoluistis, & vestro mœrore declarastis, quam molesta uobis acciderit hæc nostra calamitas, faxit Deus optimus maximus, ut omnia bene, & feliciter eueniant, talisq; fletus ac dolor uel numquam uel saltem rarissime contingat.

LVTI ENCOMIVM

ORATIO. IX.



LVRIMIS in rebus imperitæ multitudinis, & vulgarium hominum ignorantiam, ac mentis cæcitatem licet intueri, Quirites, qui tam præcipiti, ac temerario in rebus ferè omnibus iudicio vtuntur, & cogitationes suas ita distrahi patiuntur, vt ea sępissimè uituperant, quæ maximè laudanda esse uideantur, contraque sæpenumero mirificè probent, quę plurimum essent improbanda. Quotus enim quisque reperitur, qui saluberrimis potiusquam iucundissimis cibis delectetur? aut qui malit cum abstinentia sanus eße, quàm cum intemperantia semper ægrotare? similis est etiam opinionum ratio: trahitur sua quisque cogitatione, eaque laudat, quę putat esse magnifica, vituperatque contraria: sed pauci admodum rerũ naturas uerè perspiciunt, & ad id tantum omnes, quod in præsentia vtile esse videtur, toto impetu rapiuntur, cætera quæ sunt à sensibus remota non ita diligenter considerant. Quamobrem cum falsis opinionibus tantopere fallantur homines, nulla repente spernenda est oratio, quæ Vulgi sit opinioni contraria, quamuis enim initio propter insolentiam absurda esse uideatur, tamen exitu plerunque vtilissimo atque iucundissimo concluditur. Sed uobis adhortatione mea nihil opus esse intelligo, quos iam erectos omnes, cum hilaritate quadam expectare uideo, quid hac noua, atque admirabili causa de luto hoc est de re, quemadmodum fortasse vos existimatis, tam humili, atque abiecta, dicturus acceßerim. Hoc enim ita natura comparatum est, ut insignis semper nouitas mortalium animos erigat, atque excitet; quæ si talis est, ut eos audita commouere possit, affectos aut summa iucunditate, aut ingenti tristitia derelinquit. Ac mihi quidem Quirites, hoc unum erit, in hac oratione studium, ut quæcunque dixero non solum iucũda, sed etiam admiranda uobis eße uideantur. Quod si quis mihi Deus vestram ad me audiendum beneuolentiam conciliarit, efficiam profectò, ut intelligatis, nihil esse luto nobilius, nihil preciosius, nihil utilius, nihil denique magis neceßarium: modo quam opinionem, iam uestris mentibus comprehendistis, eam si ratio conuellet, ac labefactabit, si denique ueritas extorquebit, libenti & æquo animo remittatis. Tunc certe præclara illa quorundam hominum ingenia, negligentia

tiæ nomine condemnanda esse iudicabitis, qui cum eloquentia sua genus humanum ab hoc tanto errore liberare poßent, ne rem adeo preciosam, & excellentem aspernaretur, maluerint in nugis quibusdam pueribus, & annilib. fabulis, ociũ suum frustra consumere, dũ alius quartanã febrim, alius caluitiũ, alius muscam, alius item aliquid ridiculum laudat: Quin etiam nouissime) si Dijs placet) inuentus est, qui stultitiam & scarabæum laudarit, & qui Asinum ad astra laudibus euehere conatus sit: Quæ postea quam in uulgus disseminata fuerunt encomia, superest (inquit vir quidam è populo) ut lutum etiã laudetur, quam ego uocẽ cum audiuissem, qui iam antea sæpius luti uirtutes animo reputaueram, addidisset que uir ille, fortasse uerius hoc posset, & magis iure laudari, statim hominis solertiam exosculatus sum, & eius sententiam magnopere comprobaui. Quorsum enim quis ingenium aut dicendi facultatem ostentet, ubi non opus esse uideatur? ibi sunt eloquentiæ vires ex promendæ, ubi vel innocentes, ab iniqua criminatione liberentur, uel ab hominum mentibus falsæ opiniones reuellantur, quæ magnam humano generi perniciem atque ingentes calamitates, apportare sæpenumero solent; quemadmodum apud Platonem Socrates sapientissime disserit: Quæ me ratio potissimum ad hanc causam impulit, ut hæc quæ iam penitus insedit, & inueterauit in animis hominum opinio, si fieri potest euellatur, & iam tandem intelligant homines quod in omni sæculorum memoria semper antea latuit, nihil vniuerso cæli ambitu contineri, quod utilitate, atque excellentia lutum antecedat: quod quamuis incredibile primo aspectu esse uideatur, tamen cum rationes meas diligentius audieritis, vos ipsi sponte vestra verissimum esse, non dubitabitis, confiteri. Primum igitur mihi uidetur de nobili atque excelso luti genere, deinde de præstantia, tandem de utilitate eße dicendum. Genus est enim eiusmodi, quod antiquitate, ac nobilitate, quæcunque in terris gignuntur, antecellit; in quo declarando, si fortasse paulo altius exorsus, repetere memoriam antiquitatis visus fuero, ignoscite Quirites, hoc enim ipsius rei magnitudo, postulat, quæ me breuiter orationem perstringere non sinit. Antequam cœli rotunda conuersio fieret, cum nondum esset humanum genus procreatum, neque ullæ adhuc in terris essent animantes, non herbæ, non frutices, non arbores, nulla denique rerum earum quæ è terra nascuntur species, ac forma; Vnus erat toto naturæ uultus in orbe.

Quem dixere Chaos, rudis, indigestaque moles.

Horum quatuor omnia gignentium corporum, terræ, aquę, aeris, ignis, natura. permixta erat, neque unum ab altero dignosci poterat, cum tamen maxima eßet inter ea discordia, si quidem:

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.

Donec

Donec ratio Dei sempiterna, propter incredibilem sapientiam suam agnouit, quam excellentium rerum esset in eis naturis materia, si probus artifex accessisset. Itaque cum ipse Deus probitate maximè præstaret, naturas illas, non tranquillas, & quietas, sed immoderatè agitatas, & fluitantes assumpsit; easque ex inordinatis in ordinem adduxit. Hoc enim indicabat esse præstantius: & superiorem igni locum tribuit, quia leuissimum omnium esse uidebat, proximum aeri, tertium aquę, quartum & ultimum in medio totius mundi, quo grauia omnia deferrentur, terræ tradidit; ubi cuiusque generis, uel inanimi, uel animantis, uel muti, uel loquentis origo est, ubi uita, ubi interitus, ubi ex alio in aliud aßidua uicissitudo atque mutatio. nam ex terra gignuntur omnia, rursusque in eam omnia recidunt, atque ita frequenter immutata, corrupta, deinde rursus generata, uicissitudine quadam æternitatē obtinent. Hic mihi fortè succlamet aliquis, cui hæc quæ commemoro, diphthera, quod aiunt, Saturnique rebus antiquiora videantur. Quid ista tam obsoleta, tamque rancida prosunt ad Luti tui laudes, & genus celebrandum? Iam profectò intelligetis Quirites, non hæc sine maxima causa me tam ex alto repetisse; hanc enim quam nos terram, & rerum omnium parentem ac procreatricem appellamus, cui locus omnium honorificentißimus in medio datus est, quę nos gignit, alit, ac sustinet, quæ denique non tantum hominum, sed etiam immortalium Deorum, domicilium gratissimum est, nihil aliud quam Lutum, & totius cęli, reliquorumque omnium elementorū purgamentum eße, perspicuum est. Nam cum constituißet Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quo ad natura pateretur, in medio totius, locum præstantissimum ubi generatio fieret, elegit, quo facile, & cęlum ipsum, & reliquæ naturæ, dimittere semina sua, detractionesque confecti, & consumpti alimenti poßent. Hac de causa factum est, vt quæcunq; grauia sunt & solida, naturę ipsius instinctu, atque impetu medium mundi locum petant; neque quicquam omnino grauitate præditum potest alibi quā in medio consistere; quoniam semper ex vi naturæ præmitur quod graue est: quis autem est, qui nesciat, Lutum eße grauissimum? ideoque neceßario fieri, vt in medio mundi loco perpetuò consistat? quod cum terræ proprium sit uere concludi potest, terram nihil aliud esse quam Lutum. Ignoscite Quirites, si uobis nimium uideor agere Philosophice, nam in hoc uno rei cardo uertitur, vnde Lutum generari putemus, aut quid ipsum esse statuamus, quod si rectè semel intellectum fuerit, cætera deinde omnia facillima uidebuntur: Sed ad rem redeamus. Cum igitur in loco maxime omnium honorifico, hoc est, ἐν τῷ Μέσῳ, ut aiunt Philosophi terra sit, cętera autem omnia circunsistant, & eam quasi custodię gratia muniant, & quicquid habent purgamēti atque fecis in eam, procreandi causa demittant, nemini dubium esse potest,

teſt,

test, quin aut tota, aut saltem ex maxima parte terra, reliquorum corporũ purgamentum, atque Lutum sit. Sed ne fortasse nobis idem quod sophistis accidat, qui solent ex ijs quę probabilia uidentur, neque sunt, argumenta sua concludere, quęrenda est ex grauissimis auctoribus Luti definitio, quæ nihil aliud est, quam inuolutæ rei, atque obscuræ naturæ explicatio, sic enim explicatio, sic enim facile quod quęrimus, Luti genus inueniemus. Quis autem post homines natos fuit vnquam Platone grauior? quis intelligentior? quis sapientior? equidem huius ego singulis uerbis centum aliorum testimonia dignè comparari posse non existimo. Is igitur optimus definiendi magister in Thæteto sub eiu persona quem semper grauissimum introducit, hoc est Socratis, Lutum ita definiuit: γῆ ὑγρῷ φυραθεῖσα πηλὸς ἂν εἴη. *Lutum, inquit, terra est humore permista. Iam igitur Luti pręclarissimum genus inuenimus, hoc est terram & humorem, ut humor Luti pater sit, terra uero mater. Quis autem adeo rerum ignorans est, quis tam imperitus, tam rudis, quin intelligat, quanta terrę sit & humoris excellentia? nam humor ille est, quem post conditum orbem, Deus opt. Max. rerum omnium generationi præfecit, ut sine eius auctoriate, nihil quicquam omnino gigneretur, quem non tantum ijs, quæ è terra nascuntur, sed etiam sempiternis illis ignibus, quę sydera uocamus, alimentum præstare uoluit, persuasum enim habent plerique Philosophi, Solem, Lunam, cæterasque Stellas omnes humore pasci: quid quod tanta est humoris excellentia, ut per eum solum Dei iurare soleant? & eum iratum habere magnopere caueant? quippe qui præclare intelligant, quanta sit eius apud Summum Deum auctoritas, cui tanta sit administratio demandata, ut omnia gignat, atque nutriat, hac de causa sapientissimus uir Thales Milesius, humorem rerum omnium parentem esse pronunciauit. quid autem de terra dicam? quam non tantum hominum, sed etiam Deorum matrem esse dicunt? Itaqua plurima telluri, apud sapientes illos ueteres dicata fuisse templa legimus; tamque inter Summos Deos fuisse cultam, & honoratam. sed mihi nequaquam omnes humoris & terræ laudes commemorandæ sunt, quæ sunt prorsus innumerabiles, atque infinitæ, neque uobis, ut opinor, ignotæ satis est hoc tempore docuisse, natum esse Lutum ab ijs parentibus, qui omnium præstantissimi atque excellentissimi esse uideantur. Hoc se genere, hoc sanguine procreatum esse Lutum gloriatur, nunc eius etiam pręstantiam, atque excellentiam uideamus: quę tanta est, ut non modo parentibus suis, humori, ac terræ non cedat, sed eos etiam longo interuallo superet: quamuis enim ut iam antea diximus, humor generationi pręsit, & sine eius auctoritate nihil gignatur, tamen nihil ei sua potestas proderit, nisi terrę commixtus Lutum procreet, unde postea nascantur omnia: quis enim non intelligit, nihil inueniri posse, quod non ex Luto generetur? deme Lutum ex hac admi-*

rabili

rabili mundi machina, non iam erit id quod prouerbio dicitur, uer ex anno tollere, sed idem quod solem extinguere, aut Deos è cęlo diripere. Quid enim fiet? quid nascetur? quid procreabitur? quis non omnia uidet statim interitura? nam unde genus hominum? unde tot animantium terrestrium, aquatilium, uolucrium genera? unde tot arborum formę? tot herbarum species? tam uarij flores? tot iucundi fructus? tot frumenta? tot segetes? an non omnia, primo uitam, deinde etiam uiuendi facultatem Luto acceptam ferunt? nam si tandem omnia, quemadmodum Philosophi docent, in idem abeunt, ex quo prius constituta fuerant, & quotidie uidemus, quicquid interit, in Lutum conuerti, profectò Lutum rerum omnium principium esse necesse est; de quo sanè, nisi planè in physicis (ut ait Cicero) plumbei sumus, dubitare non possumus: Quis enim nescit illud in scholis ab omnibus philosophis tantopere iactatum & celebratum Theorema, quod ab Aristotele summo naturæ interprete sumpserunt, vniuscuiusque rei interitum, atque corruptelam, alterius esse ortum, ac generationem? Atque in hoc quidem, cum in alijs plerisque rebus mirandum in modum dissentiant, & penè inter se digladientur Philosophi, mirum quam conueniant, vt nullus unquam aliter sensisse uideatur. Omnem autem alicuius rei corruptionem à nobis Lutum appellari, nemo est, quin intelligat; ex quo cum omnia gigni Philosophi dicant, idem est, ac si clarissima uoce prędicarent, rerum omnium parentem esse Lutum. Quid ad hæc contra dici potest? nō nos contortis fallaciter argumentis, aut falsis conclusionibus hæc tàm uera colligimus; sed ab ipsa natura rationes nostras accipimus; ipsa nobis hęc argumenta suppeditat; ipsa nobis manus inijcit, & paulum consistere iubet, atq; hæc diligentius explanere: cupit hunc errorem ex hominum mentibus radicitus euellere; cupit eximias Luti uirtutes omnibus notas, ac planas fieri; vt tandem aliquando desinant homines ei maledicere, parentemq; rerum omnium, & auctorem suspiciant, ac reuereantur. Quemadmodum igitur Figulus ex argilla uasa sua format, & effingit, ita Natura illa melior, quem Deum uocamus, ad omnium rerum creationem Luto semper utitur: Itaq; uir optimus, ac sanctissimus Agapetus ad Iustinianum Imperatorem scribens, admonet, ut nequis Maiorum nobilitate glorietur, quoniam nulla est in ortu differentia; omnes enim, inquit, tam qui Reges sunt, & Imperatores, quàm qui humili & obscuro loco nati sunt, eundem primum parentem, Lutum habent. Sed quid multorum testimonijs opus est cum nobis ipsa ueritas sacris in literis apertè dicat, & clara uoce testetur, ex Luto fuisse homines primo conformatos? quod ideo de hominibus potissimum scriptum est, non quod ipsi soli sint ex Luto procreati, sed ne quisquam parentem suum posset ignorare: quod etiam Homerus omnis Philosophiæ pater intellexisse mihi, uidetur,

tur,

tur, grauissimus, & sapientissimus Auctor, à quo ceu fonte perenni, quicquid in omni doctrinæ eximium est, emanauit; qui cum in Iliade sua Menelaum Græcorum ignauiam increpantem refert, quòd cum Hectore singulos ad certamē prouocante, nemo congredi auderet, his uerbis usus est ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε, optat .n. ut intereant, atq; ideo precatur, ut in humorem, & terram conuertantur, hoc est inidem dissoluantur, ex quo prius constituti fuerant. Sic enim acutissimus Philosophus Alexander Aphrodisæus Homeri sententiam interpretatur, ex Terra (inquit) & humore gignuntur omnia, & in terram atq; humorem omnia dißoluuntur. quod etiam sensit Epicharmus siculus, cum dixit: ἀπῆλθεν ὅθεν ἦλθε γᾶ μὲν εἰς γᾶν πνεῦμα δ' ἄνω denique etiam Aristoteles in Rhet. indicat olim eos, qui seruos se profiteri uellent, terram, & aquam domino tradere solitos, tanquam omnium rerum iure sese abdicantes. Quæ cum ita sint, iam profectò Quirites perspicuum est, quàm magnus exornandi Luti campus, nobis apertus sit, quam amplè, quam grauiter, quam copiose Luti laudes exequi possimus: cum enim ut omnes eruditi censent, ex terra, atq; humore, quicquid est ubiq; preciosum, quicquid eximium quicquid utile generetur; cumq; (quod caput est) etiam nos ipsi, cum cęteris animantibus, ex eadem terra; atque humore fingamur, terra uero humore permista Lutum fit, ut ex Platonis auctoritate paulo ante demonstrauimus, quod ingenium inueniri tàm sublime potest, quę lingua tàm uolubilis, quæ dicendi copia tàm præcellens, quę minimam earum laudum partem, quibus Lutum dignissimum est, recensere cōmemorando possit? Etenim, si magnum quiddam aßecuti uidentur ij; qui rem aliquam preciosam, ut argentum, aut aurum, aut aliquid eiusmodi satis egregiè laudarint, si difficillimū esse fatentur omnes, oratione res honestas, atq; laudabiles posse vincere, qd tandem in Luto laudando, quod unum omnia complexum est, quanta difficultas existimanda est? si quis enim eius præstantiam animo diligentissimè uolutat, is nimirum intelliget, maius esse quiddam, non modò quam homines opinentur, sed etiam quam cuiusquam eloquentia capere possit, perfectè Lutum exornare uelle, tantoq; eße difficilius idem recte laudare, quanto rebus omnibus preciosis, & præstantibus antecellit. Hic non Isocratis iucunditate, non Lysiæ subtilitate, non Hyperidis acumine, non AEschinis sonitu, non Demosthenis ui, sed diuina quadam potius opus eßet eloquentia, quæ nūquam ante hac audita, nunquam nata, nunquam excogitata fuißet: non enim hac in oratione sic nobis agendū, ut in reliquis exornationibus agi solet; maiore quadam ingenij sublimitate; uberiore dicendi facultate, grauiori modo vtendum est. solent enim reliquis in rebus exornandis Oratores, semper aliquam adhibere contentionem, atque comparationem, ut rem eam quam laudant, altera, quæ tamen egregia sit, longe præstantiorem eße demonstrent,

qua rerum inter se colatione plurimum florere, atq; enitescere solet oratio: sed quid est, ex omnibus rebus, quę cælo continentur, tàm eximium, tàm excellens, tàm rarum, quod si Luto comparetur, non statim uilissimum, atque abiectissimum esse uideatur? Ponite ante oculos quicquid ubique preciosum est; ponite argentum, aurum, gemmas, margaritas: quid? annon in mentem uobis uenit, unde hæc omnia nata sint? nonne paulò ante docuimus, ex Luto, quęcunque in terris nascuntur, omnia procreari? hæc omnia quæ tantopere mirantur homines, quæ magis quam propriam uitam amant; quæ diligentissimè custodiunt, pecuniæ, thesauri, diuitiæ, facultates, qui rectè reputat, Lutum plane esse intelligit: quàm igitur absurdum fuerit, si quis vnum aliquem terræ fructum, è Luto natum, uelit ipsi rerum omnium parenti Luto comparare? Proh Deum atque hominum fidem, quis adhuc de Luti præstantia dubitare potest? quis non illud ad astra tollat? quis non diuinis laudibus efferat? cum intelligat è Luto tot egregios uiros, tot Reges, & Imperatores, tot ingenia præstantissima, tot sapientes, tot philosophos esse profectos? Quid? annon tot egregiæ substructiones, tot opida clarissima, tot nobilissimæ ciuitates, iacerent prorsus omnes, neque earum extarent uestigia, nisi Lutum prius extitisset? quid, ut minima commemorem, tot herbarum genera depellendis corporum morbis utilissima? quid frumenta? quid glandiferas, ac fructuosas arbores? annon in lucem omnes Lutum edit? quot animantium genera? quam pulchra? quam uaria? quæ naturæ totius uarietas? quot hominum species? hęc omnia Lutum edit, fouet, exhilarat. ò mortalium genus ingratissimum. ò detestabilem perfidiam. ò mentem penitus execrandam. ergo quod te procreat, quod nutrit, quod educat, quod omnem iucunditatem affert, id tu negligis? conculcas? aspernaris? sine quo ne vnum quidem diem uitam agere potes id à te non aliter atque rem abiectissimam reijcis? quod tibi lucis huius, atque uitæ causa est, id apud te commorari non sinis? quod omne tibi commodum, omnem uoluptatem præstat, id abigis, expellis, exterminas? Proh Dij immortales, non intelligitis homines cum Lutum contemnitis, uos quidquid in terris bonum est contemnere? non intelligitis parentum uestrum uos negligere, cum Lutum negligitis? non uenit in mentem quæ uestra fuerit creatio? unde nati sitis? ex qua materia conditi? Formauit, inquit Moses, Deus hominem ex limo terræ. uide quanto sit te Lutum præstantius, quanto ipse Luto sis inferior, quid supra Lutum cristas tollis? quid exeris cornua? quid superbis? ex limo terræ creatus es. ecquid hoc intelligis? ecquid consideras? ecquid genitorem tuum agnoscis? quid aliud est, ex limo terræ, quam ex purgamento Luti? cum initio docuerimus, terram ipsam esse Lutum? Iam tuum homo superbissime parentem agnosce: non aspernare cuius ex genere prognatus es; reuerere quod

tibi

tibi viuendi causa fuit, si teipsum aliquid existimas, si rerum generationem honestam esse tibi persuades, si quid in orbe terrarum vtile atque honestum esse credis, cur non id utilissimum, & honestissimum esse, à quo nata sint omnia confiteris? nati sunt homines è Luto, natæ pecudes, natæ arbores, nata frumenta, natum denique quicquid in terris inuenitur, & quisquam dubitabit, id esse preciosissimũ dicere, a quo sunt omnia quæ preciosa sunt? de Luto sumus, in luto uiuimus, à Luto pascimur, in Lutum conuertemur; itaque nihil à scarabæis in hac parte differimus, & tamen excellentiam Luti non agnoscimus: imò tanquam rem immundissimam repediamus. cur? quia falsa trahimur opinione; neque recta animi ratione res definimus. at cæteras res amplectimur, aurum, uestes, frumanta, pecunias, & id genus cætera magna cum diligentia conseruamus: qua de causa? quia præsentem uidemus utilitatem. sed unde sint hæc omnia, quæ tantopere diligimus, nemo considerat. Quid illud est, quod in arca centum clauibus clausum tam accurate seruas? Lutum. Quid est quod in horreis tuis studiosissimè congregas? Lutum. Quid in apothecis, & dolijs, tàm cupidè custodis? Lutum. In summa, quicquid amas, quicquid amplecteris, quicquid obseruas, quo factus es, quo uestiris, quo pasceris Lutum est. I nunc & illud improba, quo carere nullo modo possis, nisi planè uelis ex hac uita demigrare: nam in te quidem nihil est Luto præstantius, pter animũ generi humano Deorũ munere datũ: q si bonus fuerit, atq; omni uirtutũ genere cumulatus, nõ dubiũ, quin diuinus sit, & fœlix, ac beatus; sin autem malus, & sceleribus imbutus, non solum Luto est inferior, sed etiam, rerum infimarum omnium uilissimus & abiectissimus. Reliqua omnia mutantur, & vicissitudine quadam, oriuntur, & intereunt, eamque mutationem, & uicissitudinem omnem Lutum efficit; quod & Philosophorum auctoritate, & Physica ratione, & diuinæ etiam scripturę testimonio facilè comprobatur. Quare iam profectò uidetis, Quirites, quem mihi aditum ad Luti laudes patefecerim, quàm patentem cãpum habeam, in quo plurimum exultare possit oratio: sed mihi sigillatim omnia complecti, nec animus est, nec si esset, ego par essem oneri sustinendo. nam si quis perfectè Lutum exornare uoluerit, eum per singula quæ in orbe terrarum laudabilia reperiuntur. ire necesse est: quam rem. quis nisi planè sit insanus, prestare se posse commodè speret? Itaque licet ea quæ Luto constant, maxima laude digna esse uideantur, tamen ne nimium longa sumatur oratio prætermittere omnia constitui: sed mehercle certo scio uos intelligere, Quirites, quantum ex Luti laudibus absciderim, posse enim argentum, & aurum celebrare, possem uniones, gemmas, quicquid ubique putatur esse preciosum, possem ipsos homines, omne genus animantum, possem herbas, segetes, arbores, omnia denique possem in encomio Luti nominare, cum

omnia, quemadmodum antea diximus, ex eo promanarint; sed me reprimam, malo enim ut ueram aliquam Luti laudem à me desideretis, quàm falsam afflictam eße existimetis: quare Lutum ipsum per se solum consideremus, cuius tam eximia uirtus est, ut Deum etiam immortalem, ad sese plurimum amandum alliciat. sed ne fortasse uestrum aliquis hoc eße maledictũ, aut conuicium in Deum arbitretur, quod ab eo Lutum uehementer amari dixerim, eius opinioni mihi satisfaciendum eße iudico; cùm ut omnes uos ab hoc errore liberem, tùm ut etiam hac occasione Luti uirtutes, quæ iam in obliuionem planè concesserant, tandem aliquando magis, atque magis emi nere, atque apparere incipiant: uerum ad ea quę dicturus sum reficite quęso animos uestros, Quirites; noua quædam, & ante hunc diem inaudita proferre in lucem molior; sed mihi uestro erecto, atque attento animo opus est: si quid enim attentionis fortè remiseritis, nullo modo fieri poterit, vt hæc quæ iam aggredior dicere mysteria intelligatis. Nam pro Deum atque hominam fidem, non mentem uobis uenit, quanta res, & quanti ponderis agatur? agitur de summa Luti existimatione; id autem eiusmodi est, ut nihil omnino dici grauius, aut excogitari poßit. Cum enim omnes ferè mortales immeritißimo Lutum odio prosequantur; quamuis paucißimi sint, qui quo sit in illud animo Deus intelligant, quid futurum putatis, si semel in animis hominum hæc opinio prorsus insederit, Lutum à Deo non diligi? quis enim illud eximium esse credat, quod Deus amare non uideatur? quis non potius id uile, & abiectum putet, quod à Deo reprobetur? Quod si certißimis argumentis, Lutum, & à Deo diligi, & cæteris omnibus rebus, quæ in terris creatæ sunt anteponi docuero, quid erit causæ, cur non etiam nos, id omnium rerum excellentißimum iudicemus? Iam igitur uos illud mirificum uestræ mentis acumen intendite; ego rem ipsam aggredior. Principio cum à Luto disceßum est, nihil in terris homine præstantius inueniri, nemo est qui dubitet: quin etiam illud omnes boni confitentur, hominem ex omnibus animantibus à Deo plurimum amari. quod etiam ipsa nos ratio credere penè cogit: videmus enim quęcunque in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, uidemus etiam, ac sentimus Dei prouidentiam in hominibus adiuuandis, & custodiendis semper excubare. non ignoramus à Deo proprium filium, ut ab erroribus homines, & ab æternis supplicijs liberaret, è cœlo demißum, & uinclis, ac uerberibus, atque omni supplicio excruciatum, ac necatum fuiße. sed innumerabilia Dei sunt, erga homines summi amoris indicia, cum pręsertim etiam ad imaginem, & similitudinem suam, ut sacræ literæ testantur, eos creare uoluerit, & rationis, atque consilij participes effecerit. videamus igitur ex qua materia Deus hoc animal, sui simile, ratione præditum, prouidum, sagax, acutum, multiplex, memor, plenum consilij,

quod

quod maria, terras, cœlum mente, atque cogitatione complectitur, quod unum ex tot animantium generibus, sibi ratione ac sapientia socium assumpsit, videamus (inquam) ex qua Deus hoc animal materia finxerit. Credibile est, præstantissimum omnium animal, ex ea materia, quæ Deo maxime grata esset, conformatum fuisse. quid igitur aiunt sacræ literæ? vnde formatum hominem ab initio commemorant? non ex argento quod ab omnibus preciosum æstimatur; non ex auro, quod plurimi homines maiore quam Deum ipsum amore prosequuntur, non ex smaragdis, vnionibus, chrysolitis, aut alijs id genus lapillis, qui preciosissimi creduntur, sed ex limo terræ, hoc est è Luti flore. Quid amplius postulatis? obsecro uos, Quirites, hoc Dei factum vobiscum diligentius perpendite, tum facilius statuetis quanta Luti sit excellentia. Deus optimus maximus, qui pro summa sua sapientia, rerum omnium naturas etiam antequam eas crearet, optime nouerat, qui facillimè quid cuique præstet & exquisitissimè discernit, cum simile sibi, & ratione, ac lege socium vellet animal procreare, Lutum ex omnibus rebus potissimum elegit, ex quo formaret eum animantem quem cæteris omnibus præficere statuerat, cuius rei quid aliud in causa fuiße dicemus, præter mirificã quandam Luti præstantiam, quæ Deum etiam ipsum ad sese amandum allexerit? ueniant nunc irrisores huius orationis, & illud sanctissimi vatis, atque Regis Dauidis interpretentur, de stercore erigens pauperẽ, vt collocet eũ cũ principibus, cũ principibus populi sui. quid est quæso, quod de stercore pauperẽ erigit? quid est quod eum cũ principibus suis collocat? nisi quod Luto summopere delectatur, & eos plurimũ diligit, quos omni studio, curaq; Lutũ obseruare uidet? Quid hoc loco mihi respõdebitis ò Luti uituperatores? huc quęso mecum in arenam descendite. conferte pedem, uibrate tela, promite uestram illam maledicam orationem orationem. Quid præliantes, ut aiunt, à muro iudicatis? cur infixo iaculo Parthorum more fugitis? cur in portu spernitis tempestatem? facile est accusare, nullo defendente; facile uituperare, nullo contradicente. huc adeste, si quid est in pectore roboris, & in me Luto patrocinante criminationes uestras exponite: efficiam profectò, ut intelligatis, longe aliud esse contra veritatem ipsa præsente disserere, quam ad uentos uerba facere. & innocenti nulla causa, nulla ratione maledicere. cur enim obsecro Lutum improbatis? quo crimine damnatis? cui culpę Lutum affine iudicatis? tacent, & ora pallor albus occupat. Proh Dij immortales, tanta ne quemquam mentis caligine circunfundi? tantis erroribus excæcari? ut quod in primis Deus diligit, id audeat improbare? quod præstantissimum esse Deus censet, id existimet esse vilissimum? malum est boni uiri iudicio non acquiescere; peius est amici uerum condemnare iudicium, pessimum uero parentis sui sententiam optimam non admittere. quid dicam, quantum

tandem scelus existimandum sit immortalis Dei iudicium uituperare? sed iam querelarum satis, id quod instituimus persequamur: non enim in hac re solum amorem suum erga Lutum Deus indicauit; sed in alijs etiam quamplurimis, quas hoc tempore singulas enemerare non necesse est. vnum etiam, aut alterum erga Lutum diuinę beneuolentiæ signum commemorabo, deinde ad alia uertam orationem meam. Iam plurima Dei filius (ut in sacris historijs legimus) admiranda suæ diuinitatis indicia dederat, & quotidie magis erga homines incredibilem amorem ostendebat, dum alios Dæmonibus oppressos liberaret, alios iam uita functos à mortuis excitaret, surdis auditum, mutis locutionem, ægrotis integram ualetudinem redderet; sed illud etiã restare uidebatur, ut in hominum parentem Lutum, aliquod beneuolentiæ suę signum ostenderet. Ecce autem cum per quandam regionem iter faceret, hominem ab ipso natali die cæcum reperit, quem cum vidisset, uenisse tempus existimans, ut eundem se esse ostenderet, qui mundi initio genus humanum ex Luto formauerat, & ut luti præstantiam omnibus notam faceret, quid fecit? expuit in terram, & proprijs manibus Lutum composuit; atq; eo Luto cæci illius oculos perunxit; quo facto confestim ille, nunquam antea gustatum videndi sensum accepit. Quis igitur non intelligit, omnium hominem conseruatorem Christum hoc suo facto declarasse, Luto nihil prorsus esse nobilius, ex quo visum, sensuum omnium excellentißimum reformauit? multa alia prius & egregia facinora gesserat, innumerabiles, & varios morbos depulerat, nullo unquam pharmaco, nullis herbis, nulla arte medica vsus est, sermone tantum, aut tactu, morborum genus omne profligabat. Itaque nemini dubium esse potest, quin hunc etiam cæcum si voluißet, vno verbo sanare potuisset. cur igitur Luto potissimum eius oculos vnxit, & sanauit? non alia quidem (vt opinor) de causa, nisi, vt Luti præstantiam, atq; nobilitatem indicaret, & parentis sui mortales admoneret; quantò.n. quis, Luto parenti suo, similior efficitur, tãto maior, atq; beatior esse solet: sed hoc obsecro mysteriũ, Quirites, diligẽter aduertite, qua.n. in re uera est, ac sũma fęlicitas? nempe opinor in eo, si quis plurimum à Deo diligatur: quis autem vehementius amatur à Deo, quàm qui Luti naturam, quo ad eius fieri potest imitatur? & qui præclare intelligit, quantæcunque ei fiunt accessiones, & fortunæ, & dignitatis, ex Luto se ad eos ascendisse, & non ita multo post ab eis ad Lutum se rediturum? hoc est quod ubique Deus præcipit, ut qui uoluerit omnium effici maximus, & fælicißimus, is primo minimus, & abiectißimus fiat. Quid aliud sacris in literis, magis quam summißio commendatur? uoluite diuinos libros, nullam in eis pene dixerim paginam inueneritis, in qua non humilitas, & abiectio maiorem in modum comprobetur: atque illi demum soli fælices, ac beati futuri prædicantur, qui se Lutum

esse cognouerint. sed quam huius rei causam aliam afferre quisquam potest, præter singularem quandam Dei, erga Lutum beneuolentiam? Age uerò, quis unquam ex omnium seculorum memoria, Deo gratior fuit, quam Hebreus Iuba? atqui hunc diuinis in historijs legimus, non tantum in Luto, sed etiam in sterquilinio sedere solitum. quid? quod ipse Dei filius, à uate sanctissimo ita loquens inducitur: Ego uermis, & non homo; opprobrium hominum, & abiectio plebis. quid enim aliud est, plebis abiectio, quam Lutum? clamat igitur Dei filius, cum hoc nostrum terrenum, atque mortale corpus assumpsisset, se Lutum esse factum. quin etiam submissionis gratia, se filium hominis, hoc est luti nepotem frequenter appellabat. sed iàm satis, ut opinor, à nobis declaratum est, nihil in toto mundi complexu, Luto esse præstantius, nihil excellentius, cuius tanta auctoritas est, ut sine eo nihil quicquam in terris fiat, quod omnia generet, alat, augeat, ex quo preciosissimæ quæque res originem trahant, unde nos etiam ipsi formati simus, quod denique maiorem in modum à Deo diligatur. Restat, ut etiam de eiusdem vtilitate uerba faciamus, quæ quamuis ex ijs quæ dicta sunt, maxima cognosci possit; tamen, ut clarius etiam eluceat, & de illa dubitare nemo possit, ad ea quæ supersunt aggrediar: uos uerò paulisper etiam dum huic orationi meę coronidem imponam, non tantum aures, sed etiam mentes, atque animos uestros accommodate. Non enim mehercle, ita nunc agam, quasi uim alicui, aut alteri rei tantum utilitatem afferre Lutum dicam, quod in cæteris rebus exornandis præcipuum esse iudicatur: nihil in hac oratione vulgare, nihil demissum expectetis: omnia summa, omnia prestantissima. nihil in omni rerum natura dico esse, nihil toto Cœlo contineri, neque paruum, neque magnum, modo sit animatum, cui rei Lutum non utilissimum esse uideatur. cum enim in rebus, quæ ex intima atque naturali motione, uitam habent, animarum tria genera dicantur inueniri; quarum una, uitam tantum nutrientem, sine sensu, corpori subministrat, & herbas, frutices, arbores, educit, alit, atque auget, altera non solum uitam, sed etiam sentiendi, atque ingrediendi uim, cunctis animantibus suppeditat, tertia omnium perfectissima atque optima, solis hominibus intelligendi, cogitandi, reminiscendi uirtutem affert, his omnibus uiuentium generibus, plurimam utilitatem afferre Lutum, ad uitę commoditatem ostendemus. sed ne fortassis aliqua cadat in nomen ambiguitas, quoniam multis cognominibus Lutum est decoratum, ea mihi declaranda esse censeo, quò facilius omnes eius utilitates perspici possint: Atque illud primò sciendum, omnem à nobis putrefactionem atque corruptionem Lutum appellari, siue ea sit in animante detractio confecti, consumptique cibi, siue sit humoris & terrę permistio, siue quocunque alio modo, res aliqua putrida facta sit. hunc etiam communi uocabulo

fimum

si num atque limum nuncupare consueuimus, ab agricolis verò letamen dicitur, ob id credo, quoniam, ut paulo post ostendemus, lætari agros faciat: quod autem in corpore gignitur animalium, id communiter stercus uocatur, vnde stercorari dicuntur agri, cum eo Luti genere uestiuntur: sed generatim Lutum omne, cœnum etiam dicitur, quæ sane græca est appellatio, quam si latine uelis interpretari, commune significat; nihil enim Luto communius, quod ut dicere instituteram, rebus omnibus animatis maximam afferre solet vtilitatem. Primum enim, Quirites, quis uestrum est quin intelligat Luto segetes, atque omnia sata maiorem in modum exhilarari? nam tellus ipsa rerum omnium parens, nisi Luti filij sui presidio sustentetur, uires integras ijs rebus, quæ nascuntur ex ea, subministrare nullo modo potest; unde factum est hominum solertia, ut agri quo fœcundiores essent Luto uestirentur, quæ res ab agricolis stercoratio nuncupatur; cuius tantam utilitatem esse sentiunt omnes, vt quamuis primum auctorem ignorent, tamen eum propter hanc solam inuentionem in Deorum numero collocandum esse censeant. scribit enim Macrobius à Romanis Saturnum fuisse sterculium vocitatum, & eo nomine pro Deo cultum, quòd primus stercore fœcunditatem agris comparauit; sed Augustinus in libris de Ciuitate Dei, Pici patrem Stercon fuisse scribit, à quo peritissimo Agricola sit inuentum, ut fimo animalium agri fœcundi fierent, atque ab eius nomine stercus dictum: at. uerò Plinius (inquit) Italia regi suo stercutio, Fauni filio, ob inuentum stercorationis immortalitatem dedit. sunt qui dicant Angiam regem in Græcia stercorationem primum excogitauißet, quam Hercules in Italia deinde diuulgarit, unde nata fabula sit, Angiæ stabulum ab Hercule fuiße repurgatum: illud certe constat stercorationis auctorem, ab antiquis indigitatum, & stercutium nuncupatum fuisse; & meritò: quid enim in tota agricultura stercoratione utilius? de qua doctus Hesiodus, ut apud Ciceronem ait Cato, ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet, unde uehementer à doctis, atque intelligentibus uiris improbatur. Nam Homerus, qui multis, vt mihi uidetur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio colentem agrum, & eum stercorantem facit. hac de causa uir ille sapientissimus Cato, cum de re rustica scriberet. præceptum optimum his quidem uerbis reliquit: sterquilinium magnum stude ut habeas, stercus sedulò conserua. uidetis ne quanta cura stercoris, grauissimo uiro Catoni fuerit? quis enim nescit quanto lætiores ueniant in agris stercoratis segetes, & quanto meßem afferant vberiorem? hoc nimirum illud est, quod agricolæ cum agnouißent, Luto cognomen indiderunt, & quod lætissimas fruges faciat, lætamen uocitarunt. Itaque magnam eius rationem habere solent, & magno studio atque diligentia colligunt, quo suos quisque agros, quam fieri potest optime uestiant:

quin

quin etiam Lutum vndique uenantur, & in uasis (quod ego hisce oculis uidi) accuratissime collectum, domum portare non dubitant, eumque maxime strenuum atque industrium existimant, qui plurimum ex eo diligentissime collegerit. neque satis habent illud colligere, quod sponte natum inuenerint, sed artem etiam, & diligentem curam adhibent, ut quam plurimum fieri potest, augeatur. Quare non sine causa præter cæteros omnes mortales, agricolæ sanctitatis, & iustitiæ laudem adepti sunt, ut etiam in operibus suis ingeniosissimi viri poetæ finxerint apud agricolas longissimo tempore Deos habitasse, cum propter hominum scelera de ciuitatibus expulsi fuissent: quæ quidem fictio, nihil aliud mihi significare videtur, quàm longe sapientiores agricolas esse, quam ciues; nam quotidie ferè Lutum ex ciuitatibus in agros exportatur: quod si uerum est id quod prouerbio dicitur, Deum esse illum, qui mortales adiuuat, nemini dubium esse potest, quin Lutum maximum numen sit, quod pulsum è ciuitatibus apud agricolas habitet. quid autem utilitatis frugibus Lutum afferat, id in agris ipsis uerno tempore, cum propè, ut spicas incipiant emittere, videre licet. ibi tum bene stercoratos agros aspicias, hilares luxuriare, segetes in eis magnitudine præcellentes, uiriditate conspicuas, culmo crassiore, calamo longiore, spica prominentiore; quæ iam eo tempore, non dubiam spem vberrimi fructus afferat. confer huic alium à Luto non aditum campum; uides primo quasi tristitiam soli, culmorum raritatem, ac tenuitatem, segetes humiles, quodam pallore suffusas, ante tempus arescentes, spicis minimis, aut nullis. illic uides eximiam ubique lætitiam, hic autem squalidam tristitiam, illic messis abundantissimæ spem maximam, hic omnis annonæ desperationem. ecquid intelligitis, Quirites in quorum usum, atque vtilitatem cedat hæc frugum abundantia? ecquid agnoscitis quanta sit in hac parte Luti potentia? non adeo vos tardo, aut hebeti puto esse ingenio, quin hæc facillime cognoscatis. Desinite Luto uestros agros obducere, tum demum facilius statuetis, quid Luti præsentia conducat, & quid absentia detrimenti ferat. Iam verò non frumentis tantum, sed etiam arboribus Lutum maxime prodest: quis est enim qui nesciat vites, vt reliqua genera prætermittam, quanto magis stercorantur, tanto copiosiorem afferre vindemiam? nam Luti succus ille pinguis, & vuidus, quem hebetes, & imperiti homines uilissimum, & sordidissimum esse iudicant, in suauissimum vini saporem conuertitur: quod ne fortasse meum esse commentum putetis, summus Philosophus, & rerum naturalium diligentissimus indagator. Empedocles, hoc affirmat, vt Aristoteles in topicis auctor est, cuius hæc verba notauimus: οἶνος ὕδωρ ἐςὶ σέσηπος, καθάπερ ἐμπεδοκλῆς φισὶ σαπὲν ἐν ξύλῳ ὕδωρ. vinum igitur nihil aliud Empedocles aiebat esse, quàm aquæ putrefactionem in vitibus: quid autem aliud est aquæ putrefactio, quàm Luti suc-

tus? ergo quod tanta cum iucunditate bibimus, quod tantam nobis lætitiam affert, tantam uoluptatem, quod tàm suaue est, tàm dulce, tàm iucundum, quod (vt ait Horatius) curas abigit, quod cum spe diuite manat, Luti succus est. quid autem attinet hoc loco vini laudes commemorare, cum paucissimi reperiantur homines, qui non illud maiorem in modum appetant, & auidissime bibant? quid enim esset inter homines læticiæ, quid hilaritatis, quid voluptatis, quid ingenij, nisi vinum esset? nam vini magnus amator Horatius eleganter ita clamat:

Fœcundi calices quem non fecere disertum?
Vina fere dulces oluerunt mane camænæ,
Laudibus arguitur uini uinosus Homerus.

Denique uir sapientissimus Cato uino tantopere delectabatur, vt ebrius sæpenumero fieret, sed neminem prorsus esse arbitror, quin intelligat, rem utilissimam, & optimam esse uinum: quare si quis hunc Deum liberum amat, quem quis non uehementer amat? is etiam Lutum eius parentem ut plurimũ amet necesse est. Iam uero quantum hortis, oleribus, uiretis, Lutũ utile sit, ne commemorandum quidem esse censeo, cum ignotum nemini sit, eum demũ hortum feracem fieri solere, ea olera tenera, & ampla perpetuò uideri, maximam in eis uiretis amœnitatem semper esse, quę luto fuerint optime saturata: quis nescit olitores adeo luti studiosos esse vt ciuitates etiam cum gerris, & sportulis peragrantes, illud accuratissimè colligant? atque etiam precio frequentissimè comparent? quis non magnopere lætetur, atque exhilaretur, cum pinguis horti uultum aspexerit, quem luto diligens olitor saturarit? quid illo uirore speciosius? quid illa amœnitate iucundius? hic ingentes brassicæ, solido caule, brachia late fundunt, illic uirentes amplo capite porri subalbescunt, hic longe diffusę betæ luxuriant, illic ciborum requies lactuca crispatur, hic grauis cucurbita uentrem in longum porrigit, illic asparagi sub luto tenerrimi caput amplissimum exerunt. sed ne ego stultus, qui singula prosequi velim, cum omnem hunc sermonem possim uno uerbo concludere. quicquid enim in hortis nascitur, id luto mirifice delectatur, alitur, augetur. sequitur ut animantibus etiam cuiusque generis, utilissimum esse lutum ostendam; Atque illa ratio potissimum animum meum inducit, ut coniunctim de hominibus, atque belluis agendum esse arbitrer, quod neutrum genus uideo sine luto posse diem unum uiuere; hic mihi Poetarum more linguas centum, oraque centum, & ferream uocem in mentem uenit, exoptare: tantam enim rẽ, & tam egregiam, nullus uerborum splendor, nulla sententiarum grauitas, nulla uis eloquentiæ, nulla denique animi contentio digne posset explicare; mihi quidem certe uoluntas non deest, ut cætera in dicendo digna re, digna uoluntate suppetant elaborandum est. etenim hæc, quam dicturus sum, luti utilitas

litas eiusmodi est, ut quamuis uerissima sit, tamen prope incredibilis esse uideatur, quis enim ita facile credat, uniuersos homines, omnes tam agrestes quam domesticas belluas, luto uitam exceptam ferre oportere? quid igitur faciam? cum iam dudum de luti eximia uirtute dicam? cum iam prope uim omnem uerborum effuderim? cum iam quicquid in me facultatis erat in dicendo consumpserim? neque illud omnino prouiderim, ut aliquid ad hunc locum mihi reseruarem? quibus igitur uerbis rem tantam aggrediar? opinor unus modus atque una ratio est. hanc luti tam magnam utilitatem in medio ponam. quæ per se tam clara est atque perspicua, ut nullius hominis ad eam amplificandam oratio requiratur; uos ipsi pro uestra prudentia quanta sit, uidere facillimè poteritis, nisi forte hoc non intelligitis Quirites, quod ut omnibus cognitum est, sic à paucissimis considerari solet, uos nisi uentris onus deponatis, & comedatis, nullo modo posse uiuere. sed cur tandem risum non continetis? non equidem dixi, uentris onus uos comesse oportere, sed ὕστερον πρότερον Homerice locutus sum. omnem enim animantem uentrem prius explere necesse est, deinde etiam exinanire: sed ne solertiam meam rideatis, qui hoc excogitarim, uidete quam pauci hoc aduertant, neque expleri uentrem, neque exinaniri sine luto posse. At dicet fortasse quispiam, ego uero sine luto uiuere possum, neque unquam luto uentri uacuo satisfeci. Quid illud quo uesceris, unde natum sit non intelligis? tam ne cito prioris orationis oblitus es? an non meministi, fruges omnes, uinum, cæteraque omnia quibus utuntur homines, ex luto nata fuisse demonstratum? qui tibi cibus? quæ potio? qui uictus? si lutum non sit adesse potest? Proh Deum atque hominum fidem, tu sine luto uiuere diem unum posses? qua re obsecro, aut quo cibo uentris egestatem subleuares? panem scimus è frugibus confici, quæ sine luto nasci non possunt, poma omnia de luto nata docuimus: carnes, ais, deuorarē, iam uero te non possum stulticiæ non condemnare. carnes comederes? quas obsecro carnes? nempe aut uolucrium, aut aquatilium, aut terrestrium animalium quod autē horū est animal, quod sine luto uitam agere possit? mitto iam de reliquis dicere, hoc unum premo quod omnium maximum est; qualis hominum esset uita sine luto? non equidem possum quod animo concipio uerbis exprimere, sed quanto minus eloquentia ualeo, tanto diutius in hoc insistam, in quo summam Luti utilitatem uideo non posse denegari. ueniant omnes Oratores, Sophistæ, Philosophi, Theologi, quid tandem contra hanc orationem meam afferre poterunt? an erit eorum quisquam tam impudens, qui negare audeat, homines, pecudes, uolucres, pisces, omne genus animantum, Luto solo uitam propagare? quamuis erit fortasse aliquis, qui cum semel omnes rationis metas transgressus fuerit, etiam apertè ueritati contradicere, & Soli, quod aiunt, tenebras offundere, non dubitabit. cæterum si car-

nes & cupedias ei detrahas, mare statim (ut dicitur) cælo permiscebit. sed non uideo qua ratione possit huic hominum generi persuaderi, sine Luto nullam esse uitam, nisi ualidissimis pharmacis, quæ uim habeant expurgandi multos dies exinaniantur, deinde cibus eis triduo denegetur: tunc demum intelligere incipient, atque alta uoce clamare, nullo modo se diutius sine Luto uiuere posse. quam enim impudentis est, id inficiari quod abscondi non possit? nullum est anni tempus, seu uigiles, seu dormias, siue ambules, siue sedeas, quo non semper tecum Lutum habeas; quod si fortasse casu aliquo, paulo abundantius egeratur, statim infirmus, ac debilis efficeris, nec pedes, nec manus, nec ulla corporis pars satis officium suum facit; quin etiam sæpissime nimio fluxu multi mortales intereunt, quem Græci morbum διαῤῥοίαν appellare solent. & erit aliquis, qui Luto spoliatum uiuere se posse diutius existimet, cum sola eius imminutione uideat, statim homines fato concedere? quod autem de hominibus dico, idem etiam de cæteris animantibus intellectum uolo, quorum nullum adempto Luto superesse ullo modo potest. cibus enim omnis in ipso stomacho, priusquam alat, atque nutriat, ut in Lutum conuertatur necesse est. unde perspicuum est, non tantum vtile Lutum esse, sed etiam omnino necessarium. Videte, Quirites, quam simpliciter, quam non fucate, quam non artificiosè uobiscum agam, ut nihil subdole, nihil uersute dicam, ut nulla fallaci conclusione, nullis mendacijs vtar, ut artis illius phaleratæ prorsus obliuiscar, ut nihil denique dicam, quod non mihi paulatim suggerat ipsa ueritas. nullam enim hactenus de Luti necessitate mentionem feci, cum tamen, quamuis utilissimum sit, longe magis necessarum esse, quam utile uideatur. id enim à nobis utile solet appellari, quod ad usum corporis aliquo modo potest accommodari, de quo fructus aliqui percipiuntur, necessarium autem sine quo nullo modo esse possumus, itaque cum sine Luto, nullus ex omnibus animantibus omnino possit esse, quemadmodum apertissime demonstratum est, sequitur ut prorsus esse necessarium, ad cuiusque animantis salutem concludendum sit. qua in re stultitiam hominum admirari maxime licet, qui quod omnium maxime necessarium est, oderunt, atque reijciunt, quod autem mare (quod aiunt) malorum secum adfert, id obuijs (ut dicitur) ulnis amplectuntur. quis enim est, qui non Lutum spernat, & aurum diligat? atqui Lutum iam uidetis præsentia sua uitam, absentia non dubiam mortem præstare; quo fit ut ad vitam conseruandam sit omnino necessarium, aurum autem si quis recte consideret, ad nullam uitæ commoditatem conducere prorsus inueniet; quin potius ingentium ac prope innumerabilium malorum sæpenumero causam esse. hinc enim cædes, incendia, rapinæ, bella intestina, ciuitatum direptiones, agrorum uastitates, tumultus, insidiæ, fraudes, patriæ proditiones, quic-

quid

quid dici, aut excogitari sceleris potest, cum interim à Luto nihil mali, nihil detrimenti, sed ut ab optimo parente, uitam, fortunas, commoda, uoluptates habeamus. quod siquid etiam aliud præter Lutum, utile fortasse reperitur, quod fieri posse non inficior, id tamen quicquid est utilitatis, acceptum ferri Luto necesse est, quoniam ab eo, sicuti antea docui, cuncta proueniunt. Agè uerò quale sit in cęteris etiam rebus, erga homines, Lutum uideamus. Non enim solum nos educat, alit, & oblectat, uerum etiam ita sese rebus omnibus accommodat, ut nihil sit, in quo nobis prodesse non possit, quis enim ignorat ędificandi rationem omnem prope Luto constare? quis non intelligit nullam posse ciuitatem sine Luto, nullum oppidum, nullam domum extrui? nulla Deis immortalibus templa dedicari? quis non uidet, cementum, bitumen, cretam, calcem, cætera, quibus omnes fieri substructiones solent, Lutum esse? iam non longius ab instituto digrediar in declamando, ne me putetis aliquid Rhetorum more confingere, sed profecto uidetis, Quirites, quem orationis splendorem prætermittam? possem enim dicendo subijcere oculis quod ornamentum, quæ uenustas, quæ dignitas, terrarum orbi deesse uideretur, nisi essent domus, nisi oppida, nisi ciuitates, nam aut in syluis ferarum more peruagari, aut in cauernis, ac terræ foraminibus, ut Troglodytę feruntur, habitare necesse esset; sed quoniam ad finem iam spectat oratio mea tantum unum illum addam, quod à multis etiam antiquis eruditissimis uiris animaduersum est, esse mirificam quandam in Luto uim, ad omnes è languenti corpore morbos depellendos, pleni sunt omnes medicorum libri, plena omnia pharmacorum quæ de Luto componuntur. quod siquis mihi fidem minime habendam putet, Plinium legat & Galenū, & quicunque de arte medica scripserunt. tum demum intelliget, quid ægris corporibus utilitatis Lutum afferat. quid? quod etiam ea Luti species, quam nos maxime fugimus, quæ de nostro egeritur corpore, maximi est usus in medendo: Nam Plinius certe stercus hominis inter magna morborum remedia connumerat, & Dioscorides tradit, hominis, & canis stercus, cum exaruerit, melle permixtum, & gutturi annexum, anginis mederi, cura nunquam fallente. quod etiam mihi belluæ quædam intelligere præclare uidētur, nam Pantheram aiunt, cum Aconitum gustauerit, quod uenenum est ei lętiferum, ac perniciosum, hominis stercus diligentissime quærere, quo degustato facillime sanatur: nam Vpupam tradit Aristoteles, ex hominis stercore sibi nidum construere. credo quod in eo maximam & sibi, & pullis suis utilitatem experiatur: has tam singulares, & eximias Luti uirtutes, etiam à maioribus nostris, quamuis rusticanis hominibus, aliquo modo perspectas, & cognitas fuisse facile crediderim; quippe qui mutato nomine, atque genere Lutum diuinis honoribus dignitati sint: cum enim uiderent, summum

summum Deorum Iouem marem esse, Lutum etiam suum eo genere insigniri uoluerunt, Stercutiumq; Deum appellarunt; cumque de Luto uiderent omnia creari, Iouem etiam ipsum ex eo prognatum esse crediderunt, itaque Stercutium, & Saturnum eundem esse dicebant: atque hac (ut opinor) de causa pedes lecti in quo Flamen Dialis cubaret, Luto tenui sicut Gellius scribit, circunlitos esse oportebat. neque uero expectetis à me Quirites, ut hac extrema orationis parte, quod à Rhetoribus fieri solet, ea repetam amplificando, quæ de Luti laudibus à me commemorata sunt; quid enim ea repetam, aut amplificem, quę ne semel quidem satis pro rei dignitate potuerim explicari? quid? an iterum ea dicam, quæ nemo penitus inficiari potest? nihil esse Luto nobilius, quod à clarissimis parentibus terra, atque humore natum sit, quibus Deus ipse, rerum omnium curam, atque administrationem demandauit? nihil esse Luto præstantius, unde quicquid est in orbe terrarum eximium generetur, unde non tantum belluæ, sed etiam homines ipsi formati sint? quod ab immortali Deo mirifice diligatur? an iterum commemorem vtile, atque necessarium esse Lutum? quod nullum animal eo priuatum uiuere diutius potest? quod eo frumenta, segetes, arbores, nutriantur, & fœcundiores efficiantur? quod ex Luto fiant, quæcunque sunt ad uictũ necessaria? quod ex Luto, ciuitates, oppida, domus, templa construantur? an iterum tot, tantasque Luti utilitates, quas nemo cogitatione, nedum oratione complecti potest, exponere contendam? non faciam Quirites, non diutius incredibiles, atque diuinas Luti laudes ingenij mei culpa diminuam. quamobrem hanc ultimam orationis partem integram cogitationi uestrę totam relinquam. uos quicquid excellens esse existimatis. Quicquid in rerum natura preciosum, quicquid amplum, quicquid magnificum ante oculos ponite. Ponite ante oculos hanc abmirabilem naturæ uarietatem, tot & tam egregios terrarum fœtus, tot animantium genera, tot res, & tam uarias ad usum hominum procreatas, ipsos denique homines; & cum diligentissime rerum omnium præstantiam, atque vtilitatem consideraueritis, tunc ad Lutum mentium uestrarum aciem reuoluite, & cogitate, nisi Lutum esset, nihil earum rerum tam excellentium potuisse generari. tum facilius apud vos ipsos statuetis, quantis laudum præconijs dignissimum esse putandum sit, & quantopere fallantur homines in opinionibus suis, tunc omnino decernetis, non esse temere cuiquam assentiendum, cum in hac re, luce clarius uideatis, vniuersos ferè mortales maximopere decipi.

PRO SE IN SENATV MEDIOlanensi; cum de mutatione nominis à Fabio Lupo, & à Macrino Nigro fuisset accusatus.

ORATIO X.



VM ita vitæ meę rationes ab ineunte ętate suscepissem, Patres conscripti, ut & parentum meorum optimorum hominum consilijs, & præceptorum, quos mihi plures, & eos perquam eruditos habere contigit institutionibus, & naturæ etiam ipsius instinctu, quam semper tanquam optimam ducem mihi sequendam esse censui, quęcunque facerem, omnia fugiendę turpitudinis, & honestatis adipiscendę causa mihi facienda esse statuerem, ut non ocio, sed labori, non libidini, sed industriæ, non inertię, sed ingenuis artibus me natum existimarem, sperabam fore, ut non solum ab aduersariorum meorum accusationibus, quos ego semper, propter eam, quę cum eis mihi est, collegij societatem, & colui, & obseruaui: sed etiam à maleuolorum hominum voculis, & ab omni denique reprehensione totius uitæ meæ cursus tutus esset perpetuò futurus. Quid enim aut accusatorum calumnias, aut obtrectatorum maledictionęs ille pertimescat, qui rectè uoluntatis conscientia munitus, primo neminem unquam sponte lęserit, deinde pro uirili parte quam plurimis semper prodesse studuerit? sed profectò nihil est tam integrum, quod non frangere, nihil tam sanctum quod non uiolare, nihil deniq; tam munitum, quod nō expugnare uel nocendi cupiditas, vel inuidia conetur. siquis enim diligentissime quærat P.C. nihil aliud in causa fuisse reperiet, cur aduersarij mei tam in me acriter exarserint, tam infensi infestique sint, ut omni contumelia me inuadant, de me famaque mea detrahant, me accusandum uobis esse censeant. nisi quia tam breui tempore præter spem atque expectationem suam, hac in literarum professione, qua sibi maxime placebant, in qua primas obtinebant, & se perpetuò regnaturos opinabantur, se dignitate uident à me beneficio uestro superatos, hoc est, quod eos assidue torquet, quo dies noctesque cruciantur, quo penitus disrumpuntur. nam usque eo lędendi cupiditate cęci contra famam dignita-

gnitatemque meam feruntur, vt dum me nimis cupide, atque importune insectantur, vobis etiam P.C. petulanter, & improbe maledicant. neque satis aduertant, aut cogitent, me sine ope uestra, sine auxilio, sine auctoritate, nequaquam ad hunc dignitatis gradum ascendere potuisse. quo fit, ut dū mihi procacitate linguæ nocere student, dum in me viris acerbitatis suæ uomunt, eodem tempore vestrum etiam de me iudicium perspicue condemnēt. quicquid enim est in me dignitatis, quicquid gloriæ, quicquid honoris, id à vobis P.C. me totum accepisse non solum grato animo cognosco, sed etiā libentissime prædico. uos me nouū hominem ex umbra, qđ aiunt, in solē eduxistis. uos hanc mihi amplissimā, atq; honestissimā utriusq; linguæ publice docendæ prouinciam uestra sponte demandastis. Vos mihi liberos uestros, atque uniuersam Mediolanensem iuuentutem erudiendam commisistis. Vos ijdem postea, cum propter bellorum tumultus intermissis literarum studijs, ab hac urbe discessissem, amplificato stipendio me reuocandum anno superiore censuistis. neque hoc imprudentissimi homines aduersarij mei considerant, vos sapientissimos & Reip. amantissimos uiros, nequaquam ad hoc munus me reuocaturos fuisse, nisi probum uirum, & tali dignum officio iudicauissetis. sed cum nullum in me scelus, nullum flagitium, nullam petulantiam, nullum eiusmodi crimen, quo meum nomen probabili de causa deferrent, ne fingendo quidem excogitare potuissent. propterea quòd ego semper ab ineunte ætate, quoad facultas mea tulit, innocentiam, atque integritatem vitæ complexus sum: videte quò tandem incredibili nocendi studio progressi fuerint. hanc unam leuem, & prorsus inanem accusationem, quemadmodum uos eā pro summa uestra prudentia iudicaturos spero, quòd ipse mihi nomen immutarim, suscipere non dubitarunt. vt si quo modo fieri posset, uestram à me beneuolentiam, quam in me singularem semper ostendistis, uestrosque animos à dignitate mea, cui semper hactenus magnopere fauistis abalienarent: in eam enim spem atque opinionem uenerant, fore, ut ista sua tam populari actione statim opprimerer, & penè prius à uobis condemnarer, quam ab eis reus fierem. nam me propter eorum hostilem impetum adeo timore perterritum existimabant, ut apud uos, quorum animos assiduis in me criminationibus accendere, atque inflammare conati fuerant, pro me ipso dicere nihil prorsus auderem. sed illud eos omnino fugit P. C. magnam uim esse conscientiæ, quod ait orator, in utranque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos uersari putent, qui peccarint. hæc igitur una res innocentiæ meæ fidem cuique uestrum facere debet, quòd nulli sceleris conscientia territus, simul atque mihi dies dicta est, nihil recusaui, quo minus uadimonium obirem, & uestro me iudicio nulla interposita mora committerem, quamuis multa esse, quæ contra me facerent hoc tem-

pore

pore non ignorarem, primum aduersariorum meorum summa gratia, qua plurimum eos in hac ciuitate posse non mirum est, cum multos nobiles ciues simulatio probitatis deuinctos consuetudine sua teneant, apud quos se deos in docendo faciant, & eruditionem atque doctrinam suam maiorem in modum extollant, & amplificent. qua certe scientiæ opinione multorum gratiam, & fauorem aucupantur, deinde incredibilis eorundem audacia, profluentiaque loquendi, qua mortalibus omnibus antecellunt, ut nihil tam incredibile esse uideatur, quod in quemuis hominem impudentissime fingendo dicere non audeant. mihi uero, quod uos T. C. non ignorare certò scio, mirificus quidam à natura pudor insitus est, ut cum in alienis etiam causis initio dicendi commoueri soleam, tum hoc tempore, quo mihi pro me dicendum est, & si recta conscientia fretus, audenti animo in hunc locum uenerim, tamen facere non possum, quin aliquo timore concutiar. sæpe enim mihi uenit in mentem subuereri, ne si forte de me, meæque uitæ rationibus aliqua dicere conatus fuero, in arrogantiæ suspicionem incidam, quam in hoc orationis meo principio T. C. maxime uelim a uobis deprecari, ut quæ mihi de me necessario dicenda sunt in hac causa, non ea me mea sponte, qui ab omni penitus ostentatione semper alienus fui: sed ab aduersarijs coactum, ne turpi iudicio uictus abeam, commemorare existimetis. nam si pudoris atque naturæ meæ rationem habere uoluero, nihil ut de me libere, nihil magnifice dicere audeam, nullam afferre causam potero, cur me uos dignum existimaueritis, quem ad hoc tam amplum, tamque honestum publice docendi munus eligeretis. huc accedit opinio quædam, quæ iam penitus insedit, atque inueterauit, in omnium ferè mentibus, non nisi alicuius fraudis atque maliciæ causa solere nomen immutari. qua in re maxime sese extulit, atque exultauit aduersariorum oratio. Vsque eo, ut hoc uno nomine se putent effecisse, ut me quam cupidissime uos T. C. damnaturi sitis. sed ut spero & opto, nunquam improbitate sua, nunquam conuicijs, & calumnijs suis efficient, ut uos ista prudentia, atque sapientia, tam leui criminatione ducti, ciuem eum, in quem tot ac tanta iampridem beneficia contulistis, quem uestra sponte tātis honoribus condecorastis, innocentem aduersariorum crudelitati iugulandum tradatis. quæ est enim ista accusatio, qua se sperant apud uos non tantum omni me dignitate spoliare, sed etiam si fieri potest, infra mortuos amandare? quam leuis? quam nugatoria? quam indigna uestris auribus, uestroque conspectu? quid est, quod in me reprehendatis boni accusatores? an me fortasse nefarium aliquod, aut impium, aut scelestum perpetrasse coarguitis? nihil minus. quid ergo? tibi aiunt, nomen immutasti. cum enim prius ab omnibus Antonius Maria dicereris nunc te Marcum Antonium uocari iubes. en crimen. en accusatio. digna uero causa, pro-

pter quam tantas isti tragœdias excitent, me insectentur, exagitent ex hominum numero eijciendum atque exterminandum esse clamitent. nihil enim aliud in me tam longo sermone suo, tot odiosis nugis aduersarij reprehenderunt, nisi quod unam in nomine meo syllabam immutarim, atque ex Maria Marcum fecerim. Equidem eum esse me gaudeo P. C. in quem cum maximè cuperent aduersarij, ne uerisimile quidem ullum crimen fingere potuerunt. tota enim eorum accusatio, quemadmodum audiuistis, in nominis mutati reprehensione uersata est. nihil de uita, nihil de moribus, nihil de honestatis fama detraxit. quod ab istis non ideo factum est, quia deesset illis maledicẽdi cupiditas; semper enim maledici conuiciatores & fuerunt, & habiti sunt; sed quia nimis impudenter & aperte mentiri ueriti sunt. cum nihil omnino. quod probabiliter accusare possent, inuenirent. Bene habet, iacta sunt optima defensionis meæ fundamenta. neque enim uereor, ne fraudis alicuius aut maliciæ gratia nomen à me quisquam uestrum immutatum existimet, cum prope aduersariorum confessione uir bonus atque integer iam iudicatus esse uidear. Nam qui accusator, nihil in eius uitam dicit, quem accusat, is plane uirum probum atque honestum se accusare confitetur. Itaque mihi facilis ad aduersarijs, & expedita ratio defensionis proposita est. quoniam, ut ipsi tacendo confitentur, omnis abest à me, meisque moribus fraudis atque maliciæ suspicio. Sed ut facilius intelligere possitis P. C. quod iam uobis penè persuasum esse certum habeo, nihil hac in re malitiosè, nihil improbè gestum à me fuisse, date mihi hanc ueniam, accommodatam huic causæ mihi ad uincendum prope necessariam, uobis, quemadmodũ spero, non molestã, ut apud uos de meipso, et de superiore uita mea paulò liberius aliqua dicã. Sic.n. & uerũ ex me audietis, & mores meos purgatos probatosq; esse intelligetis, & de tota huius causę ratione liquidius & apertius iudicare poteritis Iulianus Comes homo cum innocẽtia, atq; integritate vitæ, tũ officio, fide, auctoritate sui municipij facilè princeps, mihi pater fuit P. C. qui cum Maioragiũ uicũ habitaret, atq; ita se comiter liberaliterq; gereret, ut vicinis omnib. gratus, & carus haberetur cognomen à loco sortitus est, & Maioragius appellatus. is cum adhuc esset adolescens, uxorem duxit ex antiqua nobilique comitum familia Magdalenam nomine, lectissimam, & honestissimam fœminam. ex qua cum primo tres filias suscepisset, tandem etiam me quarto loco suscepit: quem ex patris sui nomine, qui mortem iampridem obierat, (sicut à plerisque fieri solet) Antonium appellauit, ut in filio patrem à mortuis quodammodo reuocare uideretur. hoc enim præcipue nomine semper delectata fuisse familia nostra uidetur. Nam & apud maiores nostros clarissimos comites permulti fuerunt, & hoc etiam tempore complures in ea sunt Antonij. Cum igitur magna quadam cum diligentia atque cura, quæ me unicum

habebat masculum mater educaret, & quotidie uota faceret, ut uiuax, & superstes essem, boni ominis gratia. quemadmodum ex ipsa sæpe audiui, nomini meo Mariam addidit: ut sanctissimum illud diuinæ matris nomen materna quadam pietate, muliebrique religione mihi additum, gratiorem ex nomine meo sanum, atque amabiliorem ad ipsius matris aures apportaret. eam enim sæpissimè commemini dicere se Mariæ nomine mirandum in modum solitam esse recreari. Hinc igitur accidit, ut ab incunabulis usque, non à matre solum, quæ mihi nomen illud addiderat, sed etiam à patre, atque ab omnibus vicinis Antonius Maria semper uocatus fuerim. neq; enim unquam alio nomine me passa est mater quoad uixit appellari. neq; pater cū hoc parui esse momenti iudicaret, in ea re matris uoluntati refragari voluit. ab his initijs profectus, vt primum per ætatem mihi licuit, & latinis & græcis literis ad humanitatem informari, statim à parente, qui me quam doctissimum fieri vehementissime cupiebat, quamuis ei non admodum ampla rei familiaris copia suppeteret, erudiendus doctissimo præceptori traditus sum. sed cum aliquos iam in literis progressus facere cœpissem, postea temporum iniuria, quę diu maxime perturbata, atque tumultuosa fuerunt, effectum est, ut per annos amplius octo, tametsi literarum essem amantissimus, nihil tamen in eis operæ, nihil studij ponere potuerim. donec tandem cum paulo quietiora tempora successissent, à Primo Comite consobrino meo doctissimo uiro Nouocomum, quæ Romanorum colonia fuit ubi tunc ipse publice docebat, magna sanè cum humanitate, atque beneuolentia perductus sum. ibi cum aliquod tempus operam Primo dedissem, qui me cum studiosè, tum peramanter erudire contendebat, & ipsius præceptoris iudicio tantum iam in literis profecissem, vt non tantum latinos, & græcos auctores per me ipsum intelligere sed alijs etiam interpretari facile possem, Mediolanum in antiquam maiorum meorum patriam & ciuitatem ueni, uiuente adhuc Francisco Sfortia Mediolanensium duce ac principe. Statim Fanniani cum adhuc ignotus in hac urbe penitus essem, me domum suam receperunt, eaque comitate, atque liberalitate erga me longo tempore uisi sunt, ut huic Lancilloto Fanniano uirò summa uirtute, fide, religione prædito non minus quam parenti me debere & sentiam, & libentissime prædicem. fui apud hunc annos circiter quinque. quo quidem tempore literarum studijs adeo uehementem operam dedi, ut totum illud quinquenium in labore atque contentione animi contriuerim, ut me non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non conuiuia delectarint. Testis est uir iste grauissimus atque ornatissimus Lancillotus Fannianus patronus meus, qui mihi adest, de me solicitus est, meum honorem, atque existimationem tuetur. qui cum in studijs literarum me continenter versari uideret, magno quodam cum amore sæpissime

ſime reprehendere ſolebat, quod acquirendæ ſcientię deſiderio, propriæ ſalutis obliuiſcerer. Teſtes ſunt omnes qui me norant eo tempore, ut non ſemel propter nimis aſſiduum ſtudium, cum in grauiſsimos morbos incidiſſem, de uitę periculo dimicarim. Erat autem ſtudijs meis ille finis propoſitus, ut ſi quomodo fieri poßet, amiſſa iampridem in hac ciuitate dicendi ratio, & declamandi conſuetudo per me reſtitueretur. Itaque non tantum ipſe prope quotidiana dicendi exercitatione utebar, ſed etiam nobiliſſimos adoleſcentes incredibili quadam cum animi uoluptate propter eorum excellens ingenium more ueterum aſſidue declamantes audiebam, & eorum dictionem, quantum per me fieri poterat, ad illius diuinæ Ciceronis eloquentiæ modum, atque exemplar informabam. neque tamen interea cæterarum artium ingenuarum ſtudia prętermittebam. nam eodem tempore ab Aruunte Bataleo ingenioſiſſimo, & acutiſſimo uiro in dialectica ſtudioſiſſime exercebar: quæ, quod ait Cicero, quaſi contracta & aſtricta eloquentia putanda eſt. & in mathematicis diſciplinis Hieronymo Cardano philoſopho medicoque peritiſſimo, & noſtri temporis mathematicorum facile principi dabam operam. Sed cum propter nouam docendi rationem meam maximus quotidie nobiliſſimorum adoleſcentium concurſus ad me fieret. nam & uos P. C. & cæteri ciues noſtri de me iam eam opinionem conceperant, vt mihi rectiſſime filios ſuos committi exiſtimarent. cogitare cæpi longe mihi, & ad famam clarius, & ad erudiendam iuuentutem commodius fore, ſi publice docendi prouinciam à Gymnaſiarchis noſtris mihi demandari procuraßem. quam in ſpem & cogitationem adductus ſum, poſtquam uir ſapientiſſimus Philippus Saccus huius publici conſilij auctor, & ueſtri ordinis princeps, me ad eam prouinciam petendam inuitauit, ſuamque ſuffragationem omnium potentiſſimam & probatiſſimam mihi ſua ſponte peramanter obtulit. huius igitur præcipue opera, tum etiam ſtudio, atque fauore clariſſimi, & ampliſſimi viri Franciſci Sfrondati, qui cum eo tempore Mediolani primarius ſenator haberetur, & Caroli Quinti imperatores conſiliarius eſſet, ſummum dignitatis gradum obtinebat, magno conſenſu totius ordinis ueſtri cum uix ſextum ac vigeſimum annum attigiſſem, ad oratoriam artem publice docendam electus ſum. quo quidem munere duos annos ita perſunctus ſum, ut (nequid arrogantius de me dicam) nemo diligentiam aut induſtriam meam deſiderarit. quin potius ita noctes, & dies in omnium doctrinarum meditatione uerſabar, ut non tantum propinqui, atque neceſſarij mei, ſed etiam multi ex uobis P. C. me ſæpiſſime reprehenderent, quod nimios magnos labores, & uiribus meis impares aßumere non dubitarem. ardebam enim (ut ingenue fatear) incredibili gloriæ cupiditate, quam in adoleſcente nequaquam eſſe uituperandam ſapientes omnes exiſtimant. nullum igitur omnino diem eße patiebar, in quo

non

non aut publice docerem, aut priuate mecum ipse meditarer, & vel scriberem, vel declamarem. frequenter autem eodem die hæc omnia faciebam. Interim cum apud nos maxima esset belli suspicio, quoniam ingentes Gallorum copiæ iam Alpes transcenderant, atque in taurinis cõsederant, omnes publici bonarum artium professores, ut fit in eiusmodi temporibus, dimißi sunt, & studia literarum intermissa. Quare cum iam biennium in publico uersatus fuissem & meum in hac urbe nomen celebrari cœpisset, Mediolano sum profectus. ea tamen cogitatione, atque mente, vt, quoniam bellum non semper fore sperabam, ad eandem publice docendi prouinciam instructior atque eruditior aliquando reuerterer. Itaque cum Ferrariam accesßissem, & præclare intelligerem: quantum huic meæ professioni vtilitatem vel mediocris iuris ciuilis cognitio poßit afferre, propter multos, qui paßim occurrunt, in probatis auctoribus locos, ex intima iuris prudentia decerptos, atque delibatos; oblatam mihi prçclaram occasionem repudiare nolui; sed eodem ardore animi, quo reliqua studia complecti solitus fueram, etiam ius ciuile sum amplexus. Itaque Andreæ Alciato ciui nostro, iurisconsultorum omnium non tantum huius ætatis, sed etiam ueterum penè principi qui proximis quatuor superioribus annis Ferrariæ uis ciuile professus est, multum operæ dedi. Sed quia memineram non idcirco me iuris ciuilis studium amplexum fuisse, ut aliquando consulentibus de iure poßem respondere, sed tantum, ut facilius bonos auctores intelligerem, ideo summum etiam philosophum uincentium Magium eodem tempore audiebam. semper enim admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus fui, neque id unquam studiũ, cum ab ineunte ætate complexus fuissem, mihi dimmittendum esse censui. Erant in manibus eo tempore mihi lucubrationes quædam, quas ut amicis id à me flagitantibus obsequerer, in lucem emittere cogitabam. sed incertus animo ferebar, quo modo meum in eis nomen infrciberem, nam in uerborum delectu, quod C. Cæsar eloquentię principium esse dictitabat, adeo diligens & penè dixerim superstitiosus eram, ut nullum omnino uerbum, nullam uerborum coniunctionem, nullam dicendi formulam admittendam mihi esse censerem, quã non apud ueteres latinos, atque probatos auctores inuenißem. id igitur in nomine meo præcipue seruandum esse statuebam, ne cum latinę linguæ, candorem, & elegantiam profiterer, aliquis mihi barbarum nomen, & inusitatum aliquando poßet obijcere. atque eo magis, quod mihi nullo modo conuenire uidebatur, ut muliebre nomen cum uirili coniungeretur. quis enim apud antiquos vnquam talem nominis coniunctionem uel legit, uel audiuit, vt quis à uiro & muliere nominaretur? legimus quidem à beluis quosdam aliquo euentu cognomina fœminea tulisse, ut Asinæ Scrofę, Merulæ Lamiæ dicerentur; sed qui à mulieribus cognomen duxerit, neminem omnino

nino legimus. Itaque cum de hac re diu deliberassem, tandem nomen illud Maria, quod, ut initio dixi, fuerat aduenticium & à matre additum, mihi dimittendum esse statui. neque id tamen sine doctißimorum hominum consilio qui: quod infra perspicue demonstrabimus; omnino mihi licere confirmabant, non tantum quod mihi displicuisset nomen repudiare, sed etiam quod placuißet, uel prænomen, uel cognomen assumere. quæ res effecit. dicam enim non deriuandi criminis gratia P. C. sed ut sciatis, quod factũ est, vt me Marcum Antonium inscriberem non dubitarem. assumpto etiam à patre Maioragij cognomine. quod ille, quemadmodum antea docui, sortitus à uico Moioragio fuerat. Primum igitur Ferrariæ, cum orationes quædam meæ, defensionesque Ciceronis contra Cælium calcagninum in lucem venissent, ex earum inscriptione Marcus Antonius Maioragius ab omnibus, qui me norant, uocari cœptus sum. deinde cum quantum mihi satis esse uideretur Alciatum audiuissem, & hac in ciuitate restincto iam belli tumultu, studia literarum instaurari intellexissent; mihi statim redeundum esse Mediolanum censui, ut intermißum publice docendi munus iterum aggrederer. quod haud ita multo post longè maiori quam antea stipendio, atque existimatione uestro sum beneficio consecutus. Hoc aduersarijs meis adeo molestum atque graue uisum est, ut omni primo ratione conati sint efficere, ne pristinum locum meum & dignitatem recuperarem, deinde cum præter opinionem illis euenisset, ut uos P. C. me tam liberaliter, tamque benigne reciperetis, nunquam apud ciues Mediolanenses de fama, atque doctrina mea detrahere cessarunt, donec tandem cum aliud nihil criminis, quod aut uerum esse, aut uerisimile uideretur, excogitare potuißent, hanc immutate nominis actionem in me suscitarunt. Hic est exactæ vitæ meæ cursus, P. C. hæc studiorum meorum ratio, hoc duorum & triginta annorum, quibus hactenus uixi, spacium, in quo nulla fraus, nullum notabile uitium, nulla insignis malicia reperitur. illud unum ab aduersarijs, in omnem uitam meam studiosè cupideque perquirentibus, grauius est reprehensum. quòd in nomine meo Mariam in Marcum permutarim. quod quidem per se, nullo adiuncto scelere, nullo dolo, nullo fraude, quam leue sit, atque ridiculum crimen, puto uestrum penitus ignorare neminem. Intelligo P. C. totam aduersariora accusationem tres in partes distributam fuiße, & in huius facti mei reprehensione, unam earum, quòd contra leges, atque instituta maiorum; alteram quòd contra omnium consuetudinem; tertiam quòd contra decus atque honestatem sit eße uersatam. quibus singulis ordine mihi respondendum esse arbitror. Vt si forte aliquid oratione sua se perfeciße existimant, hæc illis opinio detrahatur. Et iam tandem intelligant, aliud eße uerè atque iustè accusare, quod in hominem innocentem minimè facere potuerunt

tuerunt, aliud improbè atque maledicè conniciari, quod unum in tota sua accusatione consecuti sunt. Ac mihi quidem in hac prima parte non admodum laborandum esse uideo, quoniam etsi contra leges hoc à me factum aduersarij dixerint, nullam tamen penitus neque diuinam neque humanam legem proferre potuerunt, qua cautum sit, ne nomen immutare liceat: sed tantum à quibusdam iurisconsultis se audiuiße dixerunt à legibus nequis sibi nomen mutet, probiberi. qua quidem in re cum summam, atque, ut ipsi iurisprudentes uocant, crassam ignorantiam, tum etiam maximam leuitatem ostendunt: qui cum apud tales uiros, quales uos estis P.C. iudicium exerceatur, sperent ex eo, quod ipsi aliquando uel audiuerunt, uel quod est uerisimilius se audiuisse commenti sunt, non autem ex eo quod re uera lege sancitum inuenitur uos legum peritissimos, & religiosissimos obseruatores iudicatores. Quamobrem ita cum eis agam, si quo modo conuenire poßum, ut hac de causa statim decidatur. Si lex una uel ciuilis, uel diuina, uel pontificia reperitur, quæ sine fraude mutare nomen prohibeat, nihil mihi prosint exempla doctorum hominum, quæ plurima sunt, nihil antiqua consuetudo, quæ uim legis obtinet, nihil denique uita, ad hunc usque diem honestè acta: me confestim damnate: me quouis supplicio dignum existimate: sed si uerba tantum inania fundunt accusatores, si tantum ea dicunt quæ non modo non auctoritatibus aut rationibus confirmant, sed ne confirmare quidem laborant, poteritis ne uos ista sapientia, ista religione, ista iustitia P C. animum inducere, ut ea credatis quæ hostili animo, sine ullis testibus, sine legum auctoritate, sine ulla firma probatione, contra me isti falsa crimina quasi uenenata tela conijciunt? noui uestram intelligentiam, uestram fidem, uestram æquitatem, nullo modo feretis, ut is, uestro iudicio damnatus abeat, quem non certo aliquo crimine, sed tantum calumnia quadam, & falsa iuris interpretatione circumuenire aduersarij cupiunt. nam quæ tandem sunt istæ leges contra quas à me factum esse dicitis accusatores? vbi scriptæ sunt? vbi reperiuntur? ciuiles ne sunt? an pontificiæ? an diuinæ? generales, an municipales? æquidem cum & ipse diu, multumque totum iuris ciuilis, & pontificij corpus percurrißem, & utriusque iurisperitissimos homines consuluißem, nullam unquam legem, nullum Senatusconsultum, nullum plebiscitum, nullam principum constitutionem, nullum magistratuum edictum, nullum prudentium responsum aut reperi, aut eße audiui, quo speciatim cautum sit, ne quis sibi nomen immutet. quod si uos esse dicitis, cur non quamprimum profertis? cur non in medium adducitis? Legimus quidem Athenis lege cautum fuisse, nequis sibi maternum nomen imponeret, ne ue fœminæ familiarum cognomina uel celebritatum susciperent, sed quid hoc ad causam nostram? nam etiam si grauissimis pœnis, & sanctionibus

apud

apud alias nationes mutare nomen lege prohibitum eßet, non tamen apud nos ideo damnari quisquam deberet, nisi nostræ etiam uel ciuiles, uel pontificiæ leges prohiberent. nunc uero cum nullam neque nostram, neque externam legem inuenire poßitis, qua mutatio nominis impediatur, quid est, quod hoc nomine me tam impudenter urgeatis, ut contra leges à me factum fuisse clamitetis? Sed quid in leuiculis istis calumnijs uestris commoror? quid si leges nostræ nominis mutationem non modo non prohibent, uerumetiam apertè concedunt? quid si, quod nos contra leges esse dicitis, ego luce clarius à legibus ipsis permitti docuero? quid erit causæ quo minus improbißimi calumniatores esse uideamini? Quid ergo? uos nullam legem quæ prohibeat afferre potuistis, ego uero contra quę permittat, & concedat, & licere palàm testetur afferre possum. negatis? at iam efficiam, ut uel inuiti fateamini. Recita Diocletiani atque Maximiani legem, quam Iustinianus in suo codice comprobauit, & perpetuò deinceps ratam esse uoluit. Recita. Lex Diocl. & Max. Sicut initio nominis prænominis, cognominis recognoscendi singulos impositio libera est priuatis, ita eorum immutatio innocentibus periculosa non est. Mutare itaque nomen, uel pręnomen, uel cognomen sine aliqua fraude licito iure, si liber es, secundum ea, quæ sæpe statuta sunt minime prohiberis, nulli ex hoc præiudicio futuro. Auditis ne P.C. quam clarè, quam apertè, quam dilucide nomen uel prænomen, uel cognomen mutare lex concedat? modo liber sit is, qui nomen mutat, & id sine aliqua fraude faciat. quin eadem lex ostendit, hoc non semel esse tractatum, sed sæpe statutum fuiße, cum ait: secundum ea quæ sæpe statuta sunt. quàm autem apposita, quam uenusta, quam pulchra quam uera similitudine legislator utitur, ne fortaße aliquis de hac re dubitare poßet, & leuitatis aut inconstantiæ famam timeret, si nomen sibi mutare uoluißet. Hoc, inquit, est in arbitrio atque in potestate nostra, ut quandocunque nobis placuerit, nomen immutemus: quemadmodum enim initio nominis impositio cuilibet libera est, & quodcunque uoluerit, siue pater, siue alius quiuis puero nomen imponere potest, ita quilibet cum adoleuerit, si forte sibi nomen, uel à parentibus uel ab alijs impositum minime placuerit, sine ullo periculo, modo sit innocens, potest illud immutare. Quid hac sententia clarius? quid apertius? quis huius legis uerba potest aliter interpretari? quis in alium sensum detorquere? quis exceptione aliqua contrahere? cum ipsi legislatores una tantum eam exceptionē addat, extra quam siquis fraudis gratia faciat. quo in loco iurisconsulti hoc fraudandi gratia fieri sentiunt, cum sigillatim, & in una tantum, aut altera re nomen mutatur, non autem cum generatim atque in rebus omnibus. cum igitur hanc unam fraudis causam legislatores excipiant, nemini dubium esse potest, quin alias omnes admittant,

mittant, unde Baldus legum interpres acutissimus, totius legis huius summam ita paucis explicat: Mutatio nominis non fraudulenta libera homini est permissa. qood etiam Alciatus noster quarto Dispunctionum suarum libro comprobat. quæ cum in memoriam reuoco, nullum causæ meæ patronum desidero. nam etiam si nihil de hac re lege cautum fuisset, tamen id mihi licere contenderem. quæ enim legibus minime prohibentur, omnibus ea concedi uidentur. nunc uero cum lex ipsa palam testetur, & aperte clamet, licere cuilibet homini libero mutare nomen. quid est, cur ego dubitare debeam, quin omnium sententijs uictor in hoc iudicio discessurus sim? nam quod quidam huius legis interpretes ita sentiunt, uiri boni esse officium, ad effugiendam fraudis suspicionem, uniuersæ multitudini nunciare, se pristinum nomen immutare uelle, uel edicto proposito se in posterum alio nomine usurum patefacere, id tametsi non legis præceptum sit, sed tantum ipsorum interpretum consilium, tamen à me diligenter obseruatum est; qui non prius me Marcum Antonium Maioragium appellaui, quam essent scripta mea typis æneis excussa & passim peruulgata, quibus facile possent omnes intelligere, me deinceps eo nomine semper uti velle, quamobrem aut lex damnanda est, quæ nomen mutare permittit, aut ego lege sum absoluendus. sed quis tam audax, tam temerarius, tam furiosus esse potest, qui legem eam improbandam esse censeat, quæ iam annos mille ducentos atque amplius, ex quo fuit à Diocletiano, & Maximiano lata, deinde à Iustiniano comprobata semper ualuit? quam nemo unquam reprehendere ausus est? cuius auctoritate freti multi doctissimi homines nomina commutarunt? cui nihil unquam ex quo fuit edita, neque abrogatum neque derogatum fuit? quæ tam clara, tam perspicua est, ut cum aliæ pleræque leges uarios sensus admittere posse videantur, hæc nullum alium sensum, nullam interpretationem prorsus admittat? quod si lex ualet, si firma est, si rata, quis non intelligit à me legitime nomen immutari potuisse? quod enim ex lege fit, id etiam iuste fieri existimant, alioquin à iusticia leges discreparent, quod ne dictu quidem fas est. ergo sequitur, ut hoc à me iustè factum sit. ridet accusator meus Fabius Lupus, maximus (ut ipse sibi uidetur) ueterator, orationem se sperat inuenisse, qua me differat. nam reliqui minus aliquanto mihi sunt infensi. hic vnus urget, instat, quiescere non patitur, sanguinem meum sitit, me uiuum exorbere concupiscit, immiti quodam atque efferato animo tanquam ictus aper in me ruit. audiuit, ut opinor, nominis mutationem iure ciuili cuiuis homini libero permissam esse. quare multis exemplis, & argumentis conatus est ostendere, non omnia quæ iure ciuili permittuntur homini christiano esse concessa; quoniam multis in rebus pontificiæ leges à ciuilibus plurimum discrepent. qua in re supra modum eius exultauit oratio, atque ita se-

Q seia-

se iactauit & extulit, ut uocem illam suam odiosam atque ululantem ea ratione se uendibiliorem posse facere speraret, perinde quasi noua quædam & ante hunc diem inaudita diceret. quę neque uos P. C. neque quisquam alius literarum studiosus potuerit unquam aduertere. Quid ais bone accusator? qua in re legem à me citatam damnas? quid habes contra illam dicere? quid est, quod eam improbandam censeas? multa sunt, inquit, iure ciuili permissa, quæ tamen à diuinis legibus & pontificijs penitus abhorrent. audio. sed quæ tandem ista sunt? potes ne inter ea nominis mutationem commemorare? nihil minus, quid ergo? permittunt, inquit, leges ciuiles esse in ciuitatibus lupanaria: permittunt fœnora centesimarum, besium, & semissiũ: permittunt adulterum cum filia nupta deprehensum interfici: nemo tamen uir bonus scortari, fœnerari, occidere, iustum esse dicet. quid prętereà? permittunt leges oppressos ęre alieno pauperes in carcere emori; permittunt vt qui uxorem non habet, ei concubinam habere liceat, & alia nonnulla, quæ nemo uir probus laudare possit. sunt ista uera. quis negat? sed quid ad causam, & quæstionem nostram? habet ne similitudinem aliquam mutatio nominis cum meretricia consuetudine, cum fœnore, cum cæde, cum pellicatu? quis tam rerum ignarus, tam amens, tam stupidus est, quin intelligat hæc tota, quod aiunt, diametro discrepare? iam uidelicet te auctore & iudice, si puella sibi nomen immutarit, in tam graue crimen incidet, quam si concubina alicuius fuerit, aut meretriciam uitam instituat, siquis religionis gratia nouum sibi nomen assumpserit, æque peccabit, ac si fœnerator aut homicida factus fuerit. quis hæc tam absurda, tam à communi sensu aliena, tam à ratione abhorrentia sine stomacho potest audire? quis non uidet argumentorum inopia te illa conquirere, quæ non modo tuam accusationem non adiuuent, sed etiam plurimum infirment? quæ nihil aliud quam hostilem atque iniquum animum tuum ostendant? speras ne talibus uiris iudicantibus istam similitudinem tuam te probaturum? poterunt ne isti iudicare, tam grauiter ab eo peccari, qui sibi nomen mutet, quam ab eo, qui scortetur, fœneretur, occidat, concubinam habeat? uide, ne sint ista tua decreta stoicorum, qui non minus eum peccare censebant, qui gallnm gallinaceum, quam qui hominem occidisset, qui caulem alterius horti fregisset, quam qui deorum immortalium fana spoliasset. salue noue stoice, zenone temperantior, Catone seuerior. sed tamen quæso te nisi molestum est, prius quam ista tua tã firma ratione condemnor, ut mihi pauca quædam respondeas. cupio enim ex te intelligere, utrum diuinis atque pontificijs legibus scortationes, fœnora, cædes, pellicatus prohibeantur, nec ne? quid hoc, inquies, ad rem? nihil fortasse. uerum tamen credo te responsurum esse, quod nullo modo negare potes, talia omnia iure pontificiò nominatim

esse

esse probibita. sed quid de nominis mutatione, eodem ne modo cautum est? Prò summe deus, quantam hominibus cęcitatem improbitas atque nocendi studium inducit. nescit omnino quid respondeat, quid fingat ex templo. non habet. uidet enim apertissimè, quæ modo commemorata fuerunt à diuinis legibus & pontificijs esse reprobata, nominatimque de singulis cautũ esse, ne cuiquam scortari liceat, ne liceat fęnerari, atque ita de cæteris. cum tamẽ interim nusquã aut in sacris literis, aut in põtificio iure, aut in ijs q̃ sanctissimi homines ediderũt operibus, nomẽ mutare ꝓhibitũ sit. hac.n. diligẽtia sapientissimi uiri maiores nostri qui ius pontificium condiderunt, quod uulgò Canonicum uocant, usi sunt: ut non tollere ius ciuile, sed emendare quodammodo uiderentur. itaque factum est, ut quæcunque uiderent à fide persuasioneque christiana nihil abhorrere, ea firma, atque rata omnia esse voluerint. quæ vero uel in minima quidem re à diuina lege dissentire intelligerent, ea uel probibenda penitus, uel corrigenda. saltem esse censuerint. Scortationes igitur & fænora, & pellicatum, & eius generis cętera, quæ semper annexam turpitudinem habent, quamuis ciuili iure concederentur, procul tamen à christianis moribus abesse oportere statuerunt. nominis autem mutationem, quæ nihil honestati, bonisque moribus obesse possit, non modo non probibuerunt, sed etiam cuiuis liberam permiserunt. Quare tantum abest, ut christiani mutationem nominis damnandam esse censeant, ut etiam nescio qd religionis habere iudicent: nã cum uitæ rationibus etiam nomen mutare frequentissimè solent, & nullam uestalem uirginem, nullum monachum, nullum summum Pontificem fieri patiuntur, nisi mutato nomine, quemadmodum alio loco docebimus. Cum igitur apertissimè constet nominis mutationem, & à ciuili iure, & à diuinis atque pontificijs legibus cuilibet esse concessam, quid est quod amplius aduersarij mei tam indoctè, tamque imperitè clamitent, hoc à me contra leges esse factum? Dixi de legibus quæ mihi satis huic causæ facere uidebantur: sequitur, ut quod secundo loco mihi obiecerunt accusatores, hoc à me factum esse contra omnium consuetudinem apertè refellamus. non enim hac in re satis mirari possum istorum ignorantiam dicam, an impudentiam singularem? qui tanquam nouum & inusitatum, & ante hunc diem inauditum id in me reprehendant, quod & antiquis illis temporibus, & patrum nostrorum memoria frequentissime fieri solebat, & hoc etiam nostro tempore sępissime fit ab eruditis uiris. nam per Deum immortalem, quę nam est ista consuetudo uestra, quam mihi opponitis accusatores? doctorum ne, an imperitorum hominum? si imperitorum, uno uobis in hac parte uerbo satisfaciam, literato uiro quid imperita multitudo sequi soleat non admodum esse curandum. quid enim absurdius, aut ineptius dici potest, quam cum de aliqua re disceptatur, quærere quid baiuli, atque opera-

rij non quid homines doctissimi de illa senserint? non est enim consilium in uulgo, non ratio, non diligentia, sed omnia praesenti, suoque sensu iudicat, parum admodum sentiens praeteritum aut futurum. putatque nihil omnino rectè fieri, nisi quod uulgarem omnium consuetudinem sequitur: à parentum enim suorum uestigijs, etiam si plerunque pessima sunt, uel unguem, quod aiunt, latum discedere scelus existimat. Itaque summa quadam atque immensa religione, uel anili potius superstitione iampridem inueteratos apud se mores quamuis inepti sint, atque ridiculi, sibi seruandos esse censet. quod si quis non modo aliter faciat, sed etiam contra sentiat, eum statim improbũ, nefarium, factiosum appellat, neque sane ex eo, quod plures faciunt consuetudo vim debet accipere. nam si hoc fiat, omnia rectè atque honestè uiuendi praecepta subuertentur. quotus enim quisque est, qui studijs honestis & pertinentibus ad benè beateque uiuendum delectetur? quanto plures & hoc tẽpore sunt, & semper antea fuerunt, quibus turpia. quam quibus honesta placeant? quam multa sunt in populari uita uulgique consuetudine ridicula, inepta, superstitiosa, uana, sordida, quae si quis reijciat, & contemnat, eum ne aliquid contra hominum consuetudinem moliri, aut facere dicetis? non equidem adhuc uos eo dementiae peruenisse existimo. non igitur imperitorum populariumque consuetudo probanda est. Quod si de sapientum doctorumq; hominum consuetudine uerba facitis, rectè quidem consuetudinis uerbũ uos interpretari iudicabo, sed quae uis sit eius uocabuli non percipere conuincã: equidem ita uideo maioribus nostris eruditissimis, atque sapientissimis uiris placuisse, ut eam consuetudinem quam sequi, atque obseruare debemus, non quemlibet inueteratum morem aut usum esse censerent, sed eum, qui neque ab honestate, neque à legibus abhorreret. quem omnium uoluntas sine scripto longo tempore comprobasset. qui denique naturae ipsi humanae congruere uideretur. Quamobrem Fabius Quintilianus uir ut doctissimus ita etiam probatissimus, ego, inquit, consuetudinem sermonis uocabo consensum eruditorum, sicuti uiuendi consensum bonorum. quibus ex uerbis intelligi potest, duplicem ab eruditis uiris laudabilem poni consuetudinem, alteram sermonis, alteram uitę. quemadmodum etiam omnis nostra laus atque gloria, cum ab eleganti doctoque sermone, tum à rebus praeclarè gestis prouenire solet, sed uitae consuetudinem à bonis atq; honestis hominibus esse petendam. talis enim quisque fieri, & haberi solet, quales ij sunt, quorum consuetudine delectatur. Sermonis autem à doctis atque elegantibus uiris, nam hi soli aptè, distinctè, atque ornatè dicendi rationem tradere nobis possunt. quid ergo? contra quam ex his duabus me consuetudinem fecisse arguitis accusatores? uitae ne, an sermonis? de uitae meae consuetudine nihil dico amplius, quoniam satis ostendi, nihil contradicentibus uobis, me bonorum hominum semper studiosum

sum, atque imitatorem fuisse. neque unquam tale aliquod flagitium admisisse, de quo meritò condemnari possem. restat vt de sermonis consuetudine uideamus. Pro Dij immortales quantum in hac parte uoluptatis, quantum oblectationis ex aduersariorum meorum oratione percepissem P.C. si quieto animo fuissem. cum eos tam inepte, tam confuse, tam impolite loqui audirem. vix mehercule risum continere poteram, cum in mentem mihi ueniret corũ arrogantiæ. qui cum se solos, non tantum in hac ciuitate, sed in toto penè terrarum orbe scire putent, cum se bonarum literarum professores, & inscribant, & appellari uelint cũ dicẽdi præcepta quotidie discipulis suis inculcent, & optimi Rhetores haberi studeant, in iudicio publico, & quæstione legitima, hoc concursu hominum literatissimorum, hac tanta frequentia, cum res agatur apud vos. P.C. qui propter singulare imprudentiã & egregiam eruditionem in hoc consilium publicum delecti estis, in summa omnium expectatione, tantas uerborum sordes effuderint, tam incultè, atque rusticè dixerint, tantam denique, ut uno uerbo dicam, barbariem ostentarint. at in qua causa? quam annum integrum atque amplius commentati sunt. nam anno superiore cum Ferraria Mediolanum redußem, & à uobis in pristinum locum restitutus fuissem, eos intellexi, iam accusationem hanc in me præparare. sed audebunt ne isti mihi sermonis consuetudinem obijcere? audistis quo eloquentiæ genere Macrinus iste Niger delectetur. equidem existimò tanta ex hac frequentia neminem inueniri, qui intelligere potuerit, quid diceret, adeo perturbata, adeo rudis, adeo indigesta atque à consuetudine Latini sermonis abhorrens fuit eius oratio. tamen uos qui acutiores estis P. C. & nos, qui causam dicimus, de nominis mutatione uoluisse eum nescio quid dicere suspicamur, tametsi nihil ferè intelleximus. Te uerò Fabi Lupe appello, qui mihi præter cæteros accusatores, visus es in hac parte ceruiculam iactare tuoque lugubri uocis ululatu tantum audientium aures obtulisse, ut cum nullum garriendi finem faceres, & eadem sæpius inculcares, credo ut emendares collegæ tui uitium, quem nemo prorsus intellexerat. te tandem senatus princeps tacere iußerit, atque nobis etiam dicendi locum relinquere. vtram tandem existimas propius ad illam ueterum latinorum dicendi consuetudinem accedere, meam ne dictionem, an locutionem tuam? quam enim mihi nihil arrogo, quippe qui longissimo sanè me uideam interuallo ueterum illorum uestigia subsequi, non tamen esse te tam impudente existimo, qui præsentibus his talibus uiris, sordidam istam locutionem tuam audeas huic qualiscunque est, orationi meę præponere. cum præsertim ego tot uigilijs & laboribus hanc modicam mihi dicendi facultatem compararim. tibi uerò semper, quod satis constat, magis Bacchus quam Minerua, magis Venus quam Musæ, magis Silenus, & Genius, quam Mercurius & Apollo placuerit. hinc igitur accidit,

ut

ut ab eruditorum consuetudine sermo tuus penitus abhorreat. meus autem, nisi me fortaße ipsum, resque meas plusquam satis est amo, se talem audientibus offerat, ut omnes facile iudicare possint, in bonis auctoribus me diu diligenterque eße uersatum. nam usque eo politæ orationis ab adolescentia studiosus fui, ut nuper etiam nomen meum, quia nescio quid barbarum præ se ferre uidebatur immutarim. Hic te uolumus (inquiunt) accusatores. hoc defende non eße factum contra omnium consuetudinem. imo uerò nihil mihi facilius est, quam apertis rationibus & exemplis ostendere nõ tantũ hoc non esse contra consuetudinem, sed etiam ex communi consuetudine factum. modo mihi id concedatis, quod non nisi impudentissime negare potestis, omne nominum & totius sermonis arbitrium apud eruditos homines & esse debere, & semper fuiße. vt quicquid uiri scientia clari communiter sentiant, id ab alijs ratum haberi debeat. neque enim nomina naturalia sunt, ut non immutari data occasione facilè possint, sed tantum quædam rerum notæ sunt, vt non difficulter excellenti doctrina uiri iam uidere possint, quod cuique rei nomen magis conueniat. Pythagoras sanè maximam eius fuisse doctrinam atque sapientiam dicebat, qui nomina primo rebus imposuit. nam quamuis plurima reperiantur nomina quæ rerum uim & naturam exprimant, vt apud Platonem in Cratylo Socrates copiosè disputat; omnia tamen ab eruditorum hominum institutione profecta sunt. quod cum ita sit, nemini dubium eße potest, quin eruditorum consensus in nominibus imponendis communis consuetudo uocanda sit. Quæramus igitur primo recentium, atq; doctissimorum hominum exempla, deinde etiam ueterum, qui uel sibi ipsi nomẽ immutarunt, uel ab alijs nouum nomen oblatum libenter arripuerunt, ut tandem aliquando desinant aduersarij ea de re me accusare, quæ nunquam ab aliquo sapiente fuit improbata. Quis hoc nostro tempore bonarum literarum profeßor Baptista Egnatio clarior est? qui iampridem Venetijs vtranque linguam ita profitetur, ut ei plurimum elegantiores literæ debeant, qui non aliter atque olim Cato ille censorius, cum annum iam octogesimum exceßerit; tamen in solitis suis laboribus, atque in publico docendi munere perseuerat? hunc igitur in iuuentute sibi nomen immutaße constat, neque tamen ea de causa quisquam eum unquam accusandum aut reprehendendum eße censuit. & quæ mutatio fuit illa Dij boni? quam longe petita? quam à priore nomine diuersa? cum enim antea Ioannes de Cipellis uocaretur, postea Baptista Egnatius uocari uoluit. quantopere fremerent aduersarij mei, quam sese iactarent, quam me statim exterminare se posse confiderent, si talem in nomine meo mutationem inuenißent? qui propter unam immutatam in eo syllabam, tantas turbas commouent, & in me tam tragice uociferantur? Quid de Fabio uigili uiro non tantum doctisſimo,

ctissimo, sed etiam sanctissimo dicam? qui propter egregias uirtutes suas dignus est habitus cui Spoletinus Episcopatus à Paulo tertio pontifice maximo demandaretur? is enim cum antea Fabianus uetulæ diceretur, postea se Fabium uigilem uocari iussit. quo nomine nunc etiam ab omnibus appellatur. ecquid igitur ea de causa dignitatis amisit? ecquid ideo minus pontifici gratus fuit? imo uerò tanto postea gratior euasit, quanto sibi gratius nomen adoptauit. Iam uero Pierius Valerianus uir in primis eruditus, & in summo precio atque honore propter sacerdotij dignitatem doctrinamque non vulgarem habitus, Petrus ualerij prius dicebatur. quid Phędrus ille uolaterranus tam clarus orator, cuius omnes actionem præcipue mirabantur? quem Sadoletus in suo de philosophia libro contra philosophiam ipsam disputantem inducit annon antea Thomas Ingeramius dicebatur? ecquis unquam tantam in eo nominis mutationem uel leui reprehensione dignam censuit? quid Politianus uir ita facundus, & oratione politus, ut non sine causa nomen illud asciuisse sibi uideatur, annon Angelus antea de monte pulciano fuit? quid Domitius calderinus non ne sibi nomen hoc finxit cum antea Dominicus de caldarijs esset? quid Ianus Parrhasius, non ne prius Ioannes Paulus de parisijs dicebatur? doceant igitur aduersarij si possunt, aut hæc quæ proferimus exempla uera non esse, aut eorum aliquem, qui sine fraude nomen sibi mutarint, qui sane quamplurimi fuerunt, & recentiores, & vetustiores, ea de causa uocatum in iudicium fuisse. quod si probare potuerint, quo minus secundum eos litem detis, & contra me sententiam feratis, P. C. non recuso. Sed quid cesso doctissimi atque eloquentissimi uiri exemplum in medium afferre, quem ego libenter auctorem secutus sum, qui (ut arbitror) eadem de causa, qua ego, cum idem nomen haberet, repudiato uetere nouum assumpsit? M. Antonius Flaminius qui sua elegantia, dicendique uenustate doctorum omnium in se ora conuertit, cum puer esset, & Bononiæ sub patre suo ludi magistro literis operam daret, quemadmodum à multis fide dignissimis accepimus, & præsertim ab hoc nostro ciue Francisco Minutio Caluo, qui maximam cum Flaminio familiaritatem habet iam inde à pueritia cęptam; Antonius Maria dicebatur. Hic postea cum in literis plurimum profecisset, & Bononia Romam transmigrasset se Marcum Antonium appellauit. quæ res illi nunquam dedecori, sed magno semper honori fuit. nam eius pater Ioannes Antonius, cum esset Imolæ natus obscuro loco, se in Flaminiorum gentem inseruit, & Antonius Flaminius dici uoluit. ut non tantum propter literas, sed etiam propter nominis dignitatem clarior fieret. quod alijs etiam plurimis ante se concessum fuisse intelligebat. & meritò. nam si Romani prudentissimi uiri, candidatis suis vt in historijs habemus, quo tempore prehensare uolebant, magistratusque petere, sibi nomina

na patriciorum, & nobilissimarum familiarum adoptare concedebant, quo gratiores essent ad populum & facilius quem peterent magistratum assequerentur, qua in re de Reip. administratione, atque salute agebatur, quanto magis nobis musarum candidatis concedendum est, nomen illud, quod elegantius uisum fuerit assumere? cum præsertim hac in re nemo damnum à nobis possit, aut detrimentum accipere? quare lepide Pomponius Lætus, vir summa eruditione atque dicendi elegantia clarus, cum à Paulo secundo pontifice maximo, cuius consuetudine familiariter utebatur, molli quodammodo brachio reprehenderetur, quòd mutato nomine cum antea Bernardinus diceretur, se Pomponium lætum uocari iuberet, quid hoc, inquit, ad te pontifex maxime? an si me Fœniculum appellari uoluißem id reprehenderes? risit ad hanc responsionem pontifex, neque illum impediendum eße censuit, quo minus suo sibi arbitrio nomen adoptaret, cum igitur prope innumerabilia sint eruditissimorum hominum exempla, qui suo arbitratu noua sibi nomina finxerint, quos nemo tamen unquam non solum in iudicium uocauit, sed ne grauius quidem reprehendit, nequeo satis aduersariorum meorum inscitiam admirari, qui hæc tam clara, tam aperta, tam vsitata pro nefario scelere mihi obijciant. cum præsertim hoc non tantum a literatis hominibus sed etiam à plerisque alijs quotidie fiat. quis enim nescit eos, quos appellamus monachos, cum in religiosorum conuentus & cœnobia transmigrant, uetera nomina deponere & alia noua sumere? quòd si mutatio nominis esset improbanda, quis eo tempore, quo maxime religioni se addicit aut sibi nouum nomen eligeret aut à religionis antistitibus pristinum nomen suum immutari pateretur? hoc idem puellæ faciunt, quæ more uestalium uirginum perpetuam Deo castitatem uouentes, monasteria, quæ vocant ingrediuntur. nã aut ipsæ sibi permißu præsidum suarum nouum nomen eligunt, uetus repudiant, aut à præsidibus oblatum recipiunt. quid. Pontifices maximi? sunt ne eo nomine contenti quo die suo lustrico fuerant insigniti? minime uerò, nam cum pontificatum ineunt, aliud confestim sibi nomen aßumunt. Et quisquam adhuc dubitabit, quin accusatores isti me aperte calumnientur, & falsò dictitent, contra omnium consuetudinem me mihi nomen inmutaße? cum & plerique literati uiri, & quicunque religionis gratia nouas uiuendi rationes suscipiunt, nouosque sibi amictus inducunt & ipsi denique pontifices, à quibus tota religio nostra fulciri creditur, sibi nomen immutare soleant? profectò non hæc tam perspicua, tamque peruulgata negarent, nisi eos uel malicia, uel inuidia cæcos omnino redderet. Nam in eo quoque me non sanè leuiter accusant, quod gentis ac familiæ meæ nomen dimiserim, & Maioragij cognomen assumpserim. tamque insipientes atque ignari rerum esse uidentur, ut quod ego mo

destiæ

destiæ gratia feci, putent a rroganter à me factum. existimant enim Maioragium à me fictum esse cognomen à maiore, quod eis maior esse uelim, quorum opinio quam ridicula sit, atque inepta, uel puero perspicuum. Sed ut facilius consilij mei rationem intelligatis P.C. breuiter unde familia nostra duxerit originem explicabo. Quo tempore Longobardorum rex Desiderius apud maiores nostros in hac Cisalpina Gallia rerum potiebatur, tres fuerunt fratres ipsius regis propinqui atque necessarij, quippe qui ex eius sorore nati fuerant, quorum primus Amphortius, alter Fusius, tertius Catus uocabatur. hoc ipse rex, non tantum quia propinqui erant, sed etiam quia singulares eorum virtutes & in bello & in pace fuerat expertus, maximis honoribus prosecutus est. & præter alias dignitates, atque egregia munera, quibus eos affecit, totum etiam tractum illum, qui inter Nouocomum, & Leucum extenditur, & sursum uersus usque ad larij diuortia largitus eis est; quo tractu continetur ea, quæ plebs Incini dicitur, & tota Brigantij montis regio, vino clarissima, totaque vallis Asinia, atque etiam aliæ nonnullæ regiones. in quibus locis considentes tres illi fratres. honoris gratia sunt ab ipso rege Comites appellati. quod nomen non ita pridem eo tempore cœperat esse dignitatis, cum apud veteres Latinos in ea significatione nusquam reperiatur. Hinc igitur factum est, vt horum trium fratrum posteri sint comites nominati. Vnde postea familia comitum longo tempore Mediolani floruit, atque etiam hodie multis nobilissimis & eruditissimis viris floret. Sed ut ad tres illos fratres reuertar, Amphortius qui ex illis natu maximus erat, Maioragium uicum extruxit, atque in eo turrim, cuius adhuc in domo mea paterna, post septingentos atque amplius annos, quædam extant uestigia, atque fundamenta, hic nostri generis auctor fuit, atque ab hoc Amphortij Comites maiores mei dicti fuerunt. Fusius autem & Catus nonnullos alios vicos cum turribus ædificarunt. Vnde etiã hoc tempore multi sunt in eis locis, licet obscuri, atq; ignobiles, qui comites Fusij, & comites Cati uocẽtur. ab his maioribus orta Comitum familia complures habuit claros atque illustres viros, qui, vt arbitror, nominis ambiguitatem vitantes, ne re vera Comites esse crederentur, & ea dignitate potiri. quam non haberent, non se Comites, sed uel de Comite, vel de Comitibus inscribebant. Verum cum hoc locutionis genus à consuetudine Latini sermonis abhorreret, primo uir eruditissimus auunculus meus, qui permultos annos Mediolani magna cum gloria publice docuit, cum elegantiæ sermonis admodum studiosus esset, non amplius se de Comitibus vt cæteri faciebant, sed Petrum Comitem cœpit inscribere. Vidi ego nonnullas eius lucubrationes sanè per quam eruditas. cum hac inscriptione Petri Comitis. hunc imitati sunt eius fratres Iacobus & Aluisius, atque etiam pater meus Iulianus, qui horum sororem Magdalenam, matrem

meam in matrimonio habebat. nam hi omnes se perpetuo Comites inscripserunt. quos deinde subsecuti Primus & Antonius Aluisius filij, consobrini mei pergunt etiam nunc eodem se modo inscribere. Verum ego, cum hoc nomen Comitis hoc tempore ambiguum esse viderem, & ab omnibus, quibus familia nostra nota non est, pro dignitate capi intelligerem, statui mihi esse dimittendum. cum præsertim Maioragij cognomentum haberem adhuc à patre hæreditarium. ne id fortaße mihi aliquando accideret quod Primo Comiti consobrino meo contigit. qui cum in Germaniam ea de causa profectus fuisset, vt Erasmi consuetudine per aliquod tempus frueretur, priusquam ipsum Erasmum conueniret, ad eum literas dedit, quibus aduentus sui causa declarabat, quarum in extrema parte nomen suum, vt fit, ita subscripserat; Tui studiosissimus Primus Comes Mediolanensis. hanc cum Erasmus subscriptionem uidißet, credidit statim magnum aliquem adesse principem sui visendi gratia. Quare licet admodum senex & infirmus eßet. tamen quo studio, quoque apparatu potuit, obuiam consobrino meo longe processit, sed postquam homunculum unum, nullo comitatu, nullo seruorum grege stipatum, & bene quidem literatum, sed nullo elegantiori cultu uestitum reperit, errorem suum ridere iucundissime cœpit. & tamen eum sibi multo gratiorem aduenisse, quam si magnus princeps fuißet, multis audientibus testatus est. eadem ratione deceptus aliquando fuit in nomine meo vir insignis ac literatus Sebastianus Gryphius. Cum enim ad eum literas dedissem, & me Comitem inscripsißem, ille mihi tanquam alicui principi respondit, & clarissimũ Comitem non semel appellauit. Itaque cum hoc aduertissem, & exemplo quamplurimorũ & doctissimorum hominũ me familiæ nomen p̃ter mittere poße intelligerẽ, statui nomen illud Comitis omnino mihi dimittendum eße. sunt.n.innumerabiles penè literati viri, qui relicto familiæ nomine, uel a regione uel à loco ubi nati sunt sibi cognomen assumpserũt. Vt Erasmus penè diuino uir ingenio, qui de re literaria uostro tẽpore plurimũ bene meritus est, à vico vbi natus erat se Roterodamum appellauit. ut Antonius Nebrisensis, qui primus apud Hispanos literas illustrauit. ita Petrus Marsus, Antonius Volscus Raphael Volaterranus, Antonius Minturnus, infinitique alij. quod aduersarijs meis nouum uideri mirum est, in hac præsertim ciuitate, in qua plurimæ familiæ nomen à vicis, vnde traxerunt origenem seruant. vnde enim Andreas Alciatus iurisconsultorum facile princeps nomen habet? an non ab Alciato vico, qui non amplius quinque millia paßuum à Maioragio distat? atque hoc ego nomine nonnumquam gloriari soleo, quod mihi fortuna dederit, ut incunabula generis ex eodem penè loco cum Alciato traxerim. quid Fannianorum nobilissima gens? quid Cusanorum? quid Lampugnanorum? quid legnanorum? quid Cardanorum? quid Briuiorum? quid plurium aliarũ,

quæ

quæ Mediolani clarissimæ sunt? annon omnes à vicis, qui in agro Mediolanensi omnes extant etiam hoc tempore nomen habent? Quis non igitur uehementer admiretur, tam insipientes atque amentes istos accusatores esse, ut se uobis hoc persuadere posse sperent, contra omnium consuetudinem esse factum, qui tanta estis prudentia, sapientiaque præditi, vt non tantum quid in communi consuetudine sit, uerum etiam quid omnino fieri oporteat, aut liceat, omnium optimè cognoscatis, hoccine igitur uobis præter omnium consuetudinem uideri potest? quod à tot eruditis uiris, à tot religiosis, à tot summis pontificibus, à tot clarissimis familijs frequentissime fieri consueuit? At dicet fortaße quispiam hoc eße nouum, & à ueteribus minime factitatum: quod & si concedam, non tamen ideo vincent aduersarij, contra consuetudinem esse factum, quoniam ex quo tempore nostra persuasio fidesque Christiana uigere cœpit, etiam hæc mutandi nominis consuetudo cum ea inualuit. nam & ipse Christus auctor & parens nostræ salutis, nonnullis ex discipulis suis nomina mutauit, & postquam ipse in æternam domum suam concessit, eius legati, quos apostolos uocamus, eis ferè omnibus, quos Christo, et sacris eius initiaßent, nomina mutabant. quare tā prisca, tā iniqua, tā uetus hæc consuetudo uideri potest, quā persuasio nostra, quā fides Christiana. Sed quid dissimulare opus est? quasi uero mihi probare difficile sit. mutandorum nominum uetustissimam eße consuetudinem, quemadmodum & ex sacris Hebræorum libris, & ex historijs intelligi facile potest, nisi mihi satis esset ad victoriam ostendere, nequáquam à Christianorum moribus hanc mutandi nominis rationem alienam esse. Sed tamen illud non prætermittam multis de causis apud ueteres illos Romanos diligentissimos nominum obseruatores pristinum immutari nomen consueuisse. Primo enim quoties peregrinus aliquis ciuitate donabatur, & ciuis Romanus fiebat, is arbitratu suo nomen Romanum, quod sibi magis placuisset, eligebat. Sic Archias poeta posteam quam ciuis Romanus factus est A. Licinius dici cœpit. sic Antipater historicus ciuitate donatus L. Cælij nomen assumpsit. Sic Demetrius Mega in Romanā ciuitatem ascitus P. Cornelius factus est. sic innumerabiles alij ius Romanæ ciuitatis adepti, quæ gratia sibi fuissent, nomina capiebant, deinde illam etiam apud Romanos fuiße consuetudinem obseruauimus, ut cum plebeius aliquis equestrem dignitatem adipisceretur, nouum sibi repudiato uetere nomen adoptaret, quin aperte Plutarchus ostendit apud Romanos licuisse cuilibet uolenti mutare nomen, cum de Cicerone sic in eius uita scribat: cum primas dignitates Reipub. cœpisset attingere, & ab amicis suis crederetur id nomen aut omnino vitaturus, aut in aliud commutaturus, iuuenili quadam audacia dixisse traditur, se certaturum splendidius Scauris atque Catulis nomen Ciceronis efficere. nam qua ratione credidissent amici sibi Ciceronem

ronem fuisse nomen mutaturum, nisi fuisset apud Romanos ea mutandi nominis consuetudo? Quid illud annon apertissimum est, omnes qui se in adoptionem alicui dabant, noua semper adoptantium nomina sumere solitos? vt Scipio Aemilianus, Fabius Rutilianus, Cæsar octauianus plurimique alij fecerunt? quid in adeundis hæreditatibus annon obseruatum fuisse legimus, vt sæpenumero eius à quo fuissent hæredes instituti nomen acciperent? sic M. Brutus Q. Cæpionis nomen assumpsit, unde postea Q. Cæpio Brutus fuit appellatus, sic Pomponius Atticus propter Q. Cæcilij hæreditatem Q. Cæcilius Pomponianus à Cicerone dictus fuit, quin etiam sępissime ibat, vt qui testamenti factionem haberent, cum aliquem sibi ciuem hæredem eligerent, eum iuberent nomen immutare. quod ad Atticum scribens his uerbis ostendit Cicero: Dolabellam uideo Liuiæ testamento cum duobus cohæredibus esse intriente sed iuberi mutare nomē est πολιτικον σκέμμα rectumn e sit nobili adolescenti mutare nomen, mulieris testamento. Quid præterea non ne multi sibi ab alijs oblata nomina libenter arripuerunt? pręsertim si noui homines fuissent, & aliquid honoris aut gloriæ nomen illud nouum allaturum uideretur? unde enim Cato ille maior, uir insignis omni uirtutum genere nomen habuit? annon ex prudentia, atque calliditate sua? cum enim esset prorsus ignobilis, & in agro suo paterno Tusculano Priscus uocaretur, à M. Valerio Flacco Romam deductus, non ita multo post ob eximiam uirtutem Cato cognominatus est. nam Romani (quod ait Plutarchus) eum in quo multarum rerum vsus atque scientia sit, Catonem nominant, quod quidem nomen adeo sibi libenter adoptauit, ut se non alio nomine postea passus sit unquam appellari. Quid Valerius Publicola non ne libenter honoris gratia sibi oblatum à populo Romano nomen arripuit? Quid Plato cum prius Aristocles ex aui nomine uocaretur, annon cum propter egregiam humerorum latitudinem, & frontis amplitudinem ab ijs qui cum eo uersabantur, Plato cognominatus fuisset, tam cupide nomen illud amplexus est, ut unquam postea dimiserit? Quid Theophrastus Eresius, cui Tyrtamo nomen antea fuerat, non ne cum eum ob diuinam elocutionem pręceptor eius Aristoteles Theophrastum appellaret, sibi postea tanquam proprium nomen illud asciuit? & in operibus suis inscribere non dubitauit? Quid Homerus, cum, cum antea Melesigenes diceretur, annon postquam cæcus factus est, & ducis indigeret, Homerus dictus est? Iones enim & Cumæi captos oculis, Homeros uocant, eo quod ducibus egeant. hoc igitur nomen reiecto priore semper postea tenuit. Quin etiam nonnullis clarissimis mulieribus, hanc nominis mutationem uehementer placuisse legimus. Mater enim Euandri illius Arcadis, quæ Latinarum literarū auctor & inuentrix fuisse dicitur, cum antea Nicostrata uocaretur, postea propter

ter

pter diuinandi scientiam, & diuinorum carminum interpretationem, Carmenta fuit appellata. Tanaquil autem sapientissima fœmina, Tarquinij Prisci coniux, postquam Romam uenit, maritumque suum Regem uidit, nomen etiam Romanum habere uoluit, itaque Caia Cæcilia dicta est. Quod autem prętermittendi gentis atque familiæ nominis, antiquissima consuetudo sit, declarant omnes ferè Græcorum appellationes, in quibus, uel à regionibus, vel à ciuitatibus, atque oppidis sibi nomen aßumunt. cum tamen credibilę sit in suis regionibus, ac ciuitatibus, suarum familiarum nomina, singulos ab alijs habuisse distincta, sic Aristoteles Stagrites inscribitur, Plato Atheniensis, Euclides Megarensis, Theodorus Cyrenaicus, Pythagoras Samius, Gorgias Leontinus, Pindarus Thebanus, Pittacus Mitylenęus, Thales Milesius, Chilo Lacedæmonius, Bias Prienensis, Periander Corinthius, Cleobulus Lyndius, Solon Atheniensis, alijque inumerabiles, Quin etiam apud Latinos eiusmodi sunt inscriptiones, ut T. Liuius Patauinus, Apuleius Madaurensis, Lucanus Cordubensis, Sillius Italicus, Ausonius Burdegalensis. multa prætereo consulto P. C. ne uidear magis aliorum exemplis, quam rationi confidere. docet enim nos ipsa ratio nihil referre, non tantum quo singuli homines, sed etiam quo quęque res nomine uocetur. modo tale nomen imponatur, ut per illud res ea quam significare volumus, intelligi poßit. Sunt.n.ad ipsis hominibus excogitata nomina, nō alia sanè de causa, nisi ut pe rea res inter se discernantur. nam qua ratione nisi nomina rebus addantur, hæc ab illa distingui atque separari poterit? Sed tamen quoties inter homines, de rebus ipsis conuenit, nihil oportet (ut apud Platonem ait Socrates) de nominibus esse solicitos, quoniam nullum alium nobis usum nomina præstant, nisi ut per ea res intelligamus, quæ cum à nobis perceptæ fuerint, possimus eas, quocumque nobis placuerit, nomine uocare. quid enim prohibet, quo minus inter se conuenire possint homines, ut quem nunc equum (exempli gratia) uocamus, postea bouem appellent? & contra quem nunc bouem, equum postea nominent? cum enim homines ipsi, nominum formatores fuerint, & noua semper nouis rebus nomina imposuerint, etiam arbitrio suo, possunt ea quoties sibi placuerit, immutare, quod si post homines natos, & primam nominum impositionem, ueteres illi statuißent, nulla esse mutanda nomina, certe numquam tanta linguarum uarietas, accidißet. sed ijsdem nobinibus Hebręi, Græci, Latini, cæteræque nationes omnes uterentur, nunc cum unaquæque natio suo arbitratu sibi nomina fingat, idque licere omnes arbitrentur, fit ut non tantum in diuersis prouincijs, sed etiam in eadem regione, atque adeo ciuitate, res una uarijs nominibus, appelletur, tantumque in hac nominum mutatione consuetudo ualet, ut non tantum homines, belluæ, plantæ, res uniuersæ, quæ ad usum hominum ac

com-

commodantur, sed etiam flumina, montes, regiones, urbes, uetus nomen amittant, & nouum accipiant. è quibus exempli tantum gratia nonnulla commemorabo. Tyberim fluuium, ab antiquis Albulam dictum fuiße legimus. Padum scribit Plinius à Liguribus Bodincum olim appellatum fuisse, quem antiqui Rubiconem uocabant, vulgo nunc Pisatellum dicunt quẽ Lirim ueteres, nos Garilianum. Quid annon vulgo nunc Mongibellus mons ille Siciliæ dicitur, quem Aetnam ueteres appellarunt? nunc caput solis uocant, quod olim Zephyrium promontorium. Colonam uero, quod aliàs Lacinium. Quid regiones idem ne seruant perpetuo nomen? minime uero. nam Italia quot nominibus appellata fuit? modo œnotria, modo Hesperia, nunc Ausonia, nunc Saturnia, nunc Latium. quid Italiæ populi, ubi Samnitum hoc tempore, ubi Sabinorum, ubi Veientium, ubi Volscorum nomen? cum tamen adhuc eædem regiones, sed alijs nominibus supersint. Iam uero ciuitates in Italia plurimæ, sicut alibi pasim, nouum nomen sortitæ sunt. Papia nunc est, quod olim Ticinum fuit. quæ castelli ciuitas uulgo dicitur olim Tifernum fuit. quod Vastum hodie uocant, apud antiquos Istonium uocabatur. Populonia dicebatur alias, quod nunc Plumbinum, Cornetum vulgus appellat, quod Ptolemeus castrum nouum. Traiectum nunc est, quæ iampridem Minturnę fuerant. Sed quid hæc pauca persequar? cum & in ipsa Italia, & in alijs prouincijs omnibus, omnia ferè uetera nomina sint penitus immutata? rectè enim poeta quidam cecinit. Mors etiam Saxis nominibusque uenit. Videntur enim homines semper hac nominum uarietate magnopere delectati, non tantum in suorum nominum mutatione, sed aliarum etiam penè omnium rerum, ut nihil omnino reperiatur, quod idem perpetuo nomen, apud omnes nationes conseruare poße uideatur. Quæ cum ita sint P. C. vobis iam apertißimè constare potest, non eße hanc nominis mutationem, contra omnium consuetudinem quod aduersarij nimis imperitè. mihi obiecerunt. cum & doctorum hominum, & religiosorum, & Pontificum, & omnium denique, quibuscunque uisum fuerit, hunc eße morem, & semper fuiße docuerim, ut & suo sibi arbitrio, nomen immutarent, & ab alijs oblatum, quod gratum eßet arriperent, quam quidem consuetudinem nulla sit ratio, quæ rectè poßit improbare, cum aliud, atque aliud, prout hominibus placuerit, res singulæ nomen accipiant. Satis mihi multa uerba feciße uideor, quare nominis mutatio sit & à legibus conceßa, & à cõi cõsuetudine cõprobata. Restat ut etiam de honestate atque decoro nonnulla dicamus. quod cum fecero perorabo, hoc enim tertium fuit eorum quæ mihi accusatores obiecerant. cui quanquam ex ijs quæ iam dicta fuerunt, satis responsum eße uideri poßit, (nihil enim contra decorum est; quod ex communi consuetudine, legibus ipsis concedentibus fiat) tamen nequid omnino dubitationis in cuiusquam

quam

quam animo relinquatur, etiam huic parti respondebo. Opponunt mihi grauissimum honestatis, atque decori nomen, quo fieri non potest, ut non uehementissimè commouear, etenim id unum semper ab ineunte adolescentia, summo studio conatus sum, ut nihil unquam aggredi tentarem, quod aliquo modo turpe atque indecorum esse uideretur, quod si mutatio nominis contra decorum, atque honestatem esset, uani fuissent omnes canatus mei, uani labores, uana omnis industria. Quid enim mihi uita prodeßet honestissimè, atque decentissimè acta, si nomini meo turpitudinis, atque dedecoris, nota iniusta eßet sempiterna? uerum ut in alijs quæ iam apertè refutauimus, ita etiam in hac parte me accusatores iniustè calumniantur. quid enim turpitudinis habet, quid indecori nominis mutatio? num quia res iniusta sit atque impia? sed quæ iniustitia, quæ impietas, hac in re eße potest? Deorum ne religio, mutando nomine uiolatur? generis ne humani societas offenditur? est ne hac in re aliqua aut libidinis, aut auaritiæ, aut ullius improbitatis suspicio? est ne aliquid eiusmodi, quod animum à uirtute alienum ostendere possit? nihil sanè horum non solum dici, sed ne fingi quidem potest, cur ergo in decorum? an quia sapientes, & eruditi homines ab eo facto refugiant? immo uero iam à nobis copiosè demonstratum est, plurimorum hominum qui doctrina, atque sapientia excelluerunt exempla reperiri, qui sibi nomina commutarunt. quod autem sapientum exemplo fit, id etiam omnes rectè fieri existimant. quos enim imitari debemus nisi doctos & sapientes viros? quorum nobis uitam, quorum facta atque dicta proponenda putemus, nisi eorum qui quod pulcherrimum factu, atque dictu est optimè calluerunt? quod si rectum est clarissimorum hominum exempla sequi, profectò erit etiam decorum, atque honestum. quod enim rectè fit, id ut honestè quoque decoreque fiat neceße est, cur hoc (inquam) indecorum? an fortasse quia lege prohibitum est? at hoc etiam ostendimus tam à diuinis, quam ab humanis legibus apertè conceßum eße. quod autem iure conceditur, id iustum esse nemo non intelligit, nam quæ legum eßet utilitas, aut usus, si quæ sunt iniusta nominatim concederent? ergo sequitur ut idem etiam decorum sit. Quid ad hæc contra dici potest? uel enim hoc factum meum iustum est, uel iniustum. sed iniustum non esse (propterea quod & ab eruditis, atque sapientibus uiris usurpetur, & a legibus permittatur) ostensum est. restat igitur vt iustum esse neceßario concludamus. Id ne igitur nos P. C. quod iustum est, contra honestatem adque decorum eße iudicabitis? profectò nunquam cadet in istam sapientiam uestram, tam iniquum iudicium. quis enim non uidet hæc argumenta luce esse clariora? sed quibus tandem rationibus aduersarij nomninis mutationem, contra decus atque honestatem esse probare conati sunt? primum (opinor) hoc eorum est argumentum: is quem ueteris

nominis

nominis pœnitet, omnes in leuitatis, atque inconstantiæ suspicionem inducit, nihil autem inconstantia; atque leuitate turpius, aut magis indecorum uidetur, qua in parte possum id ego dicere, quod olim uulpes cum in cuiusdam artificis domum esset ingressa, pulchramq; capitis imaginē intueretur, ò quale caput (inquit) sed cerebrum non habet. nam qua ratione probatis aduersarij, eū in leuitatis atque inconstantiæ suspicionē incidere, quē ueteris nominis pœnitet? q̄ causa est. cur ea suspicio suscitari debeat? cur incōstans aut leuis existimandus est, qui dolet ea re quā immutatā esse cupiat? cū præsertim eā mutare concessum sit? eadē rōne dicetur leuis, quē ignobilitatis, quē paupertatis, quē morbi, quem uitiosorum parentum, quem deniq; status sui pœnitet. Quod si uerum sit, erunt inconstantes omnes, qui sua uirtute familiam nobilitare, rem familiarem augere, ualetudinem tueri, uitia parentum occultare, dignitates acquirere contendunt. quo quid absurdius dici potest? cur autem magis inconstans esse uideatur, qui nomen, quam qui uitæ genus mutat? eorum enim omnium, quæ à parentibus accepimus, una ratio esse debet, ut ea uel æque conseruari debeant, quamuis minimè grata sint, uel æque mutare liceat, quod si debent omnia conseruari, profecto leuis & inconstans erit, quicunque eorum aliqua mutauerit, quo fiet ut in eodem statu sit unicuique perpetuò uiuendum, neque quisquam ignobilis & obscuro loco natus, unquam emergegere, atq; in luce uersari possit. sed etiā si aut fœlici ingenio, aut prospera fortuna adiuuetur, tamen ei necessario delitescendum sit, quod si hæc absurda sunt, & pleraq; mutare licet, eorum, quæ à parentibus accepimus, omnesq; laudentur, qui se suamque familiam quotidie reddere conatur illustriorem, quique semper in melius uitæ suæ rationes promouent, curis inconstans appellandus est, qui cum industria sua, labore, diligentia iā emergere cœperit, & omnia ferè, quæ à maioribus suis acceperat immutarit, nomen ēt cōmutare uelit? quis enim est propriè leuis & inconstans appellandus? aut hoc nomen in quē peculiariter cadit? opinor in eum qui nequaquam in una recta sententia persistit, sed modo hoc modo illud concupiscit, qui uero re multum deliberata, & perpensa, tandem statuit, nouum sibi nomen adoptare, quo postea per omne uitæ suæ spacium utatur, quis eum leuem aut inconstantem iustè potest appellare? non hercle magis quam qui ruri natus, aut in aliqua humili, atque abiecta patria, tandem eam deserere constituit, atque in florentissima ciuitate uiuere, quod si nemo leuem eum existimat, qui nobilissimę ciuitatis ius acquirere contendit, & pristinam penitus patriam deserit, cur is leuis habeatur, qui pulchrum sibi nomen quærit, uetus repudiat? cum præsertim ea fuerit antiquissima consuetudo, ut qui noui ciues fierent, etiam noua nomina sumerent? At mutatio nominis grauitatem non habet, immo uero tantam habet quantam etiam mutatio patriæ uel ciuitatis. quare Cato Censorius,

sorius, cum ex Thusculano Romanus ciuis esset factus, etiam ex Prisco (sic enim prius uocabatur) factus est Cato. quod si grauitatem non haberet mutatio nominis, cur sibi Pontifices nomen immutarent? cur Christus quibusdam discipulis suis nouum nomen imposuisset? cur eiusdem legati quoscumque sacris initiassent eis nomen etiam mutare uoluissent? cur etiam nostro tempore quoties alienigena Christianus fit, pristinum nomen repudiat? Sed iterum insurgit, atque eloquio tonat accusator Fabius, omnes (inquit) qui sibi nomen mutant, parentum primum mandatum contemnunt, atque despiciunt, parentum prima munera paruipendunt, parentum uoluntatem irritam faciunt. Quis has tam acres exclamationes non uereatur? quis haec eloquentiae fulmina non pertimescat? equidem toto corpore perhorrescebam, cum illud parentum repeti toties audirem. itaque quo me uerterem nesciebam. uidebar enim uidere, tam acri lugubrique accusatoris uociferatione, à mortuis excitatos adesse. cum flagello parentes meos, qui me grauiter increparent, & uerba minarentur, nisi pristinum nomen resumerem. hoc certè tanti ponderis est, quanti illud quo me nuper idem accusator grauissimè insectatus est. Cum enim nubilo caelo pluuioque mihi domo exeundum esset, & toga domi relicta, pallio breuiori in publicum prodiissem, ut primum iste uidit, summa uoce multis audientibus exclamare cœpit, me decorum non seruare, nimis inhonestè gerere, sibi caeterisque collegis dedecori esse, fore ut breui me leuitatis eius pœniteret. iudicium uidelicet hoc iam tum mihi minabatur. itaque miror cur hoc tantum crimen relictae domi propter pluuiam togae, in accusatione sua non inseruerit, & me non tantum nomen, sed etiam uestes & habitum mutasse coarguerit. en uirum dignissimum qui moribus praeficiatur, quid in grauissimis criminibus eum facturum existimamus, qui leuissima tam acriter insectetur? Sed illud mihi Iuuenalis in mentem uenit usurpare.

Vltra Sauromatas fugere hinc libet, & glacialem
Oceeanum, quoties aliquid de moribus audent
Qui Curios simulant, & Bacchanalia uiuunt.

Indocti primum. nam si nihil liberet accusare, facile possem ea de aduersarijs meis proferre testimonijsque comprobare, quae certè nobis P. C. longè grauiora & maiori pœna digna, quam nominis & togae mutatio uiderentur. sed habeant per me. totum uitae suae spacium multis flagitijs inquinatum solutum ac liberum, nihil à me de grauissimis uitijs peccatisque suis audiant. neque enim id facere possum, à quo me primo natura deduxit, deinde consuetudo remouit, postremo uoluntas auocauit. satis est mihi tam castè, atque integrè uiuere, ut nemo iustè me accusare possit, aut si accuset, apertè calumniari uideatur. quo modo autem caeteri uiuant, quos emendare ego, atque in rectam uiam

reducere non possum, non admodum mihi curandum esse censeo. Sed ad rem redeamus. Quod nam est hoc parentum mandatum, quod à me contemptum & spretum dicis Fabi? solent ne parentes filijs suis præcipere ne nomen mutent? certè si ita est, grauiter peccant, quicunque sibi nomen mutant? certè si ita est, grauiter peccant, quicunque sibi nomen mutant. parentum enim uoluntati, quæ non iniqua uideatur, semper obtemperare filij debent. Verum quid alijs accidat nescio, mihi certè nunquam parentes mei ne nomen immutarem præceperunt, itaque non intelligo cur à me parentum mandatum neglectum fuisse dicas. Sed quid si uiuo patre & consentiente, & approbante nomen mutaui? eris ne tamen tam improbus, vt affirmes à me contemptum fuisse parentum mandatum? Tertius enim hic annus est, ex quo quædm opera mea, sub eo nomine quod mihi adoptaui, typis excussa, & peruulgata sunt, pater autem meus anno superiore meis in complexibus animam egit, contra cuius uoluntatem, atque nutum, quoad uixit, non modo quicquam feci, sed ne facere quidem tentaui. quem ita diligenter obseruabã, ut parentem decet, ita uehementer amabam, ut eum qui licet in tenuissima re familiari uersaretur, nulli tamen unquam sumptui pepercit, ut me bonis in artibus atque disciplinis eruditum aliquando uidere poßet. ita cum eo consilia omnia mea communicabam, ut ne latum quidem (quod aiunt) unguem, ab eius sententia mihi discedendum putarem. hoc igitur ille nomen approbauit, huic mutationi consensit, hoc me nomine sæpius appellauit. adsunt testes ex municipibus meis plurimi, summa uirtute, fide, religione uiri, quibus hoc notissimũ est, qui sæpe hoc à patre audierũt, qui de honore atq; dignitate mea soliciti sunt, qui sua sponte Mediolanũ ad hoc iudiciũ testimoniũ dicturi uenerunt, hoc si uobis placuerit P.C. testes audietis, quãuis hoc minimè neceßariũ esse uideatur, neq;.n. legislatores qui nominis mutationẽ permiserunt, hãc exceptionẽ addiderunt, extra quã si parentib. minime placuerit. Itaq; crediderim ne à parentibus quidẽ impediri filios legitimè posse, quo minus aliqua probabili de causa si uisum eis fuerit, nomina mutẽt. quãuis illud ego magnopere laudẽ, atq; approbem, nihil sine parentum consilio, dum uiuunt, à filijs esse faciendum, sed postquã illi mortem obierint, tum cuiq; liberum atque integrum esse, quod uitæ genus sequi, quod nomen habere uelit, præclaris enim ingenijs sæpissimè accidit, ut uel imperitia, uel ignobilitate parentum, uilia atque abiecta nomina sortiantur. qua potissimum de causa factum existimarim, ut nomina quæ minimè grata fuerint, mutare lege concessum sit, quod si parentes pulchra filijs suis nomina studerent imponere, magnum certè illis ornamẽtum adiungeretur. Tria sunt enim quibus si fortè priuati sunt, magno studio parentes acquirere filijs debent, patriam, nomen, artes. quisquis igitur obscuro loco natus pater, claros habere filios concupiscit, primo nobilem,

quam

quam incolat, sibi ciuitatem eligat, quoniam non tam frequenter familiæ quam ciuitatis nomen quæritur. ut non sine causa Seriphius quidam obiecisse Themistocli dicatur, non illum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutū, cui tamen ingeniosè Themistocles ita respondit; nec hercle si ego Seriphius eßem, nobilis, nec situ Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. hoc ergo in potestate patris primum est, ut quam uelit filio patriā paret, deinde ut elegans atque egregium nomen eidem imponat, quæ certè res magnum plerisque decus & ornamentum afferre solet. Postremo, ut ingenuis eum artibus erudire contendat, qua præcipuè in re splendoris omnis & gloriæ principium est. quod si quis forte parentum culpa priuatus his rebus fuerit, in eius est arbitrio, atque potestate situm, si uoluerit, ut & patriam, & nomen, & artem commutet, neque ulla lex, aut ulla ratio reperitur, quæ illum iustè possit impedire. Sed urgent aduersarij ualida quadam (ut ipsi existimant) & quasi cornibus armata argumentatione: qui nomen (inquiunt) familiæ mutat, aut prætermittit, is uel claro illustrique loco natus est, uel certè obscuro atque ignobili, si claris est parentibus ortus, nominis mutatione genus & nobilitatem contemnere uidetur, & à maiorum suorum lumine, in tenebras decurrere. Si autem obscuris & humilibus, seipsum eadem nominis mutatione prodit, & ignobilitatem suam coram omnibus confitetur. hoc Chrysippeum eße Barones isti putant, atque huiusmodi, ut non modo à me, sed ne à Carneade quidem si reuiuiscat, ullo modo dissolui possit. itaque diu atque ad nauseam usque sunt in hac parte commorati, totaque nugarum plaustra super hac una ratione fuderunt. Sed uideamus quid ea ualeat, cuius ponderis sit. claro loco natus nominis mutatione fit (aiunt) obscurior. quo modo quæso? num quia uilius & abiectius sibi nomen adoptet? quis autem adeo stupidus est, ut hoc faciat? quisquis enim sibi nomen mutat, elegantius & splendidius quærit, non autem sordidius, & obscurius. qua ratione ergo fit obscurior? num etiā si clarius & nobilius sibi nomen assumat? quis tam rerum ignarus est, ut hoc affirmare audeat? Clarus erat Pauli Aemilij filius, datus est in adoptionem Scipionum familiæ, nomen mutauit, postea Scipio fuit appellatus. quid? ea ne de causa contempsiße nobilitatem suam uidetur? ea ne de causa à maiorum lumine in tenebras decucurrisse? Proh Deum atq; hominum fidem, quantum stuporis, quantum imperitiæ præ se ferunt istæ aduersariorum rationes nobilissimus erat Octauius, eum C. Cæsar dictator adoptauit, nouum nomen sumpsit. Cæsar postea dictus fuit, hac aduersariorum meorum argumentatione, factus est scilicet ignobilior, genus suum contempsit, tenebricosius quidam euasit. hæccine sine risu quisquam audire potest? quot homines clarissimi reperiuntur, & apud ueteres, & apud recentiores, qui relicto familiæ suæ nomine, se in duas, aut tres clariores familias insinuarunt? sed ne historiam

contexere uidear, uno tantum summi hominis exemplo contentus ero, qui nostra memoria, uel omnia, uel omnium eruditorum celeberrimus fuit. Aldum enim audio, uirum illum, cui tantum & Latinæ & Græcæ literæ debent, Bassianatem fuiße, qui tamen prima ætate cum iam floresceret, se Romanum primo scribere cœpit. uidi ego permultas eius epistolas, in quibus ita nomen suum inscribebat. Aldus Romanus. deinde non ita multo post, Manutiorum familiæ nomen aßumpsit, & si longo tempore Aldum Manutium Romanum inscripsit. Postremo cum Alberti Pij Carporum principis amicissimus esset, etiam in eius familiam se insinuauit, & tandem Aldus Pius, Manutius Romanus factus est, hæc autem ideo commemoro, non ut aliquid de tanti uiri fama detraham, quem semper omnium maximè sum admiratus, sed ut apertissimè doceam, hanc semper fuiße doctorum hominum sententiam, ut nequaquam contra decorum esse censerent, & uum & familiæ nomen uel mutare, uel penitus relinquere, & alia noua sumere. nam ipsius Aldi filius, iuuenis cum summa eruditione, tum orationis elegantia præstans, hoc tempore duobus parentis nominibus relictis, tantum se Paulum Manutium inscribit. Quod autem aduersarij dicunt, qui sit obscuro loco natus, mutatione nominis ignobilitatem suam coram omnibus confiteri, non satis (ut ingenuè fatear) intelligo quid sibi uelint, nam qua ratione mutando nomine ignobilitas ostenditur? an quia tantum ignobiles mutare nomen soleant? at hoc falsum esse ne aduersarij quidem ipsi negabunt, cum plurimi nobilissimi uiri nomina mutasse legantur. deinde quomodo coram omnibus ignobilitatem confitentur? utrum coram eis, à quibus cognoscuntur, an quibus ignoti sunt? si coram eis, à quibus cognoscuntur, nullam ignominiam, aut dedecus affert ignobilitatis confessio, quin potius arroganter haberentur, si se nobiles eße dicerent. Itaque multi præstantissimi uiri generis etiam nouitate gloriati sunt, quòd à se genus suum, cum antea fuisset obscurum, illustrari cœpisset. Si coram eis, quibus ignoti sunt, hoc erit monstri simile. quis enim eum ignobilem esset credit, quem ne natum quidem nouit? quare quod hac in parte reprehendant, nihil omnino esse uideo. Sed tamen id concludam, quod quicunque bene senserint, uerissimum esse mihi facillimè concedent, cum in rebus ferè omnibus, tum multo magis in disciplinis atque literis, parum admodum, aut nihil ad gloriam & honorem prodeße, quo quisque genere natus esse dicatur, ut enim quisque doctissimus & laboriosissimus est, non ut generosissimus, & nobilissimus, ita in amplitudine, atque celebritate nominis maximè excellit. Quid enim obfuit ad æternam gloriam Socrati, quod statuarij filius esset? quid Euripidi quod olitoris? quid Demosthenei, quòd fabri ferarij? quid Virgilio, quòd figuli? quid Horatio quod Libertini? quid plurimis alijs, quorum nomine nihil hoc tempore

re clarius? d sinant igitur aduersarij de genere verba facere, quod utrum clarum an obscurum sit, nihil nobis Musarum cultoribus omnino curæ esse debet. concedant tandem id quod inficiari non possunt, siue quis nobilis sit, siue ignobilis, honestè, atque decorè si uoluerit, immutare nomen posse. Cum annis superioribus in Ferrariensi Gymnasio iuri ciuili operam darem, mihi fuit arctissima familiaritas & consuetudo cum Bartholomęo Ferrino, uiro cum morum integritate, tum eruditione certè singulari atque admirabili? cuius morte (nam anno superiore in Regiensi legatione mortuus est) nihil mihi iampridem acerbius euenit. is igitur, ut mihi narrabant eius familiares, cum esset obscurissimo loco natus, tamen propter excellens ingenium, breui tempore capit emergere, notusque pluribus fieri. donec eius fama impulsus Hercules Attestius Ferrariæ princeps, eum accersiuit, & scribam suum à secretis esse uoluit. Sed cum eum admodum pauperem esse uideret, cuiusdam Ferrarij mercatoris ditissimi filiam, quam ille unicam habebat, in matrimonium ei collocauit. itaque cum iam hac ratione ditior, & clarior factus fuisset, unaque, cum socero, qui uenale ferrum habebat, habitaret, se Ferrinum à soceri ferro cœpit appellare, suęque familię nomen supprimere, quæ res illi non modo nulli dedecori fuit, sed maximum etiam ornamentum attulit. nam ipse princeps Hercules, eo nomine tantopere delectatus est, ut eum postea nunquam alio quam Ferrini nomine uocauerit, quem secuti quicunque eum norant Ferrinum appellabant, atque ita factum est, ut non ita multo post nullum esset in ea ciuitate clarius nomen, ut etiam nobilissimæ familię nouo homini Ferrino cedere uiderentur. Potest ne igitur quicquam contra honestatem, atque decorum esse, quod sæpissimè maximum honorem & dignitatem afferrat? Hæc sunt P. C. rationes, hæ causæ, quibus adductus ego putaui nequaquam crimini mihi dari posse, si quod non placebat, nomen immutassem, quod & ab eruditis uiris fieri, & à legibus concedi, & ab honestate, atque decoro non ab horrere intelligebam. Nunc igitur perorata causa nihil aliud superest P. C. nisi ut uos orem obtesterque per eam, quam erga me iampridem ostendistis humanitatem, atque benignitatem uestram, per æquitatum atque clementiam, qua in omnibus iudicijs uestris uti consueuistis, per summam religionem atque incredibilem sapientiam, quam in uobis omnes admirantur, ne in hoc iudicio nullo meo scelere, sed tantum aduersariorum improbitate conflato, dignitatem eam, qua me uestra sponte decorastis, & amplissima beneficia, quę in me contulistis, grauiore sententia de formare, atque obscurare uelitis, si me in hoc iudicium non crimen aliquod quæstionis proprium, non aliquid eiusmodi, quod sit à lege seiunctum, aut ab honestis uitæ rationibus alie-

num,

num, sed accusatorum inuidia, nocendique cupiditas uocauit. nolite quæso committere, ut quem uos immortali penè beneficio nuper affecistis, eundem hoc tempore maleuolorum iniquitate circumuentum, omni dignitate, atque honore spolietis. si me à pueritia deditum ijs disciplinis fuisse non ignoratis, quibus instruimur ad honorem, ad gloriam, ad dignitatem, si bonorum hominum industriam, continentiamque semper imitari conatus sum, si cum primum mihi per ætatem licuit, adhortandis, docendis, concitandis ad ingenuas artes iuuenibus, de Rep. nostra, quod facultas mea tulit, quamplurimum bene mereri studui, si denique ea quæ nisi uigilantes homines, nisi sobrij, nisi industrij consequi non possunt, labore, & diligentia consecutus sum, obsecro uos Iud. ne patiamini potius exteras nationes, laborum meorum fructus, quam iuuentutem uestram percipere. Mihi quidem hæc patria longè uita mea charior est, ut optimo cuique ciui esse debet, sed si quid in hoc iudicio (quod Dij omen auertant) decretum à nobis fuerit, quod famam aut existimationem meam aliquo modo lædere uideatur, omnino mihi maximo quidem cum dolore atque gemitu, sed quodam modo necessario patria discedendum erit. neque enim exultantes hac uictoria inimicos meos, & quotidie mihi insultantes, ullo modo pati potero. neque in hunc tam mihi iucundum atque gratum conspectum uestrum prodire unquam amplius ausim. denique ciuium, amicorum, familiarium, cognatorum consuetudinem, congressum, oculos euitare contendam. O tristem & calamitosum diem illum, quo mihi à domo mea, ab aris, atque focis, à domesticorum amplexibus, à patria denique recedendum erit. ò spem fallacem, & inanes cogitationes meas, quę in hoc medio uitæ spacio franguntur & corruunt, quę in hoc amplificatæ nuper dignitatis curriculo, ante sęuissimis tempestatibus obruuntur, quam portum conspicere possint. nam quid ijs dicam, qui me frequentes interrogabunt, cur hoc potissimum tempore in hac quam nobis Dij immortales bonitate sua concesserunt, pacis tranquillitate, in hac studiorum, ac liberalium artium instauratione, cum reliqui nostri professores omnes in pristinum locum restituti sint, ego solus à patria discesserim. potero ne seueritatem uestram accusare P. C. quos omnes ęquissimos & clementissimos esse sciunt? potero ne cuiquam probare me nullo scelere, nullo flagitio, nullo ne mediocri quidem crimine condemnatum, sed aduersariorum potentia, gratia, libidine, vobis auctoribus oppressum, in eam calamitatem deuenisse? quisquam ne credet, unam tantum in nomine meo syllabam immutatam, tantopere uestros animos commouere potuisse, ut ea de causa me notandum infamia censueritis? ubi igitur uestra iampridem spectata & cognita fides P. C. ubi religio? ubi misericordia? nihil ne poterit apud uos innocentia mea? nihil amico-

amicorum preces? nihil cognatorum lachrymæ? contra inimicorum improbitatem, sæuitiam, crudelitatem? quid ergo? uitę integritas ubi consistet, si apud uos locum non inuenerit? quid erit, quod quisquam in hac ciuitate laboris, industrię, diligentiæ suæ præmium aliquod se speret assecuturum? qui me quo tempore uigiliarum mearum fructus aliquos percipere debebam, tam leui accusatione prostratum, atque abiectum uideat? Nolite per Deos immortales P. C. hanc tantam, atque exoptatam aduersarijs meis afferre lætitiam, ut me nunc primum uestris beneficijs florescentem, asperiore sententia, tanquam turbine aliquo, aut subita tempestate peruertatis, conseruate ciuem patriæ amantissimum, uobis deditissimum, bonarum artium studiosum. quem si hoc iudicio (quod spero & opto) sententijs uestris absolueritis addictum & obstrictum perpetuò uobis, ac liberis uestris habebitis. Facite ut eosdem uos in conseruanda tuendamque dignitate mea cognoscam, quos iam in tribuenda, atque amplificanda magno cum gaudio cognoui. sic enim fiet ut mihi post hac duplo magis elaborandum esse statuam. primum ut eo, quod mihi demandastis, munere, quam fieri potest optimè persungar, deinde ut uobis qui me conseruandum eße censueritis, & aduersariorum maleuolentiæ, atque inuidiæ restiteritis, pro virili parte quam gratissimum eße ostendam. Quibus ex laboribus meis, mihi credite P.C. efficiam ut omnis iuuentus nostra fructus uberes diuturnosque percipiat.

PRO DECRETO ALFONSI
Auali & Senatus Mediolanensis, in Aleatores.

ORATIO XI.



AXIME lætandum nobis eſſe arbitror, uiri Mediolanenſes, maximasque Deis immortalibus agendas gratias, quòd hunc ſapientiſſimum, inuictiſſimumque principem Alphonſum Aualum, hos prudentiſſimos atq; integerrimos Patres Conſcriptos, hunc denique omni uirtutum genere cumulatum ſenatus principem Philippum Saccū, huic noſtrę ciuitati ac ſummæ Reip. præeſſe uoluerint. Omnes enim hi quorum patrocinio uniuerſa ciuitas noſtra demandata eſt, non publicarum tantum rerum, communiumque fortunarum, quod eorum proprium eſſe uidetur, curam ſibi ſuſcipere ſatis eſſe iudicant, ſed mores etiam noſtros rectè informare, uitam honeſtè inſtituere, mentes à prauis erroribus ad ſanctiſſimæ religionis cultum reuocare ſtudent. qua quidem re nihil nobis omnibus aptius, nihil ladabilius, nihil ſanctius inueniri poſſe exiſtimo. nam ad uitę tranquillitatem, & imperij perpetuitatem nulla res eſt accommodatior, quam effrenatas improborum hominum cupiditates, ſanctiſſimarum legum freno coercere. nihil ad ſummam æquitatem præſtantius, quam benefactis iuſta præmia, malefactis meritas pęnas conſtituere. nihil denique propius ad illam cæleſtium immortalitatem accedere poteſt; quam ita homines ſub imperio contineri, ut omnia fugiendæ turpitudinis, & honeſtatis adipiſcendæ cauſa ſibi facienda eſſe ſtatuant. Ac mihi quidem, cum cætera omnia, quæ clariſſimus hic Princeps noſter, ex ſapientiſſimi ordinis ſenatorū ſententia nuper decreuit, rectè inſtituta eſſe uidentur :: De Blaſphemis puniendis. De cohibenda fœminarum ambitione, ac nimis precioſo cultu. De ſeruanda in templis reuerentia, tum illud multo rectiſſimè ſancitum in Aleatores, & cuiuſque generis Luſores, Ne cuiquam expoſitis pecunijs omnino ludere liceat. Iam enim longè lateque flagitium hoc aleæ atque omnium ludorum ciuitatem noſtram, ut pleraſque etiam alias occuparat. quamplurimæ domus erant, & ignobilium, & nobiliſſimorum hominum, in quibus aleatorum conſociatos greges fere quotidie

tidie

tidie videbamus nullum erat diuersorium, nullum hospitium nullus angulus, in quo non conglobata multitudo vel ad aleam, uel ad aleæ spectaculum consideret. ibi tum illa fiebant, quæ damna aleatoria ferè comitari solent, dissidia, contentiones, maledicta, periuria, cædes. Sed iam tandem cœpit hominum perditissimorum temeritas & audacia coerceri, postquam huic tanto flagitio grauissima senatus auctoritas intercessit. qui quidem ordo, uiri Mediol. ut facillimè potestis intelligere, nihil aliud nisi de communibus commodis, & de patriæ nostræ salute cogitat, nec aliter ciues uniuersos tuetur & custodit, non modo ab omni calamitate, uerum etiam crimine quam uigiles & accurati pastores à luporum incursibus & ferarum laniatu greges suos. quare nimis insipientes & iniuriosi esse uideremur, nisi quicquid nobis ab hoc ordine sanctissimo præceptum fuerit; id omni studio cura, & diligentia perficeremus: cum præsertim id omne sit in maximam nostram utilitatem & laudem redundaturum. quæ quidem ratio me potissimum impulit, ut coram uobis hodierno die, pro decreto nuper in Aleatores, auctoritate Senatus interposito uerba facerem. ut cum apertè cognoueritis, quam tetrum & execrandum sit hoc aleæ flagitium, tum facilius statuatis, quantum uobis enitendum sit, ut rectissimis atque honestissimis & Senatus & principis nostri institutis obtemperetis. Atque ut ab ipso sceleris huius nomine primum oratio mea proficiscatur, ne qua fortassis in uocabulum cadat ambiguitas, ludum omnem in fortunæ uarietate positum, & qui non urbano ingenio, ciuilique more, sed casu & fraude tractari solet, aleæ nomine comprehendi intelligimus. qui quantum ab homine christiano, & à probo uiro sit alienus, vel inde facillime cognosci potest, quod religionem, fidem, caritatem, cæterasq; bonas artes penitus euertit. qua enim ratione fieri potest, ut qui frequenter aleæ uacat, is religiose uitam suam instituat? quæ semel captum hominem totum ad se rapit; nec de honestate sinit, aut iusticia quicquam cogitare? neque uerò qui fidem seruare, singulosq; homines, sicuti diuinæ leges præcipiunt, tanquam seipsum diligere studuerit, ullo modo conabitur alea quemquam irretire, & fortunis ac patrimonio spoliare. uir enim probus atque intelligens honestis tantum rationibus & artibus, non fraude, non dolis, non alea lucrum quærit. ista est perditorum hominum, & impiorum conditio, quos neque diuini numinis horror, neque existimatio populi neque leges ullæ coercere possunt. quin omni corporis & animi contentione, per fas & nefas pecunias accumulare studeant. Sed uideamus quæso breuiter, quibus de causis adducti plerique homines hoc turpissimum uitæ genus amplectantur. sic enim facilius, ut opinor, ei remedium inueniemus. nam ut in curandis corporibus, primus ad bonam ualetudinem & salutem gradus est

morbi cognitio, sic etiam in animis nullum unquam uitium rectè sanari poterit, nisi causæ prius illius indagatæ reuellantur. Itaque mihi sæpe multum ac diu cogitanti quid sit, quòd cum omnes ferè homines inhonestum aleæ ludum esse iudicent, eo tamen uitio plurimi tam facile transuersi rapiantur, illud in mentem uenire solet, ut existimem duabus maximè de causis id euenire, nempe quod in eo uel lucrum uel utilitatem appetant. Quod si rationibus & argumentis apertissimis euicero, neutram ex his omnino causam neque tutam, neque honestam esse, quin potius ambas non tantum turpes sed etiam perniciosas, & christianæ religioni maxime contrarias, quis erit tam amens, qui tam detestabile uitium ambobus, quod aiunt, pedibus non esse fugiendum existimet? Primum igitur siquis lucri causa se ludere dixerit, cum ego grauissimis uerbis accusare atque insectari non dubitabo; quòd insatiabili lucri cupiditate ius omne diuinum atque humanum peruertere audeat. deinde eundem etiam stultitiæ coarguam, quòd inde lucrum speret, unde sępissime detrimenta maxima proueniant. Tu igitur cum intelligas ab homine probo non esse magnifaciendas omnino pecunias, neque quicquam magnopere curandum, nisi quod ad comparandam animi quietem atque beatitudinem utile esse uideatur, sic teipsum prosternes, atque abijcies, ut propter pecuniarum auiditatem nullum quæstum turpem putes? quotidie fraudes, decipias, auferas, eripias, socios expiles? & denique turpissimo uiuendi generi deditus, nullum dedecus, nullam infamiam uerearis? cumque sæpe uel legeris, uel audiueris, nihil tam parui, tamque angusti esse animi, quam amare diuitias, earum tam cupidus, tantoque amore incensus esse uideberis, ut etiam contra omnia iura diuina atque humana te ipsum aleæ lucri causa tradas? obsecro te quicunque es aleator, non aliquando in te descendis? non te ipsum respicis? non cogitas quam turpem personam sustineas? non tibi uenit in mentem nullum conuicium atrocius inueniri posse quam siquis aleator appelletur? quis unquam asperius inuectus est in aliquem hominem, quam Cicero in M. Antonium? qui cum eius impurissimam uitam & mores maxime detestabiles execrari uehementissime studeret, summum ei uisum est opprobrium ita dicere: domus erat aleatoribus referta. Idem Cicero cum Catilinę socios & coniuratos asperrimis atque atrocissimis uerbis insectaretur, in his, inquit, gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudicique uersantur. uidetis ne quam gloriosum, & insigne nomen sit aleatorum, qui inter execrandos patriæ proditores, & scelestissimos homines. ab oratore sapientissimo numerentur? quin etiam apud Næuium, vt Festus attestatur, cum nescio quis in eum cui maxime iratus fuerat, acriter inueheretur, & conuicijs incesseret, pessime, inquit, audax, ganeo, lurco, aleo, quasi nullum potuerit grauius conuicium

tium inuenire, sic aleonem ultimo loco nominauit. quod in Mamurram Catullus quoque scribens obseruauit, cum ita inquit: Quis hoc potest uidere? quis potest pati? nisi impudicus, & uorax, & aleo? Aristoteles omnium philosophorum facile princeps, cum in libro de Moribus quarto de liberalitate uerba faceret, aleatores maxime infames esse ostendit. eos enim cum furibus & latronibus connumerans, illiberales esse dixit, & in turpi, ac sordido lucro uersari. propterea quod omnia quæstus causa faciant, & probra sustineant, nec non ab amicis, quibus dare oportebat, lucrari studeant. Quis autem nescit antiquis legibus apud Romanos interdictam fuisse aleam? nam in Pandectis caput extat, De Aleatoribus, ubi non tantum lusores ipsi puniuntur, sed etiam illi, qui forte quempiam ludere compulerint. quin etiam in secunda Ciceronis Philippica Licinium Lenticulam M. Antonij collusorem lege quæ est de Alea condemnatum fuisse legimus: quem id circo hominem omnium nequissimum Cicero appellat, quod non dubitaret uel in foro alea ludere. Horatius quoque uetitam fuisse legibus aleam indicat eo uersu: Seu malis uetita legibus alea. Cum igitur apud eos homines, qui à uera sapientia & probata religione procul aberant, tanta esset aleatorum ignominia, quid apud christianos fieri par est, qui in ueritatis luce uersantur? Sed quid hæc ego commemoro? nonne ipsa nobis ratio manus inijcere quodammodo uidetur, & iubere, ut diligentissime perpendamus, quantum flagitij sit ex alea lucrum sperare, quod in cæteris etiam rebus non omnino magnifacere debeamus? Nihil est enim tam sublimis & excelsi animi, quam diuitias contemnere, & cogitare nos ad multo maiora quædam atque excellentiora, quam ad istas terrenę fecis quisquilias natos esse: uide scit profecto animus, & hominis præstantia deprimitur; qui ad hoc solum procreatus est, ut cælum suspiciat & assidue contempletur. quemadmodum affirmare solebat Anaxagoras, cum relicta cælestium atque diuinarum rerum cogitatione, sese ad ista infima, caduca & fragilia fortunæ membra demittit, & nulla re, nisi pecuniarum multitudine recreatur. Itaque quo magis diuitijs & auaritiæ studuerit, tanto uilior atque demissior efficitur. Quæ cum ita se habeant cogitate quæso uiri Mediol. quantopere contemnendi sint, & improbandi leuissimi isti homines, qui lucrandi gratia ludum aleæ sequuntur qui tantum abest, ut animum suum erigant, & se maiores diuitijs præstent, ut etiam ita se demittant, ut turpissima quæque pecuniæ causa & facere, & pati paratissimi esse uideantur. Quid enim dicam quo studio, qua cura, qua solicitudine ludent? ut nec cibi, nec somni recordentur? ut totas sæpissime noctes uigilent? ut lucem tenebris, & tenebras luci copulent? & tandem ab alea fessi non satiati recedant? quod si quis eos forsan cogeret honestæ alicuius rei gratia paulo diutius aut uigilare, aut à ci-

bis abstinere, deum atque hominum fidem implorarent & se nullo modo ferre posse clamarent. tanta est eorum peruersitas atque malicia. ludendi uero gratia facile omnia patiuntur. nihil est quod eos ab alea remorari poßit: non fames, nō sitis, non frigus, non calor, non deniq; somnus omnium sensuū quies placidißima. Ludo soli student, dormientes de ludo somniant. uigilantes in ore frequentißime ludum habent. undique socios magna cum diligentia conquirunt, quibus cum ludant, nec unquam æque sibi placere uidentur, atque cum talos, tesseras, lusorias chartas, & cætera ludendi instrumenta pertractant. cum interim neque publicas, neque priuatas res curent, tempusque quod omnium rerum preciosißimum est, ut Theophrastus est auctor, in otio nefario consumant. iacent neglectæ res domesticæ, nulla familię cura nihil eos mouent coniuges, nihil liberi, nihil patriæ caritas. hæc & reliqua huiusmodi lucra sunt, quæ solent ex alea prouenire: ut interim eos prætermittam, quibus malè res in ludendo succedit, qui cum aleæ furore incaluerint, vno iactu patrimonium omne profundere non dubitabunt, neque enim, vt ait Satyricus poeta, loculis comitantibus itur

Ad casum tabulæ, posita sed luditur arca.

& quamuis maxime contraria fortuna eße uideatur, non ea tamen de causa perterrentur, sed inconsulta quadam spe recuperandi, quæ iam profuderunt, quanto, rem aduersus euenire viderint, tanto magis inflammantur, donec vt ait ille.

Nec quicquam fundo suspiret nummus in imo.

Tum uero tanquam ore fulmineo spumantes apri nulli neque deorum, neque hominum parcunt, impias atque horrendas blasphemias euomunt, totam domum ac familiam magno tumultu complent, nullis affabiles, nullis amicis plerunque etiam ad manus ueniunt, & una cum pecunijs vitam quoque miserabiliter amittunt. vt verissimè dixerit Horatius:

Ludus enim genuit trepidum certamen & iram,
Ira truces inimicitias, & funebre bellum.

Quæ profectò intelligitis uiri Mediol. quam ab omni humanitate sint aliena. Sed quoniam illud etiam nonnihil ad rem pertinere videtur, intelligere quibus principijs, aut quo auctore profecta fuerit alea si diligenter attenderitis, paucis uerbis explicabo. Philostratus in Heroicis à Palamede Nauplij filio censet in bello Troiano repertam fuisse aleam, qua milites in otio delectarentur, cum longa obsidione Troiam premerent. Herodotus historiarum pater, vt eum Tullius appellare solet, lydos populos aleam, & omnia ferè ludendi instrumenta. prẹterquam talos inuenisse primos tradit, sed quamquam à grauissimis auctoribus notatam fuiße lydorum impuritatem, vitæque turpitudinem non ignorem, vt, qui nihil aliud quam intemperantiæ atque libidini stude-

studerent, tam perniciosæ rei facile auctores credi possint, tamen maior est apud me Platonis auctoritas, qui Socratem in Phædro loquentem facit, & ait, circa Naucratem Aegypti nobilem vrbem fuisse dęmonem quendam, cui dicata sit auis quam Ibin uocant. Dæmoni autem ipsi nomen Theuth. primum mathematicas disciplinas inuenisse, talorumque atque alearum ludum. deinde profectum ad Aegyptiorum regem, qui Thamus uocabatur, atq; illi suas artes demonstrasse, dixisseque illas distribui deinceps cæteris Aegyptijs oportere. Quis igitur non intelligit hanc pessimi dæmonis fuisse fallaciam, qua miseros mortales lucri, atque uoluptatis illecebris irretitos teneret. nam quod etiam numeros, & Geometriam, & Astrologiam Theuthi inuenisse dicitur, quæ honestæ atque utiles artes esse uidentur, id ea de causa factum esse putandum est, vt honestatis atque utilitatis specie facilius homines deciperet. Solet enim astutissimus ac fallacissimus demon, quod perniciosum ac mortiferum est, ea calliditate occultare, ut honestum ac rectum esse uideatur. planum igitur & perspicuum est, aleæ ludum perniciosissimi dæmonis inuentum esse. quot hominum millia implicantur, quo plerique ita afficiuntur, ut nihil aliud omnino curent, & se ludendo fœlices ac beatos existiment. At obijciet fortasse aliquis, quid? an non aliquando multum in alea lucrari contigit? fateor equidem. Verum id primum in dubio est. nullo.n.modo fieri pōt, ut aleæ ludus omnib. æque feliciter eueniat, deinde lucrū illud quale æstimari dēt, quod ex tāinfami arte, & tam turpi flagitio nascitur? nisi forte quis existimet, lenoniam artem, aut meretriciam esse laudabilem. propterea quòd interdum accidat, ut ingentem pecuniarum numerum inhonestissimo corporis abusu meretrices acquirant. vt de Rhodope Aesopi fabulatoris conserua legimus, quæ magnificam in Aegypto Pyramidem ex congestis meretricio quæstu pecunijs construxisse dicitur. sed nemo sanæ mentis, quod ab omni iustitia sit alienissimua, id honestum esse aut laudabile iudicabit. itaque cum liquido constet minime iustam esse aleam, imo sanctissimis legibus improbatam, qui per eam lucrari studuerit, is profectò turpitudinis infamiam subterfugere nullo modo poterit. cum præsertim ex Theologorum omnium sententia, quæ per aleam quis acquisiuerit, ea nequaquam iustè possit in usum suū retinere, sed aut priori domino si commodè fieri potest, aut mendicis largiri oporteat. quid igitur stultius, quā animū ad aleam applicare; in qua uel tibi summa cū indignatione, sūma cū ignominia sunt amittēdæ pecuniæ, uel si quid lucratus fueris, id omnino tibi reddendum est. si modo iustè religioseq; viuere uolueris. Sed per Deum hominumque fidem, quæ nostra est ista tam effrenata cupiditas? quid petimus? quid optamus? nunquam ne prudentuim hominum cogitationem ad punctum temporis suscipiemus? quid ex istis pecunijs, quibus tantopere inhiamus, nobiscum morientes auferre poterimus? ò mentem

*tem cimmeriјs tenebris obscuriorem. nefas est plurimam in congerendis pecunijs operam insumere quamuis honestis artibus eas acquiramus, & tam multi reperiuntur, qui nullam scelerum speciem lucrandi gratia refugiant? qui pecuniarum siti flagitiosam aleam persequantur? in qua tot deceptiones, fraudes, doli suboriuntur? hoc enim laudentium proprium est, ut quacunque ratione fieri potest, socios fraudent ac decipiant. quod quidem nihil à furto, atque latrocinio differre, quis est, qui non intelligat? quicquid enim alienum iniustè siue clandestina malitia, siue aperta ui rapimus, atque retinemus, id sine dubitatione furti, atque latrocinij appellatione comprehenditur. Quare videte uiri Mediol. an dubitandum uobis sit, quin sint grauissimè damnandi, dementiæque notandi nomine, qui lucri causa tam perniciosum vitæ genus eligendum sibi esse statuunt, ut totos dies in alea consumant. quæ omnem religionem & fidem uiolat, caritatem tollit, inimicicias & odia concitat, & amentes & blasphemos reddit homines fraudulentos & rapaces efficit, rerum suarum neglectores. alienarum appetentissimos, quæ uirtutum omnium obliuionem & scelerum memoriam atque cupiditatem inducit. quę diuinum atque humanum ius omne peruertit, quæ denique si sors aduersa fuerit, patrimonio spoliat, si prospera grauissimo crimine conscientiam inficit, nisi per eam quæsita restituas. Age uero quę uoluptas in alea esse potest? hoc enim alterum eorum fuit, propter quę aleam expeti solere diximus, quæ (inquam) uoluptas in ea re potest esse, quæ tot malorum causa est? tu ne igitur vt aliquantulum voluptatis acquiras, nihil Deum immortalem, nihil homines, nihil leges, nihil iura vereberis? te tam ingenti, tam tetro uitio uoluptatis gratia trades? quid si nulla est in alea uoluptas? quid si mœror potius ac tristitia? tam ne obstinatè tamen operam dabis ut in aleæ uitio consenescas? Ve uobis ait Christus qui ridetis, quoniam flebitis. Vix nobis in rebus honestis multum licet gaudere, ne fortassis in superbiam atque arrogantiam incidamus, & tu in alea, hoc est, in uiti**rum omnium sentina quadam, & scelerum lerna lætaberis? an tibi periuria, maledicta, blasphemiæ, tumultus, inimicitiæ, uulnera, cædes, quæ ab alea frequentissimè proueniunt, uoluptatis loco ponenda esse uidebuntur? vidi ego non nunquam, qui multo essent amicissimi primo uoluptatis gratia cępisse inter se ludere, deinde paulatim incalescente vincendi cupiditate, non prius à ludo destitisse, quam ad manus uenientes mutuis uulneribus conciderint. hi sunt aleæ fructus, hæ uoluptates, quas insani homines tam studiose, tam cupidè, tam impotenter appetunt. hæc aleam iucunditas, hæc uoluptas, hæc delectatio consequi solet, firmissimarum societatum disiunctiones, amicitiarum sanctissimarum violationes, rixę, odia, dissidia, furores, multaque huiusmodi cætera, quæ sicui uoluptates esse uidentur, eum ego non tantum communi sensu carere, sed omnino demen-*

mentem ac furiosum esse iudico. quem uerò ista non commouent, nec ab aleæ uitio retrahunt, debemus eum non iam hominem, sed immanem potius belluam existimare. qui nihil in posterum prospiciens, ad id tantum quod adest, quodque præsens est, toto impetu rapiatur, & breuissimę ac falsæ uoluptatis gratia res maximè laudabiles, & honestissimas derelinquat. At fortasse quispiam hominum grauissimorum exemplo, qui sæpenumero lusisse reperiuntur, animi sui uitium excusare conabitur. vt de Porcio Catone, & Octauiano Augusto scriptum legimus. qui animi relaxandi gratia, post grauissimas occupationes taxillorum ludo sese oblectare soliti traduntur, quod etiam de Archyta Tarentino memoriæ proditum est, quem cum pueris suis ac seruis ludos agitare consueuisse permulti scripserunt. quin etiam Heraclitus Ephesius uir alioqui tristissimus optimè astragalis lusisse perhibetur. Quintus Scæuola uir grauissimus ac sapientissimus, & propter egregiam iuris ciuilis prudentiam celeberrimus, remisso à negocijs animo, corporis exercendi, & se recreandi gratia studiosissime pila ludere soltius est, multosque præterea clarissimos & amplissimos homines accepimus, cum à grauioribus negocijs respirassent, aliquo lusu fatigatum animum relaxare solitos. sed hęc ludorum genera, quæ colligendi animi, uel exercendi corporis caussa parantur, neque nos omnino reijcimus. sumus enim homines, & præclare intelligimus, nullam esse tantam animi uim, quæ perferre continuum laborem possit. illos uerò penitus ludos detestamur, quibus expositis pecunijs plerique solent auidissime ludere. propterea quòd omnes sanctissimæ religioni nostræ sunt inimicissimi, quæ quidem pessima ludendi consuetudo tanquam perniciosa quædam contagio, sicut initio diximus, domos præcipue nobilium, & potentissimorum hominum arripuit, vt non iam uernæ solum ac famuli, sed ipsi patres familiarum quod maxime ignominiosum est totos plerunque dies & bonam noctium partem in ludendo conterant. hinc filij qui maxime dociles ad uitia solent esse parentum imitatores, prius ludere sciunt quam explanate loqui. & cum nutricis lacte paterna uitia statim imbibunt. nam uere Satyricus poeta dixit:

Si damnosa senem iuuat alea, ludit & hæres
Bullatus, paruoque eadem mouet arma fritillo.

ita enim est hominum ingenium, ut uelocius & citius nos, quod ait idem poeta, corrumpant uitiorum exempla domestica. magnis cum subeunt animos auctoribus. quid quod à parentibus filij non solum non reprehenduntur, uerum etiam, quod summopere deplorandum est, ab eisdem ultro ad ludum inuitantur? itaque prauam istam consuetudinem in naturam ita sibi conuertunt, ut quamuis postea cupiant, aleam tamen relinquere non possint. Et quisquam mirabitur tam paucos esse adolescentes, qui rebus honestis, &

ingenuis artibus animum applicent? cum à teneris annis indulgentia parentum effœminati. ludisque cuiusque generis dediti, nullam aliam credant esse maiorem uoluptatem, nullam uitam beatiorem, quam continenter in alea versari? quid unquam egregium atque excelsum ab eo iuuene sperare poterimus, cuius animum iam hoc infecerit insatiabile ludendi desiderium? Iam per diuersoria, per lustra per ganeas, cum perditissimis nominibus cupit euolare. iam paternas facultates dissipare. iam cum uilissimis scortis & lenonibus impurissimis uitam ducere. iam quotidie uota facit, ut tandem nimium uiuax pater efferatur, ut scilicet impunius ei liceat alea quicquid habet facultatum effundere. hinc ad furta, ad latrocinia, ad infandas cædes consumpto patrimonio conuertuntur. nullum eos dedecus, nulla pœna refrenare potest, nullum est scelus tam audax, nullum tam atrox facinus, ad quod post aleam impelli non facillime possint. quæ licet apertissima sint, tamen tanta est hominum improborum insolentia, ut quam paucissimis persuaderi posse uideantur. quod tamen mirari desino, cum ad eos respicio, quibus religionis & honestatis cura demandata est, qui populum ignarum, & imperitam multitudinem diuinis legibus atque institutis erudiendi curam susceperunt. hi enim maiorem partem non solum alios non reprehendunt, uerum etiam. quod indignissimum est, ipsi totos plerunque dies ac noctes in ludendo sunt occupati. sed de hac ciuitate nostra nihil dubito quin breui tempore mores sit in melius commutatura. cum tam religiosum & christianum principem habeamus. & tam prudentissimum senatum, qui uitia seuerissime vindicet, & uirtutes amplissime remuneretur. neque enim cuiquam dubium esse potest, quin ut cætera omnia quæ nuper instituta sunt, ita etiam hoc sapientissime decretum sit, ne ludendo pecunias exponere cuiquam liceat, cum omnem aleam honestati maxime contrariam esse liquidissime constet. hæc enim, ut docuimus, efficit ut plerique mortales diuinum cultum deserant, humanam societatem uiolent, obliuione iustitiæ capiantur, hæc leges iudicia, fidem amiciciam, probitatem euertit, hæc dedecus & ignominiam affert maximam. hæc priuatas domos exhaurit, patrimonia dilapidat homines falsos fieri cogit, hæc ad omne flagitium ad omnem turpitudinem impellit. hæc denique hominem dementem perfidum furiosum reddit. vt non aliter atque immanissima bellua, nullos neque deos, neque homines vereatur. Quamobrem vos viri Mediol. per eam, quam colitis religionem, per christianam fidem, per salutem uestram atque omnium ciuium, per totius Reip. nostræ tranquillitatem oro, atque obtestor, ut aleatorum petulantiæ uestram opponatis auctoritatem, & mihi credatis id; quod ipsi uidetis istā aleæ libidinem omni religioni atque iustitiæ maximè repugnare. facite igitur ut domus uestræ nulli omnino pateant aleatori liberos uestros procul à tam

pesti-

pestifero morbo relegate, neque fidem eis vllam prestandam esse censeatis, quos aleæ deditos esse noueritis. hos non aliter uobis cauendos esse censeo, quam qui patriæ, parentibus, aris atque focis bellum inferunt, atque eo magis, quo se occultius amicitię nomine uobis insinuant. nam malos atque scelestos homines, qui se palam hostes profitentur, facile cauendo uitare possumus. hoc uerò aleatorum occultum & intestinum malum frequenter opprimit, antequam perspici atque explorari potuerit. hominemque penè ad insaniam pertrahit, priusquam se ab illo captum esse prouideat. Itaque ne quæso tam horrenda, tam turpia, tam execranda flagitia quæ iam ab alea nasci demonstrauimus, in hac uestra religiosa ciuitate committi patiamini. cohibete tandem istorum furentium hominum impetus, nefariosque conatus, qui sese in familiaritatem uestram omni studio conatur insinuare, vt uos, aut liberos uestros ad aleam alliciant, expellite, profligate, exterminate de cuitate uestra tantam ignominiam. ne sinite per Deum immortalem tantam labem & infamiam in uestro nomine inueterare. commune est hoc malum, communis metus, commune periculum serpit ista contagio, & quotidie magis inualescit, nisi quamprimum medicę manus adhibeantur. ò scelerum omnium indagatrix alea, quo miseros mortales sui penitus oblitos, consiliorum inopes, cæcos, amentes, assiduè raptas? in quæ probra semel à te captos præcipitas? nullum est vitium, mihi credite, viri Mediol. quod ad se magis animos attrahat, atque alliciat, nullum quod hominem perditiorem efficiat, nullum quod magis fortunas, famam, honestatem profundat, & omnino dissipet. Quæ cum ita sint, omnem penitus aleam, perinde ac pestilentiam quandam atrocissimam nauibus & quadrigis, ut dici solet, & remis ac uelis non solum ipsi effugere debemus, uerum etiam insectari, & ab alijs, quantum per nos fieri potest, auertere, ac propulsare. sapientissimoque & mitissimo Principi nostro Alphonso Aualo, & integerrimo Senatui, atque in primis ornatissimo Senatus præsidi Philippo Sacco maximas & agere, & habere gratias, atque eorum fidelissimis & amantissimis consilijs iustissimisque decretis obtemperare. quippe qui nos ciues suos, vt optimi patres, mansuetissime corrigunt & ut bene beateque uiuendi uiam ingrediamur omni cura, atque diligentia prouident. Hæc ego uiri Mediol. cum honestatis & religionis amore commotus atque inflammatus, quam ab istis amentissimis aleatoribus prosterni atque pessundari uidebam, breuiter simpliciterque pro consuetudine mea dicere coactus sum, tum ut prudentissimi ordinis senatorij, & sapientissimi principis decreta. quæ iam partim introducta sunt, partim breui tempore diligentißime confecta promulgabuntur, à uobis libentißimis animis accipienda, & accuratißime seruanda

nanda esse censeatis. quam quidem orationem meam confido nobis probatam esse omnibus, & in meliorem partem aceptam. vos pro uestra fide, religione, sapientia prouidete, nequid ob sanctißimarum legum & decretorum violationem detrimenti patiamini. quanto enim clementiorem obedientes, & subditi Senatum Principemque nostrum experiuntur, tanto seueriorem & infestiorem pertinaces & superbi sentient.



ADVERSVS EOS, QVI ornandæ orationis studium, & dicendi Elegantiam vituperant.

ORATIO XII.



VNT quidam homines, ornatissimi auditores, tam agrestibus, & impolitis auribus, vt omnem orationis ornatum, & sermonis elegantiam, tamquam rem inanem, & superuacaneam omnino negligendam esse existiment, eumque satis esse disertum ac eloquentem affirment, qui sensamentis apertè quoquo modo atque intelligenter explicare dicendo ualeat. ea uero quæ orationis ornamenta nominantur, nihil aliud esse dicant, quam quasi calamistros quosdam, & fucati medicamenta candoris ac ruboris, quę omnem orationis uim, & grauitatem, & constantiam infringant, & prorsus effæminent. multaque alia in hanc sententiam fallaciter, & captiosè disputent; ut totum hoc nostrum, cui iampridem dediti sumus, exornandæ orationis studium, quantum per eos fieri potest, & deprimant, & inutile ac uanum esse ostendant. Itaque statui hodierno die coram uobis omnis elegantiæ candidatis, & cultoribus, quoad facultas mea tulerit, istorum hominum falsam & absurdam opinionem verissimis & firmissimis rationibus, exemplis, argumentisque refutare. ne fortasse qui iuniores adhuc, & rerum humanarum imperitiores sunt, eorum auctoritate, uerbisque persuasi remomnium præclarissimam & honestissimam derelinquant. Vos quæso nostram hanc disputationem contra barbaros homines, rudis & incōpti sermonis amatores, & omnis politioris disciplinæ, atq; humanitatis expertes, patientissimis, & æquissimis auribus attendite. Ac mihi qui dē illud in primis maxima dignū esse reprehensione uidetur, ꝙ isti, qui de orationis ornatu sententiā suā tā graui supercilio proferunt, uel tā imperiti sunt, ut quod inter uirtutes orationis, & uitia discrimen sit, non satis intelligant, uel si fortassis intelligunt, iniquo atq; inuido animo, quod ipsi, aut propter insolentiā neglexerūt, aut propter inertiam aßequi minime potuerunt, ab eo cęterorum etiam hominū industriam retrahant. Cum enim orationis ornamenta calamistros, & fucum appellent, nonne perspicuum est, eos nimis imperitè

ritè flagitiosèque rem pulcherrimam turpissimo nomine dedecorare? quis non intelligit in mulieribus unde hæc nomina transtulérunt, alium esse laudabilem, honestum, decorumque ornatum, alium calamistratum & fucatum? an forte uobis aut pudica matrona, aut casta uirgo, quæ præstanti sit corpore, & liberali atque honesta facie, cum preciosis uestibus, auro, argento, gemmis, unionibus, armillis, annulis, cæterisque huiusmodi ornamentis excolitur, calamistrata & fucata esse uidebitur? nihil ne ergo inter meretriciam lasciuiam, & matronalē cultū uirginalemq; ornatum interest? nihil inter calamistros & baccata monilia? nihil inter fucata medicamenta, & exornatum uenustatem. ò stultitiam hominum atque insipientiam, qui tantarum rerum differentiam repugnantiamque non uideant. iam credo, isti qua temeritate atque importunitate sunt, si quem paulò comptiorem esse uirum conspexerint, eum penitus effœminatum esse clamitabunt. si liberaliorem, prodigum appellabunt, si fortiorem, dicent esse temerarium. sed nequaquam animum inducere possum, ut existimem istos esse tam insipientes & rerum ignaros ut non intelligant, aliam esse comptam & ornatam orationem, aliā esse lasciuientem, effectatam, & quodammodo pictam: uerum quia summa iampridem ipsi barbaria sunt infecti, quod spinosum, exile, ieiunum, languidum, eneruatum, incultum dicendi genus semper secuti sunt, & pecudum, suillique generis more glandes, multo magis quam fruges adamarunt, neque posthac ullo modo sperant, ex illo barbarico cœno se linguam suam unquam educere posse, nobis ideo uobisque ornatissimi iuuenes hanc elegantiæ laudem, & styli dignitatem, & expolitæ orationis gloriam inuident. secumque ad eadem luti uoluntabra, deformemque sermonis habitum, atque impuritatem loquendi deducere contendunt. At, si Dijs placet, ijdem isti sordidi, rudes, & inculti homines, se Mercurium non in lingua, sed in pectore habere gloriantur, qua in re duplici nomine sunt odiosi, uel quod intolerabili arrogantia se solos esse sapientes atque intelligentes opinantur, nos autem, qui dicendi uenustatem ac leporem sequimur, tanquam inanium tantum uerborum sectatores irrident, uel quòd eloquentiæ Deum atque parentem Mercurium sibi similem hoc est, infantissimum esse mentiuntur. quis enim est, qui nesciat, apud Græcos tritum esse uulgi sermone prouerbium, quoties rem inauditam, & penitus incredibilem significare uolunt, ut Mercurium infantem esse dicant? prodeat quæso Mercurius iste uester è sordido pectore. exeat ex ore lutulento, deformato habitu, uerborum illuuie squallidus, & prorsus informis, quis eum ut eloquentiæ patrem agnoscet? cui gratus erit? quis esse Mercurium existimabit? à quo non statim contemnetur? quis non eū irridebit tanquam aliquem histrionem & fictum & Plauti scena cū seruili schema Mercurium? ita ista uestra seruilis sapientia barbariæ sordibus infuscata

locum

locum apud ingenuos ac liberales animos, & apud teretes elegantium hominum aures ubi consistat, nullum habere potest. At contra si quis nō in pectore tantum, ut uos insulsè falsoque iactatis, sed etiam in ore Mercurium habeat, ut ea, quæ rectè ac sapienter intelligit, aptè, distinctè, at ornatè proferat, quid hominum aut auribus, aut mentibus iucundius accidere poterit? quis cantus ornata oratione dulcior? quod carmen artificiosa uerborum conclusione aptius? quid admirabilius quam res splendore illustrata uerborum? sed nimirum illud uerissimum est, quod Heraclitus aiebat, Asinum stramenta malle quam aurum. stolidis enim ac barbaris hominibus magis ea placent, quæ rudia sunt, & scabra, & impolita, quam quæ emendata, & exculta & planè perfecta sunt, non capiunt crassæ & obtusæ aures compositam & modulatam orationem. Midas Phrygiorum rex, ut ad fabulas ueniamus, insulsum atque ineptum Marsiæ tibicinis strepitum suauissimis Apollinis carminibus prætulit. Vnde meritissimo iratus Apollo traditur asininas illi aures affinxisse: quales iam inde ab ineunte ætate nostros aduersarios semper habuisse crediderim. quid enim causæ dicemus esse cur isti liberalem atque ingenuam eruditionem, & differendi elegantiam tantopere damnent, ut neque ipsi ornatè dicere aut scribere studeant, neque aliorum elaboratam expolitamque orationem admirentur, nisi quia deprauatos animi sensus habēt? ut illis, non aliter atque scarabæis continenter in oleto uiuentibus, alabastrus unguenti plena puteat. vetus est prouerbium. Nihil graculo cum fidibus. quoniam longè magis odioso garritu cum sui generis auibus quam harmonia musica graculus delectatur. huc etiam illud pertinet; Nihil cum amaracino sui. quamuis enim quod ex amaraco fit oleum laudatissimum & odoratissimū sit, suillo tamen generi uenenum est, cui uidetur id demum olere suauissime, quod cænum grauissimè redoleat. At isti quo uitium suum aliqua ratione celare ualeant, ideo se dicendi uenustatem & orationis ornamenta refugere clamant, quod ea sit, quasi quędam uoluptatis illecebra lenociniumque quo popularium animi capiantur, & errore decepti, ut hamo pisces, ita blanda oratione, suauique sermone in falsam sæpenumero persuasionem inducantur, quasi uero stolidi atq; insipientes homines excultæ orationis dulcedine atque iucunditate, non fraudibus & dolis improborum capiantur. non habet hoc in se uitium copia dicendi, & suauitas orationis, ut quemquam decipiat, aut in errorem inducat. præsertim si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. non est hoc politæ orationis crimen, sed eorum qui ceteris etiam bonis plerunque ad perniciem utuntur, ut alio in loco dicemus. isti uerò qui ieiunam, & exilem, & incomptam orationem, magis quā uberem & exaggeratam, & uenustam diligunt, perinde faciunt, ac si rusticanam uitam potius quam ciuilem, sordidatam uestem, quam elegantem, illuuiem

uiem corporis quam mundiciam. res denique potius odiosas ac molestas, quam gratas & iucundas amplectantur. Sed auctoritatibus etiam causam istam suam tam ridiculum & absur.'am confirmare conantur. aiunt enim grauissimos homines Theologos, Philosophos, & Iurisconsultos nihil de exornanda oratione penitus cogitare. uerum potius huius nostræ concinnitatis & elegantiæ contemptores. qua in re primum eos apertè mentiri dicimus, quamuis .n. recetiores Iurisconsulti ut Azones, Bartoli, Baldi sint incompti, ac planè barbari quod eo tēpore uixerint, quo bonarū artium studia minime uigebant, tamen antiquis illis Iurisconsultis, quorum adhuc leges, & rēspōsa in Pandectis leguntur, nihil politius aut limatius inueniri potest. ut satis appareat, eos non minus eloquentiæ, quam iuris ciuilis fuisse studiosos. Quid de Philosophis dicam? an fortasse quia Auerroes, & Albertus barbari sunt, ideo Plato etiam, & Aristoteles, & Theophrastus in eodem numero censendi sunt? Iam Theologi ueteres, non rusticè locuti sunt, sed quantum eorum facultas tulit ornamenta dicendi scriptis suis adhibuerunt. Quis enim Basilio sublimior? Chrysostomo dulcior? Hieronymo uehementior? deinde illud oppono, quamuis aliqui Philosophi Theologique nostra hęc dicendi ornamenta non sequantur, non ideo tamen esse à nobis, qui mansuetiores atque elegantiores Musas colimus relinquenda. quæ enim inuidia est, si hac in re nos neque philosophi, neque Theologi esse uolumus? eadem ratione licet etiam plerasque res alias eximias & præstantes contemnere, quoniam eas philosophi Theologique uilipendunt. proijciamus opes, aurum, gemmas, preciosas uestes, mundiorem omnem supellectilem, quoniam sine his rebus plerique philosophi uitam agunt. negligamus rem familiarem, deseramus artes ingenuas, in solitudine uiuamus, nudis pedibus ambulemus, bardocucullos induamus, quoniam hæc nonnulli theologi faciunt quòd si hæc in communi uita degenda, ridicula sunt, & insulsa cur potius in contemnenda sermonis elegantia quam in cæteris rebus, & actionibus à ciuili vita remotis philosophos ac theologos imitari debemus? quis non intelligit rationem hanc istorum esse absurdissimam, nullumque pondus aut momentum habere? non enim illud à nobis quærendum est, an aliqui in ea sint hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, cum plurimi sint, qui res omnes egregias ac prēstabiles ob animi demissionem quandam refugiant, & magnopere contemnant. sed utrum vtilis sit an perniciosa, honesta an turpis, iucunda an odiosa hæc exornanda orationis disciplina, de qua certe nisi plane agrestes atque inhumani sumus, dubitare nullo modo possumus. Ac iucundam quidem & suauem esse negare non audent, quoniam hoc esset plane sensui repugnare sed esse utilem & honestam id uero pernegant, imo contra perniciosam & fugiendam esse asserere non dubitant, quoniam inquiunt,

quiunt, multi iuuenes in discendo splendorem & elegantiam uerborum consectantes plerunque rerum obliuiscantur, & in expolienda oratione occupati bonarum artium studia derelinquant, qua ratione fiat, ut qui hac dicendi uarietate copiaque delectantur, dum compositam orationem, & ornatam, & artificio quodam atque expolitione distinctam efficere student, omnem maiorum rerum scientiam, & sapientiam negligant. quę cum isti dicunt, studio ducti maledicendi non satis aduertere uidentur, se non ipsam orationis uenustatem atque elegantiam improbare, sed eorum studium & inanem laborem, qui solam eam, relicta rerum scientia consectantur. nam certè nihil tam furiosum est, ut etiam L. Crassus attestatur, quam uerborum uel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis nulla subiecta sententia nec scientia. quod si quis rerum cognitioni, quod optimo quisque ingenio facere debet, elegantiam hanc, & politam dicendi rationem adiunxerit, quid in homine præstantius aut diuinius inueniri poterit? audebunt ne etiam infantissimi homines eum orationis ornatum uituperare, qui rebus iam cognitis & planè perceptis summa quadam cum àurium atque animi iucnnditate adhibetur? audebunt ne ueteres illos scriptores tam Græcos quam Latinos, in quibus præter uariam & multiplicem rerum scientiam, inest etiam summa quædam & incredibilis orationis elegantia condemnare? nimirum ego istam perfrictam frontem & os durum uidere nimium uelim, quo procaciter eos uitupernt, qui nulla penitus eloquentia satis commendari posse uideantur. Atqui ab istis ego hominibus, libentissime peterem, cur eos, qui ornate dicunt, improbandos esse censeant, eos autem, qui cæteris in rebus ornate aliquid efficiunt, magnopere laudent? nam si omnino quæ accuratè studioséque poliuntur, eos offendunt, multo plura atque maiora in operibus ipsis ornamenta, quam in oratione reperientur. deinde illud absurdum esse omnino uidetur si eos latet, nos ideo & Deos immortales ornatè colere, & pietatem adamare, & iusticiam exercere, & cæteris uirtutibus incumbere, non ut agrestiores, & impolitores habeamur, sed ut ornatiores & humaniores existimemur. quo enim cultu, quo studio, qua cura templa Deorum immortalium, aræ, foci, loca omnia sacra, uasis preciosis, uestibus, instrumentis cuiusque generis. auro, argento, ebore, gemmis, unionibus exornantur? quid ædificia? quid ludi? quid magnifici apparatus, nonne quanto sunt ornatiores, tanto magis commendari solent. quid omnis uitę cultus cum elegantia & copia quantopere delectat? quid artes, scientiæ, uirtutes, quibus ad humanitatem informari solemus, nonne ut maxima sunt animi ornamenta, sic etiam appellantur? atqui nemo est quin artifices omnes eo magis esse laudandos existimet, quo politius opera sua conficiunt, quin ipsum totius mundi conditorem Deum uel hac una de causa mi-

randum in modum suspicimus, quòd uniuersum cœli complexum tanto uariarum rerum ornatu compleuerit. Vnde & consensu gentium, ut Plinius ait, quem κόσμον Greci nomine ornamenti appellauerunt, eum etiam nos à perfecta absolutaque elegantia mundum nominauimus. cur ergo quod in alijs rebus & actionibus omnibus maxima dignum esse laude iudicatur, id in oratione sola, quæ mentis interpres est, et hominis maxime propria tanquã res improba uituperatur? Quod si uenustam & elaboratam orationem ideo damnandam esse statuunt, quod ea quidam & priuatim & publicè parum iustè vtantur, & fallaci, blandaque persuasione multos decipiant, cur non eadem ratione pulchritudinem, diuitias, fortitudinem, & nonnulla alia bona uituperant, quandoquidem plurimi sæpe reperti sunt, qui per ea, & sibi, & ciuibus suis plurima detrimenta importarunt? sed minime videtur æquum esse, neque propter impudicos homines pulchritudinem, neque propter insolentes ac proteruos diuitias, neque propter sicarios & percussores fortitudinem improbare. neque omnino ad res ipsas hominum peccata transferre. sed illi potius damnandi sunt, qui rebus per se bonis addita animi peruersitate male utuntur. & quibus rebus facile quamplurimis hominibus prodesse possent, eis ad ciuium suorum perniciem abuti non dubitant. Sed ex istis aduersarijs nostris ornatæ locutionis vituperatoribus aliqui sunt paulo moderatiores, qui maledictis quidem abstinent, uerum similitudine quadam dicendi elegantiæ dignitatẽ eleuare atque imminuere contendunt. aiunt enim in oratione leporem & elegantiam nihil aliud esse, quam in arboribus flores & folia. quare qui elegantiori stylo dant operam, eos neglectis fructibus, tantum flores & folia consectari dicunt, qui autem posthabito dicendi lepore rebus ipsis attendunt, eos aiunt solidos & maturos fructus decerpere. qua quidem similitudine parum cautos iuuenes in fraudem inducunt, & efficiunt, ut ornandæ orationis studium deserant. cum non intelligant, non tantum unum esse sed uaria & multiplicia orationis expoliendæ genera. sunt enim quædam in oratione ornamenta tanquam flores ad uenustatem accommodata, quæ maximam tamen afferunt in dicendo uoluptatem, & audientium animos atque aures ita alliciunt, & ad sese trahunt, vt formosi atque odorati flores oculos & nares afficere solent. quædam foliorum frondiumque similia sunt, quæ non tantum arbores ornant, sed etiam fructuum sunt integumenta. ut eos a caloris & frigoris offensione tueantur. quædam sunt ut in corpore uestimenta, quibus res ante acutè inuentæ, & prudenter dispositæ eleganter ac polite uestiuntur, atque exornantur, ut auribus & animis maiori cum dignitate suauitateque percipiantur sunt aliqua salis instar in tota oratione sparsa quæ dictionem uniuersam condiunt, & multo iucundiorem efficiunt, quæ alioquin esset fatua atque insipida, quales spo-

liati

tiati sale plerique etiam pretiosi cibi solent esse. quædam denique sunt quasi lumina, quibus tota illustratur oratio atque admirabilis efficitur sunt autem & uerborum & sententiarum hæc, quæ dicimus, lumina. quibus tanquam stellis & insignibus in ornatu suauissime distinguitur omnis oratio. non ergo tantum qui flores & folia sectantur, sed qui distincte, qui explicatè, qui abundanter, qui illuminate & rebus, & uerbis dicunt, & in ipsa oratione quasi quendam numerum uersumque conficiunt, ij sunt, qui ornatè dicunt, qui clamores, & admirationes efficiunt. ad quos audiendos concursus undique fieri consueuerunt. ueniant igitur irrisores huius suauis & illuminatę orationis, tenebricosi homines. qui clarissimum lumen oderunt, & iam uel ipsi indicent, utrum se horum alicuius uel Auerrois uel Alberti, vel Scoti sectatoris, uel aliorum eiusdem generis scriptorum, qui ieiunitatem in dicendo qui spinas, qui sordes, qui barbariam, qui tenebras, qui infantiam sequuntur, an Platonis, Aristotelis. Demosthenis, Ciceronis, & aliorum ornatissimorum auctorum quorum omnes copiam, suauitatem, puritatem elegantiam, lumina, uarietatem admirantur ac suspiciunt, similes, esse malint. Ac mihi quidem isti, qui ornatam orationem improbant, tantum aberrare uidentur, vt non aduertant, se rem eam damnare, quæ bonorum omnium, quæ à natura homini data sunt, aut certe quamplurimorum causa fuit. nam cæteris in rebus homines nihil ferè à bestijs differunt. uerũ & uelocitate & robore cæterisque corporis commoditatibus longè humiliores & infirmiores sunt. una fuit oratio, quæ nos à victu belluino segregauit, quæ postea studio, atque industria sapientissimorum hominum expolita atque exornata effecit, ut qui ea scire vterentur, quantum cæteri homines bestijs præstent, tantum ipsi cæteris hominibus antecellerent. Itaque postea quam sapientes uiri graui & polita oratione uti didicerunt. tum urbes incolere cœpimus, tum naturale ius & ciuile descripsimus, tum artes excogitauimus. tum denique res omnes & priuatam & publicam utilitatem continentes inuenimus. hæc(inquam) oratio suauis & elegans non illa agrestis & barbara de rebus iustis & iniustis, de honestis & turpibus, de utilibus, & perniciosis leges instituit. hæc vrbibus iam constitutis fidem colere, iustitiam retinere labores communis causa commodi suscipere docuit. hæc est domina rerum & regina oratio, qua facinorosos homines inuadimus, uirtute præditos laudamus, nocentes condemnamus, innocentes absoluimus. prudentes exornamus, imperitos docemus hæc est illa quæ sola res honestas atque utiles persuadere potest. qua consolamur afflictos, qua deducimus perterritos à timore, qua gestientes comprimimus, qua cupiditates iracundiasque restinguimus, qua denique quicquid est in omni uita rectum ac laudabile gubernamus. hæc illa est uehemens & incitata oratio quæ cum rapide fertur,

stineri nullo modo potest, quæ adolescentes acriter à uitijs reuocat, & ardenter ad uirtutem cohortatur, quæ seniores languentes excitat, & ad Reip. gubernationem attentiores efficit. qua imperatores in bello milites suos ad patriæ defensionem & uictoriam acquirendam alacriores reddunt. quæ populos ad religionem ad cultum Deorum immortalium, ad patriæ pietatem, ad communem utilitatem tuendam inducit, quæ conciliatrix est humanæ societatis, quæ denique semper uel in ocio uel in negocijs maxime propria est humanitatis, atque sapientiæ. nam excellens & expolita oratio excellentis & expoliti animi certissimum est indicium. Vetus est illud; Qualis uir talis oratio. nam omnis mentis habitus ex ipsa oratione tanquam è speculo perspicitur, ut qui sordidam & incultam orationem adamant, ij sordidi & inculti omnino esse uideantur. qui uerò politæ atque elegantis orationis studiosi sunt, ij quendam animi candorem, & præstantiam, & ingenuitatem præ se ferant. atque hoc sanè non in singulis tantum hominibus, sed in populis etiam ac nationibus intueri facile possumus, vt montani homines & summarum alpium incolæ feram atque horridam naturam suam sermone ipso declarant, & si quis paulo diligentius aduertat, in Germanorum locutione barbariem quandam & asperitatem semper esse sentiet. in sermone Gallorum stoliditatem, in uerbis Hispanorum iactationem, in oratione Italorum ueram nobilitatem. quid ueteres Attici? nonne ut erant ingenio acuti, celeres, & præstantes, ita etiam oratione maximè limati, suaues, & elegantes erant? Vnde Attici sales, & Attica eloquentia prouerbio celebratur. itaque si quis eo tempore, quo Athenis ingenuarum artium studia florebant, politius & elegantius loqui cupiebat, is Atticam linguam imitari omni studio diligentiaque contendebat. at contra Thebani agrestes et indocti rusticanisq; moribus homines sermone etiā icomposito et impolito naturæ suæ uitia declarabant, vsque eo, vt qui tardi atq; hebetis ingenij probro notaretur, is bœoticū animum, bœoticamque locutionem obtinere diceretur. quemadmodum igitur acumen ingenij, honesti mores uitæ integritas laudabilis est, ita etiam dicendi uarietas, composita oratio, sermonis elegantia est amabilis, ut qui verborum splendorem, & orationis lumina uituperat, is animi tenebras, & mentis cæcitatem laudare uideatur, siquidem oratio, quod antea diximus, apertissimū est, ac certissimum animi simulachrum. hac de causa prudentissimi quiq; uiri semper huiusce rei studiosissimi fuerunt. neque quisquam unquam aut in loquendo, aut in scribendo magnam laudem meruit, nisi qui politè & ornatè uel scripsit uel locutus est. quanta enim est Platonis elegantia? quæ dicendi maiestas? quæ ubertas? quæ copia? quæ iucunditas? Iouem ipsum aiunt, si loqui unquam noluisset, non melius aut ornatius fuisse locuturum. quis Aristotele pressior, atque politior? quis eodem cum opus est eloquentior? quem

orationis

orationis flumen aureum fundere Cicero uerissimè dixit. Quis Theophrasto dulcior? quem à diuinitate loquendi nomen inueniße constat. Quis Xenophonte iucundior? quem propter eximiam dicendi suauitatem ueteres apem & musam Atticam appellarunt. quid horum omnium (ut uerè dicam) magister Socrates, nõne totius iudicio Graeciç cum prudentia, & acumine, & uenustate, & subtilitate, tum uerò eloquentia, uarietate, copia quam secunque in partem dedit, omnium facile fuit princeps? Iam uero nihil est, quod de Isocrate, & Demosthene dicam, qui hac præcipuè ornate dicendi laude claruerunt. quorum alter intra domesticos parietes cum officinam dicendi instituisset aluit eam gloriam, quam nemo postea est consecutus, alter, in Reip. luce uersatus tantum & ornatu uerborum & sententiarum luminibus excelluit, ut omnium, quicunque nati sunt, oratorum iure optimo princeps habeatur: quin etiam heroicis temporibus iam in maximo honore ac precio fuit ornata oratio. nam plurimum laudis in dicendo Vlyßi tribuit Homerus, & Nestorem ita commendat, ut ab eius ore melle dulciorem fluere dicat orationem. ipse vero poeta tam ornatus est, ut plane orator esse uideatur. Sed quid exemplis in re minime dubia opus est? cum nullus omnino scriptor apud eruditos & urbanos homines in precio sit, nisi sit idem elegans & politus? vt enim alios omnes prçstantissimos auctores tum grçcos, tum latinos, qui nomen suum in orbis terræ memoriam sempiternam disseminarunt, & elegantissima conscripserunt opera dimittamus, cur Cicero præter cæteros tantopere celebratur? nisi quia dono quodam prouidentiç, sicut ait Fabius, genitus esse uidetur in quo totas uires suas eloquentia experiretur. qui tam clarus, suauis, ornatus, grauis, & iucundus est ut nihil prorsus addi posse uideatur. in quo tam absoluta & perfecta est omnis dicendi ratio atque elegantia, ut quicquid in omnibus cæteris auctoribus uel ingenio expolitum, uel industria elaboratum, uel artificio excultum reperitur, id totum in uno Cicerone longe speciosius, & splendidius appareat. Proh Deum atque hominum fidem fieri ne potest, ut tam peruersa mente quisquam inueniatur, ut cum ei Ciceronis in mentem uenit, cuius ornamenta dicendi splendoremque orationis omnes admirantur, quo nemo scripsit unquam limatius atque ornatius, tamen sermonis elegantiam, & expoliendæ orationis studium damnare audeat? Sed iam ualeant isti nescio qui humiles ac demissi homunculi, urbanæ ciuilisque dictionis inimici, ex hara producti non è schola, qui uerborum sordibus oblectantur, & nihil eximium, nihil ciuile, nihil magnificum sentire, nedum eloqui possunt. qui tam alienata mente sunt, ut non intelligant se ista sua linguæ petulantia & procacitate, qua uobis dicendi elegantiæ studiosis maledicunt, omnibus præstantissimis scriptoribus tam græcis, quam Latinis maledicere. vos

autem ornatissimi iuuenes, qui ueram laudem & dignitatem quaeritis. neglecta barbarorum inscitia nostrum hoc bene dicendi studium amplectimini semper uiris magnopere placuit, quod omnia, quę prudenter mente concepta sunt, audientium auribus mirifica cum iucunditate repraesentat. quod non modo summam orationi gratiam in dicendo, sed etiam scriptis immortalitatem elargitur. in hoc uno reliquorum omnium studiorum fructus est collocatus. quid enim prodest rectè sentire, & prudenter intelligere si quae rectè sentias, & prudenter intelligas, polite eloqui non possis? quam indecorum est res egregias & praestantes barbara & incondita oratione proferre? ut siquis in caenoso & putrido loco gemmas atque uniones conseruet, aut uenustissimo corpore faeminam laceratis atque immundis centonibus induat. faciemque liberalem & honestam atramento lutoque commaculet. sed profecto nimium indocti, atque agrestis est animi, politę orationis dulcedinem suauitatemque non degustare. qui autem liberaliter educati, atque instituti sunt, quales, ut uerè dicam, uos estis egregij iuuenes, non minus eleganter dicere, quam rectè facere totis uiribus elaborare debent, ut clarissimorum hominum cum facta, tum orationem imitantes parem aliquando laudem & gloriam assequi merito possint.



DE CONTEMNENDIS Obtrectatoribus, ad Mediolanenseis.

ORATIO XIII.



VM multis in rebus uiri Mediolanenses, eos qui studijs optimarum artium dediti res egregias & excellentes expetunt, magno atque erecto animo esse oportet: tum in eo præcipuè ut maleuorum & obtrectatorum uoculas, quamuis ab eis assiduè uexentur, contemnant, ac pro nihilo ducant. Hoc enim commune est omnibus ijs qui labore, atque industria sua, in aliquo laudis genere florere incipiunt, ut statim ab inuidis eorum fama quasi à turbine aliquo quatiatur, & labefactetur. Qua in re qui adeo timidi atque pusilli animi sunt, ut perterreantur, & ab incepto desistant, ij nihil unquam egregium, nihil laudabile præstare poterunt. qui uero tam generosa, tamque excelsa mente præditus est, ut quamuis undique maledictorum aculeis incessatur, nihilominus tamen quod rectè instituit iter persequitur, & ad honoris atque dignitatis arcem enittitur, is uere magnus & omni laude dignus uir existimandus est, neque enim minoris fortitudinis atque constantiæ est, aduersariorum non frangi calumnijs, neque debilitari, quam aut assiduos perpeti labores, aut in arduis rebus nunquam animo defatigari. Sed tamen aliqui magno ingenio uiri reperiuntur, qui plurimo quidē suis in actionibus omnibus studio, cura, labore, diligentia utantur, sed adeo calumnijs atque maledictis inimicorum moueantur, ut si qua in re præter spem, atque opinionem, de fama sua detrahi fortè sentiant, maiorem in modum discrucientur, quo quidem in errore atque dolore, quoniam hoc multis bonis accidit, etiam me longo tempore fuisse, nihil me pudet confiteri. uerum deinde cum ratione ipsa, tum sapientissimorum hominum exemplo sum ita confirmatus, ut, quod præclarè Poeta cecinit: Quid proceres uanique leuis quid opinio uulgi, de me sentiat, planè securus sim. Quamobrem rationes eas & exempla quæ mihi uehementer hac in re profuerunt, statui uobis hodierno die breuiter commemorare: ne fortaße uestrum quenquam improbæ maledicorum uoces & calumniæ, quæ quouis gladio (quemadmodum Theadas quidam dixiße fertur) acutiores sunt, à recta uiuendi ratione dimoueant, quod dum facio, quæso uos pro incredibili humanitate uestra, ut me si-

cuti

cuti facere instituistis diligenter audiatis. Est quoddam hominum genus uiri Mediol. in laboriosis quidem & honestis rebus atque actionibus iners, & ignauũ, sed in alienis rebus iudicandis, & reprehendendis nimis audax, & temerarium. hi cum nihil ex sese dignum laude, dignum luce parere possint, cum nihil nisi abiectum, nisi humile spectent, tamen cum aliquem nauum atque industrium uirum, propter res egregiè gestas in honore ac precio esse uident, adeo cruciantur & affliguntur, ut non eis cibus, non potus, non lux, non uita suauis nihil denique præterquam maledicere iucundum sit. Itaque summo cum animi liuore, non aliter atque uiperæ, modo in hunc, modo in illum acerbitatis suæ uirus euomere non desistunt. horum iudicio si quis eloquentissimus sit, infans habetur, si maxima sit eruditione præditus, imperitus & arrogans appellatur, si constantissimus & fortissimus, imbellis & eneruatus prædicatur. interdum etiam uirtutes ipsas finitimis uitijs inquinare student, magnanimum enim uirum superbiæ nomine accusant, doctum, & eloquentem ostentationis, & loquacitatis, religiosum superstitionis, prudentem maliciæ, uerecundum timiditatis. quod si quis adeo præstans & præclarus sit, ut in omnium ore laudeque uersetur, usque eo tamen eum frigidè laudant, ut longè magis uituperare quam laudare uideantur. hi sunt qui claros & excellentes uiros continenter mordent, uexant, lacerant, qui nobilium mensis assidentes, ut aliquid ipsi præter cæteros sapere uideantur, quos alij suspiciunt & admirantur, eos miro quodam supercilio despiciunt, & aspernantur, qui arrepta censoria uirgula, de doctorum hominum lucubrationibus adeo temere iudicant, ut quæ rectissimè bonorumque scriptorum auctoritate posita sunt, ea pessimè barbareque dicta pronuncient. qui denique nulla unquam in re sibi æque placent, atque cum de alicuius boni uiri fama detrahunt. Hos ego penitus ab eis, qui dignitatis atque honoris uiam ingressi sunt, contemnendos ac negligendos esse cẽseo: quod ita facillimè facient, si primò cogitent, nequaquam in nostra potestate sitũ esse, quid de nobis quisq; sentiat, ac loquatur: atq; idcirco insipientis esse hominis ea re dolere, quã corrigere nullo modo possit, deinde si ita egerãt, ut nulla in re meritos possint unquam accusari. illud enim egregiè uereque dictum est ab Ouidio: Conscia mens recti famæ mendacia temnit. nam qui conscientiæ rectè uoluntatis innititur, is nihil certè calumniarum turbines, aut maledictorum procellas pertimescit. sed illud ex Ennio secum ipse tacitus frequẽter insusurrat: Dum clauum rectum teneam, nauimque gubernem, dicat quisque de me quid uoluerit. Quis enim nescit ignauissimo atque imperitissimo cuique licere, non solum clanculũ in eruditissimos & fortissimos uiros, sed etiã apertè debacchari? & in quem uis quocunque libido tulerit maledicta profundere? Seu profecto rectissimè Philemon dixit, nihil est iucundius, & docto

uiro

uiro dignirs, quam ferre posse conuiciantem, quoniam si ille cui fit conuicium dissimulauerit, in ipsum auctorem redundat. neque malè Pythagoras de sapiente quodam & strenuo viro, qui nihili conuicia pendebat, ita cecinisse fertur. οὐδ' ὅσσον μύας συγέρων ἐμπάζετο μύῖων. *verba (inquit) illa contumeliosa multo minus curabat, quã si à musca lederetur. potuit ne magis inuicti animi virum ostendere, quàm hac similitudine? quis enim in unius Muscæ morsu vehementer indolet? quis non hoc leuissimum esse malum, ac propè nullum existimat? nos igitur eodem modo, cum falsum aliquod in nos iactari conuicinm audimus, non solum nihil dolere, sed ne quidem illud ad nos pertinere significare debemus. nam qui dolorem ex calumnijs capit, is se se affinem esse culpæ ostendit. neque ferè quisquam maledictis multum irascitur, nisi qui prauæ uoluntatis conscientia mouetur. Sed tamen interdum accidit, ut calumniatorum inuidia, cum nos in aliqua re præclarè gesserimus, non solum nobis laus & gloria pereat, sed quod longè peius est, etiam eo nomine malè audiamus: quæ certe res non potest animum optimi cuiusque uiri non mediocriter commouere. uerum huic dolori facile medebitur, illud egregium Alexandri Magni dictũ, qui cum audisset ab obtrectatoribus quibusdam de fama sua detrahi: Regium est (inquit) bene facere & audire malè. Est enim profectò magni & excelsi animi (quemadmodum censet Aristoteles) nihil omnino calumnijs moueri, atque iniurias non tantum æquo animo tolerare, sed etiam prorsus negligere, unde non sine causa Cicero magnopere Cæsarem in eo commendat, quod nihil præter iniurias obliuisci soleret. At contra qui calumnias & conuicia pertimescit, is certè magnis in uiris habendus nõ est. dum enim omni ratione studet inuidiam omnem euitare, atque omnibus placere, plerunque fit ut in eas angustias incurrat, ut de salute atque dignitate periclitetur. quod Callicratidæ Lacedæmoniorum duci & Cleombroto contigisse testis est Cicero. Longè uero sapientius & melius cunctator ille Fabius se gessise dicitur, qui cum fractas ab Annibale populi Ro. opes atque vires intelligeret, æquo Marte cum eo dimicare nunquam uoluit, sed eum per montes & aspera loca sequebatur, unde per contemptionem a nonnullis Annibalis Pædagogus dicebatur. at ille nihil hoc conuicio permotus, institutum suum sequi perseuerabat. donec tandem patientia sua ferocientem, & iuueniliter exultantem hostem perdomuit. de quo Ennius.*

Vnus homo nobis cunctando restituit rem
Non ponebat enim rumores ante salutem,
Ergo postque magisque uiri nunc gloria claret.

Idem Fabius in familiari collocutione frequentissimè dicere solebat: eum qui conuicia metuat, longè sibi timidiorem uideri quam qui hostes fugiat. Socrates uir Græciæ sapientissimus etiam utile esse dicebat cõuiciatores audire.

nam

nam si uera (inquit) dixerint, ea corrigere, atque ita meliores euadere poterimus, sin falsa nihil ad nos ea pertinere facile declarabimus. Quod etiam fortissimum illum atque sapientissimum Macedoniȩ Regem Philippum nō fugit, qui se principibus Atheniensium, maximam habere gratiā prædicabat, eo qđ suis conuicijs efficerent, ut ipse quotidie & moribus & oratione melior euaderet: dū eos (inquit) conor & dictis & factis mēdacij cōuincere. idē Rex cum audisset maledicū quendā frequēter sibi detrahere, nihil penitus se curare ostēdit, cūque amici suaderent, ut illum si minus extremo supplicio uellet afficere, altem relegaret, imò uerò subridens (inquit) hoc non faciam ne fortasse apud plures externos ambulans de me male loquatur. Quòd si magnum inimicis nostris dolorem magnamque tristitiam adferre studemus, illud Diogenis Cynici multò pulcherrimum dictum seruare oportebit. quem cum iuuenis quidam interrogasset, quo modo posset inuidos atque obtrectatores suos punire: si te ipsum (inquit) quotidie meliorem præstiteris. Hoc enim certȩ maximum est inuidis tormentum, hic ingens est cruciatus, hoc summum supplicium cum in dies uident res nostras melius succedere, nosque diligentia atque assiduitate nostra quotidie fieri clariores. hoc illos perpetuò uexat, hoc cruciat, hoc efficit, ut inuidia disrumpantur. Quid cum intelligunt à nobis se prorsus contemni? quo tandem dolore, quo furore, qua rabie concitantur? Quis enim id non uel legit, uel audiuit, quod de Dione Alexandrino, Philosopho Academico, memoriæ proditum est? quem Conuiciator quidam insecutus, cum toto die uexasset, neque ullam ab eo uocem elicere potuisset, nihil ne tandem respondes (inquit) at ille: ne gry quidem ait. quo audito conuiciator, tanto dolore affectus est, ut statim abiens se suspenderit. annon hac ratione longè atrocius inimicum suum punitus est Dio, quàm si rusticorum more tota (quod aiunt) conuiciorum plaustra regessisset? Idem penè cuidam Socratis inimico dicitur accidisse, qui conuicijs non contentus, quæ in Socratem multa coniecerat, eum etiam calce percussit, cum autem amici quidam Socratem adhortarentur, ut percussorem in ius uocaret: ridiculum (inquit) an si mihi asinus calcem impegisset, in ius uocarem? Itaque cum ille se negligi penitus à Socrate intelligeret, sibi ipse manum uiolenter intulit. hæ sunt inuidorum & maleuolorum furiæ, hæc tormenta, hæc supplicia, quæ multo magis auctoribus ipsis nocent, quam eis quibus maledicunt. unde uerè suauiterque poeta quidam Græcus in hunc sensum cecinit.

Pessimus est certè, sed habet quædam optima liuor,
Inuidi enim meritò corda oculosque uorat.

Hoc igitur nos maximè consolari debet, quod inuidi longè maiorem ex fælicitate nostra dolorem accipiunt, quam obtrectando nobis damnum adferant, & maius ipsi dedecus subeunt, quam nobis infamiam comparare possint, sed

illud

Illud in primis cauere debemus, ne nos ira transuersos ita rapiat, ut pręsenti maledico respondeamus. turpis enim illa contentio & non tantum prudente ac literato uiro, sed quouis homine prorsus indigna, cum maledictis maledicta rependuntur. hac de causa Demosthenis illud dictum magnopere laudatur: qui cum ab obtrectatore quodam conuicijs prouocaretur, non descendam (inquit) in huiusmodi certamen, in quo qui uictus fuerit, multò melior est eo qui uicerit, & certè tantò leuior & abiectior a sapientissimis uiris quisque existimatur, quantò maledictis lacessitus magis excandescit. Aristippus cum eum maledicus quidam plurimis conuicijs incesseret, nihil respondebat, sed tacitus ire contendebat, ille autem magna uoce clamans cur (inquit) aufugis? tunc Aristippus; quia tibi potestas est male loquendi, mihi uero non audiendi. Cleomenes Rex Lacedęmoniorum, cum ei quidam maledicere non cessaret, an ideo de omnibus (inquit) malè loqueris, ne nobis ocium sit de tua malicia loquendi? Sed omnium maxime ciuiliter, hoc in genere se gessisse Pericles Athenienſium princeps legitur, quem cum improbus quidam conuiciator per totam urbem sectaretur, & magno cum clamore obiurgare, uituperare, despuereque toto die non cessaret, nihil unquam ei respondere uoluit, sed omnia maledicta summo cum silentio pertulit, quamuis in singulas horas ille maledicendo magis atque magis incalesceret, quin cum uesperi domum redijsset, & eum ad ianuam usque maledicus insectatus fuisset, iamque noctis tenebrę superuenissent, quendam ex seruis suis ad se uocauit, & accepto lumine iussit hominem illum comitari, domumque deducere. qua re quid constantius aut ciuilius excogitari potest? Quis hoc nostro tempore tam mitis, tam patiens, tam constans non dicam princeps (nam ij ne uocem quidem cuiusquam liberam ferre possunt, nedum conuicia) sed quis tam mansuetus homo reperitur qui in tanta conuiciatoris improbitate, uel dissimulare uel tacere posset? ex hoc intelligi facile potest, quanta animi magnitudine, quo mentis robore præditus ille uir esset, quem non tanta maledictorum multitudo mouere potuit, ut suæ benignitatis obliuisceretur, fuit hæc quondam in animis ueterum illorum constantia atque sapientia, nihil ut iniurijs mouerentur; ut longe promptiores ad ignoscendum essent, quàm ad ulciscendum. Pittacus Mitylenæus cum in eius potestatem uenisset, quidam à quo grauiter læsus fuerat, eum tamen impunitum dimisit, illud pulcherrimum addens elogium: ueniam ultione multò præstantiorem esse, propterea quod uenia mansuetæ naturæ ultio uerò belluinæ sit indicium. Quod etiam Lycurgus Lacedæmoniorum Legislator, exēplo memorabili maximeque laudando comprobauit: cum enim iuuenis quidam Aleander nomine, illum odio inflammato secutus suste percussisset, & oculum etiam eruisset, nullam ipse quæsiuit ultionem, uerum Alcandrum

publico decreto sibi traditum tantum absuit ut puniret, ut etiam optimis & saluberrimis consilijs & praeceptis eruditum ita emendauerit, ut postea uir probissimus & Reipub. utilissimus extiterit, quid hac placabilitate, atque clementia diuinius? quid admirabilius? At nos quidem si quis paulo liberius accusauerit, statim indignamur, dolemus, ultionem quaerimus: cur non potius imitamur Paulum illum Tharsensem nostrae religionis antesignanum? qui ad Corinthios scribens, ita de se gloriatur: conuicijs afficimur, & bene dicimus, persecutionem patientes, sustinemus, maledictis incessimur, & obsecramus, aut si ad perfectionem hanc nostrę mentis imbecillitas peruenire non potest, ut inimicis & obtrectatoribus nostris benefaciamus, saltem eos clarissimorum hominum exemplo contemnamus, nam quis nescit cuiusque mentem & linguam esse liberam? & ex hominum numero longè plures esse, qui alios improbare, quam qui laudare parati sint? An postulamus, ut nostra melior sit conditio. quam prẹstantium omnium uirorum qui post hominum memoriam floruerunt, unquam fuerit? Quis enim unquam tam eruditus tam excellens, tam ab omni laude felix extitit, qui obtrectatore caruerit? quis unquam tanta sapientia uirtuteque praestitit, qui maledicorum sermones effugere potuerit? Est enim uirtuti comes inuidia, eamque non aliter sequitur, atque umbra corpus, itaque nullo modo fieri potest, ut qui uirtutem amplectitur, non etiam in inuidiam, & obtrectationem incidat, sicuti ambulare in So e nemo potest, quin etiam umbram secum trahat: non defuit Homero, non tantum Poetarum sed etiam doctrinarum omnium principi Zoilus suus, habuit Plato, ille uerè diuinus obtrectatores plurimos, Aristoteles, Demosthenes, ille Philosophorum, hic oratorum princeps, maledicorum morsus euitare non potuerunt. Quid M. Tullius Cicero? quem uerè Quintilianus ait dono quodam prouidentiae genitum in quo totas uires suas eloquentia experiretur, qui omnes ex se ipso uirtutes extulit immortalis ingenij beatissima ubertate, qui uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis effinxit, non ne à sui temporis hominibus. ita incessebatur, ut tumidus, ut asianus, ut redundans, ut in repetitionibus nimius, ut in salibus aliquando frigidus, ut in compositione fractus, exultans, ac pene uiro mollior diceretur? Quid P. Virgilij Maronis diuinum illud, & immortalitate dignum ingeniū? an non obtrectatoribus adeo patuit, ut nullum eius opus extiterit, quod non Hipponacteo (quod aiunt) praeconio fuerit addictum? nam AEglogas Paro quidam tanquam non Latinè scriptas irridere ausus est, noto illo et peruulgato uersu. Dic mihi Damaeta cuium pecus anne latinum? alius absolutum prorsus atque ex omni parte perfectum Georgicorum opus irrisit, eo carmine Nudus ara, sere nudus, habebis frigora febrem. quin etiam Carbilius pictor contra diuinam

AEneida

Aeneida iustum uolumem conscribere non dubitauit, unde satis aparet nihil esse tam eximium, quod non incessere atque uiolare maledicendi libido audeat. Quid quod apud Graecos meretricula quaedam Leontium nomine contra Theophrastum hominem in eloquentia tantum, ut à diuinitate dicendi nomen inuenerit, scribere ausa est? unde prouerbium natum esse dicunt, suspendio arborem esse deligendam. sed quid haec commemoro? quasi vero nesciamus etiam Christum ipsum nostrę salutis auctorem inuidorum maledictionibus, quoad in hac uita fuit, expositum fuisse, nam eum Pharisaei legum uiolatorem, vini auidum, carnium appetentem, improborum socium, atque amicum appellabant, & quae diuina potestate virtuteque faciebat, ea malorum Daemonum artibus fieri clamitabăt, quare si Christo, non tantum hominum praestantissimo, sed etiam Dei filio, maledicorum lingua non pepercit, quis est omnium qui se ab ea tutum fore sperare possit? & si ea quae diuinitus fiunt obtrectatoribus non carent, quid illis fiet, quae natura humana parum cauere potuit? itaque nemo unquam sapiens ea re multum sibi dolendum censuit, quod à multis sibi detraheretur. quoniam hoc uitari nullo modo posse quisq; intelligit, semper enim parati sunt qui obtrectatione alienae uirtutis, aut scientiae famam sibi aucupentur: & ij potissimum (ut ait Plinius) qui uerae laudis expertes sunt. Quae cum ita sint uiri Mediol. non est quod quisquam nostrum amplius posthac unquam angatur, aut doleat etiamsi multos esse, qui sibi detrahant intelligat, modo nos ita cautè geramus, ne maledicendi cuiquam occasionem praebere uideamur, immò uerò quantò plures esse, qui de fama nostra detrahant intellexerimus, tantò maiorem animo laetitiam, modo innocentes simus, capere debebemus. qui enim innocens multos habet obtrectatores, is ut multis etiam uirtutibus antecellat necesse est. nam nihil habenti nihil detrahi potest: ei uerò qui plurima bona possidet, etiă si multa detrahantur, tamen semper aliqua supersunt, quibus iucundè frui possit. clament igitur licet in nos quantum uoluerint, inuidi atque improbi homines, obstrepant, latrent, debacchentur, nos exemplo sapientissimorum hominum, nihil eos omnino timeamus uel potius uehementer negligamus, neque ullo modo patiamur, ut eorum calumniae nos ab instituto uirtutis uerae que nobilitatis cursu reuocent. Sed quo magis obtrectatorum improbitas in nos incaluerit, eo nos erectiori animo, promptiorique res egregias & laude dignas amplectamur. Sic enim fiet ut illi secum ipsi inuidiae ueneno contabescant, nos autem laeti, quasi de hostibus assidue triumphantes in honore atque dignitate, quod reliquum est uitae traducamus.

DE VITÆ ATQVE MORVM disciplina, ad Mediolanenseis.

ORATIO XIV.



VM multa diuinitus, viri Mediolanenses, à ueteribus illis sapientissimis uiris inuenta atque instituta fuerint, quibus humanũ ingenium, quasi rude, & à natura tantum inchoatum non autem perfectum benè atque eleganter expoliretur, tum nihil præclarius, nihil humano generi salutarius, nihil rebus publicis utilius ea disciplina, in qua de uita & moribus petractatur. hæc enim una ratio fuit, quæ concilia cætusque hominum, quæ oppida, quæ urbes moliri & iure sociare cæpit. quæ dispersos olim homines in agris, & in tectis syluestribus abditos, sibique uictu ferino uitam propagantes, ex feritate illa ad iustitiam atque mansuetudinem traduxit. quæ ius humanum atque diuinum constituit, unde leges exortæ, unde uitæ tranquillitas, unde omnis denique humana felicitas atque beatitudo. Ac mihi quidem uiri Mediolonenses cum apud uos hodie uiros omni laude præstantes, de tam excellenti disciplina uerba facturus in hunc locum ascenderim, uenit in mentem non mediocriter subuereri, ne meis fortasse humeris impar onus temere suscepisse uidear. quis enim meritis eam artem laudibus prosequi se posse confidat, à qua, tanquam à perenni quodam, & lucidissimo purissimoque fonte, quicquid est in hominum uita laudabile continenter effluit? omnes enim honestas actiones, propter quas homines solas laudari merito consueuerunt, quis non intelligit à uitæ morumque cognitione ac disciplina promanare? nam quis egregie res gerere ualeat, nisi rectè gerendi uiam & rationem intellexerit? neque enim cuiquam dubium esse potest, qui in præclaris rebus agendis intelligentiam præcedere necesse sit, & uoluntatem subsequi, quæ studium ac dilieentiam ad bene agendum excitet atque impellat. quamobrem hæc uirtutum ac uitiorum cognitio, quæ uitæ morumque disciplina continetur, & sola benè beateque uiuendi rationem docet, tam eximia atque diuina est, ut eam potius admirari, & tanquam e longinquo loco suspicere, quam dignis laudibus exornare ualeamus. Sed tamen quoniam hic est campus noster, in quo statuimus hoc anno decurrere, & materia, quam publicè hoc in loco tractare uolumus, non alienum à

proposito

proposito nostro uisum est, quamuis non plenè ueram hanc philosophiam laudare possimus, nonnulla tamen quasi argumenti uice coram uobis hodie de illa proponere, quæ specimen aliquod summæ iucunditatis, atque utilitatis, quam ex ea consequi studiosissimus quisque facile possit, apertè præbeant, quod dum facio, quæso uos, ut facere instituistis, dilig͞eter attendite. Socrates ille, qui unus ex omnibus Apollinis oraculo fuit olim sapientissimus appellatus, philosophiæ moralis auctor à plerunq; fuiße traditur. is enim cum alios philosophantes de natura & rebus occultis, de cęlo, de syderum magnitudinibus, interuallis, cursibus, de numeris motibusque studiosè tractare uideret, & unde omnia orirentur, quo ue recederent, primus (ut Cicero scriptum reliquit) philosophiam deuocauit è cælo, & in urbibus collocauit, & in domos etiam introduxit, & coegit de uita & moribus, rebusque bonis & malis quærere. Sed hoc certè non ita intelligendum est, quasi ante Socratem nemo bene iusteque uiuendi præcepta tradiderit. cum ante illum plurimi sapientes uiri fuerint, qui pulcherrimas atque utilissimas ad honestè uiuendum sententias nobis reliquerint. nam ab initio generis humani credibile est leges & iura tam diuina, quam humana semper uiguisse, sed quia Socrates primus ex eorum numero, qui philosophi nominati fuere, quorum princeps & auctor nominis Pythagoras extitit, relictis rebus ab ipsa natura inuolutis, quas supra cognitionem humanam eße censebat. tantum ea tractare cæpit, quæ ad uitam & mores honestè instituendos attinerent. illud enim in ore frequenter habebat, quę supra nos, nihil ad nos hanc uerò sapientiæ partem omnium reliquarum honestissimam atque utilissimam esse iure optimo iudicabat. in qua uidebat omnes ferè priscos illos sapientes uiros, & legislatores omne suum studium, omnem curam ac diligentiam collocaße. nam etiam antiquissimi poetæ Musæus Atheniensis. Orpheus Thrax, Linus & Amphion Thebani multa rectè uiuendi præcepta tradidisse memorantur. unde posteri finxerunt, ab Orpheo, & Amphione. non tantum homines, sed etiam feras, & arbores & saxa sono testudinis fuiße commota, quoniam agrestes & duros homines sapientia sua mites & mansuetos reddiderunt, quam rem Horatius in Arte poetica scitè atque eleganter explicat post hos etiam poetarum princeps Homerus ad hominum mores honestius informandos totam poesim suam accommodaße uidetur. nam ab eo philosophi deinceps omnes (ut Plutarchus attestatur) tanquam à copiosissimo scientiarum flumine sententias suas hauserunt. neque cuiquam dubium esse potest, quin Hesiodus honestè uiuendi magister optimus extiterit, cum in eius poemate crebræ tanquam stellæ quædam insignes eluceant pulcherrimæ sententiæ, quibus ætas uniuscuiusque potest, ad honestatem informari. Sed nullum unquam tempus fuit, quin apud omnes ferè nationes aliqui sapientes uiri

uiri fuerint, qui honeſtè uiuendi præcepta traderent, ut apud Perſas Magi, apud Indos Gymnoſophiſtæ, apud Aſſyrios Chaldæi, apud Aegyptios prophetæ, apud Gallos Druidæ. Iudæi uerò non ab aliquo mortali homine, ſed ab ipſo immortali Deo leges ſuas accepiſſe perhibentur, quas eorum legislator Moſes à Deo acceptas ad perpetuam memoriam lapideis in tabulis deſcripſerit. conſtat igitur ab Hæbræis, qui longiſſimo tempore religionis Antiſtites, & ueri Dei cultores fuerunt, ad alias gentes ac nationes omnem ſapientiam promanaſſe. hinc Aegyptiorum myſteria, Chaldæorum prædictiones, Magorum ſuperſtitio, Græcorum leges & inſtituta profluxerunt. in hac gente plurimi uates diuino afflati ſpiritu multa de animorum immortalitate; de futura proborum hominum beatitudine, de chriſtiana religione, quam nos omnium puriſſimam & ſanctiſſimam colimus, uaticinati ſunt, donec tandem apud eoſdem natus eſt ille, qui pulſis omnium errorum tenebris ipſam nobis ueritatem aperuit, & mortę ſua. quam pro totius humani generis ſalute libentiſſimo animo ſubiuit, ad cæleſtem uitam iter pateſecit. O fortunatos nimium chriſtianos, ſi quam ab immortali Deo gratiam acceperunt, eam omni ſtudio conſeruare, & honeſtis actionibus amplificare contenderint. nobis enim ſolis, qui Chriſti leges & inſtituta ſequimur à ſuperis datum eſt initia, progreſſiones, abſolutionem beatiſſimæ uitæ uidere, amplecti, conſequi. ut qui tanto beneficio, quod inmenſa Dei ipſius benignitate cunctis hominibus pater, negligentia ſua ſpoliantur, ij meritiſſimo ſint æternis ſupplicijs uiui mortuique mactandi. quod enim tam multi celeberrimi uiri, ſummo ingenij acumine, omni induſtria, infinitis prope laboribus exquirendo, nunquam tamen inuenirè plenè potuerunt, ut uiam certam intelligerent, qua poſteaquam corporum uinculis exuti fuiſſent, in cæleſtem domum conuolantes, beati æuo ſempiterno perfruerentur, id nobis diuina gratia, Chriſto auctore, incredibili beneficentia conceſſum eſt. Sed prò Deum atque hominum fidem, quis paulò prudentior ſine ſummo animo dolore poſſit illud aduertere, multo meliores & ſanctiores olim fuiſſe, qui falſam religionem colerent, quam nos hoc tempore, qui in ueritatis luce uerſamur? quot enim apud Græcos quondam uiri ſapientes, qui omni uirtutum genere floruerunt? quot apud Romanos tanta pręſtantia uiri, ut ſumma cum honeſtate & religione uiuerent? quot in toto penè terrarum orbe, qui morum innocentia, uitæ integritate, animi ſanctitate, iura omnia diuina atque humana diligentiſſime cuſtodirent? at hoc noſtro tempore quotus quiſque eſt, qui mores ſuos bene componere, uitia refugere, uirtutes amplecti, mentem ſuam honeſtis præceptis informare ſtudeat? cuius rei quid aliud eſſe cauſæ dicemus, quam quòd adoleſcentes parentum, & magiſtrorum negligentia, in uirtutum & uitiorum cognitione diſciplinaque non amplius exercentur, ut

olim

olim fieri consueuerat. hoc enim in primis, aut ait Socrates, in Rep. bene institutam curandum est, ut iuuenes honestis instructi disciplinis, quam optimi fiant. ut enim agricolæ nouellas arbores summa cum diligentia colunt, ut tempestiuos edere fructus ualeant, ita iuuentutem ad fortitudinem & temperantiam cæterasque uirtutes instruere oportet, quoniam hoc est totius Reip. seminarium. Xenophon ille Socraticus quem propter orationis suauitatem apem, & musam atticam appellarunt, memoriæ prodidit, apud Persas olim fuisse Gymnasia in quibus adolescentes æquitatem & iusticiam publicè docerentur, quid Athenis annon Academia, Licæum, Porticus, omnium uirtutum erant officinæ? quid aliud in illis Gymnasijs tractabatur, quam quid honestum esset, quid turpe, quod extremum bonorum & malorum, ad quod eßent omnia referenda? Romæ uerò non tantum præceptores ipsi, sed etiam parentes filios suos ad honestas uiuendi rationes instruebant, atque etiam in conuiuijs clarorum uirorum laudes ad tibiam canebant, ut ad eorum imitationem iuuenes excitarent. At hoc tempore tantum abest, ut scholæ sint honestatis, & temperantiæ, ut etiã plerunq; quod dicere pudeat, ab ipsis præceptoribus & parentibus adolescentes ad uitia procliues & dociles nefanda flagitia condiscant. Itaque non mirum est, si res tam priuatæ quam publicæ in peius quotidiæ ruunt. cum iuuentus domesticis imbuta uenenis, non ad honestatem adipiscendam, sed ad libidinem suam explendam, & perfruendas corporis uoluptates animum inclinet, quo fit, ut nemo iusticiæ, nemo fortitudinis, nemo temperantiæ laudem aßequatur. ex hac autem uirtutis & honestatis contemptione, patriæ proditiones, rerum publicarum euersiones, cædes, latrocinia, furta, stupra, adulteria, scelera denique omnia proficiscuntur. nam ut homo quemadmodum scite ait Aristoteles, si omnibus suis partibus & numeris perfectus, absolutusque sit, multo cæteris animantibus antecellit, ita si leges & iusticiam deserat, nulla ferarum fraus est tanta, nulla malicia, quæ possit cum eius malicia contendere. cum enim iniustitia armis instructa maximè sit horribilis, hominique à natura quasi arma quædam data sint prudentiæ ac uirtutis, quibus in contrarias partes plurimum uti posit, nihil eo si uirtute careat, sceleratius eße potest, nihil immanius, nihil denique ad libidinem & intemperantiam abiectius. hęc igitur uiderunt olim ueræ certæque religionis ignari, nos christiani non uidebimus? beatum iudicarunt eum, qui omnibus uirtutibus instructus, & ornatus esset, quẽ nullus metus terreret, nullæ ægritudines cruciarent, nullæ libidines incitarent, nullę futiles læticiæ exultantem languidis liquefacerent uoluptatibus, nos non idem iudicabimus? illi prudentiam, iusticiam, fortitudinem, temperantiam, pluris quam diuitias, quam opes, quam omnia corporis & fortunæ bona facienda esse censuerunt, nos non censebimus? clamat

mat

mat sapiens ille legum lator Atheniensium Solon, at nos non commutabimus cum uirtute diuitias, celebratur illa Critolai libra, qui cum in alteram lancem animi bona imponeret, in alteram corporis & externa, tantum propendere illam boni lancem putabat, ut terram & maria deprimeret. quanto igitur diligentius & ardentius nos, quibus ipsa ueritas clarissimè lucet, honestatem adipisci, turpitudinemque fugere contendere debemus? cum præsertim id certum exploratumque nos habeamus, de quo illi perpetuo magnopere dubitarunt, animos nostros omnino esse immortales, & post hanc infelicem & calamitosam uitam, aliam esse perpetuam ac sempiternam, in qua illis, qui se optimè gesserint, immensa præmia, illis uerò qui se uitiorum illecebris commacularint ingentes pœnæ sint constitutæ. hac fide atque persuasione inducti studeamus ea perficere, quorum gratia nos natos esse prudentissimi uiri statuerunt. aiunt enim hominem ad intelligendum & agendum esse natum, quasi mortalem Deum. quoniam omnis intelligentia ad aliquem actionis finem semper est referenda. sed quid potissimum curare debet homo ut intelligat? certè qua ratione primo se ipsum, deinde familiam suam. Postremo Remp. uniuersam quamoptimè administrare sciat. hic enim triplex est moralis disciplinæ fœtus, quem qui bene perceperit & obseruarit, is & sapientissimus & optimus appellari meritò poterit. ac seipsum quidem optimè reget, si quæ de uirtutibus ac uitijs ab eruditis auctoribus scripta sunt, & quæ à laudatis uiris fiunt, diligenter aduertat, ediscat, memoriæ teneat; deinde in eis multum ac diu se exerceat. parum est enim ea nosse, quæ facienda sunt, nisi quis re ipsa præstare, atque exequi agendo contendat. unde benè dictum est; uirtutem esse actuosam, & eius omnem laudem in actione consistere. neque enim quisquam unquam ideo magnam laudem est assecutus, quod ea, quę recta sunt, intelligeret, sed quod in eorum actione studiosè diligenterque se exerceret. hic Aristidis iusticia, Themistoclis fortitudo, Phocionis temperantia celebratur. non quod illi præstantes uiri uirtutes has, quæ & quales essent, intelligerent. sed quòd primus eximię iusticiæ, alter fortitudinis, tertius temperantiæ opera præstiterit. discat igitur qui seipsum optime regere concupiscit. primo quid in quaque re uerissimum sit, quid expetendum aut fugiendum, deinde quid in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide conueniat. tum quid animi excelsi atque inuicti magnitudinem ac robur efficiat, atque conseruet; denique in omnibus quæ fiunt, quæque dicuntur, qui modus, & ordo seruandus sit. postremo quibus modis appetitus rationi pareat, quo nihil est ad omnem uitam accomodatius. eodem modo qui familiam ac domum suam accuratè uelit instituere, prius ea percipiat oportet, quę de re uxoria, de paterno imperio, de herili potestate, de instrumentis tam animatis, quam inanimatis, de

tis, de tuenda re familiari traduntur, in eisque se frequenter exercendo in usum & habitum deducat. omnis enim uirtus ex frequentibus fit actionibus, neque satis est, semel atque iterum bene aliquid agere, ut bene agendi tibi habitum compares. uerum optima intelligentia, constanti uoluntate, longo tempore, magna exercitatione opus est. & quo res illa cui studemus, præstantior fuerit, eo etiam maiori ingenio, & diuturniore labore semper indiget. ut qui bene Remp. uelit administrare, quod tertium in morali philosophia docetur, eum non tantum longo rerum usu magnam sibi prudentiam comparasse oportet, sed omnibus etiam alijs uirtutibus instructum esse, ut reliquos omnes & consilio regere, & constantia tueri, & æquitate conciliare, & uitæ integritate quocunque uoluerit, impellere possit. necesse est igitur ut ius ciuile perdiscat, leges cognoscat, omnem antiquitatem percipiat, senatoriam consuetudinem, iudiciales controuersias, disciplinam Reip. iura sociorum, fœdera, pactiones, causas imperij teneat. hæc enim una est sapientia, quæ reliquis omnibus humanis rebus antecellit, de qua ita apud Ciceronem Scipio superior; Nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quam concilia cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur, harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. quod si quis hanc triplicem facultatem assequi potuerit, ut & seipsum, & familiam, & ciuitatem optimè regat, quid ei deesse poterit, ad bene beateque uiuendum? profecto nihil. atqui hæc omnia moralis una philosophia sui studioso præstaturam se pollicetur, ut non sine maxima causa Cicero cum hæc præclarè intelligeret. ita exclamare non dubitarit; O uitæ philosophia dux, ò uirtutis indagatrix, expultrixque uitiorum. quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset. tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem uitæ conuocasti, tu eos inter se primo domicilijs, deinde coniugijs, tum literarum & uocum communione iunxisti. tu inuentrix legum, tu magistra morum & disciplinæ fuisti. hæc, & huiusmodi alia multa in moralis philosophiæ laudem iure optimo clamat Cicero. quid enim aut pulchrius aut iucundius esse potest eo uirtutum cœtu, quo cum exornatus est animus quasi in clarissimo quodam ac sublimi loco positus, infra se cæcas hominum mentes uidet, uarijs erroribus implicatas, & pro ueris bonis inanes tantum bonorum umbras persequentes. assiduis fortunæ tempestatibus agitatas, se uero tanquam in tranquillissimo portu constitutum, nullas amplius turbulentas pertimescere tempestates. nam uerissimè poeta Satyricus ait; semita certe

Tranquillæ per uirtutem patet unica uitæ,

Ac primo quidem sese offert illa, quam Plato reliquarum uirtutum ducem & moderatricem appellat, Aristoteles principem architectandi cæteras uir

tutes, Cicero uiuendi artem & magistram, quoniam reliquis uirtutibus tanquam administris ad sapienter agendum utitur, & earum ordinem, opportunitatem, agendi rationem ostendit. ipsa uerò tanquam mentis oculus est undique lucidissimus, quæ, ut scienter ait Horatius.

Quod uerum atque decens est, curat, & omnis in hoc est.

Hanc latini prudentiam, quod res expetendas & fugiendas, ueras & falsas acutè prouideat, appellare uoluerunt, eius enim unius propria est indagatio atque inuentio ueritatis. Græci φρόνησιν uocant, quòd à uera perfectaque mente proficiscatur, unde modum & exemplar pulcherrimum omnium suarum actionum deducit. quod si qua nobis cum Dijs immortalibus communitas intercedit, ea maximè uirtutis huius gratia consistit. itaque non sine causa Iuuenalis clamat;

Nullum numen abest si sit prudentia. Est autem prudentiæ comes, ut ait Plato, ueritas, quæ cœli ciuis est, & sola Deorum conuictu fruitur. quā mens auidissimè complectitur. & cum ea semper esse desiderat. hæc eadem uirtus est, quæ grauissimo nomine sapientia uocatur, quæ scientia pollet una, qua qui uerè præditi sunt soli sunt beati, duplicíq; nomine decorantur, quatenus enim rerum diuinarum, atque humanarum scientiam tenent, sapientes appellantur. neque tantum moralem, sed etiam naturalem, & diuinam philosophiam amplectuntur, quatenus autem res expetendas, fugiendasq; discernunt, prudentes nominantur. ac sapiens quidem talis existit, qualem Ouidius Pythagoram describit, hoc modo;

Mente Deos adijt, & quæ natura negauit
Visibus humanis oculis ea pectoris hausit,
Cumque animo & uigili perspexerat omnia cura
In medium discenda dabat, cœtumque silentum.
Dictaque mirantum, magni primordia mundi,
Et rerum causas, & quid natura docebat,
Quid Deus, unde niues, quæ fulminis esset origo.
Iuppiter an uenti discussa nube tonarent.
Quid quateret terras, qua sidera lege mearent,

Et quodcunque latet. quid autem illo homine beatus esse potest, qui in his habitet, pernoctetque cogitationibus? qui omnium eorum, quæ in cœlo, quæ in mari, quæ in terra fiunt, diligentissime causas inuestiget, & inueniat? qui non hac tantum sapientia, sed etiam illa prudentia fretus cum ad res gerendas adhibetur, possit ea uerè dicere, quæ Vlysses apud Ouidium de se ipso contra Aiacem hoc modo iactat, & gloriatur;

Tu vires sine mente geris, mihi cura futuri,
Tu pugnare potes, pugnandi tempora mecum

Eligit Atrides, tu tantum corpore prodes,
Nos animo, quantoque ratem qui temperat, anteit,
Tantum ego te supero. omnino prudentes ac sapientes uiri maximam ubique dignitatem obtinent, eos reges, principes, imperatores obseruant, populi admirantur, omnes denique suspiciunt. hi soli ciuitates bene regere, leges & instituta condere, mores emendare, discordias & seditiones tranquillare, summamque in populis concordiam & pacem conciliare facile possunt. hic est ille sapientissimus uir, quem diuinus poeta uirgilius in seditione uulgi furentis ita describit;

Tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant.
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Huic succedit ea, quam iusticiam appellamus, quæ tantæ dignitatis est, ut uirtutum omnium, quæ in actione totam commendationem suam habent, domina & regina meritissimò prædicetur. ut enim prudentia in intelligendo, ita iusticia in agendo principem locum obtinet. unde rectè dixit Euripides; iusticiam os aureum habere, neque hesperum aut luciferum tantam sui admirationem concitare. ex quo factum est iam tritum sermone prouerbium; Iusticiam in se uirtutes omnes continere. hæc enim (ut ait Cicero) societatem hominum inter ipsos, & quasi uitæ communitatem continet. in hac uirtutis splendor est maximus, ex hac una boni uiri nominantur, nulla ciuitas, nullus hominum cętus, nulla uitæ communitas sine iusticia esse potest. imo uero neque latronum & improbissimorum hominum conuenticula nisi iusticię aliquo uinculo colligentur, ullo modo consistere diutius possunt. Herodotus auctor est apud Medos olim iusticiæ fruendæ gratia bene moratos reges fuisse constitutos. quoniam hoc munus omnino regium est, populos iusto imperio continere, qua de causa poetæ iusticiam Iouis ipsius Deorum atque hominum regis filiam esse confinxerunt, & esse perpetuo uirginem, quia sit constans, fidelis, uera, atque integra. hæc una nobis Deorum religionem, patriæ caritatem, parentum pietatem, fraternum amorem, bonorum hominum amiciciam ingenerat. hęc honeste uiuere, alterum non lædere, suum cuique tribuere docet. ab hac initium est perpetuę commendationis & famæ: sine qua nihil omnino potest esse laudabile. hæc est legum omnium, iurium, institutorum decretorum, conuentionum, fœderum, pactorum fundamentum. ut qui iusticiam contemnit, nullo penitus humanitatis iure cum alijs sociari possit. Ecce autem illa, quæ in magno & excelso animo posita, pro iusticia & æquitate pugnat. quæ pro communi utilitate, pro honestate, pro dignitate, pro gloria pericula quæque subire parata est, & mortem doloresque contemnit, quæ iniuriam à se atque à suis propulsat, quæ nullo metu, nul-

la cupiditate frangitur, quæ inuictam se à labore, atque à uoluptate præstat, quæ nunquam in rebus asperis perturbatur, quę in omni re gerenda consilioque capiendo constantiam seruat, quæ uiri maximè propria est, fortitudo. hæc est illa quæ res humanas despicit, atque infra se positas arbitratur, neque fortunæ ulla fulmina pertimescit, neque ulla ęgritudine concutitur, neque vnquam malis cedit, sed in ea semper audentior insurgit. hic est ille fortis & constans animus, quem, si fractus illabatur orbis (vt ait Horatius) Impauidum ferient ruinæ. qui pro patria, pro aris & focis vitam exponere nihil dubitat, & sua sponte se periculis obiectat, neque expectat ut ab aliquo excitetur, sed vltro alios ipse excitat, vt apud Virgilium Turnus milites suos;

Quod votis optaslis adest, perfringere dextra
In manibus Mars ipse uiri, nunc coniugis esto
Quisque suæ, tetique memor, nunc magna referto
Facta patrum, laudes, vltro occurramus ad undam
Dum trepidi egressisque labant vestigia prima
Audentes fortuna iuuat.

Sunt autem hæc splendidissima, quæ animo magno elatoque humanasque res despiciente fiunt, & nescio quo modo pleniori ore laudantur. hinc omnis disciplina militaris, & bellica uirtus, quæ cæteris præstat omnibus, in cuius tutela ac præsidio, omnes urbanæ res, & omnia præclara studia latent. hinc Camilli, Fabij, Scipiones, Decij, Cæsares innumerabilesque alij sibi æternam gloriam pepererunt. Sequitur ea, quæ rebus in omnibus modum atque ordinem seruare docet, quæ reliquarum uirtutum quasi condimentum quoddam est, quæ pacem animis affert, & eos concordia quadam placat ac lenit. quæ moderandis cupiditatibus, regendisque animi motibus laudatur, cui temperantiæ nomen est. in hac est uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, omnisque sedatio perturbationum animi. hæc est rationis in libidinem, atq; alios non rectos impetus animi summa & moderata dominatio. hanc unā Menander uirtutis domicilium esse censuit. hanc Plato in charmidę humanæ uitæ custodem appellat. idem in Gorgia pręcipit, ut qui felix ac beatus esse uelit tēperantiā exerceat. Xenophanes nihil in homine mali nasci posse dixit, qui temperantiam, quæ sapientiæ fundamentum est, amplexus fuerit. neque enim uirum temperatum blandissimæ dominæ uoluptates unquam decipiunt. hic à rebus alienis manus, oculos, mentem continet. hic nullis vitiorum illecebris irretitur. hic parcè, continenter, seuerè, sobriè vitam agit, neque ulla unquā luxuria diffluit. quin etiam hæc una uirtus non tantum aliarum virtutum custos & conseruatrix est, sed etiam bonæ ualetudinis mater. itaque sapientissimis uiris semper amicissima fuit. quanta enim temperantia uixisse memorantur olim apud Gręcos Socrates, Plato,

Xeno-

Xenocrates, alijque plurimi, apud Romanos Fabricius, Curius, Scipiones, denique omnes apud uniuersas nationes, quicunque auidi laudis, & gloriæ, magniq́ue nominis appetentes fuerunt, & honestè uiuere concupiuerunt? Hic est ille concentus omnium uirtutum undique perfectus & absolutus, quo noster animus cum informatus fuerit, diuinus efficitur, & eo splendore decoratur, vt nihil admirabilius in toto terrarum orbe, nihil præstantius, nihil speciosius esse possit. quem non modo ego breui hac oratione mea, sed ne vir quidem diuina præditus eloquentia quisquam immensis voluminibus explicare, atque exornare satis pro dignitate ualeat. Quamobrem vos quæso uiri Mediolanenses, quod nemo verbis efficere potest, vt omnium virtutum excellentiam persequatur, supplete cogitatione vestra, quæ omnis infinitatis facile capax est, & quæcunque vult ita sibi repræsentat, quasi ea, quæ oculis cernimus. fingite igitur animis vestris eam honestatis & sapientiæ formam, quam oculis ipsis videre non possumus, quam putatis illam ardentes amores excitaturam sui si videretur? nam Si corporum pulchritudine tantum incendimur, quid futurum censemus, si mirificam illam animorum dignitatem, omnium virtutum numeris absolutam ac perfectam oculis cernere possemus? sed belluarum est atque imperitissimorum hominum sensibus tantum corporis, non autem animi intelligentia moueri, neque cogitare quantum animus corpori præstat, tantum etiam animi ornamenta corporis ornamentis antecellere, vos autem iuuenes & expoliti uiri, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quæritis, dies noctesq́ue animo vestro perpendite, quid grauitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeat. quam quibus verbis melius aut elegantius quam ipsius oratorum principis Ciceronis commendare vobis possumus? virtus igitur (ait Cicero) in tempestate sæua quieta est, & lucet in tenebris, & pulsa loco, manet tamen, atque hæret in patria, splendetq́ue per se semper, neque alienis vnquam sordibus obsolescit. hęc altissimis defixa radicibus nunquam vlla vi labefactari, nunquam dimoueri loco potest, hæc neque eripi, neque surripi potest unquam. neque naufragio, neque incendio amittitur. hac qui præditi sunt, soli sunt diuites. Cogitate quid illo uiro nobilius, quid præstantius, quid honorificentius dici aut fingi possit, qui ita suum animum exornarit, ut omnia prudenter, iustè, fortiter, & temperatè gerat. qui tanquam Deus quidam mortalis, & seipsum, & familiam, & uniuersam Remp. optimè regere, atque administrare sciat. ad quem tanquam ad oraculum undique consilij capiendi gratia populi ac nationes confugiant, quem omnes suspiciant, omnes admirentur, omnes digito commonstrent, una uoce laudent, extollant, felicem ac beatum prædicent. & cum illum animo uestro tam præstantem atque eximium

mium uirum intuiti fueritis, tum in uos ipsos descendite, & omni cura, studio, labore tales esse contendite. ut, uel cum eo conferri, uel saltem ad eum quam proximè accedere ualeatis. quod ita demum assequi poteritis. si hanc honestè uiuendi artem atque disciplinam, quam hoc anno uobis explicare decreuimus, summa cum attentione primo didiceritis, deinde quotidiana exercitatione, ad usum atque experientiam deducere contenderitis, neque enim huius disciplinæ finis est cognitio, sed actio. quod si uos ullus laudis amor tangit, si præstare cęteris animantibus studetis, si denique uobis aliqua est, bene beateque uiuendi cura, quæ maxima esse debet. hæc, ad quæ uos adhortati sumus, omni diligentia perficietis.



DE PARENTVM IN ERVDIENDIS liberis, atque Adolescentium in studijs optimarum artium officio, ad Mediolanenseis.

ORATIO XV.



REDO ego uos unà mecum frequenter admirari uiri Mediol. quid in causa sit, quòd cum omnes ferè nostri adolescentes, præter cæteros ingenio, memoriaque præcellant, & quodam etiam naturali mentis instinctu, afflatuq; quasi diuino trahantur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, magnaque sint in hac ciuitate literarum studijs, uel ad gratiam, uel ad opes, uel ad dignitatem proposita præmia, tam pauci tamen ex eis emergere, & bonis in artibus excellentes euadere soleant. Ac mihi quidem diligenter hoc animo uoluenti, atque reputanti, cum huiusce mali permultæ esse causæ, tum duæ præcipuè uidentur, quæ si quo modo radicitus extirpari, atque euelli possent, tum uero spem minime dubiam concipere fore ut breui tempore nostri homines multum cæteris hominibus omnium gentium, literarum gloria præstarent. dicã enim audacter id quod uerum est, nimis indulgentes sunt in liberos suos, ciues nostri, & teneriore quam conueniat ac deceat, eos animo complectuntur: quæ sane mihi prima atque maxima uidetur esse causa, cur plerumque tardiores atque segniores ad humanitatis ac literarum studia fiant. ita enim ingenium est omnium hominum (quod ait Comicus) à labore procliue ad libidinem, ut nisi puerorum atque adolescentium animi seueritate quadam, & frequentissimis quasi stimulis orationis ad honestatem excitentur, iurgijs autem & minis, uel etiam grauiori, cum opus fuerit reprehensione à turpitudine retrahantur, facile studijs honestatis derelictis, in omne dedecus prolabantur. nescit enim ætas illa rerum ullum modum suis in actionibus obseruare, sed quocunque rapit eam uehementior appetitus, atque cupiditas, eo sine diligenti cogitatione facillimè declinat. Altera est eiusdem mali causa, quoniam labores, & uigilias, camque sine qua nihil quod laude dignum sit assequi quisquam potest diligentiam adolescentes plerique nostri refugiunt, & ea tantum à pueritia per-

percipiunt, quæ præceptorũ ope, sine studio suo, sine industria, sine labore percipere possunt. Nam per Deos immortales quid adolescẽtibus nostris, dũ ijs in artibus, quibus ætas puerilis informari solet, à præceptoribus detinentur, ingeniosius? quid acutius? quid magis docile? quam enim facile quæcunque traduntur percipere solent? quam fideliter continere? quam denique mirabiles breui tempore progressiones, in percipiendis disciplinis efficiunt? quoniam eo tempore non sua sed præceptorum tantum industria atque diligentia nituntur. Sed postquam è pueris excesserunt, nec amplius adest illis præceptorum cura, qua sedulo prius ad studia trahebantur, liberius uiuendi potestatem nacti, literarum studia quasi seruile quoddam iugum aspernantur, & reijciunt, tantumque abest ut eam quam à primis annis perceperant eruditionem, augere studiose contendant, ut etiam quæ antea summa cum præceptorum assiduitate didicerant, obliuioni penitus tradant. Huius igitur cessationis atque negligentiæ partem sibi parentes ipsi uendicant, qui filijs suis habenas usque eo laxant, ut in eis plerunque sit omnium rerum infinita, atque intoleranda licentia, partem etiam adolescentes, quos cæca & temeraria dominatrix animi cupiditas, tantum exagitat, ut ante eorum oculos, non honor, non gloria, non dignitas, sed ludi, ioci, conuiuia, uoluptates obuersentur. Itaque cum hanc tantam adolescentium corruptelam, plerunque multarum in Republica, causam esse calamitatum, non ignorem, neque publicis tantum, sed etiam priuatis rebus sæpissime, maxima uideam afferre detrimenta, statui si quo modo fieri poterit, hodierna concione mea, rationem atque modum ostendere, quo non solum uitium hoc emendare, sed etiam facile possint, & parentes liberos suos in dignitatis, atque amplitudinis uia continere, & adolescentes ad eam scientiarum & uirtutum metam, quæ sit etiam ad posteritatis memoriam gloriosa, contento studio, cursuque peruenire. Quod dum facio quæso uos, ut me attentissimis animis summa cum benignitate, sicuti facere instituistis, audiatis. Est enim (ut hinc primum exordiar) in ipsis parentibus maxime situm, ut intemperantiam caueant, & uerecundiæ meminerint adolescentes, & honestatis cursum teneant, & denique capiant gloriæ portum, & dignitatis, quod ita facillimè facient, si ab ipsis statim incunabulis, acerrimam illis curam impenderint, ut cum nutricis lacte moribus quam optimis imbuantur; ut non in delicato sed simpilci uictu, non in ocio, sed labore, non in luxu sed rerum omnium parsimonia, non in temeritate & audacia, sed modestia & uerecundia, non in licentia sed timore, non in puerilibus nugis, sed in liberalibus disciplinis, primam eam ac teneram ætatem traducant. atque illud in primis apud animum suum parentes statuant, nullas se filijs suis præstantiores posse diuitias relinquere, quam si eos bonis artibus instructos & bene moratos reliquerint,

querint, tales enim (aiebat Aristippus) nobis opes comparandę sunt, quæ si forte naufragium facere contingat unà cum domino possint enatare, quæ nec eripi, nec surripi possint, nec temporum, nec tempestatum permutatione mutari, quas nobiscum habere, nobiscum semper afferre possimus, ut si forte peregrinari, solumque uertere contigerit, liceat nobis cum Biante Prienensi dicere, ego omnia mea mecum porto. Quare multo magis filiorum animos, quam corpora curare parentes debent. sic enim quæso mecum optimi ciues cogitate. si cui uestrum forte filius, dilaceratis uestibus, deformata facie, luto, squaloreque obsitus, macie atque fame confectus occurat, annon cuiusque uestrum animum ad misericordiam ita commoueat, ut lachrymis præ nimio mærore totus destillet? cur igitur, cum eundem filium ab omni honestate alienum, improbum, flagitiosum, obscenis tantum uoluptatibus deditum, uidetis non eodem modo commoueamini? non omni studio, cura, diligentia laboratis, ut in uiam redeat? ut turpem illam uiuendi consuetudinem relinquat? cur uos ipsi indulgendo facitis, ut deteriores quotidie fiant? utinam (ait Quintilianus) liberorum nostrorum mores, non ipsi perderemus, infantiam statim delicijs soluimus mollis illa educatio, quam indulgentiam appellamus neruos omnes & mentis & corporis frangit, quos enim uirtutum fructus, adulta iam ætate laturum eum animum sperare possumus qui à teneris unguiculis uitia statim imbibit? quid non ætatis progressu concupiscet, cuius infantiam parentes, argento, auro, purpura præciosis, atque holosericis uestibus exornant? quam in adolescentia temperantiam præstare poterit is, quem puerum atque adeo infantem parentes conquisitissimis epulis, & obsoniorum, omni genere saturant? qua ratione sobrius in reliqua uita fiet ille, quem à pueritia parentes ebriosum efficiunt? Hæc nimirum in causa sunt, ut optima nostrorum adolescentium ingenia tam facile currumpantur, ut omnis ferè iuuentus nostra uoluptati se dedat, laborem effugiat, nihil cessatione melius existimet, educantur enim ab infantia molliter & delicatè, stipantur muliebri & delicato ancillarum puerorumque comitatu, molles tantum, atque etiam sæpissime turpes audire sermones asuescunt, adest in mensa mater, quæ illis ad nutum quæcunque uoluerint obsonia subministret, quæ merum affatim præbens cor & uitam suam appellet, quę cuiusque generis bellaria dulcissima frequenter ingerat, adsunt qui illis assidue blandiantur, qui adulentur, qui dominos ac principes appellent, qui iam puellas & amicas illis præparent, ipse uero puer fulget in purpura, tantis affluens delicijs, ut ad omnia quodammodo nauseare uideatur, omnes iam quodam supercilio contemnat, & iam uulnera, iam mortes minitetur. cum interim parentes gaudeant, si quid forte maiore cum licentia dixerit, & uerba quauis acri reprehensione dignissima, cum risu & osculo excipiunt, & quisquam erit qui cum hæc

intelligat admiretur, tam paucos esse qui doctrinarum gloriam capessant? magna uis est consuetudinis, quæ non facile cum inhæserit extirpari potest, sed quasi in naturam abit. Itaque fit ut iuuentus nostra postquam adoleuerit, ne si uoluerit quidem has infantiæ delicias prorsus exuere possit. Et quamuis nonnulli fortasse reperiantur, qui inter hanc tam mollem uiuendi rationem, inter tantam parentum negligentiam, atque indulgentiam, nonnunquam emergant, & in præstantes uiros euadant quales multos habet hæc nostra ciuitas, non tamen ideo sperandum est etiam reliquos horum uestigia secuturos, id enim uerissimum est, quod ait Satyricus

Forsitan hæc spernant iuuenes quibus arte benigna
Et meliore luto finxit præcordia Titan,
Sed reliquos fugienda patrum uestigia ducunt,
Et monstrata diu ueteris trahit orbita culpæ.

Quamobrem qui parentes liberos suos ad gloriam, ad opes, ad dignitates aliquando maximas peruenire concupiscunt, hos penitus exuere mores, hanc immutare consuetudinem prorsus oportet, quæ tam perniciosa est, ut puerorum ingenijs detrimenti tantum afferre solet, ut etiam si optima nata fuerint, omnino breui tempore deprauentur. Seruandumque est eiusdem Poetæ præceptum illud optimum.

Nil dictu fœdum, uisuque hec limina tangat,
Intra quæ puer est, procul hinc procul inde puellæ
Lenonum & cantus pernoctantis parasiti,
Maxima debetur puero reuerentia:

Confestim igitur ita puer educandus, atque monendus est, ut ne quid cupidè, nequid improbè, nequid impotenter faciat, habendumque in animo semper illud Virgilianum: adeo à teneris asuescere multum est. abeunt (ut ait Ouidius) studia in mores. ferunt olim puerum quendam Platonis discipulum, cum domum reuersus parentem suum nimis effusè ridentem uideret, uehementer admiratum dixisse, quid hoc pater est, quod tam immodice rides? equidem apud Platonem nihil unquam tale conspicatus sum. faciles enim ad utranque uiam puerorum animos natura gignit, ut cum ducem nacti sunt, uel ad honestatem, uel ad turpitudinem non admodum repugnantes sequantur. Itaque præcipuum hoc parentis officium esse statuo, ut nulla in re filijs suis nimium indulgeat, ut omnes ab eis delicias moueat, ut neminem ex familia, quem obscœnis moribus esse sciat, cum filijs consuetudinem habere patiatur, ut eos cuiusque generis laboribus asuefaciat, ut in uitæ frugalitate temperatis escis, modicisque potationibus educet, ut & ipse doceat quæcunque potest, & probos atque eruditos eis præceptores quærat, imiteturq; Catonem illum Censorium, uirtutum omnium pulcherrimum exemplar, qui

præceptor

præceptor ipse filij sui esse uoluit, quamuis Chilonem optimum apud se Grammaticum haberet, eum enim & literas & leges Romanas edocuit, cum iaculari & arma tractare, equitare, calorem, & frigus, famem & sitim tolerare, rapidos gurgites, & uelocissimos fluuios tranare, ita assuefecit, ut nullus ex omni Romana iuuentute his in artibus eum antecelleret, prę terea Romanas Historias manu propria maiusculis literis exarasse dicitur, ut maiorum suorum exempla, qui fuerant omni genere uirtutum cumulati semper ante oculos habere filius poßet, à uerborum non tantum obscænitate atque turpitudine, sed etiam licentia pręsente filio, perinde temperauit, quasi cum Vestalibus uirginibus loqueretur, legerat enim (ut arbitror) Platonem illum grauissimum honestatis præceptorem in omnibus ferè Dialogis suis, parentes in primis ad rectè liberos educandos adhortari, primam enim & maximam Reipubl. curam in iuuentute liberaliter instituenda consistere Plato iudicat, quæ deinde parentibus succedens, uniuersam Rempub. & prudentia, & optimis consilijs, & morum integritate, non solum tueatur, atque conseruet. sed etiam exornet & amplificet. Quod si quando magna opus est, in filijs custodiendis diligentia, tunc certè maxima est adhibenda, cū à priuatis præceptoribus profecti, uiuere liberius incipiunt, nam antea non ita facilè scire possumus, aut ingenium noscere, dum ætas, metus, magister, ut ait Terentius. prohibent. at uero cum à pueritiæ disciplina discesserint, tunc maximè cuiusque natura sese effert, quæ quasi custodiæ uinculis exempta quocunque tulit eam impetus, sine cogitatione defertur, quod nisi rector aliquis adsit, & moderator, qui auctoritate sua consilioque reuocet, ab ijs cupiditatibus, quibus ætas illa maiorem in modum obnoxia est, ad deteriorem partem plerunque sese applicat, tunc enim, quemadmodum rectè ait Persius.

Iter ambiguum est; & uitæ nescius error,
Deducit trepidas ramosa in compita mentes,
Tunc quiuis est (ut Horatius uerissimè scribit)
Cæreus in uitium flecti monitoribus asper.

eo potissimum tempore corporis uoluptas illecebra turpitudinis temerè & effrenatè sensus mouet, quæ boni naturam fallaciter imitando adulterat, quā Plato escam malorum appellat, in cuius regno uirtus consistere non potest, ab hac blandissima domina nisi omni cura, atque diligentia retrahantur adolescentes, sępe maiores animi partes à uirtute detorquent, & paulatim omnem honestè uiuendi rationem deserunt, quod utinam non nimis frequenter nostris adolescentibus accidere uideremus, quorum eo tempore curam parentes dimittunt, quo maximè curare eos oporteret, decimum enim sextum aut septimum agentes annum, qua quidem ętate propter sanguinis feruorem,

uorem, cuiusque generis uoluptatibus æstuare magnopere solent, sine ullo morum custode, sine studiorum moderatore, uel ad publica Gymnasia quæ nostra tempestate scatent omni flagitiorum genere, mittunt, uel liberè quocunque uoluerint, euagari patiuntur. Itaque mehercle minime mirum est, si labores omnes & uigilias aspernantur, uoluptates autem & otium ambabus (quod aiunt) ulnis amplectuntur, cum ab ipsa pueritia delicijs affuentes, nullam unquam corporis incommoditatem sentiant, ineunte uerò adolescentia rerum omnium infinitam licentiam nanciscantur, ut suo arbitratu, quicquid libido præscripserit, aggredi possint, ut eorum tantum quos flagitijs atque improbitati suæ fauere senserint, consuetudinem, & familiaritatem sequantur. Non hæc erat ueterum illorum sapientissimorum hominum Romanorum consuetudo, qui ita suos adolescentes instituebant, ut ætate illa lubrica cui inest maxima imbecillitas consilij maiores natu non aliter uererentur, quam si communes omnium parentes essent, exque his deligerent optimos & probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate niterentur, putabant enim ineuntis ætatis inscitiam senum prudentià constituendam atque regendam esse, maximè autem hanc ætatem à libidinibus arcendam, exercendamque in labore patientia, & animi & corporis arbitrabantur, ut eorum & in bellicis & in ciuilibus officijs uigeret industria, quem quidem exercendæ magnis in laboribus iuuentutis morem antiquæ Italiæ fuisse Numanus quidam apud Virgilium, his uerbis ostendit.

Durum à stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus sæuoque gelu duramus & undis,
Venatu inuigilant pueri syluasque fatigant
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu
At patiens operam paruoque assueta iuuentus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello,

Legimus Lycurgum Lacedemonium legislatorem inter alias præclarissimas leges suas instituisse, ut adolescentes perpetuis in laboribus exercerentur, vna tantum ueste, siue hyems siue æstas esset, uterentur, sine ullo pulmento uescerentur, nihil sibi somni causa substernerent, uenando, currendo, sudando, ciborum condimenta quærerent, famem sitim tolerarent, quibus ex rebus fiebat, ut inuicto prorsus animo spartana iuuentus esse uideretur, Persarum in adolescentibus instituendis morem & consuetudinem Xenophon exponit, quos à natu maioribus in omni disciplinarum genere magnisque in laboribus continenter exerceri tradit & præterea tam tenui uictu sustentari, ut eos neget ad panem adhibere quicquam præter nasturcium. Iam uero (ut ad Romanos reuertar) maiores natu superiorum suorum res egregie gestas ad tibiam carmine comprehensas recitare solitos accepimus,

vt ad eas imitandas iuuentutem alacriorem redderent. Quod si quandò iuuenibus relaxare animos & dare se iucunditati concedebant, in eiusmodi etiam rebus, ut facilius intemperantiam cauerent, maiores natu uolebant interesse. Inde oriebantur imperij clarissima lumina, Camilli, Scipiones, Fabricij, Catones, Fabij cęterique innumerabiles uiri præstantissimi, qui honoribus & rerum gestarum gloria florentes maximum patria suæ splendorem, atque adiumentum attulerunt, suum uero nomen in orbis terræ memoriam sempiternam dißeminarunt, Hæc tam egregia ueterum, in custodienda exercendaque bonis in artibus iuuentute si nostri ciues exempla sibi præponerent, eaque imitari magno studio, summaque industria contenderent, minime dubitandum eßet, quin plurimos non tantum ijs qui diuersis in regionibus uiuunt eruditissimis uiris præstantiores, sed etiam qui cum antiquis scientiæ gloria certare facile possent, breui tempore latura hæc esset ciuitas, neque enim existimandum est tardiora, aut hebetiora eße nostri temporis ingenia, quam antiquorum fuerint, quod sanè multis in rebus haud difficulter intelligi potest, quę longe subtilius, aut ingeniosius hoc nostro tempore tractantur, quam antiquis temporibus tractatæ fuerint, sed si qua nos in re ueteres antecelluerunt, non mentis acumine sed industria, non ingenij sagacitate sed incitato studio, non denique memoriæ tenacitate, sed assiduo labore superarunt. Itaque si nobis idem labor idem studium, eadem industria qua illi utebantur, statim ab ineunte ætate adhiberetur, fortasse & in Philosophia Platones aliqui, aut Varrones, & in Mathematicis Archimede aut Caij Sulpitij & in arte Poetica Homeri, aut Virgilij, & in eloquentia Demosthenes aut Cicerones, & in iure ciuili Solones, aut Scæuolę, & in arte medica Hippocrates, aut Cornelij Celsi, & in Historia Thucidides, aut Salustij, & denique in Grammaticis Aristarchi aut Palemones, nostris etiam temporibus exoriri uiderentur. Dixi de parentum officio nunc de ipsis adolescentibus, quorum maximè interest, aliquanto plura dicam. Quamuis enim parentum cura, atque diligentta ad filiorum eruditionem & excellentiam omnium maxime prosit, non tamen ideo sola sufficit, nam nisi ipsorum etiam adolescentium studium & amor adiungatur, uanus est omnis parentum labor, inanis omnis industria. quot enim ferè quotidie videmus optimos ciues mirè de suis filijs eße solicitos, ut & præceptores eruditos habeant, & in literis assiduè exerceantur, & ab alijs omnibus curis atque negocijs auocentur? cum tamen interim isti sub tanta parentum diligentia parum admodum proficiant, & nunquam ad optatam metam perueniant, cuius rei quid aliud in causa dicemus esse, præter summam ipsorum adolescentium negligentiam atque secordiam? qui tam remißo atque uili animo sunt, ut quamuis apertam dignitatis ac gloriæ uiam oculis ipsis penè uideant. & eis

omnia

omnia copiosè suppetant, quæ ad uirtutis culmen hominem prouehere facile possunt, tamen ita sese abijciunt, atque prosternunt ut nihil inter eos & quadrupedæs aliquas interesse uideatur. Quare uos ego suauissimi mihique charissimi adolescentes, & qui nobiles estis, & qui ingenio, & uirtute nobilitatem consequi potestis, non tantum moneo, sed etiam uobis meo quodammodo iure præcipio, si laudis & dignitatis, & honoris uiam ingredi concupiscitis, ut duo illa semper ante oculos habeatis, quæ isti ætati uestræ non tantum utilissima, sed etiam maximè necessaria sunt: ut & ijs qui recta præcipiunt parere animum inducatis, & plurimum etiam sponte uestra laboretis, neque enim is qui relinquit & abijcit obedientiam, eosque non audit, quibus est subiectus lege naturæ, quicquam poterit unquam præstare, quod laude dignum esse uideatur, qui uerò laborem atque animi contentionem refugit, is planè (quod ait Musonius Philosophus) seipsum bonis rebus omnibus indignum ostendit, uerissimè namque dictum, ab Epicharmo Siculo, laboribus omnia bona Deos immortales hominibus uendere, iustus enim ac honestus labor (quemadmodum ait Cicero) præmijs honoribus splendore decoratur. Primum igitur adolescentis officium est, ut cis omnibus (si fieri potest) quos consilio & prudentia plurimum ualere intelligit obtemperet. Est enim magna quædam uirtus, & precipuum in adolescente bonum obedientia, cuius uis atque utilitas, tam longè latèque diffunditur, ut nullum non modo uitæ grauius genus, sed ne minimæ quidem actiones, eius officijs uacare debeant. Hæc una uirtus est, quæ non solum humana omnia, sed etiam diuina regit, gubernat, administrat. nam qua ratione cæli perpetua conuersio cuncta moueret, & quæcunque in terris uiuunt progigneret, quo pacto signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem continenter seruarent, ut annuæ commutationes semper eodem modo fierent, atque ad utilitates rerum omnium accomodarentur, nisi motori suo primo semper obedirent? quid in ciuitate quæ rectè soleant administrari? annon ciues omnes ita affectos esse oportet, ut prudentiores & sapientiores semper audiant? ut magistratibus omnibus in rebus pareant? ut sese legibus submittant, quæ domus necessarijs rebus instructa atque apparata reperiri potest, in qua non omnes & patrifamilias, & ijs quibus est familiæ cura demandata diligentissimè pareant? quid in nauibus? an aliter optimè cursum suum conficere possunt, nisi perito gubernatori nautæ omnes obediant? Iam uero tota ferè militaris disciplina constat obedientia, quis enim quantumuis sapiens & callidus imperator exercitum commodè regere, munia belli obire potest, cui non milites ad nutum præsto adsint? itaque non sine causa ueteres illi Romani uirtutem hanc tantopere seruandam esse consuerunt, ut ne Rempub. quidem egregie gerere uiolata obedientia uoluerint, inobedientes autem tanta dignos esse pœna putauerint, ut ne

paren-

parentes quidem proprijs filijs mandata transgredientibus, etiam si rectissime se gessissent, ullo modo parcerent. Quis enim non audiuit à Manlio Torquato proprium filium securi percussum fuisse, non alia de causa nisi quia edictum suum, qui consul erat eo tempore, cum Geminio Metio Thusculano, se ad singulare certamen prouocante, congredi non dubitasset, quamuis insignem interfecto Geminio uictoriam reportasset? Quis nescit Fabium Rutilianum Magistrum equitum uix totius Senatus & uniuersi populi Romani precibus, L. Papirij cursoris eripi seueritati potuisse? quoniam ei denunciauerat, ne se absente, cum hoste manum consereret, quamuis ingentem Samnitum exercitum profligasset? quanto igitur seueriores in eos fuissent, qui non obediendo peccassent, cum tam atrociter eos qui bene rem gessissent, puniendos esse censerent? quid autem in priuata uita, quantam non tantum à filijs sed etiam ab omnibus communiter adolescentibus obedientiam exigebant? quamuis ea natura præditi ferè omnes essent eo tempore iuuenes, vt natu maioribus libentissime parerent, ut eos non aliter atque parentes obseruarent, & uirtutes eorum imitari studiose conarentur. qua de causa fiebat ut frequentissimè filij non tantum parentum gloriam rebus suis præclare gestis adæquarent, sed etiam longe superarent, quod certe nunquam vllo modo facere potuissent, nisi præceptis eorum, qui recta atque honesta proponebant, obtemperare studuissent. est enim ætas ista iuuenilis, maxime consiliorum inops, ut non facile quid rectum prauumue sit per se dijudicare possit, Itaque bene moratus atque ingenuus adolescens optimis semper consilijs aures patefaciet, ut quoniam nondum in primo bonitatis gradu consistere potest in quo statuuntur illi, qui per se quæ recta sunt intelligunt, & faciunt, at in secundo saltem esse possit, ne prorsus inutilis efficiatur, sic enim Hesiodus.

Felix qui potuit per se cognoscere, uita
Quæque sequenda foret, quæque effugienda uicissim,
Fortunatus & ille audit qui recta mouentem
Qui uero per sese ignarus, honesta docentem
Negligit ille sibi prorsus, & inutilis orbi est.

Nihil igitur eorum omnino quæ rectè præcipiuntur à quouis homine contemnere debet adolescens, sed in primis ut fidelissimis atque amantissimis parentum præceptorumque consilijs pareat oportet, neque enim minus ab eo qui plurimum in literis proficere studet, præceptores quam parentes amãdi sunt, quoniam hi nobis tantum uitam tribuunt, illi uero dignitatem & gloriam quam plurimi cum uita commutarunt, hi corporis curam suscipiunt, illi autem animorum, quos multo corpore præstantiores esse, quis ignorat? vt non sine causa Magnus ille Alexander multo se magis Aristoteli præceptori,

ceptori, quam patri Philippo debere prædicaret, nam Philippus (aiebat) pater ut eßem tantum effecit, Aristoteles autem vt bene eßem, quin apud ueteres Romanos, illa erat adolescentium consuetudo, quam commendat etiam Quintilianus, ut non minus quam studia præceptores amarent, & parentes esse, non quidem corporum sed mentium crederent. Itaque non immerito maiores suos summe commendat ille Satyricus, & magnam eis felicitatem his quidem uerbis precatur:

Dij maiorum umbris tenuem & sine pondere terram
Spirantesque crocos & in urna perpetuum uer,
Qui præceptorem sancti uoluere parentis

Esse loco. Sit igitur hoc primum bonæ spei iuuenis officium, ut sese meliori semper iudicio submittat, ut nihil suo consilio temere, & arroganter gerat, ut obedientiam tanquam pulcherrimam morum reginam, sine qua nihil egregium præstare possit amplectatur, ut denique parentes & præceptores æque sibi colendos & amandos eße censeat. Proximum est ut quemuis omnino statuat æquo animo laborem sustinere, quod quidem facile præstabit ille qui literarum studia plurimum amare incipit, qui uirtutis studio ducitur, qui dignitatis & gloriæ splendore trahitur, qui denique nihil sibi præter honestatem in uita magnopere expetendum eße existimat. hunc nulla difficultas ab instituto cursu reuocabit, non libido ad uoluptatem, non ocium ad animi remissionem, non denique somnus ad quietem nihil est enim (ait Cicero) quod studio & amore effici non possit. hic primus est ad omnem dignitatem atque amplitudinem gradus, si quis amore uirtutis incendatur, quod in libris de Oratore Crassus apertissimè declarat. cum enim abeo Cotta quæsisset, quid sibi ad summam eloquentiam comparandam aßumendum putaret. Tunc Craßus arridens: quid censes (inquit) Cotta nisi studium & ardorem quendam amoris, sine quo cum in uita nihil quicquam egregium, tum certè hoc quod tu expetis, nemo unquam assequetur, quin ad Brutum scribens idem Cicero, cum perfectum Oratorem formandum suscepißet: Magnum (inquit) opus omnino & arduum Brute conamur, Sed nihil difficile amanti puto, illud igitur Poetarum princeps, in pastoritio suo carmine uere scriptum reliquit: omnia uincit amor, atque ideo non sine magna ratione prudens finxit antiquitas, non tantum homines ipsos, sed etiam Deos amori subiectos eße, quoniam nihil tam alte positum est à natura nihil tam arduum atque eminens quo studium & amor eniti non possit. odit enim amor res turpes, viles & abiectas, amatque tantum pulchras ornatas, magnificas. hunc igitur uere diuinum amorem studiosi iuuenes colite, hunc quærite, hunc amplectimini, hunc semel apprehensum nunquam postea dimittite, hic enim solus, uos in agendis rebus cautos, & prudentes, in dißerendo subtiles, &

acutos, in dicendo graues & ornatos, in arduis negocijs fortes, atque magnanimos efficiet, amore duce nihil erit, neque in humanis neque in diuinis rebus, quod non facile scientia comprehendatis. amor enim triplicem illum animi fœtum inuenit, quorum unus in cognitione rerum & in explicatione naturæ positus est, alter in uita, atqte in moribus conformandis, Tertius in disserendo & quid uerum, quid falsum sit indicando, amor inuenit errantem Lunam solisque labores. Vnde hominum genus, & pecudes, unde imber & ignes, amor totius mundi motus conuersionesque perspicit, Syderaque uidet innumerabilia cælo inhærentia, cum eius ipsius motu congruere, certis infixa sedibus, septem alia suos quæque tenere cursus, multum inter se altitudine aut humilitate distantia, quorum uagi motus rata tamen & certa sui cursus spacia definiant, amor initiorum, & tanquam seminum indaginem mouet, unde sint omnia orta, generata, concreta, quæque cuiusque generis uel inanimi uel animantis, uel muti, uel loquentis origo, quæ uita, quis interitus, quæque ex alio in aliud uicissitudo, atque mutatio, unde terra, & quibus librata ponderibus, quibus cauernis maria sustineat, in qua omnia delata grauitate medium mundi locum semper expetant, amor rerum causas alias ex alijs aptas & necessitate nexas uidet, quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum, ratio tamen mensque moderatur, fœlicem eum certè animum, qui amore ductus in his habitat, pernoctatque cogitationibus, felicem etiam quem idem amor, à rebus occultis, & ab ipsa natura inuolutis, ad uitam communem adducit, ut uirtutem solam amplectatur, cui (quod ait Plato) quicquid auri uel supra terram est uel sub terræ uisceribus occultatur, nequaquam satis digne conferri potest, quam Orpheus Heroum matrem appellauit, de qua Solon exclamat; at nos non commutabimus uirtute diuitias, quam seipsa contentam ad bene beateque uiuendum Stoici contendunt. quæ semper libera, semper inuicta, semper amabilis, semper clara æternaque habetur. cuius denique forma, & tanquam species licet oculis non cernatur, admirabilem tamen amorem excitat sapientiæ, qui solus mentem atque animum mirandum in modum accendit ad id inuestigandum, quod natura spectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quo referenda sint officia quæ degendæ ætatis ratio deligenda. docet idem amor res singulas definire, genera dispertire, perfecta concludere uera, & falsa dijudicare, præterea congruenter & cum ratione loqui, ueterum monumenta, atque omnem antiquitatem euoluere, Musarum domos ingredi, Poeticamq; suauitatem degustare, aptè distinctè atq; ornatè dicere. Quid quod etiā ad tuendam Rempub. idem amor transit? quo nihil in magno uiro, casusq; omnes humanos despiciente potest esse præstantius, qui non propriam, sed communem ciuium utilitatem spectet, religionem obseruet, pietatem colat, amicitia-

rum fructus persequatur, quibus ex rebus, tam ingenua delectatio, tam digna sapiente homine iucunditas percipi solet, ut nulla penè uita possit esse beatior. O uerè sanctum atque admirabilem hunc amorem. O mira huius amoris opera. O summam diuinę mentis prouidentiam, quæ nobis hunc tam excellentium rerum amorem immisit, quo duce nihil est, quod assequi non possimus. Hæc inuestigate, per Deos immortales quærite, percipite, uos qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quęritis, hęc ampla sunt, hæc diuina, hæc immortalia, hæc fama celebrantur, monimentis annalium mandantur, posteritati propagantur. cur adhuc cessatis? cur tam tardi estis? quid est quod uos à tanta laude reuocet? à tam precioso Thesauro distrahat. à tanta fœlicitate remoretur? uos uos appello pręstantes ingenio adolescentes, qui magnā de uobis spem atque expectationem concitastis, quid est quod institutum iter tam pauci perficitis? cur in medio cursu deficitis? cur tam frequentes diuersam ab his disciplinis uiam capitis? an uos fortasse deterret difficultas? labor debilitat? Equidem adolescentes hanc ego uiam, si aut asperam, atque arduam, aut plenam esse difficultatum & laborum negem, mentiar, præsertim cum id non modo iampridem intellexerim, sed etiam quotidie sentiam, magno enim animi robore (mihi credite) opus est, magna indole uirtutis & continentiæ, respuendæ sunt omnes uoluptates, omittenda sunt studia delectationis, ludi, ioci, conuiuia, omnis uitæ cursus, in labore, atque in animi cōtentione conficieendus est. Verum ille quicunque fuerit Poeta rectissimè dixit: Si te id quod multi inuideant, multique expetant inscitia sit postulare si tu laborem summa cum cura efferas nullum. Nam ratio illa sempiterna, quem Deum uocamus, qui procurat cælestia maximè, deinde in terris, quæ ad usum hominum pertinent, vt excelsos animos ab abiectis, industrios ab ignauis, excitatos à remissis discerneret, huic naturali quo trahuntur omnes cognitionis amori comitem uoluit laborem adiungere, ne, si forte facilis & plana uirtutis esset, atque doctrinarum uia, tardissimus eam & ignauissimus quisque posset ingredi, atque ita nulla forent industriæ studio, labori, diligentiæ, separatim proposita præmia, nunc autem cum nemo dulcissimos uirtutis fructus (ut appellat Isocrates) percipere possit, nisi prius amaras eius radices gustauerit, facile generosus atque excellens adolescentis animus, quem (ut ait Seneca) labor ipse nutrit, qui noctes & dies gloriæ stimulis concitatur, quem nulla difficultas deterrere, nulla uis labefactare potest, emicat ipse per se se, splendetque præter cæteros, uelut inter ignes luna minores, quemadmodum ait Horatius: cum interim tenebricosus ille alter, ignauia proiectus, lutulentis in uitijs, tanquam sus in uolutabro cœni iaceat, nihil aliud quam truncus quidam, ac putrida caro, saturandis uermibus reseruata, qui nunquam se erigat, nunquam resipiscat, nihil hominè

dignum

dignum cogitet, sed stupore quodam inertiæ pressus, quouis modico labore frangatur, hoc est quod egregius Poeta suaui cantu clamat Hesiodus.

Angustum collem tenuis quo semita ducit,
Ipsa colit uirtus magno stipata labore,
Sic uoluere Dei, sed summo in uertice montis
Planicies ignota iacet tutique receptus,
Semper ubi fessæ poterunt requiescere mentes.

quod Homerus herbæ suæ Moly, quæ contra Circes ueneficia tantum ualuit, ut Vlyssis socios ex belluis iterum in pristinam hominum formam reduxerit, candidum quidem florem sed nigram radicem attribuit. quod Maro noster aureum illum ramum sine quo nemo potest eorum qui ad inferos descenderint, reuocare gradum, superasque euadere ad auras, ait latere arbore opaca. & ab omni luco tegi, & ab umbris claudi in obscuris conuallibus. quod diuinus Plato sæpissime repetit, difficilia quę pulchra: quod Euripides sine labore fælicem fieri posse neminem affirmat. Nam Heraclides Lycius (ut in uita Sophistarum ait Philostratus) unum de laboris laudibus librum edidit, sine quo dicebat nihil in rebus humanis frugiferum, nihil utile, nihil laudabile geri posse, adeoque probari, ut uanus etiam labor, modo non uiciosus, ocio ac delicijs sit anteferendus. Lassus Hermioneus interrogatus à quo sapientiam didicisset, à labore (inquit) atque experientia. sensit uir prudentissimus, non quouis modico labore sapientiam posse comparari, sed eo qui tam assiduus & diuturnus sit, ut usu frequenti rerum prope omnium peritiam nobis afferret. hic est ille labor quem Euripides, gloriæ parentem esse dicit, de quo Sophocles intelligebat cum ait: Laborare cum opus est, qui fortunam habere prosperam cupit, quod idem his fere uerbis Theodectes approbat: qui laudem & gloriam consequi studet, eum magnos subire labores oportet. uita enim ociosa præsenti quidem fruitur uoluptate, sed dolores postea solet afferre maximos. A Gellius Catonis hæc uerba recitat, ex oratione quam ad equites habuit Numantiæ. cogitate cum animis uestris si quid uos per laborem recte feceritis labor ille à uobis cito recedet, benefactum à uobis dum uiuetis, non abscedet, sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter factum illud apud uos semper manebit, Alexander ille Magnus frequentissime dicere solebat laboribus innutriri, Principe rem prorsus esse dignissimam, Cleanthes cum ab adolescente quodam Lacone probari laborem audiuisset, statim Homeri carmen illud subiecit.

Macte puer uirtute, & nate ex sanguine claro.

Sed quid pluribus exemplis aut testimonijs opus est? cum pleni sint omnes scriptorum libri, omnes sapientum uoces, quę clarissime testentur rem tam necessariam esse laborem, ut sine eo nihil omnino laudabile possit acquiri,

quo fit ut vulgare prouerbium illud, non frustra iactari uideatur.

Qui uitat molam (aiunt) uitat farinam,

Quamobrem duæ res potissimum in eo adolescente esse debent, qui uirtute sua sit, aliquando se, suamque familiam plurimum illustraturus, hoc est amor, & labor, quas quidem ambas, non sine magna ratione Maiores nostri, imo diligentiæ nomine comprehendi uoluerunt, quoniam in eis tantum rebus excellere possumus, quarum studium amamus, atque unice diligimus. Est enim ea diligentia quæ ingenium ipsum ex tarditate incitat. quæ cum omnibus in rebus, tum in literarum studijs plurimum ualet, hæc præcipuæ colenda est nobis inquit Antonius apud Ciceronem, hæc semper adhibenda, hæc nihil est quod non assequatur. nam quæcunque sunt in cura, attentione, animi cogitatione, uigilantia, assiduitate, labore, uno uerbo diligentiç complectimur, qua una uirtute, omnes uirtutes reliquæ continentur. Sed qua ratione tandem hac diligentiæ uirtutem amplectetur adolescens? certe si spem animo firmam conceperit fore ut aliquando laborum suorum præmia consequatur. omnes enim (vt ait Democritus) labores tunc iucundiores esse solent, cum illa se adepturos homines sperant, propterquæ laborauerint, nam diffidentia plerunque (quod ait Imperator Iustinianus) à discendo iuuenum animos auertit. sed ea nunquam ferè constantem & excelsum animum attingit, qui non aliter atque palma solet, contra impositum onus semper assurgit, & non modo laborum atque uigiliarum difficultate, sed ne morte quidem ipsa terretur, quem si fractus (ut ait Horatius) Illabatur orbis impauidum ferient ruinæ. sed quoniam inter mortales pauci admodum tam erecto, tamque firmo sunt animo, ut penitus contemnere ac pro nihilo habere labores possint, multique suis uiribus tantopere diffidunt, vt nunquam etiam si plurimum laborauerint, ad summam eruditionem se peruenturos sperent, uel quia paruo se esse ingenio, neque admodum tenaci memoria putant, uel quia tam uarias & difficiles percipere disciplinas, tamque multa cognoscere, non humanum sed diuinum esse potius existimant, atque ita quos præstare doctrina uident, potius admirandos, quam imitandos arbitrantur, his etiam si fieri potest oratione mea conabor aliquam afferre medicinam. Ac primum quoniam nulla tanta est humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur, uolo sibi proponat adolescens; quam pulchrum sit alijs excellere, quam turpe labi, errare, decipi, uolo credat atque persuasum habeat, falsam omnino quærelam eorum esse (quemadmodum testatur etiam Fabius) qui paucissimis hominibus uim percipiendi, quæ tradantur esse concessam dicunt, plerosque uero laborem & tempora tarditate ingenij perdere, nam sicuti aues ad uolatum, equi ad cursum, ad sæuitiam feræ gignuntur, ita nobis propria est (inquit) mentis agitatio, atque

solertia

solertia unde origo animi cælestis creditur. hac de causa fit ut animus hominis (quod ait Seneca) quicquid sibi imperauit obtineat. Itaque non est quod quisquam desperatione debilitatus, à literarum studijs animum auertat, sed par est omnes (ut ait Cicero) omnia experiri, qui res magnas, & magno opere expetendas concupiuerunt, Quod si quem aut natura sua, aut illa præstantis ingenij uis forte deficiet, teneat tamen eum cursum quem poterit, prima enim sequentem, honestum est in secundis tertijsque consistere. neque ita multo post ait idem Cicero: Non est cur eorum qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur aut languescat industria, nam neque illud ipsum, quod est optimum desperandum est, & in præsentibus rebus magna sunt ea, quę sunt optimis maxima Sed certe nunquam attinget eum desperatio, qui frequentissime cogitabit, quid possit, qualibet in re quantulacunque sedulitas, qui silices itinere formicarum attritos uideat, qui non ignoret id esse uerum quod Tibullus ait

Longa dies mollis saxa peredit aqua.

qui sapientum in hanc sententiam dicta sæpius animo reuoluat Nam Democritus frequentissimis solebat usurpare sermonibus: diligentia, atque exercitatione longe plures quam natura præstantes fieri, & Epicharmus idem ferè prædicabat, multò plura bona mortalibus, à diligentia, quam à natura donari. Sed diligentiæ uim atque potestatem clarius expressit Antiphanes, cum dixit: nihil esse quod breui tempore non sibi diligentia subijciat, & in seruitutem redigat. Menander etiam ait: nihil tam difficile est, quin inuestigari quærendo possit, & Philemon omnia possumus (inquit) inuenire, si laborem eum, qui rebus quæsitis adest, subire uoluerimus quid? annon etiam Maro noster, quasi uoce magna clamat:

Labor omnia uincit Improbus, & duris urgens in rebus egestas?

Quam igitur angusti, quamque pusilli animi iudicandum est, desperatione frangi, atque debilitari, cum tanta sit industriæ, tanta laboris uis, ut nihil tam arduum, nihil tam difficile sit, quod assequi non possit? Hæc profecto spes perueniendi quo uelis maxime animum excitare, atque alacriorem ad subeundos labores efficere solet, cum præsertim quæ labores sequi solent præmia, tibi proposueris, diuitias, honores, dignitates, gloriam, nominis celebritatem, quam non sine causa ueteres Musarum nutricem esse dixerunt, quoniam ea maxime omnium generosum animum accendit. hoc est quod Valerius Flaccus ait. Tu sola animos mentemque peruris gloria. sed multo etiam magis inflammatur alterius æmulatione, quem in magno esse honore uiderit. Itaque uir grauissimus, & princeps Gracię Themistocles cum nocturno tempore per Ciuitatem uagaretur, interrogatus cur id faceret, Miltiadis (inquit) trophea nequaquam me dormire patiuntur. quin etiam Iulius

Cæsar

Cæsar cum Gades peruenißet, animaduersa apud Herculis templum, Magni Alexandri statua, uehementer ingemuit, quòd ætate illa nihil memorabile gessißet, qua iam Alexander orbem terrarum penè subegerat. Quid Demosthenem asotum primo puerum, & delicijs affluentem, annon Cleostrati Rhetoris gloria sola commouit? ut sese eloquentiæ studio traderet? in qua deinde facultate primas obtinuit? tantam enim hæc gloriæ cupiditas in animo se dulitatem, tam incitatum studium, tantam curam ingenerat, ut quiuis labor quodammodo suauis ac dulcis esse uideatur, atque etiam sæpe licet grauis sit non sentiatur, unde uerò Ouidius.

Et non sentitur sedulitate labor.

Plurimum etiam laboranti iuueni proderit, ea cogitatio si reputet animo suo, laborem quotidie fieri leniorem, foreque ut in maximam breui tempore uoluptatem conuertatur, ideo Pythagoras nos hortatur, ut optimam uiuendi rationem à pueritia statim complectamur, quoniam etsi difficilis initio uidetur, eam tamen postea iucundam consuetudo reddere solet, quin etiã immortales Deos laborantibus adesse, atque eos subleuare persuasum est, atque idcirco dixit Euripides: Deus libenter qui laborant adiuuat, Quid quod eximiam quandam post se iucunditatem relinquere labores solent? ut etiam prouerbio dicatur: iucundi acti labores, & suauis est laborum præteritorum memoria, quod sane eleganter his uerbis affirmat Seneca.

Quod fuit durum pati, meminisse dulce est

Itaque Philemon cum laborum suorum fructus uberes, suauesque perciperet, frequenter exclamabat. O iucundos adolescentiæ meæ labores, nam nisi eo tempore laborassem, nunc certe tantas animo lætitias percipere non possem, Aeneas autem ille Virgilianus maiorem excogitare consolationem, non potuisse uidetur, quam cum sociorum animos ad spem futuri temporis his uerbis excitat.

Reuocate animos mæstumque timorem,
Mittite, forsan & hęc olim meminiße iuuabit,

Quid si frequenter animo uoluas & diligenter cogites? opifices parui lucri causa uigilare, laborare, nullam diei, neque noctis partem quieti tradere, Mercatores maria pertransire, labores immensos tolerare, maxima subire pericula. assidue de uita periclitari, agricolas nunquam cessare, magnos æstus immensa frigora, famem, sitim, continenter perpeti, milites plenam ærumnarum uitam agere, assidue sub pellibus esse, algere, æstuare, ad mortem ante oculos positam parua mercede conduci. tibi uerò bonarum artium studioso, & uitam longe quietiorem, & multo ampliora præmia esse proposita? quantam tibi laborum alleuationem, poterit hæc afferre cogitatio? Quid cum circulatores & præstigiatores circumforaneos uideas, longa exercitatione

tione, res tam arduas & admirabiles, quæ tamen nullius omnino sint utilitatis, efficere, ut alij per extensos funes cursitent, alij per gladiorum aciem ambulare non extimescant, alij distantia tecta saltu transiliant, alij denique multa incredibilia faciant ut reliquis uoluptatem sibi uictum acquirant, nonne tibi tandem turpissimum esse putabis, non ijs in studijs assidue uigilare, atque insudare, quæ res omnes, & actiones humanas, prestantia superent? quid si apum in conficiendo melle, quo uescantur, industriam consideres? quid si formicas, non tantum interdiu sed etiam noctu laborantes aspicias? & tam assiduas in opere esse, ut itinere suo silices etiam atterant? nonne statim tibi ueniat in mentem multo magis homini, cum ut res sibi necessarias paret, tum ut cæteros antecellat in optimis artibus esse laborandum? optimum aiunt obsonium est labor senectuti. quare pulchra quadam translatione iuuenes ad laborem hortatur Hesiodus, cum ait.

Aestas non semper fuerit componite nidos.

sed longe Lepidius ille fabulator e phrygia, declarauit eum in senectute frustra cæterorum opem implorare, qui non in iuuentute laborauit. Quadam (inquit) hyeme cicadæ propè inedia confectæ precario cibum petentes ad formicas accesserunt, eas autem interrogarunt formicæ, cur non æstiuo tempore sibi uictum, ad annum proximum præparassent? hic illæ, non licuit (inquiunt) nobis, quoniam Musicæ per æstatem operam damus, & suauiter canimus. Tunc formicæ, ergo si quo tempore laborandum est ocio indulgetis, & canitis, nunc aliud uobis nihil superest, nisi ut saltetis, nos enim nobis tantum, non etiam uobis laboramus. Hæc omnia diligens ille, quem querimus adolescens animo reputabit, & uiam quæ ad opes, & gloriam proxima est arripiet, quemuis sub eundum sibi esse laborem statuet, attentissimè literarum professores audiet, omne scriptorum genus excutiet, neque unquam quantum didicerit, sed quantum adhuc ignoret, considerabit, frequenter etiam id in memoriam reuocabit; quod uerè Plato tradit in Thæteto: corporum (inquit) habitus quiete atque ocio corrumpitur, exercitatione uero, atque motu magna ex parte conseruatur, eodem modo animi habitus, disciplina atque meditatione, qui motus quidam in scientijs sunt, seruatur, euaditque melior, ocio uero, quod ab omni meditatione disciplinaque uacatio est, neque discit quicquam, & si qua didicerit, obliuiscitur. Statuet etiam nihil omnino sibi esse negligendum, quod ad eruditionem augendam aliquo modo pertineat, etiam si minimum esse uideatur, rectè enim Hesiodus.

Si paulum paulo addideris, pergasque frequenter
Hoc facere, exurget magnus tibi forsan aceruus.

Nunquam omnino sibi remittendum esse diligentiam putabit, ut enim remiges

ges quanto sæpius remos inhibuerint, tanto tardius ad portum perueniunt. ita iuuenes, quanto studia sæpius intermittunt, tanto minus, proficiunt. Sed in primis cauebit idem diligens iuuenis, ne ad expertas olim uoluptates aliquo modo retrahatur, seruetque Magorum præceptum illud, qui discipulis suis imperabant, ne omnino respicerent, & Pythagoræ qui quodam in symbolo suo per eandem uiam reuerti prohibet, ita enim in omni sensu implicata insidet imitatrix boni uoluptas malorum autem mater omnium, ut cum quis eam respicit, non facile deinde possit ab ea diuelli, sed eius desiderio quodammodo contabescat & omnes honestas actiones derelinquat. quod elegantissima sanè fictione Poetæ nobis declarant, cum aiunt à Proserpina datam Orpheo legem hanc fuisse, ut si uellet Euridicem suam secum ad superos reducere, non eam prius aspiceret, quam in patriam reuersus esset, tunc enim futurum, ut eius complexibus quantum uellet frui poßet, at ille cum nondum iter inceptum perfecisset.

Restitit Euridicemque suam, iam luce sub ipsa
Immemor heu uictusque animi respexit ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta Tyranni. Fœdera,

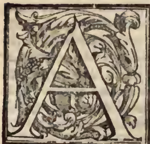
Quod ne nobis etiam accidat optimi iuuenes magnopere cauendum est ne dũ fugacem Euridicem respicere, & persequi studemus, gloriosam illam & immortalem, quam ex laboribus, & præstare gestis rebus emanare scimus uoluptatem amittamus, moueant igitur nos immensa uirtutum, atque disciplinarum præmia, moueant Maiorum exempla, qui tanto scientiæ ardore flagrabant, ut nunquam studia literarum intermitterent, qui tempus omne perire existimabant, quod literarum studio non impenderent. cui non sunt auditæ Demosthenis uigiliæ? qui uehementer se dolere dicebat, si quando opificum antelucana uictus esset industria? Quis Pythagoram, Platoaem Democritum, Anaxagoram non audiuit acquirendæ doctrinæ gratia, totum penè terrarum orbem peragraße? Quis Solonis perpetuam in discendo diligentiam? Euclidis audentem animum? Chrysippi labores? Carneadis industriã? non uel legit, uel audiuit, Quis Cleanthem & Xenocratem, nescit hebetes, & tardissimo ingenio uiros, tamen infinitis prope laboribus effecisse, ut inter clarissimos sui temporis Philosophos haberentur? Quid de Catone Censorio dicam? qui extrema senectute Græcas eiscere literas noluit, imitatus Socratem illum Atheniensem, quem tradunt admodum senem fidibus discere uoluiße, satius esse prædicantem quamuis ingenuam artem sero quam nunquam percipere, sed mehercule mihi tempus deficiet, si minimam eorum partem recensere uelim, quorum in scientijs percipiendis, ac memoriæ prodendis immensus atq; labor industria celebratur, quorum hominum uestigia, qui non omni studio sequuntur, nullo modo fieri potest. ut ad amplissimos dignitatis gra-

dus perueniant. Quare uobis egregij iuuenes, hæc exempla frequenter oculis ob uersentur, atque ipsa uos doctrina, suis illecebris trahat, ad uerum decus, quę quasi ex alto loco iucundissima, suauissimaque uoce, ad sese inuitans atque alliciens ita proclamat: O quicunque magno atque excelso animo estis, quos illa prępotens, & gloriosa felicitatis uia delectat, qui omni laude pręstare atque excellere pulcherimum esse iudicatis, huc ad me toto animo remis uelisque contendite, huc uestræ mentis aciem dirigite, huc omni cura studioque properate, uobis enim ego quicquid in uita laudabile, atque expetendum est Condonabo, rerum omnium intelligentiam, dicendi vim, atque facultatem, agendarum rerum prudentiam, opes, amicitias, dignitates, gloriam immortalitatem. uestrum ego animum, qua nulla pars hominis præstantior est, ueris illis ac preciosis bonis exornabo, temperantia, pietate, iusticia, fortitudine, modestia, uirtutum omnium cumulo, rerum denique omnium honestissimarum amore, hæc enim sola certa animi atque inuiolata sunt ornamenta. ego vobis eximia ueterum exempla qui me duce super astra uolarunt imitanda proponam, uobis antiquorum non tantum res egregiè gestas & admirabiles actiones sed etiam orationes atque uerba declarabo. nihil omnino si me sequi uolueritis, uel eorum quæ priscis illis temporibus acciderunt, uel quæ facienda sunt hoc tempore, uel quæ in posterum prospicienda, uos fugiet, atque (vt breuiter dicam) quæcunque in diuinarum atque humanarum rerum cognitione posita sunt, ea uos ego breui tempore condocefaciam. Quod si quis uestrum in præsentia pauper aut ignobilis est, eum ego non ita multo post non solum diuitem & illustrem, sed etiã admirabilem, & penè diuinum efficiam. Nam, mihi credite Iuuenes, si vobis ego lumina mea prætulero, nemo sibi quærendum existimauit quam alto loco, aut quam illustri genere nati sitis. Sed omnes certatim uos honorabunt, laudibus ad cælum ferent, & inter optimos atque clarissimos uiros enumerabunt, quin etiam ij qui diuitijs & nobilitate præcellunt, & vos magnopere suspicient, & secum habere quam frequentissime concupiscent. non uobis diuitiæ non preciosæ uestes, non argenti, non auri copia deerit, in patria uestra Magistratus, Imperia, Præfecturas, facile consequemini, si quando peregrinari, nationesque exteras adire uolueritis, talia vobis insignia circumponam, ut non obscuri aut incogniti sed apud omnes etiam infimi generis homines notissimi esset uideamini, nam quicunque uos aspiciet, statim eum qui proximus erit cubito commouens digito uos commostrabit, & de uno quoq; uestrum dicet. hic est ille. Quod si quid aut inter amicos, aut in ciuitate, graue, magnique momenti fortè contigerit, uos solos omnes intuebuntur, ad uos tanquam ad oracula quædam confugient, & si quid in concione forte dixeritis, ab ore uestro pendens admirata multitudo

cum attentione uestram orationem audiet, uosque prorsus falices ac beatos, quod tantum dicendo ualeatis existimabit. Quanti uero illud æstimandum est, quod etiam ego sola prestare facile possum, ut cum ab hac uita migraueritis æuo sempiterno beati perfruamini? neque tamen uestri memoriam vnquam delebit obliuio? sed per hominum ora perpetuo uolitet? & nunquã vos inter eruditos uersari, & cum optimis uiris colloqui desinatis? uidetis ne Demosthenem illum cultorum fabri filium quantum ego tamen oratarem effecerim? uidetis AEschinem à Tympanistria natum, quem tamen Rex Philippus propter me coluit? uidetis Socratem Statuarij filium, qui me duce sapientissimus omnium uel Apollinis indicio factus est? Quid Euripidem olitorem? Quid Homerum spurium, cæcum mendicum, & obscurissimo loco natum commemorem? Quis M. Tullium Ciceronem nouum hominem, à paruis initijs ad summum Imperium & comsularem dignitate euexit? annon ego? Quis Virgilium figuli filium, & Horatium libertinum Mæcenati primo, deinde etiam augusto Cæsari tantopere Commendauit? annon ego? Quis Nicolaum Quintum humillimo loco natum, & terræ (quod aiunt) filium. Quis Innocentium Octauum Mercenarium hominem. Quis Pium Secundum hostiatim primo cibum emendicantem, ad Pontificatum maximum prouexit? annon ego? Et quisquam adhuc erit qui dubitet, me rebus omnibus anteponere, de me noctes & dies cogitare, mei curam nunquam intermittere, propter me labores uigilias, pericula, detrimenta, rei familiaris iacturam, sitim, inediam, sudores, frigora, constanter tolerare, cum apertissime videat, eam esse uim, ac potestatem meam, vt ex abiectissima conditione, hominem ad eam amplitudinem atque excellentiam extollam, ut tanquam immortalis quidam Deus, inter homines uersari uideatur? Hæc atque huiusmodi plurima verba doctrinam ipsam vobiscum assidue facere Iuuenes optimi cogitate, neque tam humaniter, tamque liberaliter ad sese uos inuitantem despicite. Sed constanti atq; alacri animo, per eam quam paulo ante monstrauimus, uirtutis uiam, omni cura, studio labore, diligentia, properate, quo citius his tã amplis, tamdiuinis tã immortalibus doctrinæ muneribus, tandem aliquando summa cum lætitia, atque voluptate perfrui possitis.

DE MODO PROFICIENDI IN eloquentia, atque in ſtudijs bonarum artium, ad iuuenes Mediolanenſeis.

ORATIO XVI.



NIMADVERTI iuuenes, omne ſtudium ueſtrum, omnem curam, atque diligentiam, qua ſumma in literis uti ſoletis, eo ſpectare potiſſimum ut per has quibus aſſidue fideliterque incumbitis, ingenuas artes, uobis expolitam dicendi facultatem, qui uel maximus doctrinarum fructus eſt, aliquando comparetis, itaque cum de Senatorij ordinis ſententia Rhetoricam artem, quæ uobis omnium maximè placere, atque cordi eſſe uidetur, ex hoc loco profiteri decreuerim, ſuperuacaneum omnino, neque ſatis opportunum exiſtimaui, coram uobis eam ut certe digniſſima eſt, laudibus in cælum ferre. cum præſertim omnes uno eam ore prædicent, & cæterarum artium reginam, atque dominam appellent, ne fortaſſe ueſtrum aliquis id mihi meritò poſſit obijcere, quod olim Sophiſtæ cuidam Lacedæmonius Antalcidas obieciſſe dicitur, qui cum eum rogaſſet, ut à ſe conſcriptam orationem audiret, & percunctanti quodnam eſſet eius orationis argumentum, reſpondiſſet, Herculis encomium, quis (inquit Antalcidas) illum uituperat? quaſi ſtultum prorſus atque inane ſit, in ea re laudanda, fruſtra tempus conſumere, quam omnes egregiam atque præſtantem eſſe confitentur. Quare mihi potius in eo laborandum, & inuigilandum eſſe cenſui, ut uiam atque rationem aliquam uobis aperirem, qua magnam uobis facultatem & eloquentiam acquirere poſſitis, quam ut artem hanc dicendi, quæ probatur ab omnibus, & ad quam ſponte ueſtra uos ſatis incitatos eſſe uideo, laudare contenderem. Quæ res licet ardua ſupra modum, atque difficilis eſſe uideatur, ut quis ad optatiſſimum eloquentiæ culmen perueniat, & pauci quos æquus amauit Iuppiter, aut ardens euexit, ad æthera uirtus, id aſſequi potuerint, non tamen ideo deſperandum, aut animo deficiendum eſt. uerum illud ſemper animo uoluendum, atque cogitandum, nihil tam arduum, aut difficile reperiri poſſe, quo facile uirtus inflammata non aſpiret. neque quicquam tam alte poſitum à natura, quo ſtudium & amor eniti non

 poſſit.

possit. Est enim (ut ait Fabius) aliquid certè perfecta eloquentia, neque ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet, quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur. Omnibus enim in rebus ita natura comparauit, ut quæ in quoque genere præstantissima atque honorificentissima sunt, ea maximas etiam secum annexas difficultates habeant, sed animi fortitudo atque constantia nullam omnino difficultatem pertimescit, quin potius ipsius honestatis, atque gloriæ causa, quæ uirtutis amplissima præmia sunt, quemuis durum atque immensum laborem subire non recusat. Est igitur hæc in adolescente prima atque maxima proficiendi ratio, si persuasum habuerit nihil in omni disciplinarum genere tam esse obscurum, nihil tam reconditum, nihil tam admirabile, quod non possit hominum intelligentia facile percipi, & illustrari, ingenij acumine penetrari, studio atque industria superari. Si spem animo conceperit fore, ut aliquando suo labore, doctrinarum arcem & eloquentiæ summam obtineat, ut aliquando plerosque sui ordinis homines longe infra se positos, læto atque alacri animo despiciat. nihil enim est, quod iuueni tantopere noceat, nihil quod ab ingenuis disciplinis magis retrahat, quam ad summam eruditionem euadendi diffidentia, hæc pestis ingeniorum est, hæc fortem & audentem animum infringit, hæc discendi cupiditatem, atque ardorem restinguit. hæc omnes animi uires debilitat, hæc denique non tantum remissum in studijs & frigidum, sed etiam prorsus negligentem atque inertem reddit. at contra quem non erigit haud dubia spes proposita? quem non incendit honor certus? quem non inflammat aperta dignitas? quos animi impetus, quas flammas, quos ardores ad discendum non commouent ad opes, ad gloriam, maxima atque certissima præmia? concipienda igitur animo spes optima. certo credendum est, nihil esse uolenti difficile, non dubitandum est, animum hominis, quicquid sibi imperauit obtinere. Nam qui sunt hac mente præditi, iam ad disciplinas patentem sibi uiam & planam muniuerunt, ut nihil sit omnino quod discendi gratia non aggrediantur. Quamuis ego uobis optimi iuuenes, non asperam aliquam, aut molestam proficiendi rationem proponere, sed ea patefacere, quantum ferat facultas mea, constitui, quibus diligentissime conseruatis, unusquisque uestrum adoptabilem eam quam quæritis, & maxime gloriosam eloquentiæ summam poterit haud difficulter peruenire, neque enim discendi cupidos, tam labor à disciplinis absterret, quam aperta studendi ratio allicit, atque inuitat ad laborem. sed nemo uestrum existimet me noua quædam, aut ante hunc diem inaudita præcepta uobis afferre, quid enim minus attinet, quam regiam (quam appellant) uiam munientem, obscuras aliquas aut angustas, & nondum planè tritas semitas inuestigare? sunt igitur hæc præcepta nostra iam olim peruulgata, & præ oculis atque in conspectu omnium posita,

quæ

quæ licet eiusmodi sint,(quod mihi magnopere mirandum esse uidetur) pauci tamen admodum aduertere illa atque obseruare solent. Tria sunt enim sola quæ non disertum tantum atque eloquentem hominem, sed etiam disciplinarum omnium peritissimum diligenter obseruata possunt efficere, quorum primum ac præcipuum est audire, alterum legere, tertium scribere, quæ tria sunt ita inter se connexa atque colligata, ut nullo modo rectè diuelli, aut separari possint, sed quandam ternarij numeri, quem sapientes maxime celebrant, perfectionem atque diuinitatem præ se ferre uideantur, neque enim quicquam rectè poteris unquam scribere, nisi multa prius audieris atque legeris, neque ad eruditionem & eloquentiam comparandam; tibi frequens auditio, atque lectio multum proderit, nisi multum etiam scriptitaris. De his igitur tribus dum aliqua sigiliatim disputo, quæso uos, sicuti hactenus fecistis diligenter attendite. Est enim audiendi sensus (ut de hac primum parte loquamur) ideo nobis à natura datus, quemadmodum sapientissimi uiri consuerunt, ut per ingenuas ac liberales disciplinas, quas audiendo percipimus, prudentiam nobis summam acquiramus, solus enim omnium sensuum auditus ad animi institutionẽ, multarumq; rerum perceptionem plurimũ confert, quo fit (vt quemadmodum libro de sensu tradit Aristoteles capti oculis, & ab ipsis vsque natalibus cæci) prudentiores fieri possint, quam qui surdi, mutique nati sunt, quoniam auribus longe magis ad prudentiam & scientiam, quam oculis adiuuamur. Id adeo licet inde cognoscere, quod etiam cum in disciplinis multum profecerimus, res tamen omnes longe nobis clariores & apertiores, audiendo fiunt, quam legendo. Non enim sine causa tantopere fuit illa semper uiua uox ab antiquis laudata, quoniam ipsa docentis oratio, disciplinarum artium quasi uita est. licet enim (ait Fabius) satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen viua illa (ut dicitur) uox alit plenius, præcipueque præceptoris. Nam licet acriora sint, aut etiã doctiora quæ legas, altius tamen in animo sedent quæ pronunciatio, vultus, habitus gestus etiam dicentis adfigit. Quod etiam magnus ille nostræ religionis interpres Hieronymus his uerbis comprobat, habet nescio quid latentis energiæ viua vox, & in aures discipuli, de doctoris ore transfusa, fortius sonat. hoc illud certe est, quod iucundissimus orator Isocrates Demonicum suum ad libenter audiendum adhortatur, quippe qui præclare intelligeret, adolescenti ac Iuueni, nihil utilius æsse posse, quam si plurimum in audiendis bonarum artium professoribus, operæ atque temporis collocet. hoc enim modo facile fit, ut quæ professores ipsi, diuturno studio, plurimo labore, multis uigilijs perceperint, ea temporis quasi momento, modica attentione, nulla difficultate discant, qui diligenter audire uoluerint. Ergo prima sit illi, qui summam adipisci doctrinam concupiscit, audiendi cura, qua

tanto pe-

tantopere delectetur, ut nihil ea potius, aut antiquius habere uideatur, ut cum eruditum aliquem audire profeßorem facultas datur. nequaquam in legendo potius, aut scribendo consumere otium uelit, longe enim utilius à sapientißimis uiris audire, quam legere, aut scribere iuuentuti semper iudicatum fuit, cum præsertim multi dentur, ad legendi, atque scribendi studia reditus, audiendi uero docti profeßoris non perpetuo sese offerat occasio. Quod nisi præstantissimus, & acutissimus omnium Philosophus Aristoteles, hanc audiendi consuetudinem rerum earum omnium, quæ ad studia pertinent, utilissimam eße censuißet, non sane Platonem illum diuinum annos uiginti perpetuos ita audiuisset, ut ne unam quidem interim eius lectionem, nisi grauissimis obstrictus negocijs prætermitteret. Iam uero satis ex historijs constat, nullum eorum, qui in aliquo doctrinæ genere clarissimi fuerunt, non audiendi fuisse studiosissimum? Quis enim ignorat Platonem ipsum, Pythagoram, Democritum, Anaxagoram, innumerabilesque alios, maxime diuersas atque distantes regiones non alia de causa peragrasse, nisi ut uarios disciplinarum præceptores audirent? Quid quod Euclides Socraticus audiendi tanto flagrasse desiderio, perhibetur, ut eius rei gratia capitis etiam periculum adire, sæpissimè non dubitarit? Cum enim Athenienses decreto suo cauissent, ut Megarensium ciuium nemo pedem Athenas inferre auderet, alioquin ea res illi homini capitalis esset, erant enim Athenienses odio Megarensium maiorem in modum accensi, tamen Euclides Megaris natus, qui ante id decretum frequenter & esse Athenis, & audire Socratem consueuerat, postquam decretum eße factum audiuit, sub noctem priusquam aduesperasceret tunica longa muliebri, indutus & pallio uersi colore amictus, uelato capite e domo sua Megaris Athenas ad Socratem commeabat. ut uel noctis aliquo tempore consiliorum sermonumque eius fieret particeps, rursusque sub lucem millia paßuum paulo amplius uiginti eadem ueste illa tectus redibat. O miram hominis constantiam, O discendi ardorem incredibilem, quantum enim illud sciendi desiderium fuiße putandum est, quod hominem domi suæ nobilem à quiete nocturna, à domesticis penatibus, à tam longinquo loco lectionis unius audiendæ gratia ad pestē ac perniciem ante oculos positam traheret? Quis est hoc nostro tēpore qui nō dicā aggredi talia audeat, sed qui longioris paulo itineris laborē suscipere uelit, aut antelucano tēpore surgere ut ad professorē aliquem quamuis celeberrimum & eruditissimū audiendū accedat? Itaq; minime profecto mirandum, si nulli Platones, nulli Aristoteles nulli Euclides hoc nostro tēpore reperiuntur illi enim audiendi gratia totū pene terrarum orbem peragrabant nos etiam eos quos domi habemus eruditos homines audire nolumus. illi non sex tantum aut octo annos sed etiam uiginti plerunque doctorem eundem audiebant, nos si uiginti lectiones audierimus

mu etiam professorem ipsum à nobis superatum esse existimamus. Illi capitis periculum adire, modo memoria dignum aliquid audiuissent non recusabànt, nos ne præsentes quidem cum doctorum hominum lectionibus intersumus audire curamus, sed interim aut nugamur, aut animi peregrinamus, aut quod longe peius est, audientibus obstrepimus, & ipsos præceptores conturbamus. At longe aliter adolescentiam instituendam sapientissimus uir Pythagoras censuit, qui nullo modo fieri posse statuit, ut quis eruditionem aliquam acquireret, nisi prius audire didicisset. Itaque statim ab initio adolescentes, qui se ad discendum obtulerant tacere & audire præcipiebat, non uno quidem aut altero die, sed longo omnes tempore, nullus enim apud eum minus quam biennium tacuit. is autem qui tacebat, quæ dicebantur ab alijs audiebat, & intra tempus illud tacendi audiendique ἀκουστικὸς quasi ad audiendum accommodatus uocabatur. Ast ubi res didicerant omnium difficillimas tacere, & audire, tum uerba facere & interrogare, quæque audissent scribere, & quæ ipsi opinarentur, expromere potestas erat. Quam certe Pythagoræ consuetudinem licet in ea parte aliqui non magnopere laudent, quod tandiu tacere iuuenes assuefaceret. in eo tamen omnes ad unum consentiunt, omnium rerum audiendi rationem utilissimam esse. Quod cum ita sit ad ea semper attentissime sunt aures inclinandæ. quæ utiliter & honestè dicuntur. ne quid eorum quod nobis aliquo modo usui esse possunt, pereat, aut decidat. imitandaque est M. Antonij illius diserti summa diligentia, qui de sua audiendi ratione prędicat illud egregium, nihil à se unquam auditum quod quidem memoratu dignum esset, quod non animo suo penitus insedisset. At nos (si Dijs placet) longe diligentius circulatorum cantiones, & mimorum ethologorum, scuriles ineptias quam doctissimorum hominum grauissimas disputationes audimus. quin etiam ad scholas si quando nobis in mentem uenit accedere, non ad eas discendi causa. sed tanquam ad Theatrum, & ludorum spectacula, gratia tantum uoluptatis accedimus. cum sapientum uirorum præceptum sit, ut non aliter ad audiendum, quam ad sacrum quoddam conuiuium placido & quieto animo proficiscamur, & doctrina qui unus suauissimus pastus est, animum nutriamus. qua in re nos apes imitari iubent, quæ ex omni florum genere, quæ sibi ad mel & ceram conficiendam usui esse possunt, diligenter & accurate decerpunt, quæ uero sunt inutilia derelinquunt, ita nos quæ nostram eruditionem aliqua ex parte possunt augere, debemus ea summa cum attentione notare, quæ uero non satis utiliter à præceptore memorantur ea prætermittere, neque unquam ab auditione sine aliquo fructu redire, neque enim diligenter audire satis est, uerum audiendi fine facto, statim ea sunt animo uolutanda quæ fuerunt à nobis audita, ut auditionis nostræ fructus constet, & sciamus quid ex ea lectione profecerimus. Nam

cum lotus aut detensus in tenstrina fueris ait Plutarchus non ne soles in speculo teipsum contemplari, ut uideas an ex lotione pulchrior effectus sis? cur non igitur idem in Gymnasio facis, ut postquam audieris consideres, an ex lectione doctior euaseris? cogita quid agant in ludo gladiatorio iuuenes, non enim tantum ad lanistarum ictus ac percussiones cæsim punctimq́de uibratas accedunt sed arrepto rudi ille gladio secum ipsi eosdem illos ictus meditantur; alioqui recte nunquam digladiandi artem perdiscunt, idem igitur tibi faciendum existima, ut non tantum præceptoris uocem attente diligenterque audias sed ab ea statim librum ipsum manu capias, & quæ docte ac præclare dicta fuerint, in memoriam reuoces, est enim admodum res fragilis, & caduca memoria, cui nunquam satis fidere oporteat. Nam illa etiam quæ te rectissime tenere putas, nisi frequenter meditando confirmes, excidere è memoria, atque effluere plerunque solent. quanto igitur illa facilius effluent, quæ semel tantum audieris, nisi tecum sæpius repetas atque animo uolutas? neque enim sine causa credas à sapientissimo Philosopho Platone pluribus in locis præceptum illud fuisse, ut δὶς καὶ τρὶς τὸ καλόν. hoc est bis & ter, quod pulchrum est repetamus. uidebat enim uir ille diuinus, nihil in bonis diuturnum esse posse, nisi quod meditatione frequentissima familiare nobis, & quasi domesticum reddiderimus nulla est enim in nobis scientia, nisi quæ per habitum (ut uocant Philosophi) hoc est per diuturnam consuetudinem ita nobis insederit, ut non facile possit ab animo atque è memoria nostra diuelli. uerum habitum ipsum sapientes docent, non ab una tantum atque altera, sed à plurimis atque iisdem frequentatis actionibus gigni consueuisse. Quamobrem hoc primum eius adolescentis officium, qui doctrinarum amore captus est, esse statuo, ut quam diligentissime fieri potest, operam in audiendo consumat, & quæcunque memoratu digna audierit, ea uel scriptis mandet, ut cum opus fuerit inde petat, uel quod longe præstantius est, ita meditando memoriæ adfigat, ut nunquam amplius elabantur atque hæc prima est, atque præcipua proficiendi ratio. Sequitur altera non minus quidem utilis & necessaria, sed longe maioris certe laboris, atque operis, ut scilicet quamplurima legamus. neque enim si audire, quemadmodum ostendimus, multo sit utilissimum, atque necessarium ideo solum ad magnam eruditionem comparandam sufficit sed longa etiam atque uaria lectione opus est, cui tum commode dare operam poterimus, cum ex longa audiendi consuetudine bonos intelligere per nos ipsos authores inceperimus. Qua in re potissimum ea quæ plurimum ubique commendatur adhibenda est diligentia. facile enim nisi diligenter aduertamus nos ipsa lectio decipit. Nam ferè fieri solet ut ea frequenter in legendo per incuriam transeamus, quæ notatu multo dignissima fuerant. neque enim quo tempore legimus, facile

est, ...

est, eodem temporis momento, sensum authoris, subiectam materiam, argumentorum inuentionem, rerum & uerborum collocationem, sententiarum grauitatem, uerborum exornationes, exempla, similitudines, cæteraque eius generis dicendi lumina diligenter aduertere. Quamobrem eorum consilium qui præcipere solent, ut egregios authores nequaquam semel euoluisse contenti simus, optimum eße uidetur, est enim in clarissimorum hominum scriptis id admirabile, ut quanto frequentius ea legeris tanto semper iucundiora tibi uideantur, & in eis plura notatu reperias. Itaque cum ad aliquem nunquam à nobis antea uisum scriptorem aggredimur, eam primo quasi per transennam totum percurrere nos iubent, aut si implures distinctus libros fuerit, integrum primo librum legere, deinde, rursus ad initium regredientes, totum eius argumentum animo comprehendere, & qua ratione tractetur, ab eo sigillatim aduertere, ut si quando nobis in eodem aut simili materiæ genere uersari opus fuerit, quam imitemur paratam rationem habeamus. Sed ut lectionobus non unam tantum utilitatem præbeat, interea dum legimus, paratum semper habere calamum, mirandum in modum utile est, ut si forte aliquod in legendo dictum occurrat, insigne, noua aliqua locutio, suauis exornatio, sententia grauis, illustris amplificatio, notabilis historia, similitudo non uulgaris, pręceptum egregium atque id genus cætera accuratissime describantur, & ad communes quosdam locos à nobis antea præparatos, tanquam ad nidos, seu fontes suos reducantur vnde cum opus fuerit expromi facillime possint, hac sane consuetudine & alias semper usi sunt, & hoc etiam tempore utuntur eruditi uiri, ut ex omni lectionis genere semper aliqua decerpant, quę ad eruditionem aliquo modo amplificandam pertineant. Nam cui non est auditum Plinij Nouocomensis studium? qui tanto legendi & audiendi ardore flagrabat, ut siue staret, siue sederet, siue domi esset, siue iter faceret, semper aliquid aut ipse legeret, aut alium legentem audiret, cuius etiam illud sapientissimum dictum celebratur. omne perire tempus quod studio non impertitur, hic igitur cum multa scriptorum millia tam externorum, quam Romanorum per legisset, nunquam tamen ullum legisse librum perhibetur, ex quo non aliquid notatu dignum excerperet, quippe qui frequenter etiam dicere solebat, nullum esse tam malum librum, qui non aliqua ex parte utilis esse poßet. Quod ante illum Plato, Aristoteles Cicero innumerabilesque alij sapientes viri censuerunt, qui fortunas suas ferè uniuersas coemendis libris profuderunt. Nam Plato qui tenui admodum pecunia familiari fuisse dicitur, tres Philolai Pithagorici libros decem millibus denariorum mercatus est, quod tamen ei precium donaße quidam amicum eius Dionem Syracusanum memoriæ prodiderunt, Aristotelem quoque tradunt libros pauculos Speusippi

Philosophi post mortem eius emisse, talentis atticis tribus, quæ summa fit aureorum nostrorum mille & octingentorum, Cicero modo librorum copiam habere possit Crœsum diuitijs superare, atque omnium uicos & prata se contemnere testatur, atque alibi ad Atticum scribens Bibliotecham (inquit) tuam caue cuiquam despondeas, quamuis acrem amatorem inueneris, nam ego omnes meas vindemiolas eo reseruo, ut illud subsidium senectuti parem. tanta erat eis hominibus legendi cupiditas, ut nullam aliam maiorem uoluptatem, nullum maius solatium existimarent, itaque nullum idoneum, neque diurnum, neque nocturnum tempus intermittebant, quin etiam tum cum alijs negocijs distraherentur succesfiuas quasdam horas cæteris occupationibus subter furari conabantur, ut interim aliquid legere, atque notare possent, quod de Catone Maiore legimus, qui etiam in extrema senectute Græcis erudiri literis uoluit, cuius egregia proles inferior Cato tanta doctrinæ cupiditate flagrauit, ut ne in curia quidem dum Senatus cogeretur temperaret sibi, quo minus Græcos libros lectitaret, sed nullus exemplorum finis esset, si singulorum ardens, atque assiduum in legendo studium, eorum qui clarissimi fuere, commemorare uelim. Quare quicunque gloriam eorum, & dignitatem emulantur, etiam industriam & laborem imitari conuenit. Quamuis ego uobis auditores nequaquam author sim ut ista ætate iuuenili quoslibet authores aggrediamini, Seruetur ad annos maturiores, hæc uaria ratio euoluant scriptores omnes: qui iam elegantem & politum sibi stylum compararunt, hoc nostræ ætati non conuenit, non utile est non est probandum eligendi sunt uobis excellentiores, & in eis insistendum, atque insudandum, ut Romanæ linguæ puritatem, atque elegantiam; quę in paucis admodum authoribus perspicitur, in adolescentia percipiatis, nam nisi ætate ista, uobis ornatam dicendi copiam acquiratis postea (mihi credite) frustra laborabitis, duos igitur uobis præcipue latinos scriptores, uos (inquam) qui dicendi rationem, & artem oratoriam colitis, eligite Cæsarem, & Ciceronem, duos etiam Græcos Isocratem & Demosthenem, quibus immorem mini, quos imbibatis, quorum singula uerba notetis, quorum locutiones: figuras dicendi formulas ediscatis, quos ita uobis formiliares efficiatis, ut quicquid uel Latine, uel Græce pronuncietis, quicquid literis mandatis, id semper aut Cæsarianum, aut Ciceronianum aliquod dicendi genus præ se ferat, aut Isocratea Myrothecia aut Demosthenis lucernam redoleat. Nam hi uobis Latini atque Græci scriptores, ad omne fere locutionis genus satis vberem materiam suppeditabunt, neque ulli unquam omnino uerba deerunt, cui sint Cæsaris, atque Ciceronis familiaria scripta, atque domestica, neque vero iucunditate, aut grauitate carere poterit, cui bene notus Isocrates atque Demosthenes fuerit, sed hæc ratio longa eget exercitatione, diuturno

studio

studio diligenti atque assidua lectione, Quid ergo? dicet aliquis, an alios tot ac tantos authores relinquemus & negligemus, ut his duobus tantum latinis operam damus? imo uero cum quis uestrum iudicio recto uti nouerit, & rerum atque uerborum delectum habere. nullum ab eo negligendum esse scriptorem censeo, & eorum præsertim, qui uel Augusti Cæsaris ętate fuerunt, uel eam præcesserunt, quoniam eo tempore Latinus adhuc sermo florebat. Itaque non tantum ab ijs qui iam aliquid profecerunt legi, sed etiam si fieri poßet edisci, scriptores illos magnopere uelim. Sed quia non eos omnes in hac præsertim dicendi arte, atque ratione imitari poßumus, duos illos quos initio diximus, ut omnium præstantissimos eligamus, quorum in dicendo uestigijs insistamus, quos è manibus nunquam deponamus, quos ediscamus, quos nobis familiarissimos efficiamus, reliquos uero etiam omnes quam fieri potest diligentissime legamus, non tantum imitandi gratia; nisi siquid occurrat egregium, quantum ut solidam nobis eruditionem ex uaria lectione comparemus. Nam (vt ingenue fatear (si quis Cæsarem tantum atque Ciceronem lectitaret, alios autem omnes optimarum artium scriptores contemneret, quales ego nonnullos agnosco is certe nunquam inter eruditos enumerari poßet quamuis enim elegantem ac politam sibi fortaße dicendi facultatem pararet, tamen si quis diligentius aduertat in eius oratione; nullæ uires, nulli nerui, nulla solida doctrina, nulla denique recondita eruditio, sed uerborum tantum ornatorum uolubilitas, & inanis quidam cum iucunditate sonus, perspicietur. Quod sane in Christophoro Longolio quem vnum maxime Ciceronianum eße uolunt, apertissime uidere licet, qui non apes è florum succis, mel optimum atque suauissimum conficientes, sed puellas è solis floribus corollas contexentes, inuitatus fuiße uidetur, uoluendum est igitur (ut Fabius censet) omne scriptorum genus, sed optimis insistendum, nam ex rerum cognitione redundet oportet, & efflorescat oratio, quæ non nisi per multorum authorum lectionem comparari potest. Ergo ab alijs scriptoribus doctrinam & eruditionem, à Cæsare uero, atque Cicerone uenustam eam, quam quærimus, & exornatam dicendi rationem petamus. Tertia atque ultima studiosi iuuenis cura, illa eße debet, ut posteaquam multa diligenter audierit. multa accurate lectitarit, magnumque sibi uerborum optimorum & sententiarum cumulum ex audiendi consuetudine, atque ex varia lectione, congesserit, tum demum omni cura atque diligentia scribere aliquid incipiat, & ad usum atque exercitationem ea deducere laboret, quæ prius cognitione perceperit. neque enim eorum labor approbandus est, qui relicta audiendi & legendi cura nimis propere, atque ideo intempestiue sese ad scribendum conferunt, nam eos nequaquam solidos atque integros, planèque perfectos partus, sed inanes (vt Plato vocat) ἀνεμιαῖα. quasi uento

conceptos dicas, emittere necesse est, quam enim eruditionem in scribendo possunt illi promere, qui neque ex auditu neque ex mutis (quod aiunt) magistris longo studio, plurima notarint? licet hoc tempore quorundam hominum, qui se doctos atque eruditos existimari uolunt, scripta uidere, tam inania, tam leuia, tam succi expertia, ut nihil aliud in eis quam uerba reperias. non reconditiorem aliquem sensum non antiquitatem non doctrinam, non denique aliquid quod à uulgari omnium cognitione abhorreat, hi sunt (ut ait Horatius) uersus inopes rerum, nugæque canore, nam omnino sine rerum plurimarum scientia, uerborum uolubilitas inanis, atque irridenda est. Quid est enim (ait Cicero) tam furiosum, quam uerborum uel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia uel scientia, comprehendenda est igitur prius, multarum rerum scientia, & audiendo & legendo, tum demum eleganter & polite scribere incipiemus. unde enim copiosa, atque elegans oratio prouenire solet? annon à sola sapientia? Nam quod Poeta Venusinus ait, omnino uerissimum est.

Scribendi recte, sapere & principium & fons,
Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere chartæ
Verbaque prouisam rem non inuita sequentur.

Quin etiam illud esse probabile fatetur orator, quod Socrates dicere solebat omnes in eo quod scirent, satis esse eloquentes. Itaque nemo sperare debet, aliquid se magna laude dignum conscribere posse, nisi prius multa didicerit. Sed hæc duo sunt ita inter se coniuncta atque conglutinata, ut neutrum sine altero perfectum esse possit, quemadmodum enim nullus diserte loqui aut scribere potest, nisi cognitione ac scientia multa comprehenderit, ita quamuis multa didicerit, audierit, legerit, & non dicendo ac scribendo, sese multũ ac diu exercuerit, nequaquã tamen ea quæuel optime nouit polite eloqui poterit. Sed quantæ sit utilitatis ad dicendi facultatem acquirendam, diuturna atque accurata scriptio, nullus profecto melius atque exquisitius exprimere posset, quam Crassus ille uir eloquentia singulari, dicendique gloria præstantissimus, apud Ciceronem his uerbis expressit: Caput est autem (inquit) quod (ut uere dicam) minime facimus, est enim magni laboris, quem plerique fugimus, quamplurimum scribere, stylus optimus & præstantissimus dicendi effector, ac magister est, neque iniuria, nam si subitam & fortuitam orationem commentatio & cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit. Omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenij cuiusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re de qua scribimus, inquirentibus nobis omnique acie ingenij contemplantibus ostendunt se et occurrunt omnesque sententiæ, uerbaque omnia quæ sunt cuiusque generis, maxime quæ illustria, sub acumen styli subeant, & succedant

cedant necesse est. tum ipsa collocatio, conformatioque uerborum perficitur in scribendo non Poetico, sed quodam oratorio, numero & modo, hæc sunt quę clamores & admirationes in bonis oratoribus efficiunt, neque ea quisquam nisi diu multumque scriptitarit. etiam si uehementissime se in his subitis dictionibus, exercuerit consequetur, & qui à scribendi consuetudine, ad dicendum uenit hanc affert facultatem, ut etiam subito si dicat, tamen illa quæ dicantur similia scriptorum esse uideantur, atque etiam, si quãdo in dicendo, scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discederit, reliqua similis oratio consequetur ut concitato nauigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa nauis motum & cursum suum intermisso impetu, pulsuque remorum, sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & ui concitata. Quis est igitur uestrum iuuenes qui cum ex his Crassi uerbis intelligat, quanta assidue scribendi vtilitas, non omni cura studio, labore, opera diligentia, sese ad plurimum scribendum conferat? nam quamuis initio res admodum laboriosa atque ardua uideatur, postea tamen consuetudine, fit quotidie facilior & planior. Sed illud inter scribendum obseruare diligentissime oportet, vt non quicquid sub acumen styli subit ac succedit, admittatur, multa enim scribenti occurrunt quæ uel læuia sunt, uel à re de qua agitur aliena, uel denique inculta, horrida, lepore omni spoliata, quæ reijcienda sunt omnia, tantumque illa sunt admittenda, qua causæ nostræ primo sint accommodata, deinde quæ cuiusque generis dicendi luminibus distincta sunt, habendus est enim rerum ac uerborum delectus, ut rationes & argumenta quibus causa nostra confirmetur accurate quæramus, & excogitemus, eoque ordine disponamus, ut nihil alienum à re proposita, nihil (importunum atque intempestiuum à nobis dici uideatur. Sed ita inter se omnia colligentur, ut unum quoddam absolutum & elegans corpus omnium membrorum apta compositione, & partium conuenientia confletur. Verba uero ipsa primo latina sint & polita, & antiquam illam Ciceroniani temporis maiestatem ac dignitatem prę se ferant, deinde splendida, consonantia, grauia rebus denique ipsis accommodata, uerborum compositio plena, & quodammodo rotunda, ut aures ipsæ clausularum numeros, metientes semper expleantur, ne aut non compleatur uerbis, quod propositum aut redundet. oratio tota dilucida, nam (ut ait Aristoteles) prima uirtus orationis perspicuitas est, & quo quisque fuerit excellentior, tanto etiam in dicendo facilior esse solet, quod adeo licet apertissimis, Cæsaris, Ciceronis, & Virgilij, exemplis agnoscere, qui cum omnium scriptorum præstantissimi, atque excellentissimi sint, & habeantur, omnium etiam (ut perspicuum est) facillimi, atque dilucidissimi sunt. Quamobrem eorum consuetudo, qui sermonis obscuritatem, & ea studiose

diose

diose scribunt, quæ potius mirentur, aut spernant homines, quam æque intelligant irridenda est. est enim ideo nobis à natura data oratio, ut per eam animi sensa dicendo exprimamus, quo fit ut quanto quis apertius & clarius id efficit, is tanto etiam excellentius & loquatur & scribat. Sit ergo uestra iuuenes oratio, clara, aperta, dilucida, sed eo tamen studio, atque industria elaborata, ut omnes dicendi Veneres, omnes exornationes, omnia Lenocinia complectatur, illustris enim illa atque suauis oratio, concentu quodam atque apta modulatione condita, crebrisque figuris distincta mirandum in modum audientium animos delectat. eam autem quomodo, & quibus præceptis efficere possitis, ex arte quam docebimus Rhetorica percipietis, usum autem atque experientiam in ipsius Ciceronis orationibus, quas interpretabimur expressam uidebitis. Quamobrem ut aliquando dicendi finem faciam, & summatim omnia colligam, optimam in adolescentia proficiendi rationem hanc esse statuimus, ut prima sit artium professores attentissime audiendi cura, sine qua nihil recte percipi nihil clarè intelligi potest, & quæ nos à magnis, quos alioqui subire opus esset, laboribus & obscuritatibus liberat. Altera ut quam plurima legere, atque euoluere studeamus uariasq; disciplinas percipiamus, sine quibus nulla potest esse satis exornata, atque laudabilis oratio, & ut eos quos imitari uolumus authores, nobis frequenti lectione familiarissimos efficiamus. Tertia atque ultima, ut multum atque accurate scribamus, quoniam neque artes optimæ, neque rerum cognitio ad eloquentiam sine scribendi assiduitate multum iuuant. Quid igitur superest, nisi ut uos rogem obtesterque iuuenes, per ipsas quas maxime colitis, uenerandas atque amabiles Musas, per exoptatæ à uobis eloquentiæ, pulchritudinem, atque claritatem, per ipsius humanitatis splendidissimum, & maxime suspiciendum nomen, sic ad hunc locum audiendi mei gratia ueniatis, ut uos modestissimè gerentes, & silentium quod istam ætatem uestram maiorem in modum exornat, amplectentes ex omni lectione utilitatis aliquid referre studeatis, deinde priuatim ita bonos authores euoluatis & scribendo stylum exerceatis, ut nullum omnino diem (quod aiunt) sine linea transeatis. Ita fiet ut apertas Musarum ianuas ingressi facili promptoque animo ingenio, Musis ipsis fauentibus eo splendore atque dignitate ab eis reuertamini, ut uos omnes tam nostrates, quam exteræ nationes, tanquam eximios quosdam ac prope diuinos uiros, magnopere suspiciant & admirentur.

DE

DE AVDIENDI RATIONE, ad iuuenes Mediolanenſeis.

ORATIO XVII.



VM non ita pridem Auditores Chriſtianorum Principum diſcordijs & bellico tumultu perculſos uiderem, ac perterrefactos omnium animos, uerebar equidem ne id accideret, quod in huiuſmodi temporibus & calamitatibus contingere ſolere ſcimus omnes; ut neglecta liberalium artiū ac diſciplinarum ſtudia desererētur; dolebamque nec mediocriter angebar, poſt longum temporis interuallum renaſcentes iam in hac florenti ciuitate bonas literas tam cito temporum iniuria penitus extingui. Nihil enim (ut ingenuè fatear) fiduciæ, nihil ſpei, nihil denique erat, fore, ut hoc anno quiſquam publice profiteretur. ita uidebam iam proſtratas iacere literas omnes ferè profeſſores, ſtipendio ſuo priuatos, ſolutum Ticinenſe Gymnaſium, edicto publico diſcipulos auditoresque dimiſſos ut nullam unquam alleuationem, nullam amplius dignitatem habitura literarum ſtudia viderentur. Sed uicit tandem prudentiſſima Senatus auctoritas temporum iniuriam, nolunt optimi parentes ui Martis ac belli feruore fieri, ut penitus intereant. Erigunt in ſpem præmiorum ac dignitatis profeſſores, memores ſunt non minus doctrinam atque eloquentiam quam artem militarem, Reip. conducere. Itaque nullo modo pati poſſunt, ut hæc Mediolanenſium iuuentus ingenioſiſſima, ſine ullo rectore ſine moderatore ſtudiorum, ſine duce uiuens, rectiſſimam uitæ rationem deſerat. Quæ ſapientiſſimi Senatus humanitas & clementia, quo præconio quibus laudibus in cœlum digna ſit efferri, quis eſt ueſtrum auditores, quin intelligat? Quis non uidet hoc tanto beneficio, tantum Senatui noſtro, omnes ingenuarum artium amatores debere, quantum perſoluere difficillimū eſſe uideatur? Reliquū eſt igitur egregij iuuenes, ut quoniam ad utilitatem ueſtram, uidetis omniū bonorū diligentiam excubare uobis ipſi non deeſſe uideamini. Sed hominum ſapientiſſimorum exempla, qui omne ſuum tempus perdiſcendis literis tranſmittendum eſſe uoluerunt. vobis ob oculos proponatis, quorum imitari induſtriam continentiamque maximè debetis, ut eundem, quem optimi ac nobiliſſimi, petere curſum laudis ac dignitatis facile poſſitis. Et quoniam præter cęteros omnes cuiuslibet

bet nationis adolescentes, vos Mediolanenses ingeniosissimos esse, & literarum appetentissimos, iampridem cognitum ac perspectum habeo. sed tamen (ut fit) in ista ætate plerosq; uestrum aut ignorare quibus modis id assequantur, quod magnopere concupiscunt, aut apertam ac patentem Musarum ianuam non ingredi. Statui uobis hodie breuiter exponere, qua ratione publice profitentes auditis, plurimum in doctrina proficere ualeatis, ut quemadmodum diligentissimi solent agricolæ priusquam semina proyciant terram conscindere, vepres adurere, silices extirpare, sulcos omni diligentia præmolire, ut quam optime grana foueantur, ita nos etiam uestros animos, si quid in eis fortasse uitij reperitur, prius repurgemus, deinde ad audiendum & percipienda liberalium artium semina, præparemus, quæ fructum cum tempus fuerit uobis uberrimum, & amplissimum afferant. Sic enim facile omnes intelligent, mihi neque industriam neque diligentiam deesse, in eo exequendo, quod magna cum ratione suscepi negocio, & uos cum ad me audiendum congregabimini, non sine magna utilitate quotidie discedetis. adeste igitur æquo animo, & quod sit uestrum officium in audiendo cognoscite. Primum igitur mihi uidetur quales esse debeant auditores, deinde quod eorum sit officium esse dicendum, & quoniam mihi cum eis potissimum sermo est qui iam à priuatis magistris discessere, & publicas tantum lectiones audituri sunt, ij quoniam & facilius & periculosius, peccant à me in primis admonendi sunt, ut assuescant, recte & salubriter admonentibus, obtemperare, est enim quasi propria florentis istius ætatis intemperantia, quæ toto impetu fertur ad uoluptates, neque facilè cuiusquam imperium patitur, quo fit ut dum se liberos ac solutos id ætatis adolescentes, quia præceptore carent arbitrantur in multo peiores ac perniciosiores pædagogos (ut ait Plutarchus) incidant, hoc est in prauas cupiditates, quæ hominem ita commouent & perturbant ut nihil, de bonis moribus, nihil de uirtute sinant cogitare. Itaque iuuenes eos qui iam à præceptore discesserunt, aut doctorum hominum fidelissimis atque amantissimis consilijs parere opus est, aut ipsos per se quæ sit optima uiuendi ratio considerare, atque illam omni contentione sequi. Præclare enim Hesiodus scriptum reliquit, omnium ille mortalium esse optimum. qui per omne uitæ suæ tempus, quæ sunt optima per se cogitat, quin etiam illum bonum esse, qui recte consulenti parere studet. Qui uero neque per se quicquam recte sapit, neque rectis obedire consilijs animum inducit, eum & sibi & alijs penitus inutilem esse. Vobis igitur iuuenes si quid unquam egregium præstare concupiscitis, omni cura ac solicitudine prouidendum est ne in eorum numero sitis, qui penitus habentur inutiles, quod dedecus & infamiam facillime fugietis, si præclaram eam sententiam quæ inter septem Græciæ sapientum ora

cula celebratur audiueritis, quæ iubet ut Deum sequamur, hoc est (ut Plutarchus interpretatur) ut rationi pareamus, quæ sola in nobis diuina est, quæ semper animum ad res honestas à turpibus reuocat. hæc est ea Pallas quam apud Homerum Achilles audiendam esse censet, quam prudentissimum uirum Vlyssem audire, Socrates prędicabat, quę à turpitudine semper eum abstraheret, & ad honestatem impelleret. hæc est ea natura, quam se tanquam optimam ducem sequi Cato Maior apud Ciceronem prædicat, cui qui paret à recta uia nunquam aberrare potest. cum hoc diuino numini cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, non permiscetur. Quare si eam animi uestri partem quæ mollis est, & rationis expers, quoniam apud sapientes in duas partes animus diuiditur, ita effeceritis ut obedire consilio, rationique possit, maximum ad omnem uirtutem ac disciplinam gradum iam uos parasse intelligetis, cætera enim omnia leuia & facillia uidebuntur. Nam qui apud animum suum ita constituit, ac decreuit, ut nihil aliud quam uir probus esse uelit, is profecto nulla cupiditate, nullis uoluptatum illecebris, ab honestarum artium studijs, ad ocium retrahetur. Itaque mihi dentur ij auditores, quos primum literarum ardor trahat, atque ijs studijs dediti sint, quæ nobiles atque ingenuos deceant adolescentes, deinde qui rationem non appetitum sequantur eos ego nunquam incontinentes, aut temerarios fore pertimescam, in ijs ego nunquam desidiam aut tarditatem uerebor. Testis est enim Isocrates eos multum breui tempore proficere, qui discendi studio atque amore ducuntur. quibus uero consilio ac ratione nihil est antiquius, ij nihil unquam temere, nihil turpiter, nihil inconstanter efficient. Restat igitur quoniam docuimus quales auditores esse oporteat, ut etiam de eorum officio nonnulla disseramus quod dum facio quęso uos, sicut hactenus fecistis diligenter audite. Nulla est enim mihi credite iuuenes proficiendi uia breuior, nulla melior, nulla præstantior, quam eos qui profitentur reuereri, & amare, deinde quibus de rebus uerba faciant, libenter, & diligenter attendere. Nullo enim modo fieri potest, ut qui professorem non suspicit ex eius uerbis utilitatem capiat, quin potius in deteriorem partem omnia contemptor trahit, & quæ præclarè dicuntur ea prætermittit, siquid in dicendo titubatum fuerit illud arripit, & memoriæ mandat, Discit enim citius (ut ait Horatius) meminitque libentius illud.

Quod quis deridet, quam quod probat & ueneratur.

Quapropter aliquando mihi præceptorum sortem ac fortunam uenit in mentem deplorare, adeo sunt multi qui sinistro quodam more nihil attendant, quam multa & erudita, & recondita publici lectores afferant, quanta cura & industria lectiones suas amplificent qua memoria & quo ingenio de uarijs rebus edisserant, quo denique labore plurima peruestigent, uerum siquis eo-

rum breuiorem aut longiorem in dicendo syllabam, unam pronunciarit, aut si in orationis cursu linguæ non mentis errore parum aliquid appositè dixerit statim imperitum appellant, bonarum literarum ignarum, barbarum nullius frugi hominem, hinc contemptio professorum: quæ pestis usque eo mentem auditoris inuadit, ut nihil amplius proficiat. Hoc igitur prouidendum est iuuenes, ut ne uobis in mentem unquam ueniat auctorem uestrum irridere, quod ita facillimè fiet, si uos per ętatem nondum rectè iudicare posse intellexeritis, si cogitetis à sapientissimo Senatu, id est à doctissimis hominibus eligi qui publicè doceant, qui non admitterentur ad tam graue munus, nisi prius eruditionis & doctrinę specimen de se præbuissent, si denique putetis neminem esse tam audacem ac temerarium qui nisi multa audierit, legerit, scripserit, annotarit, publicè profitendi munus suscipiat. Postremò si apud animum uestrum ita statueritis, nullum, esse mortalium qui omnia scire possit, aut qui non interdum in re aliqua labatur, sed illius Horatianæ sententiæ memores esse oportet.

Verum ubi plura nitent in carmine non ego paucis
Offendar maculis, quas aut incuria fudit
Aut humana parum cauit natura.

Hoc enim modo etiam si quando professor uno uerbo lapsus fuerit, quod quis non facit? non statim contemnetis sed potius tanquam parentem amabitis, qui nihil magis cupiat, quam ut uos in omni doctrinæ genere sub eo duce præstantes euadatis, qui dies & noctes illud unum cogitat, quomodo quamplurimum de uobis bene mereri posset. hæc si cui uestrum in mentem ueniant, non dubito quin ille præceptorem suum maximo sit amore prosecuturus, qui primus est, & maximus ad doctrinam gradus. proxima est audiendi ratio, quæ si diligens fuerit nihil in studijs utilius esse potest. Itaque Demonicum suum Isocrates sapientissimè cohortatur, ut omne suum tempus omnem iuuenilem ætatem in audiendo consumat. fit enim ut quæ præceptores ipsi longo tempore laborantes longo studio & industria perceperunt, ea sine labore statim auditores ediscant, quod si bonos & eruditos esse magistros acciderit, non tantum audientes in disciplinis proficiant, sed honestos etiam mores ac probitatem imbibunt, docet enim Theophrastus audiendi sensum ad affectus commouendos omnium maxime pollere. Quippe uariæ cupiditates per cæteros sensus in animum irrepunt, per uisum, per tactum, per gustum, per odoratum, Sed ut ad honestatem ac bonam frugem iuuentus perducatur, una uia, atque una ratio honestis præceptionibus aures imbuantur. Bene autem & sapienter Xenocrates præcepit, ut auribus nostris ab una parte quasdam quasi sepes apponeremus, ne fœdi ac perniciosi sermones ingrederentur, ab altera disciplinis atque optimis Philosophiæ præceptis pateret aditus, ne quid eorum quæ hone-

stè,

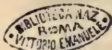
ste, ac salubriter dicuntur decidat & euanescat, uerum nescio quo pacto contaminatus est, & corruptus in plerisque sensus hic omnium utilissimus audiendi. Nam si quis in foro circulator aut præstigiator meras, nugas, & siculis gerris uaniores, atque inutiles fabulas recitet, aut si quis Thraso gloriosus ferociam suam ostentet, & martios furores ac bella percrepet, denique si quis, de lautis epulis de meretricijs amoribus, de choræis de tripudijs uerba fecerit, multi statim ad sunt auditores, qui singula notent, qui ex illius fabulatoris ore pendentes sileant, atque (ut ait Virgilius) arrectis auribus astent. si uero qui de literarum studijs de honestate, de recta uiuendi ratione disserat mirum dictu, quam paucos inueniat, qui animum intendant, qui cupidè audiant, qui finem orationis expectent. adeo multi sunt hoc tempore (ut ait Cicero) discum audire malunt, quam Philosophum. Sed nos quasi desperatos istos relinquamus, qui omnis ueræ laudis expertes, nihil quod utile sit audire, nihil discere concupiscunt, mihi uobiscum sermo est egregij iuuenes, quos uirtutis ardor excitat, quos dignitatis ac famæ cupiditas incendit, quos memoria posteritatis inflammat, qui nihil ocio literario dulcius, nihil doctrinis amabilius, nihil uirtute formosius intelligitis, uos igitur oportet ad professorem (ut optime Plutarchus docet) non aliter atque sacrum epulum accedere animo uidelicet placido & benigno, ut ea laudetis quæ pulchra, & apposita memoriæque commendetis. præterea beneuolentiam & officium doctoris ametis, cui nihil est potius, quàm ut uestram iuuentutem alat, & ad ueram laudem ac gloriam inducat. Hæc est ea modestia quam apud Platonem requirit Socrates, quam tantopere laudat in Thæteto quodam attico iuuene, quem ait ad liberalium artium disciplinas magna cum mansuetudine uenire solitum non aliter atque solet oleum sine strepitu defluere, & merito, quis enim modestum adolescentem & uerecundum, qui freno rationis ætatis feruorem coerceat, & se gerat in rebus omnibus, ut nihil petulanter, nihil improbè, nihil temerè faciat, non uehementer amet? quis non placidos adolescentis mores, & pene maturam in florenti ætate prudentiam exosculetur? quis non eum iuuenem admiretur, qui nulla proteruitate, nulla petulantia, nulla libidine trahatur ad dedecus? sed ad studium uirtutis & honoris inflammatus, nullam iucundiorem aut beatiorem uitam esse iudicat quam in optimis disciplinarum artibus ætatem suam conterere, an non ille iuuenis amandus? non (ut dicitur) in sinu gestandus, non summis laudibus extollendus? qui omni studio, cura, diligentia, prouidet, nequid omnino committat quod sibi uitio uerti possit, & nihil honestate præstantius esse iudicat. confer huic effrenatum illum & intemperantem adolescentem quem neque ratio, neque existimatio, populi, neque leges sapienter institutæ possunt à turpitudine reuocare, qui spreta religione, contemptis discipli-

nis eam tantum quæ nulla capitalior pestis est, corporis uoluptatem sequitur, quæ omne consilium ac rationem impedit, quæ mentis perstringit oculos, nec ullum habet cum uirtute commercium. quis non uidet, quanta sit inter eos dissimilitudo? quantum laudandus ille sit hic improbandus? neque hæc dico quod quisquam eorum quos ego noui ex uobis hac labe dedecoris sit infectus. Nam ut liberè de uobis quod sentio dicam. multis in rebus Mediolanensis iuuentus excellit, promptum habet ingenium, felicem memoriam, naturam omnibus literis accommodatam, sed unum est quod in uobis reprehendatur, quod tamen est eiusmodi, ut emendari facillimè possit. Nam ut elegantem & ueram similitudinem inducam, quemadmodum Momus ille Deorum reprehensor, nihil in uenere quod reprehensione dignum uideretur inuenire potuit, nisi quod illius sandalium, ut stridulum, nimisque loquax, & strepitu molestum calumniabatur. Quod si Venus sandalium illud abiecisset, nullam omnino Momus ansam calumniandi reperisset, ita ego si uos paulo quietiores, & attentiores in audiendo uideam, tantum inter alios omnes excellere iudicarem, ut etiam ipsi Momo satisfacere possitis. Atque utinam ea mihi dicendi facultas esset ea uis, ea copia, quæ uestros animos, ab ijs uitijs quæ fert adolescentia penitus amouere, & ad unicum benè beateque uiuendi scopum inflammare possem, profectò intelligeritis nihil mihi magis esse in optatis quam ut præstantes in omni genere uirtutis, ad magnos dignitatis gradus aliquando ueniatis. Ponite uobis ante oculos Palemonis exemplum, qui una sapientissimi hominis reprehensione mutatus, ex infami ac perdito Ganeone, maximus Philosophus euasit. Hic enim ditissimus erat Athenis, sed luxu perditissimus adolescens, qui non solum uoluptatum illecebris, sed ipsa etiam infamia gaudebat, sed cum aliquando è conuiuio non post occasum solis uerum matutino tempore domum reuerteretur, uino grauis, unguenta redolens, sertis capite redimito, ueste pellucida conspicuus, Xenocratis Academici Philosophi patentem ianuam uidit, itaq; scholam eius turba doctorum hominum refertam, cum eo ornatu petulanter intrauit, nec contentus tam deformi introitu, consedit etiam, ut clarissimam Xenocratis eloquentiam, & prudentissima Philosophiæ præcepta temulentiæ, lasciuijs irrideret, sed cum inter omnes orta esset indignatio, Xenocrates ipse uultum in eodem habitu continuit omissaque re de qua disserebat, de modestia ac temperantia loqui cæpit, qua in oratione tanta fuit sententiarum grauitas, tantum uerborum pondus, ut resipiscere coactus Polemo primo coronam capiti detractam proiecerit, paulo post brachium etiam intra pallium reduxerit, atque ita summa cum attentione, Xenocratis orationem audiens, eam temulentiam ac lasciuiam quam è conuiuio portauerat eloquentiæ ui coactus deposuit, postremo totam penitus lasciuiam exuit, atque ita unius orationis saluber-

uberrima medicina sanatus, turpissimam illam uita consuetudinem dereliquit, & tanto ardore ac studio Philosophiam complexus est, ut inter primos breui tempore Philosophos haberetur, & Xenocrati magistro succederet, ecquam creditis mentem Polemoni fuisse Iuuenes, ecquem animum? sapientissimam Xenocratis orationem audiens, ætatis suæ labem, & ignominiam apud se cogitaret, equidem eum credo, adeo commotum ac perturbatum amissi temporis recordatione, ut nullo modo lachrymas continere potuerit, atque ita secum tacite locutum. O miseram & infelicem uitam meam, qui florem ætatis frustra conteram, qui non intelligam has delicias & uoluptates breui dilapsuras, qui non æternitatis dulcedine commouear. O triste fatum si quidem inglorius & infamis semper futurus sum. ergo Xenocrates in omnium ore uersabitur, Polemoni per ignauiam tempus peribit? O si pueriles annos recte collocassem, quibus illi negocijs, quibus ineptijs per imprudentiam mihi defluxere? heu sortem iniquam nemo unquam mihi uirtutis speciem ostendit, nemo desidem ac inertem excitauit nemo scientiæ pulchritudinem aperuit, sic infelix pupillus neglectus ab omnibus, rerum ignarus turpiter uixi. Sed iam ualeant delitiæ, ualeant conuiuia, pro cul ò procul absint uoluptates, quibus nullum est cum uirtute commercium, en unicum est remedium, toto impetu ferar ad labores, ardentius ac uigilantius literarum studia complectar, nullum me ocium, nullus somnus retar dabit. non fames, non sitis, non frigus, non calor ab incepto studio remouebit, ingens enim ut uideo gloria longo labori comitatur. O factum egregium & ab omnibus uobis imitandum Iuuenes. O summe parens & omnium conditor Deus hæc uota mea que tibi sanctissimè nuncupo fac ut rata sint, fac ut hanc nobilissimorum adolescentium consociationem uirtutum om nium amore flagrare uideam. O felicem ac beatum istam ætatem uestram Iuuenes si relictis uoluptatibus, & quæcunque uobis infamiam possunt ac dedecus apportare, unam honestatem & literarum gloriam ac splendorem amplexi fueritis, quod nescio qua permotus animi diuinatione futurum confido.



CVM MEDIOLANO DISCESSURUS esset, ad auditores suos.



ORATIO XVIII.



IVTVRNI laboris Auditores, quo publicæ quidem utilitatis gratia, sed inutili mihi diligentia, sum his temporibus usus, in hac (ut uere dicam) non satis fortunata ciuitate, finem hodiernus dies attulit: neque enim post hac ex hoc loco more solito, me quisquam summos authores Tullium ac Demosthenem interpretantem, atque officio meo studiosè inuigilantem fortaße unquã audiet. Decretum est enim iampridem mihi, quod uos omnes iam audiuiße existimo ciuitatem hanc derelinquere, sedesque alias & uitæ conditiones inuestigare, Quamobrem meas partes eße duxi, uobis hac extrema oratione discessionis meæ causas aperire, simulque ostendere quantum huic ciuitati debeam, quantumque uos omnes colam ac obseruem. Ac primum illud uos intelligere sanè peruelim me non integerrimi Senatus nostri causa qui me, quod quiuis facile iudicare possit, & uehementer amat, & certatim beneficijs suis & priuatis, & publicis dignitatem meam amplificat discedere statuiße, sed partim temporum iniuria, partim etiam quodam consilio meo. Nam cum grauissima Senatus authoritatē diligentissime prouisum esset, ut non imperitos iuuentus nostra disciplinarum ferè omnium professores haberet, eiusmodi tempora secuta sunt, ut non iam doctrinæ, sed rei militaris peritis præmia proponere, ac stipendia persoluere necesse sit. Itaque rectissimè illi facere uidentur hoc tempore, qui de publicis præmijs desperantes, aut priuatam sibi uiuendi rationem eligunt, aut patrijs sedibus derelictis, alias sibi conditiones & prouincias quærunt, ubi nec Bellonæ nec Martis nomen audiatur. Nam quis non uidet eo redactam esse ciuitatem nostram, ut non solum iam ærarium omnino sit exhaustum, sed etiam omnium ferè priuatorum domus exinanitæ, quod nisi Deus aliquis ex improuiso apparens (ut in Tragœdijs fieri solet, ab impendentibus miserijs eam liberet, uereor ne uehementius etiam affligatur, sed hæc ille uiderit qui cœlestia maxime procurat, deinde in terris, quæ ad homines pertinent. Ego certe si quis unquam amator patriæ fuiße perhibetur, & qui pro ea in qua natus & altus est Rep. non opes solum ac fortunas. Sed ipsam etiam si sit

opus

opus uitam, profundere paratus sit, ut eam ab imminentibus malis & calamitatibus liberet, ex eorum esse me numero profiteor, qui neque Codro Atheniensi, neque Thebano Menecæo, neque Romanis Decijs Cessuri sint. Sed cum eum esse Reip. statum uideamus, ut nihil ei neque nostra opera neque consilio prodesse, aut opitulari possimus, stultum est in ea diutius commorari, cum præsertim alibi commodius esse liceat, ac non eam potius Teucri uocem usurpare, quam Tullius ait ad omnem rationem accommodari posse Patria est ubicunque est bene, quod neque male dixisse uideri potest Ouidius:

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor.
Vt uolucri uacuo quicquid in orbe patet.

Hinc illa diuini Socratis sapientissima responsio, qui cũ aliquando ciuitatẽ se esse diceret, interrogaretur, mundanũ se esse respondit. Totius.n.(ut ait Tullius, mundi se incolã & ciuẽ arbitrabatur. Quippe nouerat ille Philosophorũ præstantissimus, animal hoc prouidũ, sagax, multiplex, acutum, memor, plenũ rationis & consilij, quem uocamus hominem præclara quadã conditione generatũ esse à summo Deo, ut globum hunc totius cœli, medium tueretur, quæ terra dicitur, non ut hanc. aut illam tantam partem tenere necessitas aliqua cogeret. sed ut omnes terrarum orbis regiones. si libuisset ei, peragrare posset. Itaque multos accepimus suam rem bene gessisse, & publicam patria procul, multos qui domi ætatem agerent, propterea fuisse improbatos. Nam qui numquam à patria sua numquam discedunt, ij profecto mihi spongijs ac Lepadibus, persimiles esse uidentur, quæ quoniam sentire creduntur, à quibusdam inter animalia numerari solent, sed cum ab eo loco, cui semel natiuis testis adhæserint auelluntur non ita multo post intereunt. Quid ergo? nonne Ziophytis istis, ut Aristoteles appellat, ij simillimi sunt qui nusquam locorum sciunt, nisi in patria sua uiuere? Atqui longe aliter sensere Pythagoras, Plato, Democritus, Anaxagoras alijque pene innumerabiles Philosophi, qui ætates suas in perpetua peregrinatione comsumpserunt. Quid quod ex nobilissimis Philosophis plurimos accepimus, semel patriæ fines aggressos, domum nunquam reuertisse? ita Xenocrates, Creanto, Arcesylas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, infinitique alij Quis igitur non hos inuitari potius uelit, quam istos inertes, ac desides, qui tanquam Claudi sutores aut Cochleæ perpetuo domi sedent, neque unquam agelli sui fines egrediuntur? Hæc est medius fidius res homines libro dignissima, uarias lustrare prouincias ac regiones, celebres inuisere ciuitates, multarum nationum mores ac uitas ediscere, sinus, portus, promontoria, montes, flumina, Maria, Chersonesos insulas, loca denique

nique quæcunque sunt insignia diligentissime cognoscere, Nihil enim hac prudentia fieri potest ornatius, Quare cum poetarum ille Corypheus Homerus, à quo ceu fonte perenni. Vatum Pierijs ora rigantur aquis, Vlyssem suum amplissimis laudibus in cœlum ferre decreuisset, illum à peregrinatione primo laudauit, ut plurimarum rerum peritissimum ostenderet, sic enim ab Vlyssis nomine quod inscripsit opus inchoauit.

Dic mihi Musa uirum captæ post mœnia Troiæ
Qui mores hominum multorum uidit & vrbes.

& merito? Quid enim fuisset Vlysses si Ithacam illam suam saxulis asperimis inhærentem, tanquam nidum semper incoluisset? Quid Alexander Magnus si Macedoniæ fines unquam esset aggressus? Quid Democritus, nisi obscurissimam Thraciæ Ciuitatem Abderam patriam suam reliquisset? Quis Diogenem Cynicum agnouisset, si perpetuo Sinonpem in qua Ciuitate natus erat incoluisset? Anacharsis non in Scythia sed Athenis cognitus est. Tarquini (Triscus non in patria sua, sed Romæ Regnum adeptus est. Hercules etiam vt ad fabulas ueniamus) non Thebis Beotijs neque in Græcia tantum, sed in extremas occidentis partes progreßus, atque erectis ibi duabus columnis sempiternam gloriam, ac diuinos honores acquisiuit, Saturnus à sedibus paternis expulsus à filio, non tantum regnum in Italia sed etiam diuinitatem adeptus est, stultum est omnino atque inane uotum eorum, qui sperant in perturbata patria atque etiam in tranquilla, & quieta multum excellere posse. Scitum est enim ac vulgatum illud & euangelio neminem esse prophetam acceptum, aut honoratum in patria. Nam qui ciues, tam benigni, tam comes, tam candidi reperiri possunt, quibus non illud Ephesiorum elogium placeat, de quo scriptum esse dicitur apud Heraclitum Physicum de Principe Ephesiorum Hermodoro, quem cum ciuitate expellerent ita locuti sunt. Nemo de nobis unus excellat, sin quis extiterit alio in loco & apud alios. Ita est profecto nemo est qui non uelit ciues suos apud exteras nationes esse quam florentissimos, & celeberrimos præsentes uero cum in aliqua re uident excellere, uel eis inuident uel aliqua ratione conantur expellere clarissimus fuit superior Africanus, dum in Hispania, dum in Africa dum in Asia bellaret, dum Pœnorum impetum, Annibalis crudelitatem, Antiochi temeritatem, à prouinciis Romanorum, à Mœnibus patrijs, à socijs atque amicis propulsaret, sed cum Romæ in toties conseruata, & uictorijs ac triumphis illustrata patria cœpisset immorari, plurimis calumnijs, & iniustissimis accusationibus exagitatus, furori tandem ciuium cessit, & in uilla sua Linterni mortuus, Sepulchro suo tale iussit Epitaphium inscribi: ingrata patria ne ossa quidem mea retines, Quid AEmilianus Scipio huic uirtute similis, rerum gestarum gloria maior, quo denum

mum splendore, quanta dignitate, qua celebritate fuit in Africa dum Cartaginem Romani Imperij pertinacem æmulam expugnaret ac penitus dirueret? qua post hæc uirtutis admiratione dum in Hispania Numantiam decem annos obsessam à Romanis radicitus euelleret, tamen domum reuersus propinquorum suorum insidijs interfectus est, Tempus mehercule citius quam oratio deficeret si de Themistocle, Alciabide, Miltiade, Cimone, infinitisque alijs commemorare uelim, qui de patria sua bene, uel potius optime meriti tamen cum apud exteras nationes summam gloriam & honorem adepti fuissent, à ciuibus suis maximas iniurias perpessi sunt, Sed nemo uestrum existimet, me hæc ea de causa recensere, ut aliquem à patriç salute defendenda ac tutanda deterream, hoc enim omnino scelestum atque impium esset, cum ut nobilissimorum sententia, Philosophorum est. magis patriæ quam parentibus, ac nobismet ipsis debeamus, uerum ut ostendam non debere quenquam nimium dolere aut cruciari, si dignitatem suam in patria diutius obtinere non possit, neque multum iniquo ferre animo, cum ab ea fuerit sibi recedendum, At dicet fortaße quispiam, quid est quod tu de ciuibus tuis conqueraris, quasi uero non ego iam initio proposuerim me hodie uelle declarare quantum ciuitati debeam, tantum enim abest ut quicquam ego de Mediolanensibus uiris conquerar, ut etiam eos omnes diuinis prope laudibus exornare contendam, & tantum eis me debere libentissimè fatear & agnoscam, quantum persoluere difficillimum esse uideatur. Neque fuit alia causa quæ me impelleret ad hanc habendam hodierno die coram uobis orationem, nisi ut hac extrema uoce mea de hoc loco quantum facultas mea ferret, testatum apud animos uestros relinquerem meam erga uos omnes incredibilem beneuolentiam uel potius pietatem. vt Mediolanensium ciuium, ut sapientissimi Senatus, ut principum nostrorum immortalia erga me beneficia prædicarem, ut omnium nobilium uirorum propensam in me uoluntatem extollerem. Nullus enim fuit iam multis annis (ut arbitror) ex ordine meo, cui magis fauerit, hæc uniuersa ciuitas, quam mihi, cuius rei testes mihi sunt omnes, qui hæc aduertere solent. Cum enim adhuc eßem ignotus plurimis, propterea quod quinque perpetuos annos dedita opera studia mea occultaram, amplissimis præmijs nonnulli me ciues inuitarunt, ut filios suos erudiendos susciperem, quod cum haut grauate fecißem breui tempore tanta nobilissimorum adolescentium ad me multitudo confluxit, ut uix oneri sustinendo sufficere poßem. Subsecutum est postea tempus, quo de amicorum consilio ac sententia publicè legendi prouinciam à Senatu petere sum aggreßus, Dij boni quam faciles in fauorem meum totius Senatus animos inueni? quam paratos ad amplificandam dignitatem meam? quam promptos

ad mihi gratificandum, qua comitate, quo uultu, qua hilaritate me excipiebant? uerè hoc iurare possum Auditores, à nemine me penitus eorum, qui publici consilij sunt authores, non modo non repulsam tulisse, sed ne asperiore quidem uerbo, me unquam appellatum. qua in re non mediocrem animo cæpi uoluptatem. cum longè maiorem apud sapientes uiros de me conceptam opinionem reperissem, quam unquã non modo sperassem, sed ne cogitassem quidẽ publicè cæpi legere. quid relictum est à principibus nostris, quod ad augendam & illustrandam gloriam meam pertineret? ipse nostri Senatus princeps eximius Philippus Saccus, quem amplitudinis & honoris causa nomino. iam senio confectus, multis ex ordine Senatorio comitantibus, orationi nostrę primæ interesse uoluit, grauissimumque mihi testimonium eruditionis ac doctrinæ plurimis audientibus reddidit. quod item alij multi doctissimi homines approbarunt, quanta uero fuerit auditorum mihi semper frequentia, non opus est ut ego commemorem. uos ipsi testes estis optimi. Quinetiam quod mirum sit omnibus cum domi meæ discipulos exercerem in declamando, multi Senatores Iurisconsulti, medici, multi denique Principes ciuitatis aduentitabant cum ut pueros, quibus nihil fieri poterat festiuius audirent, tum etiam ut honori meo uelificarentur. Quid quod etiam magnus hic noster princeps Alphonsus Aualus humanissimus, & clementissimus, qui non minor apud Carolum Quintum Imperatorem Augustissimum habetur, quam olim apud Alexandrum Macædonem, Ephestion, apud Scipionem, Lelius apud Octauium Augustum Agrippa, nos domum suam inuitauit & apparatu munificentissimo ac regio, cum discipulis nostris excepit, ut Terentianam Eunuchum eos agentes audiret. O miram tanti Principis modestiam, ò prædicandam facilitatem. His igitur tot ac tantis affectus honoribus, quid causæ est, cur non omnes ciues Mediolanenses. uniuersum ordinem Senatorium, omnes principes nostros, totam denique ciuitatem uehementer amare, colere, celebrare debeam? Nam quicquid honoris gloriæ, dignitatis, amplitudinis adolescentium moderator assequi potest id ego sine controuersia, uel inuidia: teste sum in hac urbe consecutus. Nihil est quod amplius addi possit, ad meam in hac arte dignitatem. Itaque nunc alio mens aspirat, & altiora concupiscit, maiora quædam tentare animus est. Video Grammaticorum, quæ summa est, si cum aliarum liberalium artium gloria conferatur, tenuissimam ac minimam esse gloriam, labores uero plusquam Herculeos, uideo nullum esse genus uitæ magis molestum, ac turbulentum. Video denique non esse mihi tam speranda maior laus, in hac arte, quam uerendum ne quam hactenus acquisiui, si quid de summo labore ac diligentia amisero, fortassis amittam, cum hoc uereor, tum illud etiam non mediocri-

ter

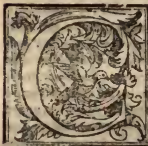
ter pertimesco. ne Respublica nostra propter hos belli tumultus qui iampridem uicinis in regionibus excitantur, grauius perturbetur. Sed absint omnia mala. Bene omnino, benè inquam, sperandum est his presertim tam egregijs & sapientibus ducibus, ac principibus nostris, qui nunquam cogitare cessant, & omni diligentia prouidere qua ratione fieri possit, ut nequid Respub. detrimenti patiatur. Nos uero quo maximus ardor mentis, & recta (ut opinor) ratio trahit proficisci decreuimus. & sacrosancta Philosophiæ legumque Christianorum adyta perscrutari. quo nullum aliud hominibus à Deis immortalibus maius donum concessum est. hactenus præceptoris partes sustinui, posthac me discipulum diuinarum, atque humanarum rerum peritorum fore profiteor; longè enim præclarius esse statuo Philosophum ac Theologum esse infimum, quam Grammaticorum summum, nam si hac in parte uelim orationis uela tendere, & ostendere quanto sit excellentior, uel mediocris Theologiæ cognitio, quam exquisita Grammaticarum doctrina facilè probare possem omnibus consilium meum, sed non faciam sinam plerosque collegas meos errare, & suum unicuique (quod dici solet) pulchrum esse. Non enim me latet multos fore qui me imprudentem & nullius consilij uirum appellent, qui cum in hac ciuitate possim magno (ut ipsi putant) cũ honore, & lucro more solito uersari, malim tamen longè minori cum dignitate alibi uiuere. Ac me quidem Auditores, si nihil hac hominum de me existimatione moueri dicam, mentiar profectò, uon enim mediocriter me perturbat, sed tamen nihil erit unquam tam graue, quod ab hoc me proposito dimouere possit. uideo enim quasi ea quæ oculis cernuntur hanc vitæ commutationem, & utilissimam, & honestissimam mihi futuram. Restat (ut quoniam explicui uobis omnem consilij mei rationem, uos orem, atque obtester iucundissimi auditores, ut quem ego semper erga uos animum habui, atque etiam hoc tempore l abeo eundem erga me uos habeatis. En uestrum Maioragium, uobis totum deditum, uestri amantissimum, laudis uestræ cupidissimum, qui ubicunque fuerit modestiam uestram, uestros amabiles mores summum ingenium uestrum, probitatem, honestatem prædicabit. Eo qui uos parentes uestros, fratres, propinquos, amicos, uestra, denique omnia, magis quam se, quam uitam propriam amat. en qui perpetuo paratus erit, quibuscunque rebus poterit, uobis gratificari, qui uestri memoriam summa cum beneuolentia semper retinebit, qui uos cœlum summis laudibus semper feret, qui uestram nobilitatem & morum integritatem magnis extollet præconijs, ubicunque uester hic erit Maioragius, ibi quotidie Mediolanensium laudes personabunt. uos spero ita gesturos, quemadmodum hactenus fecistis, ut meis laudibus dignissimi esse

uideamini, quod quidem facillimè præstabitis, si literarum gloriam, cuius maiores nostri semper appetentissimi fuerunt, etiam uos omni conatu uestro complexi fueritis. Illud in extrema orationis meæ parte, de me uobis polliceor ac spondeo, sit Deus ipse qui cuncta uidet, mihi testis, me quibuscunque in regionibus fuero, Mediolanensium iuuentuti, quantum facultas mea tulerit, libentissimè fauturum, facturumque ut omnes intelligant, me ciues meos, præcipuo quodam amore singulari beneuolentiaque prosequi.



DE PRÆSTANTIA LITERARVM, ad Senatum Mediolanensem; quam primam habuit, quo tempore publicè docere cœpit.

ORATIO XIX.



VM propter egregia Principum nostrorũ institutá, & singularem in Rep. gubernanda diligentiam, vestramque in primis fidem, atque integritatem Patres Conscripti, bonis uiris & industrijs spem dignitatis uberimam, præmiaque amplissima, & ad opes & ad magnificentiam proposita esse uiderem, ijs uero qui se uitiorum illecebris & cupiditatum Lenocinijs dedidissent, non omnem solum honoris uiam interclusam, sed etiã dedecus & ignominiam, subeundam esse maximam, eam mihi uiuendi rationem ab ineunte ętate suscipiendam censui, ut in hac optima Rep. in ocio literario, quo nihil dulcius, aut iucundius est, cum dignitate esse possem. Nihil enim omnino uidebam in quo ego maiori cum laude neruos omnes ætatis industriæque meæ contenderem, aut in quo magis huic ciuitati prodesse possem, quam si omnes undique literarum & ingenuarum artium flosculos, ex amœnissimis doctissimorum hominum uiretis carpens atque delibans liberis uestris impertirem, Ac me quidem diu laborantem præmiumque laborum meorum, nullum aliud quam laborem gloriamque expetentem, diuturna spes ac expectatio non fefellit. uere enim dicam quamuis timidè propterea quod intueor, coram hæc lumina atque ornamenta Reip. sic à bonis omnibus coli, sic obseruari me uideo, ut multo plura quam ego non modo optare vnquam ausus fuissem, sed ne cogitare quidem potuissem me consecutum esse existimem. Vos mihi certatim charissimos liberos, unicam spem uestram, cumprimum ludum aperuissem in disciplinam tradidistis. uos me iucundissima consuetudine ac familiaritate uestra dignum censuistis. vos me quamuis ætatem uideretis, hoc amplissimo publicè legendi munere libentissime decorastis, Quare merito ingratissimus esse uidear, nisi istam uestram tam propensam, in me uoluntatem, tam incredibilem humanitatem tam liberalem animum, non ubique prædicem, non extollam non omni studio meo dignum putem,

putem, sed nihil est (mihi credite) P. C. quod quisquam de me, aut de mea possit industria dubitare. Ego enim a pueritia & literis omnibus deditus, & voce doctissimi præceptoris eruditus & sapientissimorum uirorum exemplis admonitus, & ipsa denique natura impulsus, cum primum per ætatem quid optimum atque expetendum esset, potui cognoscere, semper illud quantum facultas mea tulit amplecti studui, nec ullum unquam per socordiam atque ignauiam rei bene gerendæ tempus amisi, nunc uero cum ad hanc honestissimam prouinciam uestra liberalitate atque beneficentia delectus accesserim, beneficium equidem maximum à uobis accepisse me fateor, cum occasionem mihi pulcherrimam oblatam esse uideam, pro multorum ciuium liberis atque adeo tota huius ciuitatis iuuentute, & uigilandi, & laborandi. Itaque maiori mihi quam antea studio, maioreque diligentia opus esse intelligo ut multorum expectationi quam de me concitaui, aliqua saltem ex parte respondeam, vos uero P. C. sic existimare, ac uobis ipsis persuadere debetis, totam me profectus mei spem, honoris adiumentum, studiorum præsidium, in amplitudine uestra collocasse, uobis fretus hoc cum maximo uestro beneficio negocium suscepi, uestra authoritas uirtus integritas fecit, ut non vererer pene uiribus meis imparonus aggredi, quod tamen non dubito quin auxilio uestro facile perlaturus sim, uos enim uniuersos literarum cultores & ingenuarum artium professores, plurimum obseruatis, vos studiosam omni conatu atque auxilio iuuentutem subleuatis, uos denique nullam penitus virtutem, diutius iacere sustinetis. Et quoniam me tam erectis animis summam cum attentione auditis, utar ista benignitate uestra, & de studijs humanitatis ac literarum, quibus uos cum in eis plurimum excellatis, etiam filios uestros omni diligentia incumbere & nihil aliud quam de illis cogitare desideratis, paulo dicam liberius, ut hos adolescentes, & qui nobiles sunt, ad maiorum suorum imitationem excitem, & qui ingenio & uirtute nobilitatem consequi possunt, ad eam uitæ rationem in qua multi homines noui & honore & gloria floruerunt ingrediendam adhorter, quod dum facio quæso uos P. C. quamuis hæc ad uos oratio, parum aut nihil potius pertinere uideatur, tamen quoniam me præsentia uestra decorare uoluistis, bona cum venia audiatis. Hæc enim res iuuentuti ad discendum præclarissima, neque mihi perdificilis ad docendum. Nam qui nihil in uita penitus expetendum putat, nisi quod sit cum laude atque dignitate coniunctum, eum summa ope niti decet, ut ea complectatur quæ nisi uigilantes homines, nisi sobrij nisi industrij consequi non possunt, tantoque uehementius literarum studijs incumbat, quanto ea præstantiora, & utiliora cæteris omnibus studijs esse planum ac manifestum est. Nam per Deos immortales quid humano generi datum est à prouidentia maius aut clarius quam studia literarum? quid honestius?

nestius? quid dulcius? quid quod magis ac sublimem animum deceat, quod magis à uitiorum sordibus, & effrenatis cupiditatibus, possit hominum mentes ad uirtutem ac honestatem subleuare? Ac mihi quidem de his studijs sæpius cogitanti ac pertractanti uenit in mentem admirari summam Dei immortalis beneficentiam, & benignitatem incredibilem, qui primo nos hoc munere tam eximio literarum beare uoluerit deinde cognitionis ac scientiæ desiderium nostris mentibus inspirarit, neque enim ullus mortalium inueniri potest, qui naturæ ipsius instinctu scire non desideret, vnde factum est ut assidua mentis agitatio quæ nunquam inquiescit, tot ac tam uarias disciplinas atque scientias excogitauerit, quibus animum si quis ita excoluerit ut excellat, quasi deus aliquis interris, in summa omnium est admiratione, ab omnibus, obseruatur ac diligitur. Hæc est una uia (mihi credite) & laudis, & dignitatis, & honoris, bonis artibus ac disciplinis animum conformare, nullus est animi cultus sanctior, nulla occupatio liberalior, nullum ocium amænius, nullum studium præstantius; Quis enim ignorat studio literarum fieri ut scire possimus quid maiores nostri. quid exteræ nationes, quid omnis antiquitas gesserit, aut dixerit? Age uero nonne literis docemur perfectè loqui; politè dicere, ueri ac falsi cognitionem habere, cælum, maria, terras intelligentia permeare. totius naturæ uim & rerum causas cognoscere. priuatas domos regere. Respublicas administrare. uitia propulsare, mores emendare, bellorum sedare tempestatem, pacis seruare tranquillitatem? Proh Dij immortales tantum ne fructum tam amplum, tam immensum, non toto pectore capiamus? non remis (ut aiunt) uelisque petamus? non manibus pedibusque teneamus? Quod ingenium tam acre, tam sublimè, tam uarium; tam fœcundum quis tantus eloquentiæ torrens inueniri potest, qui literarij studij præstantiam, atque optimarum artium amplitudinem possit oratione compræhendere? obsecro uos per Deos immortales. P. C. date mihi hanc ueniam, ut liceat orationi meæ in hoc quasi dicendi campo suo quodammodo iure parumper exultare. Atque utinam ea mihi facultas esset orationis, qua rei magnitudinem dicendo possem assequi, cum uos omnes hæc uerba mea uideam tam humaniter ac diligenter audire, uestra ista gloria P. C. erumpet enim ex me uera uox, & dicam audacter, coram mansuetissimo Senatu (quod sentio) uestra ista tam egregia, tam excellens, tam omni laude ferenda gloria qua proximè ad Deorum immortalium dignitatem acceditis, omnino iaceret in tenebris, neque diuinum illum fulgorem suum explicari posset, nisi literarum lumen accederet. tot facta memorabilia domi, militiæque tot res gestæ, tot dimicationes, tot prælia, tot triumphi, tot imperii, quę maxima cum laude celebrantur; iampridem in æternam obliuionem concessissent. Quis ex tot egregijs & probatissimis uiris, ex tot

fortissimis Imperatoribus, qui maiorum nostrorum ętate, & priscis illis temporibus floruerunt hoc tempore nosceretur, nisi sacratissima literarum monumenta extitissent? uanus esset omnis labor noster, uana spes omnis posteritatis, uani conatus, uigiliæ curæ, solicitudines, occideret una cum corpore rerum omnium gestarum memoria, nulla laus esset homini relicta post cineres, nulla gloria, quam unam mercedem laborum ac periculorum suorum uirtus maxime desiderat. literæ solæ rebus præclarè gestis immortalitatem donant. literæ tanquam smaragdi preciosissimi, suauiter ac perpetuò uirent. literæ sunt fidelissimæ uitæ duces, uirtutum indagatrices, expultricesque uitiorum, literæ sunt dominæ rerum, quibus persuademus, quibus afflictos consolemur, quibus cupiditates iracundiasque restringimus quibus iuris, legum, urbium, societate deuincimur, quarum maiestate omnia uitæ ac fortunę ornamenta decorantur, literæ sunt lumina ueritatis, uiuendi magistræ, nunciæ uetustatis. Iam uero literæ in omnibus negocijs, & rebus agendis, maximam solent hominibus afferre prudentiam, dum nobis ob oculos clarissimorum uirorum exempla proponunt, dum inuestigandi ueri desiderium inspirant, animi, atque mentis agitationem excitant, omnium uirtutum uiam per scientias aperiunt. nec minora nobis ad iusticiam adiumenta præbent, religionem enim docent, pietatem in patriam in parentes, in liberos, in amicos concordiam, fidem, constantiam, uitæ communionem ac societatem. Quid ad animi magnitudinem quantas in nobis faces accendunt? ut labores ac pericula toleremus, uilium rerum contemptione, magnarum appetentia ducamur placabilitatem, clementiam, abstinentiam, complectamur, Ad modestiam autem ac temperantiam uel inuitos pene dixerim homines literæ trahunt, cum toties libidinum eradicationem inculcent, uigilantiam sobrietatem, rerum omnium modum. Sed quo rapimur amore literarum? Pro Deum atque hominum fidem. uideo literis cælum etiam ipsum aperiri, æternam animis nostris fœlicitatem condonari, uideo per literas tantam nobis industriam, tantum mentis acumen tantam solertiam inspirari, ut cælestes etiam globos cognitione penetremus & quasdam ibi naturas, ab omni mortalitate separatas esse intelligamus, quarum summa sit ratio sempiterna, quam eandem mentem sapientiamque perfectam, & Deum appellamus, omnium rerum quæ sunt ei subiectæ, conditorem procurantem cælestia maxime, deinde interris, ea quę ad homines pertinent, præterea nouem orbibus conexa esse omnia quorum in infimo Luna per tristes tenebras, pauidasque umbras feratur prorsus horrida, & tenebricosa, nisi Phœbi radijs illustretur, cuius mutabilitate. maria nunc exurgant, nunc refluendo deprimantur. Supra Lunam æterna esse omnia, infra nihil nisi mortale & caducum præter animos nostros, qui Dei benefi-

tio sunt immortales, inter se coniuncta esse rerum elementa concord. discordia, quæ uicissim generentur & corrumpantur, ita ut uicissitudine quadam omnia renouentur. nouimus per literas quæ sit uentorum tonitruum, pluuiorum causa, quæ terrestrium, aquatilium, uolucrium amphibiorum animalium natura sit, qua ratione fieri possit, ut certis momentis, atque eo sempeer tenore tempora decedant, cur nunc annus, odorum suauitate, qui afflantur è roris ac floribus, & camporum amænitate, uernet, nunc maturos fructus afferat, nunc horrida tempestate teneatur: O iucunda naturæ contemplatio, O mira rerum spectacula his ego rebus pascor, his delector, his perfruor.

Fœlices animæ quibus hæc cognoscere primis
Inque domos superas scandere cura fuit.

Nihil est in terris, nihil in mari nihil in cælo, nihil denique in uniuerso mundi ambitu, quod homines animo non inuestigarint, mente non penetrarint, ingenio non comprehenderint, eloquentia non exornarint, & inclitis literarum monumentis non prodiderint. Itaque nemini dubium esse potest, quin literæ sint omnium rerum pulcherrimarum quasi preciosissimus quidam Thesaurus. Nefas est (meo quidem iudicio) credere, literas quibus nihil excogitari diuinius potest, aliorum quam Dei immortalis inuentum fuisse. scribat mendax Græcia quicquid uoluerit, fuiße quodam olim in Aethiopia populos, qui mortalium primi literas inuenerint, à quibus eas Aegyptij, qui Aetiopum coloni fuisse dicuntur, postea sumpserint, moxque ab ijs, qui ex Thebis Aegyptiacis migrauere, in Phœnicam fuisse delatas. Vnde Cadmus Agenoris filius earum usum in Græciam deportarit, deinde successu temporis Euandri matrem Nicostratam quæ eadem & carmēta dicta est, eas in Italiam aduxisse, uel quod apud Platonem legimus Aegyptium quendam demonem nomine Theuth literarum fuiße repertorem. Vt uolet quisque accipiat ego tamen Iosephi non ignibilis Historici, de hac re sententiam uerissimam esse iudico, is enim scriptum reliqui. Adami filium nomine Sethum literarum usum habuisse & in duabus eum columnis, cælestium rerum disciplinam, quam scilicet ab Adamo patre, didicerat conscripsisse. quæ si uera est sententia cuinam dubium esse potest, quin literas à Deo primus omnium parens Adamus acceperit, & filium Sethum quem post Abelis mortem unice diligebat eas docuerit? sunt igitur literæ præstantissimum Deorum immortalium munus, quod eius rei gratia mortalibus traditum est, ut noster animus in hoc mortali corpore, tanquam obscuro quodam carcere penè uiolenter inclusus splendorem illum pristinum diuini luminis recuperet, & rerum omnium diuinarum, atque humanarum cognitionem acquirat. Ad hæc ut per literas, & quid superiori tempore gestum eßet recordemur & quid in præsenti gerendum sit intelligamus, & quid postea sit futurum præuideamus,

vt per literas omnis uitæ communitas contineatur, vt nullum commercium inter mortales, nullus contractus non pax, non bellum, non induciæ sine literis sanciantur. sed nimium multa de re minime dubia loquor. Quis est enim qui nesciat, nihil esse tam excellens, tam sanctum, tam religiosum, quod merito possit cum scientiarum cognitione comparari? quod cum agnouissent, illi antiqui prudentissimi ac sapientissimi uiri, quorum gloria dissemi nata in orbis terræ memoriam sempiternam, nullum unquam tempus ab ijs studijs uacuum esse sinebant, & quo maiorem atque altiorem dignitatis gradum obtinebant, tanto ardentius ad percipiendas disciplinas inflammabantur. neque hoc solum sed etiam literatos omnes omni studio & honore prosequebantur. Nam cui non auditum est Augustum Cæsarem summum orbis terrarum Monarcham, summum etiam ingeniorum ac literarum fautorem extitisse, & liberalibus studijs adeo deditum, ut nulla omnino diem prætermitteret, in quo non aliquid aut legeret, aut componeret, qui quamuis præclare intelligeret res gestas suas immortales futuras, nec ullo modo fieri posse ut iniuria temporum nominis sui fama intercideret, nihilo tamen minus etiam ex literis quærebat. Quid huius pater, & adoptione Iulius Cæsar? nonne sicuti bellica gloria, maiores omnes superasse ita etiam eloquẽtiæ palmam arripuisse uidetur? ut uni Ciceroni cesserit, cæteros omnes longo interuallo post se reliquerit. Atque hunc etiam doctorum hominum. itastudiosum fuisse accepimus, ut omnes liberalium artium professores, ciuitate donauerit. Iam uero Scipiones duo belli fulmina, superiorem & inferiorem africanos, ambos Pænorum & Hispaniorum debellatores, ita doctrinæ cupidos fuisse legimus, ut ille superior, cum Africæ ruinam uolueret, inter difficillimi belli mollitiones, & apparatus, bonarum artium studia non prætermitteret, sed Philosophorum Scholas crepidatus, in Sicilia frequentaret. Hic autem posterior Aemilianus, etiam Poeticæ studiosus fuisse fertur, ut Terentium comicum, qui cum familiarissime uiuebat, in conscribendis comedijs plurimum adiuuisse dicatur. Quid autem Catones duos commemorẽ, Censorium & uticensem sapientissimos uiros? quos constat senes admodum operam dedisse literis, & adeo flagrasse dicendi cupiditate, & ille superior Censorius annum natus, sextum & octogesimum, iuuenili tamen animo in discendo persisteret. Vticensis uero in ipsa curia dum Senatus cogeretur græcos libros lectitabat. O uerè sapientissimos homines quos à colendis his literarum studijs, quæ omnium utilissima esse intelligebant, nullum unquam tempus abstraxerit, nullum negocium auocarit, non denique ætas iam ingrauescens retardarit, Age uero quid de Anaxagora Philosopho dicemus? qui patrimonium amplissimum amicis suis largitus est, ut liberius Philosophiæ uadere posset? Quid Democritus Abderites cuius pater adeo diues fuisse dici-

tur,

tur, ut epulum Xerxis Persarum regis exercitui dare potuerit. nonne discendi gratia tot ac tantis spretis diuitijs, patriam deseruit & diuersas mundi regiones peragrauit? Nec mehercle Megarensis Euclides silentio prætermittendus est, qui usque eo discendi cupiditate flagrauit, ut uel capitis periculo, sumpta muliebri stola, noctu Athenas quod Megarensibus erat capitale, commearet, ut Philosophantem Socratem audiret. Quantus autem fuit Cleanthis ardor in literis? quanta industria? qui cum usque eo mendicitate premeretur, ut ne cibi quidem facultas suppeteret, nocturno tempore ad aquam è puteis hauriendam operam suam locabat, ut eo saltem quæstu inopiam sustentaret. unde etiam uulgò phreanteles appellatus est. interdiu uero principem stoicorum Zenonem audiebat. Quid uero dicam quantam obscurissimis hominibus, & humili loco natis, gloriam afferre soleant literæ? Quis Melesigenem, Homerum ex ignobili genere, imo potius ex adulterio, & incerto patre natum agnosceret nisi Poetica illa diuina, per eum quasi quædam immortalitatis incunabula recepisset, & ad summum quasi perfectionis gradum processisset? Quis Ennium Rudem hominem natum sciret, nisi per doctrinam ad hominum existimationem dimanasset, quem superior Africanus adeo charum habuit, ut eum & ciuitate donarit, & sepulchro suo constitui iusserit. Quid Socratem Phenarete matre obstetrice, & Sophronisio patre Marmorario natum commemorem? qui non nisi propter singularem & admirandam philosophiæ scientiam ad tantum gloriæ lumen euasit, ut nullus unquam fuerit, non solum hominum consensu sed etiam Apollinis oraculo sapientior. Euripidem uero quis ignorat non generis excellentia, sed doctrinæ uera nobilitate inclaruisse? cuius matrem Clito ferunt olera solitam fuisse venditare. Iam uero Demosthenis patrem cultorum uenditorem fuisse memoriæ proditum est, & quid hoc oratore nobilius, aut clarius? ut intelligi facillime possit, ueram gloriam in literis & doctrina positam esse. non in fumosis maiorum imaginibus. Quid Aeschinem tympanistriæ filium Demadem piscatorem, Anacharsim Tartarum, Aesopum, & Epictetum Stoicum ambos seruos, Lucianum Syrum, Lapicidam. Quid innumerabiles alios commemorem? quorum genus obscurissimis ignobilitatis oppressum tenebris, fulgentissimo literarum splendore fuit illustratum. Sed neque tempus, neque latera, neque uox sufficeret, si minimam eorum partem quorum in mentem exempla mihi ueniunt, commemorare uelim, quare mihi modus potius, quam copia quærendus est, cum præsertim huc me cursus orationis, non uoluntas mea detulerit. Incredibile dictu est P.C. quam sæpe mecum admirer antiquorum hominum studium, & diligentiam in perquirendis, & memoriæ prodenda disciplinis, quos non fames, non sitis, non frigus, non immensa pericula retrahebant, nihil erat tã arduum nihil tam difficile, nihil

tam periculosum, quod discendi desiderio non adirent, omnia loca peragrabant omnes regiones in quibus aliquid egregium, & cognitione dignum percipere posse confidebant, quinetiam cibi somnique immemores totas sæpissime noctes, totos dies in literarum studijs consumebant. Itaq; non mirū est, si tantum de se nomen tantum decus, tantam memoriā reliquerunt. Hæc igitur egregiæ indolis adolescentes imitamini, per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quæritis, hęc sunt excelsa hæc magnifica, hæc fama celebrantur, hæc posteritati propagantur, est quidem his studijs magna quædā difficultas & labor prapositus multo sudore, multis uigilijs opus est, omittendæ sunt uoluptates relinquenda studia delectationis, ludus, iocus, conuiuium, uerum inscitia est, honorem aut famam sperare, cum à laboribus, à curis, uigilijs animus abhorruerit, tritissimum est uetustate prouerbium, difficilia quæ pulchra, & uerissime Poeta quidam cecinit.

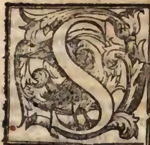
Non datur ad Musas currere lata uia.

Sed mihi omnis ratio est cum uirtute non cum desidia, cum dignitate, non cum uoluptate, cum ijs qui patriæ, qui suis ciuibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno, & conuiuijs, & delectationi natos arbitrantur. Quare moneo uos adolescentes, atque hoc meo iure præcipio, qui dignitatem, qui gloriam spectatis, ut hæc studia literarum, tam ampla, tam diuina, tam immortalia, omni animi conatu, omni labore, omni industria complectamini. Nam quem generosum animum, labor, quamuis immensus possit, ab his tantis præmijs remorari? cæteros pudeat umbras hominum, inutilia terræ pondera, qui seipsos ita prosternunt, atque abijciunt, vt corporis tantum voluptatibus inseruientes, nihil vnquam eximium animo voluant, qui pro vilissimo diuitiarum cœno, praeciosissimos uirtutis vniones derelinquunt, qui more pecudum, ventri somno obedientes, fœdissimis libidinibus, & ocio veternoso marscescunt. qui res fluxas ac fragiles, æternis & clarissimis viris relictis ac neglectis persequuntur, nos uero cogitemus corpus hoc esse mortale, animi uero motus, & virtutis gloriam sempiternam. cogitemus animum nos cum Dijs communem habere, corpus vero cum belluis, quantoque animus corpus pręstantior est, tanto etiam animi ornamenta corporeis ornamentis antecellere, valeant apud vos uota hominum illa, quæ multos vsurpare sæpissime auditis. O si mihi repuerascere liceret, quo ardore animi literas amplexarer. optimum est (aiunt) aliena frui insania, quod alij iam in prouectiori ętate, non fecisse dolent, id vos in ista florenti iuuentute atque adolescentia praeoccupate, nulla sunt alia (mihi credite) præter literas claræ virtutis rudimenta, atque incunabula, quibus animi ad gloriæ cupiditatem accendantur, nihil est in quo flores ætatis vestræ consumentes, vberiorem postea fructum demetatis. Quare agite mecum iuuenes veræ nobilitatis amatores

res, tantum literarum, fructum, tantam vtilitatem, tantam gloriam amplexamini, sapientissimorum hominum vestigijs insistite, ad immortalitatis arcem enitimini. Me vobis ducem, siue mauultis comitem polliceor, atque offero. non omnino pigrum, neq; remissum hortatorem, sed eum qui simul & strenui militis, & boni Imperatoris officia possit exequi, me (vt spero) videbitis. Si vos cœpit vnquam vlla gloriæ atque æterni nominis cupiditas, si studium virtutis ac honoris vnquam oblectauit, si clarissimorum virorum exempla vos commouent, si vos suis illecebris ipsa virtus trahit, ad verum decus, incumbite per Deos immortales, spretis & conculcatis voluptatibus, in hoc optimarum artium studium, quod & viuentibus vobis summos dignitatis gradus, acquiret, & facto functis nominis vestri memoriam, æternis monumentis consecrabit. vos vero P.C. & ciues nobilissimi egregiam prolem vestram si quam habetis huic gloriæ destinate, cum nutricis lacte facite, vt bonarum quoque rerum scientiam complectātur, nihil vnquam in vita felicius discitur, quam quod ab ipsa statim infantia discitur, nec quicquam tenacius hęret, quam quod rudibus annis semel perceptum est, sed nihil opus est vos adhortari, cum sponte vestra satis accensos esse uideam. Quare finem dicendi faciam, si prius vnum illud addidero, quod vt spero postea melius intelligetis, nihil mihi magis esse in optatis, quam vt liberis vestris, vt omnibus bonis, vt tolli Reip. quantum ingenij facultas potest, maxime prosim ad hoc negocium amore patriæ, quam salute propria chariorem habeo, vobis ita decernentibus accesi, nec me profecto res vlla potuisset ad tantum laborem impellere, præter hanc meam summam erga patriam charitatem, quo munere omni studio & industria, vt quam fieri poterit optime fungar, diligentissime prouidebo, Itaque vos P.C. obsecro atque obtestor, quod tamen libentissime vos facturos certum habeo, ne meum hunc animum tam promptum ac paratum ad huius Reip. vtilitatem contemnatis, sed in dies magis atque magis vt iam cœpistis auctoritate vestra fateor gratia subleuetis. Ego his testibus qui præsentes sunt, omnibus illud de me polliceri non dubitabo, quantum humano consilio ac labore fieri potuerit, nihil me prætermissurum quod quidem ad prouehendas bonas literas & inflammandos ad disciplinas adolescentium animos pertine e uideatur, quod si meæ diligentiæ vestra quoque autoritas, suffragrata fuerit, nullus erit (vt opinor) tam iniquus iudex, quin ex hac re plurimum huic nostrę ciuitati censeat vtilitatis accessurum.

DE GRAMMATICÆ ARTIS excellentia, ad Senatum Populumque Mediolanensem.

ORATIO XX.



SI quis est uestrum Patres Conscripti, uosque cæteri ciues honestissimi, qui forte miretur, me qui iam duos ab hinc annos hanc publicè docendi atque humaniores literas profitendi prouinciã eo animo reliqueram, ut ad iuris ciuilis studium, quod omnium opinione putatur esse grauius atque præstantius me transferem, subito nunc immutata uoluntate, ad eandem illam, quam antea reliqui disciplinam profitendam descendere, is si mei consilij causam, rationemque cognorit, profectò, & id quod facio probabit, ex hac nostra quam à pueris secuti fueramus liberali sane scientia, nullam neque utiliorem humano generi, neque honestiorem existimabit. Nam cum sextum, ut opinor (ab hinc annum in hac amplissima ciuitate nostra, cum adhuc admodum essem adolescens ex amicorum sententia ludum aperuissem, & non tantum priuatim, sed etiam publicè Mediolanenses adolescentes ita erudire instituissem, ut nemo prorsus diligentiam aut assiduitatem meam desideraret, multumque ex diurni, & nocturni laboris. ut suscepto negocio plane satisfacerem, per annos quattuor suscepissem, secutum est, deinde perniciosum tempus illud, cum hæc ciuitas propter assiduum bellum quod à Carolo Quinto Cæsare inuictissimo, permultos annos in Taurinis contra Gallos gestum est, grauissimis tributis atque exactionibus assiduè uexaretur, quo quidem tempore nulla neque publicè neque priuatim, erat studiorum cura aut gratia. Nam bello occupati principes literarum studia negligebant, neque debita professoribus præmia reddebant. Ciues autem propter crebras tributorum exactiones pecunijs exinaniti, etiam filiorum erudiendorum curam abijcere cogebantur, quinetiam in adolescentium animis (ut fit) in eiusmodi temporibus, ardor ille discendi pristinus penè extinctus esse uidebatur. Quæ cum ego neque obscura, neque incerta uiderem, nullusque omnino tãtorum finis malorum appareret, & iam me satis in hac arte docendi nominis & gloriæ consecutum existimarem, cæpi de mutanda uitæ ratione cogitare, meque totum iuri ciuili perdiscendo tradere, uidebam

enim

enim me adhuc admodum esse iuuenem, ac penè adolescentem, quippe qui nondum octauum, & uigesimum annum attigissem. itaque sperabam facilè posse, si legum studia fuissem amplexus breui tempore Iurisconsultus euadere, quod meum consilium cum amicis omnibus placuisset, & plerique me sponte mea satis incitatum impellerent, Ferrariam eo animo profectus sum, vt magnum illum Alciatum ibi profitentem audirem. Ac primo quidem Alciati copia atque elegantia delectatus, deinde etiam ipsorum Iurisconsultorum ueterum, quibus nihil purius aut politius inueniri potest, eloquentia captus, egregiam mihi operam in iure præstaturus uidebar. Sed postquam Bartolos, Alexandros, Paulos, Iasones uoluere cœpissem, Dij boni quem mihi metum quem horrorem suis commentationibus incusserunt? quantas mihi talium uerborum insolenti tenebras offunderunt? nihil enim in eis purum nihil elegans, nihil candidum, sed omnia horrida, squallida, tenebricosa inueniebam. qua re factum est, ut animus meus, qui in artis oratoriæ iucunditate, & poeticæ amœnitate, a lacte nutricis educatus antea fuerat, ab eo scientiæ genere penitus refugeret. hac igitur spe destitutus, ad eam quam antiqui illi sapientes maxime excoluerunt, diuinarum atque humanarum rerum scientiam, animum intendere, cœpi, quippe qui præclare intelligerem, unam eße Philosophiam, quæ omnium laudaturum artium procreatrx ac regina merito dici possit. Sed in hac etiam re multum mea me fefellit opinio, quam enim cultam ac nitidam me uisurum eße scientiam existimabam, eam omnium maxime inquinatam atque sordidatam reperi, tam enim fœdis atque insolentibus uerbis, tam inauditis atque portentosis uocabulis Philosophi nostræ tempestatis utuntur, ut paulo delicatores aures, sonum illum tanquam Cyclopicum omnino refugiant, ac nullo modo ferre possint. Quæ cum omnia mihi præter spem atque opinionem euenißent, diutius mecum cœpi cogitare, quanam eßet huiusce rei causa, quod duæ nobilissimæ omnium artes iurisprudentia, & Philosophia tam incultæ tam sordidæ uiderentur, tandem intellexi eorum hominum qui artes istas nostra & patrum nostrorum memoria professi sunt imperitia atque ignorãtia hoc accidisse, qui cum grammaticas rationes neque scirent, neque percipere curarent, fœdissima Barbariæ libros omnes referserunt hæc enim quæ Grammatica dicitur, una scientia est, quæ cæteras omnes ingenuas artes, non solum nutrire atque educare, sed etiam excolere atque exornare mirifice soleat, & quę non tantum reliquarum principium atque fundamentum est, uerum etiam condimentum suauissimum. Atque ut nullus cibus tam preciosus inueniri potest, qui si sale careat aliquam in se suauitatem habere uideatur, ita nulla scientia ope Grammaticę destituta, splendorem aliquem aut nitorem habere potest, & quemadmodum præstantia hominum corpora, illota facie & laceris, inquinatisque

natisque

natisque uestibus, dignitatem omnem ac uenustatem amittunt, ita iurisprudentia & Philosophia, ceteraque liberales scientiæ, nisi à Grammaticis subsidia sibi atque ornamenta petant, ut omni lepore, atque gratia careant necesse est. cum igitur nostri temporis iurisconsultos, & Philosophos, non alia de causa tam ieiunos, tam sordidos, tam denique Barbaros esse intelligerem, nisi quia latine loqui nunquam didicissent, eosque ipsos, qui inter eos, maxime barbari sunt aduerterem, suspicere tamen eum, atque admirari si quem sui ordinis paulo cultius, atque elegantius loquentem audirent, statui nequaquam mihi famam inconstantiæ pertimiscendam, si quod plerique sapientes fecisse perhibentur, postquam errorem meum cognouissem, ad pristinam vitæ rationem iterum me conferrem, eamque artem repeterem atque colerem in qua & à pueritia nutritus educatusque fuissem, & quæ mihi longo tempore magnos, atque uberes fructus, neque parum honoris attulisset, & quæ denique cæteris omnibus ingenuis artibus maximum lumen atque ornamentum afferret, cum præsertim ac una ratione maximam hominibus nostris utilitatem afferre me posse intelligerem, ut percepta diligenter à me Grammatica, possint excultiores atque elegantiores ad legum & Philosophiæ studia peruenire, ut tandem si quo modo fieri potest, omni relicta barbariæ, incipiant iurisprudentes atque Philosophi, pure ornateque dicere. Hoc sane consilium meum bonis omnibus, atque intelligentibus uiris maxime probatum iri confido, atque illis præcipue, qui politæ orationis suauitatem & oratorium splendorem iam aliquo modo degustarunt, sed ex omnibus (ut ego quidem arbitror) ij maxime nostram sententiam laudare, atque in cælum tollere non desistent, qui quantum utilitatis ex hac arte, quantum decoris, quantum ornamenti, non ad eos tantum qui illam audiendo, & legendo perdiscunt, sed ad eos etiam qui docendo exercent, peruenire cognouerint. Hæc autem ideo coram nobis P. C. cæterisque ciuilibus commemoranda mihi censeo, non quia nos hac nostra disputatione indigere, aut artem hanc in ista ętate magnopere curare oportere existimem, sed ea potissimum de causa ut cum luce clarius intellexeritis, multo referre plurimum, uel potius caput esse omnium à teneris annis optima iecisse fundamenta resque Grammaticas diligentissime percepisse, nobiscum ipsi uestra summa prudentia atque sapientia gaudeatis, qui tam prompti atque alacres peritos huius artis professores, qui liberos uestros & uniuersam Mediolanensem iuuentutem, in hoc humanitatis genere diligenter exerceant, & communi consilio conducere, & pro meritis benigne remunerari soleatis, de qua re dum paulo fusius, aliqua commemoro, quæso uos pro incredibili humanitate uestra ut orationi meæ patientes aures accommodetis. Ego quidem Patres Conscripti uerissimum illud semper existimaui, quod omnium præstantissimus,

mus, & acutissimus Philosophus Aristoteles, in Ethicis suis scriptum reliquit, in omnibus rebus expotendis tria esse præcipue quæ considerari atque expectari debeant, primum utrum ea res, quam nobis amplectendam proponimus, honesta sit an turpis, deinde, utrum utilis an inutilis, postremo utrum iucunditatem in se aliquam habeat, an potius molesta, atque odiosa sit. quod si in una re aliqua concurrant hæc omnia, ut eadem & honesta & utilis, & iucunda, tum uero nemini dubium esse, quin ea maxime sit ab omnibus expetenda tantoque etiam magis, quanto reliquis, & honestior & utilior & iucundior uisa fuerit. Quæ cum ita sint, quis est omnium qui dubitare possit, quin ea quæ ingenuarum artium prima numeratur, quam à literarum nomine Grammaticam appellare maioribus nostris placuit, ambabus (quod aiunt) ulnis suscipienda, atque complectenda sit? nam si honestatem quærimus, quid arte illa honestius excogitari potest, sine qua nihil certo sciri, nulla scientia recte percipi potest? & quæ nisi cæteris liberalibus artibus, tanquam lumen aliquid præluceat reliquæ omnes cæcæ penitus, obscuræ, incultæ, atque obsoletæ reperiuntur? si uero quis utilitatem intuendam censeat is cogitare debet, quicquid ex omni studiorum genere haberi solet utilitatis, huic uni totum referri acceptum oportere, quæ nisi præcesserit frustra quis in alijs studijs elaborabit, ut enim substructionis atque nauigij fundamentum stabile, atque firmum esse oportet, alioquin in ædificio quicquid superstructum fuerit, derepente corruit, nauigium autem uitiato fundo facile mergitur, ita nemo præstans in aliqua liberali scientia, potest, euadere, nisi prius hac arte percepta solidum ad reliquas gradum efficiat, quod si quis etiam iucunditatem requirat, is certe reperiet, omnem prorsus uoluptatem atque oblectationem, quæ summa atque incredibilis ex ingenuis artibus, & ex authorum intelligentia, quod præcipuum Grammaticæ munus est, prouenire solet ab hac una scientia, tanquam à perenni quodam fonte manare. Sed quoniam nonnulli nescio, omni malitia impulsi nostram hanc artem quasi uilem & abiectam contemnere, atque irridere solent, ideo sigillatim hæc omnia quæ proposui tractanda atque diligenter excutienda esse censeo, ut hęc quę in aliquorum animis iam penitus insedit atque inueterauit opinio, per me si fieri potest euellatur, & tandem omnes intelligant, quam magna, quam honesta, quam diuina sit hæc scientia. Nam si nobilis ideo medicina existimatur, quod ægris corporibus aliquando pristinam ualetudinem restituat, si ideo iuris prudentia laudatur quod lites dirimere, & de pecuniarijs controuersijs recte disceptare doceat, quanti tandem ars illa extimāda est, quæ rudes adhuc & in choatos planeq; imperfectos puerorū animos ita instituit & informat, ut primo literarum figuras agnoscere, & syllabatim dictiones componere incipiant, deinde per gradus quosdam atque regu-

las progessi, pure & candide loqui, atque emendate scribere discant, postremo tantum efficiant, ut excellentissimorum authorum scripta per se intelligere, atque omnem antiquitatis memoriam euoluere possint? quæ cognitio quantum & honestatis & utilitatis in se habeat, quis est adeo rerum ignarus quin intelligat? nam si nullum maius malum quam ignorantia atque insipientia est, quemadmodum in legibus Platoni, atque in Tusculanis Ciceroni sapientissimis uiris placet, & si tantum inter eruditum hominem, & literarum ignarum interest, quantum inter uiuentem & mortuum, quod Aristotelem respondisse dicunt, quid illa præstantius, atque honestius arte fieri potest, quæ nos à grauissimo omnium ignorantiæ malo liberat, & eruditionem hoc est ueram uitam elargitur? quod enim unius hominis non aliorum animantium proprium est. ut animi sensa loquendo possit exprimere, in eo genus humanum, hæc scientiam tantopere adiuuat ut id & prudenter & eleganter efficere possint. ipsa uero per se bene loquendi prudentia tanti semper extimat fuit, ut maximo quique ingenio uiri, summo studio atque labore eam assequi contenderint, & in alijs maiorem in modum suspexerint, quin etiam permulti homines atque nationes, ob hanc unam, maxime causam, immortalem sibi gloriam acquisiuerint, quis enim Atticorum leporem atque elegantiam non celebrat? ut etiam iam olim prouerbio iactentur Attici sales. atque Attica eloquentia? Quid de Romanis hominibus loquar? qui quamuis ab infantia statim latini sermonis qui natiuus illis erat splendorē imbiberent, eos tamen maxime suspiciebant, qui politius atque candidius quam alij loqueretur, hinc illi Catuli, Lælij, Crassi Cornelij, quos etiam ipse Romanæ parens eloquentię Cicero, uel ob hanc unam uirtutem maxime celebrat quod bene loqui latine putarentur. quid enim in homine magis honestum, atque admirandum est quam ornata & polita oratio, & sermo nulla in re rudis? Iam uero recte scribendi ratio tanti facienda est, ut ea quæ quasi præclari interpretis uice fungatur nulla enim ferè difficultas in eis intelligendis esse solet, quę cum recta ratione scripta proponuntur. ad contra quas tenebras, quam obscuritatem, quas difficultates uitiosa scriptura legentibus inducit? quod si iam à priscis illis temporibus rectam scribendi rationē librarij tenuissent multo certe faciliorē in authoribus interpretandis uiam habere mus, nūc propter eorum imperitiam, qui clarissimorum hominū scripta describere consueuerant, in eas angustias deuenimus, ut plerosque locos ex authoribus, tam Græcis quam latinis nequaquam interpretari possimus, sed in eis diuinare nobis necesse sit, Age uero quam honestum illud, est ac dignitatis plenum, tam uaria poematum genera cognoscere, tot exempla, tot historias ediscere quibus & mores componere, & maximam in gerendis rebus acquirere prudētiam possis, illa enim huius artis officia pracipua sunt ut literarum

vsum

vsum edoceat, linguam nostram expoliat, scribendi rationem ostendat, Poetas enaret, res antiquo tempore gestas aperiat. Itaque nemo sane mentis dubitare potest, quin non tantum honesta sit, atque utilis, sed etiam humanæ uitæ prorsus necessaria atque ideo cum omnes intelligant, tam summi, quam infimi homines, quicunque modo facultates aliquas habent filios suis magistris erudiendos tradunt, neque ingenuum aut nobilem quemquam existimant, qui huius scientiæ rudis omnino reperiatur. uident enim atque sentiunt id quod maxime perspicuum est, neminem esse qui disciplinam ullam aliam acquirere possit, nisi prius huic nostrę diligentem operam nauet, neque sane quisquam est, quin intelligat, quanto quis in hac arte peritior fuerit, tanto ei faciliorem esse uiam, ad reliquas omnes percipiendas. Quod si ex scientiarum cognitione, quod omnibus planum atque manifestum est, magnę prouenire solent utilitates, à qua id arte reliquæ acceperunt, ut humano generi utiles esse possint, eam profecto cæterarum omnium utilissimam, vt iudicemus necesse est, cum pręsertim hæc sola sine reliquis, plurimum tamen decoris atque emolumenti afferre potest, at uero cæteræ omnes huius ope destitutę suum munus tueri nullo modo possunt, cum igitur hæc una scientia sit, quæ rudes animos ad humanitatem informet, quæ puerorum os tenerum atque balbum figuret, quæ ad auctorum intelligentiam inducat, quę mores instituat, prudentiam acquirat quæ nisi custos & moderatrix reliquis accesserit, aut nullo modo percipi possunt, aut certe squallidæ, ieiunæ, incultæ, horridæ, denique omni decore atque gratia spoliatæ uidentur. poterit necuiquam dubium esse, quin omnium utilis atque honesta sit? Quid quod ex nulla penitus scientia tanta voluptas percipitur? Proh Dij immortales quod ingenium, quæ facultas dicendi, quę à quoquam excogitata oratio, minimam posset eius oblectationis partem exprimere, quæ ex legendis authoribus, & euoluendis antiquorum scriptis emanare, atque in animum nostrum influere solet? quid enim summorum poetarum lectione iucundius? in quibus & clarorum hominum laudes, & improborum uituperationes, belli togæque, præcepta utilissima, & locorum amænissimas descriptiones, & perturbati maris horrorem, & pugnarum horribilem strepitum, & ducorum uictum per cruentas cædes, exultantem uictoriam, & cadentium hominum eiulatus & principum uirorum cum Deis congressus, atque confabulationes & æquatam cælo uirtutem uidere licet. quis aut sonus? quæ harmonia? qui concentus egregiorum carminum modulatione dulcior? certe neque in diebus festis celebrandis, neque intempestiuis conuiuijs, neque in alea, neque in rusticanis amænitatibus, neque in amore ulla tanta oblectatio est, quanta in Poetarum scriptis euoluendis. Ipsa porro rerum antiquarum cognitio, quę legendis historijs acquiritur, quantæ tandem iucunditatis, atque uolupta-

tis est? mitto enim hoc loco dicere, quod uerissime Cicero pronunciauit, historiam esse testem temporum, lucem ueritatis, uitam memoriæ magistram uitæ, nunciam uetustatis, ut siquis nesciat, quid antequam natus sit acciderit, is semper esse puer uideatur. quid antiquitatis commemoratione dulcius? quid historia iucundius in qua pura est, atque illustris claritas in qua distinctæ ornatæ narrationes habentur, & regiones sæpenumero, atque pugnæ describuntur, interponuntur etiam conciones, & cohortationes nihil in ea falsi, nulla suspicio gratiæ, nulla simultatis, & exitu plerunq; tali concluditur, ut expleatur animus iucundissima lectionis uoluptate, At fortasse insurget aliquis, qui ipsam quidem per se Grammaticam, & honestam, & utilem, & iucundam eße fateatur, atque ideo cognitionem eius liberalem, atque ingenuam haberi sed tamen eius professionem, vt ieiunam, & tenuem cauilletur, neque ullam penitus eße dicat in docenda Grammatica dignitatem. huic igitur etiam opinioni quantum est situm in nobis occurrere tentemus neque enim (vt plerique existimant) tam angustis finibus Grammatica continetur, ut nihil aliud quam recte loquendi & scribendi scientiam complectatur, sed eius uirtus, tam late patet ut uerear ne si eam exprimere uoluero permultos qui nunc Grammaticorum nomine, subnixi atque tumidi ambulant, christas (quod aiunt) deponere cogam quæ si recte reputare uoluerint, intelligent profecto tantum abeße ut hoc tanto nomine digni sint, ut etiam absint ab eo quam longissime, nam cum reliquæ artes suis finibus, non sane amplissimis coerceantur, hæc una tantum extenditur, ut reliquas omnes complexa esse neque ullis terminis circumscribi, sed omnem infinitatem peregrinari uideatur, quod etiam primo de Oratore Cicero fatetur cum esse Grammaticæ pene infinitam uim, & materiam affirmet neque enim Poetas tantum, atque historicos legisse sufficit, sed omne scriptorum genus excutiendum illi est, qui se Grammaticum profiteri uelit, aut Grammatici nomen relinquendum, noscenda est omnis historia, notanda sunt pene singula uerba, quæ frequenter ius ab authoribus sumunt, percipienda est etiam Musica, & de metris Rythmisque recte poßit indicare. Quid de syderum ratione commemorem quam siquis ignoret quomodo quæso Poetas intelliget, qui vt alia prætermittam oportet eße Gramaticum in declarandis temporibus utuntur? quin etiam Philosophiæ non ignarum oportet esse Grammaticum, cum in omni ferè carminum genere plurimi loci reperiantur, ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetiti: Iam nisi tanquam digitos nomenque suum, Rhetorum figuras & ornamẽta dicendi, Dialecticorũ rationes & argumenta tenuerit nullo modo poterit in authoribus interpretandis integram præstare operam, quid quod ex medicinæ scientia, & iurisprudentia multa inueniuntur à Poetis ex historicis decerpta, quę si quis earum artium

penitus ignarus & rudis sit, qua ratione rectè poterit interpretari? Quis igitur eos ferat qui hanc artem, & tenuem ac ieiunam cauillatur, quæ (ut ait Quintiliannus) nisi reliquis scientijs fundamenta fideliter iecerit, quicquid superstruxeris corruet, quæ necessaria pueris est, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, & quæ uel sola omni studiorum genere plus habeat operis quam ostentationis. Est igitur quiddam maius quam plerique homines opinentur, sese Grammaticum profiteri nam apud antiquos quicunque hoc nomine dignus habebatur, is de omni scriptorum genere iudicabat, unde & Critici fuerunt appellati, quod in discernendis aliorum scriptis, suo iudicio uterentur. Quo quidem ita seuerè sunt usi ueteres Grammatici Quintiliano teste, ut non uersus modo censoria quadam uirgula notare. & libros qui falso uiderentur inscripti tanquam subdititios submouere familia permiserint, sibi, sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Quid quod multi Grammatici reperti sunt, qui Philosophorum, Medicorum, & Iurisconsultorum libros, luculenter, & ingeniosè sunt interpretati? Nam Ioannes Grammaticus cognomento Philiponus, multa Aristotelis opera fideliter exponit, Didimus autem Alexandrinus qui propter assiduum studium, & indefessum laborem Adamantinus, & Chalcenterus appellatus fuit, & Zenocritus cous, & Aristeas Rhodius Calcagninus insignis Grammaticus, multos ex iure ciuili titulos, una cum ipsis legibus, & nonnullos ex Aristotele libros interpretatus est, Quid in Cælij Rhodigini lectionibus antiquis, annon omnium scientiarum quasi gemmulæ quædam elucent? Nos etiam anno superiore Paraphrasin in quatuor Aristotelis de cælo libros, & duos de generatione & interitu confecimus, quæ propediem (ut spero) uulgabitur. At contra maximos in alijs scientijs & facultatibus uiros ab hac nostra professione non abhoruisse satis constat, si quis enim ueterum monumenta scrutari uelit, inueniet profecto summos illos Philosophos, Aristotelem, Theophrastum Theodectem. Stoicos plerosque in hac arte docenda, atque tradenda se frequenter exercuiße. Quid quod Iulium Cæsarem summum illum Imperatorem, qui totum terrarum orbem suis uictorijs illustrauit, cuius animi sublimitas (ut ait Plinius) omnium capax fuit, quæ cælo continentur accepimus non solum de hac arte copiosè conscripsiße, sed etiam ad minutissimas eius partes excutiendas demisiße? Hoc idem P. Nigidius. M. Varro, M. Messala. C. Plinius, multique alij præterea ex ipsa nobilitate Romana clarissimi uiri facere, quę res apertissimè declarat hanc professionem semper habitam fuisse liberalem cum præsertim à priscis illis temporibus inter ingenuarum artium professores, etiam Grammaticos fuisse connumeratos satis constet. Nam illos etiam accepimus, qui primi Romę per huius artis ad hominum cognitionem famamque peruenerunt. Seruium

uium Nicanorem Aurelium, Opilium, Antonium, Gniphonem, magno in honore habitos. proditum enim est ipsum etiam Ciceronem, cum iam in foro & causis floreret, & omnium Oratorum ætatis suæ princeps haberetur, nobilissimoque præturæ munere fungeretur, ad Antonium Gniphonem audiendum frequenter accessisse, & pręterea Curtij Niciæ consuetudine mirifice delectari solitum, Nam Crates Mallotes, qui Grammaticæ studium primus in orbem intulit, Atistarchi æqualis, nobilissimus sane fuit, quippe qui Attali regis legatus antea fuerat, uerius autem Flaccus tanta beneuolentia populi Ro. docuit, ut non aliter atque Imperator quispiam egregius in foro statuam meruerit. Sed quid singulos commemoro? cum uniuersos simul Grammaticos, non semel à summis Imperatoribus, atque Principibus honestatos fuisse legamus? Nam Iulius Cæsar uir omni laudum genere cumulatus cum iam in Rep. princeps unicus, atque dictator esset, Grammaticos omnes qui eo tempore Romæ profitebantur ciuitate donauit, cuius liberalitate imitati Seuerus & Antonius, omnes qui hanc artem docerent, à publicis muneribus, immunes ac liberos esse uoluerunt. Sed longe maiorem Grammaticis honorem & utilitatem Antonius ille Pius principum omnium dignissimus exhibuit, qui omnes ubicunque docerent, ab omnibus tributis, atque exactionibus prorsus immunes esse constitutione sua pulcherrima atque sanctissima stabiliuit. Age uero quantus demum honor ille existimandus est, quo nostrum ordinem diuinus Imperator Constantinus affecit? qui non solum res nostras atque fortunas immunes ac liberas, sed etiam nos à priuatis quasi castos Musarum Sacerdotes, maxime ijs qui nos læderent, proposita pœna prorsus inuiolatos esse noluit, iussit enim eos arbitrio iudicis puniri, à quibus nostri ordinis homines aliquo modo uexati fuissent. Quid quod M. Antonius Imperator qui Philosophus cognomento dictus est Frontonem præceptorem suum Consulem creauit? Quid? annon eandem consulatus dignitatem Gratianus Ausonio Burdegalensi Magistro suo tradidit. At fortasse dicet aliquis, hæc quidem antiquis illis temporibus accidisse; nostro uero tempore paruo esse in honore Grammaticos. Verum si quis diligenter aduertat, eos profecto intelliget, qui hoc nomine digni sunt, non minoris hoc tempore fieri, quam olim apud ueteres habiti sint, ut enim Hadrianum prætermittam, quem non ita pridem Carolus Imperator ex obscuro loco natum ad Pontificatus maximi dignitatem euexit, ut nihil de Politiano Calderino Beroaldo Cælio commemorem qui patrum nostrorum memoria maxime floruerunt. Quid Baptista Egnatio nostro tempore clarius, quem annos iam amplius quadraginta publice docentem summis honoribus Venetorum Respub. persecuta est?. Quis Romulum Amaseum eloquentissimum grammaticum non celebrat quem nuper Fernesius Cardinalis, magnis propositis & ad opes, &

ad dignitatem præmijs Romam accersiuit? Quid de Lazaro Bonamico dicam? ad quem Patauij profitentem, non tantum ex tota Italia, sed etiam ex Germania, cæterisque ex gentibus magni concursus fiunt. Quid Alexandrum Guarinum commemorem, qui quamuis non ualde Grammaticus sit, tamen ab Hercule secundo Ferrariensium Principe magnos honores atque dignitates quotidie consequitur, nam & principis consiliarius est, & honestis plerunq; legationibus fungitur, nefas esset profectò in hac cõmemorationis parte Riccium meum prætermittere, qui cum uir eiusmodi sit, ut quauis amplissima dignitate dignus esse uideatur, ab eodem principe Ferrariensium non quidem pro meritis amplo, sed tamen honesto stipendio susceptus cum tota familia sustentatur. Nostrum etiam collegam Othonem Lupanum, quem præsentem astare uideo, uirum certe non tantum in grammaticis, sed etiam in alijs scientijs peritißimum, duos ab hinc annos quamuis ob bellorum tumultus admodum concussa esset Respub. tamen à Senatu nostro scimus omnes satis amplo stipendio conductum fuisse, qui in hac ciuitate literas humaniores profiteretur. De me autem nihil opus est dicere, quem uir integerrimus Philippus Saccus, Senatus princeps itemque sanctißimus Antistes, Angelus Arcimboldus Nouariensis Episcopus, qui duo Gymnasio publicò præfecti sunt, ex totius ordinis Senatorij consensu, penè inuitum ac repugnantem ad hunc amplißimum (ut ego quidem iudico) dignitatis gradum euexerunt. Sed quid exemplis opus est? cum in omnibus fere ciuitatibus magno precio uirtutem hanc extimari uideamus? Proh Deum atque hominum fidem, erit ne quisquam tam rerum ignarus, tam amens, tam nullius neque consilij, neque intelligentiæ, qui grammaticæ profeßionem improbare audeat? quæ nos ab ignorantię tenebris prima liberat? quæ nos ab immani atque agresti uita ad ciuilem cultum, atque humanitatem reuocat? quæ mentes atque animos nostros ad omnem uirtutem atque honestam actionem conformat? Quod enim uitæ genus? quæ conditio? quæ uiuendi ratio reperitur, cui non utilis maximè Grammatica sit? nam siue malitiam exerceas, siue mercaturam sequaris, siue teipsum demiseris, ut officina aliqua contentus sis, hęc te semper scientia plurimum adiuuabit, quod si maiora quædam aggredi uolueris, & ad res gerendas, aut Rempub. administrandam animum tuum applicueris. non tantum tibi utilis sed etiam neceßaria erit ista scientia, quam enim Reip. partem literarum omnium expers homo sustinere potest? Quid de scientijs illis dicam, ad quas aspirare omnes intelligo, Rhetorica, Dialectica, Iurisprudentia, Medicina, quę si Grammatica non sit, nullæ prorsus esse possunt. Itaque mihi libet exclamare: O uitæ Grammatica Dux, scientiarum omnium indagatrix, expultrixque ignoran-

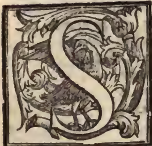
tiæ, quam enim sine te obscura quam rudis, quam imperfecta, quam denique calamitosa esset hominum uita. Te certe quoniam pro dignitate, nulla est tanta dicendi uis, tantaq; copia quæ satis laudare atq; extollere possit, te (inquam) ante omnes ingenuas artes, tanquam humano generi maximè propitiam atque salutarem Deam, tota mente atque animo semper colemus, & uenerabimur. Tu nostros animos ex altissimo domicilio, depressos atque istis corporis compagibus alligatos, erudiendos prima suscipis. Tu nos ad humanitatem princeps informas tu linguam nostram blesam & balbutientem, ad pure loquendum prima resoluis. Tu literas informare, atque scriptis mandare quæcunque mente concipimus, sola condocesacere potes. Tu igitur sola totum terrarum orbem regis ac gubernas. Quis enim sine te Iurisconsultus quis Medicus, quis Mathematicus, quis Reipub. administrator, quis Princeps, quis Legislator? annon omnia prorsus in tenebris, iacerent, nisi tuum lumen accederet? Tu tuo diuino fulgore cuncta collustras, tu mores hominum componis, tu uitæ rationem instituis, tu priuatam domum custodire, tu ciuitatem regere doces, per te animi sensa dicendo exprimimus, uerum à falso distinguimus, res obscuras, atque ab ipsa natura inuolutas indagamus. Tu nobis aditum in cælum patefacis, per te denique cælum, terras, maria, cognitione comprehendimus, O diuina atque admirabilis scientia, O mentis nostræ clarissimum lumen. O uitæ humanæ præcipua moderatrix, tu mihi magistra, tu patrona, tu domina dum hoc cęlo fruar eris sempiterna. Agite ergo generosa, uos autem iuuenes appello, quos hæc omnium præstantissima doctrina numine afflauit suo. per Deos immortales animum erigite, totis remis uelisque ad hanc contendite, quæ auro splendidior, margaritis preciosior, æthere ipso clarior est. Quod ita facillime facietis, si uos famæ, si gloriæ, si dignitatis aliqua cura cæperit, nihil enim est, quod maiores uobis honores, maius emolumentum, maiorem celebritatem afferre possit, quam si uos ita literarum studijs dederitis, ut nullum frustra tempus conteratis. En aperta uobis uia est me socium aut comitem assumite, non uos somnus non uoluptas, non frigus, non calor, ab hoc tam præclaro incepto retrahat, non uos labor ullus absterreat, animi uestri præstantiam, atque pulchritudinem intuemini, quam nisi hac doctrina excolueritis, omnino prorsus euanescet. Hæc una dignitatis, atque nobilitatis uia est, non enim ij nobiles existimandi sunt qui preciosis atque auaritis uestibus induuntur, & qui aurea monilia collo circumponunt, sed qui uirtute sua se suosque pro uirili parte conantur illustrare, ad quam quoniam hæc nostra quam profitemur scientia uos facillime perducere potest, ita mentem, atque animum ad eam percipiendam applicare debetis, ut nihil sit quod ea uos magis moueat, atque

que delectet, ita enim facile fiet, ut uobis maximam gloriam ac dignitatem, parentibus uestris solatium, & animi quietem & patriæ decus & ornamentum, inimicis mærorem, amicis lætitiam comparetis. Reliquum est P. C. uosque cæteri ciues nobilissimi qui me uestra præsentia tam benignè decorare, & tam attentè audire uoluistis, ut non quas debeo, quod penè esset infinitum, sed gratias agam, cum præsertim nulla ratione referre possim, nisi fortasse uos, ut parentes patriæ decet, quæ in Rempub. beneficia conferuntur, in uos ipsos collata existimetis, hoc enim pacto me omni cura, studio, diligentia polliceor effecturum, ut erudiendis assidue iuuenibus, & officio meo diligenter, & integre præstando, uobis & cumulate satis factum, & abunde relatam fuisse gratiam à me iudicetis.



DE VARIETATE

ORATIO XXI.



I quantum animi mei sensus celeres & varij sunt ad cogitandum, tantum etiam uberes & copiosi essent ad explicandum, sperarem profectò, quæ mihi de varietate dicenda proposui, non minus eleganti politaque oratione complecti, quam eadem suaui iucundaque cogitatione concepi. sed tam veloci præcipitique cursu mens mea per infinitatem naturæ summa cum iucunditate peregrinatur, vt vix ea uolando satis aduertere possit, in quibus eius interpres oratio linguaque versatur, quod nisi iucundissimus conspectus uester concitatæ menti meæ quasi frenos inijceret, sine dubio iucunda hæc & maximè uaria, quam hodie sum habiturus oratio mihi tota excideret. Itaque ne forte animus tanta rerum uarietate distractus à proposito longius euagetur, facite quæso, ut mihi silentium & audientia uestra suffragetur. Non enim de re vulgari aut inani, sed de ipsa beatitudine uerba facturus adueni, quam res omnes, tanquam extremum bonorum, & finem suum expetunt, de qua cum tam uarias ac multiplices inter se hominum eße opiniones uideam, perlongo sanè tempore mecum hæsitant, quæ potissimum & tam diuersis opiniomibus mihi sequenda eße uideretur, aut cui sententiæ tanquam certiori adhęrescerem. Alios enim esse intelligebam, qui finem bonorum eße dicerent, secundum naturam uiuere, sic affectum, ut optime affici poßit, ad naturamque accommodatißimè, quam opinionem à Stoicis acceptam carneades accutisßimè defendebat, alios, qui ita sentirent, nihil eße bonum præter scientiam, quod Herillus affirmabat, alios qui securitatem, quæ est animi tranquillitas, quam appellant euthymian, tanquam summum bonum amplecterentur, ut Democritus alios, qui ad corporis & animi uoluptatem omnia referrent, ut Cyrenaici, atque Epicurei. alios, qui doloris uacuitatem extremum fœlicitatis eße statuerent, ut Hieronymus Rhodius, fuerunt etiam, qui uoluptatem censerent ad honestatem adiungi poße, ut summa felicitas existeret, quod Calliphoni, Dinomachoque placuit. sed qui melius sensiße uidentur, ij corporis & externa bona cum honestate copulata summam efficere beatitudinem censuerunt, ut Academici atque Peripatetici. Ego uerò tandem post frequentes & diuturnas animi agitationes, diligentißimè perspectis & cognitis aliorum opinionibus in eam sententiam

tentiam discessi, ut existimem, nihil aliud esse finem bonorum ac beatitudinem, quam summam uitæ iucunditatem in uarietate collocatam. quę mea sententia ne fortaßse cuiquam uestrum aut mira propter nouitatem, aut absurda propter discrepantiam ab alijs, esse uideatur, rationes & argumenta, quæ me in eam quasi inuitum & repugnantem pertraxerunt, breuiter explicare constitui. uos quæso diligenter attendite. rem enim peruulgatam illam quidem, & ab omnibus ferè cognitam, sed tamen quod mirum est, à paucis animaduersam, & adhuc à nemine penitus hoc modo tractatam audietis. Ac primum quidem nullum esse hominem tam alienum à ueritate, tamque auersum à communi sensu arbitror, quin illud mihi concedendum esse statuat. à iucunditate beatitudinem separari nullo modo poße, cui tanquam pars quædam siue species suo generi subiecta est, ut nihil sit beatum, quod idem non etiam iucundum sit. nam si quis omnem uitæ iucunditatem auferat, quæ beatitudo uel pars beatitudinis poterit existere? quis est. qui beatus appellari possit, si uitam agat prorsus iniucundam? quænam in miserijs & calamitatibus uita dici beata potest? ualeant enim hac in parte stoici, qui minutis quibusdam & contortis conclusiunculis asserunt etiam in tormentis & cruciatibus uirum sapientem omnino beatum eße. qui dicunt etiam in Phalaridis taurum beatam uitam eße descensuram. meo quidem iudicio longè melius ille Terentianus Pamphilus, qui Deorum uitam propterea sempiternam esse arbitratur, quod uoluptates eorum propriæ sunt. nam si beatitudo poßet in calamitatibus & miserijs aliquando reperiri, certè Dei immortales, qui perpetuò beati sunt, & æuo sempiterno perfruuntur, interdum in miserijs esse uellent. quod quam absurdum sit, quis est, qui non intelligat? exulant enim à Deorum uita calamitates omnes atque miseriæ, neque ibi potest ullus esse dolor, aut tristicia, ubi sempiterna iucunditas est, & leticia. maneat igitur hoc fixum, & probè stabilitum, non posse beatitudinem à iucunditate separari. quod si probare potuerimus iucunditatem omnem esse in uarietate constitutam. nimirum id erit perfectum & conclusum, quod initio nobis placere diximus, nihil aliud esse beatitudinem ac summum bonum, quam uitæ iucunditatem in uarietate positam, quo igitur potissimum argumento probari potest, nihil esse iucundum, quod non ipsa uarietate commendetur? Satis hoc quidem apertè declaratur eo, quod omnibus in rebus, ut etiam orator testatur, similitudo est satietatis mater. nihil enim tam iucundum est aut suaue, quod si semper simile sit, & nihil unquam uarietur, non illico molestiam afferat. idem semper cibus nauseam creat, eadem semper oratio sensum aurium non mediocriter uexat. quid in reliquis rebus, nonne cum eadem sæpius iterantur, maximum semper secum afferre fastidium solent, unde tritum illud est sermone prouerbium; Crambe bis posita mors. at sine ulla du-

bitatione remota est omnis à beatitudine molestia. cum beatus ille dicatur, qui sit omnibus bonis cumulatus nullo adiuncto malo. quare iucunditatem eam, quæ beatitudo nominatur, in uarietate positam esse necesse est. quam rem Mimus etiam ille peruulgatus affirmat; Nihil iucundum, nisi quod commendat uarietas, & Aristoteles primo Rhetoricorum his quidem uerbis; & commutatio res est iucunda. nam commutari naturæ accommodatum est. quod enim semper idem est in exuperantiam transit, & præsentem habitum corrumpit. unde bene dictum est; omnium rerum uicissitudo iucunda. Est autem uarietas (sicut ait Cicero) latinum uerbum. idq; propriè quidem in disparibus coloribus dicitur, sed transfertur in multa disparia. uarium poema, uaria oratio, uarij mores, uaria fortuna uoluptas etiam uaria dici solet, cũ percipitur è multis dissimilibus rebus, atque hæc quidem est illa uarietas de qua nos loquimur, quę semper cum uoluptate iucunditateque percipitur: in qua positam esse beatam uitam, non tam rationibus, quæ firmissimæ sunt atque apertissimæ. quam etiam exemplis penè infinitis & euidentibus ac manifestis intelligi potest. Nam Deus ipse beatus & æternus ita statuisse perspicitur, ut propter uarietatem natura non tantum sensus omnes exteriores visum, auditum, odoratum, gustatum, tactum, sed etiam interiores, communem sensum, uisionem, cogitationem, memoriam, mentem denique ipsam mirificè delectet. atque à rebus hisce caducis & fragilibus, quæ maximè uariæ sunt, ad æternas illas & immortales, quæ nullo sensu corporis, sed tantum intelligentia comprehenduntur omnes cogitationes nostras subducat, vt animus tandem hoc mortali corpore solutus, & quasi carcere cæco liberatus in cælum subuolans, in illa diuinarum atque immortalium rerum uarietate purissima cum uoluptate conquiescat. hac ductus ratione Plato censuit oculos nobis ad Dei cognitionem esse duces optimos, qui cum opera Dei aspectabilia, tam pulchra, tamque uaria conspiciunt, diuinam sapientiam & potestatem admirati, cogitant quanto pulchrior, quantoque magis uaria sit illa ratio perfecta, mensque sempiterna, quæ procurat cælestia maxime, deinde in terris ea, quæ ad homines pertinent. Quid est enim in hoc toto Mundi complexu, atque in omni rerum uniuersitate quod non à rerum omnium conditore Deo uarietate quadam distinctum ac perpolitum sit. Nam si liber ab ipsa prima causa bonorum omnium procreatrice principium ducamus, & eius opera præstantissima quasi per transennam breuiter percurramus. sic enim facilè intelligemus non tantum in procreatis rebus, sed etiam in ipso Deo quandam esse uarietatem, in qua sit omnis felicitas atque beatitudo. tradunt enim sanctissimi religionis interpretes, unum quidem esse Deum, sed in tres tamen personas distinctum, ut una sit omnino diuina natura, variæ uero personæ. patrem ipsum uniuersitatis aiunt esse qui mentem siue

filium unicum ab æterno genuit, atque omnes illi perfectiones attribuit, in eo que tanquam in horto quodam amænissimo maxime uarias ac diuersas, & ab omni parte perfectas rerum omnium ideas ac species quasi conseuit, unde Platonici non sine maxima ratione commoti mentem illam Iouis paradisum appellare consueuerunt. filium autem dicunt esse, qui genitus à patre sapientiam omnem ab initio secum habuit. ut hæc omnia, quæ sunt in uniuersa mundi machina ad idearum exemplar, & pulchritudinem uariaret, atque conformaret. in quibus omnibus quanta sit uarietas, nemo est, nisi plane cæcus, quin apertissime uideat. Spiritum denique tradunt esse, qui res omnes à diuina illa mente procreatas fouet, alit, auget, & per omnes mundi partes infusus totam, ut ait poeta, molem agitat, & magno se corpore miscet. quem ipsius mundi esse animum ac uitam rectissime Platonici censuerunt. Porrò Deus ipse uarijs etiam nominibus delectari respectu nostri magnopere uidetur: nam Hæbræi rerum diuinarum eruditissimi homines tradunt plurima quidem esse Dei nomina sed præcipua decem, quæ tanquam numina quædam in res procreatas influunt, ac primo quidem in nouem intelligentiarum ordines, & beatorum choros, deinde in cælestes globos, & fixas stellas, atque erraticas, tum in homines, postremò in alias res omnes, ut ab illis diuinis nominibus res singulæ uim atque uirtutem accipiant. quam rem etiam M. varro uidetur attigisse, cum ait, sicut omnes animæ reducuntur ad unam animam mundi siue uniuersi, ita Deos omnes referri ad unum Iouem, qui idem Deus sub uarijs colitur nominibus. hac penè eadem ratione Themistius Philosophus Valentem Imperatorem (ut Sozoneus scribit) ab impia Christianorum persecutione retraxit. cum ad eum scripsisset, propter uaria de religione dogmata crudelem esse non oportere. quandoquidem plusquam trecentarum sectarum uarietas in Deorum cultu reperiretur, & unusquisque pro dogmate sectaque propria in diuersa uariaque sententia consisteret ac perseueraret. Atque hoc ipsi Deo longe gratius esse, dum non facile cognoscitur, & uarijs modis magnifice glorioseque colitur. quibus Themistij rationibus multo mitior in christianos Imperatorum factus esse dicitur. Iam quantam Dæmonum, & Angelorum multitudinem, quantamque uarietatem Deus procrearit testes sunt omnes Theologi ueteres, qui prope innumerabiles eorum myriades esse tradiderunt. non enim tantum supra totius mundi ambitum, in conspectu diuinæ maiestatis atque sapientiæ summa cum lætitia semper exultantem incredibilem angelorum, feliciumque animorum multitudinem astare dicunt, sed etiam singulis cælestibus globis, & sideribus ac stellis quasdam præesse motrices intelligentias uolunt, quæ certa quadam ratione perpetuoque ordine cælum in gyrum torqueant, quin etiam elementis, & mixtis corporibus, & regionibus & urbibus, & denique singulis hominibus genios custodes assignant,

signant, quorum non una sed maximè uaria sit natura nam alios esse dicunt igneos, alios aereos, alios aqueos, alios denique terrestres. in quibus permagnam etiam morum uarietatem constituunt. Sed hæc quę sunt obscuriora dimittamus, quæ sensum omnem effugiunt, & cogitatione tantum apprehenduntur, ad ea ueniamus quæ sensibus ipsis percipere, atque indubitatis argumentis quasi manibus ipsis tenere possumus. quis est enim, qui cum oculos ad cœlum extollit, non eius uarietatem, & multiformem aspectum admiretur? nam usque eo uarium ac multiplex cęlum est, ut in eo summa cum uoluptate siue Deus, siue natura lusisse uideatur. quot enim sunt in octauo globo stellæ fixæ, quamque inter se diuersæ ac uariæ? quibus innumeras animalium effigies, rerumque cunctarum impressas esse, argumentis, ut ait Plinius, indicatur. quoniam inde deciduis rerum omnium seminibus innumeræ (inquit) in mari præcipuè, ac plerunque confusis monstrificæ gignantur effigies. quot deinde sphæræ cælestes plurimum inter se dissimiles? quam varia stellarum errantium vis atque natura? quam multiplices in his inferioribus rebus effectus stellæ producunt? in hac enim una re omnis astrologorum ars permagna sanè perque obscura summa cum animi contentione occupata est. quæ comites etiam alias, quæ Mathematicæ uocantur, in magna uarietate uersantes ad se trahit. quanta uerò admirabilitas est cælestium rerum, ut perpetuo gyro tanta machina contorqueatur, & erraticæ stellæ singulæ suos ac maximè uarios motus habeant, & modo ad Septentrionem modo ad Austrū uergant, tum occultentur, tum rursus aperiantur, tum abeant, tum recedant, tum præcedant, tum subsequantur, tum celerius moueantur, tum tardius, tum omnino ne moueantur quidem sed ad quoddam tempus insistant. Iam Sol ipse luminum omnium moderator & parens quot & quantas tum in cęlo, tum reliquis mūdi partibus uarietates efficit? dum orbem illum uarijs distinctum signis quem Zodiacum appellant, quotannis totum illustrat. nam modo uernam temperiem summa cum amœnitate nobis affert, dum Arietem, Taurum, Geminos peruagatur. modo æstatem torridam maturis frugibus inducit, dum Cancrum, Leonem, Virginem peragrat, modo fertilem autumnum efficit, dum in Libra, Scorpio, Sagittario spaciatur, modo sæuam nobis atque horridam hyemem longius abscedens relinquit, quo tempore Capricornum, Aquarium & Pisces breuissimo die percurrit. Quid climatum varietatem commemorem, quibus dies & noctes penè quotidie commutantur? Quid diuersas, & maxime varias mundi regiones persequar, cum, ut ait Poeta.

Quinque zonæ cęlum teneant, -- quarum una corusco
Semper sole rubens, & torrida semper ab igni
Quam circum extremæ dextra læuaque trahantur

Cærulea

Cærulea glacie concretæ, atque imbribus atris,

duæ uero tantum sint habitabiles, hæc, quam nos incolimus, & altera quam Antipodes tenere dicuntur. hęc autem omnia. quæ cęlo continentur, tam multiplicia tam uaria, continuo mundi motu, syderumque influxu & uario lumine sapientes homines regi atque guberbari uolunt. Age uero Luna, quæ stellarum omnium infima est, & humoris atque adeo generationis domina, quantas singulis mensibus uarietates ostendit? semper enim aut augetur, aut senescit, & modo curuata in cornua, modo æqua portione diuisa modo, sinuata in orbem, maculosa, eademque subito prænitens, immensa, orbe pleno, ac repente nulla. Atqui supra Lunam, ut eruditissimi viri statuunt, æterna sunt omnia, immortalia ac beata. nihilque inter ea traditur esse, quod non uarietate mirificè delectetur. Quare sine ulla dubitatione concludendum esse uidetur, in una uarietate summam esse beatitudinem. Quid enim opus est, ut ad caducas fragiles, continenterque mutabiles res descendam, & elementorum instabilem naturam, maximamque uarietatem persequar? inter quæ tamen perpetua quædam concordia discors, & discordia concors esse perspicitur. nam ignis calor cum aere conuenit, siccitas ab eodem discrepat. aeris humor aquam attrahit, calor aquæ repugnat. aquæ frigus terræ amicum est, humor inimicus. quæ quamuis omnia aliqua ex parte repugnantia sint, & multum uaria ac diuersa, tamen ad corporum omnium reliquorum generationem bene conueniunt. nullum est enim omnino corpus præter illud cæleste, quod nõ ex quatuor elementis constituatur. Iam illa quæ in sublimi aere fiunt, quę græco nomine Meteora nominantur, & à quibusdam imperfectè mixta corpora, quam diuersa, quam uaria sunt? quanta in rore, pruina, niue, pluuia, grandinibus, tonitruis, fulgurationibus, fulminibus, nebulis, uentis, cometis, ignibus per aerem discurrentibus, cæterisque eius generis non solum quotannis, sed etiam singulis pene diebus & noctibus uarietas apparet? Quid de maris natura multiplici, de fluxu atque refluxu, de aquarum mirifica uarietate dicam? sunt. n. alibi sulphureæ, & calentes aquæ, alibi frigidæ alibi salsæ, alibi dulces, alibi salubres, alibi pestilentes, marinę, lacustres, fluuiatiles fontanæ, palustres, puteales pluuiæ innumerabilium penè generum. adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium riparum uestitus uiridissimos amænissimas lacuum piscationes, irrigationesque pratorum. Quid terra uniuersa, locata in media sede mundi, solida & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. nihil sanè opus est, ut ea recitem, quorum uarietas in omnium conspectu posita est, ut montes, campos, nemora, syluas, uineas, arua, uillas, urbes, ædificia, quæ nemini penitus ignotum est, quam inter se uaria, quam diuersa

sint. Quid marmorum, saxorum, lapidum, gemmarum, metallorum uaria genera proferam? ex quibus quam uaria sibi homines instrumenta confecerint, & quam ad uarios usus accommodarint, nimis longum esset enumerare. nam sine ferro, ære, plumbo uix ullum opus effici commode posset, ut omnis penè opificum uarietas, quam propè infinitam esse omnes intelligunt, eis metallis debeatur, aurum autem atque argentum cum multis alijs usibus accommodatur, tum uerò nummis, & pecunijs conficiendis omnem humanarum actionum uarietatem uariè regit & gubernat. uerum ut ea quæ nutriuntur, & aluntur etiam attingamus, in herbis anni unius interuallo & nascentibus & intereuntibus, quantum uarietatis inest? quanta amænitate prata uirentia, uarijs floribus uarijsque coloribus distinguuntur? quis est, qui non summopere lætetur, cum uideat ea, quę terra nascuntur, tam uarijs formis ac figuris esse distincta cum intelligat herbarum tantam & tam uariam esse uirtutem ut ad omnia ferè morborum genera sint utiles & diuina quadam prouidentia progenitæ. plures ad uescendum aptæ sint, plures uarios ex se fructus, uariasque fruges proferant. nam quis non uidet, quot sint frumentorum, leguminum, seminum, quæ uel sua sponte nascuntur, uel hominum industria coluntur, species? licet hortos bene cultos, & herbescentem ex se uiriditatem fundentes contemplari, licet arua sata segetesque iam flauescentes, & maturas spectare, licet colles apricos uerno tempore cum genitalia semina ui noui caloris excitantur, intueri, sequuntur frutices & arbores, quæ non solum uarijs generibus inter se discernuntur, sed etiam in unoquoque genere perquam uariæ sunt, ac diuersæ species. quod elegantissime Virgilius in Georgicis ita expressit;

Præterea genus haud unum nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec idæis Cyparissis,
Nec pingues unam in faciem nascuntur oliuæ
Orchades, & radij, & amara pausia bacca.
Pomaque & alcynoi syluæ, nec surculus idem
Crustumijs, syrijsque pyris, grauibusque uolemis,
Non eadem arboribus pendet uindemia nostris
Quam methymnæo carpit de palmite lesbos.

Et non ita multo post, sic ait;

Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sint
Est numerus.

Quid pomorum? quid nucum? quid frugiferarum arborum quanta est dissimilitudo? quam multiformes, quam uarij fructus? neque sanè minor, atque haud scio an etiam maior in animantibus uarietas inuenitur. nam, ut omittam, alias uagas cælo frui libero, alias nantes, & aquarum incolas esse alias in terra tantum nutriri, alias denique quasi ancipites

cipites modo in aquis, modo in terra uiuere, quid in auibus, uolucribusque quam uaria est natura? quot earum species? quot formæ? quot figuræ? quam inter se uariæ, quamque diuersæ? quin etiam non modo in formis nulla similitudo conspicitur, sed neque in pennis ac plumis ipsis mirifica quadam colorum uarietate distinctis. At uero in piscibus cæterisque omnibus, quæ in mari, quæ in lacubus, quæ in fluuiis, quæ in fontibus, quæ in stagnis, quæ in paludibus degunt, quam multiformis natura sit, nemo est quin intelligat. quin terrestres bestias uel feras, uel domesticas perquam uarias esse planum est ac manifestum, quibus homines uariè utuntur, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad uehendum, partim ad corpora uestienda, neque tantum genera ipsa, sed in singulis generibus species sunt maxime uariæ. quam enim multiplices equi? quam uarij canes? quid illa uarietas in bestijs quantopere delectat? quod aliæ corijs tectæ sunt, aliæ villis uestitæ, aliæ spinis hirsutæ, pluma alias, alias squamma uidemus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum? Sed iam sentio me nescio qua uarietatis dulcedine distractum longius abiisse, tempus est, ut ad homines ipsos ueniamus, & quanta sit inter eos uarietas consideremus, quamuis enim omnes rationis sint participes, & hac in re similes esse censeantur, tamen neque corporis, neque animi similitudinem seruant. Mirum enim hoc profectò est, neque sine diligenti consideratione prætermittendum, quod in tanta hominum multitudine, qui Europam Africam, Asiam incolunt, & siquis est alius in toto terrarum orbe locus habitabilis, nequaquam duo reperiri possint, etiam si gemelli nascantur, tam inter se similes ut non aliquo tamen signo distingui ualeant. omnino Deus ipse, cum animal hoc prouidum, sagax, multiplex acutum, memor plenum rationis, & consilij, quem uocamus hominem præclara quadam conditione generauit, quanti uarietatem faceret, apertè declarauit. cum enim ex tot animantium generibus atque naturis hominem solum participem rationis & cogitationis, cum cætera omnia sint expertia, conformarit, & omnibus hominibus eandem formam, eandemque faciem affinxerit, tanta tamen singulos uarietate discreuit, ut unus ab altero facilè dignoscatur. atque in corporis quidem partibus non alia de causa tantæ sunt opportunitates, habilitatesque nisi propter earum uariam uim atque potestatem, in quibus etiam instrumenta sensuum oculi, aures, nares, palatum lingua, uarias nobis rerum scientias, atque differentias afferunt, eadem etiam uarietas in uocibus & locutione sentitur, ut frequentissimè cum aliquos inter se loquentes audimus, quã uis ipsos non uideamus, tamen ex sermone ipso alterum ab altero dignoscamus. ut interim de linguarum uarietate nihil dicam, quæ quanta sit, quis est, qui nesciat? Mithridatem Ponti regem mirum quiddam præstitisse legimus,

vt duarum & uiginti linguarum uarietatem intelligeret, neque tantum diuersi populi, & longinquæ nationes uarie loquuntur, sed frequenter accidit vt in eadem regione magna sit in parum distantibus locis loquendi uarietas. Iam uerò de animis & uoluntatibus, uerissimum est illud, quod ait Cicero; vt in corporibus (inquit) magnę dissimilitudines sunt sic in animis existunt maiores etiam uarietates, ut non sine causa tritum sit iam sermone prouerbium; Quot homines, tot sententiæ, & Persius iure optimo clamet;

Mille hominum species, & rerum discolor usus;
Velle suum cuique est, nec uoto uiuitur uno.

neque malè uarietatem hanc animorum ad palatum transtulit Horatius, cum ita inquit;

Tres mihi conuiuæ propè dissentire uidentur
Poscentes uario multum diuersa palato.

Idem Horatius totam primam cantionem suam in ea re consumit, ut ostendat uarias hominum esse uoluntates, uariaque studia. nam alij dignitates & honores exquirunt. Remp. administrant, magistratus ambiunt, alij ludos & publica certamina consectantur. alij rem militarem amplectuntur, alij mercaturam exercent, & diuitijs inhiant, alij nihil uenatione iucundius arbitrantur, alij re sua familiari delectati uiuunt in agris, & agriculturæ dant operam. sunt qui literarum studijs immorantur, sed etiam qui se totos uoluptatibus & ocio dedant. nam quid explicare contendam, quantum artes & scientiæ uarietatis habeant? testes sunt ipsi artifices & periti homines, qui suis in artibus perquam uarijs singuli quotidie noui aliquid excogitant, & tamen se nunquam ad earum perfectionem omnino peruenisse & agnoscunt, & confitentur. testes sunt omnes quicunque animaduertunt, opera ferè quotidie noua reperiri. quæ uarietas extrinsecus etiam in uestibus apparet. neque enim tantum à nationibus, populis, gentibus, ordinibus, Sacerdotibus, profanis, rusticis, ciuibus, cuiusque generis hominibus uestes uariantur, sed etiam in unaquaque domo ac familia pro cuiusque arbitrio atque libidine, uel longę, uel breues, uel latæ, uel angustę, uel nigræ, uel candidæ, uel dubio uarioque colore conficiuntur. Quid dicam de moribus ætatum, sexuum, ordinum, nationum? quantum inter adolescentem & senem interest? quantum inter marem, & fœminam? quantum inter pauperem & diuitem? quantum inter græcum & barbarum? Quin etiam animus, qui maxime simplex esse uidetur, tamen in duas partes uarias, & plurimum inter se distantes diuisus est, hoc est in rationē & appetitum. quæ duæ partes inter se perpetuo quodam certamine digladiantur, & contendunt. appetitus enim varijs assiduè perturbationibus & motibus rationem quasi de gradu deijcere tentat, dum, aut nimis effuse lætatur, aut uehementiori ægritudine contrahitur,

bitur, aut acriori libidine incitatur, aut nimio metu deprimitur, contra uerò ratio tanquam domina conatur exultantem, & imperium renuentem appetitum sibi subijcere. hinc uariarum uirtutum & uitiorum seminaria. quoties enim ratio superat, uirtutes & praeclarae actiones prodeunt, & maximo quodam splendore praefulgent. quoties autem appetitus superior fit, uitia statim emergunt, & uirtutes omnes obruunt. ita fit in animo perpetua quaedam pugna, in qua si ratio denique uictrix fuerit, animum uagum & liberum tandem in aeternam illam domum, & caelestem uarietatem iucundissima cum uoluptate perducit. Ipsa uerò degendae uitae ratio quo magis uariatur, eo iucundior esse solet, itaque nemo est, qui in eadem actione, quamuis honestissima iucundissimaque sit, diutius perseuerare possit atque illi foelices existimantur, qui tantas opes habent, ut arbitrio suo modo in urbe, modo ruri, modo in uno loco, modo in alio uiuere commodè possunt. Quid in dicendi facultate, quàm grata est, & quam iucunda uarietas? quis enim eum aequo animo potest audire, qui eodem semper tenore, atque eadem uoce uerba faciat? quis contra cantus uaria orationis pronunciatione dulcior inueniri potest? quid suauius quam acutae crebraeque sententię? quid admirabilius, quam res uario splendore illustrata uerborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? quin uocem, uultum, gestum, pro rebus quę dicuntur, & aguntur uariare plurimum iuuat. Iam musicae cantiones, & harmoniae, quo magis uarię sunt, eo iucundiores & suauiores habentur, qua de causa tot & tam uaria musicae artis instrumenta reperta sunt. Quid spectacula? quid ludi publici? quid magnifici apparatus? quid conuiuia? nonne quanto magis uariantur, tanto plus commendationis & admirationis in se habent? Quaere in sacris anniuersarijs, in celebritatibus, in diebus festis, in nuptijs, in rebus denique omnibus, quae uel religionis uel consuetudinis, uel laetitię gratia comparantur, nihil omnino reperies, quod sine uarietate laudetur. Quaere inter lusus puerorum, amores adolescentium, actiones iuuenum, uota senum, maximam ubique uarietatem inuenies. Quaere inter agricolas, inter urbanos, inter milities, inter principes, denique inter homines cuiusque generis ubique certe uidebis gratiarum omnium matrem atque dominam esse uarietatem. Sed quid moror in medium muliebre genus adducere? de quo poeta praestantissimus ita Virgilius clamat; Varium & mutabile semper Faemina. Quamuis enim hoc propter iratam Aeneae discessu reginam Didonem quasi in faeminarum uituperationem poeta dixisse uideatur, tamen illud certum & exploratum est, nullam in mulieribus esse gratiam, nullam uenustatem, nullum decorem, nullam denique iucunditatem, nisi uarietas eas exornet, & amabiles efficiat. hoc in uestibus earum maxime uarijs, uarijsque coloribus depictis, in capitis ornamen

tis, in aureis redimiculis, in torquibus, in baccatis monilibus, in armillis, in annulis, in uarijs gemmis ac lapillis, in margaritis in omni denique mundo muliebri facile perspicitur, cui quidem ornamentorum uarietati si corporis uenustas & pulchritudo, quæ in proceritate in conuenientia partium, in coloris suauitate posita est, accesserit, tum uerò nullum spectaculum magis iucundum, nulla res magis conspicua, nihil quod magis animos alliciat, & amoris illecebris ad se trahat, inueniri potest. Ex hac autem de qua iamdudum loquimur uarietatis commendatione factum est ut cum aliquam rem aut hominem uehementer laudare uolumus, eum uarium & multiplicem appellemus, ita Virgilius de agricolarum felicitate;

At secura quies, & nescia fallere uita,

Diues opum uariarum, ita Cicero de Platone suo, quem unum omnium maximè admiratur, quem Deum Philosophorum uocat, quem ubique miris in cælum laudibus extollit; Plato (inquit) uarius & multiplex, & copiosus fuit, & de Socrate sic ait; tum uero eloquentia, uarietate, copia quam se cunque in partem dedisset omnium fuit facile princeps, ipsius autem Socratis disputationes uehementer in eo laudat, quod uariæ, & diuersæ, & in omnem partem diffusæ fuerint. cum igitur omnibus in rebus quæ intelliguntur, & quæ sentiuntur, quæ sempiternæ sunt, & quæ mortales, quæ simplices sunt, & quæ coagmentatæ quę animatæ sunt, & quæ inanimatæ, quæ ratione utuntur, & quæ non utuntur, maxima quædam, & admirabilis uarietas esse uideatur, & sine uarietate nihil omnino sit, quod aut gratum, aut iucundum esse possit, nemini profecto dubium esse debet, quin omnis fœlicitas, omnis uitæ iucunditas, omnis beatitudo sit in uarietate constituta, quam rerum omnium conditor Deus omnibus suis operibus idcirco miscere uoluit, ut eam homines præstanti animo atque ingenio continenter intuentes, etiam animos suos ad illud uarium & multiplex æternitatis exemplar, uarijs artibus, scientijs, & uirtutibus exornarent, & ipsi Deo procreatori suo, qui ideo beatissimus est, quoniam omnem rerum uarietatem perfectissimè intelligit, quam simillimi esse studerent, nihil enim optabilius, quam uarias & diuersas rerum causas effectusque cognoscere, & unde omnis rerum uarietas ortum habeat, quo ue recedat, intelligere, quod ita Virgilius clamando testatur;

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.

hæc uerò rerum causę, uarietatesque tantum ab ijs intelligi possunt, qui sese optimarum artium studijs dediderunt, & qui omnem curam, diligentiam, studium in scientia & sapientia collocarunt. Quamobrem qui hanc ueram & gloriosam animi felicitatem assequi concupiscit, & ea perpetuo frui, cum in pręsenti uita, dum, ut ait poeta, spiritus hos regit artus,

tum

tum in cælo, Deorumque domicilio, cum in illud varium beatorum concilium cætumque proficiscetur, is honestarum rerum uarietatem semper intueatur, eam unam admiretur, suspiciat, amplectatur, & per scientias atque artes ingenuas eam intelligens, bonis & uarijs actionibus exprimat, ac repræsentet. Sic enim demum id assequetur, quod nulli fortasse ueterum philosophorum, falsis opinionibus inhærentium, & qua in re summum bonum esset, nequaquam satis intelligentium, assequi potuerunt.



DE AMORE,

CVM VIRGILII LIBRVM quartum Æneidos iterum publicè interpretaturus esset.

ORATIO XXII.



CVM in omnibus suis operibus Virgilium admirabilem, ac uerè diuinum, si quidem diuinitatis nomen poetæ sibi uendicant, esse semper iudicarim, tum in Aeneidos suæ libro quarto se ipsum etiam uicisse, atque omne suum ingenium, artem, & doctrinam ostentasse, facilè quiuis paulo doctior intelligere potest. Quam enim ingeniosè quam artificiosè, quam doctè in eo uires amoris indicat? quid ad graues illos Didonis affectus. & ad amoris mpotentiam ostendendam hoc Virgiliano poemate fieri potest illustrius, atque euidentius? cum autem uetus opinio sit à priscis illis ducta temporibus, & sapientum hominum consensu approbata eam amoris esse uim quæ cæteras omnes uires antecellat, non alienum ab instituto nostro futurum existimaui, si priusquam ad huius poetæ carminum explanationem uenio, de amore nonnulla præfatus fuero. Qua in re non sanè mihi explicata dicendi ratio proponitur, cum non tantum de amore ipso, sed etiam de ipsius nomine magna sit apud authores controuersia, prius ergo de amoris nomine, postea uero etiam de ipso amore dißeremus. Igitur apud Græcos amor ἔρως, nominatur, quod quidem nomen in Phedro Plato ἀπὸ τῆς ῥώμης, hoc est à robore deductum existimat, quod impetu quodam non ratione mortales ad uoluptatem impellat. Plotinus autem eo in libro, quem de amore composuit ἀπὸ τῆς ὁράσεως, hoc est à uisione deductum ἔρωτα censet propterea quod ex aspectu plerunque nasci solet amor, quod etiam prouerbiali quodam Senario iactatur apud Græcos. ἐκ τοῦ εἰσορᾶν γάρ γίγνεται τοῖς ἀνθρώποις ἐρᾶν, & Propertius eo carmine satis indicat.

Si nescis oculi sunt in amore duces

Quare Iuuenalis quasi prodigium senem quendam refert.

Qui nunquam uisæ flagrabat amore puellæ

In Cratylo uero Plato putat ἔρωτα trahi ἀπὸ τοῦ εἰσρεῖν hoc est ab influendo, quod extrinsecus per oculos in animum influat, Sed pluribus sanè nominibus, apud Grecos amor appellatur, nam etiam ἵμερος, dicitur. quod nomen à ῥεῖν quod est fluo deduci Socrates existimat; quem sanè intemperatum Sophocles appellauit, hoc est ἄκρατον ἵμερον. Quidam etiam πόθον, amorem appellari uolunt uerum in Cratylo Socrates ostendit πόθον, absentis tantum rei desiderium esse, non præsentis amorem, unde sunt qui Apollonium reprehendant super illis uerbis αἰσονίδαο πόθῳ quod πόθον pro amore usurparit. πτέρωτα uero dicunt à cęlestibus appellari, quasi sit alis prȩditus, quod tanquam uolucres, huc & illuc uolitent amantium uota, Propertius uentosas amoris alas appellat. ob inanem credo spem, eius carmen hoc est.

Idem non frustra uentosas addidit alas
Fecit & humano corde uolare Deum

Alexander Aphrodyseus in problematis scribit, ueteres ideo fultum alis amorem finxisse, quod in altum tanquam uolucres amantium uota tollantur, φιλίαν etiam atque ἔρασιν pro amore nonnũquam apud auctores reperire est, Latini uero sine ullo discrimine utuntur amoris uocabulo, siue paruum affectũ indicare siue magnũ uoluerint, & tam honestis, quam turpibus nomen hoc accommodant. Quamuis cum aliquam turpitudinem & obscœnam consuetudinem indicare uelint, amores potius in multitudinis numero, quam amorem appellare consueuerint, uanum quidem & lasciuum amorem etiam in singulari numero dixerunt, sed qui honestum & laudabilem amorem in multitudinis numero expresserit. uix quenquam ex probatis auctoribus inuenies. hoc autem nomen latissimè patet, & ad omne desiderium transfertur, ut in Sexto Sybilla loquens ad Aeneam.

Sed si tantus amor (inquit) si tanta Cupido.
Bis stygios innare lacus, & in eodem libro.

Tendebantque manus ripæ ulterioris amore. quin etiam mortis desiderium amoris nomine Cicero interpretatur ex Aeschilo, amore mortis terminum inquirens mali. Cupido uero & pro amoris Deo, & pro uehementiori appetitu, solet ab authoribus usurpari. Iam uero uis illa amoris intensissima. nomine furoris plerunque significatur, quem Græci μανίαν uocant. quamuis in multitudinis numero politiores scriptores frequentius usurpent, quod eo Catulli carmine intelligitur. Indomitos in corde ferens Ariadna furores. Quod autem etiam cura pro amore, frequenter inuenitur, nemini dubium esse arbitror, quod uel ex huius libri carmine libro, satis intelligi potest;

At Regina graui iamdudum saucia cura, & paulo post.
Nec placidam menti dat cura quietem.

Sed quid amor sit tandem, utrum aliqua natura quæ per se possit esse, ut Deus,

aut

homo, aut demon, an affectio tantum animi quædam non satis inter Scriptores conuenit. Poetæ namque Deum illum esse uolunt omnino qui potestate sua non homines tantum, sed immortales etiam Deos sibi subijciat. unde Euripides eum stolidū & imperitum uocat, qui non amorem maximū omnium esse Deū censet, cuius hæc carmina citantur à Stobæo, ἔρωτα δ' ὅστις μὴ θεὸν κρίνει μέγαν καὶ τῶν ἁπάντων δαιμόνων ὑπέρτατον, ἢ σκαιός ἐστιν, ἢ καλῶν ἄπειρος ὢν οὐκ οἶδε τὸν μέγιστον ἀνθρώποις θεόν. alibi uero scribit idem Euripides non tantum uiros, & mulieres ab amore inuadi solere, sed etiam Deorum animos uulnerari ut ne Iupiter quidem illi resistere possit, sed ab eo frequenter dometur, Hesiodus in Theogonia sua scribit primo quidem factum chaos fuisse, postea terram, postremo amorem prodijsse, Simonides autem ex Venere & Marte natum asserit Acusilaus ex nocte & æthere, Alceus ἐκ τῆς ἔριδος καὶ ζεφύρου, Sappho ueneris, & cæli filium tradit. Cicero de Natu. Deorum libro 3. tres cupidines memorat, quorum primus Mercurio & Diana prima natus dicitur, secundus Mercurio & Venere secunda, Tertius qui Anteros dicitur, Marte, & Venere tertia. Sunt etiam qui Venere & Vulcano genitum amorem uelint, ut Tragœdia nona Seneca testatur. Platonicus uero Phedrus amorem magnum esse Deum in conuiuio Platonis probare contendit. Itaque multis in locis apud antiquos, tanquam Deus colebatur legimus enim Athenis iuxta Palladis statuam etiam amoris simulacrum extitisse, cui non aliter quam Palladi rem diuinam Athenienses facerent, Lacedæmonios uero accepimus priusquam cum hoste congrederentur, amori sacrificare solitos, tanquam is Deus solus uictoriam ac salutem præstare posset. Iam apud Thebanos etiam gymnasium amori dicatum fuisse comperimus, ubi cohors quædam quæ sacra diceretur, ex amantibus, & amatis conflabatur. Maximè uerò omnium Thespienses, & pariani qui in Helesponto sunt, amorem colunt, & omnium Deorum principem habent. Sunt etiam qui Amorem neque Deum neque hominem esse affirment, neque marem, neque fœminam quemadmodum Atheneus libro 13. scribit, ubi plurima de amore tractantur, Fingebant autem puerum, & uolucrem & sagittis armatum quemadmodum elegantissime Propertius libro 2. cecinit, Eubulus tamen neque leuem, neque pennigerum amorem esse dicit. Sed grauem potius & stabilem, & Alexis minime uoluerem esse uult, quamuis ab ignaris pictoribus ita fingatur, sunt præterea qui illum cæcum esse uelint, quia quod ait Propertius, insano nemo in amore uidet, & id Theocriti autoritate probare contendant, qui ita cribat; in Idillio cui θερισταὶ titulus est. τυφλὸς δ' οὐκ αὐτὸς ὁ πλοῦτος ἀλλὰ καὶ ὁ φρόντιστος ἔρως. hoc est non tantum Plutus cæcus est, sed etiam curarum plenus amor, uerum Moschus in eo pulcherrimo carmine quod δραπέτης ἔρως inscribitur. Amorem oculos acres & ardentes, hoc est δριμέα καὶ φλογόεντα ὄμματα

μματα habere scribit neque sane memini legere ubi apud probatos auctores, amor pro Deo cæcus fingatur. At uero quid amor sit optimè Seneca Tragedia nona quæ Octauia inscribitur, his uersibus edocet:

Volucrem esse amorem fingit immitem Deum
Mortalis error, armataque telis manus.
Artusque sacrus instruit Scena face
Genitumque credit Venere Vulcano satum
Vis magna mentis, blandus atque animi calor
Amor est, iuuentę gignitur luxu
Ocio nutritur, inter læta fortunæ bona.
Quem si fouere atque alere desistas cadit,
Breuiq; uires perdit extinctus suas.

Non igitur Deũ, neq; Dæmonem, neq; hominem esse amorem, sed uim quandam mentis atque animi calorem, existimandum est, atque ideo nonnulli dicunt amorem, nihil aliud esse quam boni desiderium, alij uero dicunt appetitum esse fruendæ pulchritudinis, quæ sane definitiones ambæ à Platonis schola profluxerunt, Theophrastus autem eximius Philosophus, qui diuinitate loquendi nomen inuenit, amorem ita describit ἔρως ἐςὶ ἀλογίςου ἐπιθυμίας ὑπερβολὴ hoc est, amor est, eius quæ ratione careat cupiditatis exuperantia, sed difficillimum esse rectè intelligere, quid sit amor Plutarchus ostendit cum scribat amorem ab alijs mentem, quandam siue intellectum, quem ille νόυν uocat existimari, ab alijs diuinam animi motionem, atque Dæmonium, atque alia præterea multa refert, quæ tamen amoris naturam apertè non declarant. Quamuis autem plures amoris species ab aliquibus numerentur, duæ tamen sunt in primis, quæ a Platone atque Plotino celebrentur, alium enim uulgarem amorem appellant, qui ab ea pulchritudine quæ sensu percipitur, oriatur, quam quidem pulchritudinem, uulgarem etiam uenerem appellare solent, alium autem cælestem nominant, qui à diuinarum rerum quę intelligentia cognoscuntur pulchritudine nascatur, & hanc cælestem & diuinam uenerem uocant. Itaque Lucretius Poeta & Philosophus egregius cum hoc intelligeret suum opus ita exersus est, Aeneadum genetrix hominum, Diuumque uoluptas, Alma Venus. In hac enim parte, præclarissime Platonici Philosophati sunt. dum colligunt oculos nobis, ad Dei cognitionem & immortalitatem duces esse, nam cum amor pulchritudinis desiderium sit (vt ait Plato) per huius pulchritudinis, quæ sub sensum cadit, aspectum paulatim erigimur, ad cælestem pulchritudinem atque diuinam, cuius Ideam animo concipientes, admirabili quodam desiderio ad eam trahimur, atque hæc terrena quasi uilia & abiecta negligimus, boc est, quod etiam Paulus Tharsensis, uir sanctissimus ad Romanos scribens ait, diuina mysteria, per harum rerum quæ cernuntur,

considerationem intelligi posse, Vates autem ille diuinus cœlum (inquit) Dei gloriam enarrat, & Anaxagoras ad cœli contemplationem homines esse natos asserebat. Sed ad amorem nostrum reuertamur quem ante res omnes genitum fuisse quidam existimant, unde etiam Phanes dictus est, quod primus apparuerit, qua in sententia Parmènides fuisse uidetur, cum ita cecinerit.

πρώτιστον μὲν ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.

Aristotiles quidem ait Hermotinum Clazomenium, & Parmenidem & Hesiodum statuisse, amorem rerum omnium motricem atque efficientem causam. Plato in conuiuio scribit amorem, in natalibus Veneris, in hortis Iouis, cum Porus Peniæ coniunctus fuisset esse genitum, Sed diuersos animo amores esse consentiunt, omnes, qui tamen ad duas species, quas diximus reducuntur, unde Seneca geminum cupidinem appellat, in œdipo: Concinit tædas geminus cupido, & alibi. Quam uocat matrem Geminus cupido, Nostri etiam Theologi primum illum amorem diuinum mirificis laudibus celebrant, Itaque Dionysius Areopagita cum de sacris nominibus ac diuinis scriberet, amorem nō prætermissit, inde illa eius uerba. θεῖος ἔρως, ἀγαθὸς, ἀγαθοῦ διὰ τὸ ἀγαθόν. *docetque ab amore diuino, bona omnia profluxisse. Mentes uero illas supremi chori, quæ Deum prope contingunt, ab amoris incendio Seraphin nominatas fuisse Hebrææ linguæ periti testantur. Sed plurimum refert, à qua Venere noster amor oriatur, hinc enim omnis uitæ felicitas, & omnis miseria pendet, si quidem omnes naturali quodam instinctu boni amore trahimur, sed à Venere hoc est ab earum rerum quarum amore capimur, pulchritudine plerunque decipimur. hic enim nihil pecunia speciosius esse putat, atque ideo studium suum omne congerendis pecunijs accōmodat, alius amore militiæ ducitur, alius sine literis uitam non uitalem (ut ait Ennius) existimat, plurimi si corporis uoluptatibus priuentur, se miseros esse iudicabunt, sunt etiam quamuis admodum rari qui tanto uirtutis amore flagrent & cætera omnia pro nihilo habeant, neque nisi quantum cogit necessitas, Curent, atque hi soli sunt, quos cœlestis amor ad immortalem gloriam & felicitatem aliquando perducet, hic autem amor ille est, quo refertisunt omnes, & Platonicorum, & Theologorum libri, cuius tam mirabilis effectus, ut animum à corpore prorsus abstrahat, & ad res sublimes, atque pulcherrimas considerandas erigat, cum enim mentis oculis sapientiæ splendorem, intueri quis potest, admirabiles in eo amores excitantur sapientiæ, atque ita rerum altissimarum cogitatione fruitur, ut ad hæc infima stupeat. hoc est quod in Phædone Socrates ait, Philosophorum uitam nihil aliud esse quam mortis commentationem. nam qui alicuius rei amore captus est, de ea semper cogitat, & in ea quasi uiuit, unde Pythagoras dicere solebat amorem unam esse animam*

in duobus corporibus habitantem, hinc est quod Poetę mulieres eas quas amant, uitam suam appellant, ut Propertius.

Quid iuuat ornato præcedere uita capillo?
Teque peregrinis uendere muneribus.

Volunt autem amorem primum ac principalem actum esse uoluntatis, unde uoluntatē amoris efficientem eße causam statuerunt, pulchritudinem autem, quasi materiam quandam ex qua amor generetur, quæ quomodo fiat generatio, sane quam egregie Picus in hymnis suis ita cecinit.

Namque ubi membrorum uultus discordia concors,
Fulserit & grata fuerit compage reuincta
Ipsa oculos afflat subito celerique meatu.
Labitur affecti tacita ad penetralia cordis
Idque trahit ueluti chalibem Magnesia cautes
Et tractum incendit generatque in pectore flammam
Illecebris fotam placidis gratoque decore.

uerum non alia ratione quisquam ab hoc amore uulgari se liberare poterit, nisi id efficiat, quod Architas Tarentinus in eo libro quem περὶ σοφίας *inscripsit præcepisse dicitur, ut ab ipso Deo ad res ab eo procreatas, cogitatione procedamus, rursusque à creatis rebus, ad ipsum Deum reuertamur, cum enim res aliqua pulchritudine sua nostrum animum monet. statim ab ea progredientes cogitare debemus quanto debent ea pulchriora eße, quę non oculis sed intelligentia percipiuntur, rursusque ab illis ad Dei pulchritudinem ascendere, in eaque demum acquiescere, cum ab hoc amore diuino, quemadmodum antea diximus fęlicitas omnis atque beatitudo pendeat. hic autem amor etiam in Deo est, quippe qui (ut Platonici uolunt) amore ductus hunc mundum procrearit, & Aristoteles duodecimo, primæ Philosophię libro primam illam mentem omnia mouere propter amorem censet, Plato in conuiuio docet ab amore, diuina ad homines & humana ad Deos transferri eumque qui harum rerum peritus sit, maximè fœlicem nuncupauit. Clemens Alexandrinus, id in nobis situm esse aßerit, ut amoris diuini periti fiamus. ideo initio eius libri quem pædagogum inscripsit, ita inquit:* τὸ φίλτρον ἔνδον ἀνθρώπῳ ἐστίν. *Atque hic sane diuinus amor tantopere incenditur, ut ab alijs rebus mentem alienet, atque in amatum Deum mirabili quadam potestate transformet, ut Dionysius ecstasin ab eo fieri censeat. hoc illud sanctissimum coniugium animæ cum Deo est, de quo multa Theologi nostri uerba faciunt, & Proclus in hymno ad Lyciem Venerem ita canens* σύμβολ᾽ ἔχων τοεφοῖο γάμου, νεκρῶν ὑμεναίων. *nunquam autem hic amor nimius, aut nimis intensus eße potest, cum reliqui amores, cum intenduntur, magnas animo perturbationes afferre soleant, scribit enim Theophrastus in amatorio libro chæ*

remonem tragicum existimasse amorem, si mediocris sit esse gratiosum, si uero fuerit intensus, molestias & perturbationes afferre quamplurimas, sed neque illud prætermittendum, quod hac una ratione uel maxime cæteris animantibus homo præstat, quod rerum pulchritudinem intelligit, atque eius amore capitur, quod de Officijs primo Cicero fatetur his uerbis, itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem conuenientiam partium sentit. In quarto Tusculanarum libro probatur, aptam membrorum figuram, cum quadam coloris suauitate corporis esse pulchritudinem, animi uero pulchritudinem esse censuit, opinionem iudiciorumque æqualitatem & constantiam, cum firmitate quadam & stabilitate, quæ uirtutem subsequatur, utrum autem à corpore, an ab animo, principium habeat sensilis pulchritudo quæstio est, nam plerunque accidit ut animorum, magis quam corporum pulchritudine moueamur, multique ad amandum magis fœminæ honestate ac pudicitia, quam pro cacitate & lasciuia concitantur, quis enim nisi uilis & perditus homo meretricis amore quamuis pulcherrima sit, capitur? at contra, quemadmodum præclare Lucretius cecinit:

Deteriore fit, ut forma muliercula ametur
Nam facit ipsa suis interdum fœmina factis
Morigerisque modis, & mundo corpore culta
Vt facile insuescat secum uir degere uitam.

Quid quod propter indiciorum uarietatem sæpenumero fit, ut quæ non pulchra sunt pulcherrima uideantur? quod etiam eo carmine Theocritus indicat, πολλάκι γὰρ νῦ ἔρωτι τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται *unde Poliphemus apud Ouidium rigidus homo ita canit*

Barba uiros hirtæque decent in corpore setæ.

apud Persas autem propter summas delicias nihil pulchrum habebatur, quod non molle atque effæminatum esset, At contra Virgilius in hoc libro Didonem fæminam quidem, sed quæ tamen uirile nescio quid præse ferret, non tantum Aeneæ pulchritudine captam inducit, quantum eius fortitudine & rebus gestis, quibus admirata clamat. Quam sese ore ferens, quam forti pectore & armis, & non ita multo post Heu quibus ille, iactatus fatis, quæ bella exhausta canebat. morum enim similitudo ea est, quæ maxime amorem conciliet, non igitur mirum si bellicosa fæmina fortem & bellacem uirum adamarit, nam illam habitu quodam quasi uirili postea depingit. Sidoniam picto chlamydem circumdata Limbo, cui Pharetra ex humero. Erat enim clamys, non muliebris uestis, sed potius militaris, unde Plautus in curculi: quæratis Clamydem & Macheram, hanc unde ad me prouenerit, & ipse Virgilius, in Octauo: Ipse agmine Palas. In medio chlamyde & pictis conspe-

ctus in armis. & Cicero pro Rab. Posth. statuam Scipionis cum clamyde in Capitolio fuisse, & Neapoli Syllam Imperatorem Chlamidatum scribit. sed qua de causa accidit, ut amata mulier longè pulchrior amanti, quam cæteris uideatur? & contra uir armatus amanti mulieri? hoc quidem propter Idæam illam atque formam amatæ rei, quam semper animo uersat amans accidere necesse est. longe enim pulchriores animo formas accipimus, quam quæ oculis subijciuntur, itaque tantum ea cogitatione qua sibi formam absentis amicæ repræsentat, incenditur. ut omnino talem etiam re uera esse, qualem animo concipit existimet. potest etiam in causa esse temperamentorum corporis, atque humorum uarietas, ex nonnulli fœminæ alicuius amore capiantur, quam tamen alij deformem existiment, sic Plato Archianasse Colophoniæ pulchritudinem præcellere omnibus existimabat. sic Aristoteles Herpillidem amicam suam cæteris omnibus, tanquam omnium pulcherrimam anteponebat. Hoc est quod Horatius Sermonum libro primo scribit.

Illuc præuertamur amatorem quod amicæ
Turpia decipiunt cæcum uitia, aut etiam ipsa hæc
Delectant, ueluti Balbinum Polypus Agnæ.

Hinc est quod quidam cæcum amorem esse dicunt, quoniam amantes recto iudicio plerunque priuare solet. Magna sanè atque obscura quæstio est, qua ratione, aut causa fieri possit, ut homines ab amore tantum immutentur, ut non amplius ijdem esse uideantur. nostri omnino Theologi censent prauorum dæmonum maleficijs frequenter accidere, ut quis amore turpi capiatur. Nam sæpenumero uidere licet, non adolescentes tantum ætatis feruore concitatos, sed etiam prouectioris ætatis uiros, licet uxores castissimas & forma præstantes habeant, ita meretricis alicuius petulantissimæ amore detineri, ut ob eius consuetudinem, non tantum uxorem, sed rei familiaris & filiorum curam negligant. ab hac autem Theologorum sententia, non admodum discrepat Porphyrius, qui spiritus quosdam incorporeos ab eiusmodi hominibus attrahi, atque hauriri censuit, à quibus ad amores tam turpes impellantur, nonnulli genios in causa esse uoluere, sunt etiam qui syderum atque astrorum potestati furorem hunc acceptum ferant. sed quis genius, aut quæ astra possunt expertia rationis animalia ad homines amandos impellere? Tradit enim Theophrastus in amatorio suo, puerum quendam Olenium Amphilocum nomine, non mediocriter ab ansere fuisse dilectum, Nicander etiam author est, Nicomedis Bithyniæ regis filium, qui secundus diceretnr Gallinaceo Gallo in delicijs fuisse, Quid quod Clearchus Peripateticus tantum Pauonis amorem in Puellam Leucadiam fuisse memoriæ prodidit, ut puella mortua non amplius uiuere uoluerit. sed eius desiderio uita excesserit? quot exempla Delphinorum à Plinio memorantur, qui puerorum amore capti sint. Sed horum amo

rum

rum nihil aliud certe. quam imaginationem quandam in causa crediderim, qua non homo tantum, sed cæteræ etiam animantes teste Aristotele præstant. capiuntur autem homines amore, obiecta quidem totius corporis pulchritudine, sed tamen propter faciei splendorem maximè, qua in parte magis etiam oculos quam reliqua spectant, nam, ut Aristoteles Ethicorum libro nono scribit, amantibus ipse aspectus charissimus est, ijque sensum hunc præ cæteris expetunt, quod ex eo potissimum amor nascatur. Sed idem Aristoteles à pudore homines in amoris retia impelli subindicat, cum amatores nihil magis in amato corpore, quam oculos respicere affirmet in quibus habitare τὴν αἰδῶ, hoc est pudorem uult, & fuit per antiqua opinio, pulchritudinem aut pudori inesse, aut ipsam esse pudorem, unde maximè tunc incendi amatores Poetæ fingunt, cum amatas uirgines, pudore suffundi uiderint, quod de Lauinia & Turno scribit in duodecimo Virgilius his uersibus.

Accepit uocem lachrymis Lauinia matris
Flagrantes perfusa genas cui plurimus ignem
Subiecit rubor & calefacta per ora cucurrit
Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro
Si quis ebur, uel mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa tales uirgo dabat ore colores
Illum turbat amor. figitque in uirgine vultus,

Ardet in arma magis. Sic etiam Anacreon Teius uirginalem aspectum in puero suo celebrat his uerbis ὦ παῖ παρθένιον βλέπων ad quod allusisse uidetur Phrenicus in Troilo. cum dixit amoris lumen in purpureis splendere genis. Pindarus autem faciei splendorem celebrat in Theoxeno Tenedio, cuius hæc sunt uerba ἀκτῖνας προσώπου μαρμαριζοίσας. uerum non tantum apta membrorum compositione, sed etiam animi qualitatibus. quæ cum aliqua gratia atque uenustate in corporis actionibus splendent, amatores capi non dubium est, sed qua ratione fieri possit, ut quis ab amore liberetur, uaria præcepta dari solent, nam Ouidius cum artem amandi tradidisset, etiam eius remedia uersibus mandare conatus est Galenus autem medicus eximius, & Auicena cum amorem putent uehementem esse animi morbum propterea curandum esse corpus præceperunt, & de curandi ratione non pauca præcepta tradiderunt, Cicero Tusculanarum libro quarto de amatore loquens sic inquit, affecto, hæc adhibenda curatio est, ut & illud quod cupiat, ostendat quam leue, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile aliunde, uel alio modo perfici, uel omnino negligi possit, adducendus est etiam nonnunquam ad alia studia solicitudines, curas, negocia, loci denique tanquam ægroti, non conualescentes sæpe curandus est, etiam nouo quodam amore ueterem amorem tanquam clauum clauo eijciendum putant, maxime autem admonen-

monendus, quantus sit furor amoris, omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla uehementior, alij causas illas præcidere iubent, quibus in amoris laqueos homines incidere plerunque solent ut compotationes & conuiuia, nam (ut ait Comicus) sine Cerere & Baccho friget Venus, ideo noster ingeniosissimus Poeta fingit in conuiuio splendido atque regali, inter lusus & blanditias amoris captam esse Diodonem, sic enim Venus amori filio præcipit.

Vt cum te gremio accipiet lætissima Dido
Regales inter mensas, Laticemque Lyeum
Et dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem fallasque ueneno.

vitanda est mulierum consuetudo, proponenda sunt exempla continentiæ, ut Cyrus apud Xenophontem cum in Assyriorum præda diuidenda, pulcherrima quedam mulier, quæ susiorum regis vxor fuerat, sibi obtigisset eam nec aspicere quidem noluit, ne in aliquam obscænę libidinis cupiditatem incideret, & Alexander ille Macedo cum Darij uxorem, quæ forma cæteras omnes Persicas mulieres antecelleret, eiusdemque regis filias cæpisset, eas honestissimè custodiri iussit, & Africanus Scipio præstanti pulchritudine uirginem hispanam, cum admodum ipse iuuenis esset, sponso suo tamen intactam illibatamque restituit, plurimum igitur prodest uirtutis amor, atque animi propositum, ad insani amoris stimulos auertendos. Sed nihil magis hunc furorem arcere potest, quam si quis cogitet, quæ inde mala proueniant, nam ut ait in Eunucho Terentius (in amore hæc omnia insunt, uitia, iniuriæ, suspiciones, inimicitiæ, indueiæ, bellum, pax rursum. certe amatores uidere licet modo algere, modo æstuare, nunc spei plenos, nunc plane desperantes, denique præcipites in omne facinus, atque illud Plautinum in ore habentes, iactor, crucior, agitor, uexor, ui amoris totus miser, Tibullus sane quanta sit amoris impatientia, quantus dolor his uersibus ostendit,

O ego ne possem tales sentire dolores
Quam mallem ingelidis montibus esse lapis
Stare vel insanis cautes obnoxia uentis
Naufraga quam uasti tonderet unda maris

Menander cum amoris incommoda sensisset clamare non dubitauit φεῦ φεῦ βροτοῖς ἔρωτες ὡς κακὸν μέγα. *heu quã magnũ mortalibus malum amores sunt, quis enim facile numerare possit quot regna subuersa, quot deletas urbes, quot homines trucidatos, quot familias exitio traditas, quot bella, quot cædes, quot regiones ferro ignique uastatar, insani huius amoris causa. Scriptores & Græci & latini memoriæ prodiderunt, ut non illepidè Plautus dixisse uideatur amorem primum apud homines carnificinam commentum fuisse Poe-*

ta

ta uero non alia de causa finxerunt homines in belluas, à circe commutari, nisi quia capti amore uim omnem rationis amittunt, possunt autem amatores scaro pisci nō inconcinne comparari quem præ cæteris omnibus piscibus aiunt libidine furere, cum enim piscatores unam ex eo genere fæminam habere possunt, eam in insidijs collocant, & rete circumponunt, tunc scari eius potiendæ fæminæ desiderio, quasi æstro quodam perciti ruunt, & alius alium prævertere contendit, ut prior amata fæmina fruatur, quo fit ut eorum maxima multitudo, parata in retia se inuoluat, atq; ita quēadmodū M. Antonius Philosophus & Imperator scribit, διδόασι δίκην ὁρμῆς ἀφροδισίου ταύτης οἱ σκάροι. Magnum etiam corpori detrimentum affert intempestiua Venus, unde illud Demosthenis dictum, pænitere tanti non emo, quoniam Venerem semper dolor & pęnitentia sequitur. Nam (ut ait Aristotiles in problematis) semen ab homine pro corporis proportione plurimum emititur & ab omni corporis parte, quo fit ut totum corpus concutiatur, hinc est quod Abderites Sophista, paruam quandam epilepsiam coitum esse censuit. Quam quidem sententiam Gellius Hippocrati ascribit his uerbis, Hippocrates autem diuina vir sciētia de coitu uenereo ita existimabat partem esse quandam morbi teterrimi, quam nostri comitialem dixere, nam ipsius uerba hæc traduntur τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν. & Cornelius Celsus frequenti coitu corpus dissolui scribit. Auicena longe minori detrimento sanguinem peruenarum sectionem emitti, quam intempestiue semen fundi existimat

Cogitandum est igitur quod ait Picus.
Vt semper multos Venus immoderata dolores
Afferat innumeras labes, morbosque necemque
Et curuæ ante diem prętendat damna senectæ.

Quamobrem hanc turpem Venerem, Atque hunc furiosum amorem relinquere, & illum castum ac cælestem, qui à uirtutis, & sapientię pulchritudine splendoreque proficiscitur sequi decet, qui alios omnes ex animo procul amores eijcit, & præsentia sua magnam hilaritatem, & uoluptatem affert incredibilem. ueri autem amatoris signa sunt, ad amatam rem semper inclinare, de ea cogitare, loqui, scribere somniare neque enim (inquit Virgilius) patrius consistere mentem

Passus amor, & alibi.
Qui amant ipsi sibi somnia fingunt.

Satis enim constat intensum amorem etiam dormientes suis imaginibus, aut oblectare, aut etiam contristare, quod multo ante Virgilium Smyrneus Dion uidit, qui in suis Bucolicis ita de amore cecinit: ἁ μεγάλα μοι Κύπρις ἔθ' ὑπνώοντι παρέστα. Aristoteles in Rhetoricis ad Theodecten scribit ueros amatores, de re amata etiam cum gaudio somniare, & propter perpetuam eius me-

moriam

moriam quamuis absit, tamen quasi pręsente lætari, quin etiam ἐν τοῖς πένθεσι καὶ θρήνοις, hoc est in luctibus & lamentationibus quandam tamen amatæ rei recordatione suboriri uoluptatem, quam oculis animi tanquam præsentem intuentur. Itaque summus hic Poeta noster sicut omnes animi affectus, ita ingeniosissime uim amoris explicans, ita de amante Didone scribit. Illum absens, absentem auditque uidetque. Quæ res effecit, ut etiam in dolore gratus sit amor. unde apud Poetas dulcem amaritiem frequenter inuenies, quod uno uerbo γλυκύπικρον Græci uocant. Catullus in quodam Epigrammate, ita de Venere scribit.

Multa satis lusi non est Dea nescia nostri.
Quæ dulcem curis miscet amariciem

Apud Plautum in Pseudolo, quidam adolescens de amicæ suæ epistola sic ait, dulce amarumque unà nunc misces mihi. Quod si aliquam rei amatę imaginem, aut si quam prolem, habere potuerint, tum uero sæuos dolores, aliquantulum mitigare solent, atque ideo Dido cum abiturus esset Aeneas ita inquit:

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas qui te tantum ore referret
Non equidem omnino capta aut deserta uiderer.

Ac sanè cum quis amare incipit, statim etiam incipit id quod amat laudare, quod cum Poeta noster non ignoraret, amore captam Didonem statim facit, tanquam Deum quendam suum Aeneam admirari: Credo equidem (inquit) nec uana fides genus esse Deorum & quemadmodum amans rem amatam maxime suspicit, & nihil non magnum atque honorificum de ea sentit & loquitur. ita nullo modo ferre potest, quæ illi molesta esse cognouerit, quam intensi amoris proprietatem Virgilio non incognitam fuisse declarat illud quod in secundo libro de Chorœbo scribit, qui cum passim crinibus Cassandram amasiam suam à Græcis trahi uideret:

Non tulit hanc speciem furiata mente chorœbus,
Et sese medium iniecit moriturus in agmen.

Quibus uerbis ostenditur amantes, non tantum incommoda propter amatam rem pati paratos, sed etiam si ita accidat mortem quod de Alceste Admeti uxore Poetæ fabulantur, quamuis hoc pro re certa in Platonis conuiuio recitetur, & de Tyberio Graccho loquuntur historię, nihil autem durum, nihil asperum refugit amans, modo amata re potiatur, quod in egloga decima sic ostendit Poeta:

Galle quid insanis (inquit) tua cura Lycoris
Perque niues alium, perque horrida saxa secuta est.

quin etiam nullam conditionem subire durissimæ seruitutis recusant, ut id

Mm tandem

tandem quod concupiscunt, assequantur, sic Hercules seruiuit omphale, sic Iacobum quatuordecim annos ob Rhachelis amorem Labano seruiuisse sacrę literæ testantur. sed quoniam plus satis iam fortasse Philosophati sumus, hæc quæ reconditiora uideri possunt relinquamus, & uideamus qua de causa Virgilius Aeneam suum quem tanquam aliquod insigne probitatis & sapientiæ exemplar nobis proponit, amoris tamen laqueis irretitum fuisse uelit, atque ut illas quæ uerisimiles sunt causas prætermittam, Aeneam ideo se Didoni coniunxisse, non quia captus esset eius amore quod nusquam Poeta docet, sed quia se hospitem egentem uagum uideret, ut ea ratione Didonis gratiam seruaret, quoniam (ut ait Cicero) tempori cedere, hoc est necessitati parere, semper sapientis habitum. Quis enim non intelligit si Didonis amore inflammatæ atque furentis congressum Aeneas refugisset fore ut paulo post à Didone, uel expelleretur, uel etiam aliquid grauius pateretur, notum enim erat Aeneę sapientissimo uiro furens quid fœmina posit, igitur illi uoluit indulgere. Dum pelago sæuiret hyems & aquosus Orion Quassatæque rates & non tractabile cælum, ut uerno postea tempore commodius posset in Italiam nauigare, potuit etiam illa grauis esse causa quę Virgilium ut amatorem Aeneam fingeret impulerit, quoniam etiam Homerum, quem unum æmulabatur idem de Vlysse suo prudentissimo uiro finxisse uidebat, quem scribit in insula quadam à calipsone diu detentum fuisse, donec Iouis imperio coacta fuit eum dimittere, sed ut ego quidem arbitror, uoluit hoc in libro Poeta quanta sit uis amoris ostendere, qui non fœminas tantum, sed etiam grauissimos uiros plerunque deuinciat, ut id Aeneas dicere posset.

Omnia uincit amor & nos cædamus amori.

cum præsertim uideret Poeta duos summos illos Imperatores, quos suis carminibus maxime illustrare cupiebat. Iulium Cæsarem, & Octauium Augustum amoris illecebris fuisse delinitos. Nam Iulius Cæsar in Aegypto Cleopatræ, amoribus indulsit Octauius autem Augustus amore Liuię Drusillæ tantopere incensus est, ut eam (quemadmodum scribit Suetonius) à matrimonio Tyberij Neronis, & quidem prægnantem abduxerit, dilexitque semper unicè ac probarit, perseueranter; ea uero maxima causa Virgilio fuit, ut Poeticæ artis consuetudinem seruaret. nam apud Poetas, non hominum tantum, sed etiam Deorum amores celebrantur, Theseus qui sapientissimus fingitur duas sorores Phedram & Ariadnam Minois Cretum regis filias abducit, Peleus Thetidis amore capitur. Hercules amore Deianire flagrat, Agamemnon parenti, quamuis Appollinis iussum intelligat chryseida reddere recusat, Achilles abductam Briseida tanquam puer deplorat. Quid Iasonem Paridem Menelaum. Orestem Protesilaum, innumerabilemque aliorum multitudinem referam? Ipse Iuppiter, modo Taurus fit, ut Europam rapiat,

piat, modo Cycnus cum Leda concumbit, modo aurum in Danaę gremium fluit, modo Amphitrion in Alcimenę complexibus Herculem generat, Pluto per uim Proserpinam rapit. Venus, cum Marte cum Vulcano, cum Anchisa denique coniungitur, Iuno Zelotypia flagrat Apollo Daphnes amore cruciatur. Quid plura? nullus apud Poetas Deus est, nullus homo paulo celebrior, qui non amoris uinclis colla subdiderit. Quid igitur mirum si Poeta noster Aeneam suum amori indulgentem faciat, cum hoc non à sapientissimis tantum uiris, sed à Deis etiam ipsis immortalibus fieri Poetę omnes consentiant? à qua sanè opinione, neque historię, neque sacrę literę discrepant, in historijs enim habemus summos illos Philosophos, Socratem & Platonem Aristotilem laqueos amoris effugere non potuisse, quin etiam Socrates, cum nihil omnino se scire profiteretur, artem tamen amandi se didicisse fatebatur, apud Romanos omnium sapientissimus Cato uincitur & expugnatur ab amore Quid M. Antonius Philosophus & Imperator, quanto Faustine amore incensus traditur, multa pretereo consulto, ne nimis longa summatur oratio, Iam uero in sacris literis, non adolescentes tantum, sed etiam grauissimi & sapientissimi homines amore capiuntur. Quis Sampsone fortior habitus est? tamen ab inimicis Philisteis in amatę gremio sopitus comprehenditur, & catenis ferreis alligatur. Quis post homines natos fuit unquam, qui pietate & religione Dauidem regem superaret? quem vnum ipse Deus immortalis falsus est, in omnibus rebus sibi planè satisfecisse, tamen hic in sano amore Bersabeę captus non tantum adulterium cum ea commisit, sed etiam uiro eius cędem crudeliter machinatus est. Age uero quis de summa Salomonis sapientia non audiuit? ut nihil penitus eßet in rerum natura, nihil in diuinis mysterijs, quod ille uir ignoraret, qui tamen quantopere sit immutatus ab amore, à uobis in sacris literis legi, quam à me commemorari malo. quid ergo? dicet aliquis hęccine tu probas? aut hoc modo laudes amoris celebras? ego uero tantum abest ut probem, ut etiam maxime damnanda eße censeam. Sed hęc ideo commemoro, primum ut Poetam nostrum ostendam non sine ratione suum AEnęam finxisse, nonnihil amori concessiße, deinde ut doceam quam difficile sit, nisi quis diligentissime caueat in amoris illecebras non incurrere, à quo tot ac tales uiri deuincti fuerint. uerum ea paratissima atque expeditissima ratio fugiendi amoris huius est ut cum alio amore (quod ait Cicero) tanquam clauum clauo trudamus, & Venereum amorem Musarum amore propellamus, sole enim Musę uincula & laqueos amoris non exhorrescunt, quod elegantissimo quodam epigrammate gręco satis indicatur, in quo Poeta fingit Musis Venerem fuisse minitatam, nisi numen suum colerent, se in illas cupidinem filium suum armaturam Musas autem respondisse posse eam Marti nugas illas intentare,

se uero prorsus ab amoris iaculis tutas esse, carmen autem illud quidam Musici Poetæ quidam Platonis esse uolunt, quod in hunc modum coscriptum est.

Ἁ κύπρις μύσαισι, κοράσια τὰν ἀφροδίταν
τιμᾶτ' ἢ τὸν ἔρον ὔμμιν ἐφοπλίσομαι
Χαἰ μοῦσαι ποτὶ κύπριν ἄρει τὰ στωμύλα ταῦτα
ἡμῖν δ' οὐ πέταται τοῦτο τὸ παιδάριον.

Quæ quamuis ea uenustate reddi latinè uix poßunt qua Græcè scripta sunt, ea tamen nos olim, sic in latinum Sermonem conuertimus:

Alma uenus Musis Venerem obseruate puellæ
Aut in uos stringet spicula noster amor
At Veneri Musæ uerba ista procacia Marti
In nos nil iuris iste puellus habet.

habemus igitur paratam Antidotum. quo flagitiosi amoris tela uitare facile poßimus, si nos uirgineus Musarum chorus, in clientelam suam admiserit.



DE MVSICA

ORATIO XXIII.



VM aliquandiu mecum ipse tacitus animo uolutassem Auditores, quonam apud uos in hoc huius anni professionis nostræ principio dicendi genere potissimum uterer, quod & animos uestros exhilarare, & ad bonarum artium studia uehementius incitare posset, suauissimis ac dulcissimis Q. Horatij Flacci cantibus, quos interpretari uobis hoc anno decreuimus tandem admonitus, de cælesti illa, ac uere diuina scientia, quam græco nomine Musicam uocamus, cuius magna quędam atque ampla pars est poetica facultas, uerba facere, atque eiusdem laudes, uires, commoda quæ pene sunt innumerabilia, quo ad per me fieri poterit, explicare constitui. neque enim ex tot, tamque uarijs ac multiplicibus artibus, quæ uel hominibus excogitatæ, uel Dei beneficio sunt nobis traditæ, ulla tam humanitatis est propria, nec quæ facilius animum nostrum regere, mores immutare, mentem, ad sese rapere, & quibusdam quasi uinculis constrictam atque alligatam retinere ualeat. hæc illa est scientia, quæ dono quodam prouidentiæ data est humano generi, quo se ex tantis miserijs, laboribus, & calamitatibus aliquo modo recreet atque reficiat. neque enim tam graues & acerbos casus, tam turbulentas uitæ tempestates, tot tristia fortunæ uulnera ullo modo pati natura humana diuoius posset, nisi molliores interdum & delicatiores cantus adhiberet. nec uerò quicquam in uita iucundum aut dulce uideretur, nulla quies, nulla animi remissio, nullum naturæ blandimentum, nullum suaue solatium ac arte sublata reperiretur. hæc omnibus & studijs, & sexibus, & ætatibus opportuna, atq; accommodata est. hac infantes in cunis adhuc uagientes oblectati nutricum dulci murmure sopiuntur, hac pueri cum æqualibus cantillantes frequenter utuntur. hac iuuenes atque ætate florentes maxime capiuntur, hac senes reliquis iam deferuescentibus uoluptatibus naturæ dulci quodam instinctu delectantur. nulla denique natio est, nulla gens, nullus ordo, quæ non artificiosa canendi ratione moueatur. saxa & solitudines, ait orator. uoce respondent, bestiæ quoque immanes cantu flectuntur atque consistunt. qua de causa sapientissimi poetæ fictis fabulis tradiderunt ab Orpheo Linoque cantoribus non tantum homines, sed etiam pecudes, feras, aues syluas, montes, saxa, muta denique omnia cantu fidibusque fuisse

se commota, quoniam nihil est penitus in omni rerum uniuersitate quod ab arte musica remotum aut alienum esse uideatur. unde cælestes etiam globos, generalemque totius Mundi animam quadam harmonia constare Platonici crediderunt, neque quicquam rectum, honestum, laudabile esse posse censuerunt, nisi quod esset arti musicæ congruens atque consentaneum. Quare de tam eximia singularique scientia dum breuiter aliqua dissero, quæso uos, sicuti facere instituistis, diligenter attendite. primum enim mihi uidetur de origine atque antiquitate musicæ, deinde de formis eius atque partibus, tum de uiribus atque utilitate esse dicendum. nam ea est huius artis tum antiquitas tum dignitas, ut Timagenes auctor sit omnium in literis studiorum antiquissimam extitisse musicam. & iam illis antiquis temporibus in tanta ueneratione, tantoque studio fuerit ut ijdem musici & uates, & sapientes iudicarentur, sic Musæus qui multum in hac arte præstitit & uiuens Theologorum sapientissimus habitus fuit, & post mortem in beatorum sedes ac domicilia translatus putatur, de quo ita Virgilius in Sexto,

Musæum ante omnes, medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris extantem suspicit altis.

Sic Orpheus, qui, cum homines in agris passim bestiarum more uagarentur, & sibi uictu ferino uitam propagarent, nec ratione animi quicquam sed pleraque corporis uiribus administrarent, musica quadam ratione compulit in unum locum & congregauit, atque ex feris & immanibus mites reddidit & mansuetos, sic Linus, qui propter excellentem artis musicæ scientiam Apollinis filius habitus fuit, sic alij plurimi prope diuinos honores ob hanc artem consecuti. fuit enim, olim Musica cum diuinarum rerum cognitione coniuncta, cuius rei testes sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum ac Deorum, ad citharam canebantur, & res altissimæ quæstioneque dignissimæ cantibus inserebantur, Vt apud Virgilium,

Cithara crinitus Iopas
Personat aurata docuit, quæ maximus Atlas
Hic canit errantem Lunam, solisque labores
Vnde hominum genus, & pecudes unde imber & ignes.

& in Sileno,

Namque canebat uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque, animæque, marisque fuissent
Et liquidi simul ignis ut his exordia primis
Omnia & ipse tener mundi concreuerit orbis.

Quæ uero artis tam egregiæ fuerit origo uariè traditur. Quintilianus ab ipsa natura putat, ad tolerandos facilius labores uelut numeri nobis esse traditam. siquidem (inquit) & remiges cantus hortatur, nec solum in ijs operibus, in quibus plurium conatus iucunda uoce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. Quis enim nescit, aut quis

non ferè quotidie audit laborantes atque opus facientes, agricolas, artifices, & mares, & fœminas in ipsis laboribus medijs aliquo sese cantionis genere oblectantes. quam rem in Georgicis ita Virgilius exprimit

Interea longum cantu solata laborem
Arguto coniunx percurrit pectine telas. *& in Bucolicis*
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras.

Cum enim hominem natura nudum & in nuda humo natali die statim ad uagitus & ploratum abijciat, nullumque aliud ex tot animalibus ad lachrymas, & hoc protinus uitæ principio, generet, ut natus iaceat manibus pedibusque deuinctis flens, & à supplicijs uitam auspicetur uoluit etiam eadem prouida parens natura solatium aliquod tantis miserijs inuenire. itaque musicæ dulcedinis sensum etiam ipsis infantibus ingenerauit quo fit, ut nutricum nenijs & uarijs modulationibus mirifice recreentur, & cessantes à uagitu iucundè sopiantur. est enim tam hominis propria, tamque sensibus nostris coniuncta musica, ut Plato censeat, nihil facilius in teneras puerorum mentes ingredi quam uarios canendi modos. quod apertis ac manifestis indicijs facilè quiuis intelligere potest. quamplurimi enim pueri nostra etiam tempestate reperiuntur, in omni parte musices eruditi atque excellentes, cum tamen in alijs artibus aut scientijs nullus omnino puer excellat. neque tantum homines ipsi, sed etiam bestiæ cantu musicaque delectantur. nã Plinius ait ceruos fistularum sono mulceri, Strabo tradit Elephantos cantu plurimum oblectari. Pindarus testis est Delphines citharæ sono mira quadam exultare lætitia. compertum est etiam usu ipso mulos tintinabulorum sonitu strepituque ualde gaudere, qua de causa muliones, ut facilius in itinere sarcinarum onera laboresque tolerent, mulorum collo plurima suspendere tintinabula solent. Quid in bello nonne tubarum clangore, & tympanorum pulsu non minus equi quam milites animantur? Quid auium ille tam uarius, tamque multiplex concentus in agris, nonne declarat apertè musicam ipsis etiam auibus à natura datam & ingenitam? nam luscinia, si Plinio credimus, cantum edit perfecta musicæ scientia modulatum, & tam paruulis in faucibus omnia concinnuntur, quæ tot exquisitis summo ingenio atque industria instrumentis ars hominum excogitauit. non est autem mirum si in rebus omnibus musica plurimum ualeat, cum totus hic mundus inferior, & omnia quæ in eo sunt, à cœlesti corpore pendeant, atque ab eo uitam ortum & incrementum accipiunt, præstantissimi uerò Philosophi subtilissima indagatione depræhenderint, totum mundum & globos præcipuè cœlestes atque ipsam mundi animam ab immortali Deo musica ratione fuisse procreatam. atque ideo magnum quendam & dulcem sonum impulsu, & motu ipsorum orbium effici existimant, qui acuta cum grauibus temperans uarios æquabiliter concentus

 efficiat.

efficiat. quem docti homines neruis imitati atque cantibus aperuere sibi reditum in cœlum, & Græci quidem, vt Eusebius testis est, musicæ harmoniæ inuentionem Dionysio attribuunt, ipse uero Eusebius Zethum & Amphionem fratres, qui Cadmi temporibus fuerunt musicæ repertores facit, Plinius etiam ab Amphione repertam musicam scribit, de quo sic Horatius.

Dictus & Amphion Thebane conditor arcis
Saxa mouere sono testudinis, & prece blanda
Ducere quo uellet.

Solinus musicę studium e Creta insula promanasse credidit, quod ibi idæi dactyli crepitu ac tinnitu æris depræhenderint, & in ordinem, ac proportionem transtulerint. Polybius arcadibus acceptam musicam refert qui semper huius artis studiosi fuerint, quod etiam Virgilius in Bucolicis

Innuit cum ita scribit, Cantabitis Arcades inquit
Montibus hæc uestris soli cantare periti Arcades. & alibi
Ambo florentes ætatibus Arcades ambo
Et cantare pares, & respondere parati.

quod ideo fortasse memorię traditum est, quia Pan Deus Arcadię fistulam inuenisse perhibetur. Virgilius Pan primus calamos cera coniungere plures instituit. harmonias tamen uocum à Mercurio fuisse excogitatas Diodorus Siculus primo libro auctor est. à quo etiam lyra siue cythara fuisse inuenta traditur, unde Horatius de Mercurio, Te canam magni Iouis & Deorum Nuncium curuæque lyræ parentem. eam Apollini postea Mercurius dono dedisse dicitur, qua ita se Apollo exercuit, ut optimus omnium Citharædus euaserit, & Orpheum etiam filium suum, quem ex Calliope musa susceperat, ita docuerit, ut non feras modo sed saxa etiam syluasque cantus suauitate duxerit. Virgilius, Threicius quondam uates fide creditur canora Mouisse sensus acrium ferarum atque amnes tenuisse uagos, quod figmentum Horatius in Arte poetica sic interpretatur, Syluestres homines sacer interpresque Deorum

Cædibus & uictu fœdo deterruit Orpheus
Dictus ob hoc lenire tigres rapidosque Leones.

Iosephus de Iudæorum antiquitatibus libro primo tradit Iubalem Lamechi filium musicam artem primum coluisse, & psalterium ac citharam potissimum laudasse, quod etiam in sacris literis scriptum legimus. itaq; ueram hanc esse sententiam existimare debemus ut ab hebræis ad Aegyptios, ab Aegyptijs ad Græcos Musica sicut etiã literæ cęteræq; artes ingenuæ promanarit, quã ita postea uiri sapientes adamarunt, ut neminem satis eruditum putarent, qui non artem musicam percalleret, sunt qui tria Musicæ dicunt fuiße principia mærorem uoluptatem, atque enthosiasmum, hoc est diuinum aflatum, nam in mærore musicam adhiberi nostro quoque tempore uidemus, ut in mortuorum exequijs ac funeribus

bus quæ sacerdotum cantibus procurantur, quæ quidem consuetudo fuit antiquissima, ut apud Ouidium, cantabat mæstis tibia funeribus. Quamuis sedandę potius tristiciæ, quam incitandę causa reperta esse musica uideatur; vnde magnam secum afferre uoluptatem consueuit: & tristes animos, atque afflictos mirabiliter recreare: quod ita perspicuum, ut nullius omnino probationis indigeat. qui uerò diuino sunt aflati numine, ij plerunque solent futura cantu prædicere, sicut apud Virgilium sybilla cum esset Aeneæ uaticinatura; de qua ita Poeta scribit maiorque uideri

Nec mortales sonans aflata est numine quando

Iam propitiore Dei. & alibi Anchises ita inquit. Sola mihi tales casus Cassandra canebat. Sed iam de origine, atque antiquitate musicæ satis diximus, nunc de formis eius, & partibus aliqua percurramus. Tres enim Musicæ species eruditi uiri constituunt, Mundanam, Humanam, & quæ instrumentis consistitur. Mundana musica ea dicitur, quæ ex cæli conuersione, elementorum compage, & temporum uarietate colligitur. est enim in omnibus Mundi partibus conuenientia quædam & proportio musica quę dum cælestes globi mouentur suauissimos sonos efficit, quamuis Aristoteles leuibus quibusdam argumentis antiquam hanc Pythagoræ, Platonis, reliquorumque bene sentientium philosophorum opinionem refellere conatus sit, verum nostri etiam Theologi non tantum Platonicos, quantum ueritatem ipsam, & diuina secuti oracula suauissimum in cælo sonum, dum orbes assidua conuersione uoluuntur, perpetuò fieri confirmant. neque enim (ait orator) silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quamobrem summus ille cæli stelliferi cursus cuius conuersio est concitatior acuto & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic Lunaris atque infimus, atque hac de causa Dorilaus dixit, Mundum nihil aliud esse, quam musicum diuinitatis instrumentum, quia illi concordes in cælo dulcissimos emittant sonos; quos tamen aures nostræ multis de causis capere non possunt: Sed cum animus ex hoc tenebroso domicilio in illam clarissimam, atque æternam domum commigrabit, tum cælestis illius harmaniæ mirifica dulcedine perfruemur. quemadmodum sempiternis seculorum ætatibus Spiritus illi diuini, quos Plato Sirenes, nostri Theologi Angelos uocant, iam fruuntur, & una cum motu cęlesti iubilantes canere, Deumque rerum omnium parentem celebrare non desistunt. neque aliud antiqui philosophi nouem Musas à Poetis tantopere celebratas esse uoluerunt, quam musicos octo globorum cęlestium sonitus, & unam omnium simul conuenientiam, quam orbes efficiunt. unde Hesiodus in Theogonia musam octauam ab ipso cælo deducto nomine Vraniam uecat, quod sursum uersus septem errantes stellæ primò nobis occurrant, cęlum uerò stelliferum sit octauum,

nonam autem Musam, quam efficit sonorum omnium concors uniuersitas, Calliopen appellat ex nomine uocis dulcedinem uolens indicare. nam Apollinem Musarum prgsidem ideo dicunt esse, quod Sol sit dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, qui medio in loco planetarum constitutus, lumine suo moderatur, ab hac persuasione, fideque, quod cum suauissimo sonitu cęlum moueatur, fluxit ea consuetudo, sicut ait Macrobius, ut soni musici sacrificijs adhibeantur, atque ut mortui ad sepulturam cum cantibus efferantur. persuasum enim plerique habent proborum hominum animos post mortem ad originem musicæ dulcedinis hoc est ad Cælum reuerti, & ibi perpetua frui beatitudine. quin ideo in hac uita musicis sonis animum oblectari sapientiores existimant, quod è cælo ueniens in corpus hoc eius musicæ quandam memoriam deferat, quam antea iam in cælo degustarat. nam homines omnes ita iucundis cantibus deliniuntur, ut nullum sit tam immite, tam asperum, tam efferatum pectus, quod non oblectamentis huius scientiæ capiatur. neque sanè mens nostra quicquam præstantius optare potest, quam ut his corporeis uinculis absoluta cœlestibus illis animis tandem associetur, ut cum eis sempiterna, & ineffabili musicæ suauitate perfruatur. Humana uerò musica uocatur ea, qua corpus hoc nostrum animæ sociatum est, quaque animæ partes inter se bene conueniunt, & summæ rationi parent, ut è ea concordia Virtutum omnium pulcherrimus quasi concentus efficiatur. nam animam nostram, non aliter atque illam generalem totius Mundi animam, ex harmonicis numeris constare sapientes Viri tradiderunt. Vnde homo paruus mundus appellatur. Sicut igitur totum cælum musica ratione perfectum est, ita etiam totus homo. atque hæc quidem causa est cur Plato, atque Aristoxenus ex ijsdem numeris quibus omnis harmonia contexitur animam etiam nostram esse conflatam uelint. quin etiam certa numerorum ratione corporibus animas coniungi putant. qui numeri dum supersunt, & ordinem, ac proportionem musicam seruant, corpus uiuere perseuerat: cum autem deficiunt, confestim arcana uis illa soluitur, qua societas ipsa constabat & hoc est quod fatum, ut ait Macrobius, & fatalia uitæ tempora nominant. neque tantum anima corpori musicis harmonijs copulatur, sed etiam elementa quibus corpora constant, inter se non sine musica ratione commiscentur. Vnde Herophilus Medicus neruorum, atque arteriarum pulsus per musicos rythmos moueri credidit. hæc est igitur humana musica, ex qua tum anima ipsa conflatur, tum animæ partes inter se conueniunt, tum ipsi corpori anima copulatur, tum denique elementorum diuersæ qualitates in humano corpore connectuntur, & bene sociantur. Socrates tamen humanam musicam in uoce, atque oratione constituisse uidetur, sed Aristoxenus, & in uoce, & in corporis motu, Theo-

phrastus

phrastus non tantum in his, sed etiam in animi commotionibus humanam musicam collocauit. Quamobrem rectissime colligi potest eum qui concinne, atque aptè uocem, corpus, & animum moueat, humanæ musicæ peritum esse, quamuis nullam canendi rationem, aut artem teneat. canendi enim ars atque ratio, ad tertiam Musicæ speciem pertinet, de qua, iam tempus est, vt aliqua dicamus. est igitur tertia Musicæ species ea, quæ instrumentis ex hominis ingenio, atque industria conficitur. instrumenta uerò musica, uel naturalià sunt, uel artificiosa. naturalià dicimus instrumenta, quibus uox humana suaui quadam harmonia regitur, & per artem musicam dulci modulatione conformatur, ut pulmones, guttur, lingua, palatum, dentes, & labra; quæ si benè conueniant, & naturæ dono claram, atque suauem uocem efficiant, ars ipsa deinde naturam adiuuans perfectum facile musicum reddit. hanc autem nonnulli Musicam harmonicam uocant, quæ uocem regit, & numerum habet, & certam soni per tempora dimensionem, quare tria potissimum in se continet; uerba, numeros, atque ictus. huic uicina atque finitima est ea, quæ certa pedum ratione conficitur, & metris constat, vnde metrica musica nominatur, & frequentiori nomine poetica, quam poetę, doctorum genus antiquissimum, ut putat Cicero, profitentur, quæ quidem musicæ pars, ut initio diximus, longè latéque patet, & varia, atque multiplicia carminum genera, plurimas scientias, atque artes una com plectitur, ut nemo possit omni laude cumulatur esse poeta qui non omnium maximarum rerum cognitionem fuerit assecutus. quod autem poetica Musicæ arte tamquam pars quædam subijciatur licet nemini ferè sit incognitum, tamen etiam ex eo facile potest intelligi quod ipsi poete canere se profitētur, & comici, Tragici, Lyrici musicam artem exercere dicuntur, quin Socrates eum in somnis ab Apolline fuisset admonitus, ut musicæ operam daret, carmina pangere, uersusque facere aggresus est. præterea musarum aues à Græcis poetæ uocantur, quibus ipsæ musæ dicuntur præsidere, itaque frequenter eas in poematibus suis inuocāt, & omnem eis scientiam acceptam ferunt, is uerò qui sine magno labore uersus laudabiles facit, apertas musarum ianuas habere prædicatur, ut penè soli poetę uerè musici possint appellari. Sed de arte poetica seorsum alibi plura diximus. nūc ad propositum redeamus. iam enim docuimus, quæ naturalia sint Musicæ artis instrumenta, nunc uidendum est, quæ sint artificiosa: quæ quamuis penè innumerabilia sint, tamen vna ratione omnia percipi, atque comprehendi possunt, quæcunque enim vel tactu, uel pulsu, uel flatu modulatum, & artificiosum concentum efficiunt, ea musica instrumenta nominantur, qualis est cithara, psalterium, organum, tibia, cæteraque eius generis plurima. quibus in singulis excellere permagnum est. rarissimi autem in pluribus excellunt, nulli in omnibus. sunt

enim qui fidibus egregie sciunt, & tamen aut naulia tangere, aut tibiam inflare nesciant, sed antiquis temporibus præ cæteris omnibus musicis instrumentis citharam, quæ eadem lyra dicebatur in maximo honore, ac precio fuisse notauimus, ut citharædi cæteris artificibus musicis longè antecelleret. quo factum est, iam tritum uetustate prouerbium, Aulœdus sit, qui citharœdus esse non potest. quatuor autem tantum chordas initio cithara dicitur habuisse, quas Mercurius excogitauit, deinde chorebus lydorum rex quintam addidit, Hyagnis phrygius sextam, septimam Terpander Lesbius, septem errantium stellarum numerum, & similitudinem secutus, quæ septem distructos interuallis sonos efficere motu perpetuo dicuntur, unde uocum etiam septem discrimina Musici notauere, de quibus Virgilius Orpheum celebrans,

Nec non Threicius longa cum ueste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina uocum.

iamque eadem digitis iam pectine pulsat eburno. Et in Bucolicis ita pastor ille gloriatur. Est mihi disparibus septem compacta cicutis Fistula Damoetas dono mihi quam dedit olim. Octauam postea citharæ chordam Simonides addidit, ut Plinius auctor est, nonam Timotheus, quia nouem esse Musæ perhibentur. Tria sunt igitur Musicorum artificum genera, quæ maximam, & honestissim m animis nostris oblectationem afferre solent. Unum eorum, qui uoces, & numeros obseruant, & modulationes suas cantusque assa uoce concinunt. alterum eorum, qui poetę uocantur, & pangendis carminibus studium, & operam impendunt. Tertium eorum qui musicis instrumentis tangendis, aut inflandis, aut pulsandis artem suam ostendunt. illud etiam obseruatione dignum est, apud ueteres cantionum genera nomen à gentibus ducere solita. Nam aliqui cantus Phrygij dicebantur, aliqui Dorij, aliqui Lydij, aliqui Æolij. quę quattuor genera priscis illis temporibus præcipuè uiguerunt, Phrygius cantus partim ad oblectationem animi, partim ad pugnas excitandas adhiberi consueuerat. qui cum acrius intenderetur, quasi furore quodam ad prælium animos inflammabat, Dorius ad honestatem, castitatemque præcipue animum componere putabatur. Lydius intelligentiam acuere, & à terrenis rebus ad cælesteis ac diuinas cogitationem extollere, Æolius animi perturbationes sedare, somnumque iam pacatis attribuere, persuasum erat, in serijs autem rebus Dorium cantū adhibebāt, in iocosis verò Phrygium. itaq; cū Lætius, ac iucundius aliquid uel dicendū, uel optandum esset, à Dorio, dicebant, ad Phrygium. Atque hæc de Musicæ partibus dicta sufficiant, nam omnia diligenter persequi sicut ij solent, qui de ipsa Musica scribunt, nostri non est instituti; Reliquum est ut aliqua de uiribus, & utilitate musicæ dicere aggrediamur. quod cum fecero, perorabo. maximas esse vires in hac arte declarat illud, quod præstantes musici quoties libet ani-

mos

mos hominum audientium uel in perturbationes uarias impellunt, uel ad tranquillitatẽ reuocant. nã Timotheus in arte musica celeberrimus cũ in cõuiuio phrygium cantum incepisset, usque eo regem Alexandrum incitauit ut statim ad arma capienda prosiliret, atque eundem iterum mutata modulatione redu xit in conuiuium. Pythagoras ebrium ac furentem adolescentem cantu mitiorem, & sui compotem reddidit. Quid Empedocles nonne tutum & incolumen ab inimicis hospitem suum musicæ artis præsidio seruauit? Iam uero Terpander & Arion musicis cantionibus ciues suos à grauissimis morbis eripuerunt. Xenocrates modis organicis lymphatuos curabat. Thales Cretensis citharæ suauitate morbos & pestilentiam fugabat. Asclepiades medicus phrenenticorum mentes per symphoniam sanitati restituebat. Ismenias Thebanus multos ex Bœotijs qui doloris ischiatici tormentis uexabantur, ab eo morbo cantu liberauit. tantam uerò priscæ philosophiæ studijs dediti musicæ artis uim esse cognouerunt, ut Pythagorici cum uesperi cubitum ire statuerent, quibusdam cantilenis uterentur, ut lenis & quietus sibi somnus irreperet, eadem ratione matutino tempore surgentes è lecto somni stuporem mentisque caliginem alijs cantibus eijciebant. Plato libro legum septimo musicum omne genus Deorum opus arbitratur, apud Homerum Vlysses eam demum uiuendi rationem optimam esse uult cum lætis hominibus conuiuas aliquis cantu demulcet amœno ordine dispositos. Quippe uitæ degendæ ratio non tantum honesta esse debet (ut ait Aristoteles) uerum etiam iucunda omnium consensu, quandoquidem in his duobus beata uita consistit. musica uerò sine dubitatione in ijs rebus ponenda est, quæ summam afferunt uoluptatem siue nuda sit, siue concentu coniungatur. itaque Musæus rem suauissimam cantum ait esse mortalibus. recte igitur eam & in consuetudine, & congressibus & in uita adhibent homines, quod uoluptatis sit effectrix. ex quo intelligi potest eam pueris esse discendam. nam quæ res uoluptatem sine detrimento afferunt, eæ non solum cum fine congruunt, sed etiam ad quietem pertinent. huc accedit quod musica animi habitum recte constituere potest, quia nobis cum harmonijs ac numeris quædam uidetur esse cognatio, quare multi sapientes tradunt partim animum esse harmoniam, partim harmoniam habere. illud autem permirum esse uidetur, quod Plato quarto de Rep. libro tantam uim in musica esse censet, ut musicis cantibus immutatis mutari ciuitatum status existimet. Quocirca plures græcorum ciuitates, (ut Martianus affirmat,) ad lyram leges decretaque publica recitabant. Quid multa? tanto semper in honore ac precio propter excellentem utilitatem Musica fuit ut nemo paulo doctior atque ingeniosior unquam fuerit quin ei plurimam operam impendere uoluerit, & præstantes musicos ita suspexerit quasi diuinos quosdam, & multum supra se positos homines. itaque Socrates Philosophorum

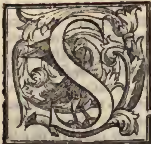
sapien-

sapientissimus iam senex institui lyra non erubuit, dicens satius esse praeclaram artem serò quam nunquam perdiscere. Plato ciuili uiro non tantum utilem sed etiam necessariam musicam credidit, duces maximos & fidibus & tibijs cecinisse traditum est. Achillem graecorum fortissimum lyrę cantu mirifice delectari atque recreari solitum memorant, quam artem à Chirone magistro sapientissimo uiro didicerat, quem imitatus Alexander Magnus citharae sono frequenter maximas animi curas eijciebat. Epaminundam graeciae principem fidibus optime cecinisse testis est Cicero, Dauidem regem sanctissimum tantum cithara praestitisse memoriae proditum est, ut iuuenis adhuc & penè puer Saulis regis atram bilem & daemoniacas uexationes artificioso cantu tranquillaret, Lycurgus durissimarum Lacedaemonijs legum auctor musices disciplinam probauit, & Thales cretensis magno stipendio conductus est à Lacedęmonijs ut pueros eorum musicam edoceret. quin exercitus Lacedaemoniorum musicis accendi solitos modis ad praelium fama traditur, sicuti romanae legiones cornibus & tubis accendebantur, quorum concentus quanto erat uehementior, tanto romana in bellis gloria cęteris praestabat. Iam uero Grammatica quondam & Musica iunctae fuerunt, nam (ut Quintilianus ait) Architas atque Aristoxenus etiam subiectam Musicae Grammaticam putauerunt, & apud antiquos ijdem erant utriusque rei praeceptores. summam autem eruditionem, Graeci solam censebant in neruorum uocumque cantibus unde etiam ille mos vt in conuiuijs post coenam lyra circunferretur, quam cum Themistocles recusaret, est habitus indoctior. quin etiam Romani ueteres huic arti plurimam operam impendebant. Maiores enim natu in conuiuijs (vt Val. Maximus scribit, ad tibias egregia superiorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea imitanda iuuentutem alacriorem redderent: & tertio de Oratore Crassus quorum (inquit) illa summa vis carminibus est aptior & cantibus, non neglecta, ut mihi uidetur, à Numa rege doctissimo, maioribusque nostris, ut epularum solennium fides ac tibiae, saliorumque uersus indicant. & de legibus secundo Cicero sic ait, honoratorum uirorum laudes in concione memorantor easque etiam ad cantus ad tibicinem prosequantor. Quia uero Musica semper diuina quaedā res habita fuit ideo iam inde à priscis illis tēporibus perpetuo rebus sacris adhiberi solita est, ut nulla omnino sacrificia nullae supplicationes, nullae solēniores preces sine cātu fierent. nam hoc etiam à sanctissimo rege Dauide praecipitur, ut psalterio, cithrara, tuba, tympano, fidibus organo Deum laudemus, & apud omnes ferè nationes Deorum laudes cantu musicaque celebrantur, nostraque religio passim in templis omnibus & uocibus & musicis instrumentis personat. Quae res profecto declarat omnium gentium consensu musicam artem praestantissimam & sanctissimam fuisse semper existimatam. & qui ea non delectarentur

tur rudes & imperitos haberi solitos. ut etiam in Græcorum prouerbio celebratum sit, indoctos à Musis atque Gratijs abesse. Vos igitur viri Mediolanenses, omni studio, cura, diligentia prouidere debetis, ne tam infame prouerbium in uos iactari merito poßit. Itaque toto pectore atque omnibus (ut aiunt unguiculis tam præstantem, atq; eximiam artem amplecti etiam in hac disciplina plurimũ laborare debetis, & in ea præcipuè Musicæ parte, quæ à diuino quodã afflatu seu furore proficiscitur, quã poeticam appellamus, in qua tum in animis oblectandis, tum in moribus componendis, tum in celebrandis heroũ Deorumq; laudibus, potißimum excellunt, qui quoniam ad lyram carmina sua concinebant, lyrici fuerunt appellati, qui licet plurimi fuisse memorentur, duo tamen omnium habentur præstantißimi, apud Græcos Pindarus, apud nos Q. Horatius. qui sicut ait Quintilianus, ferè solus lyricorum poetarum legi dignus est. nam & insurgit (inquit) aliquando, & plenus est iucunditatis & gratiæ, & uarijs figuris, & uerbis fælicißimè audax, cumque duo sint, quæ poetæ prestare debeant, hoc est vtilitas & uoluptas nemo sanè uel dicendi figuris metrorumque uarietatę iucundior Horatio, uel recondita doctrina crebrisque sententijs utilior inueniri potest. cuius nos Odas sic interpretari, quoad facultas nostra feret enitemur, ut tanti poetæ summam scientiam rerumque uariarum cognitionem uobis luce clarius explicemus. Sed quamuis Musica suauitas nos suis illecebris ad se traxerit, & multa de præstantia sua nos dicere coegerit, non tamen ideo ueterem amicam nostram, cuius delicijs iampridem in nutriti sumus, & quę nos gremio suo longo iam tempore mira quadam beneuolentia detinet, omnino deserere uolumus, ea uerò est dicendi ratio, & Rhetorica doctrina, Ciceronis quam (ut scitis) ego semper plurimum adamaui. Quare cum alias oratorem ad Brutum interpretati fuerimus, tamen una cum Horatio libros etiã illos de Oratore ad Q. Fratrem, qui totam dicendi uiam & rationem & elegantisßime & copiosißime patefaciunt, interpretabimur, vt uno eodemque tempore & poeticã mella, & oratoriam dulcedinem non tantum degustare sed etiam haurirę pleno ore ualeatis.

DE ARTE POETICA.

ORATIO XXIV.



I QVIS est vestrum, viri Mediolanenses, qui forte censeat, aut me, cuius ingenium est per exiguum, aut quenquam alium qui maiore quadam orationis ubertate copiaque scateat, quanta sit artis poeticæ præstantia dicendo satis commodè explicare posse, is certè aut sanctissimas Musarum fores nunquam penetraße, aut eloquentiæ plus facultatis atque uirium; quam ipsa ueritas concedat attribuere merito iudicandus est. quis enim totius humanæ uitæ magistram, benè beateque uiuendi speculum, ueritatis imaginem, omnis denique sapientiæ fontem merita laude prosequatur? Ac mihi quidem auditores, quamuis impellente nemine, mea unius sponte tantum, huius artis ornandæ publiceque docendæ prouinciam susceperim, tamen cum in mentem uenit, quæ sit eius maiestas, quæ amplitudo, quæ dignitas, ut non tantum arti rhetoricæ, quam tres annos superiores proximos ex hoc loco docuimus, uerum etiam cæteris omnibus artibus & scientijs antecellat, profectò uideor humeris meis nimis magnum onus imposuiße, quod uix me ferre poße intelligo, nisi uestrum istud incredibile audiendi studium, & humanitas erga me singularis, illud aliqua ex parte subleuet. est enim ab ingenioso poeta uerißimè dictum;

Excitat auditor studium, laudataque uirtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.

ut nihil omnino reperiatur quod magis dicentem ac docentem adiuuare soleat, quam audientium fauor, & approbatio. Quare si quis fortaße Deus uestras ab alijs rebus omnibus mentes auerterit, & ad me diligenter audiendum inclinauerit, quamuis plenè, perfecteque, quod nullo modo fieri potest, poeticam artem exornare minimè ualeam, tamen illud efficiam profectò, ut intelligatis, nullum hac arte bonum unquam optabilius, nullum præstantius, neque datum esse mortalium generi Deorum conceßu, atque munere, neque postea datum iri. Principio satis constat id eße uerißimum, quod sapientißimi quique uiri semper censuerunt, nihil eße in homine sagaci ac bona mente melius, si igitur mentem, quæ pars est hominis præstantißima, longe perfectiorem & diuiniorem ab arte poetica, quam ab ulla alia disciplina fieri solere docuerimus, nemini dubium eße poterit, quin hæc ars omnium excellentißima

tissima sit, ac maxime diuina, quid est autem quod magis mentem nostram perficiat, quam rerum diuinarum atque humanarum cognitio? quæ licet multis nominibus appelletur, tamen grauissimo nomine sapientia dicitur, quã eandem poeticam, & philosophiam eruditissimi uiri nominarunt. Maximus enim Tyrius auctor grauissimus elegante oratione probat sapientiam & poeticam rem quidem esse nomine duplicem, sed natura simplicem, minimeque re ipsa differentem. quod si quis est (inquit) qui poeticam à sapientia differre putet, idem est, ac si quis existimet, diem aliud esse, quam solis lucem terras illustrantem, aut cursum solis supra terram, aliud esse quam diem opinaretur. hoc idem uir doctissimus Strabo contra Eratosthenem scribens, qui flagitiose ausus fuerat poeticam nihil aliud esse dicere, quam anile deliramentum, multis rationibus & argumentis affirmat. Antiqui uero (inquit) primam quandam philosophiam esse poeticam affirmarunt, quæ nos ab ineunte ætate ad honestas uiuendi rationes adducit, quæ bonis moribus instruit, quæ motus animi turbidos placat, ac regit, quæ res gerendas summa cum iucunditate præcipit. quin ueteres illi prudentissimi uiri solos poetas sapienter esse crediderunt. quocirca græcorum ciuitates ab initio liberos suos poeticam in primis doceri uoluerunt, non tantum quia maximam animis afferre uoluptatem solet, quam ut ab ea casti animi moderatione uti discerent. nam poetæ ut sunt, ita etiam se morum magistros, & emendatores esse profitentur. qua in sententia non modo Pythagorici omnes, sed etiam Aristoxenus musicus fuit. & Homerus ipse poetas appellat. σωφρονιστὰς, quod intemperantes homines ad temperantiam deducere soleant, qualis ille poeta fuit, quem rex regum Agamemnon cum ad Troianum bellum proficisceretur, uxori suæ Clytemnestræ custodem apposuit. neque sane Aegystus adulter improbissimus decipere Clytemnestrem potuit, priusquam ut ait idem Homerus;

Abductum uatem deserto in litore liquit,
Ipsam deinde alacrem proprias perduxit in ædes.

longè enim melius poetæ, quam ulli philosophi honestè uiuendi uiam ac rationem, & morum præcepta tradiderunt. quod ad Lollium scribens Horatius sic attestatur;

Troiani belli scriptorem maxime Lolli
Dum tu declamas Romæ, prænestè relegi.
Qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,
Plenius ac melius Chrysippo, & crantore dicit.

quod autem poetica sit eadem quæ sapientia seu philosophia, innuit etiam Aristoteles, qui doctissimos & elegantissimos Platonis dialogos, in quibus maxima quæque res & diuinæ, & humanæ tractantur, inter poemata connume-

uat, quod idem etiam Maximus Tyrius facit: neque tantum de uita & moribus poetæ philosophantur, sed etiam res occultas, atque ab ipsa natura inuolutas scrutantur & explicant. quod satis ostendit Ioppas ille Virgilianus, qui in conuiuio Didonis arrepta cithara.

-canit errantem lunam, solisque labores,
Vnde hominum genus & pecudes unde imber & ignes,
Arcturum, pluuiasque Hyadas, geminosque triones,
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, uel quæ tardis mora noctibus obstet.

Quæ cum ita sint, quis dubitet omnem mentis atque animi nostri perfectionem à poetica manare? cum ab ea rerum omnium & diuinarum & humanarum cognitio scientiaque proficiscatur? Quid illud? quanti tandem æstimandum est, quod poetæ qui primi uirtute & consilio præstanti extiterunt, perspecto genere humanæ docilitatis, ut orator ait, atque ingenij dissipatos homines unum in locum congregarunt, eosque ex feritate illa, qua prius utebantur, ad iustitiam, atque mansuetudinem traduxerunt. tum res communem utilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum conuenticula hominum, quæ postea ciuitates nominatæ sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus inuento & diuino & humano iure mœnibus sepserunt, quod etiam Horatius ita canit; -fuit hæc sapientia quondam

Publica priuatis secernere sacra profanis,
Concubitu prohibere uago, dare iura maritis;
Oppida moliri, leges leges incidere ligno,
Sic honor, & nomen diuinis uatibus, atque
Carminibus uenit.

quod igitur M. Cicero primo de inuentione tribuit eloquentiæ, quinto uerò Tusculanarum ad philosophiam transfert, id sine ulla dubitatione poeticæ proprium est, quæ omnium laudatarum artium parens, & procreatrix semper fuit. quare longe uerius de poetica, quam de philosophia, quæ poeticæ quasi quędam filia est, idem poterat ita M. Tullius exclamare; ò uitæ poetica dux, ò uirtutis indagatrix, expultrixque uitiorum, quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem uitæ conuocasti. tu eos inter se primo domicilijs, deinde coniugijs, tum literarum & uocum communione uinxisti, tu inuentrix legum, tu magistra morum & disciplinæ fuisti. hanc uerò tantam laudem communis eruditorum consensus Orpheo diuino poetæ tribuit, de quo ita Virgilius;

Sed placidis hominum dictis fera corda mitigauit,

Doctaque

Doctaque uitam uoce temperauit,
Iusticiam docuit, cætu quoque congregauit uno,
Moresque agrestes expoliuit Orpheus.

Et quoniam antiquitas rebus præclaris maiestatem quandam afferre solet, tanto enim præstantiora quæque iudicantur, quanto antiquiora esse creduntur, uideamus quæ poeticæ fuerit origo. sic enim facile quiuis intelligere poterit id, quod uolumus, nullum esse scriptorum genus poetis aut antiquius aut diuinius. Marcus quidem Cicero primo Tusculanarum ait, apud Græcos antiquissimum è doctis genus fuisse poetarum, si quidem (inquit) Homerus fuit & Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo, sed tamen non satis his uerbis Cicero, quod nos quærimus, explicat. Illud quidem certè satis constat multo ante fuisse poeticam, quam oratio soluta reperta fuerit, quod Eusthatius in Homerica Iliade, & primo Geographiæ Strabo testatur. Cadmum enim aiunt, & Pherecidem, & Hecatæum primos fuisse, qui soluta oratione scribere cæperint. atque ita paulatim quasi à summo quodam fastigio delapsos fuisse scriptores à poetica, ad artem oratoriam. Plato quidem tertio de legibus tã antiquos esse poetas existimat, ut eorum genus diuinum esse dicat, & à Deis ortum, atque etiam à Deis agi solitum, sicut in Ioue, non arte, sed afflatu diuino fieri poetas affirmat, atque adiungit nihil aliud esse poetas, quam Deorum interpretes. in Phædro præclara poemata non esse ait hominum inuenta, sed cælestia munera, quam imitatus M. Cicero pro Archia poeta sic ait; Atqui sic à summis eruditissimisque hominibus accepimus, cęterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte constare, poetam natura ipsa ualere, & mentis uiribus excitari, & quasi diuino quodam spiritu inflammari. quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas quod quasi Deorum aliquo dono atque munnre commendati nobis esse uideantur. Ante bellum troianum poetas quosdam fuisse plerique tradunt. Pausanias Olenem quendam primum poetam nominat. Marcus Cicero de claris oratoribus ita scribit; Nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poetæ, quod ex eis carminibus intelligi potest, quæ apud illum & in Phęacum, & in procorum epulis canuntur. Eusthatius in præfatione Iliades Musæum & Syagrum poetas ante Homerum fuisse memorat. Carmen autem heroicum ab Apolline profectum fuisse Plinius auctor est, quod etiam Pausanias & Plutarchus affirmant, Eusthatius Phæmonoen Phœbi sacerdotem primam id genus carminis effudisse censet, quod uida cremonensis in Arte sua poetica sic expressit;

Munere concessum Phœbi, uenerabile donum
Phæmonoes, quæ prima dedit (si uera uetustas)

Ex adyto haud alijs numeris responsa per orbem.

Aristoteles poesim ex imitatione primo natam fuisse censet, quoniam imitandi studium sit ab ineunte ætate cunctis hominibus innatum, qua in re à belluis homo differat. qui igitur ad metrum natura procliues fuerunt, eos ait poesim primo protulisse, ex quodam imperito rudique principio, atque ex subita ac fortuita dictione. sed deinceps ex hac imitandi ratione, quasi in plura membra diuisa poesis multas in species abijt, atque ita poetę dicti sunt alij Comici, alij Tragici, alij Epici, alij Melici, alij Dithyrambici, alij alio nomine. nam pro cuiusque natura & moribus imitandi studium proferebatur. honestiores enim poetæ res egregias & præstantes, & laudabiles actiones sibi canendas proponebant. itaque in regum & deorum conuiuijs uirorum excellentium laudes, resque præclarè gestas heroicis carminibus concinebant, ut ad eas imitandas iuuenes excitarentur, & alacriores redderentur. qui uerò abiectiori essent animo, uiles etiam & humiles actiones canere cœperunt, atque hunc & illum irridere, salibusque inuadere. unde postea comœdia atque Satyra nata est. nam initio res tantum eximias ac diuinas poetæ pertractabant. itaque scribit Aristoteles apud antiquos eosdem fuisse poetas & Theologos, quin Strabo neminem inter poetas connumerari solitum tradit, qui non idem etiam probus uir atque integer esset, ut omnino uerissimum esse appareat id, quod Eusebius Pamphili memoriæ prodidit: apud Hæbræos omnium antiquissimas gentes artem hanc poeticam primo inuentam atque excultam fuisse. nam Iosephus etiam in antiquitatibus suis scribit; Mosem illum magnum Hæbreorum imperatorem atque legislatorem, cum ex Aegypto populum Hæbræum in patriam reduceret, atque diuino consilio mare rubrum undis sua sponte cedentibus transgressus fuisset, exametro carmine Deo gratias egisse. testatur etiam Hieronymus & Iobum illum patientissimum uirum, & Dauidem regem sanctissimum, & Salomonem sapientia clarum, & Esaiam uaticinandi peritissimum poetas fuisse præclarissimos, qui omnia pulcherrimis carminibus opera sua conscripserint. quid igitur hac arte antiquius aut nobilius, per quam iam inde ab initio diuina mysteria literarum monumentis tradita sunt? nam & oracula Deorum immortalium uersibus edebantur, & sybillæ per carmina responsa dabant, & dictæ per carmina sortes, ut ait Horatius. Quare poetarum nomen tam sanctum semper habitum fuit, ut nulla unquam illud barbaria uiolarit. nam quondam etiam apud Gallos feros atque agrestes homines tanti poetę fiebant, ut quoties in populo seditiones aut prælia nascerentur, poetis interuenientibus statim ab armis discederent. eis enim non parere nefas esse iudicabant, cum afflatu diuino tantum impelli censerent. Tribus autem potissimum signis Platonici probant

poesim

poesim afflatum quendam, & quasi insaniam esse diuinam, primo quia cæteri homines nullam penitus artem percipere possunt, nisi præceptores habuerint, & multum ac diu in ea sese exercuerint, præclari uero poetæ, quales fuerunt Orpheus, Homerus, Hesiodus omnium omnino scientiarum indicia plurima suis carminibus inserunt, per quæ facile docent, se illas artes optimè callere, quamuis nunquam didicerint. deinde quia nonnunquam poetæ repentino quodam animi motu res eximias & admiratione dignissimas effundere solent. quas postea calore illo animi sese paulatim remittente uix ipsimet intelligunt, quasi non ipsi, sed Deus aliquis eorum ore locutus fuerit. quemadmodum apud Virgilium Sybilla, de qua sic ait;

Insanam uatem aspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, folijsque notas & nomina mandat.

ideo Democritus dicebat, absque diuino furore nullum magnum poetam fieri posse, quam sententiam Ouidius secutus sexto Fastorum libro ita canere non dubitat;

Est Deus in nobis agitante calescimus illo,
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

postremo signum illud poeticæ diuinitatis haud minimum est, quod optimi uates ab eorum nemine doctrina superantur, qui uel natura prudentiores esse uidentur, uel longioribus magisque assiduis studijs operam ingenuis artibus tribuerunt. Quare non sine causa. Plato in Cratylo naturæ nominum & proprietatis solos poetas ueros esse doctores censet, & quamuis esset ipse omnium doctissimus tamen Sophronis Mimorum poetæ usque eo studiosus fuit, ut moriens libros eius capiti subiectos habuerit, & sanè Plutarchus in Homeri uita multis argumentis probat, nullius philosophiæ partis Homerum expertem fuisse, quamuis post eum & nata, & alta omnis philosophandi ratio esse uideatur. quam rem quiuis paulo prudentior, etiam in Virgilio, & Horatio nostro uidere facile potest. sic enim eleganter & eruditè scripserunt, nihil ut omnino uideantur ignorasse, quod non ab humano ingenio, neque ab arte aliqua, sed ab animorum diuina quadam inflammatione (quemadmodum Platonicis placere diximus) prouenire iudicandum est. hac etiam de causa poetarum sententijs (ut Fabius ait) non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum. qui eis tanquam deorum testimonijs utuntur. Igitur optimè institutum est, ut sicut omnium rerum à Dijs immortalibus principia ducuntur, ita poetarum carminibus teneræ puerorum mentes ab infantia statim imbuantur, scitum est enim id, quod Epistolarum secundo libro scribit Horatius;

Os tenerum pueri, balbumque poeta figurat.

Tot

Torquet ab obscœnis iam nunc sermonibus aurem,
Mox etiam pectus præceptis format amicis.
Asperitatis & inuidiæ corrector, & iræ,
Rectè facta refert, orientia tempora notis
Instruit exemplis, inopem solatur & ægrum.

Quid quod Plutarchus doctorum omnium approbatione censet, omnis disciplinæ principium esse poeticam? nemo sane poterit ad alicuius rei exitum, quod ait Fabius, nisi præcedentibus initijs peruenire. quo fit ut nisi quis poeticam discat, is omnis disciplinæ semper ignarus haberi debeat. at uero qui hac arte delectatur, is facilè deinde poterit ad aliarum disciplinarum fastigium ascendere. uerum est enim quod ait Sophocles,

Initia si bona cuique des negocio,
Talem rei speres licebit exitum.

neque uero sunt audiendi quidam imperiti homines qui poetas audent uituperare, quasi bonis moribus officientes, atque in eo Platonem laudant, quod ex ea ciuitate poetas eduxerit. quam finxit ille, cum mores optimos & optimum Reip. statum exquireret, illud enim primum omnino falsum est, cum sanctissimas liceat ex optimis poetis passim sententias colligere. quæ honestè uiuendi rationem edoceant: cumque ueri poetæ, quemadmodum superius demonstratum est, & boni uiri sint, & uitæ magistri. quod diuum illum Augustinum religioni nostræ columen, & sapientissimum virum non fugit, qui apertè clamat, à Poetis se utilia multa didicisse. neq; Hieronymum, & Ambrosium, & alios plurimos insignes præstanti sanctimonia uiros, qui maximo studio poetarum scripta lectitarunt. quod eorum opera poeticis referta uerbis & sententijs apertissimè declarant. quod autem è ciuitate sua Plato poetas eduxerit, id quidem nullum est contra illos argumentum. cum præsertim alijs in locis plurimis idem Plato propè diuinis in cęlum laudibus eosdem efferat, & mirandum in modum admiretur. Verum quemadmodum in ea ciuitate, ubi nullus omnino sit ægrotus, sed omnes bene ualentes, & corpore bene constituto, nihil medicis opus est, ita Plato cum omnium beatissimam & sapientissimam fingeret ciuitatem, ex ea poetas eduxit, quoniam ei ciuitati, quæ iam optimum finem esset consecuta, nullis uitæ magistris, nullis institutionibus, nullis morum præceptis amplius opus esse uidebatur, cum per se contenta esset ad benè beateque uiuendum. qua de re multa sunt à maximo Tyrio quadam in oratione copiosè & eleganter disputata, quanto autem semper in honore ac precio non tantum apud eruditos homines, sed etiam apud reges, & principes poetæ fuerint, nobis monumenta literarum atque historiæ manifestò declarant. quas hoc in loco recitare nihil est necesse, tantum

illa politissima Ouidij carmina, quę sunt in tertio de Amandi arte libro, audi- te, quoniam ad hanc rem magnopere pertinent, Sic igitur Ouidius;

Cura ducum fuerant olim regumque poetæ
Præmiaque antiqui magna tulere uiri,
Sanctaque maiestas & erat uenerabile nomen
Vatibus, & largæ sæpe dabantur opes.
Ennius emeruit calabris in montibus ortus
Contiguus poni Scipio magne tibi

Sed si forte quis est, qui dicat non esse mirū ab Ouidio poeta poetas summopere commendari, is ad Ciceronem accedat, qui cum alijs in locis plurimis tum pro Archia multis argumentis & exemplis probat & ostendit maximam sem per fuisse poetarum gloriam. Sed quid hæc agimus? quasi uero cuiquam in bonis artibus mediocriter erudito dubium esse possit, quin ut ab Oceano uis amnium fontiumque omnium cursus initium capit, ita à poetis omnes sapien tiæ partes, & ortum & incrementum accipiant. unde enim illa copiosè loquens sapientia, domina rerum & regina eloquentia? an non à poetis? unde illa rerum obscurarum inuestigatio, ars recondita multiplex ac subtilis cogni tio rerum cælestium, & æternarum? annon à poetis? Vnde historiæ fabulæ, recte uiuendi rationes, lumina mentium, ornamenta uitæ, unde denique omnis excellentia, atque gloria mortalium? annon à poetis? merito igitur Lucanus, cum hæc atque alia multa uideret, hoc modo exclamare non dubitauit;

O sacer & magnus uatum labor, omnia fato
Eripis & populis donas mortalibus æuum.

Quæ cum ita sint, cuinam dubium esse potest, quin poetarum cognitio sit cæ teris omnibus anteponenda. quam semper optimus quisque neruis omnibus expetendam esse duxit, quæ laudem, quæ gloriam, quæ immortalitatem affer re solet. rusticus est profecto, atq; ab omni humanitate alienus, qui poeticæ co gnitionis desiderio non teneatur, sine qua nemo docti nomen assequi merito potest. nos igitur quorum animus Musarum amore perfusus, alta & sublimia spectat, poetas amemus, amplectamur. ediscamus, eis denique nosmet- ipsos addicamus. cum præsertim nihil eorum lectione dulcius, nihil iucundius, nihil amænius inueniri possit. Proh Dij immortales, quę suauitas poeticæ lo cutionis? quæ concinitas? qui lepos? quæ uenustas? quod inuentionis acumen? quæ compositionis harmonia? qui uerborum splendor? quæ sententiarum grauitas? quæ denique generum omnium dicendi maiestas? modo enim tanto impetu sonituque feruntur, ut tonare, fulminare, permiscere omnia ui deantur, modo paulo pressiores, aurea quadam mediocritate procedunt, ut

nihil

nihil possit, aut concinius aut suauius excogitari. modo ita sese demittunt, ut quamuis humi serpere uideantur, tamen expleatur animus iucundissima lectionis uoluptate. Quamobrem si quis studiorum utilitatem summa coniunctam amœnitati uoluptatique diligit, is poeticam artem amplectatur, in ea dies atque noctes inuigilet. in eam denique totam mentis acies intendat. Sic enim uberrimos studij sui fructus aliquando consequetur. quod nos optimi iuuenes omni studio, cura, diligentia facturos spero. Vos enim uideo, & animo excelso esse & optimarum artium studijs deditissimos, quæ res effecit, ut artis huius poeticæ uobis hoc anno declarandæ prouinciam libentissimè susceperim, cuius quidem utilissima præcepta si uobis, ut spero & opto, ita perspicuè explicuero, ut ea facile percipere possitis, tum uero me laboris mei præmium quam amplissimum consecutum existimabo.



DE BIBLIOTHECA PVBLICA Mediolani instituenda, & omni genere librorum instruenda,

Ad Alfonsum Aualum Oratio imperfecta.



VM multis in rebus immortali Deo gratias agere debemus, Alphonse princeps Illustrissime, qui tantarum calamitatum causas, quantas superiori tempore pertulimus, à nobis tandem auerterit ac profligarit, & optatissimam pacem inuexerit, ac rerum omnium abundantiam; tum nulla re magis ei debere nos existimo, quã quòd te nostræ ciuitati, & summę Rei P. præesse uoluerit, ut amplissimus, ac prudentissimus imperator, pro tua singulari Sapientia, atque incredili uirtute, Remp. bene gerendo, Diuorum immortalium templa colendo, sanctissimas religiones obseruando, Remp. conseruares. sæpenumero mecum Alphonse mirari soleo. cũ tuæ religionis ac uirtutis mihi uenit in mentẽ considerare. qui cum tantopere bellicis in rebus & imperatoria laude, cęteris omnibus antecellas, ut non solum eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam superaris, tamen ita religioni deditus, ita modestus ac summissus, & ut breuiter dicam ita christianus es, ut tibi religiosissime uiuere, summa uotorum esse uideatur. Et quoniam ad bene beateque uiuendum, exploratum habes, plurimum conducere studia literarum, studiosos earum ita foues & amplecteris, ut non solum eos, qui sunt in hac ciuitate subleues, sed alios etiam huc, ex longinquis regionibus, proponens eis uberrima præmia conducas. Quare iam in certam spem uenerunt, huius ciuitatis homines, fore, ut optimarum artium studia, superiori tempore, bellorum tumultibus, & hostium incursionibus prostrata & inculta, per te restituantur. nimirum hoc unum ad amplissimam gloriam tuam, & res gestas immortales, adhuc deesse uidetur, ut hanc tui amantissimam ciuitatem, olim studiorum parentem ac altricem, nunc literarum inopia laborantem contendas subleuare. cum igitur animum tuum In hanc partem, tam propensum & inclinatum esse uideam, ut nihil addi posse uideatur, existimaui me facturum ope-

reprecium, si tibi, quasi digito uiam demonstrarem, qua possis in hac ciuitate cum paruo labore, neq; maximo sumptu, literarum studia reuocare, iuuentutem excitare, ciuitatē hanc honore maximo cohonestare, famam tui nominis relinquere sempiternam. Quod si res ulla potest inueniri, digna maiestate tua, digna uirtute, digna religione, quam tibi relictis omnibus rebus, amplecti fas sit, & perfici, hæc profecto quam nos hoc tempore, in consultationem adducimus, tanta est, ut reliquis omnibus, anteponi digna esse uideatur. quam tu, pro tua sapientia, fide, potestate, suscipias, susceptam industria, consilio, diligentia perficias, quæ perfecta, iuuentuti Mediolanensium, ac studiosis omnibus incredibilem afferat utilitatem, tibi uerò gloriam acquirat immortalem. Non te præterit Alphonse, duas solas artes in orbe terarum inueniri, quæ mortalem possint in amplissimo dignitatis & laudis gradu collocare, & hunc breuem uitæ nostræ curriculum, ita posteritati commendare, ut in linguis & ore omnium, unius uiri memoria perpetuò celebretur: disciplina militaris, & studium literarum, quarum artium in altera tu iampridem ita uersaris, ut uirtutis tuæ bellicæ splendor tanquam sol quidam exortus, res gestas antiquorum tanquam minora sydera præstrinxerit. artem autem literarum (vt initio dixi) ita complecteris, ut mihi facillimum fore sperem, quod uehementissime cupio, tibi persuadere, cum præsertim utilissimum sit, & optimum. Est hæc nostra ciuitas Mediolani rerum omnium (vt optime, nosti) copiosissima. non frugum abundantia, non agorum ubertate, non magnitudine pastionis cuiquam est inferior. Pręterea floret ingeniorum acumine, nobilitatis splendore, animorum in rebus gerendis sagacitate, domi militięque claritate. Ad hæc tanta est artificum cuiusquemodi præstantia ac industria, ut nulla ciuitas unquam post homines natos excellentiores habuerit. Huc accedunt duæ mirificæ substructiones, quę merito possint inter commemorata illa mundi miracula numerari. Quarum altera fanum est pulcherrimum ac religiosissimum, quod in maximam solet admirationem spectatores omnes inducere, quippe sub astra tendens machina columnis crassis ac sublimibus innixa, tantum extollitur, ut oculorum acies uix possit ad eius cacumen pertingere. longitudine ac latitudine iuxta sublimitatis proportionem accomodatissima. totum autem ex solido marmore fabrefactum, sed arte tam egregia, ut uix hominis ingenio factum esse credibile uideatur. Altera uero substructio castrum est Mediolanense. de quo, quid ego plura commemorem, quàm quòd omni nationi planum est, ac manifestum, esse penitus inexpugnabile. atque adeo communitum esse, ut non solum fieri munitius non possit, sed ne excogitari quidem, ut etiam ex re nomen assecutum esse uideatur. Arx enim Iouis appellatur, Declaratum est hoc superiori tem-

pore, cum tot bellis ac obsidionibus petitum fuerit, tot uineis, aggeribus, tormentis, oppugnatum, nunquam tamen ullus ex tot ducibus atque imperatoribus eximijs, & inarte militari peritissimis potuit illud expugnare. Quare iam satis superque cognitum est hoc unum castrum ab omnibus belli tumultibus & oppugnationibus esse tutissimum. nec ullo modo fieri posse, ut humanis uiribus expugnetur. Quæ cum ita sint, unum adhuc ornamentum huic præclarissimæ ciuitati, & his tam admirandis substructionibus, deesse uidetur, quod siquis addat, sibi decus acquirat sempiternum, cuius quidem ornamenti te cupimus esse principem & authorem. ut in hac ciuitate, perpetua tui memoria conseruetur. & tuam posteritas omnis sentiat ac laudet munificentiam & liberalitatem, Hoc autem illud est, de quo loquimur, ornamentum, ut in templo illo maximo & religiosissimo Bibliotheca librorum omnium generum refertissima constituatur, & ædes binę ædificentur, alteræ iuxta templi sacraria, alteræ in ipsa Iouis arce, quæ sint huic tantummodo rei destinatæ. ut, quoniam incerti sunt temporum exitus, si quando bellum excitetur, possint in arcem munitissimam uolumina transferri. & ibi tuta esse ab omni præliorum uiolentia. Quid ego nunc commemorem, quantopere res ista memorabilis & gloriosa futura sit, vbi disseminabitur apud exteras nationes, & olim apud posteros memorabitur, Alphonsum Daualum, omni bellica laude præstantissimum, cuius ad omnes ferè mundi regiones uirtutis fama peruaserit, tantopere literas etiam dilexisse, ut locupletissimam Mediolani Bibliothecam reliquerit. Quis non sapientiam tuam laudabit? prudentiam admirabitur? consilium approbabit? certatim tollent in astra nomen tuum ubique studiosi literarum, multorum scriptis & præconijs ubique gentium prædicaberis, nunquam poterit hoc factum tuum vetustas abolere. Dum hunc terrarum globum, sol è cælo radijs suis illustrabit, dum stabit hæc immensa mundi compago, uirtutem tuam genus humanum prædicabit. Nam si quidam obscuri mortales, aut non admodum excelso loco nati, non alia de causa, nisi quod librorum magnum numerum collegerint, æternum nomen inuenerunt, Quod futurum censes, cum tu iampridem maximis rebus gestis tuis clarissimus, ad literas excolendas animum etiam adieceris? Quis Tirannionem grammaticum agnosceret, aut tantopere celebraret, nisi magno studio & industria librorum tria millia collegisset? Quid patrum nostrorum memoria, Cosmus Medices florentinus ciuis, num alia de causa fuit vbique laudatus. ut etiam celeberrimum nomen, doctissimorum hominum scriptis habuerit, quam, quòd literas amauerit, & literatorum hominum studiosissimus & amantissimus fuerit, & vndique congestis libris copiosissimas Bibliothecas referserit? Sed ne for-

te negocium hoc, tanquam maieſtate tua minus dignum aſperneris, habes authores grauiſsimos ac ſapientiſsimos uiros, qui non ſolum omni ſtudio ad colligendos libros, & inſtaurandas Bibliothecas incubuerunt, ſed etiam accerſitis undique doctiſsimis & peritiſsimis uiris eos ſummo honore proſecuti ſunt, & eis ampliſsima præmia propoſuerunt. Nam ut primum Ptolemeum illum Euergetem referam, qui beneficientiam ſuam uidetur ipſo nomine declarare, nonne pulcherrimum & celeberrimum Alexandriæ Gymnaſium inſtituiße legimus? & multa librorum millia comparaße. cum prius ex omni mundi regione, prudentiſsimos ad ſe viros euocaſſet, uel hoc ſolo.



LIBELLVS SVPPLEX AD SENATVM,

De hora vespertina, qua docebat Maioragius, in matutinam commutanda.



VM uestræ prudentiæ, atque auctoritatis sit P.C. non solum intelligere, quid in publicis negocijs agatur; uerumetiam prouidere, ut omnia, quam fieri potest optimè rectißimeque gerantur: M. Antonio Maioragio publico utriusque linguæ Mediolani profeßori, qui omnia prius expertus est, ne molestus eße uideretur, uobis in præsentia significare uisum est, se iam quattuor ab hinc annos magno incommodo suo, studiosæque iuuentutis hora vespertina Latinæ publicè docuisse: cum eo tempore forum mercatorum gymnasio vicinam magnis vndique clamoribus obstrepat. nam semper aut pueri uociferantes huc atque illuc dimißi è schola cursitant; aut aliquis circumforaneus circulator lyræ cantu, uel aßa uoce plebeios homines congregat; & iuuenes ad se potius audiendum allicit; aut præco publicus tuba inclamat, ut quæ decreta sunt à magistratibus, enunciet; aut tortor maleficum aliquem in equuleo suspendit; aut denique quod omnium est molestissimum, uaga iuuentus & intemperans, quæ per forum illa hora deambulare solet in gymnasium ascendit, & uel sibilis, uel pulsatione subselliorum, uel pulueris & lapidum coniectu audiendi cupidos interturbat. Itaque uos orat, atque obsecrat, vt pro communi iuuentutis utilitate, pro ciuitatis dignitate, pro uestra sapientia, pro honore suo uelitis iubeatisque eum utramque linguam matutino tempore profiteri. Sic enim & omnia prædicta incommoda facile uitabuntur; & multi iuuenes, qui manc Græcam lectionem ab eodem audiunt, etiam Latinam eodem tempore multo libentißimè audient: quoniam bis in die non eis commodum est in forum accedere. Neque hoc ullo fiet Othonis Lupani publici professoris incommodo: modo is obseruare uelit, quod alias auctoritate uestra constitutum est, ut paulò tempestiuius lectionem suam incipiat, & tunc legere desinat, cum ære Campano minore signum datur. eodem enim tempore Græcam lectionem in alio gymnasio Maioragius absol-

uere

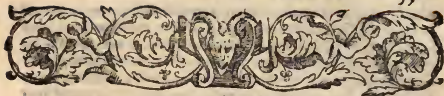
re uere solet, quare deinde statim Othoni succedet, ut Latinè legat, atque hac una ratione studiosa iuuentus, si uoluerit, utriusque professoris quotidie Latinam lectionem audire, facilè poterit. Hæc ideo uobis P. C. significare Maioragius uoluit: quoniam certum atque exclaratum habet, uos pro consuetudine uestra, quod fructuosum & utile iuuentuti fore uidebitis, illud decreturos.



LIBELLVS ALTER, DE immunitate publicis professoribus conceden.



VONIAM summa æquitas, atque iustitia uestra P. Conscripti, splendorem ac benignitatem uam proportione æqualem in omneis, de Repub. benemerentes diffundere solet: ideo nos Otho Lupanus, & M. Antonius Maioragius, quos in hac ciuitate vos artis Oratoriæ professores eße uoluistis, supplicantes petimus, ut eadem immunitate nos donetis, qua iam Ticinensis gymnasij professores donastis, cum præsertim sit eadem nostra, quæ illorum caußa, & magis etiam uobis deberi, quam illis immunitas uideatur. primo quia in Metropoli ciuitate legimus, deinde, quia non tantum publicè, sed etiam priuatim Reipub. prodesse contendimus. Rogamus igitur, ut etiam nos, sicuti alij omnes lectores publici uestro munere gaudeamus.



M. ANTONII MAIORAGII IN HOMERI ILIADEM.

PRAEFATIO I.



LYSSES Ithacensis ille, quem Poetarum parens Homerus prudentissimum ac sapientissimum finxit, cum per ea loca nauigaturus esset, ubi Sirenes Acheloi Calliopesque filiæ dulci modulatione prætereuntes nautas in fraudem periculumque allicere consueuerant, sociorum suorum aures obturandas esse cera existimauit, ne fortasse cantus suauitate commoti sese præcipites e nauibus in mare deijcerent. suas autem aures obturare quidem noluit, sed tamen malo nauis firmissimis se uinculis alligauit, ut & earum uoces audiret, & tamen securus præternauigaret. Itaque licet eum illis suauissimis ac iucundissimis uersibus inuitarent.

O decus argolicum quin puppim flectis Vlysses
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus
Nam nemo hæc unquam est transuectus cærula cursu
Quin prius astiterit uocum dulcedine captus
Post uarijs auido satiatus pectore musis
Doctior ad patrias lapsus peruenerit oras
Nos graue certamen belli clademque tenemus
Græcia quam Troiæ diuino numine uexit
Omniaque elatis rerum uestigia terris,

non tamen eas audiendas esse censuit, sed ad illam, quam iterum tandem aliquando uidere uehementissime cupiebat, patriam spreta Sirenum uoce pro-

perauit. hic igitur tam diuina, tamque incredibili sapientia uir in legendis poetarum operibus est à nobis diligenter imitandus. tam enim dulces tamq; iucundi sunt, ut nisi quis altius animum suum efferat, & non quid in uerborum cortice, sed quid in sententiarum recessu lateat accuratissimè perpendat, in eorum figmentis tanquam in Sireneis scopulis consenescat. Quare qui se infirmo atque imbecilli esse animo sentiunt, & doctrinę reconditioris expertes, quales Vlyssis socij fuisse finguntur, ij debent poeticæ suauitati, & carminum fabularumque uarietati penitus aures occludere, atque alijs sese studijs ac negocijs tradere, ne fortasse leuiculis in rebus occupati nihil dignum cognitione percipiant, & quę sunt utilissima prætermittant, quemadmodum plerique mansuetiorum Musarum professores facere consueuerunt, qui cum se totos poetis dederint, & eorum se interpretes esse promittant, in fabellis deinde simpliciter enarrandis totos dies sine ullo fructu conterunt, & auditores suos duplo stultiores quam acceperint reddunt, qui uero tam acuto tamque constanti animo fuerit, ut pleno gradu poeticę sapientiæ penetralia ingredi audeat, quod Vlyssem fecisse Homerus innuit, is rationi, reconditæque doctrinæ tanquam malo nauis inhærens poetarum scripta frequenter euoluere atque interpretari secure potest. sunt enim præstantiores poetæ celebratis illis Alcibiadis Silenis non absimiles. nam Alcibiadem ferunt imagines quasdam habuisse, qui Sileni dicerentur, ita fabricatas, ut clausæ quidem ridiculum aliquam & monstrosam speciem præ se ferrent, apertę uerò statim diuinum numen ostenderent. eodem modo clarissimi poetæ fabellas quasdam aspectu primo ridiculas & inanes ita concinnant ut ludere uelle uideantur, uerum in eis fabulis, siquis diligentius introspiciat, aliqua semper diuinæ cęlestisque sapientiæ mysteria reperiet. Hæc causa est cur imperitiores Grammatici quamuis poetarum Deum Homerum in manibus semper habeant, tamen ex eius lectione paruum admodum fructum percipiant, quia scilicet in uerbis ac figmentis tantum occupati uirtutes eius uidere nullo modo possunt, nam siquis unquam post homines natos fictis fabulis res cognitione dignissimas significauit is certe omnium eruditorum iudicio atque consensu Homerus fuit, ut magni sit uiri sicut ait Quintilianus, uirtutes eius non æmulatione, quòd fieri non potest, sed intellectu sequi, quippe qui humani ingenij modum excedat, & omnes sine dubio in omni genere doctrinæ procul a se reliquerit. Itaque posteriores omnes non tantum poetæ, sed etiam Philosophi cæterique scriptores ab Homero plurima sumpserunt, unde non sine causa clamat Ouidius

Aspice Mæonidem a quo ceu fonte perenni
Vatum pierijs ora rigantur aquis.

Nam quemadmodum ab Oceano flumina, fontes, puteique omnes exeunt

sic

sic ab Homero omnis eloquentiæ copiosęque loquentis sapientiæ fluxit initium. itaque nemo uel eorum qui res occultas & ab ipsa natura inuolutas pertractarunt, uel de uita & moribus scripserunt, uel sese ijs artibus quæ pertinent ad dicendi facultatem tradiderunt Homeri poema tamquam amœnissimum diuersorium non appetiuit, sed apud eum omnes commorari uoluerunt. nam & Apollinis oraculum Homeri carminibus sæpe traditum legimus, & Philosophorum principes Plato atque Aristotiles Homeri testimonio frequentissime utuntur, & ab Homero tanquam omnis sapientiæ fonte Omnes Philosophantium sectæ promanarunt. Rhetores Homerum ita suspiciunt, ut eum omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedisse fateantur. Grammatici non ad alium finem quam ad Homericam dicendi rationem omnes regulas suas dirigunt, poetæ qui post Homerum aliquid conscripserunt, quantum facultas tulit eum omnes imitari uoluerunt. ut enim cæteros hoc tempore prætermittam, apud eminentissimum poetarum nostrorum Virgilium nihil ferè paulo ingeniosus & eruditus dictum reperitur, quod non ad Homeri imitationem sit conscriptum atque adeo penè ex Homero descriptum. qua de re cum ab æmulis aliquando Virgilius carperetur, dixisse fertur non minus esse difficile carmen ab Homero commode sumere quam Herculi clauam de manibus eripere. Geographi quoque scientiam Homericam uenerantur ac suspiciunt, quod Strabo primo libro copiose persequitur, Medici præterea vulnerumque curatores, quos chirurgos appellant, plurima ab Homero bona mutuantur, Quid quod etiam principes, imperatores atque reges Homerica dulcedine singularique sapientia delectantur. cuius rei testis est amplissimus Alexander ille Magnus qui cum inter Darij Persarum regis Thesauros preciosissimum unguentorum scriniolum totum ex auro, margaritis, gemmisque lectissimis confectum reperisset, amicique uarios eius usus demonstrarent, imo Hercule (inquit) librorum Homeri custodiæ detur, ut pręciosissimum humani animi opus, quam maxime diuiti opere seruetur. nam in ipsis etiam belli tumultibus Homeri libros tanquam animi quoddam uiaticum & pastum suauissimum secum habere consueuerat. & cum somnum capere opus erat, eos capiti suo subijciebat, ut neque in somnis ab Homeri cogitatione abstinere uideretur, sed in ipsis etiam uisionibus quæ dormentibus euenire solent præclara sibi somnia obseruarentur, Achillemque ideo fortunatum fuisse clamabat ut testis est pro Archia Cicero, quia laudum suarum præconem Homerum inuenisset, atque in familiari collocutione po tam hunc modo summum uirtutis præconem, modo uatem regium appellare consueuerat & re uera Homeri poesis regia quædam res est, & Ilias præcipue qua tot belli duces, tot reges, tot heroes celebrantur. quamuis enim prouerbio dicatur malorum Ilias, quoniam in Iliade Homerica multa

mali genera memorantur, tamen rectius (ut ait Eusthachius omnium bonorum Ilias diceretur, plena est enim eloquentiæ) Philosophiæ artis Imperatoriæ, moralis disciplinæ, uariarum denique scientiarum nam & dolos ex ea bonos ac laudabiles, & mendaciorum utiles confictiones & dictorum acumina licet perdiscere. encomiorum præterea uias ac rationes atque in gerendis rebus summam prudentiam. quin etiam quæcunque ex historia bona percipiuntur, eadem ex Homeri lectione percipi possunt. ut multarum rerum experientia, mirifica iucunditas, animi institutio. ad uirtutem adhortatio, quibus in rebus omnibus multum historicis Homerus antecellit. Quod siquis hunc poetam ideo non admirandum & suspiciendum existimet, quod multis fabulis sit refertus, is certe non intelligit Homericas fabulas non inaniter, neque tantum ad risum concitandum aut delectationem afferendam esse confictas, sed rerum cognitione dignissimarum umbras atque integumenta quædam esse, quas siquis recte explicuerit, tunc denique quanta sit in eis quamque recondita scientia perspiciet. neque enim alumnus sapientiæ, qualis Homerus fuit, simplicibus & anilibus fabulis delectari potest, cum sapientia nihil aliud sit quam ueritatis contemplatio cognitioque. Sed ut rudes adhuc atque imperitos alliciat poesi suæ fabulas inserit, quarum dulcedine captus animus paulatim ad altiora atque utiliora prouehitur. fuit enim hæc antiqua sapientissimorum hominum consuetudo, ut res celestes ac diuinas & sapientiæ mysteria fabulis tanquam cortice quodam obtegerent, sicut etiam Theologi nostri parabolis ac similitudinibus in rebus diuinis frequēter utuntur, quo rudes animi facilius à cognitis & sub sensum cadentibus rebus ad incognitas & sublimes extollantur. cum igitur ex omnibus græcis poetis mihi esset facultas eligendi, quem hoc anno publice interpretarer, Homerum mihi potissimum in manus sumendum esse censui, cum enim ut ait Horatius, Aut prodesse uelint aut delectare poetæ, nullus Homero maiorem neque iucunditatem afferre potest, Quapropter ut Aratus quod ait Quintilianus, ab Ioue incipiendum putat, ita nos rite cepturi ab Homero uidemur, qui non poetica modo, sed etiam oratoria uirtute est eminentissimus. neque ullum extat opus humanum quod Homericę poesi præferendum esse uideatur. illud uerò uidetur admirabile quod in tot carminum millibus nihil unquam Homerus neque de patria neque de parentibus suis meminerit, neque operibus nomen suum inscripserit. uir profecto diuinus & alta quadam mente præditus quem nulla ambitio, nulla nominis ac glorię cupiditas inflammauit, sed ipsius tantum uirtutis & scientiæ gratia scripserit. hac de causa factum est, ut multæ Gręcię ciuitates suum fuisse ciuem Homerum uelint, & dum patriam suam occultat effecit ut multæ patriæ sibi eum conentur uendicare. unde illud Distichon uulgo celebratur septem urbes certant de sede insignis

signis Homeri Smyrna Rhodos Colophon Salamin Ios Argos Athenæ Cicero pro Archia poeta sic ait, Homerum Colophonij ciuem esse dicunt suum, alij suum uendicant, salaminij repetunt, Smyrnæi uerò suum esse confirmant, ita que etiam delubrum eius in oppido dedicauerunt, per multi alij præterea pugnant inter se atque contendunt, extat elegans super hac re Antipatri Epigramma quod ita Politianus conuertit.

Diceris à multis Colophonis alumnus Homere
Hic te Smyrnæum credit & ille chium
Quin & Ion quidam, quidam Salamina superbam
Thessaliam multi te genuisse ferunt.
Sunt & qui memorent alijs te sedibus ortum
Sic uarijs natus crederis esse locis
Dicere si liceat mihi Phœbi oracula cœlum
Certa tibi patria est calliopæa parens.

Natus est etiam incerto patre. nam Critheis eius mater amore furtiuo facta grauida apud Meletem fluuium eum peperit. Vnde primo fuit Melesigenes appellatus. Postea uerò cum apud Cumæos graui lipitudine premeretur, obcæcatus est, atque ideo Homerus est appellatus. nam (ut scribit Herodotus, Cumæi solent eos qui cæci suut, Homeros appellare. sicut etiam Ephorus attestatur Artemidorus libro somniorum primo fictum hoc esse uidetur innuere cum ita scribit, qui se cæcum esse somniauerit, si poeta sit, bonum significat, quoniam multa quiete opus habent, qui poemata scribere cupiunt, vnde sermo inualuit Homerum poetam cæcum fuisse. Plutarchus auctor est ab Aristotele scriptum fuisse Homerum Dæmonis cuiusdam ex eorum numero qui cum Musis uersari solent, fuisse filium. Vnde fortasse Dionysius Hacarnasæus δαιμονιόλατον eum appellat, quod non humanam. sed diuinam quandam potius naturam præseferat. Scribit Herodotus Critheidem Homeri matrem cũ paruulo infante à Phemio quodam Smyrnæo ludi magistro fuisse hospitio susceptam, atq; ita adamatam, ut eam Phemius secum postea semper habuerit, & Homerum puerum ingenuis artibus erudierit, in quibus ait eum tantum profecisse, ut mortuo Phemio cum omnium admiratione per aliquod tempus literas Smyrnę docuerit. postea totam Græciam peragrasse, & in Italiam usque atque Hispaniam profectum, deinde iterum in Græciam, reuersum arti poeticæ, usque ad extremum uitæ diem incubuisse, neque satis constat inter scriptores quo tempore vixerit. nam Herodotus centum sexaginta octo annos post Troianum bellum floruisse Homerum scribit, alij belli Troiani tempore natum dicunt, alij non ita multo post. Cornelius Nepos centum & sexaginta annos ante Romam conditam fuisse auctor est. Eutropius Agrippæ Syluij temporibus Homerum in Græcia fuisse perhibet. Sed

quo-

quocunque tempore vixerit satis constat egenum ac mendicum fuisse, ut uix sibi uictum recitandis ac uendendis carminibus suis posset acquirere, qua de causa factum est, ut Homeri carmina per totam Græciam sparsa sine ullo ordine legerentur, donec Hipparchus Pisistrati filius, ut Plato scribit, diligenter & collegit, & adhibitis eruditis uiris in libros ordine literarum sicuti nunc eos habemus accuratè digerenda curauit: quamuis Plutarchus hanc laudem Aristarcho tribuat, qui tam ingeniosè tamque acutè uera Homeri carmina ab iis, quæ falso illi tribuebantur, distinxit, ut postea quicunque de alienis scriptis uerè iudicaret Aristarchus fuerit appellatus. nam Varro de Lingua Latina criticos grammaticos qui de libris iudicant Aristarchos appellat, & Cicero uocat Atticum suarum orationum Aristarchum. obiit autem Homerus morte misera quidem illa, sed tamen memorabili. cum enim sederet in littore, piscatoresque e naui egressos percunctatus esset, ecquid prædæ fecissent, illi responderunt, quæcunque cepimus, ea reliquimus, quæ uerò non cepimus nobiscum ferimus. hanc sibi propositam a piscatoribus quæstionem cum soluere nullo modo potuisset, tanta indignatione correptus est, ut dolore absumptus credatur, quod præter cæteros etiam Valerius Max. nono libro scribit. & at tamen quæstio illa piscatorum non admodum ardua nam cum nihil piscium cepissent apricantes in sole pediculis se purgare aggressi sunt, atque ita quos pediculos ceperunt eos interfectos proiecerunt ac reliquerunt, quos autem non ceperunt, eos secum in uestibus tulerunt. Reliquit autem duo pulcherrima præstantissimaque opera Iliadem & Odysseam, nam Margites, Himni Deorum Batracomyomachia; & si qua alia Homero attribuuntur lusus potius & exercitationes quædam quam iusta opera esse appellanda doctiores existimant. sunt qui opinentur Iliadem Tragediæ instar habere, Odysseam comœdiæ sed omnino falluntur, licet eorum errorem etiam Erasmus secutus sit. nam utrunque opus tragicum est, ut in arte Poetica clarissimè docet Aristoteles. carmen enim Heroicum atque exametrum Tragœdiæ quædam species est. illud probabilius uidetur quod Plutarchus tradit Homerum in Iliade corporis fortitudinem in Odyssæa uero animi præstantiam exprimere uoluisse. nam in Iliade pugnæ, prælia, cædesque tractantur, quę corporis uiribus indigere certum est. in Odyssæa pericula, tempestates, uarii casus ponuntur, quos nemo nisi præstanti animo superare, aut commode tolerare potest. Iam uero mirum est quod idem Plutarchus ostendere pluribus exemplis conatus est, & Politianus Plutarchi penè dixerim interpres, cum tot sint Philosophorum tamque discrepantes sententiæ, unumquenque tamen cuiusque sectæ principem Homeri auctoritate nixum sententertentiam suam confirmasse. Dion certè Chrysostomus Socratem qui primus è cælo philosophiam deuocasse dicitur ut de uita & moribus dissereret, Homeri

ri discipulū appellare non dubitat, licet ante Socratem Homerus multis ætatibus floruerit Basilius Magnus Theologorū grauissimus & præstantissimus totam Homeri poesim laudem esse uirtutis affirmauit, quod Anaxagoras Metrodorum ad Homeri lectionem adhortans antea dixerat Archesilaus tanto huius poetæ studio tenebatur, ut nunquam manè e lecto surgeret, nunquam uesperi cubitum iret, quin prius aliquid ex Homero lectitaret. Ptolemæus Philadelphus Zoilum Homeri detractorem, qui ideo Homero mastix diceba tur, quod Homerum insectari non desisteret, diu prius delusum tandem uinctis ac uerberibus atque omni supplicio excruciatum necauit. & meritò quantæ enim temeritatis & impudentiæ fuit eum damnare poetam quem omnes certatim sapientes summis in cælum laudibus ferunt, quem omnes suspiciunt, admirantur, semper in manibus habendum censent. itaque præter acerbam ac miseram mortem illa etiam infamia notatus est, ut postea laudum alienarum obtrectatores & inuidi, ab eius nomine Zoili dicerentur. Cicero Tusculanarum quæstionum libro quinto ita de Homero scribit. Traditum est etiam Homerum cæcum fuisse at eius picturam non poesim uidemus, quæ regio, quæ ora, qui locus Greciæ, quæ species formæ, quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut quę ipse non uiderit, nos ut uideremus effecerit. sed instituti nostri non est Homerum ipsum hoc tempore laudare, quem integris uoluminibus multi exornare conati sunt. & tamen nemo unquam satis eum laudasse dicitur. illud potius uideamus cur hoc opus quod interpretaturi sumus Ilias dicatur, & quid nam sit in eo poetæ nostri propositum. neque enim sicut Odyssea ab Vlysse ita hoc opus ab unius uiri nomine uocatur, licet ab Achillis ira sumat exordium quæ multorum malorum causa fuit. neque quod tantum Iliensium mala factaque contineat ideo uocatur Ilias, sed quia complectitur ea, quæ Troiani belli tempore circa Ilium acciderunt, & præcipue quo tempore Achilles Agamemnoni iratus erat. multæ uero calamitates & Troianis, & Græcis eo tempore contigerunt. unde malorum Ilias de immensis miserijs prouerbio dicitur, Cicero ad Atticum tanta malorum impendet Ilias. Stratonicus interrogatus cur nollet apud Ilienses uiuere respondit, Semper Ilio mala, quod deinde in calamitosos & afflictos dici cæptum est. & quia longum est opus in quatuor & uiginti libros eo quod totidem græcæ literæ numerantur Hipparchi iussu siue patris eius Pisistrati digestum ideo factum est, ut quoties nimis prolixam ac molestam orationem significare uolumus eam Iliade longiorem esse dicamus, quod Iulius Pollux sexto libro scribit. Ilias igitur dicta est quod hoc in opere scribantur ea, quæ Græci Troianique circa Ilium gessere. propositum est autem Homero commemorare quot mala propter seditiones & rixas principū sæpissimè populis & exercitibus acci

dere

dero soleant. Itaque sumpsit exordium ab Achillis ira, quam perniciosam uocat, quæ innumerabiles Achiuis dolores attulerit. Horatius sanè quadam ad Lollium epistola præclarè docet quid Homerus in Iliade significare uoluerit. sic enim ait;

Fabula qua Paridis propter narratur amorem
Græcia Barbarię lento collisa duello
Stultorum regum & populorum continet æstus.
Antenor censet belli præcidere causam
Quid Paris ut saluus regnet, uiuatque beatus
Cogi posse negat.. Nestor componere lites
Inter Peliden festinat & inter Atridem
Hunc amor ira quidem communiter urit utrunque
Quicquid delirant reges plectuntur Achiui
Seditione dolis scelere atque libidine & ira
Iliacos intra muros peccatur & extra.

Illam igitur præter cæteras maximam etiam utilitatem ex Homero percipimus quod mores nostros componere, & uitam melius conformare docemur. nam (ut idem ait Horatius,) Quid sit pulchrũ, quid turpe, quid utile, quid non plenius ac melius Chrysippo & Crantore dicit, Quamobrem opus tam eximium, ambabus, quod aiunt) manibus atque obuijs ulnis amplectendum est, & in sinu gestandum. Equidem quod ad me attinet eximias huius poetæ uirtutes pro uirili parte uobis aperire, interpretari ac planas facere conabor. Vos uidete ne propter aliquam fortaße negligentiam tantum utilitatis, tantumque boni amittatis. nam si magna cum diligentia quotidie lectionibus nostris intereße uolueritis profectò uos quantum proficietis nunquam (ut spero pœnitebit.



IN HOMERI ODYSSEAM.

PRAEFATIO II.



PACERE non possum, optimi auditores, quin arcana pectoris mei uobis aperiam. ita enim me natura conformauit, & expoliuit industria, ut nihil fucatum, nihil simulatum mihi placere possit. omnia ingenue, & simplicitate quadam profitear, neque mihi falsam doctrinæ, atque scientię laudem arrogare uelim. Itaque cum Homeri Odyssæam, coram uobis interpretandam susceperim, hæreo iuuenes eruditissimi, neque quod principium orationis, aut quem finem inueniam prorsus intelligo. atque ego ille, qui nonnunquam tota uerborum plaustra profondere soleo: in hac materia tam ampla, tam immensa quid dicam non inuenio, non aliter atque ij qui diutius in tenebris uersati, repentinum solis splendorem ferre nullo modo possunt. Quid igitur faciam? taceam ne Homeri laudes? quem nemo est bonis literis imbutus qui non ad cælum ferendum esse censeat? laudem ne? aut uerbis exornem? cuius tantus est decor & præstantia, ut facilius eruditissimus quisque tacitus admirari possit, quam dicendo minimam ex laudibus eius partem explanare? Quare ego superuacaneum omnino existimo, in Homero laudando operam sumere, quem omnes uno consensu admirantur, & uno ore prędicant, ne mihi quis uestrum fortasse dictum illud Antalcidæ succinat. qui, cum sophista quidam eo præsente Herculis Encomium recitare uellet, quis (inquit) illum uituperat? Sed neque de Homeri uita quiquam uobis affero, cum Plutarchus, Herodotus, Suidas, Politianus, & alij, deea copiose scripserint. Quid igitur (inquiet aliquis) nobis affers noui? equidem in hac re non multum me iactabo, omnia iam uulgata, nihil dictum, quod non dictum sit prius. hoc unum spectaui, quod uerissime Quintilianus scripsit: optime institutum esse, ut ab Homero, atque Virgilio, lectio inciperet. Quid quod neque de Homeri patria quicquam certi possum uobis affirmare? Nam & Rhodij, & Thesali, & Ietæ, & Chij, & Salaminij, & Colophonij asserunt sibi, & Argiui Milesij, Smyrnei, Cimæique contra uendicant: repetunque eundem ad se, quasi Licinia, & Mutia lege (ut ait Politianus) Athenienses. alij dicunt Aegyptium fuiße, apud A. Gellium referuntur hæc carmina ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν ὁμήρου σμύρνα, ῥόδος, κολοφὼν, σαλαμὶν, ἴος, ἄργος, Ἀθῆναι. Quare merito Antipater, cum uarias de Homeri

patria recitaßet opiniones, subiunxit hoc distichon. πάτρα τοι στελίστα μέγας οὐρανος, ἐκ δε γυναικος οὐ θνατᾶς, ματρὸς δ' ἔπλεο καλλιόπας,

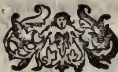
Nempe tibi cælum patria est, non semine natus
Mortali, genuit te Dea calliope.

Sed hæc reliquamus, quæ ab alijs iampridem diligentißime disputata sunt, nos uero cum præclare intelligamus Homericam lectionem plurimum ad eloquentiam, & ad omnium ingenuarum artium studia nobis prodeße poße, videamus an ad mores etiam conformandos, & honestatem adipiscendam aliquid adiumenti conferre poßit. Plutarchus autor grauißimus, ait Homerum cum duo peomata composuerit Iliadem, & Odyßeam παριστῆσαι διὰ μὲν τῆς ἰλιάδος ἀνδρείαν σώματος διὰ δὲ τῆς ὀδυσσείας ψυχῆς γενναιότητα. hoc est per Iliadem corporis fortitudinem repræsentaße per Odyßæam uero animi præstantiam. quin & Horatius in epistola quadam ad Lollium scribit: Homerum melius quam quoslibet philosophos declarare, quid sit honestum, quid turpe, quid utile, & quid item inutile, de Odyßea uero sic ait

Rursus quid virtus, & quid sapientia poßit
Vtile proposuit nobis exemplar Vlyßem.

In hoc igitur opere iuuenes suauißimi καὶ φιλέλληνες licet fieri sapientes, cum primo uidebitis singularis fœminæ Penelopes temperantiam, quæ cum adhuc eßet iuuenis atque adolescentula, multis expetita procis, atque ijsdem nobilißimis, nunquam tamen animum ad obscænitatem inclinauit. Nam qui cum ingenijs conflictatur eiusmodi (ut ait comicus) neque commouetur animus in ea re tamen, scias poße habere iam ipsum suæ uitæ modum, Deinde sapientißimum Vlyßem in rebus aduersis patientißimum, nullis periculis, nullis calamitatibus animo cadentem, sed alacri semper animo & imperturbato quicquid accidißet moderate ferentem, prǽterea nullis delicijs, nullis uoluptatibus delinitum, sed acriter uitia repellentem & sirenum voces, ac Circes pocula despicientem. in quibus rebus ueram eße sapientiam, uestrum puto latere neminem, quę dum interpretabimur, suis locis singula Deo fauente declarabimus. Quod si quis uestrum forte me roget quo tempore fuerit Homerus, in hoc etiam auctorum sententias uariare video, sed tamen ex Cicerone certi aliquid afferre poßum, scribit enim Cicero quinto Tuscul. Homerum fuiße temporibus Lycurgi Lacedæmoniorum legislatoris, ante urbem conditam. Lycurgus autem floruit ante Romam conditam annos circa 134. à troia capta 298. idem Cicero libro primo Tuscul. ita scribit. Homerus & Hesiodus, ante Romam conditam fuerunt, sunt qui putent Homerum & Hesiodum eodem tempore floruiße, quod Ioannes Grammaticus & Philosophus falsum eße ostendit, & probat Homerum multo fuiße antiquiorem. nam Aristoteles inquit stesichorum poetam

tam Hesiodi filium fuiße, ex Ctimene, qui quidem Stesichorus fuit σύγχρονος idest coætaneus Pythagoræ Philosopho, & Phalaridi Agrigentinorum Tyranno, hi uero post Homerum floruerunt annos 400. ut scribit Herodotus quæ quidem supputatio ferè conuenit cum Ciceronis sententia, Nam Pyhtagaros fuit in Italia temporibus iisdem quibus Iunius Brutus patriam liberauit, quod accidit anno ab urbe condita 245. cum Homerus fuerit ante Romam conditam annis 160. ut Cornelius Nepos in libris Chronicorum tradit, sed hæc fortaße curiosius quam oporteat. cum autem sint uaria poetarum genera (vt scribit Ioannes Grammaticus) sint enim Monodi, Lyrici, comici, Tragici, & infinita alia nomina. sunt etiam Poetæ: οἱ κατ᾽ ἐξαίρετον καὶ ἀρμωνύμως καλούμενοι, qui per excellentiam quandam solum poetæ dicuntur, sine alterius nominis adiectione, ex quorum genere quinque fuere celeberrimi καὶ ὀνομαστοί, Homerus omnium princeps, Hesiodus Ascræus, Antimachus Colophonius, Panysis, Pisander Camerensis τῶν δ᾽ ἄλλων ὥσπερ μεγαρέων οὐδεὶς λόγος.



IN HESIODVM.

PRAEFATIO III.



Vm ex Graecis omnibus auctoribus Hesiodum potissimum hoc tempore nobis interpretandum susceperim auditores ut eum Poetam, qui non tantum eruditioni prodesse, & dicendi facultatem alere possit, sed mores etiam hominum componat, & utilissima uitæ præcepta tradat, non alienum ab interpretis officio me facturum arbitror, si quæ de eius uita, & de totius operis materia, atque scopo, mihi apud probatos auctores legere contigit, antequam ad carminum explanationem ueniam in medium afferam, cum præsertim multa sint in eis, quæ nondum apud latinos planè explicata sunt. Fuit igitur Hesiodus (ut Suidas tradit) cumæus genere, non quidem à cuma campaniæ ciuitate, sed ab ea cuma quæ in Aeolia est, quam Stephanus tradit, ante Lesbum esse sitam, & ab Amazone quadam, quæ cuma diceretur esse denominatam, à qua ciuitate tradit idem Stephanus Ephorum historicum, & Hesiodum Poetam oriundum esse unde etiam Cumæus uates fuit appellatus teste Suida. Quin etiam Val. probus insignis grammaticus. super eo Virgilij carmine in Bucolicis.

Vltima cumæi uenit iam carminis ætas.

Non alium quam Hesiodum à Virgilio designari credit, quoniam Cumæus Hesiodus primus ætates à metallorum nomine distinctas appellauit, primam auream, alteram argenteam, tertiam Aheneam, ultimam ferream, ut in opere cui titulus est opera, & dies expreßum legitur. Cumæ igitur natus est Hesiodus eius pater Dius fuit Ampellidis filius, mater uero Pycimede, sed cum eius parentes magno ære alieno preßi soluendo non eßent, in Bœotiam aufugerunt, atque in Ascræ uico ignobili habitarunt, ubi puer Hesiodus nutritus atque educatus est, qua de causa factum est, ut Ascræus diceretur ut in Bucolicis Virgilius:

Hos tibi dant calamos en accipe Musæ.

Ascræo quos ante seni. dictus est etiam Bœotius, quoniam Ascra Bœotiæ uicus est, ut Columella, non minimum nostræ profeßioni contulit Hesiodus Bœotius, fuit autem Ascra uicus ignobilis & infœcundus, quem etiam ipse Poeta (ut refert Strabo) his uersibus damnauit.

νάσσατο δ' ἄγχ' ἑλικῶνος ὀϊζυρῇ ἐνὶ κώμῃ

ἄσκρῃ, χεῖμα κακῇ, θέρει ἀργαλέῃ, οὐδέποτ' ἐσθλῇ. hoc est:

Ascram rus miserum penes hic Helicona colebat,
Hyberno dirum, triste æstu, optabile nunquam.

ferunt autem Hesiodum primo pastorem ouium fuiße, quod Ouidius fastorum libro 6. testatur his uerbis.

Ecce Deos uidi non quas præceptor arandi
Viderat Ascreas cum sequeretur oues.

Cum autem parentis armenta custodiret, in Helicone monte dicitur, à musis adamatus fuisse, pulchram eius atque egregiam indolem admirantibus. Itaque statuerunt, eum Poetam efficere, sacramque ideo laurum gustandam puero præbuere, tradunt enim eam eße Lauri naturam, ut qui eam frequenter mandunt, uates fiant, qua de causa Lycophron Poeta uatem quendam δαφνηφάγον, *quasi dicas, Lauriuorum nominat, sic etiam apud Tibullum Sybilla de se loquens ait:*

Vera cano, sic usque sacras innoxia Laurus
Vescar, & æternum sit mihi uirginitas.

Aphthonius etiam Rhetor Laurum uaticinationis symbolum eße scribit, itaque ueteres ipsam laurum, μαντικὸν φυτὸν, *hanc diuinationis uim habentem plantam uocauere, & Claudianus ait: Venturi præscia Laurus, qua de causa uolunt eam plantam Apollini sacram eße, qui Deus præeße diuinationi creditus est. Qui uerisimilius hanc historiam persequuntur, tradunt Hesiodum in Helicone obdormiuisse, nouemque illi mulieres in somnis astitisse, quæ Laurum porrigentes gustare iußerint. postquam autem experrectus fuisset, somnio illo monitus sese literarum studijs & ingenuis artibus tradere cæpisse, quippe qui cogitaret munus illud Musarum sibi oblatum gustatu quidem amarum esse, sed tamen uirorem perpetuum conseruare, neque enim unquam dum uiuit, Laurus uiriditatem suam amittit. ita liberales artes, licet initio subamare uideantur, immortalem tamen secum gloriam afferunt, tantum igitur postea labore, atque industria sua effecit, ut ex abiecto ac uili ouium pastore Poeta clarissimus euaserit, legimus eum peregrinationibus delectatum fuiße, quemadmodum etiam Homerum, quoniam ex multarum ciuitatum cognitione, maxima solet acquiri prudentia. duxit autem uxorem Ctemenen Thysigei filiam, ex qua Stesichorum Poetam suscepisse dicitur, sed quo tempore, aut qua ætate floruerit, non satis apud authores constat, sunt enim qui illum Homeri tempore fuiße tradant, sunt etiam qui homerum longe antiquiorem faciant. nam Cicero & Porphyrius & plerique alij uolunt Hesiodum Homero multis annis iuniorem eße, natumque ante primam Olympiadem, quam opinionem etiam Solinus sequitur; qui ita scribit. Inter Homerum & Hesiodum Poetam, qui in auspicijs olympiadis primæ obijt, centum*

t um & triginta anni interfuerunt. Sed eum cum Homero aliquo tempore floruisse rerum antiquarum diligentes authores prodidere, quamuis sit, ut Gellius & Pausanias tradit, uetus inter grammaticos disceptatio, uter eorum ætate præcesserit, qua de re Ponticum etiam Heraclidem, duos Dialogos conscripsiße memoriæ proditum est. sed Philostratus, & Velleius Historicus, & M. Varro in primo de imaginibus libro, quemadmodum Gellius refert non esse dubitandum asserunt, quin eodem tempore uixerint Homerus & Hesiodus, atque id ex epigrammate quodam probari potest. quod in Tripode Musis in Helicone dedicato inscriptum legebatur, quem quidem Tripodem Hesiodus ipse dedicauit, cum aliquando in Chalcide diuinum Homerum cantu superasset, id autem epigramma & apud Dionem legimus, & inter epigrammata Græca circumfertur in hunc modum:

ἡσίοδος μούσαις ἑλικωνίσι τόνδ' ἀνέθηκε
ὕμνῳ νικήσας ἐν χαλκίδι θεῖον ὅμηρον. *hoc est*
Hesiodus posuit Musis Helionibus istum
Cum cantu uicit diuinum in chalcide Homerum.

atque hanc quidem historiam bis apud Plutarchum relatam legimus, & in quinto sympòsiacon libro, & in eo Dialogo qui septem sapientum inscribitur, quem nos olim in latinum sermonem conuertimus, ibi enim cum Periander uellet antiquam fuiße consuetudinem ostendere, ut ænigmata proponerentur sic ait, apud ueteres Græcos, ò cleodeme fuit hæc consuetudo, ut tales inter se dubitationes proponerent, accepimus enim olim cum ad Amphidamantis exequias in chalcidem celeberrimi sapientes ac Poetæ conuenissent, fuit autem Amphidamas uir peritus administrandæ Reipub. qui cum Eretrienses uehementer afflixißet in prælijs, quæ propter Lilantum agrũ facta sunt, occubuit, & cum de recitatis carminibus iudicium ferre difficillimum eße uideretur quænam omnium eßent optima, propter æqualem excellentiam, cum præsertim etiam certantium Homeri & Hesiodi gloria multam hæsitationem, cum uerecundia iudicibus afferret, ipsos Poetas ad huiusmodi sese interrogationes contulisse, & proposuimus (inquit Lesches) hoc modo prior Homerus ænigma tale.

Μοῦσα μοι ἔννεπε κεῖνα, τὰ μήτ' ἐγένοντο πάροιθεν, μήτ' ἔσαι μετόπισθεν. *hoc est*
Dic mihi quæ nunquam aut ante hac o Musa fuere.
Aut nunquam post hęc sunt euentura.

respondit autem Hesiodus ita (ut fertur) ex tempore:

ἀλλ' ὅταν ἀμφὶ Διὸς τύμβῳ καναχήποδες ἵπποι, ἅρματα συντρίψωσιν, ἐπειγόμενοι περὶ νίκης. *hoc est.*
Cum Iouis ad tumulum sonipes certamine franget

Accelerans

Accelerans currum, quia sit victoria curæ,

Atq; hac de causa dicitur Hesiodus, cum omnibus de se maximam admirationem concitasset, uictor declaratus Tripodem re portasse, quem postea Musis in Helicone dedicauit, uixit autem Hesiodus longissimo tempore, adeo ut etiam prouerbio iactetur Hesiodi Senecta de ijs qui ad modum uiuaces sunt, extat etiam de Hesiodi longa ætate Pindari epigramma huius modi:

χαῖρε δὶς ἡβήσας κ̀ δὶς τάφου ἀντιβολήσας
ἡσίοδε, ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίης, *hoc est.*

Salue bis pubes, & bis mandate sepulchro
Hesiode, o sapiens quantum homo scire potest.

Quod autem Hesiodum bis pubuiße referat Pindarus, de extrema senectute intelligendum est, quę quodammodo pueritiam referre uidetur, unde etiam prouerbio perantiquo iactatur δὶς παῖδες οἱ γέροντες, *bis pueri senes, sed quod eundem bis sepultum appellat, ad historiam alludit de qua Plutarchus in conuiuio septem sapientum meminit in hunc modum ut nos olim transtulimus: Cum esset locris Hesiodus in hospitis domo cum homine quodam Milesio, qui filiam hospitis uitiarat, & in stupro depręhensus fuerat. in suspicionem uenit tanquam ab initio sceleris illius conscius fuisset, & id tamen occultasset, cum omni prorsus culpa uacaret, nihilominus in odium & iniustam criminationem incidit, nam puellæ uitiatæ fratres circa Locrense Nemæum insidias illi struxerunt & eum unacum eius socio, qui Troilus dicebatur, interfecerunt horum corpora cum essent in mare proiecta Troili quidem cadauer in Daphnum flumium è mari eiectum adhæsit scopulo. non ita multum à mari distanti, & ad hanc usque diem scopulus ille Troilus uocatur. Hesiodum uerò mortuum à littore statim suscipiens Delphinorum multitudo in Rhium exposuit, iuxta Molycriam, ibi tum forte Locrenses stata sacra peragebant. erat enim ea celebritas, quam etiam hoc tempore splendidè seruant. Itaque cum allatum corpus uisum fuisset, admirati omnes (ut fit) ad littus accurrerunt, & cum recens cadauer agnouissent, rebus omissis cędis authores inuestigarunt propter egregiam Hesiodi famam, & hoc quidem celeriter effecerunt, nam inuentos eos & comprehensos, in mare ui nos præcipitauerunt, & eorum domum subuerterunt, porro Hesiodus in Nemæo sepultus est, sed pauci sunt alienigenæ qui sepulturæ locum sciant, si quidem propter Orcomenios occultatus est, qui moniti Oraculo huius uiri reliquias apud se seruare conabantur. Hæc quidem Plutarchus, sed tamen ab Orcomenijs, qui Minyæ dicti sunt, postea Poetæ huius ossa exportata fuisse legimus, & in medio foro cum hoc epigrammate collocata.*

ἄσκρη μὲν πατρὶς πολυλήιος, ἀλλὰ θανόντος
ὀστέα πληξίππων γῆ μινυῶν κατέχει,

ἡσιόδου

ἡσιόδε, τοῦ πλεῖστον ἐν ἀνθρώποις κλέος ἐςὶ
ἀνδρῶν κρινομένων ἐν βασάνῳ σοφίης.

Quæ nos paucis quibusdam immutatis ita conuertimus

Ascra quidem fœcunda fuit tibi patria, uerum
Bellaces equites, ossa tenent Minyæ
Hesiode ante alios fama præstantior omnes
Qui sapientum unquam nomine præstiterint.

quanquam autem de eius interitu non nihil uariant auctores, tamen in hoc omnes conueniunt, ob admissum à socio stuprum interfectum fuisse. nam Suidas eum ab Antiocho & Ctimeno per errorem interfectum tradit, cum enim ab eis hospitio susceptus fuisset, et illa nocte soror illorum uitiata esset, illi sororis constupratorem sese interficere rati Hesiodum interemerunt, scripsit autem opera multa, quæ Pausanias in Bœoticis commemorat, præter enim opera & dies & Theogoniam, & scutum Herculis, quæ sola sunt in manibus hoc tempore, scripsit etiam Astronomica, & Hypothecas, idest uiuendi præcepta. Quæ tamen Quintilianus Hesiodi negat esse, licet Aristoteles aliter censeat, preterea Heroum, & Heroidum genealogias, & de mulieribus, & de uaticinandi arte, quam ab Acarnanibus teste Pausania didicerat. Nicocles ut etiam Pindari interpres fatetur Hesiodum ait primum per Rhapsodias, carmina composuisse cuius etiam carmina refert in quibus Hesiodus de se fatetur cum Homero certamen iniisse, & in Apollinis honorem cecinisse, eius hæc carmina sunt.

ἐν δήλῳ τότε πρῶτος ἐγὼ καὶ ὅμηρος ἀοιδοὶ
μέλπομεν ἐν νεαροῖς ῥάψαντες ἀοιδὴν
φοῖβον ἀπόλλωνα χρυσάορον ὃν τέκε λητώ. *hoc est.*

In delo tum primum ego Meonidesque Poetæ
Lusimus inque nouis carmen cantauimus hymnis
Auricomum Phœbum, quem Latona edidit alma.

Scripsit etiam de Dactilis ideis, & Pelei Thetidisque epithalamium, & Epicedium in Batrachum amicũ suum, Plutarchus in conuiuio septem sapientũ tradit etiam de Medicina Hesiodum scripsisse, Plinius de herbis ab eodem scriptum fuisse tradit uolunt etiam quidam Hesiodum Apologorum eorum, qui ab Aesopo nomen habent auctorem fuisse. M. Manilius secundo Astronomicon, multis uersibus explicat, quę scripserit Hesiodus quæ si quis uidere cupit ab eo petat, est enim ipse Poeta in manibus, quin etiã apud Lucianũ Dialogus est, qui Hesiodus inscribitur. ubi multa de se loquente ipsum Poetã Lucianus inducit, sed de Hesiodi uita satis dictum sit, nunc operis huius quod interpretandum suscepimus, inscriptionem & materiã uideamus inscribitur enim opera & dies & in eo tractatur de agriculturæ scientia, ex quibus die-

bus, hoc uel illud facere conueniat. scripsit autem hoc opus ad Persem fratrem suum. quod exhortationes ad laborem pulcherrimas, & præcepta moralia & tuendæ rei familiaris rationem continet, & præterea doctrinam Agriculturæ, temporaque quibus arandum. seminandumque sit, & quibus metendum, quique dies fęlices sint & auspicati, qui nefasti, & inauspicati. ferunt enim post parentum obitum facultates inter se Persem & Hesiodum diuisisse, sed Persen statim se uoluptatibus dedisse & breui tempore totum patrimonium dilapidasse, cum interim Hesiodus frugaliter & honestè uiueret, deinde cum iam nihil sibi restare uideret Perses, cæpisse cum Hesiodo litigare, & turpi iudicio cum fratre conflictari, unde ab illa uitiosa uita atque inerti conatur eum Hesiodus ad bonam frugem & laborem reducere, sed cur opera & dies inscripsit, & non potius contra dies & opera, aut cur opera primo loco posuit? quæstionem hanc soluit Poetæ huius interpres Ioannes Zezes quoniam (inquit) ad desidem & inertem fratrem scribens, prius eum ad opera excitare uoluit, quam illi dies præscriberet. in quibus operandum esset, frustra enim quærit quis, qui dies ad opera & ad laborem apti sint nisi prius apud animum suum aliquid operari, ac laborare decreuerit. Quæ sunt autem hæc tandem opera quæ docet Hesiodus? nempe qua ratione quis procul ab omni strepitu possit. honestè uiuere, & per nullius iniuriam rem suam amplificare, terram scilicet colendo, & quæcunque ad eam artem spectant, diligenter præparando. nam (ut primo de officijs docet Cicero, omnium rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil agricultura melius est, nihil uberius, nihil dulcius, nihil libero homine dignius, quam apud eundem Ciceronem in eo libro, qui de senectute inscribitur Cato Maior copiosè laudat, & nos alias integra oratione quantum facultas nostra tulit, in cęlum extulimus, opera igitur, quæ ad agriculturam pertinent hoc in libro tradit Hesiodus, sed quinam sunt illi dies qui titulo designantur? sciendum est eam esse dierum partitionem apud Hesiodum, ut alios admittat, uel ad inspiciendum, uel ad efficiendum, rursus ut alios uelut emortuos prætereat. tres tamen Iouis appellat ut primum diem mensis, quartum & septimum. cur autem hoc faciat, conatur in quadam ad Picum epistola Politianus rationem reddere, quarto Lunaris mensis die rectè nuptias contrahi censet Hesiodus, & naues ædificari, septimum Sacrum appellat, in quo natus Apollo sit, & atque ob id constare septenis fidibus Apollinis lyram existimant. sextum puellis inutilem, generandis uero maribus utilissimum perhibet, quo die castrare agnos iubet, & pecora septis includere, quinetiam cauillis, & mendacijs, & blanditijs, & susurrationibus hunc diem dedicat, octauum maximè laudat, tanquam operibus aggrediendis, admodum efficacem, atque etiam sues & boues eo die rectè castrari existimat, nonum appellat innocuum & procreandis liberis

accommodatum, quo die rectè etiam arbores conseri arbitratur, undecimũ in colligenda messe, lanisque tondendis consumi iubet, quibus tamen rebus peragendis duodecimum præfert, nam in eo die scribit araneum sua fila nere, & suas telas contexere, formicam autem ex granorum a ceruis prædari, præterea duodecimo die mulos sine periculo castrari posse tradit, tertiumdecimum ait conserendis arboribus idoneum esse, quoniam (ut ait Plutarchus) pleniore iam lumine insita uis radicibus diffunditur, eundem diem seminibus iaciendis incommodum esse uult. Quartusdecimus à Poeta sacer appellatur, laudaturque tanquam idoneus fœminis gignendis, bubusque & ouibus, nec non etiam mulis & canibus mansuefaciendis, ac domandis, atque eodem die relinendum esse dolium, & degustandum uinum. sextusdecimus, nequaquam sationi utilis est, & potius gignendis maribus quam fœminis conuenit, neque eo die nuptiæ sunt auspicandæ. Decimo septimo die Lunæ cedi arbores tempestiuum est, quoniam decrescere Luna tum incipit, & humor qui lignis cariem inducere solet minuitur. comportarique eo die fruges in aream iubet. Decimumnonum lustrationi tribuit. Vigesimum diem magnum appellat, & ait in eo prudentes, & industrios homines gigni solere, uigesimum quartum matutino tantum tempore probat. solet autem Hesiodus quartos omnes laudare quintos uero uituperare. in quibus ait furias errare, & periuros omnes punire, uetat autem uigesimoquarto die curis animum conficere tanquam eo die maxime noxium hoc sit. Trigesimus etiam magnopere laudatur, in quo iubet ut opera diligenter inspiciamus, & familiæ cibaria diuidamus, hæc est eorum summa quæ de diebus hoc in opere tradit Hesiodus, iam igitur profectò uidetis, quæ sit huius tituli significatio, & cur opera & dies inscribatur, Quinetiam ipsius Poetę scopus, atque inuentio manifesta & perspicua est, nam (ut eius interpres Proclus ait:) παιδευτικὸν ἐστὶν, hoc est ad docendum accommodata. uidetur enim non alia de causa opus hoc scripsisse, nisi ut primo fratrem suum deinde reliquos etiam populos, ad rectè atque honestè uiuendum informaret, totum enim primum librum in præceptis ferè uitæ laudabiliter instituendæ consumit. & ad colendam iustitiam præcipuè adhortatur, qua de causa non tantum Græci ueteres, sed etiam Romani Poetam hunc suis liberis ediscendum proponebant propterea quod, nullum ad teneram ætatem bonis moribus informandam utiliorem esse censebant. Vnde Cicero ad amicum suum Leptam scribens hortatur, ut filium suum iubeat Hesiodum ediscere, & eius præclaras sententias in ore habere, cuius hæc uerba sunt. Lepta suauissimus ediscat Hesiodum & habeat in ore. Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα. Plato etiam quarto de legibus primo Hesiodum (inquit) sapientem multi prædicant cum dicat uiam ad uitia planam esse, ac sine sudore peragi, quia breuissima sit, sed ante uirtutem (inquit) Dij immor-

immortales sudorem posuerunt, & uia quæ ad eam ducit, longa, ardua & aspera. primum est, sed postquam ad summa fastigia peruentum fuerit, quæ prius ardua uia fuerat, facillima redditur. Quin & Aristoteles Ethicorum primo, iubet eos, qui sapientię præceptis, ad rectè uiuendum indigent, Hesiodi carmina audire. quare non potest, non probatissimus uideri Poeta ille, quem non tantum celebris omnium fama prædicat, sed etiam reliquorum omnium præstantissimi scriptores Plato; Aristoteles, Cicero suis suffragijs maximè comprobarunt. His accedit Quintiliani Calculus, acuti sanè atque ingeniosi Rhetoris, qui hunc Poetam ita celebrat, ut dicat. utiles eius ad præcepta sententias esse. Lenitatemque uerborum & probabilem compositionem eius prædicat, denique palmam huic in illo mediocri dicendi genere facilè concedit. Itaque cum aperte intelligatis, ex huius Poetæ lectione, non tantum Græcæ linguæ eruditionem, quæ per se uos maximè mouere debet, uerum etiam grauissimas sententias, & præcepta uiuendi utilissima percipere posse, unusquisque uestrum contendere, atque eniti debet, ut ad eius audiendam interpretationem, animi alacritatem, & celeritatem; ad intelligendam mentis acumen, ad ediscenda carmina memoriam accommodetis.



IN PINDARVM.

PRAEFATIO IV.



VAE res in omni uita duæ plurimum ualent Auditores, hæ mihi semper in maiorem in modum placuerunt, amor & labor, quarum altera me incendit, & inflamauit, ad optimarum artium studia altera uero fecit, ut quod cupiebam, aliqua ex parte consequerer, amor ad contemplandam uirtutis pulchritudinem scientiaramque uarietatem me induxit. labor, quam putant alij difficilem, atque arduam Musarum uiam, eam mihi planam atque facilem reddidit, atque adeo in hanc mentem me primo induxit, sapientissimus Poeta Virgilius, qui & amori & labori uim eandem attribuit. cum enim in pastoritio carmine suo iam dixisset, omnia uincit amor, non dubitauit etiam in Georgicis exclamare: Labor omnia uincit. Deinde, cum peramæna Græcorum uireta, mihi spatiari datum fuisset, nihil apud ueteres illos sapientissimos, homines amore ac labore magis celebratum inueni, sed ex omnibus eorum sententijs, quæ penè sunt innumerabiles, duas mihi eligendas censui, quibus mea ratio melius confirmaretur, quarum altera Menandri est, de amore: ἔρωτος οὐδὲν ἰσχύει πλέον altera Euripides de labore: ὁ πόνος εὐκλείας πατήρ. quibus rebus effectum est, ut à sapientissimo Senatu nostro Mediolanensi quem honoris, & amplitudinis causa nomino, cum iampridem mihi latinas literas, publicè profitendi prouincia demandata fuisset, hoc tempore dignus existimatus fuerim, cui etiam Græcarum literarum publica professio committeretur. Quare quid mihi homini nouo, uel ad præsentis temporis fructum commodius, uel ad posteritatis memoriam gloriosius accidere potuisset? Meum est igitur auditores, cum in labore, & amore tantas esse commoditates expertus fuerim, uos adhortari, vt duas has res sic amplectamini, nihil ut magis uobis esse cordi uideatur, quod & alias sæpe feci, & post hac quoties sese offert occasio libentissimè faciam. Nunc cum ex Decreto Senatus nostri, quem ordinem (ut dignus est) tanquam numen aliquod ueneror, Græcam sim linguam publice professurus, reddenda mihi ratio est, cur ex omnibus Grecis auctoribus Pindarum potissimum mihi interpretandum elegerim, ne si rationem instituti mei non reddidero. id sine causa fecisse uidear. Mea semper sententia fuit Aud. boni professoris officium esse non ea quæ trita sunt atque vulgata, atque omnibus

omnibus cognita, sed quæ recondita sunt, & non ita multis intellecta, ad interpretandum esse sumenda, si modo pulchra sint ea, magnamque audientibus utilitatem allatura. Quis enim per publicam uiam (quod aiunt) nescit ambulare? quis à plurimis iam impressa uestigia sequi nescit? tentanda uia est, per quam non anseres, non corui, non graculi, sed tantum Musarum aues uolare possint, uerum inter Græcos Poetas neminem ex probatis esse censeo. qui non minus vulgatus, sit, quam Pindarus, uel reconditiorem uariarum rerum eruditionem uel grauiores sententias, uel feliciorem vbertatem in sese contineat, quæ non mea sed doctissimorum hominum sententia est. Quis enim Quintiliani testimonium, & encomium de Pindaro, legens, non ad eum amandum, legendum, & ediscendum excitetur? Quem non moueat his uerbis Quintilianus? Nouem uero Lyricorum longè Pindarus Princeps, spiritus magnificentia, sententijs, figuris, beatissima, rerum, uerborumque copia, & uelut quodam eloquentiæ flumine, propter quæ Horatius eum meritò credidit nemini imitabilem. Quid Horatij carmina? quam in sublime Poetam hunc efferunt.

Pindarum quisquis studet æmulari
Iule Ceratis ope Dedalea
Nititur pennis uitrea daturus.
Nomina ponto,
Monte decurrens uelut amnis imbres
Quem super notas aluere ripas
Feruet immensusque ruit profundo
Pindarus ore. & quæ sequuntur.

Iulius Frmicus ex eius genesi diuinum Poetam Pindarum appellat. Quid Græci scriptores quantopere Poetam hunc admirati sunt? Nam Philostratus in imaginibus suis, hunc præter cæteros maximè commendat. & propter eius natalem Nymphas ac Deos omnes festum celebrasse scribit, Quinetiam aiunt Pindarum Apollini gratissimum fuisse, quæ opinio dum adhuc ipse Poeta uiueret, tantopere inualuit, ut ab Apollinis sacerdote frequenter in templum ad cœnam uocaretur, & eorum quæ offerebantur, sic præcipiente oraculo partem acciperet, quod quid honorificentius, aut gloriosius excogitari potest? Ferunt etiam Pana pastorum Deum Pindari hymno, quem in eius laudem conscripserat tantopere laudatum fuisse, ut in syluis & montibus, eum frequentissime concineret. illud ex historijs sanè constat, Alexandrum magnum tantum uenerationis huic Poetæ tribuisse, ut cum Thebas diriperet Pindari familiæ, penatibusque parci iuberet, cuius rei Plinius: auctor est, hoc etiam antea Lacædemonius fecisse memoriæ proditum est, cum enim Thebas expugnasset, Pindari domui, familiæque pepercerunt, Ca.7.29.

quoniam

quoniam in foribus uersum hunc scriptum legerunt. τοῦ μουσοποιοῦ τὴν στέγην μὴ καίετε. *fuit autem Pindarus (ut aliquid de eius uita attingam) Thebanus genere unde & Dirceus Cygnus ab Horatio dicitur: Multa Dirceum leuat aura Cygnum, est enim Dirce Mons apud Thebas, Pater eius Tibicen fuit, qui Scopelinus, atque etiam Deiphantus dicebatur, primo igitur Pindarus patris artem didicit, postea uerò cum à patre Lasso Hermionæo Poeta Lyrico, in disciplinam datus fuisset, tanta fuit eius diligentia, atque diuina uis ingenij ut non ita multo post præceptorem ipsum, longe superasset. diceretque uerissimum illud esse prouerbium, quod apud Græcos uulgo fertur.* πολλοὶ μαθηταὶ κρείσσονες διδασκάλων. *Tradit Pausanias, cum Pindarus esset adolescentulus & Thebis Tespias iret, æstu meridiano fatigatum paulum è uia diuertisse, atque in umbra quadam obdormiuisse, apes uero multas, dum dormiret, ad eum accessisset, & eius ori mel inseruisse, quæ res suauissimam eius eloquentiam portendit, unde Poeta quidam Græcus ita Pindarum alloquitur:* πίνδαρε μουσάων ἱερὸν στόμα καὶ λάλε σειρήν. *floruit eo tẽpore, quo Xerxes Persarum Rex magnũ illũ exercitum in Græciam adduxit, quo tempore etiam AEschylum in scena florebat, uixit annos quinque & quinquaginta (ut Suidas auctor est) deinde cum petisset ab Apolline, ut quod omnium esset optimum sibi daretur cum esset in Theatro in gremio pueri, à se dilecti mortuus est, Val. Max. libro nono, cap. 12. Poetæ huius mortem scribit, multa quidem opera scripsit, sed hymni tantum in quatuor ludorum genera, Olympia, Pythia, Nemæa, Isthmia supersunt reliqua eius scripta temporum iniuria interierunt, Poeta Lyricus, ideo dictus, quod ad Lyram carmina sua concineret. nam erat hæc apud ueteres consuetudo (quem admodum Isacius Zezes Lycophronis interpres scribit) ut Lyrici Poetæ, ad Lyram carmina sua concinentes certarent, & chorus quinquaginta hominum astaret in circulo, uictores autem præmij loco Taurum acciperent, fuit autem Lyra Musicum instrumentum, quæ eadem etiam Cithara dicebatur, & à Græcis* φόρμιγξ, *multum enim dicipiuntur illi, qui putant Lyram à Cithara diuersam esse, propterea quod uulgo, quæ nostro tempore Lyra uocatur ab ea quam Citharam uocant longe diuersa uideatur, nam apud antiquos eadem erat omnino Lyra, quæ Cithara, quod in opusculo quodam ad Hieronymum Cardanum multis argumentis probamus, fuerunt autem Lyrici poetæ celebres nouem, quorum nomina quodam epigrammate Græco sic exprimuntur.*

ἔκλαγεν ἐκ θηβῶν μέγα πίνδαρος ἔπνεε τερπνὰ
  ἡδυμελιφθόγγου μοῦσα σιμωνίδεω
λάμπει στησίχορός τε καὶ ἴβυκος ἦν γλυκὺς ἀλκμὰν
  λαρὰ δ' ἀπὸ στομάτων φθέγξατο βακχυλίδης

τηθὶ ἀμακρείοντι συνέσχετο ποίκιλα δ' αὐδᾶ
ἀλκαίῳ κυκνῳ λεσβεις αἰολίδη
Ἀνδρῶν δ' ἐννεάτη Σαφω πέλεν ἀλλ' ἐρχεται ταῖς
ἐν μουσαις, δεκάτη μουσα καταγράφεται.

Hoc Poetarum genus scribere solebat Deorum hymnos victorum in publicis ludis, laudes iuuenum amores, & conuiuia, quod Horatius in arte Poetica.

Musa dedit fidibus, Diuos puerosque Deorum.
Et pugilem victorem, & equum certamine primum
Et iuuenum curas, & libera nina referre.

Sed ad Pindarum nostrum reuertamur, qui suauissimis cantionibus suis victores publicorum certaminum sibi celebrandos sumpsit fuerunt autem apud Græcos olim, quattuor ludorum præcipue genera, in quibus propositis præmijs, & cursu, & pugillatu & lucta, & saltu, & disco certabatur, primum ludorum genus Olympia dicebantur (nam apud Græcos horum certaminum nomina numero multitudinis, & neutro genere proferuntur) ab Olympia ciuitate cognominata, quæ eadem etiam Pisa uocata est, auctore Stebano, apud quam agebantur, fuerunt autem ab Hercule, in honorem Iouis instituta, ut suo loco declarabimus, & quinto quoque anno celebrabantur, victores horum ludorum Olympionicæ uocari, & oleastro coronari solebant, secundum ludorum genus Pythia uocabantur, sic à Pythone serpente, quem Apollo interfecerat appellata, tradunt Eurylocum Thessalum Amphytionum ducem, debellatis Cirrheis, hos ludos primum apud Delphos instituisse, in Apollinis Pythij honorem qui quinto quoque anno celebrarentur, quemadmodum etiam Olympia, Sed victores primo coronam esculeam accipiebant postea uero succedente tempore Lauream, sic enim Ouidius Met. 1.

Hic iuuenum quicunque manu pedibus ue rota ue
Vicerat, Esculeæ capiebat frondis honorem
Nondum Laurus erat.

Tertium genus ludorum uocabantur Nemæa sic à loco ibi fiebant dicta, est enim Nemea regionis Argiuorum pars, celebrabantur autem primo in honorem Archemori pueri, Lycurgi sacerdotis filij, quem serpens interfecerat, & erat funebre certamen, in quo uestibus atratis Iudices induti, de victoribus pronunciabant, victores Apio uiridi coronabantur, postea uero Hercules deuicto Nemeo Leone, Ioui sacros hos ludos esse uoluit, Quartum & ultimum ludorum genus dicta sunt Isthmia, propterea quod apud Isthmum Corinthium agebantur, est autem Isthmus terræ quædam angustia, quæ Ionium & Ægæum mare seperat, hi ludi fiebant in honorem Melicertæ, seu Palemonis Athamantis filij, quem Marinum Deum putabant.

Sysiphus

Sysiphus Corinthiorum Rex primus hos ludos instituiße dicitur, corona ex pinu uictoribus dabatur, & tertio quoque anno ludi renouobantur, quod Nemæorum oda Sexta Pindarus indicat, licet Plinius aliter sentiat, extat apud Græcos epigramma satis egregium Archiæ Poetę, eius quem defendit Cicero, in quo quatuor hęc ludorum genera, & in quorum honorem fierent, & quæ uictoribus eßent proposita præmia breuiter cōcludit hoc modo.

Τεσσαρές εἰσιν ἀγῶνες ἀν' ἑλλάδα τέσσαρες ἱροί

Οἱ δύο μὲν θνητῶν οἱ δὲ δύ' ἀθανάτων,

Ζηνὸς λητοΐδαο, παλαίμονος ἀρχεμόροιο,

ἆθλα δὲ τῶν κότινος, μῆλα, σέλινα πίτυς.

Hæc sunt igitur quæ Poeta noster Pindarus celebrat horum certaminum uictores, summis ad cælum effert laudibus, ac primo loco ponit Olympionicas, secundo qui Pythia uicerunt, tertio qui Nemea, postremo, qui Isthmia, sed dum patriam cuiusque uictoris originem ciuitatum ac familiarum peruestigat, magnas sæpe tenebras, & obscuritatem lectoribus offundit, atque ut in summa dicam, siue res quas tractat Pindarus, siue locutionem, siue carminū varietatem spectes, magna est in eo difficultas, magna obscuritas, quę tamen neminem uestrum deterrere debet, cum præsertim tantam sitis utilitatem ex Pindari lectione reportaturi, quem ego tam aperte, tam facile sum interpraetaturus, ut etiam literarum Græcarum penitus rudes, si modo diligenter audire uoluerint, omnia possint intelligere, uos igitur prompto, atque alacri animo Poetam hunc amplectimini, amate, colite, quo duce Græcorum difficultates, atque (ut itam dicam) Labirinthos, & Mæandros facile transibitis, nam si hunc rectè intellexeritis, reliqui omnes longè faciliores uobis postea uidebuntur excitet igitur ille, qui superat omnia uirtutis, & scientiarum amor, nam (ut ait Cicero) nihil est quod amore & studio effici non possit, facite ut Epicharmi sententiam illam in animo atq; in ore semper habeatis: τῶν πόνων πολοῦσιν ἡμιν πάντα τ' ἀγαθα οἱ θεοὶ., nam si (quod initio dixi) duas has res coniunxeritis, amorem (inquam) & laborem, nihil est quod quisquam uestrum dubitet, quin non tantum hunc Poetam sit intellecturus, sed etiam breui multum in omni disciplinarum genere profecturus.

IN DEMOSTHENEM.

PRAEFATIO V.



T SI uereor Iuuenes ne fortaße ingenij mei ac uirium infirmitas in Demoſthenis omnium oratorum principis, orationibus explicandis, in hac præſertim tam florenti ciuitate, in qua plurimi ſunt, & latinè & græcè doctiſſimi. pleriſque ſatisfacere non poſſit, minimeque deceat, cum nulla ſit eloquentia, nulla dicendi facultas, quæ uel auiditati meæ uel rei magnitudini, uel eruditiſſimis auribus ueſtris ſatisfaciat. Demoſthenis ipſius immortales laudes attingere tamen iſte frequens conſeſſus ueſter, & hic locus ad profitendas literas, ornatiſſimus, & ad dicendum ampliſſimus non alium authorem, quam Demoſthenem, interpretandum ac laudandum poſtulat, neque enim nobis bonarum tantum literarum amatoribus placere poteſt ullus author, qui non eximius eſſe uideatur, neque publicum hoc quo nos fungimur interpretandi munus, ut uulgares iſtos ac minutos ſequamur authores. Quamobrem ueteris illud ac laudati prouerbij memores, quo rectè ſanè præcipitur, ut ad res ſummas, & egregias enitamur, ſic enim futurum, ut ad mediocritatem perueniamus, hunc ſummum omnium authorem nobis exponendum elegimus, nam quamuis multis enitentibus nullus unquam fuerit, qui perfectè diuinam eius eloquentiam exprimeret, cuius orationes (ut Demades ioco dixit) ad aquam ſcriptæ, non niſi à ſobrijs ac uigilantibus poſſunt intelligi, tamen ut qui frequenter in ſole ambulant facile natura fit ut colerentur, ita qui Demoſthenis orationes ſuas earum cantu quaſi colorari. Itaque conſilium meum à uobis omnibus probatum iri confido, quod ex Græcis auctoribus, hunc potiſſimum elegerim, quem omnium eruditorum conſenſus, ſic eße primum ſtatuit, ut nullus omnium ſeculorum memoria fuerit, qui cum eo conferri poſſe uideatur. cuius ego ſtatim ab ineunte adoleſcentia, tanto ſtudio ardoreque flagraui, ut non ſolum frequenter accurateque legerim & totum euoluerim, ſed etiam duos annos penè quotidie multis audientibus interpretatus fuerim & iuuenili quodam feruore, ac prope dicam temerario nonnullas, etiam orationes, in latinum ſermonem conuerterim, quæ res tantum mihi profuit, & ad dicendum & ad intelligendum, ut quicquid in græcis literis me profeciſſe ſentio, quicquid dicendo conſequi poſſum, id uni penè Demoſtheni acceptum feram, Quapropter ingra-

tus sim nisi quantum in me est, eximias eius laudes efferam, & quasi magistrum eum agnoscam. Quod enim nobis exemplum, aut quem scopum excellentiorem præfigere possumus, quo studium & cogitationem nostram dirigamus, quam Demosthenem? cuius tanta fuit uigilantia tantus labor, ut de eo merito dictum sit, alterum Demosthenem, matrem, alterum industriam enixam esse? qui tantopere studijs eloquentiæ deditus erat, ut uehementer se dolere diceret, si quando opificum antelucana uictus esset industria? sed præstat aliqua de eius patria, uita moribus breuiter commemorare, ut quicunque uestrum honoris & gloriæ desiderio trahitur, pulcherrimum sibi ante oculos exemplar, studij ac diligentiæ proponat. nam in nullius hominis uita clarius elucet quam in Demosthene, quod diuinus Plato dixisse perhibetur, gloriam esse laboris filiam. Fuit igitur Demosthenes Atheniensis genere, ut hæc eius prima felicitas habeatur. Nam Euripidem tragicum Poetam dixisse ferunt, eum illustri primum patria prognatum esse oportere, quisquis felix homo sit futurus. Quid autem unquam Athenarum ciuitate fuit illustrius, quæ inter cæteras omnes totius orbis ciuitates tanquam sol quidam fulgentissimus, inter minora sidera diutissime reluxit. ex hac enim urbe sapientiæ principes innumerabiles exiere, in hac (ut M. Tullius ait) alta est, atque nutrita ratio ad hanc urbem tanquam ad bonorum omnium fontem, populi ac nationes undique confluebant, & quicunque aliquid percipere, aut audire studebant, uel qui de ingenijs poterant iudicare, cognitione dignam existimabant. Hinc illi sapientissimi philosophi, Socrates, Plato, Polemo, Speusippus, innumerabilesque alij quorum ubique nomina celebrantur. hinc historici, hinc poetæ, hinc oratores plurimi, quibus primam hic noster Demosthenes palmam præripuit, hinc omnium disciplinarum professores euasere. Ad huius ciuitatis inflammationem & exemplum inflammati Romani, ad eam quam scimus omnes amplitudinem imperij peruenerunt, neque ullum est ferè paulo nobilius, aut præclarius Romanorum factum, quod non quasi ad exemplar Atheniensium effictum esse uideatur. Iam uero is fuit Athenis uerborum splendor, ea uenustas, ut quoties Romani autores aliquid egregie laudare uoluerint, quo nihil splendidius aut elegantius dici possit, atticos sales, atticos lepores, atticam eloquentiam appellare consueuerint. Quin Aristides scriptum reliquit aliorum omnium non solum Barbarorum, sed etiam Græcorum sermonem si cum Atheniensium elegantia comparetur, puerorum uideri balbutientium. hinc est quod Cicero Platonis Atheniensis dictionem tantum admiretur. ut non dubitarit dicere: Iouem ipsum si loqui uelit, non aliter locuturum quam scripserit Plato. hinc est quod in Periclis labris ueteres comici leporem habitare dixerint, quod idem ab Aristophane poeta fulgurare, tonare, & permiscere Græciam dictus est,

ex

Ex hac igitur tam clara ciuitate natus Demosthenes, parentes etiam satis diuites & nobiles habuisse dicitur, quamuis enim Valerius, Max. Demosthenis patrem cultellos uenditasse scribat, Matrem uero dicat Aeschines Gylonis cuiusdam ob proditionem ab Athenis pulsi, & Barbaræ mulieris fuisse filiam tamen eum ab hac infamia Theopompus historicus omnino liberat, qui Demosthenis patrem tradit, in primis honestum Athenis ac probum uirum fuisse, qui Macheropæus ideo cognomento dictus est, quod gladiorum egregiam officinam, multis opificibus instructam haberet, quod certe mihi magis fit uerisimile, cum Plutarchus, in satis amplo patrimonio relictum à patre, cum septimum ageret annum Demosthenem scribat, sed cum eius tutores, partim bona surriperent, partim negligerent, non potuit ijs artibus ac disciplinis instrui quibus ætas puerilis, ad humanitatem informari solet. cum præsertim esset etiam imbecillo corpore, nec fineret eum mater laboribus onerari, uerita ne fortasse in aduersam ualetudinem incideret, quod comune ferè matrum solet esse uitium ut infantiam statim delicijs soluant, Mollis autem illa educatio quam indulgentiam uocamus (ut ait Quintilianus) neruos omnes, & mentis, & corporis frangit, itaque cum molliter educaretur à matre puer adhuc Demosthenes, à pueris Batalus cognomento dicebatur. fuit enim Batalus Tibicem quidam mollis & effœminatus(ut Plutarchus tradit, quamuis alij lasciuorum carminum Poetam Batalum fuisse uelint. dictus est etiam Argas, ob morum asperitatem,& amariciem. nam Poetæ quidam anguem ac serpentem argan uocitarunt uel quod adeo dure loqueretur,ut audientes non mediocriter angeret, ferunt enim Argan quendam fuisse qui leges duras ac difficiles tulerit. sed utinam quemadmodum adolescentes plurimi Demosthenis pueritiam, & mollem & eneruatam imitantur, sic etiam cum ea doctorum hominum gloriam & celebritatem suspicientes, ad honestatem atque ingenuas artes inflammentur. nam ad oratoriam artem initio Demosthenes ab huiusmodi causa dicitur animum appulisse. erat eo tempore Athenis insignis quidam orator Callistratus nomine. Is cum Oropi agendam in iudicio causam suscepisset, maximam omnibus expectationem de se concitauit. Itaque cum ad eum audiendum undique concurrerent. Pædagogum suum Demosthenes obsecrauit, ut se etiam ad eam actionem duceret, ille ut qui cum ostiarijs familiaritatem haberet, facile in foro locum impetrauit, in quo puer clam sederet, & audiret. Cum igitur Callistratus egregie perorasset, atque in eo iudicio uictor extitisset, omnes eum ad cœlum laudibus efferebant, omnes admirabantur, omnes ingenti plausu excipiebant. Quæ cum Demosthenes in turba latitans omnia uideret, cæpit eum laudis & gloriæ desiderium excitare, dormiebat in eo uidelicet, ea diuina uis ingenij maternis blanditijs consopita, quæ cum primum ac splendorem uidit cæpit

micare, quam creditis mentem Demosthenis fuisse Iuuenes? quem animum? cum tanto in honore Callistratum esse uideret? eum etiam ab omnibus celebrari. à foro magna cum gloria deduci. de illo uno uoces ubique iactari. omnium oculos, in illum unum coniectos? equidem credo laudis amore cor illius adeo cœpisse palpitare, ut (quod ait Plautus) artem ludicram facere uideretur, ipsum uerò adeo commotum ac perturbatum amissi temporis recordatione ut nullo modo lachrymas continere potuerit, atque ita secum tacite locutum. O me miserum & infelicem, qui florem ætatis frustra conteram, qui non intelligam has delicias & uoluptates breui dilapsuras, qui non æternitatis dulcedine commouear. O triste fatum meum siquidem inglorius & infamis semper futurus sum, ergo unus Callistratus in omnium ore uersabitur, Demostheni per ignauiam tempus peribit? O si pueriles annos rectè collocassem, quibus illi negocijs quibus ineptijs, per imprudentiam mihi defluxere? O mater, mater tu tuis me blanditijs perdidisti, heu sortem iniquam, nemo unquam mihi uirtutis speciem ostendit nemo desidem ac inertem excitauit, nemo scientiæ pulchritudinem aperuit. Sic infelix, pupillus neglectus ab omnibus rerum ignarus turpiter uixi. Sed iam ualeant delitiæ, ualeat matris indulgentia, procul o procul absint, uoluptates, quibus nullum est cum uirtute commercium, en unicum est remedium toto impetu ferar ad labores, ardentius ac uigilantius literarum studia complectar, nullum me ocium, nullus somnus retardabit, non fames, non sitis, non frigus, non calor, ab incepto studio remouebit, ingens enim (ut uideo) gloria longo labori comitatur. hæc secum locutus Demosthenes, maximo animi ardore ad omnium rerum dominam eloquentiam se contulit, cœpitque & meditando & dicendo seipsum exercere. & quamuis eo tempore doceret Isocrates, Isæo tamen uti præceptore maluit, uel quia cum adhuc esset in tutela, decem minas, quas Isocrates à discipulis exigebat, persoluere non poterat, uel quia magis Isæi dicendi facultatem, ut efficaciorem & iudicijs aptiorem probabat. Dedit etiam Philosophiæ operam, & Platonem audiuit (ut quidam scribunt, inter quos etiam Cicero) sed cum iam esset adultus, & se aliquid in dicendo posse intelligeret. tutoribus suis litem intendere constituit, atque eos die dicta in iudicium uocauit, & quamuis multas illi calumnias, & mæandros excogitarent, tamen ob assiduam in eos meditandi & scribendi diligentiam, non sine periculo superior euasit. Attamen minimam partem bonorum quibus ab eis defraudatus fuerat exegit. Hinc sumpta audacia atque orandi consuetudine, cum iam actionum, ac iudiciorum ambitionem degustasset. in lucem prodire constituit, & Rempub. administrare, sed cum ad populum uerba faceret, nimio quoque strepitu mouebatur, omnesque ridebant eius orationem, longo uerborum ambitu confusam, & superuacaneis argumentis

tis elaboratam. Quinetiam uox eius exilis erat, & obscura atque incerta locutio, & infirma latera ut non facile posset, quid ab eo diceretur intelligi. Quarum rerum desperatione motus, tristis ac mærens secessit in Pyræum, ut ibi fortunam aduersam suam & infelicitatem deploraret, sed cum in Eunonium quendam Tharsium incidisset, ab eo uehementer reprehensus est. quod cum eius oratio Periclis orationi persimilis esse uideretur, seipsum tamen per ignauiam ac socordiam proderet neque concionum fluctus ac fori strepitum perferre posset. sed animi mollicia naturæ bona frangeret. Quibus ille uerbis commotus iterum uerba facturus ad populum processit, sed cum nihilo feliciore successu sperneretur, non mediocriter mærebat. Hic libet hominis mirari constantiam, & animi magnitudinem qui cum plurimos uideret oratores in magno esse honore & attentissimè ab omnibus audiri, se uerò penè solum contemni & irrideri, non tamen animo cecidit. sed quo ex sententia rem sibi succedere uidebat, eo magis ad labores, & uigilias incendebatur. Erat eo tempore Ludius quidam satyrus nomine, qui cum magnam Demosthenes familiaritatem habebat, neque minorem, quam habuerit postea cum Roscio Cicero, apud hunc cũ aliquando tristis cõquereretur Demosthenes, quod cum omniũ maximè tempus & diligentiã ad dicendũ adhiberet, nullã tamen apud populũ gratiam assequeretur, ergo (inquit ille) si qua mihi Euripidis, aut Sophoclis carmina recitare uolueris, facilem huius rei tibi medicinam ostendam, quod cum libentissimè se facturum Demosthenes respondisset, sic eius uocem & actionem Satyrus emendauit, ut non amplius ille Demosthenes horridus, & incultus, sed alter uideretur, ex hoc tempore tantum homini creuit animus ad eloquentiam, tantus ardor ad dicendum, ut nihil posteritati reliquum fecerit, ut ad eius industriam, & uigilantiam addi possit, Discite igitur iuuenes, quantis laboribus, quantis uigiliis, qua cura, qua sollicitudine sua Demostheni steterit eloquentia, ut ad eius imitationem animum erigatis, neque speretis per ocium, ac negligentiam animi bona parari posse. quibus qui ornati fuerint. ij soli uerè beati sunt. Cum igitur præclarè intelligeret Demosthenes, quantum in oratione uocis, & uultus, & gestus moderatio cum uenustate posset, Hypogæum quoddam hoc est subterraneum ædificium sibi parauit, quod ingressus quotidie solus, ad uocis suauitatem se exercebat, & gestum ac motum corporis fingebat. Sed illud animi pertinacis, & admirandi fuit nam ut exeundi sibi è domo præcideret, mediam sibi capitis partem abradebat. Itaque sæpenumero duos atque etiam tres menses domi inclusus, nunquam scribendi, aut meditandi exercitationem intermittebat, o uerè studiosum & omni laude prædicandum animum hæc est ea diligentia, hoc illud est studium, hæc industria, quæ clarissimum, & celeberrimum hominem reddit, falsa est eorum querela, qui plerosque

dicunt,

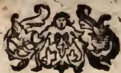
dicunt, laborem ac tempora tarditate ingenij perdere, qui paucissimis hominibus asseuerant, uim eam percipiendi & efficiendi quæ uoluerint esse concessam, sit animus excelsus indefessa, cura studium pertinax, etiam si natura parum aspirarit. tamen quicquid sibi imperant obtinebit. Hac ratione Demosthenes quem plerique crediderunt, natura & ingenio, non multum valere, tam alte tamen euolauit, ut nullus ad eius amplitudinem potuerit vnquam aspirare. Præliatus est enim (ut ait Valerius) cum rerum natura, & quidem uictor abijt, nam cum ab ineunte ætate, primam eius artis quam affectabat, literam pronunciare nullo modo posset, oris sui uitium, tanto studio expugnauit, ut postea nullus esset, qui literam eam expressius referret, Deinde cum eius uox propter nimiam exil.tatem, & asperitatem, auditoribus molesta esset & acerba, continua exercitatione tantum effecit vt nemo suauius, aut gratius loqueretur, cum uero laterum infirmitate spiritum indicendo non multum trahere posset etiam huic naturæ uitio remedium inuenit. multos enim uersus uno spiritu complectebatur, eosque ardua loca celeri gradu scandens pronunciabat, cumque ad tumultus concitatæ multitudinis in actionibus obtunderetur, ad uadosa littora declamabat, ubi fluctuum immensi fragores audiebantur, ut eo strepitu complectæ aures concionum fremitus facilius tolerarent, fertur quoque lapillis, ore insertis multum ac diu loqui solitus, ut ore uacuo promptius, & solutius loqueretur. Quas cum omnes difficultates animi pertinacia & constantia superasset. intellexit eam Periandri sententiam quam ipse frequenter usurpabat, esse uerissimam hoc est exercitationem omnia posse, Pene præterieram, quod minime prætereundum fuit, habuisse domi Demosthenem ingens quoddam speculum ad quod seipsum contemplans, gestus conformaret, quibus rebus efficit, ut eius pronunciatio multitudini uehementissimè placeret, sed quæ hactenus à me de Demosthene recitata sunt ideo copiosius ea tractaui quod uiderem ad optimarum artium studia & ad eloquentiam per ea uos plurimum excitari posse. Quæ uerò de eius uita restant adhuc, ea multo breuius perstringam cum quia non admodum ad propositum nostrum faciant, tum etiam, quia Plutarchus ea, & eleganter, & copiose tradidit, quæ facilè quilibet uestrum, apud eum legere potest, cum igitur omnes sui temporis oratores Demosthenes superasset, præter unum Demadem, quem adeo naturali ingenio polluisse fatentur omnes, ut non à Demosthene non uinceretur, sed etiam ei præstaret, nunquam tamen ex tempore dicebat, neque nunquam in concione uolebat assurgere, nisi rem de aliqua dicturus esset antea cogitasset, unde plerique timidum eum existimarunt, sed in hac re Periclis consuetudinem imitabatur, qui non facile de omni re dicere, neque fortunæ suam existimationem committere solebat, Cum autem ad Rem pub. sub

tempus Phocensis belli se contulisset, nactus est materiam uberem & honestam, pro Græcorum libertate contra Philippum Macædoniæ regem decertandi, unde breui tempore nomen & gloriam assecutus est, neque solum ut eloquens sed etiam ut fortis uir, & constans in omnium erat admiratione, suspiciebat, eum tota Græcia Persarum Rex obseruabat, apud Philippum de eo multus erat sermo, quin etiam eius hostes & aduersarij sibi contra uirum fortem & præclarum rem esse fatebantur. Quod si eius eloquentiæ & vitæ integritati, uirtus bellica respondisset, poterat sanè cum Thucidide aut Pericle comparari uerum ad dicendum quam ad faciendum longè fuit instrutior, tanta fuit enim eius eloquentia, ut cunctas Greciæ ciuitates, quæ partim Philippo propter eius fælicitatem studebant, partim Atheniensibus aduersabantur, dicendo impelleret, ut contra Philippum arma sumerent, sed cum ad pugnam uentum esset, oblitus uerborum, quibus Græciam concitarat, abiectis armis turpiter aufugit, quo in prælio Græci maximam cladem acceperunt, postea uerò quam Philippus mortuus fuit, iterū Græciā Demosthenes concitauit, ut aduersum Alexandrū Philippi filium arma caperet quod cum esset factū Alexander in Bœtiam uenit, & Thebanorum ciuitatē euertit Quamobrem fractis Atheniensium animis, Demosthenes una cum alijs quibusdam legatus, ad Alexandrum missus est, sed cum regis iram pertimesceret retrocessit. Demades autem postea regem Alexandrum Atheniensibus reconciliauit. uixit in urbe post hæc non satis gloriose Demosthenes, donec Areopagitarum consilio cobdemnatus, quod ab Harpalo quodam, qui Athenas ab Alexandro profugerat, pecunias accepisset in carcerem coniectus est, unde clam aufugiens in exilium concessit, sed parum uiriliter exilium tulisse dicitur, cum subinde Athenas respiceret, uocesque & lachrymas non generosas emitteret exulauit autem in AEgina, & Troezene, quo tempore mortuus est Alexander, cuius cognita morte rursus Græciæ ciuitates conspirarunt, sed cum Pytheas orator & Callimedon ex Athenis profugi Antipatro adhæsissent, & cum amicis ac legatis eius Greciam peragrantes, ciuitates in fide ac potestate Antipatri, continere niterentur, Demosthenes legatos Atheniensium sequutus eis opitulabatur multisque persuasit. insurgendum esse contra Macędones, eorumque dominatum depellendum, Quæ cum Athenis renunciarentur, adeo grata fuerunt, ut eum statim ab exilio reuocarent. Itaque missa nauis est, quę Demosthenem ab AEgina reduceret, cui magistratus omnes obuiam profecti sunt & cuncti sacerdotes, magnaque ciuium multitudo, ut aduentum ei gratularentur, ferunt autem ipsum Demosthenem, cum se a populo, tanto plausu uideret excipi, sępius ad cælum manus tetendisse, Dijsque gratias egisse, quod longè sibi præclarior quam Alcibiadi reditus contigisset, persuasis ciuibus non coactis. Sed non diu

diu post reditum suum patriæ conspectu gauisus est nam rebus Græcorum affectis, & concussis, non ita multo post, cum nunciatum esset Antipatrum, & Craterum Athenas aduentare Demosthenes, & qui cum eo sentiebant, ex urbe profugerunt, populus autem autore Demade capitis eos condemnauit, quibus uarię dispersis Demosthenes in Calabriam, ad Neptuni templum confugit, Ad quem cum Archias quidam cum satellitibus ab Antipatro missus aduenisset, eum rogare cæpit, ut una secum ad Antipatrum ueniret, sic enim curaturum ut nihil ab eo mali pateretur Hunc paulisper expectare Demosthenes iussit, donec ad Domesticos suos scriberet, simulque ad interiorem templi partem progressus, uenenum quod iampridem ad eum usum secum habebat ebibit. atque ita uir eximius ac diuinus uir orator extinctus est, quem Democares hoc facili genere mortis ereptum, e Macedonum sæuitia scribit, sed ad ea quæ propositi nostri sunt reuertamur, ut aliquando finem dicendi faciamus, credo neminem uestrum esse iuuenes qui persuasum habeat oratorum omnium præstantissimum esse Demosthenem, qui teste Quintiliano, Ciceronem nostrum quantus est effecit. Itaque non est quod in eo laudando ingenij uelim uires ostentare, cum ab ipso M. Tullio eloquentiæ parente multis in locis diuinis laudibus efferatur, ut nihil acutè inueniri possit in causis nihil subdole, nihil uersute, quod ille non uiderit, nihil tius dictione subtilius, nihil enucleatius, nihil limatius fieri possit, prætererea, nihil grandius, nihil incitatius, nihil ornatius, uel splendore, uel sententiarum grauitate, hæc & eiusmodi plura, cum de Demosthene dicat Cicero, quid est quod nostra laudatione, ad Demosthenis amplitudinem accedere posit? Quare satis ille uobis probatus esse debet orator, quem summus M. Tullius & superiorem agnoscit, & admiratur hic nos ingeniosum, & grauem orationis cursum acute docebit inuenire hic pulcherrimum quendam in disponendis orationis partibus, & argumentis ordinem apperiet. hic exornationum ac figurarum uarietate mira quadam dignitate, quicquid inuentum ac dispositum fuerit, expolire uobis ostendet, ut interim prętermittam Gręcarum literarum cognitionem, quam ex hoc autore, qui non nisi atticam Venerem spirat, facillimè percipietis. Quid autem hic attinet Gręcam eruditionem uerbis exornare, quam omnes in literis iudicij homines maximè semper expetiuerunt? licet quidam eam aspernentur quod nimis difficilis esse uideatur, sed hæc ignauorum est oratio. qui sine sudore, & puluere coronari uelint, uos autem agite nobilioris animi iuuenes, quibus magis vigilias ac labores Demosthenis exemplo, quam luxum ac delitias amplecti est animus, agite inquam bonis auibus hunc summum ducem ad æternam gloriam Demosthenem sequamur, huius imitatione, quicquid, effeminatum ac mollem reddit animum negligamus, non nos aduersa fortuna, non

spes

spes sæpius frustrata, non irritum uotum ab incepto retrahat, nunquam in magnis, rebus, atque in bonis studijs desperandum, fortuna ipsa quamuis diu repugnet, Deniq; tamen aperit uiam, nulla sit tanta uis quæ debilitare institutum nostrum, aut frangere possit, hunc omnis animi impetus ad uolet, in studio literarū sint omnes cogitationes nostræ, omnis cura, omnis sollicitudo, quantum alij uoluptatibus quantum conuiuijs, quantum aleæ tribuunt, tantum uos ad hæc studia recolenda sumatis, ueniat in mentem uobis, quam speciosa, quam admirabilis, quam diuina quædam res sit uarijs disciplinis mens expolita, quam contra turpe, quàm indecorum, quam indignum homine luxu diffluere & pecudum more corpus curare, nec sanè uideo quid hæc hominum monstra, qui tantum corpori student, à belluis differant, nisi quod humanam præ se faciem ferant. At nos quibus ignea uis est in pectore, quos illecebris suis ipsa uirtus, trahit ad uerum decus, res arduas & difficiles tentate, quicdquid egregium, atque eximium esse videtis, id manibus pedibus capessite, neque ulla res sit tam aspera, quæ uos ab optato gloriæ cursu reuocare possit,



IN ARISTOTELIS DE ARTE Rhetorica libros tres.

PRAEFATIO VI.



ETVSTISSIMA consuetudo fuit, ut ait Plinius referendi benemerentibus gratiam, ut ij, qui mortales, aut omnes, aut certe, quamplurimos beneficijs affecissent, in Deorum immortalium numerum, cum excessissent è uita cooptarentur. Fuit enim olim uniuersis ferè gentibus persuasum, Deum esse mortali iuuare mortalem, & hunc esse unum ad æternam gloriam cursum. sic Herculem quondam, & liberum patrem post exantlatos innumerabiles penè labores tandem grata posteritas numinibus ascripsit. sic Athenienses Cecropem suum coniugij auctorem, à quo ciuilem cultum edocti fuerant. Lacedæmonij Castorem, & Pollucem qui deinde cæteras etiam apud gentes ac nationes pro Deis habiti sunt. Aegyptij Theuthum à quo literas acceperant. Itali Ianum, quem ob singularem prudentiam, ac sapientiam bifrontem fuisse confinxerunt. Romani Quirinum Vrbis parentem, & conditorem, & denique alios alij complures post mortem numinibus æquatos Deos indigetes appellarunt. Quod si quisquam condicione ac mortali natus, dignus haberi debet, qui diuinos honores consequatur, ij certe non tantum mea, sed etiam bonorum omnium sententia digni sunt, qui, quod ait poetarum princeps Virgilius, Phœbo digna locuti, inuentas aut qui uitam excoluere per artes equorum numero, cum hac in re quamplurimi laborarint, duo præstantissimi omnium, qui post homines natos umquam floruerunt Plato atque Aristoteles ingenij gloria sic inter se contenderunt, ut alijs omnibus longo interuallo post se derelictis, uter eorum alteri præstet, uix quisquam sanæ mentis iudicare audeat, uterque enim est in suo genere summus, uterque uehementer admirandus. sed is, quem nonnulli Philosophorum Homerum appellant Plato, quem eloquentiæ Romanæ parens M. Tullius Cicero audet etiam Aristoteli præponere, quoniam, ut opinor, nondum hunc planè intus, quod aiunt, & in cute cognouerat, alta quadam ac diuina mente præditus ea perscrutari conatus est, quæ non modo nullo sensu satis percipi possunt, sed uix cogitatione atque intelligentia comprehendi. & quod caput est, quorum antegredientes caussæ uel nullæ sunt, uel saltem non necessariæ, qui tamen cum Antistes haberetur sapien-

pientiæ, sic ab omnibus dum adhuc uiueret, obseruabatur, ut eum non tanquam aliquem non in terris natum hominem, sed è cælo delapsum Deum intuerentur. Declarauit hoc Dionysius tyrannus alias sæuitiæ, quod ait Plinius, superbiæque natus, qui uitatam ei nauem, tanquam Apollini Delphico uenienti misit obuiam, ipse uero quadrigis albis egredientem in litore excepit, sed alij Platonem omnes admirati sint, dum ipse Plato cum omnibus unum præter cæteros Aristotelem suspexerit, constat enim Platonem Aristotelis solertiam, & incredibile ingenium tantopere miratum fuisse, ut quoties in gymnasium docendi gratia ueniret, circumspicere solitus fuerit, an Aristotelem, qui eius frequens erat auditor, alicubi sedentem uideret, quod si fortè præsens ille non fuisset, exclamabat, ὁ νοῦς οὐ πάρεστι. mens non adest. perinde quasi cæteri omnes præ uno Aristotile priuati mente uiderentur, tantus, in eo splendor ingenij, tantum animi decus elucebat. nam omnino post Platonem cui dubiam atque incertam uictoriam reliquit, omnium eruditorum testimonio, totiusque Græciæ cum prudentia, & acumine, & uenustate, & sublimitate, tum uero eloquentia, uarietate, copia, quam secunque in partem dedit omnium fuit facile princeps. Quod si fortaße quispiam tam pertinax in sententia fuerit, ut hunc in cæteris Platoni parem, aut etiam inferiorem existimet, quod minime concedo, illud quidem certe fateatur necesse est, in explicandis rerum naturalium caussis, atque in tradenda scientiarum uia atque ratione, quam methodum uocant, Aristotilem eße Platone longe superiorem, cum apud illum nihil ferè cum uia ac ratione tradatur, apud hunc uero nihil omnino sine methodo. Quamobrem mira profecto quædam res fuit, & quæ non ab hominis natura proficisci potuerit, sed quæ à diuinitate quadam necessario extrinsecus aduenerit, sicut ait magnus ille peripateticus ex Arabia, quod in uno homine tanta ubertas ingenij, tam incredibilis rerum omnium cognitio, tanta optimarum artium scientia extiterit, ut omnino diuinum potius, quam humanum Aristotelis ingenium existimari debeat. tres enim omnium excellentissimas artes, ut ait ille idem Auerroes, ipse solus & inuenit, & perfecit, hoc est differendi rationem, quam logicen uocant, naturalem scientiam, quæ physice dicitur, & primam ac diuinam philosophiam, quæ proprie sapientia nominatur, nam quid ab antiquis de his rebus antea dictum fuerat, pro nihilo putandum est, quia nullam harum maximarum artium partem penitus absoluerunt, nec quisquam eorum, qui post Aristotelem scripsere, quidquam his artibus addidit, quod alicuius esse momenti uideatur. sed illud multo maxime mirandum est, quod in tot Aristotelis scriptis, quæ passim à præclarißimis ingenijs continenter uersantur, nullus unquam apertus error, aut animaduersione dignus repertus fuerit, nisi quis pauculα obijciat in quibus à Christiana pietate dissentire cre-

toricæ præceptis & erudiendis in oratoria facultate iuuenibus aßignauit. nam, ut Cicero scribit, adolescentes non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in utranque partem diligenter exercuit. non igitur mirum, si in dicendi quidem facultate, uiribusq; eloquentiæ propter assiduum forensem usum Aristoteli Cicero longè antecellit, in arte uero docenda præceptisq; tradendis, qua in re non tam frequenter uersabatur, multo fuit inferior. in eius enim rebus ingenium ualet, in quibus studium ac diligentia ponitur. quod si præstantissimum omnium dicendi magistrum Aristoteles hac in re superat, multo facilius omnes alios, qui sine dubitatione ad Ciceronis gloriam non aspirant, superabit. Atque hęc quidem caussa me potissimum impulit, ut cum annis superioribus Ciceronis opera, quibus artem, & rhetorica præcepta completus est, interpretatus fuerim, hoc anno hos Aristotelis libros Rhetoricos aggrederer, ut tandem si fieri potest, una cum Cicerone preclaram illam & eximiam oratoris perfecti speciem, & pulchitudinem adamantes Aristotelicam uim comprehendamus, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione iungamus. sic enim nobis aliquando continget id, quod Alexandro Macedonum regi, cui Philippus pater Aristotelem doctorem acciuit, a quo, & agendi præcepta, & eloquendi acciperet, sed laude tantæ utilitati res quædam erat impedimento, quam nos magno labore, totisque uiribus nostris amoliri studuimus, idque iam ut aliqua parte fecisse uidemur, & quod superest, ut spero, paulatim deinceps conficiemus. nam hic tam eximius eloquentiæ thesaurus, qui tribus his Aristotelis libris continetur, iacebat adhuc apud nos partim barbarorum inscitia deformatus, & squalore quodam obsitus, partim etiam a paulo doctioribus uiris ignoratus, sed huic operi multa adiumenta nuper contulit uir eruditus Petrus Victorius, quem, ut meritus est, honoris, & amplitudinis gratia nomino, qui multos sanè locos & emendauit, & nitori pristino restituit, commentariosq; non uulgares in totum opus conscripsit, qui quidem si opus etiam ipsum in Latinum sermonem conuertere uoluisset, & paulo uberius pręcepta Aristotelis illustrasset, hoc me labore conuertendi, & interpretandi fortasse leuasset, nunc quod ille dedit, grato animo accepimus, & post hac etiam eius laboribus, quatenus licebit, perfruemur. sed quoniam non omnia, quod ait poeta, possumus omnes, etiam nos plurima quæ ille non attigit, adiungemus, & communi utilitati, quoad facultas nostra tulerit, semper inseruiemus. nam si Aristotelis summi doctoris præcepta singula cum Ciceronis oratorum principis, tum aliorum ueterum latinorum exemplis illustrauerimus, rem & nouam, neque ab alijs adhuc tentatam, & perutilem conficiemus. in quo mihi uideor illud iure optimo usurpare posse, quod in Oratore ad Brutum Cicero. Magnum opus omnino, & arduum conamur,

namur, sed nihil difficile amanti puto. amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores uestros optimi iuuenes, neque ullus tam magnus est labor, qui pro utilitate uestra susceptus, non mihi iucundus sit futurus incendor porro quotidie magis, cum istam diligentiam uestram, istam assiduitatem, & frequentiam, istam denique alacritatem in optimarum artium studijs conspicio, qui pleno cursu ad eloquentiam properatis, quam intelligitis unam quandam esse de summis uirtutibus, ut apud Ciceronem L. Crassus affirmat, & ueterem illam doctrinam studetis assequi, quæ fuit eadem & recte faciendi, & bene dicendi magistra, neque enim erant apud antiquos disiuncti doctores, sed ijdem uiuendi præceptores atque dicendi ut ille apud Homerum Phœnix, qui se a Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret Oratorem uerborum, actoremque rerum. sed apud uos nihil attinet eloquentiam ipsam laudare, quam rerum omnium reginam poeta nescio quis uerissimè dixit esse. quam esse copiosè loquentem sapientiam prudentissimi uiri definiuerunt. illud tantum dicam, nihil esse ex omnibus rebus, in quo uos ista ætate uel fructuosius laborare vel gloriosius uersari possitis. De hoc autem Aristotelis opere illud audacter & securè uobis polliceri possum, si quis omnia, quæ in eo traduntur, dicendi præcepta didicerit, nihil eum amplius omnino, quod ad persuadendi facultatem attineat, desideraturum. sic enim accuratè singula pertractat; ita diligenter omnia perscrutatur, ut nihil enucleatius aut explicatius fieri possit. quanto enim studio, quæ communia sunt omnium dicendi generum, & quæ propria singulorum primo libro persequitur? ut nihil omnino, quod aut in deliberationem cadat, aut exornari debeat, aut in iudicium ueniat, inueniri possit, de quo non copiosè præcepta tradat. quanto porro acumine, quantaque doctrina duo illa, quæ bene tractata ab Oratore admirabilem eloquentiam faciunt, secundo libro præcipit, quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν uocant, ad naturam, & mores, & ad omnem vitæ consuetudinem accommodatum; alterum quod ijdem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi, et cōcitantur, in quo uno regnat oratio, ac de hoc quidē uehementes animi cōmotiones continentur, quod est uehemens, incensum, incitatū, quo caussæ eripiuntur, quod cū rapido fertur, sustineri nullo modo potest, initio secundi libri copiosè uerba facit. deinde singularum ætatum atque ordinum mores ita perspicuè spectandos proponit, ut ne pictor quidem quisquam eximius alicuius rei speciem euidentius exprimere ualeat, tum locos ac sedes argumentorum, unde uerisimilia ducantur, atque etiam unde fallaces conclusiunculas, quæ uidentur quidem uerisimiles, sed re uera non sunt ingeniosissimè, atque acutissimè docet. quid? in tertio libro quanta cura subtilitateq; tradit ea, quæ ad dispositionem, & elocutionem pertinent? Atque hæc quidem omnia, quæ

In Orat. ad Brutū.

tribus

tribus his libris diuinitus à philoſopho traduntur, ſi uobis ut ſpero clare dilucideque interpretatus fuero, atque exemplis optimorum ſcriptorum, & inprimis eius, quem in delicijs habemus, Oratorum principis, M. Tulij Ciceronis, illuſtraro, tum uero me egregie nauaſse operam exiſtimabo, neque uos, ut opinor, diligentiæ meæ pœnitebit. quippe qui me doctore atque interprete, ſi diligenter aduertere uolueritis, dicendi præcepta ab Ariſtotele, vſum uero præceptorum ab exemplis facilè percipietis. Iam igitur ad ea, quæ prius examinãda ſunt, quã Ariſtotelis opus interpretemur, accedamus.

Quæ prædicenda ſunt.

Seuerinus Boetius ait, hanc eſse magiſtrorum conſuetudinem; ut, cum aliquod opus interpretandum aggrediuntur, primo ſex breuiter expediant; quod ſit auctoris conſilium ſiue propoſitum, qui Græce σκόπος dicitur, quæ utilitas operis, qui ordo, quæ inſcriptio, an eius auctoris cuius nomine circunfertur proprium ac legitimum opus ſit, & denique ad quam philoſophiæ partem referatur, quæ nos etiam, ne ab alijs deficiamus, paucis uideamus. Ac primo dicimus, illud Ariſtoteli propoſitum eſse, ut in hoc opere doceat, qua ratione uia quæ conſequamur ea, quæ ſunt in quaque re ad perſuadendum accommodata, nam, ut refert Gellius, commentationum ſuarum, artiumque quas diſcipulis ſuis tradebat Ariſtoteles, duas ſpecies habuiſſe dicitur. alia erant, quæ nominabat ἐξωτερικὰ, alia quæ ἀκροαματικὰ, ἐξωτερικὰ uocabat, quæ ad rhetoricas exercitationes, & ad ciuilium controuerſiarum cognitionem conducunt. ἀκροαματικὰ uero, in quibus philoſophia remotior, occultiorque continetur, ut quæ rerum cauſſas, & naturæ obſcuritatem inueſtigant, cui diſciplinæ tempus tribuebat in Liceo matutinum, neque ad eã temere quemquam admittebat, niſi quorum antea ingenium, acumen, eruditionis elementa, & denique ſtudium in diſcendo, & laborem cognitum haberet. illas uero ἐξωτερικὰς meditationes Pomeridianis horis in eodem Lyceo faciebat: ad eas quæ iuuenis omnes ſine delectu admittebat. ac primo quidem has diſputationes à cauſſis forenſibus, & ciuilibus ad inanem ſermonis elegantiam tranſtulerat; ut apud Ciceronem L. Craſsus ait: ſed deinde cum florere Iſocratem nobilitate diſcipulorũ videret, mutauit repente totam formam prope diſciplinæ ſuæ, uerſumque quendam de Philoctèta paulo ſecus dixit. ille enim turpe ſibi ait eſse tacere cum barbaris, hic autem cum Iſocratem pateretur dicere. Itaque ornauit, & illuſtrauit doctrinam illam omnem, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Sunt igitur hi Rhetor. libri ex eorum numero, ἐξωτερικοὶ dicuntur, in quibus accuratè dicendi artem tradit, nihilque prætermittit eorum, quæ fidem in dicendo facere poſsunt, quod ante Ariſtotelem nemo planè perfecerat. Vtilitatem autem huius operis atque artis magnam eſse, pluribus ipſe argumen-

Li. 20. c. 4

3. de Ora.

tis

tis docet: quippe qui non ignoraret, multos esse, qui totam hanc dicendi rationem non mediocriter improbarent, & multa ciuitatibus incommoda, multaque detrimenta importare contenderent. quorum enumero Socrates præcipuè fuit; qui quodam pertinaci studio rhetoras insectabatur, & irridebat, atque contemnebat: eo, quod ipse doctrina quidem & ingenio abundaret, sed à re ciuili, & à negotijs animi quodam iudicio abhorreret. Aristoteles igitur hanc artem iniquè uituperari, cum magnam utilitatem, uberrimosque fructus afferat, facilè docet. quod etiam multis in locis post Aristotelem Cicero, & secundo libro Quintilianus copiosè persequitur. quin Isocrates ad Nicoclem scribens, multis rationibus ostendere conatur eos improbe facere, qui dicendi facultatem improbare audent. Extat præterea epistola ad Alexandrum Magnum, quam aliqui Aristotelis aliqui Anatimenis Lampsaceni esse existimant, qua doctißimè suauissimeque oratoria dicendi ratio exornatur, & utilissima esse ostenditur. Ordo uero, quo nihil ex omnibus rebus melius inueniri posse Xenophon scribit, sic ab Aristotele seruatur hoc in opere, ut in alijs etiam omnibus solet, neque enim quisquam unquam auctor ordinatius scripsit, neque tam accuratè non solum librum libro, sed etiam sententias singulas inter se copulauit; ut si quis non dicam uersum, sed uerbum unum immutarit, tota quodammodo structura perire uideatur. Tractat autem ea primo, quæ communia sunt omnium dicendi generum, deinde singula rhetoricæ suæ caussar. genera persequitur, tum quę ad animi commotiones, & singularum ætatum atq; fortunarum mores attinent. denique sedes argumentorum explicat. Postremo qua dispositione, quo elocutionis genere sit utendum, aperit. quæ omnia sic inter se connectuntur, ut admirabilis harum rerum series appareat. Inscriptio est de Arte Rhetorica, quod in Oratore ad Brutum his uerbis ostendit Cicero. Atque etiam ante hunc Aristoteles principio Artis Rhetoricæ dicit, illam artem
Cap. 2. *quasi ex altera parte respondere dialecticæ. & Quintilianus libro secundo, Aristoteles, inquit, de Arte Rhetorica tres libros scripsit. licet enim multi dubitarent, utrum ars esset Rhetorica nec ne, sicut apud Ciceronem M.*
2. de Ora. *Antonius ostendit, tamen Aristoteles artem esse censet, idque accurata disputatione declarat, sicut etiam apud nos Quintilianus secundo suarum institutionum libro, neque tamen unam ex eis artibus esse uult, quæ exquisitæ ac perfectæ sunt, sed ex eis quæ στοχαστικαὶ uocantur, eo quod coniecturis plurimum utuntur; qualis est etiam ars medicorum, & gubernatorum. unde facultas potius quædam, quam scientia uocatur. sicut etiam huic affinis dialectica, quamuis enim finem suum non assequatur, neque semper dicendo persuadeat: nihilominus tamen si nihil eorum prætermiserit, quæ sunt ad persuadendum accommodata, munere suo functa esse dicitur. &*

non

non aliter est ars, quam medicina, quæ non semper sanare potest. Sequitur, ut uideamus, an hoc opus proprium ac legitimum sit Aristotelis, quod in singulis ferè huius auctoris operibus ab antiquis interpretibus quæri diligenter solet. cuius rei tres fuisse caussas Hammonius censet: quia tres occasiones nacti quidam, quæ non erant Aristotelis propria opera, illi tribuerunt. Ac prima quidem fuit nominis ambiguitas. nam alij fuerunt etiam Aristoteles præter hunc Stagyritam; quorum opera propter ambiguitatem quidam huius auctoris esse censuerunt. Altera fuit occasio; quia multa opera cum una atque eadem inscriptione circumferebantur. nam ipsius Aristotelis discipuli, ut Eudemus Phanias Theophrastus, præceptorem suum æmulati, de iisdem rebus quibus ille, scripserunt. Tertia caussa fuit huiusmodi. Tradunt enim Ptolemæum Philadelphum operum Aristotelis fuisse maxime studiosum; atque illis pecunias multas tradere solitum, qui sibi aliquos Aristotelis libros attulissent, qua re factum est, ut multi pecuniarum auidi, nonnullorum operum inscriptionem mutarent, & apposito Aristotelis nomine Philadelpho traderent. sed tamen a preclaro ingenio uiris duabus quasi notis germani Aristotelis libri cognoscuntur: hoc est, sententiarum acumine, & elocutionis genere. Sed de hoc opere nemo dubitat, quin germanum ipsius Aristotelis sit: quod præter sententiarum acumen, & dicendi genus, etiam testimonio tum ipsius auctoris, tum aliorum complurium doctissimorum hominum & Græcorum, & Latinorum probari facile potest. quin Cicero noster, & Quintilianus multis in locis Aristotelem huius operis auctorem agnoscunt. Illud igitur tantum superest, ut explicemus, ad quam philosophiæ partem hi libri rhetorici referantur. Ac Cicero quidem initio librorum de Inuentione, ciuilis scientiæ, quam politicam appellant, magnam & amplam partem esse censet eloquentiam artificiosam, quam, inquit, rhetoricam uocant, & Quintilianus Ciceronis sententiam secutus est, quam tamen Cicero uidetur ab Aristotele sumpsiße. qui & primo Ethicorum Rhetoricam ciuili scientiæ subiecit; & hoc in opere, tanquam germen quoddam eiusdem ciuilis disciplinæ dicit esse. At uero Simplicius in Categorias scribens, hanc artem ad eos libros pertinere censet; qui continent ea, quæ quasi quædam instrumenta sunt ad disserendum. Aristoteles certe primo libro Rhetoricorum, e dialectica, & ciuili scientia conflatam esse: ut ad utranque quodammodo referri posse uideatur. ideo igitur modo sint explicata sex illa, quę ante operis explanationem quęri solere, Boetius scribit. Nunc ad ocus ipsum interpretandum aggrediamur.

IN P. VIRGILII GEORGICA, in Agriculturæ laudibus.

PRAEFATIO VII.



ON me latet in more positum esse, Auditores, institutoque maiorum, ut ij qui aliquem publicè interpretandum auctorem suscipiunt; eam primam habeant concionem, qua præstantiam auctoris, & argumenti nobilitatem summis efferant laudibus, qua in oratione nonnulli aliquando facundi uidentur, uel quòd apud imperitam multitudinem uerba faciant, uel quòd de mediocri auctore, & re non admodum egregia satis copiosè loquantur. neque enim difficile est, imperitis, atque indoctis hominibus, & pullato (ut Fabius appellat) circulo, qui omnia quæ supra uires suas esse uiderint, maiorem in modum admirantur, eloquentem uideri. cum præsertim ille peritus artifex auræ populari deditus, qui tantùm uulgo placere studet, eiusmodi causam, in qua quicquid dictum fuerit, eminere uidetur, sibi tractandam sumpserit. Mibi autem qui præstantissimi atque omnium excellentissimi Poetæ, doctissimum atque elegantissimum Georgicorum opus, coràm uobis optimis artibus institutis uiris, & eruditissimis adolescentibus interpretandum suscepi, oblata est omnino durior conditio. Nam neque Poetæ nostri dignitatem quisquam neque agriculturæ laudes, & utilitatem digna posset oratione comprehendere: neque uerò uobis bonarum tantum literarum amatoribus ulla satisfacere potest oratio, nisi docta simul & ornata uideatur. Noui enim ego uestrum ad omnia flexibile ac propè diuinum ingenium, noui iudicium, noui mentis uestræ acumen, scio nihil esse tam obscurum, tam difficile, cui si studium adhibere uolueritis, non illud facillimè perdiscatis: Scio nihil uobis placere, quod non elaboratum, elegans, ac politum sit. Hæc cum præclarè intelligam, tum illud etiam non ignoro, eo uos animi candore, ea modestia præditos esse, ut nullius studium, nullius industriam contemnatis, quem multorum studijs prodesse conantem, ex hoc amplissimo atque ornatissimo loco publicè docere intellexeritis. Itaque mihi de modestia, atque humanitate uestra cogitanti, confirmatur animus, & in spem haud dubiam uenio, fore ut mihi de his rebus quas proposui non nulla dicenti faciles aures præstaturi sitis, & quæcunque dixero meliorem in partem accepturi. quam quidem rem si uos præstare mihi uidero, efficiam

profecto,

profecto, ut industriæ meę, uos nullo unquam tempore pæniteat. Dicendum est igitur mihi prius de Agricultura quæ sapientissimi homines senserint, & quantam eius curam ueteres habuerint, deinde nonnulla etiam de Virgilio nostro & hoc opere Georgico: quæ si diligenter attenderitis, uobis (ut spero) non iniucunda uidebuntur. omnium enim rerum (ut primo de Officijs ait Cicero) ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. Nam quid ea re præstantius esse potest; sine qua uita mortalium consistere nullo modo potest? cum enim ea quæ in terris gignuntur ad usum hominum (ut Stoici sentiunt) omnia treentur: omnino declaratur humano genere nihil in terris esse pręstantius, cuius gratia Dei immortales omnia condiderunt: Itaque quod homini diuinæ mentis participi, & animalium præstantissimo uictum præstat, id sine dubio, ut sit optimum necesse est. Quis porrò est, qui nesciat, nisi terra colatur uictum hominibus nullo modo suppetere posse. est igitur omnium optima agricultura, ex qua fructus tam uarij, tot frumentorum genera, tanta rerum omnium copia, quæ ad uictum hominum, & cultum etiam Deorum pertinent, semper enim boni assiduique domini (ut apud Ciceronē ait Cato) refert cella uinaria, olearia, & penaria est, uillaque tota locuples est. quid uero dulcius agrorum benè cultorum amænitate, pratorum uiriditate, arborum ordinibus, uinearum oliuetorumue specie? Quid bene posita uilla aspectu iucundius? ubi cœli nitor est, & salubritas, ubi terra maxime uarijs herbis, & suauissimis floribus exornatta, ubi proceræ arbores, & opacæ maximeq; fructuosæ, ubi fruges grauidæ, uitesq; fertilissimæ, ubi fontes Lympidissimi, ubi speluncæ receßusq; amęnissimi, quibus rebus quid fieri potest, aut fructu suauius, aut aspectu iucundius? Quareuare uerissimè Cato affirmat agricolarum uoluptates proximè ad sapientis uitam accedere, unde iure optimo sapiētissimus Poeta Virgilius, post Philosophiæ studium quo nihil melius (ut ait Plato) Dij immortales hominibus tradiderunt, nihil aliud, quam rusticam uitam desiderat, quòd scilicet neque studiorum uita, neque agricolarum sit ulla præstantior. eius mihi uerba libet recitare.

Sin has ne possim naturæ accedere partes
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis
Rura mihi & riguis placeant in uallibus amnes.

Nouerat enim Poeta uitam agricolarum, simplicem, innocentem, puram ab omnibus uitiorum sordibus alienam, non occupatam honorum ambitionibus, non fraudibus, dolis, insidijs gaudentem; sed quietam tranquillam, operum patientem, paruoq; assuetam uariariam opum diuitem, idcirco magna illius dulcedine illectus exclamat. O fortunatos nimium sua si bona norint
Agricolas quibus ipsa procul discordibus armis

Fundit humo facilem uictum iustisfima tellus.

Hoc idem Venusinus uates Horatius attestatur, fęlicem illum qui relictis cæteris uiuendi rationibus, se ad agricolationem contulerit, quinetiam multis carminibus rusticæ uitæ laudes amplectitur, in ea cãtione quæ ita incipit.

Beatus ille qui procul negocijs
Vt prisca gens mortalium
Paterna rura bobus exercet suis
Solutus omni fęnore.

Terra enim cui uni (ut secundo libro scribit Plinius) rerum naturæ partium, eximia propter merita cognomen indidimus maternæ uenerationis, benigna est, mitis, indulgens, usus que mortalium semper ancilla, quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit (ut apud Ciceronem Cato philosophatur) tepatefactum uapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo uiriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato uaginis, iã quasi pubescens includitur; è quibus cũ emerserit, fundit frugem, spicæ ordine structã ex contra auium minorum morsũ munitur uallo aristarum. Quid dicam quam bona fide, quantoque cum fęnore terra depositum reddat? quæ liberius etiam nullo cogente producat? ut nihil excogitari possit hominibus necessarium, aut utile, quod non à terra nascatur, sed quando colendorum agrorum usus cęperit, uarie apud authores traditur, sunt qui scribant ante Iouem nullam penitus agriculturam fuisse. quorum sententiam Virgilius sequi uidetur his carminibus.

Ante Iouem nulli subigebant arua coloni,
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat in medium quærebant ipsaque tellus
Omnia liberius nullo poscente ferebat.

At nos in sacris libris scriptum legimus primos illos homines Habelem & Caymum agricolas fuisse, sic enim Moses scribit. fuit autem Habel pastor ouium, & Cain agricola, neq; uero quisquam ue strũ mirari debet, quod pastorem ouium Habelem inter agricolas numerauerim, nam pecudum curam ab auctoribus, quibus hæc literis mandare cura fuit, cum agricolatione coniungi notauimus, quam rem etiam Xenophon in œconomico suo, his uerbis affirmat. καὶ γὰρ ἡ προβατευτικὴ τέχνη συνῆπται τῇ γεωργίᾳ. *est igitur hæc ars agriculturę omnium antiquissima, atq; ideo etiã nobilissima, & optima, quæ ab ipsis (ut ita dicam) mundi incunabulis semper humanum genus aluerit: caterę enim artes omnes, non tam ad uitæ necessitatem, quam ad ornamentum sunt inuentæ. hæc sola omnium uidetur esse maximè necessaria. neque verò negauerim in diuersis mundi regionibus, diuersos fuisse, qui usum agricolationis inuenerint, sicut Habis apud Hispanos, de quo Iustinus ita*

scribit. Habis Hispanum populum prius barbarum legibus iunxit, boues primo aratro domari, frumentaque sulco serere docuit, & ex agresti cibo, melioribus uesci. Saturnus uero (ut fertur) Iani tempore, qui regnabat in Italia, cum filij Iouis iram fugiens à Creta in eam Italiæ partem deuenißet, quæ postea Latium cognominata fuit, docuit ignaros Italos arua colere, semina terris dare, matura colligere, & suo tempore stercoribus agros fæcundare, ex quo sterculius appellatus est, Deo tanto, atque tali profecto splendidum (ut ait Boccacius) & insigne cognomen, quamuis Seruius libro nono AEneidos, Pilumnum primo stercorandorum agrorum usum inuenisse scribat, & inde sterculinum dictum, Macrobius autem Saturnaliorum libro primo scribit à Romanis Saturnum Sterculinum fuiße uocitatum: quod prius stercore fæcunditatem agris comparauerit. Augustinus de ciuitate Dei, Pici patrem Stercon fuiße scribit, à quo peritissimo Agricola inuentum ferunt, ut fimo animalium, agri fæcundarentur, quod ab eius nomine Stercus dictum est. Plinius Italia inquit regi suo Stercutio Fauni filio, ob hoc inuentum (nempe stercorationis) immortalitatem dedit. certè hunc Stercon seu Stercutium quicunque is fuerit, antiqui Deum agriculturæ indigitauerunt. Iam uero Ceres quam à gerendis frugibus Cicero appellatam scribit, siculis leges, & agricolationem tradidit, de qua Ouidius libro quinto Metamorphoseos.

Prima ceres unco terram dimouit aratro
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris
Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Sic & Virgilius Georgicorum primo:

Prima ceres ferro mortales uertere terras

Instituit, ferunt etiam Osirim quem quidam Dionysium esse uolunt AEgyptijs usum arandi demonstraße, quod Tibullus elegiarum primo his carminibus significat:

Primus aratra manu solerti fecit Osiris
Et teneram ferro solici tauit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ
Pomaque non notis legit ab arboribus.

Sunt etiam qui scribant Atticos & Eleusinios agriculturam à Triptolemo Celei regis filio doctos fuiße, sed quanto fuerit olim apud Priscos illos homines in honore agricultura declarant historię, quibus uidemus etiam reges ipsos agrorum colendorum fuiße studiosos, & pecudum pastores, unde etiam Homerus quosdam appellat πολύαρνας καὶ πολυμήλους, nihil enim aliud antiqui diuites possidebant, nisi uel pecudes, uel agrorum prædia, quod Ouidius libro quinto fastorum his uerbis attestatur:

Aut pecus, aut latam, diues habebat humum
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est.

Sunt qui scribant, Theseum bouis figura nummos obsignaße, ut ea ratione Atticos ad agricolationem prouocaret, constat sanè Seruium Tullium Sextum Romanorum regem, pecudis figura nummos ex ære signasse. Aristoteles in œconomico putat agriculturam esse maximè secundum naturam. quin & Cicero fatetur nihil esse tam regale, quam studium agri colendi. ergo in hac uita (ait Cato apud Ciceronem) M. curius cum de Samnitatibus, de Sabinis, de Pyrrho, triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis, In agris erant (inquit) tum Senatores, idest senes: aranti L. Quintio Cincinnate nunciatum est, eum dictatorem esse factum, cuius dictatoris iussu magister equitum C. Seruilius Ahala, Sp. Melium regnum appetentem, & occupare uolentem interemit, à uilla in Senatum arcessebantur Curius, & cæteris senes ex quo qui eos arceßebant, uiatores nominati sunt. Quid quod olim regum cura fuit agricultura? Xenophon in eo libro qui est de tuenda re familiari, qui œconomicus inscribitur, ait regem Persarum non minorem curam agricolarum diligentium, quam strenuorũ militum habere solitum, cumque munera dare statueret, primum aduocare milites testantem ὅτι οὐδὲν ὄφελος πολλὰ ἀργεῖν εἰ μὴ εἶεν οἱ ἀρήξοντες. nullum agricolationis fructum eße, nisi sint à quibus hostium excursiones & impetus arceantur, secundo loco diligentes agricolas addentem illud elogium. ὅτι οὐδ' ἂν οἱ ἄλκιμοι δύναιντο ζῆν, εἰ μὴ εἶεν οἱ ἐργαζόμενοι, quod neque strenui milites uiuere poßent, nisi eßent agricolæ qui terram colerent. Quin & Cyrum minorem olim regem clarißimum, cum ad munera Persæ uocarentur. dixiße ferunt se merito posse utrorumque munera capere. καὶ κατασκευάζειν γὰρ ἄριστος εἶναι ἔφη χώραν καὶ φύλαττειν τὰ κατασκευασθέντα, quoniam & optimus esset in præparandis excolendis prædijs & potens etiam ea retinere quæ comparauerat. Huc accedit quod Lyßandro Lacedæmonio summæ uirtutis uiro eundem Cyrum iuraße Xenophon scribit, nam cum ostendisset ei pulcherrimam illam paradisum, de qua Cato apud Ciceronem meminit, & se dimensum omnes illos ordines, ac multas illarum arborum sua manu conseuisse testatus eßet huiusmodi uerba subtexuit ὄμνυμί σοι τὸν μίθρην ὅταν περ ὑγιαίνω μὴ πώποτε δειπνῆσαι πρὶν ἱδρῶσαι, ἢ τῶν πολεμικῶν τι ἢ τῶν γεωργικῶν μελετῶν: Iuro (inquit) tibi per Mithrã (Sic enim solem Persæ solent appellare) quo tempore ualeo me, nunquam cœnare solitum, nisi prius aut in aliquo bellico aut Georgico opere sudorem contraxero. Itaque non iniuria Socrates apud eundem Xenophontem exclamat τῆς γεωργίας οὐδ' ἂν οἱ πανύ μακάριοι δύνανται ἀπέχεσθαι. neque qui ualde beati sunt ab agricultura poßunt abstinere, cuius rei cura cum magnam nobis soleat iucunditatem ex rei familiaris incrementum apportare, tum ad corporis

ris exercitationem, & ad omnia quæ digna sunt homine libero plurimum ualet, bene igitur (ut ait Socrates) ille dixisse uidetur, qui dixit: τὴν γεωργίαν πασῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τροφὸν εἶναι, agriculturam aliarum artium quasi matrem quandam ac nutricem esse. Quapropter apud Priscos illos quos Cascos appellat Ennius, maximam ille laudem consecutus uidebatur, qui ita laudabatur, bonus agricola bonus colonus. Ex agricolis (inquit Cato,) & uiri fortissimi, ex milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius quæstus, stabilissimusque consequitur, minimeque inuidiosus, minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio sunt occupati. nullum aliud profecto genus hominum magis necessarium est Reip. quam agricolarum. Itaque Plato in ciuitate sua, quam ille diuinus Philosophus perfectissimam cogitatione finxit, primum locum agricolę, secundum architecto, tertium textori. eius uerba secundo de Rep. libro notauimus: πρῶτη καὶ μεγίστη τῶν χρειῶν ἡ τῆς τροφῆς παρασκευὴ, τοῦ εἶναι τε καὶ ζῆν ἕνεκα, δευτέρα οἰκήσεως, τρίτη ἐσθῆτος, & paulo post γεωργὸς μὲν εἷς, ὁ δὲ οἰκοδόμος, ἄλλος δέ τις ὑφάντης. Quanta est igitur agriculturæ laus, quanta maiestas? quæ primum in tam perfecta ciuitate locum omnium præstantissimi Philosophi iudicio meruerit? hoc nimirum est, quod olim ingeniosissimi Poetæ finxerunt, iustitiam ab omnium ordinum gentibus expulsam, apud agricolas longissimum tempus habitasse; hoc enim genus hominum innocentissimum, & ab omni malicia alienissimum est: quod cum intelligerent illi antiqui prudentissimi homines, liberos suos procul ab urbibus, plerunque rus ablegabant, & ipsi etiam (ut diximus) una terram colebant, ut & haberent, quę ad uictum necessaria sunt, & laboribus dediti, non sinerent animum ocio luxuriantem, sese uitijs & uoluptatibus tradere. Nam & ipsorum Imperatorum olim, manu colebantur agri, gaudente terra (ut ait Plinius) uomere laureato, & triumphali aratore. Diocletianus Imperator deposito sponte sua, imperio, ad uitam rusticam se contulisse dicitur, qui cum ab Herculio, atque Galerio ad recipiendum iterum Imperium rogaretur, tanquam pestem aliquam detestans (ut libro nono scribit Eutropius) in hunc modum respondit: utinam Salonę possetis uiscere, Olera nostris manibus instituta, profecto nunquam istud tentandum iudicaretis, adeo longè meliorem uitam agrestium, quam regum & imperatorum existimauit, in qua ueram fœlicitatem esse expertus erat, ut olim Delphicus Apollo de Aglauo Psophidio iudicauit, quem ideo beatissimum esse dixit, quod senior angustissimo (ut uerbis utar Plinij) Arcadiæ angulo, paruum sed annuis uictibus large sufficiens prædium colebat, nunquam ex eo agressus, atque ut è uitæ genere manifestum est, minima cupidine minimum in uita mali expertus: Attalus etiam Pergami Rex, regni cura abiecta hortos fodiebat. Abdolomino agrum colenti regimen Tyriorum

rum

rum ultro delatum est, ut quarto libro Q. Curtius scribit, sed quam fuerint olim Romani agriculturæ studiosi, declarant etiam ipsa cognomina, uel à leguminibus uel à pecore imposita, unde enim Lentuli, Cicerones, Fabij, nisi à Lente, Cicere, faba? unde Iunius Bubulcus Portius Vitulus Taurus? nisi à bobus, porcis, uitulis, Tauris? quin & ipsa Italia, ut Gellius undecimo libro docet, ab Italis hoc est bobus, quibus olim abundabat denominata est, boues enim Græca ueteri lingua, Itali uocitati sunt, prgterea populum Romanum gentium omnium uictorem à pastoribus initium habuisse, quis ignorat? Scribit Plinius magnam partem olim Romanos, in agro uiuere solitos, quod etiam Plutarchus, in Problematibus affirmat, & tantam olim Romani colendis agris curam adhiberi uolebant, ut censorio probro nateretur, qui agrum suum malè coluisset. præclarè enim intelligebant id uerum esse, quod etiam Theophrastus scriptum reliquit. τὴν γεωργίαν ἀνθρώπου ἐλευθέρου εἶναι ἀξίαν, agriculturam maximè homine libero dignam esse. Quare sapientissimè Romulus urbis parens aruorum Sacerdotes in primis instituit (ut libro decimo octauo scribit Plinius, seque duodecimum fratrem appellauit, nam fratres aruales dicebantur, & duodecim erant numero (ut scribit Fenestella) cui sacerdotio Romulus insigne tribuit, albas infulas, & spicieam coronam, quæ quidem corona fuit (autore Plinio) omnium prima quæ Romæ donata fuerit, postea uero feriæ etiam sementinæ institutæ sunt, & tria sacra Floralia, vinalia, Robigalia. Nam (ut Varro testatur) duodecim olim apud Romanos Dei habebantur consentes agricolarum duces: Iupiter & tellus, qui magni parentes dicuntur, & omnes fructus agriculturæ cælo ac terra continent; Sol & Luna, quorum tempora obseruantur, cum quædam seruntur & conduntur in tempore; Ceres & Liber, quod horum fructus maximè necessarij ad uictum sint; ab his enim cibus & potus uenit è fundo: Robigus & Flora, quibus propitijs, neque Rubigo frumenta, neque arbores corrumpit, neque non tempestiuè florent. Itaque publicè Robigo feriæ Robigalia, Floræ ludi Floralia instituti sunt, Minerua & Venus, quarum, unius procuratio olioeti, alterius hortorum est: quo nomine rustica uinalia instituta, Lympha & bonus euentus, quoniam sine aqua omnis arida & misera est agricultura, sine successu & bono euentu frustratio est, non cultura. quid præterea dicam quot homines doctissimi de agricultura scripserint? numerantur à Varrone, primo libro amplius quinquaginta (quos si cui placet) inde facillimè potest ediscere, quare eos ego prætermittam; nonnullos tantum uobis exponam de quibus in eo loco Varro, non meminit, fuerunt enim alij multi tum Græci, tum Latini, atque in primis Cato Censorius agri colendi studiosissimus, cuius extat adhuc opusculum de Agricultura, ob antiquitatis maiestatem,

non

non immerito uenerandum. Duo Sasernæ pater & filius, Tremelius Scrofa, Cor. Celsus, cuius adhuc extant octo illa elegantissima de Medicina uolumina, Iulius Atticus, Iulius Græcinus, Iul. Hyginus, Gargilius Martialis, Terentius Varro, Plinius, Palladius, Columella, præterea quos Constantinus, Cæsar quartus, cognomento pogonatus, in unum collegisse dicitur, qui sunt à Varrone prætermisi, uel quia nondum quidam eorum scripserant, uel quia fortasse, in eius manus non peruenerant. Florentinus, Vindanionus, Anatolius, Berityus, Leontius, Tarentinus, Africanus Pamphilus, Apuleius, Zoroastres, Fronto, Pacamus, Damageron, Didymus Sotion & alij multi: inter tot auctores diuinus Poeta noster Virgilius, de quo iam tempus est, ut nonnulla dicamus, locum habere uoluit, & quatuor hos Georgicorum libros, quos Dijs hominibusque approbantibus inter prætandos sumpsimus, politissimos reliquit, de quibus, quid attinet multa dicere? cum omnium doctorum sit consensus, nullum opus in hoc genere perfectius inueniri? diuinam enim illam Aeneida (ut appellat Statius) morte præuentus auctor expolire non potuit, hoc autem Georgicorum opus, non solum limauit & expoliuit, sed etiam doctissimorum hominum iudicio, dum adhuc uiueret suppsuisse dicitur, & omnium calculis Hesiodum quem æmulatus est, longo interuallo post se reliquit. ille enim ad Persem fratrem de Agricultura satis quidem eleganter, atque ingeniose scripsit, at uerò hic noster longè copiosius, doctius, & elegantius omnia tractat. quantam enim rebus obscuris lucem carminis, nitore præbet? quo dicendi genere Dij boni quam polito, quam terso, rusticas res persequitur? quam scitè cultum agrorum, & arationis modum ac rationem primo libro docet? quam ingeniosè secundo arborum sationem? quam copiosè tertio curam animalium? Quid de quarto dicemus? in quo cum in alijs cæteros omnes superarit, seipsum superasse uidetur; qua eloquentia Dij immortales, quo candore, quam mirabili uenustate, de apibus & mellatione loquitur? Quid de rerum cognitione quam in his libris inserit? de Phisiologia, de ortu & occasu syderum, de temporum uarietate, de terrarum distinctione, de regionum differentia, quà acutè docet omnia? quam prudenter? Hoc enim mihi credite nobilissimi iuuenes. in hoc opere mirabilem esse eruditionem, maximam doctrinam, multa sunt ex intimo Philosophiæ sinu deprompta, multa ex mathematicis, multa ex omni disciplinarum genere, quæ si modo mihi aures attentas, quotidie præbueritis, facillimè (ut spero) declarabimus. sed ad ipsum Virgilium reuertor, quem Alexander Romanus Imperator Platonem Poetarum appellabat, Diuus Augustinus Poetarum præclarissimum & optimum, Seneca uatem maximum, Plinius uatem præcellentissimum, Martialis æternum, quem nemo satis unquam suspicere potest. Hic profecto Poeta nobis ma-

gnum ad gloriam incitamentum esse debet, qui non ex claris parentibus, sed obscurissimis, non in urbe aliqua nobili, sed in uilla quadam abiectissima, in patris sui figuli siue potius pastoris mercenarij mapalibus, natus, tantum tamen studio & doctrina effecit, ut etiam suo tempore nullus in orbe clarior haberetur, & maximo omnium Monarchæ Octauio Augusto charissimus esset, & ubi tantam eruditionem tantam rerum omnium scientiam didicit Virgilius? erigite quæso animos nobilissimi iuuenes, hic enim agitur de uestra & maiorum uestrorum gloria; nam hic Poeta quo nullus unquam uixit excellentior, Mediolani studuit, cum enim Cremonæ uirilem togam sumpsisset, paulo post Mediolanum uenit. & tantam in hac nostra ciuitate scientiam didicit. Tu tu Mediolanum (inquam) æterna laurea digna ciuitas, tantum Poetam effecisti, tu copioso rerum omnium sinu, ægenum, & alienigenam suscepisti. tu eo tempore studiorum parens, epicorum hunc præstantissimum aluisti. Gaudete tanto alumno Patrij Penates. lætare ciuitas quæ in partem tantæ gloriæ uenisti. uos autem ingenui adolescentes quid amplius expectatis? cur non magno cum ardore animi bonarum artium studia complectimini? cognoscite uestræ ciuitatis uires, in qua tantus euasit Virgilius, quanto magis uobis fauebit suis, si fauet alienis? Equidem dicam apertè quod sentio, magna sunt Mediolanensium ingenia, sed eorum pleraque nimia rerum copia obruit. Itaque gloriam alijs derelinquunt. Sed tamen de uobis omnibus spem iam maximam concepi, uideo uos doctrinæ cupidissimos. uideo erecta uestra omnium ingenia. uideo uos maxima discendi cupiditate flagrare, spero fore, ut dignitatem & gloriam, quam olim hæc ciuitas habuit, atque etiam habet hoc tempore, uos ipsi manibus ac pedibus (ut dici solet) arripiatis. quod ita demum uos facturos certum habebo, si quo capistis animo studijs incumbere perseuerabitis, & quotidie quæ dicemus, attentis animis percipietis.



IN P. VIRGILII ÆNEIDOS Librum quartum.

PRAEFATIO IIX.



AGNVS ille Peripateticus ex Arabia quem Auerroem uocant, cũ Aristotilis libros qui de Physica auscultatione inscribuntur interpretaturus esset, initio libri dixit octo esse quæ præcipue spectari atq; considerari debeant, intentionem, utilitatem, ordinem, diuisionem, proportionem, uiam doctrinæ, nomen Libri, nomen authoris. quę licet in Phisicis libris longe clarius quàm in alijs appareant, possunt tamen ad alios etiam libros omnes accommodari, neque enim his rebus Poetica minus quam Philosophia indiget, cum Poeta non aliter quam Philosophi, scopum aliquem sibi proponat, atque finem, quo modulationem omnem suam atque carmen dirigat, & aliquam cum iucunditate utilitatem humano generi afferre studeat, quemadmodum notis illis carminibus Horatius attestatur.

Aut prodesse uolunt, aut delectare Poetæ
Aut simul & iucunda, & idonea dicere uitæ.

Quin etiam ordine pulcherrimum quendam egregius Poeta sequi solet, uniuersumque opus suum, in partes quasdam qui libri dicuntur diuidit, atque ita diuidit, ut aliquam inter se proportionem habeant omnino, uiam præterea doctrinæ suæ certam habent, quam sequantur & operibus suis nomina semper imponunt, singulisque libris suum ipsorum nomen inscribunt, cum igitur excellentissimum Poetam Virgilium publice interpretandum mihi delegerim, priusquam ad operis atque carminum explanationem uenio, libet hæc singula quæ summus ille commentator præcipit indagare. Ac generalis quidem in toto opere Virgilij Scopus atque intentio est, AEneæ quidem res præclare gestas describere, sed ea occasione Iulium Cęsarem, & Augustum celebrare, quippe qui ab AEnea traxisse originem dicebantur, magna enim laus a maioribus ad posteros, per nobilitatis gradus descendit, modo posteri à maiorum suorum uirtute non degenerarint. talem autem AEneam effingere conatur, qualis tanti imperij, quantum Romanum extitit, conditor esse debebat nullo scilicet omnino uitio deturpatum & omni uirtutum genere cumulatum; Ita nobis specimen, & exemplar quoddam summæ pietatis & fortitudinis

proponere studet, quippe cum AEneam ostendat, patriæ suæ usque ad cineres non defuisse, magna religione Deos ueneratum fuisse, parentem suum ex hostium manibus, sublatum humeris eripuisse, in tot aduersis rebus animo semper inuicto fuisse, suos hostes omnes tandem debellasse, quæque ei aduersa accidere, quæ prope infinita fuerunt, non ipsius culpa, sed uiolentia fatorum, quæ nullis uirtutibus exuperari possunt, euenisse, Homerum autem non imitari tantum sed etiam æmulari studuit, ut multi etiam reperiantur, qui parem illum Homero faciant, multi qui præponant: sed quicunque recte sentiunt, Virgilium quidem maxime suspiciendum & admirandum esse dicunt, & omnibus latinis poetis præponendum, sed tamen nequaquam Homero, à quo totus, quantus est, efluxit, parem, sed longe inferiorem existimandum, in hoc uero quarto libro quem interpretaturi sumus, quanta uis sit amoris ostẽdere conatur, qui non tantum pudicissimam matronã Didonem, sed etiam omnium sapientissimum & fortissimũ uirum AEneam, suis laqueis irretiuerit, maximam tamen inter uirum & fœminam differentiam ostendit, licet enim AEneam amori nonnihil indulgentem inducat, nihil tamen indignum persona sua, nihil alienum à summa pietate, nihil præter decorum fecisse ostendit, At uero Didonem amoris impatientia cætera omnia relinquentem & uni AEneæ intentam inducit, pudicitiæ obliatam, furentem, inquietam, uagam, ardentem, opera interrupta deserentem, & tandem ob amantis discessum mortem sibi consciscentem. hæc intentio Poetæ est. Quid autem utilitatis hęc se habeant, quis est adeo stupidus, quin intelligat? si quis enim AEneæ uitam sibi proponat imitandam, an non omnium uirtutum, non adumbratam, sed expressam effigiem uidebit, nam vbi melius quid uirtus, & quid sapientia possit, inuenies quam in hoc diuino Virgilij opere, quam enim pium, quam religiosum, quam iustum, quam prudentem, quam fortem, quam temperatum AEneam suum fuisse ostendit? quam deinde sanctas quam sapientes ubique sententias inserit? quot ubique præcepta sapientiæ colligere licet, certè quod de Homero dicit Horatius idem nos de Virgilio & meritissimo quidem dicere possumus. Qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non plenius & melius Chrysippo & Crantore dicit, addo etiam Platone & Aristotele melius, nam quæ præceptis, & Theorematibus Philosophi docent, hic Poeta noster expressis exemplis ostendit. Quid autem de uaria atque multiplici doctrina, quæ ex Virgiliana lectione percipitur, commemorem? in quo tam pura & candida locutio, tam admirabilis carminum structura, tam suauis rythmorum modulatio, tot reconditas & memoratu dignas historias tot eloquentes, & summa arte oratoria confectas orationes, tot loci, ex intima naturalium quæstionum subtilitate repetiti conspiciuntur ut admirandum maxime sit, in

uno

uno homine tantam fuisse scientiam, ut diuinus certè potius quam mortalis fuisse existimari debeat. nullus enim unquam in hoc autore, errorem inuenit qui alicuius esse momenti uideretur. quænam igitur utilior lectio reperiri potest, quam eius autoris in quo nihil est omnino quod reprehendi possit, & in quo scientiarum omnium quasi lumina quædam fulgentissima splendent, sed cum omnes huius autoris libri maxime sint utiles, hic profecto quartus quem nos interpretandum suscepimus omnium utilissimus est; Nam præterquam quod nos id uitium fugere docet, quod omnes penè mortales illaqueat, & in maximos errores, & maxima scelera inducit, quot enim ob turpes amores, facinora perpetrantur, quot amicitiarum uiolationes, quot contentiones, quot cædes? etiam artem quandam orationis mirificam in se habet, quam (ut spero) uobis notam faciam, & ita grauiores illos affectus concitat ut Diuus ille Augustinus, uir in nostra religione sanctissimus cum Didonis querelam legeret, lachrymas se continere non potuisse fateatur. Quid de Philosophicis quæstionibus dicam, quibus undique liber hic scatet? quæ quamuis obscuræ, & ab ipsa natura inuolutæ uideantur, spero tamen mè tam aperte illas declaraturum, ut etiam ij qui primas tantum literas attigerunt eas præclare intelligant. Iam habetis operis utilitatem, nunc ordinem percipite. qui tamen uulgatior est, quam ut à me pro re noua atque recondita commemorari debeat. Quis enim nescit artem Poeticam non eundem ordinem imitari, quem Historici seruare solent? ut res gestas ab initio repetentes, ad finem usque deducant? quod nulli ferè Poetæ faciunt. neque enim (ut ait Horatius) bellum troianum à gemino ouo ordiuntur, neque extremum finem inuestigant, sed in media narratione rem aggrediuntur de inde per occasionem aliquam ad principia redeunt, quibus recitatis extrema persequuntur, sic Homerus Iliada suam, non à primo belli troiani anno exorsus est, sed à nono, quo propter iniuriam ab Agamemnone sibi illatam Achilles indignatus à prælio cæpit abstiuere, eodem modo in Odyssea cum naufragium Vlyssis descripsisset, postea seruatum illum in corcyra facit apud Alcinoum ea recitare, quæ sibi & cæteris Græcis ad Troiam militantibus acciderant, quem imitatus Virgilius, non ab excidio Troiæ suum opus inchoauit, sed in primo libro tempestatem illam horrificam describit, qua Troianorum naues ui uentorum in Africam delatæ sunt, atque ibi nactus occasionem fingit Troianum excidium, quæque post illud Aeneæ contigerunt ab Aenea Didonis hortatu commemorari, quem ordinem etiam plerique alij poetę secuti sunt, ut Sillius Italicus, Statius, præter Lucanum, qui tamen inter Poetas à plerisque non habetur unde Martialis inquit: sunt quidam, qui me dicunt non esse Poetam sed qui me uendit Bibliopola putat. Nihil autem (quemadmodum in œconomico suo Xenophon do

cet)

cet) ex omnibus rebus melius aut præstantius est ordine ipso, quem ab omnibus autoribus egregijs sed ab hoc præcipue nostro seruari maxime uidemus; nam, ut aliorum librorum ordinem prętermittam, quid hoc quarto libro magis ordinatum? ubi per gradus quosdam sæuus ille puer, qui cupido dicitur pudicæ matronæ mentem expugnat; non enim illi statim obscenam uoluptatem proponit, ne turpitudinis facies, eius conatum infringat sed Aeneæ uirtutem, & nobilitatem & pulchritudinem ostentat, quibus admirata Dido sororem suam Annam alloquatur, & Aeneam quidem prædicet, sed tamen fidem Sicheo datam frangere se nolle dicat, uerum Anna multis rationibus ostendit, utile Didoni fore si se Aeneæ coniunxerit quibus uerbis animum iam incensum inflammauit, atque ita paulatim tantum effecit, ut occasionem in spelunca nacta pudorem omnem exuerit, deinde cũ Aeneas discessurus esset quid non effecit, quid non tentauit Dido, ut eum si quo modo fieri posset in Africa retineret, sed tandem postquam nullam spem sibi superesse uidit, de consciscenda sibi morte cæpit cogitare. hic est ordo pulcherrimus atque naturalis. sequitur ut diuisionem operis aggrediamur, quod ut omnes intelligunt in libros duodecim distributum est quæ diuisio utrum ipsius autoris sit, an eorum qui opus hoc suum post Virgilij mortem emendandum susceperunt, quæstio esse potest: sed tamen cum satis constet, Georgicorum opus ab auttore ipso quatuor in libros digestum fuisse, credibile est etiam hoc opus ab eodem autore fuisse diuisum. nam de Homero nulla dubitatio est, quin opera sua, indigesta, & indiuisa reliquerit, legimus enim usque ad Pisistrati Atheniensium Tyranni tempora, per uniuersam Græciam Homeri carmina sparsa, atque inordinata fuisse, sed deinde Pisistrati iussu fuisse omnia congesta, atque in libros diuisa, quibus illi ueteres grammatici literarum nomina indiderunt, quemadmodum scribit Eustathius, ut primus liber Alpha dicatur, secundus uita, atque ita deinceps usque ad quartam & uigesimam literam, quot enim apud Gręcos literę sunt in totidem libros utrunque Homeri opus hoc est Iliada & Odysseam diuiserunt. unde sunt etiam qui scribant, Virgilio si uita superfuisset, in animo fuisse, ut ad Homeri ęmulationem, quatuor & uiginti libros conscriberet, quod an uerum sit, alij iudicent, mihi certè non sit uerisimile, cum uideam id quod de AEnæ dicendum sibi Poeta susceperat, esse perfectum, neque habiturum præterea quid diceret Virgilium nisi aliud opus inchoaret, duodecim igitur tantum hos libros conscribere atque perficere decreuerat, Atque hæc quidem de Diuisione. Videamus nunc huius operis ad reliqua eiusdem autoris opera proportionem, qua in re sciendum est, tria esse dicendi genera quæ Rhetores nostri figuras, Græci χαρακτῆρας vocãt unum graue quod ἁδρὸν Græce dicitur, alterum mediocre quod μέσον

uoca-

vocatur tertium extenuatum, quod λιτὸν atque ἰσχνὸν nuncupatur, Graue est, quod constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione, Mediocre est quod constat, ex humiliore, neque tamen ex infima & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuatum est, quod demissum est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis. in his autem omnibus dicendi generibus Virgilius magnopere excelluit, nam in extenuato dicendi genere Bucolica conscripsit, in quibus tantam apud Latinos gloriam adeptus est, ut Theocrito quem imitatus est, non tantum par sed etiam longe superior habeatur. in Mediocri uero genere Georgica composuit, quo quidem nihil perfectius in suo genere reperiri potest, ut etiam multi non tantum Hesiodo præponant, sed etiam ipsum se in eo opere Virgilium superasse fateantur. Denique in graui dicendi genere scripsit Aeneida quam quidem, morte præoccupatus, emendare atque perficere non potuit, sed tamen nihil grauius, nihil ornatius haberi manifestum est. possunt igitur hæc Virgilij opera inter se comparari, & proportione coniungi, ut quemadmodum ad Georgica se Bucolica habent, ita etiam ad Aeneidem Georgica se habeant, & contra quemadmodum Aeneis ad Georgica se habet, ita etiam Georgica se habeant ad Bucolica, quo fit ut Aeneis eminentiorem locum teneat, Georgica medium, Bucolica infimum, non aliter atque si quis binarium numerum ad quaternarium comparet, & quaternarium, ad octonarium. sic enim fiet, ut octonarius in eminentiori parte sit quaternarius in media, binarius in infima. dixi de Proportione sequitur, vt de uia doctrinæ uerba faciam. que quidem non ita exquisita in Poetis inueniri potest quemadmodum ijs in libris, qui didascalici nominantur in quibus alicuius artis præcepta summa diligentia tradantur, sed tamen etiam in Poetis diligens interpres, pulcherrimam docendi uiam seruare potest: ut si ea primo, quæ ad uocum proprietates, & locutiones, & quæ tropi dicuntur, & omnino ad Grammatici officium pertinent obseruet, ut fabularum explicationem historiarum enarrationem, carminum qualitate, Poeticas figuras atque locutiones, deinde consideret an aliquid sit quod Rhetoricam attingat, ut argumentorum inuentionem atque dispositionem, uerborum ornatum & splendorem, sententiarum grauitatem, totius orationis exornationes, notabit etiam ea quibus honesti mores componuntur, quæ ad familiæ custodiam & Reipub. administrationem spectant; postremo siquid erit, quod ad naturalem scientiam faciat, aut ad Mathematicas disciplinas, id accurate atque diligenter explicabit, hæc doctrinæ uia pulcherrima atque utilissima est. quam nos quantum facultas nostra feret, in hoc diuino autore interpretando sequemur. superest ut operis nomen uideamus, quod ab eo uiro, cuius facta & res gestas sibi commemorandas sumpsit, Virgilius deflexit, quis enim non uidet, ab Aenea

nomen

ptione Ilij incolumes conseruatas, postremo in Italiam ambos nauigasse, Dares Phrygius Polydamanta, Antenorem, Dolonem, & Aeneam proditores fuisse narrat, Liuius autem ideo nequam à Græcis in Antenorem, & Aeneam seuitum fuisse scribit, non quia proditores fuerint, sed quia uetusti Græcorum hospites essent, & quia pacis reddendęque Helenæ semper auttores fuißent. Restat adhuc ut de autoris nomine nonnulla dicamus, deinde finem huic sermoni nostro imponamus. tria igitur hic autor noster ex Romana consuetudine nomina sortitus est, quorum primum prænomen appellatur alterum cognomen, tertium agnomen. Publius enim differentiæ gratia dictus est, hoc autem pronomen antiquißimum sanè fuit apud Romanos, & à plebe deductum est. Nam apud antiquos qui plebem colerent, & obseruarent Publicolas & publios appellatos legimus. Fuit etiam hoc nomine Mimorum Poeta quidam Iulio Cæsari familiaris, de quo Gellius & Macrobius meminerunt & Plinius lib. 8. cap. 51. Publij (inquit) mimorum Poetæ cæna, postquam seruitutem exuerat, nulla memoratur sine abdomine, etiam uocabulo suminis ab eo imposito. cur autem Virgilius appellatus fuit quidā hanc causam afferunt, quod eius mater cum grauida esset se lauream uirgam parere somniauit, quæ paulo post ita creuerit, ut mirum esset, & uarios flores & fructus afferret, quinetiam cum in fossa quadam puerum enixa foret, ibi populeam uirgam conseuisse dicitur, quæ breui tempore in maximam altitudinem creuerit, unde à virga Virgilius cognominatus est, quod ille calui uersus qui circumfertur indicat: & uates cui uirga dedit memorabile nomen. quæ si uera sententia est, Frustra Politianus in Miscellaneis suis cap. 77. laborat, qui multis rationibus ostendere conatur, non Virgilium per i, Sed Vergilium per, e, scribendum esse, qui mihi sanè recte uidetur à Barptolomæo Scala, & à Volaterrano irrideri. Nam omnino minutior res est, quàm quæ bona diutius ingenia distorquet. si quis tamen Politiani rationes admittere uelit, huic ego sanè non admodum repugnabo, quoniam in antiquis uoluminibus uaria scriptura reperitur, nam modo Virgiliū, modo Vergilium, interdum etiam Vergillium per duplex ll per scriptum inuenies, quod etiam Christodorus in statuarum ecphrasi notauit. Quinetiam in Cęcilij Minutiani Apulei fragmentis quæ leguntur, modo à uirga Virgilium dictum, modo à Vergilijs stellis Vergilium obseruauimus. sed hęc quæ parum admodum referunt missa faciamus, Maro dictus est à patre Marone, quem quidam figulum fuisse existimant, quidam agricolam mercenarium, qui postea syluis coemendis, & apibus curandis rem suam familiarem amplificauerit, adeo ut etiam filio suo sumptus ad studia persequenda suppeditare facilè poßet, sed mihi non est sententia Poetæ uitam recitare, quam & Seruius Grammaticus, seu quisquis ille fuerit, & Petrus Crinitus, & nouissi-

mè Lilius Gyraldus copiosè narrarunt, neque sanè Poetę laudes persequi animus est, quas certè ingenij mei tenuitas non patitur. cum nemo prorsus tanta præditus eloquentia reperiatur, qui tam egregium authorem dignè celebrare poßet. quem Alexander Imperator Poetarum Platonem, ut Lampridius scribit, appellare solitus est, Augustus autem tantopere suspexerit, ut in eius laudem, carmina componere tantus Imperator non indignatus sit, quę quidem ita concluduntur

Immo sit æternum tota resonante camæna
Carmen, & in populo Diui sub numine, nomen

Laudetur uigeat, placeat, relegatur, ametur. Adrianus autem Imperator Ennium Virgilio præponere non dubitauit, Quinetiam Caligula nullius iudicij uir, Virgilium damnare & conuicijs incessere solitus est, At uero Græci cum opibus & imperio florerent, Virgilium adeo coluere, ut eius opera non semel in suam linguam traduxerint, Christodorus etiam in Ecphrasi sua, hæc de Virgilio carmina edidit:

Καὶ φίλος αὐσονίοισι λιγύθροος ἔπρεπε κυκνο
Πνειων εὐεπίης Βιργίλιος ὅν ποτε ῥώμης,
Τυμβρεις ἄλλον ὅμηρον ἀνέτρεφε πάτριος ἠχώ.

Cygnus, & Ausonijs diuinum nectar ab ore
Virgilius spargens aderat, quem Martia Roma
Eloquio ipsa suum patrio nutriuit Homerum.

Sed ut planius agnoscatis, quantopere diuini huius Poetæ fuerit obseruata doctrina atque eruditio, accipite quos & quales uiros, in Virgilij carmina commentarios edidisse legimus, Nam & C. Iulius Hyginus, & Valerius Probus, & Scaurus & caper & Aemilius, & Asper, & Vrbanus, & Aurelius, & Cornutus, & Pius, & Carnimius, & Iunius, & Philargyrius, & Carpinus, & Donatus, & Seruius Honoratus, & Macrobius, in Virgilium commentati sunt, qui uero Virgilium Romę primus publicè prǽlegerit, Quintum Cæcilium Grammaticum Epirotam, Attici Pomponij Libertum fuisse scribit Suetonius Tranquillus, at postea tantopere cultus & obseruatus fuit, ut nullus sit tam infimus literator, quin eum discipulis suis prælegendum censeat, itaq; iam uulgare factum est, neque magnificum admodum habetur Virgilium interpretari, cum tamen tam insignem Poetam intelligere summæ sit eruditionis atq; doctrinæ. Nos igitur (ut spero) tantum in lectionibus nostris elaborabimus, ut quicunque me audierint, ipsi per se iudicent, longe maioris eße negocij Virgilianas uirtutes agnoscere, quam uulgares isti literatores existiment.

IN M. TVLLII CICERONIS de Officijs ad Marcum filium Libros treis.

PRAEFATIO IX.



VM anno superiore studiosi Iuuenes Rhetoricorum libros ad Herennium, qua potui diligentia uobis interpretatus fuerim, & quæ uel Aristoteles, uel Cicero, vel Quintilianus dicendi præcepta reliquit, quoniam eos mihi auctores proposueram, pro facultate mea declararim, consequens esse uidebatur, ut hoc tempore Ciceronis orationes in quibus quicquid habebat eloquentiæ, uir ille diuinus ostendit aggrederemur. cum enim in omni doctrina quemadmodum Aristoteles docet duo sint habitus; quorum alter cognitio uel scientia dicitur, alter usus nel experientia; fit ut idem etiam in Rhetorica contingat, cuius ex præceptis quæ traduntur in libris eius nomine inscriptis cognitio percipitur, ex orationibus autem usus intelligitur. Itaque cum à me iam Rhetorum precepta declarata sint, quæque ad artis cognitionem pertinent, iure optimo posset aliquis uestrum usum etiam ex orationibus à me requirere. Sed quoniam meum semper iudicium fuit, artis præcepta parum admodum, aut nihil ei prodesse, cui non uirtutum omnium atque uitiorum cognita sit ratio, quoniam ab his fontibus ferè omnis oratio nostra profluit, statui priusquam orationes aggrediar, opus planè aureum Ciceronis de officijs hoc anno uobis interpretari quo quidem in opere tam aptè, tam distinctè, tam ornatè quæcunque sunt in uirtutibus atque uitijs posita decl rantur, nihil ut excogitari præclarius possit. quæ si quis diligenter aduertat ac memoriæ mandet, ei tantum ad dicendi facultatem utilitatis adferent, ut omnium magistrorum præceptis anteponi merito possint. cum enim (ut Aristoteli placet) tria Rhetoricæ genera sint, quorum unum est in deliberando, alterum in iudicando, tertium in demonstrando, nullum est ex his genus, quod sine officiorum cognitione, digitum (ut aiunt) dicendo progredi possit. quis enim in concione sapienter sententiam dicere recteque consulere potest, nisi qui plane cognouerit, quæ sint amplectenda quæque sint reijcienda? cum autem tria sint,

quæ expeti soleant, honestum, utile, iucundum, & tria quæ naturaliter omnes euitent, turpe inutile, molestum, horum omnium ratio, his in libris explicatur, ut non difficile sit, ei qui persuadere aliquid uelit, hinc quasi è penu quodam, quæcunque sint ad persuadendum accommodata promere. Quid in iudicijs cum accusandus est, aut defendendus aliquis, nonne in æqui, & iustitiæ disputatione tota consumitur oratio? quoniam ea uirtus omnium est regina uirtutum, & ad omnem ferè actionem necessaria, quam nemo certe melius tractabit, quam qui explicatis totius humanę uitæ officijs aperte nouit, quid in eis æque, & quid inique fiat: Iam uerò quis claros homines magnificè laudare, quis improbos acri, et uituperare potest? nisi qui uirtutum omnium atque uitiorum species diligentissime cognouerit? cum igitur tribus tantum in generibus, deliberandi, iudicandi, Demonstrandi omnis Rhetorica uersetur, atque in his omnibus hęc officiorum cognitio quodammodo regnare uideatur, cui dubium esse potest quin ad eloquentiam comparandam, & ad orationem pleniorem efficiendam hoc opus omnium maxime possit. Quid quod apud Ciceronem Crassus ait, nullum esse oratorem posse, nisi qui eam Philosophiæ partem, quæ ad uitam & mores pertinent, omnem perdidicerit? omnis enim ferè nostra oratio fit, ex ijs rebus, quæ uel agendæ, uel fugiendæ sunt in quibus cum officium omne consistat necessario sequitur, ut qui officiorum ignarus est, is etiam in dicendo rerum inops & infacundus est, iam igitur profecto uidetis iuuenes, quę me oratio potissimum in hanc sententiam duxit ut post explicata Rhetoricæ præcepta ad hos de officijs libros interpretandos agrederer: Huc accedit alia multo certè grauior causa, quoniam his in libis tota benè beateque uiuendi ratio continetur, ut Christianam quodammodo religionem uniuersam complecti uideantur, quo fit ut nulla prorsus Philosophię pars huic anteponi debeat, nulla enim animorum alia medicina reperitur. Quamobrem hæc moralis Philosophia tanto reliquis disciplinis excellentior est, quanto animi corporibus antecellunt, ut eam non immerito Cicero uitæ ducem, & uirtutis indagatricem, expultricemque uitiorum appellarit, cuius pręceptis qui parere noluerit, is quasi extra omnem fortunæ aleam positus casus omnes contemnet humanos, magno erit atque constanti animo, nulla egritudine, nulla enim perturbatione mouebitur, sed in perpetua mentis tranquillitate, suauiter & iucundè uitam aget, neque enim (ait Epicurus) iucunde uiui potest nisi cum uirtute uiuatur ideo Socrates à quo hæc omnis quæ est de uita atque de moribus Philosophia manauit. uirtutem ad beate uiuendum solam sufficere prædicabat, solamque hanc Philosophiæ partem amplexus est, cum enim omnis Philosophandi ratio triplex sit, una de uita & moribus, altera de natura & rebus occultis, tertia de disserendo, quid uerum quid fal-

um quid rectum in oratione, prauum ue, quid consentiens, quid repugnet iudicando primam, partem hanc benè uiuendi, solam sibi excolendam, atque illustrandam Socrates existimauit; cętera uerò, quod essent obscura, atque ab ipsa natura adeo inuoluta ut causæ prorsus laterent, relinquenda esse censuit, & dictum illud in ore frequenter habuit: τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς quæ supra nos nihil ad nos, Itaque de natura, atque de rerum causis, in quibus alij ferè omnes multum temporis atque operæ consumebant, nunquam Socrates disputabat, sed ea tantum studiose perquirebat, quæ ad mores honestè conformandos pertinent, cælestia autem, uel procul esse à naturæ cognitione censebat, uel si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene viuendum. omnis igitur eius oratio in uirtute laudanda, & in hominibus omnibus ad uirtutis studium cohortandis consumebatur, ut ex Socraticorum libris, maximeque Platonis intelligi potest, Platonis autem auctoritate, qui uarius, & multiplex (ut ait Cicero) & copiosus fuit, una & consentiens duobus uocabulis Philosophiæ forma instituta est, Academicorum & Peripateticorum, qui rebus congruentes nominibus differebant. nam cum Speusippum Sororis filium Plato Philosophiæ quasi hæredem reliquisset, duos autem præstantissimos studio atque doctrina Xenocratem Chalcedonium & Aristotelem Stagiritem qui erant cum Aristotele Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lycio, illi autem qui Platonis instituto, in Academia quod est alterum Gymnasium cętus erant, & sermones habere soliti; e loci uocabulo nomen habuerunt, florebant autem Athenis eo tempore liberalium omnium artium studia cumque uariæ Philosophantium opiniones essent, factum est, ut in uarias scholas atque sectas, tanquam in familias quasdam Philosophi diuiderentur, hinc à Platonis Academia dicti sunt Academici, ab Aristotelis ambulatione Peripatetici, à Porticu illa uaria in qua Zeno docebat Stoici nominati. hinc quod mordaces atque inuerecundi tanquam canes essent Cynici dicti, quorum princeps & auctor Antisthenes fuit, illustrator Diogenes, Aristippus Cyrenacæ sectæ princeps fuit. Arcesilas nouæ Academiæ Phædon Heliacę secte, Euclides Megaricæ, Menedemus Eretricæ. sed ne singula persequar, nulli erant eo tempore nobiliores Philosophi, qui nō Athenas studiorum gratia ꝓficiscerentur. ideo in ea ciuitate ait Cicero, natam, & altam esse rationem, ad Romanos autem hæc Philosophiæ studia tardissime peruenerunt. nam qui ante Ciceronem aliquid de Philosophia scribere aggressus est nemo sane perhibetur, ætas uerò illa Ciceronis ingeniorum maximè fœcunda fuit, ut nullum inueniatur literarum genus, quod eo tempore non magnopere floreret. quin ipse Cicero, cum esset acerrimo uir ingenio. nullam Philosophiæ partem, nullum Philosophorum genus intactum relinquere uoluit. Sed omnes omnium

sectarum

sectarum opiniones degustauit, maxime uerò omnium Platonem admiratus est & cæteris omnibus Philosophis antepofuit, atque eius scriptis adeo delectatus est, ut sæpißime pagellas integras ab eo sumat, & uerbum uerbo penè reddat. quin etiam totum de uniuersitate librum ex Timæo Platonis, ad uerbum penè dixerim interpretatus est, multosque Dialogos ad Platonis imitationem conscripsit, Stoicam etiam disciplinam propter grauitatem (ut arbitror) sententiarum non mediocriter adamauit. quod cum ex hoc officiorum opere. in quo Panetium Stoicum se inuitatum esse confitetur, tum maxime ex Tusculanis quæstionibus & Paradoxis intelligi potest, ubi totus omnino Stoicus est, in officijs autem quamuis se Stoicos imitari fateatur, tamen quia communis uitæ præcepta tribuit, non ita (quod aiunt) ad uiuum resecat, satis enim est, illi docere qua ratione, quis in omni uitæ genere, rectè atque honeste ingerere possit. Itaque rectissimè de officijs hoc opus inscripsit. quãmuis hunc titulum Cælius Calcagninus frustra uoluerit, improbare qui censet longe melius futurum si de officio, quam de officijs auctor inscripsisset: sed eius opinionem, nos iam apertissimis argumentis atque rationibus refutauimus, in eo libro quem contra disquisitiones eius scripsimus, cum præsertim ipse Cicero ad Atticum scribens epistolarum libro ultimo sic aiat. Quod de inscriptione quæris non dubito. quin καθῆκον officium sit nisi quid tu aliud, sed inscriptio plenior de officijs, uidebat enim Cicero fore ut si de officio inscripsißet. de una tantum arte, uel de uno tantum hominum genere intelligeretur. ut siquis dicat de Imperatoris officio, aut de officio medici, nunc autem cum de officijs inscripserit dubitare nemo potest, quin cuiuslibet generis hominum, atque omnis ætatis officia complectatur. præterea cum duplex officium sit perfectum & medium, si de officio fuisset hoc opus inscrrptum, dubitare quiuis posset de quo Cicero potissimum intelligeret, de perfecto, an de medio, an de utroque, nunc autem hæc de officijs inscriptio dubitationem omnem tollit, cum de utroque tractare eum intelligamus. Sed de offirijs primum scripsisse Zenonem Citti cum Diogenes Laertius & Suidas tradunt, post quem idem argumentum, alij multi sunt aggreßi nam & Panætius Rhodius Stoicus Philosophus Africani Scipionis præceptor de officijs scripsit, quem imitatus Cicero præclarum hoc opus edidit, de quo Plinius in præfatione naturalis historiæ sic ait: cum Ciceroniana simplicitate, qui in libris de Repub. Platonis se comitem profitetur, in consolatione filiæ Crantorem (inquit) sequor, item Panætium de officijs, quę uolumina eius edíscenda, non modo in manibus habenda quotidie nosti. Scripsit etiam Possidonius de officijs quo Philosopho, quemadmodum Plutarchus scribit, Cicero præceptore usus est.. Epictetus, etiam Stoicus quem Neronis tempore Romę uixisse legimus, nonnulla de

officijs

officijs tractauit, sed apud Latinos sola Ciceronis officia leguntur, quamuis epistolarum libro 15. Seneca scribat, à M. Bruto librum περὶ τοῦ καθήκοντος fuisse conscriptum, nam Diuus Ambrosius cum de officijs scriberet, nihil aliud egisse mihi uidetur, quam ut præcepta Ciceronis ad christianam religionem traduceret. Satis autem constat post mortem Cæsaris, qui tribus & uiginti uulneribus in Senatu fuit à coniuratis confossus, hoc opus à Cicerone conscriptum, uel quod ex eo loco potest intelligi, qui est in primo de officijs; declarat id modo temeritas C. Cæsaris qui omnia iura diuina, & humana peruertit, propter eum quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. & in eodem libro alio in loco: quare L. Syllę, & C. Cæsaris pecuniarum tralatio, à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri, nam eo tempore, cum à forensibus negocijs cessaret, totum se Philosophiæ Cicero tradidit, multosque libros breui admodum tempore conscripsit, inter quos hoc opus, ad Marcum Ciceronem filium suum composuit. qui eo tempore Athenis ingenuis artibus operam daret sub Cratippo Peripatetico, quem etiam M. Brutus quem post interfectum Cæsarem Athenas uenißet audiuisse dicitur. fuit autem Ciceronis filius, quantum ex historijs colligere possumus, patri suo magnopere dissimilis, quamuis primam ætatem uariæ traduxerit. quod ipse Cicero multis in locis ostendit. nam ad Atticum scribens libro 10. dolet filium suum indulgentia corruptum his quidem uerbis: O rem miseram nihil enim mihi accidit, in omni uita acerbius, indulgentia uidelicet nostra deprauatus, eo progreßus est, quo non audeo dicere, sed postea patris castigationibus emendatus, resipiscere cæpit, & honestatis uiam ingredi, quo factum est, ut eum Brutus uehementer amaret, & exercitum illi crederet, quin etiam antea bello ciuili, quod inter Cæsarem & Pompeium gestum est, quamuis admodum eßet adolescens, tamen à Pompeio equitum turmæ præfectus fuit, quod secundo de Officijs testatur his uerbis eius pater, tua autem ætas incidit, in id bellum cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera fęlicitatis parum: quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri pręfecisset. magnam laudem & à summo uiro & ab exercitu consequebare. equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. dicitur etiam idem Bruti auspicijs, apud Bilidem in Epiro C. Antonium superasse, multaque strenuè geßisse, auctor Plutarchus in M. Bruti uita, fuit postea Consul cum Augusto Cæsare, quod Plinius libro 22. cap. 6. his uerbis attestatur: Ipsum Augustum cum M. Cicerone filio. Consulem. Id. Septemb. Senatus obsidionali donauit. post gestum autem consulatum Asiam Proconsul administrauit quamuis esset admodum inquinatis moribus, erat enim adeo uino deditus, ut ebrietate sæpissime laboraret, & ea de causa memoriam omnem amiserit. nam Plinius libro 14. cap. ultimo sccibit hunc binos congios simul haurire.

haurire solitum. Sed nimirum (addit Plinius) hanc gloriam auferre Cicero noluit interfectori patris sui M. Antonio. hac de causa ferunt eum uulgo bicongium fuisse nominatum. quemadmodum etiam Nouellius Torquatus Mediolanensis Tricongius dictus fuit tribus congijs (ut ait Plinius) epotis uno impetu, spectante miraculi gratia, Tiberio Principe. nihil igitur profuit Cicero filio patris sapientia, nihil Philosophiæ præcepta, quo minus in omne dedecus ac turpitudinem prolaberetur, quod idem ijs accidit omnibus, qui non optimis consilijs aures patefaciunt. Sed ueluti pecora prona, & uentri obedientia, nihil egregium nihil magnificum animo uolunt. uobis autem egregij iuuenes alia mens, alia cogitatio suscipienda est, ut præstantissimorum hominum uestigijs insistentes, patriæ uestræ splendorem & ornamentum, uobis opes & gloriam comparare ualeatis, quod quidem facillime fecietis si diligenter hæc Ciceronis præcepta, quæ traduntur, hoc in opere memoriæ mandantes, omni studio atque diligentia perficere, ea contendetis, nihil enim ab eo prætermittitur, quo ad honestatem atque dignitatem aliquo modo pertinere uideatur. cum enim ad bene beateque uiuendum, quicquid honestum est atque utile requiratur, ita distinguit opus suum Cicero, ut primo libro de honestate, eiusque partibus diligentissime uerba faciat omnemque uirtutem quattuor formis contineri doceat, prudentia, iustitia, fortitudine, temperantia, quas uirtutum species, sigillatim ita tractat, ut nihil clarius, nihil splendidius, nihil ornatius tractari possit. Secundo uerò libro quæcunque generi humano, possunt aliquam afferre utilitatem studiosè persequitur, quo in libro docet etiam qua ratione, facilè possimus, & magnum amicorum numerum, & ingentem nobis gloriam comparare. sed quoniam accidit aliquando, ut quod honestum est, ab utili quodammodo discrepare uideatur, atque idem contra uoluit etiam parti satisfacere Cicero, quare tertium librum duobus adiunxit, quo perspicue declarat, quid nobis faciendum sit, si quando accidit, ut honestas cum utilitate pugnare uideatur; atque ita tribus libris hoc est perfecto atque absoluto numero, totam bene uiuendi rationem complexus, perfectum nobis opus & elegantissimum, tradidit: nihil enim arbitror hoc in dicendi genere æquabili atque temperato fieri politius & elegantius posse. Quare non tantum hos libros legere, sed etiam (ut Plinius præcipit) ediscere ad uerbum, & memoriæ mandare debemus.

IN M. TVLLII CICERONIS DE Oratore ad Quintum Fratrem Libros treis.

PRAEFATIO X.



VSCINIAM Auditores unam ex auibus, maximè solent ij qui naturas animalium scribunt, admirari, quod in tam paruo corpusculo, tam clara, tam suauis, tam magna, tam iucunda uox inueniatur, quòd uerno tempore, cum frondescere arbores incipiunt, quindecim diebus, ac noctibus perpetuis, sine ulla penitus intermissione canere soleat; unde enim in auicula tam pertinax spiritus? unde uis illa continendæ animæ in canendo tanta? ut una continuatione cantionis. binæ contentiones uocis & remissiones contineantur? unde tam artificiosa tamque perfecta Musicæ scientia? tam ingeniosa modulatio? tam gratus auribus sonus? qui modo in longum continuo spiritu trahatur, modo summa quadam cum uarietate flectatur, nunc concisa uoce distinguatur, nunc in torta copuletur? quid cum iterum uocem reuocat, & integra comprehensione cantum edit? quid cum modulos nec opinato de repenteque commutat? quid cum ipsa secum iucunde tacita? murmurat? nulla mehercle tam abstrusa, tam difficilis, tam uaria cantio est, quam non exprimat una luscinia.plenam, grauem, acutam, crebram, extentam summam, mediam, imam. Quid plura? tam paruulis in faucibus omnia quæ tanto labore, tanta industria tanto studio, tot inuentis instrumentis, genera cantionum, ars hominum excogitauit, integra atque perfecta reperiuntur. Est ne huic auiculæ perquam similis, in dissimili genere Cicero noster Auditores? est profecto: nam in hoc uno tam perfecta, atque absoluta prorsus omnis dicendi ratio, ut in suo genere non minori sit admirationi, atque haud scio an etiam maiori, quam Luscinia, qui dono quodam (ut ait Fabius) prouidentiæ genitus est, in quo totas uires suas eloquentia experiretur, clarus, suauis, iucundus, grauis, qui diuina ingenij felicitate, quicquid in omnibus alijs auctoribus admirabile, politum, ingeniosum, eximium reperitur, id suis in operibus totum effinxit, in hoc uno uis Demosthenis, copia Platonis, iucunditas Isocratis

uniuersa continetur. Quis enim hoc in probando subtilior? in delectando temperatior? in flectendo uehementior? Quis cum opus est submissum illud & humile, consuetudinem imitans, dicendi genus melius & acutius exequitur? Quis insigne & florens orationis pictum & expolitum genus illud, in quo omnes uerborum, omnes sententiarum illigantur lepores, quod quasi stellæ quædam translata uerba, atque immutata plurimum illustrant, dulcius tractat, aut suauius? Quis in illo sublimi dicendi genere splendidior? grauior, copiosior, ornatior? Iam uero cum duo sint quæ bene tractata ab Oratore admirabilem eloquentiam faciant, quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν, uocant. ad naturam & ad mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum. alterum quod ijdem παθητικὸν nominant quo perturbantur animi & concitantur, in quo uno regnat Oratio, illud superius come, iucundum ad beneuolentiam comparandam paratum. hoc uehemens incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapidè fertur sustineri nullo pacto potest, in utroque certe genere plurimum excellit Cicero, sed posteriori tanto semper impetu usus est, ut sæpe aduersarios de statu omni deiecerit, huic pro familiari reo, summus Orator non respondit Hortensius, ab hoc homo audacissimus Catilina in Senatu accusatus obmutuit, huic priuata in causa magna & graui cum cœpisset Curio pater respondere subito assedit, cum sibi ueneuis ereptam memoriam diceret. Quid de miserationibus dicam? quibus adeo uehementer uti solebat, ut sæpissime totum forum eo dicente quæstibus & lamentationibus impleretur, ut etiam si plures Oratores unà dicerent, Ciceroni tamen omnes perorationem relinquerent: in qua tantum excellebat, ut ab hominibus suæ ætatis regnare in iudicijs dictus sit. hic igitur tam eximius, tam præstans, tam diuinus Orator non contentus ea quam ipse magnis laboribus & uigilijs consecutus erat eloquentia, uoluit etiam more Lusciniæ, ne ab huius auis exemplo discedam, pullos suos iucundissimis & suauissimis cantionibus erudire. tradunt enim hanc auiculam mirè de suis filijs esse solicitam, ut rectè modulateque canere discant, atque ideo iuniores ex parentum institutione, magistras summa cum attentione solent audire. uersusque quos imitentur accipere. quos deinde magna cum diligentia recitent, quadam enim uicissitudine quo melius atque facilius discant, modo canentes parentes audiunt, modo quæ diligenter audiuere secum ipsæ meditantur, & attentiore cura promere contendunt. Itaque fit, ut si quæ paruulæ capiantur. cum nondum canere didicerint, atque inter homines alantur longè deterius canent. quoniam ante legitimum tempus à magistris subductæ fuerint. Quid ergo? non ne eadem ratione Cicero cantus nostros, id est orationem quæ si polita atque ornata fuerit, omnem cantionem dulcedine superat, præceptis & institutionibus Rhetoricis expolire

et quę exornare contendit? qui cum multa iuuenis adhuc ac penè adolescens de arte dicendi præcepta tradidisset, postea cum per multos annos in causis cuiusque generis uersatus, tantum honoris ac dignitatis esset assecutus, ut Cicero non iam hominis sed eloquentiæ nomen haberetur. uoluit aliquod opus elegantius, atque admirabilius extare; quo & uariam & mirificam in omni genere doctrinam suam ostenderet, & ad certam dicendi rationem, atque ad summum eloquentię fastigium uiam præmuniret. Quamobrem hos de Oratore libros ad Quintum fratrem conscripsit, in quibus quicquid erat eloquentiæ. quicquid ingenij, quicquid artis, quicquid eruditionis expressit. ut nullum unquam neque apud Græcos neque apud Latinos hoc in genere præstantius opus fuerit, aut esse possit. Mira profecto res est siquis diligenter aduertat, ab uno aliquo mortali homine, tam uarium, tam elaboratum, tot disciplinis, tot reconditis rebus, & quæstionibus refertum opus excogitari potuisse, cum præsertim tot negocijs publicis tot occupationibus, tot impedimentis semper Cicero districtus fuerit. quin adeo diligens atque industrius in hoc opere fuit, ut personas quas loquentes inducit ita repræsentet, ut non auctorem operis sed ipsas personas loqui existimes. Quid enim Scæuolæ grauitate dignius? Crassi ubertate floridius? Antonij subtilitate pressius? Equidem ita censeo Auditores si quis hos tres de Oratore libros benè perceperit, etiam si nihil aliud prorsus intelligeret, eum doctè grauiter & ornatè posse dicere. Quid enim est in ullo doctrinæ genere tam abstrusum, tam reconditum, tam nouum, cuius non aliqua sint in hoc opere, non sanè leuiter expressa uestigia? quærantur omnia, tum Græcorum, tum Latinorum dicendi præcepta, atque in unum conferantur, certè cum hoc uno opere, neque orationis grauitate, neque uarietate rerum, neque elegantia sermonis, neque alia quauis laude comparari merito poterunt. quo fit ut hos ego non libros, sed rerum omnium pulcherrimarum Thesauros appellare soleam. quoniam in eis inuenio tanquam reposita scientiarum omnium ornamenta maxima, neque tamen ideo quamuis eruditionis plenisint minus est in eis iucunditatis, rerum enim uarietas eiusmodi est, ut nostros animos oblectare maximè possit, cum tam magnificè, tam egregiè suis laudibus orator uestiatur. tam grauiter & ornatè quid ualeat Oratoria facultas explicetur, suauissimum certè est, uidere quid oratori natura, quid studium, quid exercitatio conferat, cur eum historia, cur poesis, cur Philosophia, cur ius ciuile plurimum adiuuet? quam latè dicendi materia pateat? quę sint oratori propositæ quæstiones, quæ sit docendi ratio, quæ delectandi, quę mouendi. quo modo fieri possit, ut sermo facetus, ac nulla in re rudis appareat. qui sint affectus orationis initio tentandi, qui perorata causa concitandi, ex quibus locis, ad faciendam fidem argumenta sumenda

sint, quibus quasi luminibus tota illustretur oratio, totaque dilucida, probabilis, aperta, suauis, efficiantur hæc ea sunt quibus aliter adolescentia, quæ diligenter audire, meditari, memoriæ mandare Iuuenes debent, in quibus continenter exerceri, dies noctesque uersari, atque insudare pulcherrimum est hac in parte maximè nobis imitandæ Lusciniæ sunt, quæ cantionum dulcedinem & harmoniæ suauitatem, quam in uoce parentum audiunt, omni studio referre contendunt, unus est eloquentiæ parens Cicero, cuius oratio quouis melle dulcior est, sapientissimis sententijs grauibusque verbis ornata & perpolita, quæ merito flexamina atque regina rerum dici potest, ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de peruulgatis noua videri solet, grauis, erudita, liberalis admirabilis. unus est à nobis hic auctor imitandus, unus suspiciendus, unus semper in manibus habendus, huius sententias, huius uerba, huius numeros omni cura, studio, diligentia persequi debemus, qui distinctè, qui explicatè, qui abundanter, qui illuminatè, & rebus, & uerbis dicit, & in ipsa oratione quasi quendam numerum, uersumque conficit. hunc si aliquo modo sectari, atque adumbrare cupimus, quoniam æquare, non modo quisquam potest, sed ne sperare quidem debet uerborum in primis delectus habendus est. quod eloquentiæ principium esse Cæsar dictitabat, ut nullam penitus dictionem, nullam uocem admittamus, quæ non elegans. Latina Ciceroniana esse uideatur, deinde compositionis ratio diligens adhibenda est, ut neque asperos habeat concursus, neque disiunctos atque biantes, tum rerum ordinem, & argumentorum collocationem, atque probabilitatem aduertere, diligenterque imitari oportet, Postremo sententiarum & verborum lumina, quas uel figuras, uel exornationes apellamus, summa cum industria persequenda sunt, quibus quia tam frequenter utitur Cicero, sunt qui putent eius eloquentiam uel hac una de causa summopere esse laudandam, sed hæc non nisi acri studio, magna diligentia, summo labore, longa exercitatione percipi possunt. Itaque non mirum est si tam rari sunt ij, qui Ciceronianam dicendi maiestatem, & eloquentiæ virtutes exprimant, quoniam plerique uel imitandi rationem ignorant, vel laborem omnino refugiunt, in hac enim parte plurimi decipiuntur, qui cum aliquas ex Cicerone clausulas excerpserint, atque in suis scriptis collocarint, se germanos, atque ueros Ciceronis imitatores arbitrantur; cum imitatio uera non in uerbis tantum, sed in rebus magis, atque ordine consistet, neque quisquam rectè Ciceronem imitari possit, nisi, qui studijs ijsdem quibus ille utebatur, se totum tradiderit; ut non tantum uerba quod plerique faciunt, sed etiam sensus, & uirtutes, quod pauci facere possunt, intelligat. habet enim hoc proprium & quasi peculiare Cicero, ut longè grauiores

res

res & reconditiores plerunque sententias in se habeat, quam prima fronte præseferre uideatur. ut non sine causa Quintilianus dixerit: ille se profecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. Quod si usquam Cicero doctrinam summam atque eruditionem ostendit, in his certe libris, tam multa recondita sunt, & ex intimis disciplinis decerta, atque delibata, ut nihil doctius aut eruditius excogitari possit, quæ non nisi magno studio, diligentique consideratione possunt intelligi. Quare mihi uestra opus erit attentione Auditores, dum has Latinæ linguę diuitias, hos eloquentiæ fontes, hos rerum præciosissimarum Thesauros interpratatione mea uobis aperio, quos si degustare semel cæperitis, non tantum summam ex eis vtilitatem, sed etiam tam incredibilem iucunditatem percipietis, vt nihil vos aliud magis delectare possit, sed iam Ciceronem ipsum audiamus.



IN M. TVLLII CICERONIS Oratorem ad M. Brutum.

PRAEFATIO XI.



VM multa sint Auditores in hac tam illustri Mũdi Machina tamque immensa rerum uniuersitate, totiusque cęli ambitu, non mediocri digna admiratione, tam in primis humani animi natura mihi diligentius omnia perpendenti, talis esse uidetur, ut cũ præter cætera quiuis summè admirari, atque suspicere debeat: ut enim hoc loco prætermittam, ex tot animantium generibus, solum hominem rationis esse participem; per quam (ut ait Cicero) consequentiam cernat, principia, & rerum causas uideat, earumque progreßus & quasi antecessiones non ignoret, similitudines comparet, rebusque pręsentibus adiungat, atque annectat futuras, facilè totius uitæ cursum uideat, ad eamque degendam præparet, res necessarias, ut nihil dicam de tam multiplici Scientiarum uarietate, quę uel ad orationem aptè distinctè, politeque conformandam, uel ad uitam & mores honestè atque liberaliter instituendos, uel denique rerum occultarum, & ab ipsa natura inuolutarum cognitionem pertinet, in quibus tanquam in Campo quodam Martio se exercens, optimi cuiusque mens & cogitatio mirum dictu quantopere illustretur, & excellat, ut tot & tam uaria instrumentorum, operum, artium, genera taceam, quæ singula si quis paulo accuratius considerare uoluerit, non dubium est, quin obstupescat, ut hæc (inquam) & cætera penè infinita, quæ magnam animaduertenti facile possint admirationẽ concitare hoc tempore non commemorem: nihil enim est arte, aut manu factum quod animus noster excogitando non inuenerit, quid admirabilius dici aut cogitari potest, quam quod ea uis est animi nostri, nullis ut certis finibus aut terminis claudi circumscribiue possit, sed omnem infinitatem peregrinetur, & nullo certo unquam tempore, aut loco conquiescat, unde eius origo meritò diuina creditur, quia motu cietur interiore, & suo, & uiget, & sentit, & meminit, & præuidet, in infinitum, nam si longhissimè uoluerimus respicere spacium, præteriti temporis & hominum memoriam recordari ultimam, tamen ultra etiam animus progredietur, atque illa secula ipse secum meditabitur, quibus (ut ait Ouidius.

Vnus erat toto naturæ uultus in orbe.

Quem

Quem dixere chaos. rudis indigestaque moles. & quibus
Nullus adhuc Mundo præbebat lumina Titan.
Nec noua crescendo reparabat cornua Phœbe.

Et deniq; quibus nihil adhuc esset, conditum, aut creatũ, aut id quod beatum est, & æternum sua tantum beatitudine contentum sine ulla societate, uel hominum, uel Deorum uigebat, in quo tamen nullum principium cogitando reperiet. Quod si contra futuri temporis finem aliquem quærere cogitatione tentauerimus; id nullo modo patietur animus noster, qui semper ultra tendere paratus est. ut enim uera sit Stoicorum sententia quam etiam Theologi nostri sequuntur, fore aliquando ut totus hic mundus ardore deflagret; tamen etiam ultra deflagrationem illam cogitationem suam extẽdit animus, & sempiternis seculorum ætatibus, in cęlo summa fęlicitate, se fruiturum cõfidit. Quid quòd etiam supra rotundam illam cęli conuersionem nostra mens euolat? & immensum quoddam spacium ibi confingit, in quo nullus omnino sit finis, aut terminus? Quid quod uniuersas mundi partes momento temporis peragrare facillimè potest? nulla est enim) ut ait Cicero) tanta celeritas, quæ possit cũ animi celeritate contendere, ut longè præstantior sit animus noster, quẽ uel Luna, uel Sol, uel Stellæ, uel deniq; cælum uniuersum, quod non nisi certo tempore cursum suum conficere potest, cum interim animus, ad totius cęlestis spacij peragrationem tempore, non indigeat, sed eam momen-o conficiat. Huc accędit illa animi maxime celebranda nobilitas, quòd rerum omnium imagines atq; formas in se continet, ut hac in re menti illi diuinæ, quam nostri Dei filium appellant, quam simillimus esse uideatur, sicuti enim in mente illa diuina, non aliter atque in amęnissimo quodam horto, perfectissimè rerum omnium ideæ consitæ dicuntur, unde uim habeant, uniuersa, quæ in cęlo, quæ in mari, quæ in terra gignuntur, ita in animo nostro sunt impræssæ, atque insignatę ab ipsa natura rerum ferè omnium notiones, sine quibus nihil omnino intelligere possemus, uerum ita Deorum prouidentia conformati sumus, ut nihil sit ex omnibus rebus, quod nobis animus noster non facilè repræsentare possit, quoties enim uolumus, uel amici nostri speciem, uel equi, uel canis, uel uillæ, uel ciuitatis, uel cuiuslibet denique rei, animo cernimus, imò uerò noua etiam, & quæ nunquam in rerũ natura fuerunt, fingere, cogitatione possumus, ut montes aureos, adamantinam ciuitatem, uolantes hominum legiones. Quid illud, quanti tandem faciendum est, quod omnibus. quandam quasi perfectionem addit animus noster, neque enim res tam pulchra, uel tam absoluta esse potest, qua non pulchriorem, aut absolutiorem cogitare possimus. Sunt enim animi nostri (quemadmodum Platonici censuere, propriæ rerum omnium rationes, seu definitiones, quoniam generalia tantum, quæ non sensibus sub-

iecta

ret, tamen inductus amore Bruti, quem unicè, diligebat opus hoc, & doctissimum, & elegantissimum conscripsit, in quo singulas eloquentiæ partes, & dicendi genera ita studiose persequitur, ut nihil enucleatius fieri possit, perfectum uerò eum appellari posse ait: qui & humilia subtiliter, & magna grauiter, & mediocria temperatè potest dicere, atque ornare, quæ uult omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinent, fontes animo, ac memoria continet atque hæc quidem, ea est perfecti oratoris species, ut in opere Cicero describit. Et quamuis post homines natos nullus unquam talis extiterit, neque postea futurus sit, tamen in animo nostro insidet eximia hæc eloquentiæ species, cuius ut cuiusque est ingenium, alius aliam partem arripit, nemo autem unus totam assequitur. nam ut ab Heroicis usque temporibus exordiar, & breuiter aliquos eorum commemorem qui in eloquentia floruerunt, tres potissimum ab Homero poetarum Principe, uiros tanquam eloquentes inuenio celebratos fuisse: Menelaum, Nestorem, Vlyssem, quorum tamen nulli perfectam tribuit eloquentiam, nam alium in alia re floruisse ostendit, subtilem enim, & breuem, cum animi iucunditate, & propriam, & carentem superuacancis eloquentiam Menelao dedit. παῦρα μὲν ἀλλὰ μάλα λιγέως ἐπὶ οὐ πολυμυθής. Nestori temperatum orationis genus, & iucunditatem eam attribuit, qua nulla fingi maior potest, nam ab eius ore melle dulciorem fluere dixit orationem. τῆ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή. In Vlysse sublime dicendi genus, & summam uim esse uoluit, nam eius orationem similem niuibus hybernis esse dixit, hoc est (ut Plinius interpretatur) crebram, assiduam, & largam postremo diuinam & cælestem: καὶ ἔπεα νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίῃσιν. subsequenti uerò tempore tradunt Periclem Atheniensium Principem in sublimi dicendi genere longè prioribus omnibus præstitisse, adeo ut etiam, si inuitis Atheniensibus, uerba facere inciperet, tamen eius omnibus mirè grata esset oratio, de quo sic Eupolis scriptum reliquit. πρὸς δέ γ' αὖ τούτῳ ταχ' εἰ πειθώ τις ἐπεκάθιζε τοῖς χείλεσι, οὕτως ἐκήλει καὶ μόνος τῶν ῥητόρων κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις. Aristophanes uerò uim eiusdem Periclis fulminibus comparat ἤστραπτ' ἐβρόντα ξυνεκύκα τὴν ἑλλάδα. Iam uerò tota florente Græcia, cum iam eloquentia summum ad culmen peruenisse uideretur, nemo tamen inuentus est, qui unus omnia præstare posset. hinc est quod dispartitæ fuerint. oratorum laudes, & alius alia in re commendatus, nam grauitas, & uis Demosthenis celebratur, iucunditas Isocratis, subtilitas Lysiæ, Sonitus Aeschinis, acumen Hyperidis, copia Platonis, apud Romanos etiam à Quintiliano celebratam inuenio uim Cæsaris, indolem Cælij subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calui, copiam Senecæ, uires Africani, matu-

ritatem Afri, iucunditatem Crispi, Sonum Thracali, elegantiam Secundi. uerum cum nemo possit (ut iam ante diximus) uirtutes omnes oratorias assequi, tanto laudabilior quisque est, quanto plures assecutus fuerit. hinc in libro de claris Oratoribus, à Cicerone propè iam perfectus orator Demosthenes appellatur, quod nihil acutè inueniri potuerit. in eis causis quas scripsit, nihil subdolè, nihil uersutè, quod ille non uiderit, nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleatè, quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum, uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quicquam esset elatius. Sed tamen etiam huic ad perfectam illam oratoris speciem, multa defuerunt, nam & ab Aeschine exagitatus fuit, ut putidus, & in hoc opere Cicero ita de eo loquitur: usque eo difficiles ac morosi sumus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes, qui quanquam unus eminet inter omnes, in omni genere dicendi tamen. non semper implet aures meas, ita sunt, auidę & capaces, & semper aliquid immensum, infinitumque desiderant. At Cicero noster (ut ait Quintilianus) cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxit uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis, ut dono quodam prouidentiæ genitus esse uideatur, in quo totas uires suas eloquentia, experiretur, quod licet ita esse mihi persuasum sit, tamen etiam hunc suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem, & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem ac penè uiro molliorem. unde uerissimum illud M. Antonij uidetur, uix Deo concessum esse, ut omnes dicendi uirtutes, & perfectam eloquentiam habeat. sed tamen ea est huius summæ uirtutis excellentia, ut quæuis etiam minima pars eloquentiæ plurimum prodesse possit, itaque pro se quisque litterarum amantissimus eniti debet, ut hoc bono, quo nullum optabilius nullum præstantius, neque datum est mortalium generi, Deorum concessu, atque munere, neque dabitur quam ornatissimus esse uideatur. quod ita facillimè faciet, si Ciceronis opera quidem omnia, sed ea præcipuè quibus Rhetorum mysteria patefecit accuratissimè studiosissimèq; perlegerit. quo in numero librum hunc, & primo quidem in loco ponendum censeo, qui licet aliquam in se difficultatem atque obscuritatem habeat, tamen hoc utilitate maxima, quæ ex eius intelligentia nascitur, compensari potest. mitto enim hoc loco latinum orationis splendorem, qui maximè lucet hoc in opere, uerborum & sententiarum ornamenta plurima cuiusque generis dicendi lumina, reconditam multarum rerum eruditionem, quid utilius esse potest, ei qui latinè, aliquid uel scribere, uel pronunciare uelit, quã scire quomodo quidque dicendum sit? quo dicendi genere, quauis in causa sit utendum? quæ sit forma optimi quod χαρακτὴρ Græcè dicitur? quid porro

præstabilius, quàm numeros, & quasi pedes orationis intelligere? quod unum maximè solet, imperitum oratorem, à perito distinguere. atque hæc omnia tam ingeniosè, tam acutè traduntur hoc in opere, ut qui ea rectè percipere potest, nullum alium auctorem desideret, neque quenquam uestrum operis obscuritas perterrefaciat. nam ita nos interpretatione nostra singula illustrare statuimus, ut etiam artis oratoriæ penitus rudes, si diligenter animum aduertere uoluerint, plurimum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad intelligendum, ego igitur quantum facultas mea tulerit, communi omnium uestrum utilitati inseruire studebo atque unicuique dictum illud Aeneæ Virgiliani succinam:

Disce puer uirtutem ex me uerumque laborem.

Fortunam ex alijs. Vos (ut ingenuos decet adolescentes) discendi cupiditate allecti hunc in locum magna cum modestia uenire, & quæ declarabuntur à nobis, diligenter audire, atque memoriæ mandare debetis.



IN M. TVLLII CICERONIS Topica ad C. Trebatium.

PRAEFATIO XII.



*ENTENTIA medicorum est egregij iuuenes, cibi ac potionis mutationem plerunque valetudini & corporum constitutioni mirificè conducere: sic Antonius Musa teste Suetonio celeberrimus Medicus, cum Augusti Cæsaris morbum quendam penè iam inueteratum nullo modo calidis unquam pharmacis depellere potuißet, ad frigida conuersus eum breui tempore liberauit. Sic etiam rationis expertia quædam animalia ciborum mutatione reficiuntur; Cerui serpentium cibatu quamuis sint antiquißimi tamen quodammodo iuuentutem reparare & corroborari dicuntur: uidimus ab equisonibus, interdum equos, cum ægrotarent, intybo siue cicoreo pasci; obseruauimus etiam canes & feles nõnunquam herbas arrodere; adeo non conducit, idem semper cibus sed potius nauseam creat, & etiam crambe repetita, prouerbio iactetur, & AEsopicæ linguæ. Sed quorsum hæc (inquiet aliquis) ut intelligatis me non sine causa lectionem Virgilianam, quæ solebat anno superiore uobis esse tanquam cibus animi quotidianus, in Ciceronis Topica commutare statuisse, ex quibus tamen nisi uestræ peregrinatæ fuerint aures, non minorem atque haud scio, an etiam maiorem, quam ex Virgilij lectione sitis utilitatem reportaturi. At fortaße quæretis, quæ tam grauis ac uehemens causa me ab instituto meo remouerit: dicam apertè & ingenuè suauißimi iuuenes, ut & uos, & natura mea postulat; cum omne meum studium, omnis labor, omnis cogitatio, non alio dirigatur, quam, ut uobis, qui mihi luce propria chariores estis, quamplurimum prodesse poßim; intellexi, qui literis inter uos operam impendunt duo præcipue studia sequi solere; hoc est aut iuris ciuilis, aut medicinæ: neque profeßionem ullam his duabus, apud nos haberi liberaliorem, aut nobiliorem. Itaque secundam eo cœpi cogitationem intendere, quomodo fieri poßet, ut utrisque his studijs lectiones meæ conducerent: sed cum ad omnem Philosophiam, quæ ferè medicinæ supponitur, organum eße & quasi clauem Dialecticam intelligerem, iuris uerò ciuilis magnam & amplam partem (teste Cicerone) artificiosam esse eloquentiam; quam Rhetoricam uocant, uidebam planè non potuiße, & medicis, & iurispe-

iurisperitis futuris, me opitulari, nisi & Dialecticam, & Rhetoricam docuissem, Quod cum commode non posset eodem à me tempore præstare, subijt hoc mihi salubre consilium, ut Topica Ciceronis interpretarer, quę sedes argumentorum omnium aperiunt, siue quis in Rhetoricis, siue in Dialecticis exerceri uelit, quæ scientia quam utilis sit & necessaria, nemo facile dixerit. nemo enim fieri potest, ut qui sit huius artis imperitus, aut rationes suas dicendo comprobet, aut aduersariorum argumenta refellat, fundet quidem uerba locorum ignarus, & quasi incertis sedibus, huc & illuc sine ullo ordine uagabitur, sed nihil aptè, nihil distinctè nihil ornate dicet. & quod caput est, languida erit & eneruata eius oratio: hæc ars locos docet, quasi nidulos argumentorum ad quos sine ullo errore peruenire possumus, & ex eis ueluti thesauris quibusdam ad omnem orationem uel approbandam, uel reprehendendam argumenta ducere, & quemadmodum auceps, aut uenator, nisi locum notauerit, ubi uolucres, aut feræ nidos ac latibula construxere, totum plerunque diem uenando frustra conterit, & domum uacuus reuertitur: ita qui rationem inueniendi non didicerit, ea quibus proposita res, uel confirmari, uel infirmari possit, sæpenumero diu laborans discruciatur, & nihil tamen appositè dicere aut scribere potest. Quod si quis præclarum, & utile putat esse posse dicendo facilè probare quæ dicat, quod quis non putat? idem etiam artem, quæ id præstat, præclaram & utilem existimare debet. prædicant omnes eloquentiam, & merito diuinis extollunt laudibus; Sed omnino sine argumentorũ inuẽtione, nulla esset eloquẽtia. Quis non Dialecticam artem esse nobilissimã & utilissimam iudicat? attamen quid sine Topicis esset Dialectica? ergo cum in hac arte summa sit utilitas (ut etiam ipse fatetur Cicero) ne uos pigeat excelsi animi iuuenes, eam omni studio complecti, erunt quidem in hoc opere multa difficilia, sed nihil est eximium, quod non idem sit etiam difficile, in hoc ab ignauis studiosi dignoscuntur, cum nullo labore, nulla difficultate perterrentur, sed quicquid utile atque gloriosum esse intelligunt, id audenti ac magno animo non uerentur aggredi. Nam quemadmodum inter feras Leones principatum obtinent, non quia sint omnium fortissimi, sunt enim animalia quædam eis multo fortiora, sed quia animi magnitudine maximè præstant. sic inter homines, ij sunt excellentissimi, qui gloriosa facinora forti animo magnoque obeunt. sunt autem quidam angusti, tamque pusilli animi, qui librorum tantum inscriptione terreantur, qui cum audierint scientiam aliquam esse difficilem ab ea statim submouentur. sunt alij qui nullam doctrinam approbent, nisi quam ad se pertinere opinantur, reliquas omnes tanquam inutiles spernant; horum neutri magnam unquam gloriam assequentur. eum enim oportet hominem, qui magnum ex litteris nomen aliquando reportare studet, qui cupit

amgnif-

amplissima musarum uireta, peruestigare, qui nihil iucundius, quam multa scire intelligit, acrem primo animum & excelsum habere deinde nihil à se alienum putare, quod ad scientiam aliquo modo pertineat: sed cum omnes scientiæ liberales, plurimum utilitatis habeant, tum (meo quidem iudicio) nullæ sunt utiliores quam illæ quas Græci Logicas quidem ex nostris rationales appellarunt; cum enim soli omnium animantium homini, ut rationis doctrinæque capaci, parens ille, & autor rerum Deus loquendi atque orationis indulserit munus, & (ut ait Cicero) hoc uno præstemus uel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus, iure ac merito scientię quæ nos instruunt, ut quo uno homines maxime bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellamus, reliquis omnibus scientijs præstantiores haberi debent. inter has autem scientias ars inueniendi quæ Topica dicitur, sicut ordine naturæ prima est, ita etiam omnium utilissima. Quamobrem quis hanc non iure miretur, summeque in ea elaborandum esse arbitretur, ut eam artem perdiscat. quæ reliquis omnibus antecellit, nulla igitur difficultas, nullus labor, ab ea uos retrahat iuuenes, cum tam utilem & præclaram esse intelligatis. Neque uos moueant quorundam imperitorum uerba, qui quoniam diuinam Ciceronis scientiam & eloquentiam nullo modo gustare possunt, impura lingua sua & sordibus illis uerborum inquinata, non desinunt omnis leporis & elegantiæ fontem maledicendo conturbare, & omnis Dialecticæ, atque Philosophiæ ignarum fuisse Ciceronem clamitare. Sed uiuant in cloacis cum Barbaria sua quicunque sunt eiusmodi uersentur in uolutabris, & cęno tanquam sues, qui cum è limpidis fontibus aquam haurire commode possint, malunt è lacunis & sterquilinijs bibere, nos probatos tantum autores, atque in primis Ciceronem amplectamur, hunc amemus, hunc ad uerbum ediscamus, hunc nunquam de manibus deponamus. hic unus est qui nobis ueram eloquentiam & latini sermonis puritatem præstare possit: sed ut magis nos etiam ad amandum Ciceronem concitem, ex decimo institutionum Oratoriarum Quintiliani uerba de Ciceronis laudibus recitabo. Quanquam me non latet uos & Ciceronem mirandum in modum amplecti, & Quintiliani præconium aliàs aut audiuisse, aut legisse, nihil tamen prohibet iuxta prouerbium, bis & ter quod pulchrum est recensere. Sic igitur ille. nam mihi uidetur M. Tullius cum se totum ad imitationem Gręcorum contulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis iucunditatem Isocratis. Nec uero quod in quoq; optimũ fuit studio consecutus est tantum, sed plurimas uel potius omnes ex seipso uirtutes extulit, immortalis ingenij, beatissima ubertate, non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat. dono quodam prouidentiæ genitus, in quo totas uires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius,

tius, mouere uehementius potest? cui tanta unquam iucunditas affuit, ut ipsa illa, quæ extorquet impetrare eum credas, & cum transuersum ui sua iudicem ferat, tamen ille non rapi uideatur, sed sequi. Iam in omnibus quæ dicit tanta autoritas inest, ut dissentire pudeat, nec aduocati studium sed testis aut iudicis afferat. Tum interim & illa, qua nihil auditu pulchrius est, oratio, præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immeritò ab hominibus ætatis suæ regnare in iudicijs dictus est, apud posteros uerò id consecutus, ut Cicero iam non hominis, sed eloquentiæ nomen habeatur. hunc igitur spectemus hoc propositum sit nobis exemplum, ille se profecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. hæc Quintilianus: cuius testimonio, quid grauius dici, aut fingi potest? illa enim uera laus est (ut censet Hector ille Neuianus) quæ procedit à laudato uiro. sed quis est qui non diuinis ad cœlum laudibus Ciceronem efferat? præter eos qui tanquam Scarabæi magis odore luti, quam unguenti delectantur? sicut enim amaracus unde gratissimus odor afflatur, Suillo generi uenenum est, ita mirificam illam Ciceronis dicendi uenustatem, iam in Barbarißimis autoribus inueterate aures ferre nullo modo possunt; passimque uociferantur imperitum esse Philosophiæ Ciceronem; cum idem grauissimus autor Quintilianus plurimum etiam in Philosophia ualuiße, & Platonis æmulum extitiße, fateatur. Quod etiam ex eius scriptis intelligi facillime potest. Nam ut libros Rhetoricos & orationes, & epistolas prætermittam in quibus omnibus maximam se Philosophiæ cognitionem habere declarat, cum exornationis & eruditionis gratia Philosophicas sententias ubique spargat: Quis nescit quot opera Philosophica quam erudita, quam uaria, quam polita, breui tempore composuerit, cum unius Cæsaris dominatu Romana Respub. teneretur. neque in Senatu amplius eloquentiæ locus esset? quæ partim iniuria temporum interciderunt, partim etiam nostro tempore cum omnium doctorum admiratione leguntur. nihil est igitur quod in Cicerone desideretur, qui maximam etiam cum eloquentia doctrinam ac eruditionem copulauit. in hoc autem opere Topicorum, quod interpretaturi sumus, ostendit etiam se iuris ciuilis ualde peritum fuisse, nam cum ad Trebatium Iurisconsultum scriberet, uoluit ex iure ciuili exempla sumere, quo facilius ipsam artem Trebatius intelligeret, quæ res uobis etiam qui iurisprudentiam appetitis erit utilissima. Nos uero doctissimum uirum, neque omnino Barbarum, sed ingeniosum Boethium præcipue sequemur, qui commentarios in hoc opus edidit, non ita tamen, ut si uisum fuerit, non ab eo libere dissentiamus, aliquando non enim ubique mihi satisfacit. Quinetiam ex Aristotele qui libros octo de locis composuit, multa transferam in lectiones meas. denique quoniam multi sunt & ueteres & recentiores, qui satis ingeniosè de hac arte scripserunt, ex omnibus optima quæque seligam, & ita nobis

IN M. TVLLII CICERONIS Partitiones oratorias.

PRAEFATIO XIII.



ARVVM quidem Ciceronis opus de Partitionibus Oratorijs, & cum nullis ferè cæteris eiusdem auctoris operibus magnitudine comparandum, interpretandum hoc anno suscepimus: sed adeo præclarum, & preciosum, ut nullum sit hoc in genere, quod ulla ex parte cum eo conferri posse uideatur. ut non tantum aureolum, sed etiam gemmeum, et si quid gemmis preciosius est, merito possit appellari. quicquid enim ad artis Oratoriæ præcepta tradenda pertinet, id miro quodam ordine breuiter, atque satis dilucide complexus est in hoc uno libro Cicero. Quare nullum omnino neque breuius opus, neque iuuentuti utilius inueniri posse existimo. Nam quæ fusius, & enodatius alijs in libris tradita sunt, ea per capita quædam ita digeruntur hoc in opere, ut nihil, quod ad rem propositam faciat, prætermittatur, & tamen diligenter omnia pertractentur. Itaque non modo in manibus habendum, & accuratissime legendum est; sed etiam si fieri potest ad uerbum ediscendum, & memoriæ mandandum. Neque uerò quisquam operis paruitatem aspernabitur, qui plurimas res inueniri cogitauerit. quæ quamuis minimo corpore sint, maximis tamen rebus anteponantur, & multo preciosiores esse iudicentur. Quis enim nescit smaragdos, adamantes, carbunculos, uniones, cæteraque huius generis, quamuis admodum parua sint, precio tamen, atque æstimatione longe saxis ingentibus antecellere? Quis nescit paruam auri massam, magnis ferri molibus esse preciosiorem? Quin potius ita natura comparatum esse uidetur, ut preciosissima quæque paruo corpore contenta sint, ut enim lapillos, gemmas, margaritas prætermittam, quæ quàm pusilla sint, omnes intelligunt, quid in humano corpore oculorum pupilla præstantius est? quæ quod ait Plato, dux nobis ad Dei cognitionem, & ad maximas quasque res esse solet. quod autem in toto corpore membrum eadem magis exiguum? Quid, quod Philosophi tradunt cor ipsum nostrum, in quo sensuum omnium origo est, & quod nobis uiuendi facultatem præbet, quanto minus in homine fuerit, tanto maiores, & animi, & corporis uires afferre. certè re ipsa probatum,

& exploratum est, etiam homines, qui nimis magno corpore sunt, hebetiores, & ignauiores existere solere. tradit ille poetarum princeps Homerus Tideum Diomedis patrem, paruo quidem corpore fuisse, sed prestanti animo, & maximo: quare factum est, ut elegantissimus poeta noster dixerit,

Vtilior Tideus, qui, si quid credis Homero,
Ingenio pugnax, corpore paruus erat.

hinc etiam Papinius eleganter & uerè cecinit,

Maior in exiguo regnabat corpore uirtus,

quod multo ingeniosius & politius ad apes Maro transtulit, de quibus in Georgicis ita canit;

Ingentes animos angusto in pectore uersant.

Ac mihi quidem res singulas diligentissime consideranti uidentur omnia, non tam magnitudine, quàm uirtute esse ponderandá, ut non quærendum sit quantum quidque sit, aut quam magnum, sed quam bonum, quàm utile, quàm præclarum. Quis enim unquam poetam ideo laudauit, quod multa carminum millia facile conscriberet? Quis oratorem ideo celebrandum existimauit, quod maximam uerborum multitudinem ex tempore profunderet? Quis librum ideo magnifaciendum duxit, quod magnus, atque amplus esset? nemo hercle tam rerum ignarus est, qui non intelligat doctissimorum hominum libellos magnis imperitorum uoluminibus, in quibus nulla sit eruditio, nulla dicendi uenustas, nullus uerborum splendor nulla grauitas, anteponendos esse. Quocirca meo quidem iudicio multo magis hæ Ciceronis partitiones si quis eas rectè perceperit, & memoriæ mandarit, ad dicendi rationem proderunt, dicam audacter quod sentio, quam si quis totum Hermogenem, aut Quintilianum euoluerit. neque hoc ideo dico, quòd hi scriptores artis ingenio, & eloquentia careant, sed quòd ad Ciceronem collati uix quintæ classis esse uideantur. Seruauit igitur hoc in opere Cicero, id, quod eleganter in Arte poetica seruandum esse docet Horatius, cum ita inquit;

Quicquid præcipies esto breuis, ut cito dicta
Percipiant animi dociles, teneantque fideles,
Omne superuacaneum pleno de pectore manat.

Sed nos perspicuitatis gratia fusiorem, & enodatiorem interpretationem adhibere cogitamus. nam hæc ipsa Ciceronis præcepta nisi multis exemplis, similitudinibus, & auctoritatibus illustrentur, paulo sunt obscuriora & tãquam semina frustra iactantur, nisi animi discentium tanquam agri benè culti, & subacti fuerint, ut pluribus exemplis quasi pinguefacti messem uberiorem proferant. neque tantum ea dicendi præcepta complectar, quæ rhetorum in libris tradi solent, sed nonnullam etiam, quæ ad disputandi rationem, & dialecti-

lecticam spectant, sine quibus non satis commode hoc opus intelligi potest, & uera non potest eloquentia constare. Nam cum omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent auctore Cicerone quoddam habeant commune uinculum, & quasi cognatione quadam inter se contineantur, tum illæ præcipuè duæ, quæ probabilem, & politam orationem efficere docent, non tantum cognatæ. atque adeo sorores uidentur esse, uerum ita coniunctæ sunt, & connexæ inter se, ut uix alteram queas ab altera discernere. qua de causa factum est, ut grauissimi auctores forma tantum, atque ut ita dicam, habitu, differre à Dialectica Rhetoricam existimarint. nam Zeno ille, qui auctor, & princeps Stoicorum fuit, quemadmodum apud Ciceronem, & in Oratore, & in secundo de Finibus legimus, manu demonstrare solebat, quid inter has artes interesset. nam cum compresserat digito, pugnumq; fecerat, dialecticam dicebat eiusmodi esse. cum autem. di duxerat, et manum dilatauerat, palmæ illius similem eloquentiam esse dicebat. Atq; etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricè dicit illam artem quasi ex altera parte respondere Dialecticè, ut hoc uidelicet differant inter se, quod hæc ratio dicē di latior sit, illa loquendi contractior. Itaq; Cicero etiam ipse dialecticam cō tractam quandam eloquentiam appellat, ut Alexander Aphrodiseus eo dialecticam à rhetorica differre tradit, quòd Dialectica non utatur ratione copiosa, lateq́ue diffusa, quemadmodum Rhetorica solet. cum igitur in eadem materia uersetur dialectica & orator, neque subiectis rebus, sed ratione differant; priusque in oratione quæratur probabilitas, quàm ornatus, sequitur, ut artem oratoriam consequi nemo possit, nisi qui dialecticas etiam rationes perceperit, addit enim oratoria facultas dialecticis inuentionibus uerborum splendorem, & ornamenta, quo fit, ut rhetoricæ quasi fundamentum quoddam dialectica substernatur, quin Aristoteles primo Rhetoricorum ex dialectica & ciuili scientia, quam Politicam uocat, rhetoricam uult esse compositam. nam cum (ut Cicero scribit) omnis ratio disserendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi, prior illa pars, quæ ad inueniendum pertinet, tota dialectico, & oratori communis est. ideo Cicero locos ac sedes argumentorum, quæ traduntur in Topicis, ab oratore bene percipi censet oportere, & eos locos tum in hoc opere tangit, tum in secundo de Oratore exemplis illustrat, tum in Topicis copiose persequitur. Alteram uerò dialecticæ partem, quæ iudicandi uiam aperit, maiori ex parte sumit orator. cum enim eius tria sint officia, diuidere, definire, argumentari, quis primo non intelligit diuidendi rationem esse oratori necessariam? neque enim aliter quid sibi cum aduersario conueniat, quid in controuersia sit quid prius, quid posterius dicere oporteat, qua ratione, quo ue ordine disponenda sint argumenta, quo modo causarum genera, constitutio-

nesque inter se differant, intelligere poterit. cum autem Aristotele teste prima uirtus orationis sit splendor & perspicuitas, nullo modo fieri potest, ut orator perspicue dicat, nisi diuidendi, partiendique rationem benè intellexerit, & quodam ordine res singulas ita distribuat, ut nihil confusè, nihil perturbatè dicat. nam (ut primo de Inuentione docet Cicero, rectè habita in causa partitio illustrem, & perspicuam totam efficit orationem, & Hermogenes initio libri diuisionem non paruam esse rhetoricæ partem, uel potius maximam esse dicit. quare præclarum hoc, atque aureum Ciceronis opusculum, quod interpretaturi sumus ab hoc primo Dialecticæ officio, suam habet inscriptionem, ut ideo Partitiones dictæ uideri possint, quòd partiendi, atque diuidendi rationem orator scire debeat. Quid de ratione definiendi commemorem? nam licet orator non ita curiosè persequatur ut dialecticus, ea tamen solet uti frequentissimè. quotiescunque rei alicuius uim, atque naturam explicare contendit: quin totas aliquando causas in definiendo consumit. unde etiam controuersiæ quoddam genus in definiendi ratione, Definitiuum appellatur. neque sanè rem ullam aptè describere potest orator, quod illi frequentissime faciendum est, nisi definiendi scientiam habeat. Iam uerò tota argumentandi ratio nisi Oratori notissima fuerit, quid est, in quo magnus esse possit? aut quam uim habere potest oratio, nisi argumentis? fieri quidem potest, ut aliquis naturæ ipsius instinctu probabilem aliquam, etiam sine dialecticæ cognitione orationem habeat: quoniam hæ nobis duæ scientiæ (sicuti docet Aristoteles) sunt quodammodo naturales: sed tamen quoniam (ut ait Cicero) certior dux est ars, quàm natura, notam illi dialecticam esse oportet, quicunque certa ratione probabiliter aliquid dicere concupiscit. cum præsertim tota spes uincendi, rationisque persuadendi posita sit in confirmatione, & confutatione, quæ certe sine argumentatione constare nullo modo possunt. Atque, ut totam hanc quæstionem absoluam, tria sunt, quæ maximè laudabilem orationem efficiant. quorum si unum desit, reliqua gratiam omnem atque uenustatem amittant, necesse est. debet enim oratio esse emendata, probabilis, & polita, quorum primum sola grammatica præstare potest, alterum Dialectica, tertium Rhetorica. Grammaticorum enim officium est, ea tradere præcepta, quæ ad purè, & emendate loquendum pertinent: Dialecticorum uerò est ea reperire, quę audientium approbationem moueant, & quid uerum, quid falsum sit, & quid consequens, quid repugnans in oratione doceant. Rhetorum denique nullum aliud officium est proprium, ac separatum, nisi quæ quodammodo rudia sunt, & inculta uestire, atque exornare dicendo, quare tres has artes bene percipiat oportet, quicunque laudabiliter aliquid dicere, uel scribere desiderat.

De

De inſcriptione operis.

AC mihi quidem primo quærendum uidetur quid partitio ſit, et cur hæ Partitiones oratoriæ ſint appellatæ. neque enim aliter auctoris ſcopus, & propoſitum intelligi poteſt, niſi prius quę uis tituli ſit, & inſcriptionis intelligatur. Tradunt Dialectici tria præcipue diuidendi genera, quorum unum eſt, cum genus uniuerſum in ſpecies, ac formas ſuas diducitur; ut, cum dicimus, animalium alia eſſe terreſtria, alia uolatilia, alia aquatilia, uel cum uirtutem diuidimus in prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, & temperantiam, quo in genere ſemper ſpecies, ſeu forma generi ſubiecta nomen ipſius generis tenet. ut ſi dicamus, Elementum in quatuor ſpecies diuidi, terram, aquam, aerem, ignem; certè quælibet ſpecies dicetur elementum, ut terra eſt elementum, aqua eſt elementum, & ita in reliquis, & quia prudentia ſpecies eſt uirtutis, certe prouidentia uirtus eſſe dicetur. atque hoc primum & præcipuum diuiſionis genus eſt. Alterum genus eſt diuiſionis, quando aliqua dictio plures habet ſignificationes, quam omnes notas facere uolumus, ut cum dicimus canem tria ſignificare, primo terreſtre animal, quod latrat, deinde piſcem marinum, tum cæleſte ſydus, & taurum primo bouem ſignificare, deinde ſydus, tum montem, denique uiri etiam proprium eſſe nomen. ad hoc genus etiam ea reducuntur quæ uarijs modis dicuntur, ut ſanum tribus dicitur modis, primo quod in ſe morbi nihil habet, ut animal ſanum; ſecundo quod conficiens eſt ſanitatis, ut cibum ſanum eſſe dicimus, & exercitationem ſanam. tertio, quod ſanitatis ſignum eſt, ut urinam dicimus eſſe ſanam. Tertium diuiſionis genus eſt, cum res aliqua tota in ſuas partes quaſi in membra quędam diuiditur, ut ſi quis totum corpus diuidat in caput, humeros, brachia, thoracem, crura, pedes; aut ſi quis rem aliquam multis diſtribuat, ut apud Virgilium;

Aeneas ſocios partitur in omnes,
Vina bonus, quæ deinde cadis onerarat Aceſtes.

Atque hæc partitio proprie nuncupatur, cum totum in partes diſtribuitur in qua ſæpenumero accidit, ut partes totius nomen, retinere non poſſint, neque enim rectè quis dixerit, caput, aut humeros eſſe hominis corpus, ſicuti neque trabem, aut parietem ædificium eſſe, licet ſint ædificij partes. atque his quidem tribus diuiſionis generibus frequenter utitur Cicero, Sed nos ſingulis cuiuſque generis exemplis contenti erimus, Ergo primo de Officijs honeſtum quod genus eſt in ſuas ſpecies ita diuidit. Sed omne quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua, aut enim in perſpicientia veri, ſolertiaque uerſatur, aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque.

ſuum

tendi doctrinam in hoc opere primo tres in partes Cicero distribuit, in uim Oratoris, in orationem in Quæstionem. deinde iterum unamquamque partem in alias partes diducit, quibus expositis, ac declaratis, operi finē imponit.

De Dialogo.

QVoniam hoc partitionum opus dialogo conscriptum est, primum mihi quærendum esse uidetur, quid sit Dialogus. & unde originem traxerit, fuerunt enim quidam imperitissimi homines, qui nominis Etymologiam secuti, dialogum esse duorum sermonem definiuerunt, quorum ignorantiam res ipsa coarguit, quoniam in plerisque dialogis non duo tantum, sed plures sæpenumero inter se colloquentes inducuntur. quod in Platonis dialogis, pluribus in locis uidere licet. melius igitur ij sensisse uideri possunt, qui dialogum à uerbo græco διαλέγομαι quod est differere, seu disputare dictum uelint, quoniam in eo semper de aliqua re inter plures disseritur. Quare Diogenes Laertius in Platonis uita dialogum ita definit, ut dicat esse sermonem ex interrogatione, & responsione compositum, de ijs rebus, quæ uel philosophiam, uel Reip: partes attingant, cum decora, congruentique personarum, quæ inducuntur expressione, accurataque uerborum compositione. Cicero uidetur dialogum interpretari disputationem, sic enim ait; ad Lentulum scribens; Scripsi igitur Aristotelico more, quemadmodum quidem uolui tres libros in disputatione, ac dialogo de Oratore, & in Bruto; Disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, & ad Atticum libro quinto, Nos Tarenti, quos cum Pompeio dialogos de Repub. habuerimus ad te perscribemus. Tradit autem Diogenes Laertius libro tertio Zenonem Eleatem primum fuisse, qui dialogos conscripserit. Aristotiles in primo de Poetis Alexamenum Styreum, siue Teium Dialogorum auctorem facit. sicut etiam Phauorinus in Commentarijs. cæterum Plato rude adhuc, & impolitum, tantumque inchoatum Dialogorum genus expoliuit, illustrauit, atque perfecit; tantumque huic generi scribendi adiumenti attulit, ut non solum exornationem, atque expolitionem, sed etiam maiorem inuentionis partē merito sibi uendicare possit apud Latinos inuenio genus hoc scribendi etiā ante Ciceronis tēpora fuisse i consuetudine. nam M. Brutus Iurisconsultus, qui ante L. Crassum Oratorem fuit, tres libros de iure ciuili in dialogo scripsit, quemadmodum apud Ciceronem secundo de Oratore Cæsar ostendit, quin etiam Curio pater, ut in Bruto legimus, dialogos scriptitauit. uerum ut in alijs scribendi generibus, maiores suos omnes Cicero superauit. ita etiam in dialogis, quos multos

tos accuratissimè conscripsit. cum enim duo sint dialogorum generà à Platonicis usurpata, quorum alterum ὑφηγητικὸν appellant, alterum ζητητικὸν, utrunque genus ita Cicero amplexus est, ut nihil ad eorum perfectionem posteris reliquerit. dicitur autem dialogus ὑφηγητικὸς is, in quo præcepta quædam uel ad mores, uel ad doctrinam spectantia traduntur. Qualis est hic Partitionum liber, & Lælius, siue de Amicitia, & Cato maior de Senectute, & secundus ac tertius liber de Oratore. quod quidem dialogorum genus latinè (si libet) disputatio disciplinabilis dici potest. ζητητικὸς uerò dicitur is dialogus in quo disputatur in utranque partem, & opiniones uariè traduntur. quemadmodum in primo de Oratore, in libris de Finibus, in Lucullo, in Diuinatione. atque hoc genus latinè disputatio controuersa potest appellari. Est igitur hoc in opere disputatio disciplinabilis, quoniam interrogatus à filio pater, docet eum, quæcunque ad oratoriam facultatem pertinent.

M. Tullij Ciceronis de Partitione Oratoria, Dialogus.

HAnc inscriptionem iam declarasse uideri possumus, cum quid partitio sit, & quid dialogus ostenderimus. sed tamen adhuc quæri potest, cum hoc in opere permultæ partitiones sunt, cur Cicero non in multitudinis numero de Partitionibus Oratorijs, sed in singulari de Partitione oratoria librum inscripserit. cum præsertim in suis inscriptionibus Cicero multitudinis numero delectari uideatur. ut de Officijs, de Finibus bonorũ & malorum, de Legibus. Academicarum quæstionum, Tusculanarũ quæstionũ, sed sciendũ est, id esse uerum, quod nos olim in Decisionibus contra Calcagninũ diximus, qui Ciceronem reprehenderat, quod non potius de Officio, quàm de Officijs titulum apposuisset. quoties (inquam) de arte aliqua spetiatim tractandum est, aut de aliquo ordine siue magistratu, melius in singulari numero titulus, & inscriptio ponitur, ut de Inuentione, de Oratore, de Amicitia, de Senectute, de Natura Deor. de Vniuersitate, de Diuinatione, de Consulis Officio, de Prætoris officio. atque ita de reliquis.. Quoties autem ad uarias artes, ætates, ordines, res, aliqua tractatio pertinet, tunc in numero multitudinis inscriptio solet adhiberi, ut de Officijs, de Finibus, de Legibus, de claris Oratoribus, de rebus domesticis, de rebus publicis, de Moribus, de Magistratibus. rectè igitur Cicero, cum Partitionem generale uocabulum esse intelligeret, & ad alias etiam artes, quam Oratoriam pertinere

tinere sciret; neque de omnium artium Partitionibus hoc in opere tractaturus eßet, sed de Oratoria facultate tantum, non de Partitionibus absolutè, sed de Partitione Oratoria titulum apposuit. quamuis (ut uerum fatear) siquis ad uarias artis oratoriæ partes respiciat. rectè etiam Partitiones oratoriæ dici poßunt. quatenus igitur hæc pertractatio distinguitur à reliquis artibus, Partitio Oratoria dicitur. quatenus autem dicendi facultas in uarias partes distribuitur, etiam Partitiones oratoriæ dicuntur. Quare per utrunque numerum hæc in scriptio rectè proferri potest, ut uel de Partitione Oratoria dicatur, uel Partitiones oratoriæ.



IN DECISIONES XXV.
quibus M. Tullium Ciceronem ab omnibus Cęlij Calcagnini crimi nationibus liberat.

PRAEFATIO XIV.



T S I mihi non dubium est, quin ijs omnibus, qui Cicerone duce sperant aliquando summum eloquentiæ fastigium attingere, iampridem sit ita persuasum, M. Tullium Ciceronem in omni doctrinæ genere tantum excelluisse, ut post homines natos nullus unquam fuerit apud Latinos, qui, non dicam cum eo certare, sed ne quidem eius uestigia longo interuallo premere potuisse ui deatur; tamen cum uideam hoc tempore, quo li beralissimarum artium studia maxime uigent, nonnullorum hominum ineptissimorum tantam esse audaciam, ut procaci lingua sua diuini oratoris manes uexare, & insectari non dubitent: facere non potui, quin hanc caussam tam grauem, tam illustrem, tam honestam susciperem: ut a maledicis conuiciatoribus Ciceronis auctoritatem defenderem. Nihil enim uideo in quo possim ego aut utilius in hac ætate mea iuuenili stylum exercere, aut bonarum literarum amatoribus magis gratificari, aut denique facilius laudem aliquam & gloriam, quam optimus quisque expetit, mihi parare, quam si refellendis maledicorum criminationibus, omnis eloquentię parentem Ciceronem iniquissimè doceam accusari. Etenim si Cælius Calcagninus, uir alicuius in litteris nominis, qui cum mihi primo congredi certum est, & alij nonnulli magnæ sibi laudi futurum & gloriæ sperarunt, si contra Ciceronem aliquid uerisimile possent excogitare: quanto mihi gloriosius, ac laudabilius erit, si rectè patrocinatus ei fuero, quem omnes, dum uiueret, sibi patronum adesse cupiebant. At dicet fortasse quispiam, Quis tu es? aut unde tibi tantum uirium, ut hoc oneris aut facile subire solus, aut commode sustinere possis. Ego uero si eius auctoris, quem defendo, dignitas atque amplitudo spectetur, fateor huic caussæ me non idoneum patronum existere. Quis enim rectè possit Ciceronis excellentiam ac laudes enarrare, nisi si iterum ipse reuiuiscat Cicero? sed si quis causæ facilitatem spectare uoluerit, intelliget profectò non modo me, qui iam longo studio ac labore nonnullos in di

scipli-

sciplinis progressus feci: sed quemlibet penè dicam imperitum hominem, qui primoribus (ut aiunt) labris literas degustarit, hanc caussam defendere, ac tueri posse: cum præsertim innumerabiles penè aduocatos, qui Ciceroni faueant, atque infinitos sententiæ meæ subscriptores sine dubio sim habiturus. Nam quis hoc tempore Ciceronem non diligit? quis non admiratur? quis non omni ratione defendendum putat? Huc accedit id, quod maximum est, & in omni caussa semper plurimum ualuit: nam ea quæ Ciceroni obijciuntur, tametsi argui suspiciose possunt, tamen omnino falsa sunt omnia, ut non uerear, quin facile submotis falsitatis tenebris ipsa per se ueritas elucescat. Illud præterea mihi non mediocre calcar addidit ad hanc prouinciam suscipiendam, quod animaduerti paucos admodum aduersarios esse, eosque leues ac fugateis, ut non hostes legitimi, sed sicarij potius, ac prædones esse uideantur, qui non cominus certare audeant, sed & insidijs aggredi, & uibrato iaculo Parthorum more fugere soleant. Verum hoc tempore certum est, eos prætermittere, qui non tam audaces ac temerarij fuerunt, timideque ac paucis Ciceronem accusarunt. Unus mihi omnium audacissimus Cælius Calcagninus arripiendus est, cuius maledictis respondeam, quem insector, cuius imperitiam notam omnibus efficiam, quem eruditis uiris deridendum propinem. Hic enim in uno de Officijs opere quinque & uiginti locis Ciceronem annotauit: sed ita, (ut paulo post aperte declarabo) ut pleraque eorum, quæ tanquam errata reprehendit, ipse non intelligat. Huius igitur hominis loquacitatem, honestis ac ueris rationibus reprimendam esse censui: ne forte cæteri eiusdem generis literatores, audaciores ad detrahendum bonis auctoribus fierent, si tantam hic impune petulantiam tulisset. Quam quidem meam operam, ac laborem, spero bonis omnibus gratissimam ac iucundissimam futuram: uobis quę in primis, qui tantum iam profecistis in literis, ut admirabilem ac diuinam Ciceronis intelligentiam, & doctrinam agnoscatis. Illud enim mihi persuasum est, non posse Ciceronem ab eis non uehementer amari, qui singulareis eius uirtutes intelligunt. Vos igitur omnes Ciceroniani nominis amatores mihi patronos ac defensores paro. Vos exploratum habeo, nullo unquam tempore defuturos mihi, uestra fide sapientiaque fretus, hoc onus sustuli: quod si uos aliqua ex parte alleuabitis, erit omnino mihi leue & gloriosum, neque dubito, quin unusquisque uestrum libentissime caussæ meæ patrocinaturus sit. Ergo quicunque estis ubique, quibus ualde placet Cicero, Decisiones has meas uobis approbandas ac defendendas existimate. ex hoc fore hunc numero quem ego mortalium omnium plurimi facio diuinum hominem Sfondratum certo scio. qui cum rerum præclarissimè gestarum gloria tantum excellat, ut Carolo quinto Imperatori semper Augusto & utilissimus & gratissimus sit: tamen bonis litte-

tis adeo mirifice delectatur, ut nemo propius ad uenerandam illam M. Tullij maiestatem, uel dicendo, uel scribendo uideatur accedere. Ex hoc numero modestissimus & clarissimus uir Franciscus Crassus, senator: cuius ab ore melle dulciorem fluere sonum his auribus audiui, quo tempore in fano religiosissimo Mediolani summa cum audientium omnium admiratione coram Cesare grauissimam illam & splendidissimam orationem habuit. Ex hoc Alciatus noster, totius orbis decus, qui cum iuris prudentia cæteris omnibus antecellat, tum uero eloquentia tanta est, ut ad eum audiendum undique populi confluant, ac nationes: multi præterea ex agro nostro Mediolanensi, quos hoc tempore, ne nimis longa sumatur oratio, prætermittam. Quot deinde in cæteris Italiæ partibus? quot in Gallia? quot in Germania? quot in Hispania repcriuntur, qui Ciceronis amantissimi sunt, ac studiosissimi? His igitur omnibus non solum gratam & iucundam, sed etiam patrocinio suo dignam uisum iri diligentiam meam certum habeo. Quare age tanto uallati præsidio, iam tandem firmo, & constanti animo Calcagninum istum aggrediamur.



M. ANTONII MAIORAGII DE ELOQVENTIA DIALOGVS.



ATVRAE varietas, quam in rebus plurimis contemplari licet, ut in cælesti globo, stellis longe diuersis uelut emblemmatis uermiculato, in toto terrarum orbe, uarijs animalium, ac plantarum generibus refertissimo, in uirentium pratorum amœnitate, in uariegatis florum coloribus, in magna prædiorum ubertate, sæpenumero torpescentem animum solet excitare. cum enim homines, qui non omnino fuerint illiberaliter educati, rerum uicissitudines, ac temporum mutationes, assidua mentis agitatione considerant, in admirationem maximam facile perducuntur. atque ideo fit, ut rerum causas, eis in mentem plerunque ueniat inuestigare. aut saltem ex his rebus quæ ante oculos positæ sunt de cælestibus, & quæ nullo modo, dum uitam agimus, uideri poßunt, disputare. Concesseramus in Ambrosianum uiridarium, in quo ferunt olim Afrum illum Augustinum, Christianæ Reipublicæ lumen ac ornamentum, ad Christi persuasionem animum inclinasse, ac ibidem lauacro conspersum sanctissimo, pristinas uitiorum, & prauæ mentis sordes abluisse. ibi tum unà mecum, eius Cænobij præses, Angelus Appianus, suauissimo uir ingenio, cui propter egregiam morum integritatem, uitæ sanctimoniam, & summam omnium liberalium artium eruditionem, non facile parem inuenias. aderat & doctissimus Præceptor meus Primus comes. cuius uiri laudes, non hic est animus explicare. dabitur alias (ut spero) locus, eas opportunius memorandi. etenim quis breui posset oratione comprehendere? cum in trium linguarum classicis authoribus, nihil ferè possit inueniri, quod ille non diligenter excusserit, nihil in liberalibus disciplinis, quod non optime perceperit, nihil memoria dignum, quod perfecte non edidicerit. taceo de sanctissimis eius moribus, de uitæ seueritate, de continua rerum diuinarum cogitatione, ac locutione. cum igitur sub frondosa quadam arbore consedissemus, & de communibus studijs aliquid dicere meditaremur, antequam

quisquam inciperet, ecce Primi frater Antonius comes, iuuenis literarum omnium sitientissimus, & omnis politioris literaturæ peritissimus, mihi plusquam Pyladæa necessitudine coniunctus, quippe qui studiorum similitudine detinemur, & ab ineunte ætate ferè semper unà uiximus, sub eodem præceptore Primo meruimus, quod si nos eadem uno partu mater edidisset, non maiori possemus esse beneuolentia copulati. hunc cum uidissem, mirandum in modum sum exhilaratus, nam diebus uiginti ferinè non uideram, qui mihi totidem annis longiores fuisse uisi fuerant, oportune, inquam, aduenisti frater, (nam alio nomine nunquam illum appellare soleo, hoc erat illud, quod ignota mihi causa, lætabatur animus meus, præsagiebat enim te uenturum: Quam (inquit ille) mihi uenisse iucundum est, postquam hic simul eos reperi, quos omnium plurimi facio, ac maxime diligo. seruet uos omnes pariter, Christus optimus maximus. Tunc Angelus, ut est semper alacri uultu, ac fronte modestissima, teipsum (inquit) optabamus, age nobiscum asside, ut aliquid ex studijs tuis nobis impertias. Quid (inquit Antonius) uobis impertiam, qui tantum iam labore & industria effecistis, ut in doctrinis, omnes quos hactenus, mihi uidere contigit, equis (ut aiunt) albis longe præcedatis? me potius à uobis aliquid æquum est, tanquam à perpetuis fontibus haurire. ut enim arbores istæ, quas in hac paradiso tam pulchre comatas, ac quasi ridentes aspicimus, primò quidem flores emittunt, postea uero fructus qui paulatim maturescant, nihil tamen horum per se sola faciunt, sed ab omnium genitrice terra succum accipiunt, ac uigorem procreandi, sic ego nunc in studijs quasi florescere mihi uideor, ex quibus aliquando confido futurum, ut fructus aliquid percipiam. sed interim uestro, qui doctrina præcellitis, mihi opus est auxilio. quod nisi fieret, tanquam terræ succo non adiuta planta, nihil (ut uideo) possem in literis proficere. Tum Angelus iocabundus, nouerat enim iuuenis industriam, & ardentissimum literarum studium, an (inquit) sicut implumis auicula nidulo nondum euolare didicisti? aut adhuc in natatione tibi cortice opus est? Atqui ego te Delium illum iam superasse natatorem existimabam. & aliorum iam posse fieri moderatorem. Non iniuria (inquam ego) Angele, istam de Antonio, opinionem concepisti, nam sæpenumero mecum, non mediocriter admirari soleo, profectum eius, in omni doctrinæ genere. nihil est enim quod ingenij acumine non penetret, studiorum assiduitate non uincat, memoriæ tenacitate non comprehendat. quare si quid coram uobis recusat dicere, non illius inscitiæ, sed incredibili modestiæ potius, qua maxime præditus est, ascribendum esse arbitror. Hic subridens Antonius, ac in me reiectis oculis, tu quidem (inquit) pro tua singulari, & iampridem mihi perspecta beneuolentia, de me semper magnificentissime loqueris, uerum ipse

ipse cognosco, quam sint exiguæ uires ingenij mei, sed postquam mecum tanquam ex syngrapha pergitis agere, & contendere, ut aliquid proferam, mihi autem quod dicam in præsentia, uestra dignum expectatione, uenire in mentem penitus nihil potest, fratrem meum Primum qui & potest facere, & faciet libentissimè (nisi mea me fallit opinio) precabor, ut me leuet hoc onere & hanc dicendi prouinciam suscipiat, quod obsecro, mi frater, ac idem præceptor honorandæ, ne recuses. Tum Primus cogitabundus spectare cœpit. ordine positas uites, quæ tum primum odore fragrantissimo redolentes, deflorescebant. in quincunces speciosissimos redactas arbores, quæ diuersa quidem poma, & ea nobilissima, sed tamen adhuc acerba sustinebant, quamplurimis ac uersicoloribus uariegatum floribus solum sen ticeta purpureis ac candidissimis rosis, optimè circunquaque redolentia. nos taciti cum expectatione meditantem intuebamur, cum ille sic locutus est. Equidem Antoni frater iucundissimè, si quid eßet, inter nos de pietatis studijs disputandum, diceremaliquid libentissimè, cum præsertim locus hic amœnissimus, & hæc omnia tam bene uernantia cælestis illius à Christo promissæ regionis, memoriam nobis sufficere uideantur. uidete quam rideant omnia, quid hoc spectaculo speciosius? quid aptius ad æternæ uitæ meditationem, nam sic opinor, omni tempore, sed longe præstantioribus uirere floribus campos Elysios, non eos quos Asphodelo consitos, apud inferos beatorum sedes eße Poetæ fabulati sunt, sed ad quos, nos qui Christum sequimur, quotidie laborantes, speramus aliquando peruenire. itaque nobis in hac uita Deus, quasi specimen quoddam dedit, olim futuræ beatitudinis. uidetis quam bene oleant hi caduci flores, quales fore censetis, eos, qui nunquam poterunt emarcescere? Quid? an non harum tam suauis odor uitium, nostrum ob oculos principem Christum uidetur obijcere? qui se uitem (ut est in sacris literis legatos autem suos palmites appellauit? nam ut palmes si uiti semper adhæreat, dulcißimos potest racemos producere, sin autem casu defractus fuerit, arescit ilico, & ad combustionem tantum utilis est. sic homo, donec per res bene gestas capiti Christo coniunctus fuerit, uitam in melius quotidie transigere potest, donec tandem unà cum eo, immortali felicitate perfruatur. Quod si forte per flagitia Christum reliquerit, breui tempore præda fit iniquißimo Dæmoni, Iam uero nonne arbores istę, quæ magna fructuum sarcina sunt inclinatæ, nostri nos officij uidentur admonere? quæ primò flores emittentes, deinde fructus acerbos, quales nunc pendere uidetis, sic paulatim auxiliante solo nutriunt, ut tandem ad maturitatem perducantur, ita nos, eo tempore flores emittimus, cum bonam animo concipimus uoluntatem, fructus autem, cum quæ nobis à Deo commissa sunt, ea bene gerimus, hi fructus tunc maturescere dicuntur, cum tales fiunt actiones

nes nostræ, ut per eas Christi beneficio uitam mereamur immortalem. Quare si uobis ita uidetur, utar oratione qua sæpe soleo, uosque (me appellabat & Antonium) ad studium summæ uirtutis adhortabor. nisi forte quid aliud Angelo uideatur. Mihi uero (inquit Angelus) nihil posset accidere iucundius, nam quamuis sacras quotidie literas euoluamus, & Diuorum exempla, ac monumenta, nos satis possent ad uirtutem extimulare, tamen uiua uoce nihil efficacius inueniri potest, præsertim cum ab optimo uiro proferatur. Atqui non ego te (inquit Primus) qui nos in hac facultate, longè lateque præcedis, uerum hos adolescentes qui nunc in ætatis feruore constituti sunt, ad uirtutem exhortari statutum habeo, tu si libet, eorum quæ dicentur, iudex assideto. Hic cum silentio maximo nos ad audiendum ostendißemus esse præparatos, hoc modo Primus exorsus est. Equidem cogitanti mihi de communibus mortalium studijs, sæpenumero uenit in mentem non mediocriter admirari, atque etiam indignari, tantam esse hominum insaniam ac uecordiam, ut cum æternam consequi gloriam, ac beatitudinem, quam minimo labore possint, per inertiam ac libidinem turpissimis in rebus malint, tempus, hoc est, rem multo preciosissimam frustra conterere. cum enim mens illa sempiterna, ac perfecta sapientia, quem nos Deum appellamus, qui cælestia maxime procurat, deinde in terris homines, & quæ ad hominum utilitatem pertinent, omni mortalium generi, ab ipsis statim incunabulis igniculos quosdam addiderit, uirtutis ac beatitudinis acquirendæ, quamplurimi uarijs animi perturbationibus ac morbis impediti, ac distracti, quòd à natura iusti & æqui desiderium habent, id penitus obruunt, & à cæca ac temeraria animi dominatrice cupiditate prærepti, reginam omnium bonorum rationem conculcare non erubescunt. neque enim quisquam uitijs inquinatus, naturam, aut fatum, aut sydera, quod nonnulli faciunt, merito potest incusare, quæ, ut hunc, ad uitia propensiorem, quam illum, proferant, cogere tamen possunt omnino neminem. uerum ut uirtutum aut uitiorum uiam complectatur, hoc in cuiusque situm est potestate. non enim merito uel punirentur improbi, uel iusti præmia mererentur, si uel illi malle, uel hi bene facere neceßario cogerentur. sed tamen (ut diximus) omnibus adipiscendæ uirtutis, ac fugiendæ vitiositatis desiderium, à teneris (ut aiunt) unguiculis statim innascitur. Quis enim omnium inueniri potest, tam angusti animi, tamque parui, quem si roges, an beatus eße uelit, non ilico respondeat, id se uel maxime cupere? præterea uirtutis nomen ac probitatis etiam apud improbissimos sanctissimum est, ac maxime uenerabile. nam quis est adeo perditus, qui se probum, ac uirtute præditum appellari, non vehementissime gaudeat? adde quòd etiam sæpenumero digladiari solent improbi, si quis eos audeat, bonos uiros eße denegare. planum igitur ac manife-

nifestum est, hoc uirtutis ac fælicitatis desiderium, nobis à natura Dei beneficio traditum esse. cur ergo dicet aliquis, tam pauci sunt, qui uirtutem amplexentur? cur uiam quæ potest ad beatitudinem perducere, plurimi non sequuntur? quia cupiditatibus illaqueati, non ita corpus afficiunt, ut obedire consilio rationique possit, & cum meliora, tanquam ea quæ oculis cernuntur, aspiciant, ac laudent, tamen quoniam appetitum rationi non subijciunt, deteriora consectantur, nonnulli etiam adeo rudes, & in bonis luscíosi inueniuntur, ut cum optima sequi cupiant, bonum ac malum internoscere non ualeant, atque ita fit, ut pro bonis pessima complectantur. sunt qui maxime diuitijs inhiantes sperent futurum, ut cum amplissimas possessiones, & in commemorandam pecuniam adepti fuerint, bene beateque uitam agant, sed nunquam eos explere uidemus cupiditatis sitim, at potius continenter plura conquirentes, maiora semper appetentes, plurima congerere studentes, aspicimus. nam (ut optime dixit Aquinas Poeta) crescit amor nũmi, quantum ipsa pecunia crescit. hoc accedit etiã auaris incommodi, quo minus possint ad uirtutem aspirare. quòd diuitiarum cupiditate captus animus, confestim euilescit. cum enim auræ diuinæ particula quædam sit animus noster, sublimis & erectus, cælestia tantum ac immortalia meditari concupiscit, ad eam gestiens beatitudinem, ad quam destinatus est, aliquando peruenire, cum uero pecuniarum illecebris illectus, eis inhiare cæperit, nihil magnificum potest, nihil præclarum cogitare, nihil quod ad honestatem spectare uideatur. nec alia de causa, toties in sacris literis diuites improbantur, ab æterna fælicitate repelluntur. Quare nihil esse credatis, honestius, nihil magnificentius, quam diuitias contemnere. Sed existunt etiam, qui facile contemptis pecunijs, honore sperent ac gloria futurum, ut immortalitatem consequantur. quo fit, ut quicquid agant, ac meditentur id ipsum totum popularis tantum auræ captandæ gratia facere uideantur, quod quam sit inane, ac indignum homine christiano, non dubito quin intelligatis. neque enim fieri potest, (ait Chrisostomus) ut qui gloriæ dulcedine capitur, magnum aliquid aut egregium sapiat. hoc illud est quod tantopere Christus insectatur ut popularis gloriæ cupido, neget se pro benefactis mercedem ullam donaturum. quapropter hoc etiam uitium, eum oportet eradere, qui uelit ad summam illam fælicitatem ascendere. Maximè uero omnium impedimento est, uirtutum (ut ita dicam) candidatis, uoluptatis illecebra. quæ ita, quos semel cæpit, illaqueat, ut tanquam improbissima Syren, eos confestim deturbet in turpitudinis barathrum. hæc à uobis præter omnia cætera, studiosi discipuli, summopere cauenda est, ista præsertim ætate, quæ maximè uicina lapsibus est. sanguinis enim feruore compulsa adolescentia, ad uarias facillimè. cupiditates inflammatur. sed iam-

pridem nos (ut spero) pestem hanc animorum repudiastis, cogitatis enim quantopere uirtutis sit inimica, nam quid uirtuti potest inimicius inueniri, quam, quod omnem tollit honestatem? quid inter appetentem uoluptatis hominem ac teterrimam interesse belluam existimatis? Tuquum tibi Deus (inquit Cicero) siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquam putes interesse? Hæc audiant uitijs excæcati, qui summum bonum uoluptate metiuntur. uos uero qui iam exanimis uestris hæc impedimenta summouistis, de his rebus nihil opus est amplius admonere. uerum agite quod cœpistis iter fausto pede perficite. iacta sunt pręclara beatitudinis fundamenta, iam quod difficillimum esse solet estis executi, siquidem principium totius esse dimidium etiam prouerbio dicitur, iam relictis uitijs, uirtutum studia cœpistis amplexari, magnam de uobis amicis omnibus expectationem concitastis, illud cogitate, uobis alterutrum omnino esse necesse. aut cum summa laude & utilitate progrediendum, aut cum summo dedecore & infamia retrocedendum. quorum alterum, uestrum est, animi magnitudine præstantium, alterum ignauorum, animi mollicie desperantium, quos pro fragilissimo mundanæ uoluptatis uitro, multo preciosissimas æternitatis margaritas non piget amittere. Difficilis est & ardua uirtutis uia, sed honesta solent esse difficilia, quod enim expositum est omnibus, ut uel ab ignauissimo quoque possit appræhendi, quis id audeat honestum appellare? at uero quod laudabile, & cum utilitate coniunctum, quamuis maxime sit arduum ac difficilimum, id generosis animis etiam facillimum uideri solet. qui nullum laborem pertimescunt, sed amplissima sibi proponunt præmia quæ consequentur. laudem, decus, immortalitatem, uirtus enim (ait philosophus) radices habere uidetur amaras, sed fructus affert suauissimos. istam quam elegistis uitam optimam, mihi credite, iucundissimam paulatim reddet consuetudo, nec uero labore aut difficultate, tanquam tempestate repelli uos sinatis. quinpotius illud considerate. si tanta patiuntur mercatores pericula, si non horrescunt fluctibus turgidum mare, si per saxa per ignes non trepidantes iruunt, ignotas adeunt regiones, fortunæ uitam exponunt, ut breui perituras diuitias affatim congerant, si uigilant artifices totas plerunque noctes, Quanto uos studio conuenit, eas acquirere diuitias, quæ nunquam poterunt interire? facite uobis ob oculos continue uersentur, tot heroes præclarissimi, qui laboribus sibi iter in cœlum aperuerunt. & hic etiam insignem sibi gloriam pepererunt. quanquam nolo uobis (ut paulo ante monui) tanquam scopum mundanam gloriam proponatis, quid enim inanius? Sed tamen si uirtutem summmo studio ac diligentia comple

xi fueritis, ingens etiam gloria sponte sua subsequetur. non enim credendum est, sibi gloriam hanc proposuisse Sanctos illos Hieronymum, Augustinum, Ambrosium. innumerabiles alios, sed ipsam tantum honestatem, ac Christi uitam imitandam, tamen, deorum fama, nulla unquam ætas conticescet. hoc enim ita sapientissimo cuique solet accidere, ut quanto magis gloriam spreuerit, tanto magis illa cumulatior redeat. Quare summum illum uobis scopum proponite Christum, ab hoc omne principium, ad hunc omnem actionum uestrarum exitum referatis. de hoc noctes atque dies cogitetis. huius uitam, mortem, gloriam, animo continenter euoluatis. sacrosanctam euangelij legem, ac diuinos omnes libros Nocturna uersate manu, uersate diurna. non enim fieri potest (inquit ille uere aureus Chrysostomus) ut qui frequenter diuinis uacat, is miseram agat uitam. omnia uobis cetera sordeant, præ his, quæ ad Christum pertinent. ita fiet, ut aliquando, quam optatis, fglicitatem acquiratis immortalem, & ab optimo quoque viro, maximam reportetis & laudationem, & gloriam. Hęc cum dixisset Primus, paulisper habitum est silentium. Tum Angelus, planè mihi Prime uideris (inquit) optimos imitatus medicos. qui morborum causas perscrutati, pharmacis prius eas conantur euellere, quam facientes sanitatem medicinas adhibeant quis enim unquam ualetudinem ut recuperet sperare potest, nisi prius morbi causam de uenis fugauerit? ita uirtutis uiam ingredi, penitus nemo potest qui non ante prauas ab animo cupiditates eraserit. quid porro uirtuti potest inimicius inueniri, quam tria illa quæ modo uitia numerasti? diuitiarum sitis, uoluptatis illecebra, gloriæ cupiditas. neque enim ullo modo fieri potest, ut qui trium horum aliquo uitiorum irretitus sit, minimam uirtutis partem possit acquirere. quod si quis ab his omnino se potuerit expedire, maximum is ad uirtutem gradum, iam se fecisse certum habeat. Sed illud sanè etiam à te expectabam, ut aliquid de literarum studijs, ac maxime de eloquentia diceres. hos enim adolescentes, in hac parte totis uiribus, ut aliquando fiant eloquentes insudare uideo. qui planè mihi uidetur labor esse superuacaneus. cur autem ita uideatur dicam postea, si prius hac de re sententiam tuam audiuero, quare cum alia multa dixeris hoc etiam explicandum est à te, ut hi sciant adolescentes, quid hac in re sibi faciendum esse uideatur. Hic arridens Primus, scio (inquit) quam rem agas Angele, cupis me adhoc, ut aliquid de eloquentia dißeram, impellere. quo illa ipsa, quam te non probare dicis, eloquentia, rationes meas omnes, & argumenta, quibus eam probauero, conuincas. nullum enim adhuc te uehementiorem in dicendo cognoui, neque ad refellendum acutiorem. Sed tamen, quoniam ita uelle uideris, dicam sententiam meam, tu si quid contra dixeris, ipsa tamen per se suum fulgorem explicabit. non enim

vllo modo eloquentiam sine eloquentia potes improbare. uos autem (me appellabat & Antonium) pergite porrò sicuti cœpistis, totis uiribus ad eloquentiam incumbere. quę rerum omnium (diuina semper excipio) sine controuersia præstantissima est, nec uos. quasi tumultuantes de gradu deijciat, siquid Angelus contra dixerit. quin potius ita colligite. Ex omnibus rebus, id excellentissimum ac præstantissimum, existimandum est. quod meliorem nostri partem hoc est animum, ornare, & expolire potest. quodque in admirationem homines adducere solet, & maximam plurimis utilitatem reportare. doctrinas enim ac artes liberales, & denique uirtutes omnes hac de causa complectimur, quòd illis humanus animus maxime poliatur. Quid gemmas, uniones, Chrysolithos, adamantes, & cæteras omnes? num alio nomine preciosæ sunt, nisi quòd eas homines soleant admirari? Iam uero argentum & aurum, ob id tantum plurimi penditur, propterea quod humanis usibus, & conuentionibus, emptionibus ac uenditionibus aptissimum esse uideatur. Nullum autem animi maius ornamentum, culto, ac prudenti sermone potest inueniri, nihil quod maiorem possit admirationem concitare, nihil denique quod utilius sit humano, generi reperitur. Quid enim pulchrius quam aliquem existere hominem, qui cæteros ea re præcedat, qua sola reliquis animantibus homines antecellunt? quid honestius aut decentius? quam ita sermonem posse temperare, ut nihil non concinne, prudenter, ac ornate dicere uidearis, nihil humile ac sordidum, sed omnia nobilia ac splendida? Quid admirabilius, quam mentes audientium, quocunque uolueris, oratione posse conuertere? cum omnes ferè loqui sciant, ipse solus ita loquaris, ut cæteri nihil omnino scire uideantur? ut suspensos ita teneas auditorum animos, & attonitos, ut uel inuitos pedibus in sententiam tuam cogas discedere? Age porro quid utilius eloquentia? quid liberalius? qua feruntur patrocinia supplicibus, excitantur afflicti, datur miseris salus. rei periculis liberantur, ciuitates optime gubernantur. sedantur plebis seditiones ac discordiæ. ad sacrarum cultum religionum populi pertrabuntur. Quare si, quod animi nostri magnum est ornamentum, quodque in admirationem d ucit uniuersos homines, & quod utilitatem solet afferre plurimam, id omnium est præstantissimum, eloquentiam autem, & ornamentum animi non mediocre, & magnopere mirabilem, & utilissimam esse probauimus nemini dubium esse potest, quin eloquentia sit omnium præstantissima. Quæ cum dixisset, finem ille. Angelus autem, ne tu (inquit) astute mecum agis, qui prius, ne uerbis meis, fidem habeant, hos alienare uelis, quam ex me quicquam audierint. deinde cum tuam tantum de eloquentia sententiam postulassem, ipse nobis argumentis uel potius præstigijs quibusdam oculorum aciem ita præstrinxisti, ut uile plumbum, in aurum

tum purum putum, quod uocant, immutare uidereris. sed iam mutica talione tecum agam, non quidem quòd ut uerum occultare uelim, quod tu fecisse mihi uideris, sed magis, ut detectis insidijs, ipsa per se ueritas elucescat. uerum iam aperto Marte congrediendum, possem equidem te plumbeo statim (quod aiunt) gladio iugulare. sed aperienda prius est sententia mea. si quid esset quod ad bene beateque uiuendum homini christiano maxima dicendi facultas studio comparata prodesse posset, nunquam profecto committerem, ut eam non maxime comprobarem, quid enim impudentius dici aut fingi potest, quam id condemnare, quod nostræ persuasioni ac religioni sit, non solum accommodatum, sed etiam utilissimum? Sed cum uideam ex eloquentiæ studio, non solum nullam christianis utilitatem, sed etiam damnum maximum proficisci, quid est quod huic studio, multam operam impendendam esse existimem? aut potius cur summopere non improbem? Quid enim damnosius accidere potest, quam relictis grauioribus studijs inani tantum uerborum farragini perdiscendæ bonas horas consumere? cum præsertim Christus ipse nostræ religionis author, suis legibus sancitum esse uoluerit, ne multum loquamur. propterea quod in multa locutione, crimen aliquod semper incidere posse uideatur. nos autem supernacanei sermonis uitium, quod omnes ferè mortales occupauit, non solum pro uirili conamur aliqua ex parte resecare, sed etiam (si dijs placet) loquacitatem nostram studijs adiuuamus. Nam quod ais esse mirabilem eloquentiam, quòd attonitos reddat audientes, idem de schenobate, aut præstigiatore, aut etiam circulatore quouis dici potest, neque tamen iccirco tale genus hominum præstantissimum esse dicitur. Quod uero disputas eloquentia reos liberari, ciuitates gubernari, populos ad religionem trahi, speciosius mihi dixisse uideris, quam quòd ita sit. Nam quis id primum tibi concedat, eo nomine utilem esse eloquentiam quod reos à periculis liberet? qui si mali sint, num utile tibi uidetur eos liberare? sin autem boni nonne potius innocentia tecti liberabuntur quam cuiusquam eloquentia? quis Susannam illam hebræam, falsa criminatione liberauit? an non (si quid Ambrosio credimus) sua taciturnitas, quæ si uoluisset oratorem conducere, qui se defenderet, nequaquam uisa fuisset (ut erat) innocens. Quid Socratem illum Apollinis iudicio sapientissimum commemorem? cui, cum esset in carcere facundissimus orator Lysias, orationem attulisse dicitur, qua uidebatur illum inique accusatum eripere posse, maluit homo sapientissimus, iniuste condemnari, quam eloquentiæ præsidio liberari. Quod si innocentes sed maleficos eloquentia defendit, cum illi nihil sibi conscij non timeant, hi uero scelerum conscientia stimulati, patrocinium quærant, non solum non utilis est, eloquentia, sed etiam damnosissima, quippe quæ defendat quos oppressos oportuit,

tuit, quòd autem dicis eloquentia ciuitates gubernari, id mihi magis disputandi gratia, quam quod ita sentias dixisse uideris. neque enim te ignorare arbitror, optimis legibus & uirorum prudentia regi ciuitates non eloquentia, quæ multo frequentius nocere, quam prodesse ciuitatibus inuenitur. quis enim ignorat, quantum tumultus in republica Romana duorum Gracchorum eloquentia concitarit? quantum item Saturnini? quantum apud Athenienses Pisistrati? Illud nullo modo tolerandum, quod ais populos ad religionem eloquentia trahi, quænam est, ista quam prædicas, eloquentia? num ea quam in sacris literis inuenimus? quis ignorat ex sacris libris expulsam esse eloquentiam, tanquam inutilem? aut eam dicis qua se gloriatur Corinthios lucrifecisse Paulus? cum ait. cum uenirem ad uos fratres, non ueniebam cum eminentia sermonis, aut sapientiæ. annuncians uobis testimonium Dei. & paulo post, sermo meus, & prædicatio mea, non erat in persuasorijs humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus ac potentiæ, ut fides uestra non sit, in sapientia hominum, sed in potentia Dei. Quid hic uidetur ne tibi Paulus eloquentiam laudare? ac non potius repellere? non igitur eloquentia est, quæ trahit ad religionem homines, sed ostensio spiritus, & euangelij nunciatio. Nam quod ais animi nostri maximum esse ornamentum, plausibilem orationem, id ego semper constantissime pernegabo. neque unquam præter uirtutem, ac honestam uitam, humanæ mentis ulla esse ornamenta existimabo, neque quicquam expetendum, præter religionem, & unius Dei per sacras literas, ubi nulla est eloquentia, cognitionem, quid enim expetendum, quod non sit utile? porro quid utile, quod non idem sit honestum homini Christiano? atqui nullus id honestum existimabit, quod etiam improbissimo cuique possit esse commune. eloquentia autem eiusmodi est, ut etiam homo pessimus, eam habere possit. non igitur erit honesta eloquentia, quod si non honesta neque utilis. si uero non utilis, non solum non expetenda sed etiam fugienda esse uidebitur. Quod autem fugiendum est perniciosum sit necesse est. Quare non solum eloquentia non præstantissima, quod tu conclusisti non optime, sed etiam perniciosissima Christiano uiro iudicanda est. Hæc cum dixisset, nos taciti, quid ad hæc esset obiecturus Primus expectabamus. cum ille. si te scirem (inquit) Angele similem uerbis animi sententiam etiam habere summopere te hortarer, ut de opinione tam sinistra decederes. uel si nolles audire tibi notam ingratitudinis inurerem, qui cum tantum debeas eloquentiæ, quantum hoc tempore uel nulli, uel fortasse paucissimi, tamen eam suis ipsius telis auderes insectari. Sed cum hæc disserendi gratia primoribus tantum labris, non ex animo te dixisse non ignorem, nihil de te aut ingratitudine tua dicam, ipsam tantum eloquentiam obiecto clypeo protegere conabor.

nabor, ac defendere. tu uero tuis argumentis aerem uerberasse uideberis. Primum igitur tua dicta tentabo refellere, deinde quae causae meae confirmandae proderunt, ea nitar, ut in medium conferam. Atque ut hinc potissimum incipiam, quid illo Sorite uitiosius, quem tanquam ualidissimum in peroratione tibi conseruaras? equidem prima auditione non mediocriter confusus sum, mihique audire uidebar, inexplicabiles Chrysippi Ceratinas, aut crocodilitinas. sed postquam diligentius introspexi, nihil unquam mihi uisum est inanius. Nam sic opinor collegisti, nihil utile, quod idem non etiam honestum, nihil honestum, quod improbo possit esse commune. haec effata tibi facile concesserim, quanquam prius illud non multis est probabile. Sed uideamus, quid his subiungatur. eloquentia eiusmodi est, ut etiam homo pessimus eam habere possit. quid ais Angele? uide ne parum dialectici sit hominis, rerum definitiones aut ignorare, aut cognitas non considerare. homo pessimus eloquentiam habere potest? an ignoras idem esse, ac si diceres stultissimus potest esse sapientissimus? nam quid aliud est eloquentia, quam copiosè loquens sapientia? quid aliud orator, quam uir bonus dicendi peritus? num prauus homo sapiens aut bonus esse potest? quis hoc sanae mẽtis audeat dicere? atqui tu uel nescius, uel forte etiam prudens hoc conclusisti. nam quisquis eloquens est, is etiam sapiens, ac uir bonus sit necesse est, siquidem eloquentia est sapientia, & orator uir bonus. porro si prauus est eloquens idem etiam erit sapiens & bonus, quod nullo modo fieri posse quis ignorat? neque igitur homini malo contingere potest eloquentia. quo sublato. uides ne, quam cito causa cecideris? Sed haec agenda uidentur explanatius. Multum interest Angele, quid esse putes eloquentiam, nam si uerborum tantum inanem (ut inquisti) farraginem illam existimas, recte quidem improbas, sed plurimum uidelicet erras in finitione. sin autem (ut opinor) persuasum habes eloquentiam maius quiddam esse, quam uerborum farraginem, neque omnino sine rerum plurimarum & diuinarum & humanarum cognitione, hominem aliquem eloquentem esse posse, quid te facere dicam cum rem tam laudabilem uituperas, nisi pessime? nam quod ais non oportere dimitti studia grauiora. quae sunt tandem ista grauiora studia? aut quid est, quod incumbamus studijs, nisi ut eloquentiam augeamus? & ut multis collectis rationibus, nobis ipsis, ad bene beateque uiuendum, & alijs quamplurimis auxilio esse possimus? Quid enim quis discit, quod non, cum perceperit, quam maxime cupiat, propalare? hoc enim omnibus natura comparatum est, ut scire desiderent, & quae sciunt alios docere uelint, quod cum faciunt, quis est qui non cupiat, se quam optime dicere? huc igitur studia diriguntur, & hac tantum de causa studemus, ut esse possimus eloquentes, nihil enim aut parum prodest occulta doctrina, nullum igitur

elo-

eloquentiæ studio grauius inueniri potest. Sed Christus (inquis) nobis iussit, ut pauca loqueremur. unde nam (quæso te) sumis, hoc in eloquentiam esse dictum? caue ne cum eloquentes inimicos habere uelis, etiam Theologos irritasse, & male torseris euangelia. non enim tibi par erit prælium, quanquam plurimum etiam in ea facultate ualeas, sed si te semel oppresserint scotizantes, ex illis tenebricosis laqueis, non ita facile te poteris extricare. iam uero contra Thomistarum, & occanistarum uociferationes, nihil tibi proderit ista tua tam admirabilis scientia. sed redeat, unde aberrauit oratio, Christus ibi longas Ethnicorum precationes uituperat, quibus, quod optabant, à Deo se impetrare posse confidebant, tu uero scilicet nouus interpres, Christi uerba torques in eloquentiam. Nam si malum est loqui, cur non perpetuo tacemus? si uero bonum, cur, cum id facimus non conamur, ut quam optime faciamus? sic enim fieret, ut loquacitatis uitium quod (ut uere dicis) omnes ferè mortales occupauit, excideremus, & politissimo sermone simul & utilissimo ea tantum quæ probanda sunt diceremus. Quam uerò belle de schenobate aut præstigiatore lusisti, perinde quasi quicquam schenobates ad orationem pertineat, aut hæc similitudo, non toto (quod aiunt) diametro dissideat, mihi uero uisus es cum, quid contradiceres, non haberes, studio tamen contradicendi tam absurdam finxisse similitudinem. quid enim habet simile funambulus cũ eloquentia? cum ille quamuis ridicula quædam & quæ mirabilia uideantur, efficiat, tamen nec sibi, nec alijs utilis, ab omnibus uilipenditur, & lusus tantum gratia spectatur. hæc autem ita rapit, & immutat hominum mentes, ita uel inuitas cogit, ad utilissima quæque, ut planè diuina esse uideatur. nec fieri potest, ut cum quis eloquentem semel audierit, eum non maximopere suspiciat. & maius quiddam in eo quam in homine ueneretur. quænam seditio tanta inter ferocissimas gentes potest exoriri, quam, si superuenerit eloquens non ilico sedare possit? & pacem inter inimicos conciliare? & quid seditione uulgi truculentius? Menenius Agrippa fabula tantum eloquenter recitata, & sapienter interpretata, iratam plebem patribus conciliauit, quanto id facilius effecisset, si fontes eloquentiæ penetrasset? Quid cum ad Demosthenis, & Aeschinis contentionem, ex tota Græcia concursus fieret, num eos qui concurrerunt Græcos, tanquam ad præstigiatores spectandos conuenisse censes? aut cum ex ultimis orbis terrarum regionibus ad Patauinum Liuium audiendum quidam ueniebant, nonne tibi uidentur eius eloquentiam, non tanquam rem inanem, ut tu appellas, sed tanquam ualde mirabilem, ac prope diuinam fuisse admiratos? Sed hæc quæ ex tuo dixisti, ut sunt leuia, ita facile refelluntur. illud potius aliquam rationi meæ difficultatem, quod ex Paulo recitasti, uidetur afferre. Nam de

Susanna,

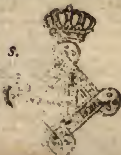
Susanna, ac Socrate postea uidebimus. Sed tamen hoc etiam, quod ait Paulus, facillimum est amoliri, cum non eloquentiam uituperet, sed ei tantum ostensionem spiritus, ac Dei potentiam præponere uideatur. illis enim ecclesiæ nascentis primordis, magis erant (fateor) necessaria miracula cum, ut Deorum cultum, ac maiorum suorum religionem penitus imbibitam, immutarent non sola potuissent homines eloquentiæ persuasione compelli, nisi miracula etiam accessissent, quæ diuinum illud opus esse, non humanum declararent. Sed posteaquam ad Christum uersi fuerant, tunc necessaria fuit etiam eloquentia, quæ debilium, & infirmorum animos, quotidie confirmaret, desides excitaret, errantes corrigeret, feruentes magis accenderet. unde uidemus etiam quanta scripserit arte Paulus, quem tu fingis eloquentiam damnare, cum ipse sit eloquentissimus, cuius rei præterquam quod eius epistolæ declarant, testis est etiam Augustinus, qui rerum ac uerborum exornationes, ac eloquentiæ neruos, in eius scriptis, conatur ostendere. Quare non eo modo, quo tu censes, ea uerba Pauli quæ modo recitasti, sunt interpretanda, ut credamus eum, qua summopere præditus erat, eloquentiam condemnare. Sed cum ad Corinthios scribat, qui à prophetis falsis plurimi seducebantur, eis tantum artificiosè, in memoriam spiritus ostensionem, ac miracula reducit. ut meminerint, se non tantum Pauli uerbis, quantum euangelij uirtute, ac miraculis, Christi fidem accepisse. neque uero ex sacris literis (ut ais) expulsa est eloquentia. imò uero magis credibile est ab eis principium habuisse. deinde paulatim hominum sapientissimorum studijs accreuisse. non enim fieri potest, ut res tam diuina aliunde, quã à diuinis literis principium sumpserit. cum præsertim plurimas in sacris Biblijs orationes uideamus, quas certo scimus esse in Hebræo sermone disertissimas. & quæ etiam apud nos speciem quandam præseferunt elegantiæ. illos uerò quos prophetas appellamus, quorum ego eloquentiam, cum eorum scripta Hebraice lego maiorem in modũ suspicio, nihil aliud fuisse credendum est, quam oratores facundissimos, quos Deus è multis eligebat, ut essent, qui populum, ad religionem pertraherent. Horum unus Daniel cum innocentem Susannam ad supplicium duci uideret, eam eloquentia sua liberauit, & quãquam (ut ais Ambrosio placere) taciturnitate innocentiã suam testaretur, tamen nisi Dei monitu uox Danielis affuißet, nihil omnino fuisset impedimẽto, quo minus de illa suppliciũ indignissimum sumeretur. Socrates autẽ (inquis) perire maluit, quã oratione Lysię liberari. Sit ita sanè, nũ ideo damnauit eloquentiam Socrates? illam sibi orationem, quod forte parum eloquens uideretur, non uiro dignam uideri dixit, non de eloquentia tota iudicium fecit. nisi forte credis, eum, qui subæratum aurum spernit, obrizum etiam, & purum aurum reprobare. Quid uero de eloquentia Socrates senserit, eius disci-

pulus

pulus Plato palam innuit, qui eum ubique introducit eloquentissimè disserentem, quare te frustra uides hæc exempla collegisse. De Gracchis autem & Saturnino, & Pisistrato, nihil attinet dicere, cùm illi, ciues seditiosissimi fuerint. nos autem nullum eloquentem, nisi eundem bonum uirum esse dicimus, ut autem partem aliquam habuerint eloquentiæ, non tamen ideo tanta uirtus damnanda esse uidebitur. neque omnino uitia prauorum hominum ad res transferenda, nam: Non res in uitium sed malefacta cadunt. Quod autem legibus ac prudentia ciuitates gubernari non eloquentia tibi uideri dicis, non satis ipse prudenter, ac legitimè (quod pace tua dixerim, ab his rebus eloquentiam separas, quas neque tu ignoras, sine illa nullo modo posse consistere. Quem enim primū) ut altè repetamus) leges inuenisse, quibus ciuitates regerentur, existimas, aut quem credis, induxisse populos, ut legibus obedire non recusarent? num infantissimus aliquis tibi fuisse uidetur? & qui nulla foret eloquentia præditus? quomodo ergo tam facilè paruerunt, ei qui nullam legum rationem, quare bonæ uiderentur, posset per infantiam reddere. an sponte sua rudis populus, & libere uiuendi cupidissimus, legibus, tanquam iugo colla supposuit? Quin magis mihi uerisimile fit eloquentissimum fuisse hominem. qui ratione reddita, cur una in ciuitate simul habitare, legibus uti quam optimis, optimum esset, oratione facundissima populorum animos ita demulserit, & immutarit, ut suæ cogeret eos parere uoluntati. At uero postquam in una mœnia conuenere, regi cœpere, certè non minus eloquentia, quam receptis legibus. Cum enim uiros prudentissimos, de æquitate ac iure disserentes audirent facundia deliniti, ijs quæ optima uidebantur parendū esse censuerunt, itaq; nisi prius eloquentia fuisset, nullas penitus (ut opinor) leges haberemus nec uero à prudentia tanquam membrum à corpore segreganda est eloquentia. pars enim eius esse dicitur. cui literarum omnia studia tribuuntur. Quod si prudentis est, amplecti studia literarum, cur tibi prudentis esse non uideatur, eloquentiam perdiscere quæ studiorum omnium, quasi lumen est, & ornamenmentum? Quantò uero facilius, & melius ciuitatum gubernatores, populos ad iustitiam amplexandam & iniquitatem uitandam, impellere possent: Si cum prudentia, magnam quoque facundiam copularent? Quid de Christi præcone dicendum est. cui tam necessariam esse arbitror eloquentiam, quam etiam sacrarum scientiam literarum. Quid enim? an non uidemus in Theologica facultate doctissimos plerunque homines, quod facūdia destituti sunt, ita frigide concionari, ut nihil omnino, quamuis plurima uerba profuderint (auditorem commoueant? sed totum ferè tempus inanibus quæstiunculis, quas inuoluisse silentio, multo præstitisset: altissima uociferatione conterere. quid enim ea populo prosunt, quæ Scotus, & eius farinæ comites somniarunt?

niarunt? quibus ad religionem, ne tantillum quidem accendantur. sed ea cum audierint, in diuinis rebus, multo tardiores efficiantur. quanto præstantius esset, eloquentiæ, post diuinas literas totis neruis incumbere? & reiectis dialecticorum sophismatibus, in quibus, tanquam ad Syrenæios scopulos, consenescunt: tantam studio facundiam comparare: ut audientium mentes immutare, impellere trahere, rapere, possent, ad honestatem capessendam? ut quæque pessima uitia sunt, ita maximè consectari: improbare, profligare, exterminare futuras improbis pœnas oculis subijcere. minis perterrefacere, inferorum sedes aperire. tortiones, cruciatus, supplicia scelerum patefacere. uirtutem autem, ut dignissimum est, ad cęlum extollere. eius præmia, decus immortalitatem, gloriam, beatitudinem, ita dicendo prosequi, ut eorum desiderio maiorem in modum auditorum mentes inflammentur: doleant, metuant, sperent, tempus sibi frustra præteritum conquerantur. in posterum relegata cupiditatum siti, totam uni uirtuti statuat operam impendere. Quæ si quis diligentissimè persequatur. quantum honestatis excitabit incendium: quam mirabiles ad capessendam uirtutem, ignes in mortalium animis commouebit? quam facilè uitia tanquam fumi uanescere uidebuntur, purior uirtutis flamma subsequetur. Sed me tempus deficeret, si uim uniuersam eloquentiæ uelim explicare. Vides (ut opinor) nisi uel uidere nolis, uel Hipsæa cęcior effectus sis, quantopere sit, utilis eloquentia. Sed me temporis angustia (uideo enim aduesperascere, cogit esse breuiorem: posthac aliàs, nisi de ista sententia discesseris, multo longiorem, & elegantiorem sermonem expectato. Hic subrisit Angelus, & præter spem (inquit) hodie Primum, orantem ex tempore uidimus. quid si paratus accessisset? quid si iterum contingat ei de eloquentia dicere? sed nihil opus est, iam enim in tuam sententiam pedibus discessi. quibus dictis post paulo discessimus.

FINIS.



Errores.

Pag.3.a sponsæ lege sponse.p.6.b uestigij vestigijs.7.a. nactum. natum. 10. a. micum. mirum.14. b. antisti.antistiti.18.a.rationes.ratione.19. a. & ab eo. ut ab eo. 19.a.ad id. At id.19. b. hoc suum. hoc suo.19.b.facimus.facinus.27.a. quod tempore. Quo tempore.27.a.flatim.statim.27.b.confessu. consessu.27.b.exces.explices.27.b.innitus.inuenitur.27.b.præiudicij.preiudicjs.28.b.deferas.deferat.30.b.cupiat.capiat.31.b.expultriceque.expultricesque.31.b.cōmotu.commotus.31.b.diuinam.diuina.32.b.confessus.consessus.33.a.miratur sapientissimi.miratur cur sapientissimi.35.a.clarumque.clauumq;.39.a.clientium.clientum.41.a. mortem. morte.45.a.medico adhiberemus, erum.Medicos adhiberemus,Verum.46. b.uituperant.uituperent.48.a.[sic enim explicatio abundat cum nihil significet.]49.a πώντες ὑδωρικαι. πάντες ὑδωρικαὶ. 50.a.repediamus.repudiamus.50.a.posse.possem 50.b.aftlictam. afflictam.55.a.dignitati.dignati.56.a.rectè.rectæ.56.b.uiris.uirus. 56.b.opprimeret.opprimerer.57.b.munipij municipij.58.a.uisi.usi.58.a.greuissimus.grauissimus.59.b.inscriberem.inscribere. 59. b. intellexissent.intellexissem. 59.b. nullo fraude.nulla fraude.59.b.aduersariora.aduersariorum.60.a. conniciari.cōuiciari.60.a.iudicatores.iudicaturos.61.a.libera.libero.61.a.sensuin. sensum. 63.a.singulare imprudētiā.singularē prudētiā.63.a.obtulisse.obtudisse.63.a.impudēte.Impudētē.65.a.hoc.hos.65.b.Primus,& Antonus Aluisius filij.lege Primus, & Antonius Aloysij filij.65.b.aliæuando. aliquando.70. b. (uel omnia) abundat. 70.b.si.se.70.b arroganter.arrogantes.72.a.tuendumq;.tuendaq;.74.a.uidesit. uilescit.78. b. exornatum.exornatam.78.b.uoluntabra. uolutabra.79.b. ridiculum. ridiculam.83.a.maleuorum.maleuolorum.83.a.Theadas. Thearidas.83.b.egerāt, segerāt.meritos.meritò.87.b.aio.animi.89.b.beatus.beatius..90.b.tetiq;. tectiq;. 92.a.concipere.conciperem.95.a.patria.patriæ.95. a. Archimede. Archimedes. 98.b.hac.hanc.100.b.præstare.præclarè.100.b.eeiscere literas noluit: ediscere literas uoluit.100.b.lege immensus labor, atque industria. 101.a. esset.esse. 101.a. salices. fœlices.101. a, dignitate. dignitatem.104.b. animi peregrinamus. animo peregrinamur.104.b.detensus intenstrina. detonsus in tonstrina . 109. a. numini. numine.112.a.homines libro.homine libero.112.b.Tarquini).Tarquinius.114.a uos Cœlum.uos ad Cœlum.115.b.summā.summa.117.a.concord,.concordi.117. b.nulla.nullum.118.a.Rudem.Rudium.119.a.ua.ut.121.b.ad.at.122. b. oportet esse Gramaticum.lege.toties ortu,occasuque signorum.123.a.facere. fecere.125. a.sed gratias agam.Sed quas possum,gratias agam.134.b. opinionem. opinionum. 135.a.ex.&. 135.b.lege loci denique mutatione tanquam.138. a. falsus est.fallus est.139.a.diuoius.diutius.142.a.cumulatur.cumulatus.142.b.distructos.distinctos 149 a.fueriori.superiori.152.a.uam.suam,151.a.uicinam.uicinum.154.a.inuolatas.inuolutas.159.b.latini.latinum.159.b.ἔγγεκτ᾽.ἄνεκ᾽ 159.b.ἄαμφι.ἄμφι.ἄρυατα. ἄρυατο. 160.b, lege παροῖς ὕμνοις ῥαψῳδοῦντες. 162. b. lege semper maiore in modum placuerunt. 163. b. accesfisset. accessisse.165.a. colerentur.colorentur. 171 b. tantam. tantum. 171.b. & arte ex arte. 172. a. laude huic.172.a.uia quæ.uiaq; 172. a lege qui ἐξωτερικά.172.a. strictura.structura.173. a. ideo. hoc.173.a. ocus Opus.174.a.Quareuare. Quare.174.a.tepatefactū.tepefactum.174.a.ex. &.174.a. συμῆται.συνῆπται.175.b.Sanitatib.Sānitibus.175.b.cæteris.cęteri.175. b.σχέλος σφέλος.176.a.ψρεμῶμ χρεμῶν.176.b.spicieā.spiceam.178.a.nmnino.minimo.178.b. obliatam.oblitam.180.b.propagatur.propagator.185.a. portiuc. porticu. 185. b. Cicero officio offirijs,officijs.186.a.aducat.aduertat.aliter.alitur.188.b. sulum.solum.195.a.nemo enim.nō enim.199.b.Partionē.Partitionē.199.b. omine.omne.

Reliqua quæ pertinent ad rectam scribendi, & interpungendi rationem diligens Lector per se emendabit.